

İLİM VE İRFAN GELENEĞİMİZDE
YOZGATLI ÂLİMLER
VE
MUTASAVVIFLAR

Editörler

Prof. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

Öğr. Gör. Kâmil BÜYÜKER

ilâhiyât 1863

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

*İlim ve İrfan Geleneğimizde
Yozgatlı Âlimler ve Mutasavvıflar*

Editörler:

Prof. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

Öğr. Gör. Kâmil BÜYÜKER

ISBN 978-625-8972-03-0

1. Baskı: Mayıs 2026

Sertifika No: 44396

Mizanpaj: Tavoos

Sayfa Düzeni: Tavoos

Baskı: Vadi Grafik - Sertifika No: 47479

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378

Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

İLİM VE İRFAN GELENEĞİMİZDE
YOZGATLI ÂLİMLER
VE
MUTASAVVIFLAR

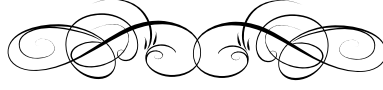

Editörler:

Prof. Dr. Mehmet TÖZLÜYURT

Öğr. Gör. Kâmil BÜYÜKER

İÇİNDEKİLER

TAKDİM	9
YOZGATLI KEŞFÎ MUSTAFA EFENDİ VE ERDEM AHLAKI FELSEFESİ	11
İrfan GÖRKAŞ	
ŞEYH HACI AHMED EFENDİ’NİN HAYATI VE İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ ...	25
Mehmet TÖZLÜYURT	
YOZGATLI ŞEYHZÂDE AHMED EFENDİ’NİN HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI	49
Mustafa AŞKAR	
FAHRÎ BİR YOZGATLI: MÜFTÜ MEHMET BARIŞ HOCA (1944-2022) ...	75
Mustafa Necati BARIŞ	
ÇOK YÖNLÜ BİR OSMANLI MÜNEVVERİ: MEVLÜD RAHMİ SEZGİN EFENDİ’NİN (1874-1938) HAYATI VE ŞAHSİYETİ	93
Osman SEZGİN	
HALİL İPEK EFENDİ (1925-2017) VE TASAVVUFA DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ	107
Vahit GÖKTAŞ - Murat İSMAİLOĞLU	
YOZGATLI ÂLİMLERİN İLİM VE İRFAN GELENEĞİNDE KELAM VE TASAVVUF İLİŞKİSİ	123
Faruk GÜN	

YOZGAT'TAN KAHİRE'YE UZANAN BİR İLİM YOLCUSU YOZGATLI MÜDERRİS İHSAN EFENDİ	147
Filiz KALYON - Abuzer KALYON	
SORGUN'DA RİFÂÎ ŞEYHLERİNDEN NÛRÎ BABA (NURİ YILMAZ 1919-2013), HAYATI VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ	171
Hasan TELLİ	
SORGUN'UN SON DÖNEM MEDRESE ULEMASINDAN GANİ HOCA (ABDULGANİ TELLİ, 1933-2003): HAYATI, İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ İLE DİNÎ HİZMETLERİ	203
Hasan TELLİ	
CUMHURİYET DEVRİNİN İLK YOZGAT MÜFTÜSÜ: MEHMED HULÛSİ AKYOL (1888-1964)	245
Nilüfer ATEŞ	
XIX. YÜZYIL ANADOLU TASAVVUF GELENEĞİNDE BİR SÛFÎ PORTRESİ: ŞEYH HACI AHMED VELÎ'NİN (Ö.1310/1895) HAYATI VE DİVANÇESİNDEKİ TASAVVUFÎ TEMALAR	279
Öncel DEMİRDAŞ - Celalettin KANDEMİR	
MEHMED NÛRÎ YOZGÂDÎ'NİN BİD'AT VE HURÂFE İLE MÜCADELESİ	303
Sezai BEKDEMİR	
CEBBÂRZÂDE MEHMED ÂRİF BEYİN "HAZÂİN-İ ENVÂR" İSİMLİ ESERİ VE ESERDEKİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ	317
Yusuf AKGÜL	
YOZGATLI BİR İLİM ADAMI OLARAK ÖMER LÜTFİ ZARARSIZ	333
Dadaş MUTALLİM	
TASAVVUFÎ GELENEKTE HİZMET ANLAYIŞI: EMİRCİ SULTAN ÖRNEĞİ	349
Edibe BOYRAZ	
ŞEYH OSMAN NURİ BAĞDADÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUF PEDAGOJİSİ ÇERÇEVESİNDE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI	371
Fatma GÖÇMEN	

ŞEYHZÂDE AHMET ŞEVKİ ERGİN (1906-2002): BOZOK'UN MANEVİ MİMARLARINDAN BİR HALVETÎ-NAKŞÎ ŞEYHİNİN HAYATI, TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ VE YOZGAT'TAKİ MANEVİ MİRASI	403
Hüseyin YÜNER	
MOLLA HÜSREV DÜŞÜNCESİNDE AKIL, NAKİL VE AHLAK DENGESİ: OSMANLI KURULUŞ FELSEFESİNİN İRFANÎ VE HUKUKÎ TEMELLERİ	415
Yasin GÖKHAN	
OSMANLI EĞİTİMİNDE YENİ BİR METOT ARAYIŞI: YOZGATLI YÛSUF ZİYÂ BEY'İN TÜRKÎ, ARABÎ, FÂRSÎ MEDÂR-I MÜKÂLEME ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	437
Özlem ŞAHİN	
YOZGAT İL MÜFTÜSÜ HÂFİZ HAŞMET DOĞAR EFENDİ (1896-1968): HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YOZGAT'TA DİNÎ HAYATA KATKILARI	457
Akif GÖÇMEN	
İLİM VE İRFAN GELENEĞİNDE YOZGATLI BİR ÂLİM: PROF. DR. HALİS AYHAN (1944-2025)	495
Ümmi MURATİ	
YOZGATLI HÂFİZ İBRÂHİM B. AHMED: TERCEME-İ KİTÂBÜ'L-ÂY VE'S-SÜVER (1289/1871)	517
Ahsen YILMAZ - Oghız Najmaaldeen Suliman SULIMAN	
MISIR'DA YOZGATLI BİR TÜRKİYAT MÜDERRİSİ: MEHMET İHSAN EFENDİ (YOZGAT 1902-KAHİRE 1961)	539
Kâmil BÜYÜKER	
YOZGAT'TA İLMÎ LİYAKAT VE DEVLET NEZDİNDEKİ İTİBARIN BİR ÖRNEĞİ: SEYYİD ABDULLAH TAHİR EFENDİ	555
Mehmet ÖZÜDOĞRU	
KUR'ÂN HİZMETİNDE BİR ÖMÜR: KURRÂ HÂFİZ FAZLI LEKESİZ	569
Yasin CENAN	

YOZGAT İLİM, KÜLTÜR VE SOSYAL HAYATINA BİR BAKIŞ: YOZGATLI MEHMET HÜSNÜ EFENDİ ÖRNEĞİ	593
Ahmet ALTINSOY	
İLİM VE İRFANIN MUHTASAR BOZOK TARİHİ: YOZGAT'TA TARİHÎ SÜREKLİLİĞİN ONTOLOJİSİ VE TAŞRA İLMİYESİ YAHUT BİR KAYNAK OLARAK MEDRESE VE TEKKE	613
S. Burhanettin KAPUSUZÖĞLU	
YOZGAT'IN İLMÎ HAFIZASINDA GEVREKZÂDE YUSUF BAHRİ EFENDİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ	637
Elif Döne GÜNEŞER	
MÛSİKÎ MUALLİMİ YOZGATLI HÂFİZ SÜLEYMAN BEY	671
Halil İbrahim GÜNEŞER	

TAKDİM

Kadim medeniyetimizin en mühim dayanaklarından biri, ilim ve irfan geleneğimizdir. Bu geleneği asırlar boyunca yaşatan, geliştiren ve gelecek nesillere aktaran âlimlerimiz ve mutasavvıflarımız, sadece yaşadıkları döneme değil, sonraki yüzyıllara da ışık tutmuşlardır. Anadolu'nun mütevazı fakat derinlikli şehirlerinden biri olan Yozgat da, bu zengin mirasın önemli temsilcilerini yetiştirmiş bir ilim ve gönül ocağıdır.

Anadolu'nun tarihî ve kültürel coğrafyası içerisinde müstesna bir yere sahip olan Yozgat, zannedildiğinin aksine yalnızca siyasî ve idarî tarihiyle değil, aynı zamanda yetiştirdiği ilim ve gönül insanlarıyla da dikkat çeken bir merkez olmuştur. Medreseler, tekke ve zaviyeler etrafında teşekkül eden bu ilmî ve tasavvufî muhit, yüzyıllar boyunca pek çok âlim ve mutasavvıfın yetişmesine zemin hazırlamış; bu şahsiyetler hem bulundukları çevreyi hem de daha geniş coğrafyaları etkilemiştir.

Elinizdeki “Yozgatlı Âlimler ve Mutasavvıflar” başlıklı eser, söz konusu birikimi sistematik bir yaklaşımla ele alarak literatürde önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Çalışma, yalnızca biyografik bilgileri derlemekle yetinmemekte; aynı zamanda ele aldığı şahsiyetlerin ilmî yönelimlerini, tasavvufî meşreplerini, eserlerini ve etkilerini analitik bir perspektifle değerlendirmektedir. Bu yönüyle eser, hem yerel tarih çalışmalarına hem de İslam ilim ve düşünce tarihi araştırmalarına kayda değer katkılar sunmaktadır. Aynı zamanda bu çalışma Yozgat'ın kültürel ve manevi tarihine ışık tutan kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Öte yandan, geçmiş ile bugün arasında sahih bir bağ kurabilmenin yolu, köklü bir ilmî hafızaya sahip olmaktan geçmekte-

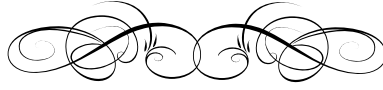
dir. Bu bağlamda, Yozgatlı âlim ve mutasavvıfların hayatlarının ve fikir dünyalarının gün yüzüne çıkarılması; sadece akademik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda kültürel sürekliliğin temini açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu eser, söz konusu sürekliliğin sağlanmasına katkı sunarak, özellikle genç araştırmacılar ve öğrenciler için ilham verici bir kaynak olma hüviyeti taşımaktadır.

Bugün, hızlı değişimlerin yaşandığı bir çağda, geçmişle bağ kurmak ve köklerimizi yeniden hatırlamak her zamankinden daha fazla önem arz etmektedir. Bu bağlamda, ilim ve hikmet ehli şahsiyetlerin hayatlarını tanımak; onların ahlakını, duruşunu ve insanlığa sundukları katkıları anlamak, bizlere yol gösterici olacaktır. Bu eser, genç nesiller başta olmak üzere tüm okuyucular için bir rehber ve ilham kaynağı olma potansiyeline sahiptir.

Yozgat Bozok Üniversitesi her alanda olduğu gibi şehrin değerlerini tanıma ve tanıtmaya noktasında da öncü misyonunu sürdürmeye devam edecektir. Kitabın hazırlanmasında emeği geçen tüm akademisyen, araştırmacı ve yazarlara teşekkür ediyor, bu kıymetli çalışmanın akademik dünyaya ve kültür hayatımıza hayırlı olmasını diliyorum.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Evren YAŞAR
Rektör

YOZGATLI KEŞFÎ MUSTAFA EFENDİ VE ERDEM AHLAKİ FELSEFESİ

İrfan GÖRKAS*

1. Hayatı ve Eserleri¹

Tam adı, Yozgâdî Çuhadarzade Keşfi Mustafa Efendi'dir.² Mustafa Efendi, Yozgatlı'dır. Hem Bursalı Mehmet Tahir, hem ahlak eserinin zahriyesindeki kayda göre o, "Yozgâdiyyü'l-asıl" dır.

Doğum tarihi bilinmese de ölüm yılının öğrencisi Bıçakçızâde'nin düştüğü tarihten dolayı 1308/1907 yılı olduğu bilinmektedir. Bir kişinin ortalama yetmiş yıl yaşadığı kabul edilirse, Mustafa Efendi'nin doğum yılının 1810-1820 yılları arasında bir yıl olduğu ve 19.yüzyılda yaşadığı anlaşılır.

Bursalı'ya göre Mustafa Yozgâdî ilk ilimleri (mebâdi-i ulûm) dönemin Yozgat âlimlerinden Kara Mûsa Efendi'den tahsil ettikten sonra orta eğitim medrese derslerini Kayseri âlimlerinden Hacı Torun'dan (ö.1302/1885),³ yüksek eğitim medrese derslerini İstanbul dersiâmlarından Kavalalı Yusuf Efendilerden icazetlerini

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. igorkas@aku.edu.tr. Orcid Id: 0000-0001-7134-225X

¹ Bu çalışma, İrfan Görkas'ın, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiye Tercümesi Risale-i Keşfiye*, (İstanbul: 2016), (Ankara: İlahiyat, 1919) ve "Yozgatlı Bir Ahlak Müderrisi: Çuhadarzade Keşfi Mustafa Efendi", *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, (Ankara: Akçağ, 2022), 359-365) tarihli çalışmalarına dayalı olarak hazırlanmıştır.

² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri II*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 58-59.

³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri I*, 285.

almış, ayrıca Manisa Müftüsü Hacı Evliyâzâde Ali Efendi'den de icazet almaya muvaffak olmuştur.⁴

İstanbul hocası Kavalalı Yusuf Efendi, öğrencisi Darendeli Hacı Mahmud Efendi'nin biyografisinde, Edirnekapı yolunda *Nişancı Mehmet Paşa Medresesi*'nde görev yaptığı ve medresede *Şerh-i Akaid ve Akaid-i Hayali dersleri* verdiği belirtilmektedir. Yozgatlı Mustafa'nın aynı hocadan ders aldığını dikkate aldığımızda onun da İstanbul'da bu medresede öğrenim gördüğü ve bu dersleri aldığı kabul edilmelidir.

Mustafa Efendi pek çoğu İzmir'de olmak üzere İzmir ve Tire'de 40 sene ilimleri yaymakla meşgul olmuş, bu müddet zarfında 500'e yakın ilim talebesine icazet verme şerefini kazanmış, 1308'de ikinci memleket ittihaz ettiği İzmir'de vefat etmiş, vasiyeti gereğince *Haşiye-i Mir'ât* yazarı İzmirli merhumun yanına defnedilmiştir.

Mustafa Efendi asrının ünlü alimlerindenidir.⁵ Onun ünü iki sebepten kaynaklanmaktadır. Birincisi Bursalı'nın belirttiği gibi 40 yıl eğitim öğretimle meşgul olması ve bu süre zarfında, 500'e yakın ilim talebesine icazet verme şerefini elde etmesidir. İkincisi ise bizatihi sahip olduğu ve öğretimini yaptığı ilimlerdir.

Aldığı eğitimden ve hakkında yapılan şahadetler, onun dinî ve felsefi olmak üzere iki tür ilim geleneğine sahip olduğunu göstermektedir. Öğrencisi İzmirli Bıçakçızade İsmail Hakkı'nın (1861-1950) şahadetiyle Mustafa Efendi "Tire'de İbni Melek Medresesi'nde *Ulum-i Diniyye ve Felsefiyye* ve Edebiyat-ı Arabî" dersleri okutmaktadır.⁶ Bıçakçızade'nin kendisine göre Mustafa Efendi, onun modern felsefeyle bağlantı kurmasına vesile olan hocasıdır. O hocası hakkında şöyle demektedir. "el-Keşfi el-Yozgâdî diye tanınan el-Allame hocam (üstazî) Mustafa Efendi bana icazet verdiğinde, kendimi felsefe kitaplarını etüt etmeye verdim".⁷

İstanbul'da aldığı icazet sonrasında İzmir'e müderris olarak

⁴ Bursalı Mehmed Tahir, "Yozgâdî Çukadarzade Hacı Keşfi Mustafa Efendi", *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i amire, İstanbul 1333, c.2, s.58-59.

⁵ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri II*, 58-59.

⁶ İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal, "Hakkı Bey", *Son Asır Türk Şairleri Cüz I*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1969), 520; Fazıl Gökçek, *İzmirli Gazeteci ve Yazar Bıçakçızade İsmail Hakkı*, (İzmir: İzmir BB, 2016).

⁷ Bıçakçızade, İsmail Hakkı, *İlmü'r-ruh ve ahvalühu*, (İzmir: Keşişyan Matbaası, 1328), 1, 2.

atanır. *Tire-İbni Melek Medresesi*’nde müderrislik yapar. Ancak Yozgatlı Mustafa Efendi, müderrisliğini yaparken Manisa Müftüsü Hacı Evliyazade Ali Efendi’den (ö. 1301/1884) de icazet alır. O nedenle Mustafa Efendi döneminin “fazilet sahiplerinden ve Halveti tarikatı mensuplarından biridir ve Yozgatlıdır”. Yani hocası Hacı Evliyazade’nin Halveti geleneğe sahip olduğu dikkate alınırsa Yozgâdî’yi şöhrete (muhakkik niteliğine) ulaştıran bir diğer unsur, onun Halvetîliğidir denilebilir. Nihayet Yozgâdî yuvarıda da belirtildiği gibi 1308/1890’da ikinci memleket ittihaz ettiği İzmir’de vefat eder, vasiyeti gereği İzmirî Mevlâna Muhammed İbn Veli İbn Resûl (ö.1165/1752) merhumun yanına defnedilir. Öğrencisi Bıçakçızâde vefat tarihini bir şiirle ebedileştirir:

*Hâce-i Yozgâdî-i mübârek-dem
 ‘Arîf ü ekmel ü hakîm hâcem
 Ya‘nî el-Hâc Mustafâ Keşfî
 Zâatı mükerrrem fu‘âdî da mülhem
 Câmî‘ cümle ‘ukûl u nukûl
 Vakıf-ı sırr-ı hâdisât u kıdem
 Yokdu mânenî var iken kendi
 Döndü mânenîne bir gün evvel hem
 Zühed ile takvâda yokdu emsâli
 İttikâya direm odur hâtem
 Koca bir ‘alim-i fazîlet idi
 Devrini eyledi ecell-i derhem
 ‘Azm-i ‘ukbâ edince bir târîh
 Düşünürdüm hazîn ü pür-ma‘tem
 Çıkdı bir hüzn ile mela‘îkden
 Bang-ı mevtü’l-‘alim mevtü’l-‘âlem
 Sene 1308⁸*

Mustafa Efendi’nin yanına gömülmesini vasiyet ettiği İzmirli, İslam âlimleri arasında “Mirat haşiyesi yazarı (Mirat muhaşşisi)”

⁸ Şiir için bak.Bursalı Mehmet Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, (İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324, 123-124.

şöhretiyle tanınmıştır. Döneminin en fazıllarından birisidir. Fakih bir kimsedir ve Kırşehirli'dir. İlk tahsilini memleketinde gördükten sonra İstanbul'a gelerek Mirza Fazıl'dan, cüziyyat ilimlerini okumuş, mezun olduktan sonra yapılan davetle İzmir'e gelmiş, ilim okutmuş ve müftülük görevi yürütmüş, vefatıyla İki Çeşmelik Caddesindeki ulu mezarlıkta defnolunmuştur. Dolayısıyla Mustafa Efendi'nin kabri de buradadır. İzmirli, fıkıh şerhlerine ilaveten akli ilim kabul edilen kelimeler ve felsefe eserleri yazmıştır. Mesela *Zübde-i İlm-i Kelâm*, *Mesail-i Hilâfiyat*, *İlm-i Kelâmdan (Metin ve Şerh)*, *Muhtasar-ı İbni Hacıp şerhine haşiye*, vb. sayılabilir. Felsefeden ise Osmanlı felsefe geleneğine uygun olarak İbn Sina felsefesinin *Şifâ*, *Necât* ve *İşârât*'ın kısa bir özeti sayılan Ebherî'nin *Hidâyetü'l-hikme*'sine haşiye yazmıştır. Bu haşiye Mantık, Fizik ve Metafizik (ilahiyat) olmak üzere üç felsefe disiplini özetlemektedir.⁹

Yozgâdî Keşfi Mustafa Efendi'nin bilinen yedi eseri vardır. İki talikat türü eserdir. Bunlar *Kadı Beyzavî tefsiri üzerine talikat*, *Celâl üzerine talikat*. İki kenar açıklaması (hamiş) türünden eserdir. Bunlar *Hâşiye-yi Mirât'a hamiş*, *Hâşiye-yi Şerh-i Akâid'e hamiş*'tir.¹⁰ Bu hamişler, adlarından anlaşılacağı gibi İzmirli'nin haşiyelerine, muhtemelen derslerinde duyulan ihtiyaçlar üzerine, eserlere düşülen açıklama türünden eserlerdir. Onların birisi İslam hukukunun bir bölümü olan Feraiz metni, ikincisi usul yahut yöntem bilimine ait olan Adab metnidir. Yedinci eseri ise bizim daha önce yayınladığımız, bu vesileyle kendisinden istifade ettiğimiz ve burada içinde yer verdiği ahlak felsefesini tanıtacağımız Keşifler Risalesi, özgün adıyla *Risâle-i Keşfiyye*'dir.¹¹ *Keşfiyye* müellifin tek matbu eseridir ve *Ahlak-ı Adudiyye*'nin yorumlu bir tercümesidir.¹²

Yozgâdî'nin Ahlak eserini tercüme etmesinin sebebine gelince, bilindiği gibi 19.yüzyıl Osmanlı açısından bir değişim ve gelişim yüzyılıdır. Bu değişim ve gelişimin saik sebebi, Avrupa dev-

⁹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri II*, 360, 361.

¹⁰ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri II*, 58-59.

¹¹ Yozgâdî Keşfi Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi*, Haz. İrfan Görkaş, (İstanbul: Büyüyen Ay yayınları, 2016), 1; özgün metin 1-3.

¹² Yozgâdî, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, 51-116; Özgün metin 1-61; İrfan Görkaş, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019), 75-141.

letleriyle olan mücadelelere bağlı olarak yüz yüze gelinen “yeni medeniyet”tir. Yozgâdî buna ‘yeni ümran’ adını vermektedir. Devlet yeni ümrânı elde etmek için 19.yüzyılın ikinci yarısında yeni bir çeviri hareketi başlatmış, II.Abdühamid (ö.1918) döneminde (1876-1909) bu çeviri faaliyeti hızlanmıştır. İşte Yozgâdî ulaşılmak istenilen bu yeni ümrana katkı olması için bu eseri tercüme etmiştir.

2. Mustafa Efendi’nin Erdem Ahlakı Felsefesi

2.1. Erdem Ahlak Felsefesinin Tarihi

Erdem ahlak felsefesi, Sokrates ile başlatılsa da ahlakın önemli iki öncüsü Platon ve öğrencisi Aristoteles’tir. Platon’un Devlet’i ve özellikle Aristo’nun Nikhomakhos’a Etik’i erdem ahlak felsefesinin ilk ve kurucu metinleridir. Onlar İslam erdem ahlak felsefesinin de temel kaynak metinleridir. Onları izleyen meşşai filozoflar, erdem ahlakını siyaset içinde işlemişler, İbn Miskeveyh’in Tehzibü’l-Ahlak’ıyla müstakil bir alana dönüşen erdem ahlakı, Nasıreddin Tûsî’nin “Ahlak metniyle pratik felsefenin üç bölümünün bütünü”nü içeren özgün ve tam bir ahlak felsefesine ulaşmıştır. Devvânî ve Kınalızâde’nin Ahlak eserleriyle, “üç bölümlü erdem ahlakı” tarihte bir felsefe geleneğine dönüşmüştür.

Üç bölümlü İslam erdem ahlakı felsefesinin bir diğer geleneği, Selçuklu medreselerinin başlattığı ders kitabı ve şerhleri geleneğidir. Bu geleneğin bilinen en güzel örneği Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaffâr Adududdin el-İcî’nin (1281-1353) yazdığı Ahlak riselesidir. Yozgatlı’nın Keşfiyye risalesi de bu ikinci geleneğe mensuptur.

2.2. Yozgatlı Mustafa Efendi’nin Erdem Ahlak Felsefesi

Mustafa Efendi’nin ahlak risalesi, Adududdin el-İcî’nin *Ahlak* risalesinin yorumlu tercümesi olup dört bölümden (makale) oluşmaktadır.

Öncelikle eser, İslam ahlak ilkesini Nebi’ye (a.s.) ve onun çağrısına (davet) dayandırmaktadır. Çünkü Hz.Peygamber, “Allah’ın ahlakıyla ahlaklanın (tehallaku bi-ahlakıllahi)” sözüyle bütün insanları ‘ilahi ahlak’a (huluk-ı uluhiyet) çağırması, ilahi ahlak sahi-

bi olmaya teşvik etmiş, lisanını bu meseleye hasretmiş ve neticede insanların ahlakını değiştirmiştir. O nedenle yazarımız 'ilahi ahlak'a çağıran peygamberi/nebevi daveti, ahlak felsefesine ve eserine başlangıç ilkesi kabul etmiştir.

İkinci olarak mütercim Yozgatlı'nın yaşadığı dönem gereği Osmanlı toplumu, yeni medeniyetle yüz yüzedir ve değişimle iç içedir. O nedenle Mustafa Efendi, Osmanlı medrese geleneğinin temel ahlak kitabı olan İcî'nin üç bölümlü erdem ahlakı risalesini Türkçeye çevirmektedir.

2.3. Teorik (Nazarî) Ahlak Felsefesi

Teorik (Nazarî) Ahlak eserin ilk bölümüdür. Bu bölümde Mustafa Efendi, ahlak felsefesi alanında yapılan teorik tartışmaları ele almakta, erdem ahlak felsefesini cevher-araz, parça-bütün ilişkisi üzerine kurmaktadır.

Ona göre ruh, insanın aslıdır, özüdür, cevheridir; güçler (kuvveler) ve melekeler birer arazdır. Yine bu anlamda fıkıhın 'asl-fer' kavramlarını da kullanmaktadır. Eserin bu bölümünde Yozgatlı, insanın (nefs) ne olduğu, insana ait ahlakın/huyların aslının ne olduğu, hangi şeyden/kaynaktan ortaya çıktığı, huyun-ahlakın değişip değişmediği, nefsin orta fiilleri olan dört erdem, gibi konuları ele almaktadır. Dört erdem, *Hikmet, Cesaret, İffet ve Adalet*'tir. Onlar fezail, hayrat ve kemalattır.

Yozgadî'ye göre Hikmet erdemi bir bütündür ve akla ait erdemdir. Hikmet melekesiyle önce 'idraki layık olan durumlar' algılanmakta, daha sonra 'melekenin kendisinden orta filler' sâdır olmaktadır. Onun yedi kısmı/bölümü/cüzü bulunmaktadır. Bunlar *saf zihin, düzgün anlayış, zeka, güzel tasavvur, kolay öğrenme, güçlü bellek yani ezberleyebilme ve ihtiyaç anında hatırlayabilme gücü ve erdemleridir*.

Cesaret/yiğitlik erdemi hikmet gibi bir bütündür, öfke gücüne ait bir erdemdir ve on bir cüzden meydana gelmektedir. Bunlar *büyüklenmeyi ve zenginleşmeyi hakir görmek, himmet azmi bulunmak, sabretmek, yiğitlik, yumuşaklık, sakinlik, alçakgönüllülük, gayretli olmak, tahammül edebilmek, koruyucu hassasiyete yani hamiyete sahip olmaktır*. Mustafa Efendi'nin ifadesiyle cesaret, nefsin öfke gücü-

ne ârız olan bir heyettir. Bu heyetle, nefis için 'öncelenmesi uygun olan işlere' öncelik gerçekleştirilmektedir.

İffet de aynı şekilde nefsin haz (şehvet) gücüne ârız olan bir bütün heyettir. Yozgatlı'ya göre nefis iffetle, şer'îşerife uygun durum ve işlerle meşgul olur. İffet bir bütündür, haz gücüne ait bir erdemdir ve onu on bir cüz oluşturmaktadır. Bunlar *utanırlılık, sabırlılık, sükunet, nezahet yani malını helalden kazanmak, kanaat, vakar, boynu eğik-büküklük, güzel yol*'dur.

Her üç temel yani üst erdem, aşırı uçlardan uzak orta (vasat) fiillerdir. Bir kişi bu üç erdem yani bilgelik (hikmet), yiğitlik (cesaret) ve ölçülülük (iffet) ahlakına sahip olduğunda, o kişide bir üst erdem yani *Adalet* ortaya çıkmakta; o kişi âdil, fâzıl, kâmil yani ahlaken noksansız bir insan olmaktadır.

Nefsin üç gücünden Haz (şehvet) gücü, bizim yememizi, içmemizi, yani beslenmemizi ve neslimizin devamını sağlayan güçtür. Öfke gücü, bizim kendimize yararlı olanları edinmemizi, zararlı olanları defetmemizi önceleyen bir gücümüzdür. Zarar gördüğümüzde ise o bizi intikam almaya sevk eder. Akıl gücü ise bizim varlığı anlamamızı, bilmemizi sağladığı gibi, ahlaki iyi (hayr) ve kötüyü (şer) anlamamızı, bilmemizi sağlar. Buna bağlı olarak da iyiyi (hayrı) işlemeye sevk eder. Sayılan bu üç güç, bizim özümüze/cevherimize ait güçlerdir. Bu güçlerden her birisi ahlaken bize (bedenimize) hâkim olabilir, yönetebilir. Onlar iyi amele (erdem, orta fiile) ya da kötü amele (ifrat veya tefrite) sevk edebilir. Olması gereken orta fiildir.

Orta olanı yaptığımızda iyi, güzel ahlaklı olur, mutluluğu elde ederiz. İki aşırı uç olan ifrat ve tefriti eylediğimizde kötü ahlaklı olur, mutsuz olur, acı çekeriz. Bu iki hal yani kötü ahlak olan ifrat ve tefrit uçları ve onların sonucu olan mutsuzluk, bizim cevherimize/özümüze gelip ilave olan kötülüklerdir. Mutlu olmak için onların tedavi edilmeleri gerekmektedir.¹³

¹³ Yozgâdî, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, 55-81; Görkaş, *Yozgatlı Keşfî Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, 81-104.

2.4. Pratik (Amelî) Ahlak Felsefesi

Mustafa Efendi, eserinin ikinci bölümünde pratik felsefe meselesi olarak özellikle manevi/ahlaki hastalıkları ele almakta, nefsin reziletlerini/hastalıklarını bir cevher-araz ilişkisi temelinde ortaya koymakta, arazı cevherin 'sıfat'ı olarak vermektedir. Mustafa Efendi, erdemlerin muhafazası için dört sebep, reziletlerin tedavisi için dört sebep belirtmektedir. Reziletler manevî hastalıklardır ve bu hastalıkların erdemlerde olduğu gibi üç kaynağı vardır. Bu kaynakların adı, *Akıl, Savunma ve Cazibe Güçleridir*. Her bir gücün ve kaynağın üçer hastalığı, her üç güçten yedi hastalık, toplamda on altı hastalık ortaya çıkmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse, aklın hastalıkları, şaşkınlık, basit cehalet ve bileşik cehalettir. Savunma gücünün hastalıkları, öfke, ödlelik ve korkaklık; cazibe gücünün hastalıkları, hırs, tembellik ve hüzdür. Sözgelimi, savunma gücüne ait olan öfke (gazab), kötü bir huydur (şerr). Öfke varsa, onun varoluş sebepleri (huyları) vardır. Dolayısıyla tedavisinin de sebepleri (esbâb) vardır. O halde faziletler ve reziletler sebeplere bağlı olarak, bir sebep-sonuç ilişkisi içerisinde varolup yok olmaktadırlar. Bu bağlamda belirtmek gerekirse hırs, haset birer arız olan hastalıktır, yani niteliktir (sıfat). O nedenle reziletlerin değişimi, özsel değil, niteliksel bir değişim olacaktır. Nefsin diğer hastalıkları ise, haset, gıpta, tamah, yalancılık, kin, kendini övme ve nifak/fitne hastalıklarıdır.¹⁴

2.5. Aile Erdem Ahlakı Felsefesi

Ev idaresi yahut diğer adıyla aile erdem ahlakı felsefesi (Tedbir-i Menzil), üç bölümlü erdem ahlakı geleneğinin ikinci bölümünü oluşturmaktadır. Aile, en küçük toplumdur olan aileyi ve ahlakını ele alan bölümdür. İnsan tabiatı itibarıyla sosyal yani tek başına yaşayamayan, tek başına mutluluğa ulaşamayan bir varlıktır. O nedenle bir araya gelirler, aileleri oluştururlar. Zira toplumun yapı taşı ailelerdir. İnsanın aile kurmasının iki amacı vardır. Birincisi cinsel arzuyu karşılayıp çocuk sahibi olmak, ikincisi aile dü-

¹⁴ Yozgâdî, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, 82-96; Görkaş, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, 105-120.

zenini (nizam-ı menzil) kurmak. Çünkü nikâhlanmaktan maksat sadece cinsel arzuyu karşılamak değildir. Cinsel arzuların kişiye verdiği hazlar, kısa süreli ve geçicidirler. Eğer evlenip aile kurmaktan kasıt, sırf hazzı/arzuyu karşılamak ise, bu durumda çoğalmak, çocuk edinmek ve aile düzenine sahip olmak gibi, insanın tekâmülü ve mutluluğu için gerekli olan “yararlar”dan mahrum kalacak demektir.

Mustafa Efendi, İslam aile ahlakı felsefesine bağlı kalarak aile ahlakını, bir yöneten-yönetilen ilişkisi olarak dört sınıftan oluşturmaktadır. Aile ahlakı koca-karı (zevç-zevce), baba-çocuk (vâlid-mevlûd), efendi-köle (mâlik-memlûk) ilişkilerini ve bu ilişkilerin ahlakî ilkelerini içermektedir. Mustafa Efendi’nin aile felsefesinde, ebevyn, çocuklar ve aileye hizmet edenler olmak üzere üç unsur vardır. Üç unsur bir arada tutan şey, ‘mal/servet’dir. Mal, ya nakit paradır ya değerli eşyadır (meta). Mustafa Efendi malla ilgili, üç işleminden söz eder. Mal kazanmak (dahl-i mal), kazanılan malı korumak (hıfz-ı mal) ve gerektiği kadar sarfetmek (sarf-ı mal).

Malla ilgili insanda iki erdem olmalıdır. Adalet ve Mürüvvet. Adalet muamelatta, ihtiyaçlarda, tartılı ve ölçülü işlerde, hile etmekten ve aldatmaktan kaçınmak, ölçüde ve tartıda malın korunmasında istikamet yolunu tutmaktır. Mürüvvet ise fiillerinde ve hareketlerinde toplumca makbul âdeti yapmaktır. Yozgatlı’ya göre kurucuların her birisinde ahlaken olması gereken hasletler, Akıl, İffet ve Haya, Soy, Güzellik ve Zenginliktir. Aile birlikteliğinin özünü Mustafa Efendi, birbirini sevmeye ve saygıya dayandırmaktadır. Dayanaklardan sadece birisi için, bir eş seçilmesinin mahzurlarını örneklerle izah etmektedir.

Kuruluşundan itibaren eşlerden birisi konağın/ailenin yöneticisi, diğeri yardımcısı olacaktır. Yardımcı yönetici, konağın iç işinden sorumludur ve aile reisinin danışmanıdır. Aile reisi, aile için çalışanları, ihtiyaç sahiplerinden seçmeli, çalışanların hallerine vakıf olmalı, hepsini aynı besinle beslemeli, işlerini ayırmalı ve belirlemeli, çalışanla çalışmayanı kontrol etmeli, onların aileye sevgi ilkesi üzere hizmet etmesini sağlamalıdır. Mustafa Efendi ailede, çocuğa güzel isim verilmesi, beslenmesi, iyi ahlak edinmesi ve bir meslek sahibi olması, edindiği iyi ahlakın muhafazası

olmak üzere çocuklar için beş ahlakî konu belirlemektedir. Malın muhafazası için ailenin malını üçe ayırmasını tavsiye etmektedir. Birisi nakit/para olmalı, ikincisi değerli eşya (meta), üçüncüsü kira getirici mala (akar) çevrilmelidir. Çünkü kazanılan malı afetler takip eder. Birisine afet isabet ederse diğerleri baki kalır. Yine tek ziraat, tek ticaret yapılmasını doğru bulmaz. Mal kazanmak için muhtelif yollar takip edilmelidir.¹⁵

2.6. Şehir Erdem Ahlakı Felsefesi

Mustafa Efendi eserinin son bölümünü, şehir (medine) erdem ahlakına ayırmaktadır. Mustafa Efendi, şehir karşılığı “medine” ve çoğulu “müdün” kavramını kullanmaktadır. Devlet/Toplum diye de kullanılan medineye ait felsefenin üzerinde kurulduğu dört esas vardır.

Birincisi şehirler (medâin) ve onların kuruluş ilkeleri,
İkincisi yönetici (mâlik) ve nitelikleri,
Üçüncüsü şehrin yönetilenleri (memlûk),
Dördüncüsü şehrin sınıflarıdır (emsâl).

Şehir felsefesinde şehir yukarıda belirtildiği gibi ailelerden, devlet şehirlerden bir araya gelmektedir. Medine, bir tek şehri ifade ettiği gibi şehirlerden oluşan devlet/toplum anlamına da gelmektedir. İstek bir tek şehir, ister şehirlerden oluşan devlet anlamında olsun, her şehrin kuruluş ilkesi vardır. Şehrin kuruluş ilkesi, ya hazdır ya menfaattir, ya zorbalıktır ya ilim hikmet ve ameldir, ya ilimsiz ameldir ya amelsiz ilimdir. Bu altı ilke, insanları, ihtiyaçlarını temin etmek üzere şehre çeken ilkelerdir. Eğer şehrin kuruluşunun ilkesi haz ve en yüksek haz ise bu şehir Haz (Lezzet) şehri, halkı Haz Halkı adını alır. Eğer şehrin kuruluş amacı menfaat ise Menfaat Şehri, zorla hâkimiyet ise Zorbalık Şehri, amelsiz ilim olursa Sapık (Dalle) Şehir, ilim olmaksızın amel olursa Bozuk (Fasid) Şehir adını alırlar. Bu sayılan şehirler, insan doğası ve onun tamlığı için iyi şehirler değildir. İyi şehir, insanın kemal ve tamlığını sağlayan erdemli şehirdir.

¹⁵ Yozgâdî, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, 97-106; Görkaş, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, 122-131.

Erdemli şehrin kuruluş amacı ilim-amel birlikteliğiyle ulaşılan bir fazilettir. İlim ve amelden birisinin eksik olması, onu olması gereken erdem olmaktan çıkarır. Çünkü erdem amaçlı kurulan şehir, Erdemli Şehirdir. Mustafa Efendi bu erdemli şehre Farabi'nin (ö.950) isimlendirmesi geleneğiyle *Medine-i Fâzıla* adını vermektedir. Mustafa Efendi belirtmese de bu şehrin yöneticisi gelenekte Reis Evvel'dir. Farabi'ye göre İlk Reis, tabii ki Nebi-Hakîmdir. İlk Reis, Faal Akıldan aldığı ahlaki hikmetle şehri düzenler, insanların mutluluğu için şehir yasaları vaz eder. Mustafa Efendi'ye göre reis, egemenlik sahibidir, yani sultanu'l-a'zamdır. Toplum çalışanlarının yöneticisidir. Arap ve Arap olmayan sultanların reisidir. Dünyadaki kahraman meliklerin sığnağıdır. Karadakilerin üzerindeki Allah'ın gölgesi, yarattıklarının halifesi, kullarının muhafızı ve muhtağların yardımcısı olan kıymetli zattır. O, her yönden asıldır. Herkes kendisine rabt u bend olur. Kasd ve irade sahibidir. Yönetimi zamanında kötü, acil işler yapılmaz, değerli re'yi ikna edici ve muhkemdir. Memleketin nizamına hâlel ârız olmaz, azminde sabit olur ki yüce, iyi işlerine hâlel ârız olmaz. Zira işlerin yürütülmesinde tereddüd oluşmasını iptal eder. Gayet sabırlıdır, teenniyle doğruya muttali' olur. Mustafa Efendi yöneticiye üç şeyin lâzım olduğunu söyler. Birincisi, şehri/devleti oluşturan sınıflara gerekli uyarıları yapmak, onlara adalet yollarını hatırlatmak ve onların adaletle vasıflanmalarını sağlamaktır. Şehir/devlet dört sınıftan oluşur. Ordu yani asakir-i şahane, bürokrasi yani erbab-ı aklâm ve üreticiler yani, ticaret, ziraat ve diğer iş sahipleri.

Yönetici, ulema ve meşayihlere, diğer bir ifadeyle iyilik sahiplerine (ahyâr) saygılı olmalı ve güçlendirecek nesnelerle onları desteklemelidir. Buna mukabil yol kesici eşkıyalara (kutta-i tarik), bozgunculara ve zararlı zümrelere, diğer bir ifadeyle kötülük sahiplerine, baskı yapmalı, onları menetmeli, tedip etmelidir. Yönetici, sınıflar arasında eşitliği sağlamalı. Akıllılarla meşveret etmeli, ülkede yol emniyetini sağlamalı, hataları kolayca örtmeli, küçükleri korumalı, maddi hazların mümkün olduğunca terkini sağlamalı...vb'dir.

Mustafa Efendi ayrıca, yönetilenleri (memlûk), yöneten açı-

sından değerlendirir. İlk erdemli sınıf, yardımcı yönetici sınıfıdır. Yozgatlı bu sınıfı, 'imâd, vükelâ, fuâd-ı vüzera' ve benzeri kavramlarıyla anar ve onlarda olması gereken iki şeyin altını çizerek. Yöneticiye saygılı olmak, yöneticiden aldığı her emri yerine getirmektir. Onlar, yöneticinin öfkeleniği vakitte, ondan kaçınmalı, hiçbir şahıstan şikâyet etmemelidir. Yöneticisine (mâlike) hizmette can feda etmeli, nefsinin husumetten koruyarak istikamet veçhi üzere hareket etmeli, yöneticinin (mâlikin) ifade bu yurduğu mühim işlerde şikâyetçi olmamalıdır. Eğer yöneticisi (mâlik) kendisine müjde verirse müdahale etmemeli, yüce huzuruna kabul edilmekle mesrur olmalı, kendisinden önde olanların önüne geçmemelidir. Genel olarak ise şehir halkı, yöneten açısından üç sınıfa ayrılır. Birincisi yöneticinin dostları yani taraftarlar, ikincisi düşmanları yani muhalifler, üçüncüsü de tarafsızlardır.¹⁶

Sonuç

Yozgatlı Mustafa Efendi'nin erdem ahlakı felsefesi, tercüme ettiği eser temelli olarak üç bölümlü erdem ahlakı felsefesidir. İlk bölümü, teorik ahlakın ele alındığı ve ona nefis, kuvveleri, erdemleri ve erdemsizlikleri (hastalıklarını) ele aldığı birey erdem ahlakı felsefesidir. Bu felsefe felsefenin "cevher-araz", "kül-cüz", fıkıhın "asıl-fer" terimleriyle ifade ettiği Aristotelesçi varlık anlayışıyla temellendirilen bir felsefedir. Bu felsefe, muhtelif şubelerden oluşan üç genel erdemle ve üç genel erdemden oluşan bir yüce-üst Adalet erdemiyle temellenen felsefedir. Üç genel erdem ise Hikmet, Cesaret ve İffet'tir. Onların her biri adalettir. Adalet mutluluktur. Üç erdem ve tezahürü bakımından alt erdemleri, adaletin cüzleri'dir. Bu bakımdan aklın adaleti Hikmet, savunma ve irade gücü öfkenin adaleti Cesaret, ölçülülük gücü iştah/hazz'ın adaleti ölçülü olmak yani İffettir. Hikmet faziletinin yedi, Cesaret/şecaat faziletinin

¹⁶ Yozgâdî, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, 107-116; Görkaş, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, 132-142.

on bir, İffet faziletinin on bir şubesi vardır. Onların hepsinin bütünü hem orta fiildir, hem adalettir.

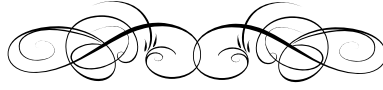
Bu anlamda Mustafa Efendi'nin adalet erdeminin temeli, "innallâhe ye'müru bi'l-adli (16 Nahl, 90)" ayetidir ve insan, adaleti gerçekleştirmekle emredilmiştir. Adalet'in erdem olarak on dört kısmı vardır. Ruh/nefisteki üç güç, fiillerinde, uzlaşıp aralarında yardımlaştıklarında, nitelik bakımından eşitlenip kendileri için yaratıldıkları amaca ulaştıklarında; genel/üst denge, yani 'adalet' erdemi ortaya çıkmaktadır. Yani adalet, söz konusu üç ruhî/nefsî gücün uzlaşısıdır ve birlikte hareket edebilmesidir. Bu bakımdan adalet, güçler arası bir üst dengelilik (i'tidâl) hali olmaktadır, dolayısıyla "orta fiili" ifade etmektedir. Bu hal, adaletin ilk ve bireysel anlamıdır.

İkinci olarak adalet, aile ve şehir ahlakının üst-yüce erdemidir. Adalet, kişinin aile ve şehirde hem kendisinin ve hem bir başkasının hakkını gözetmesi halidir. Yöneten ve yönetilen olarak ortaya çıkan bu iki hal, hem evde, hem şehirde gerçekleşmektedir. Aile ve şehir amaçlı kurulan birliklerdir. Haz, güçlülük, zenginlik yani yarar, ilim ve hikmet onların her birinin kuruluş amacı olabilir. Olması gereken sonuncusudur. Aile veya şehrin kurucularında ise olması gereken hasletler, Akıl, İffet, Soy, Güzellik ve Zenginliktir. Aile reisinde olması gereken bir diğer erdem mürüvvettir. Aile felsefesi şehir felsefesinin bir örneğini ve protipini oluşturmaktadır.

Yöneticinin yönetilenler arasındaki hukuka dayalı organizasyonu, ahenkli ve uyumlu yönetimi adalettir. Yönetilenlerin, mensup olduğu sınıfların görev alanında kalmaları ve görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri adalettir. Adaletin bu iki anlamı, diğer erdemleri birleştiren (cem') ve uyumu sağlayan bir erdem olarak tanımlanması sonucunu getirmektedir. Bu yönüyle adalet, aile ve şehir yönetimin/tedbir/siyaset temel erdemidir. Bu durumda adalet, hem temel-ilke, hem gaye-sebep olmaktadır. Bir diğer ifadeyle o, iyi hayatın hem başlangıcı hem sonudur. İlk ve son ilke olması bakımından adalet, nefsî-menzili-medeni ahlakın ilkesidir. Üçüncü olarak adalet, 'ifrat ve tefrit'in zıtları olmaktadır. Zıtların genel adı ise 'adaletsizlik'tir, diğer adıyla 'zulüm'dür.

Kaynaklar

- Bıçakçızade, İsmail Hakkı, *İlmü'r-ruh ve ahvalühu*, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1328.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Aydın Vilayetine Mensub Meşayih, Ulema ve Etibbanın Teracim-i Ahvali*, İzmir: Keşişyan Matbaası, 1324.
- Bursalı, Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifler*, Haz.A.Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, Trsz. c.1.
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333, c.1-2.
- Ertekin, A.Levent, *İzmir'in Manevi Mimarları*, ed. Lale Ertekin, İstanbul: 2025.
- Fazıl Gökçek, *İzmirli Gazeteci ve Yazar Bıçakçızade İsmail Hakkı*, İzmir: İzmir BB, 2016.
- Görkaş, İrfan, *Yozgatlı Keşfi Mustafa Efendi'nin Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi Risale-i Keşfiyye*, Ankara: İlahiyat Yayınları, 2019.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, *İzmir'in Fikir ve Sanat Adamları*, Ankara: 2000.
- İnal, İbnü'l-emin Mahmud Kemal, "Hakkı Bey", *Son Asır Türk Şairleri Cüz I*, İstanbul; Milli Eğitim Bakanlığı, 1969.
- Yozgâdî, Keşfi Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi*, Haz.İrfan Görkaş, İstanbul: Büyüyen Ay yayınları, 2016.

ŞEYH HACI AHMED EFENDİ’NİN HAYATI VE İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ

Mehmet TÖZLUYURT*

Giriş

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı’nın son dönem Anadolu tasavvuf geleneğinde önemli bir yere sahip olan Şeyh Hacı Ahmed Efendi’nin hayatını, irşad faaliyetlerini ve itikadî görüşlerini incelemektir. Çalışmada öncelikle Ahmed Efendi’nin biyografisi ele alınarak ilmî ve tasavvufî şahsiyetinin oluşum süreci ortaya konulacaktır. Ardından, tasavvufî rehberlik çerçevesinde yürüttüğü irşad faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Yozgat ve çevresindeki toplumsal ve dinî hayata etkisi değerlendirilecektir.

Araştırmada yöntem olarak tarihsel ve metin merkezli bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu bağlamda Ahmed Efendi’nin düşüncelerinin tespiti için başta Divânçe adlı eseri olmak üzere ilgili birincil kaynaklar incelenmiş; ayrıca tasavvuf ve kelâm literatüründen yararlanılarak müellifin görüşleri klasik İslâm düşüncesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Çalışmanın kapsamı, Ahmed Efendi’nin hayatı ve tasavvufî faaliyetlerinin yanı sıra itikadî görüşlerinin kelâm ilminin temel meseleleri olan ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret başlıkları çerçevesin-

* Prof. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4422-9010>, mehmet.tozluyurt@bozok.edu.tr

de incelenmesiyle sınırlıdır. Bu çerçevede Ahmed Efendi'nin düşüncelerinin Ehl-i Sünnet kelâmı ve tasavvuf geleneği içerisindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin Hayatı

Tam adı Zâhid-i Yozgadî Şeyh Hacı Ahmed olan Ahmed Efendi, 1773/1774 yılında Yozgat'ın Çalatlı köyünde dünyaya gelmiştir. Oğuz boyuna mensup bir Türkmen aşiretinden gelen Ahmed Efendi, Derviş Süleyman Efendi'nin oğludur. Ailesinin dinî ve tasavvufî geleneğe bağlı bir çevreye mensup olması, onun ilmî ve manevî kişiliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Ahmed Efendi'nin ilk eğitimini babasından almış olması, dönemin ilmî ve dinî geleneğinde sıkça rastlanan bir durumdur.

Ahmed Efendi, ilim hayatına babası Derviş Süleyman Efendi'den Kur'an-ı Kerîm'i ve temel dinî ilimleri öğrenerek başlamıştır. Bu ilk eğitim süreci, onun ilerleyen yıllarda sürdüreceği medrese tahsilinin de temelini oluşturmuştur. Daha sonra Ahmed Efendi, babasının kardeşleriyle birlikte daha kapsamlı bir eğitim alabilmesi amacıyla Yozgat merkeze yerleşmiştir. Bu yer değişikliği, onun klasik medrese eğitimiyle tanışmasını ve ilmî birikimini geliştirmesini sağlayan önemli bir dönüm noktası olmuştur.¹

Medrese tahsili sürecinde Ahmed Efendi, dönemin eğitim müfredatına uygun olarak çeşitli dinî ve aklî ilimlerde eğitim görmüştür. Bu bağlamda özellikle Arapça ve Farsça öğrenerek klasik İslamî literatürü takip edebilecek bir ilmî donanımına sahip olmuştur. Dil eğitimi, medrese öğrencileri için vazgeçilmez bir unsur olduğundan, Ahmed Efendi'nin bu alanlarda yetkinlik kazanması onun ilmî gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Böylece Ahmed Efendi, klasik medrese programını tamamlayarak dönemin ilmî çevrelerinde yer alabilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Ahmed Efendi'nin medrese eğitimi sırasında okuduğu eserler hakkında doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, XVII ve XVI-II. yüzyıllarda medreselerde okutulan müfredat dikkate alındığında bazı eserleri okumuş olması muhtemel görünmektedir. Bu

¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe ve Tıpkı Basım*, haz. Ali Şakir Ergin (İstanbul: Seçil Ofset, 2022), önsöz, 17.

bağlamda İshak Tokadî'nin *Manzûme-i Tertîb-i Ulûm*, Saçaklızâde Mehmed Mar'aşî'nin *Tertîbü'l- 'Ulûm*, Müderris Ali Uşşâkî'nin *Kasîde fi'l-Kütübi'l-Meşhûre fi'l- 'Ulûm*, bir heyet tarafından hazırlanan *Kevâkib-i Seb'a* ve Erzurumlu İbrâhim Hakkî'nın *Tertîbü'l- 'Ulûm* adlı eserleri, dönemin medrese geleneğinde ilimlerin tasnifi ve okutulan dersler hakkında bilgi veren önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Ahmed Efendi'nin de medrese tahsili sürecinde fıkıh, hadis ve diğer dinî ilimlerin öğretimi bağlamında bu tür eserlerle karşılaşmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durum, onun eğitim sürecinin klasik Osmanlı medrese geleneği içerisinde şekillendiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.²

Medrese eğitimini tamamlayan Ahmed Efendi, henüz genç sayılabilecek bir yaşta gönlünde beliren ilâhî aşkın etkisiyle tasavvuf ilmine yönelmiştir. Onun tasavvufa olan ilgisinin temelinde, bu ilmin insanın kalbini manevî kirlilerden arındırmayı hedeflemesi, yaratılmışlara karşı güzel muamelede bulunmayı esas alması ve şer'î konularda Hz. Peygamber'in yoluna ittibayı merkeze alması yer almaktadır. Bu yönüyle tasavvuf, Ahmed Efendi'nin anlayışında yalnızca teorik bir bilgi alanı değil; insanın iç dünyasını arındıran, ahlâkî olgunluğunu geliştiren ve ilâhî hakikate yönelten bir manevî eğitim yolu olarak görülmektedir. Nitekim hakikat diliyle tasavvuf, mülkiyet ve varlık iddiasından uzaklaşmayı, insanın benlik iddiasını terk ederek göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah'a yönelmesini ve beşerî sıfatların esaretinden kurtulmasını ifade etmektedir.³

Bu anlayış doğrultusunda Ahmed Efendi, kâmil bir mürşid bulmak amacıyla Anadolu'nun çeşitli bölgelerini dolaşmıştır. Bu arayışın neticesinde Çerkeş'e giderek Şâbâniyye tarikatının Çerkeşiyye kolunun kurucusu olan Çerkeşî Mustafa Efendi'ye (ö. 1813/1814) ⁴ intisap etmiştir. Ahmed Efendi, şeyhinin rehberli-

² Mehmet İpşirli, "Medrese", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 2/338-340.

³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 17. Tasavvufî bakış için bk. Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lu'ma*, thk. Abdülhâlîm Mahmûd, Tâhâ 'Abdülbâki Surûr (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960), 48.

⁴ Şâbâniyye'yi XVIII. yüzyılda İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da temsil eden Nasûhiyye kolundan, bu yüzyılın sonlarına doğru doğduğu Kastamonu civarında Çerkeş'te Çerkeşî

ğinde seyr ü sülûk sürecini tamamlamış ve sonunda ondan hilâfet alarak tasavvufî yetkinliğe ulaşmıştır. Çerkeşî Mustafa Efendi'nin tarikat silsilesi, Zoralı Şeyh Mehmed ve Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdü (ö. 1141/1728-29) üzerinden, Şâbâniyye'nin Nasûhiyye kolunun kurucusu olan Şeyh Mehmed Nasûhî Üsküdârî'ye (ö. 1130/1718) ulaşmakta; buradan da Karabaşıyye kolunun kurucusu Karabaş Velî (ö. 1097/1686) vasıtasıyla tarikatın pîri kabul edilen Şeyh Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) dayanmaktadır. Bu silsile, Ahmed Efendi'nin tasavvufî terbiyesinin köklü bir tarikat geleneği içinde şekillendiğini göstermektedir.

Çerkeşî Mustafa Efendi'nin tasavvufî düşüncede öne çıkan yönlerinden biri, Şâbâniyye mensuplarınca tarikatın ikinci kurucusu anlamında "pîr-i sâni" unvanıyla anılmasıdır. Ona göre tarikat yolunda ilerleyen sûfîlerin ulaşmayı hedefledikleri manevî tecrübe üç temel tecelliden oluşmaktadır. Bunlar tecellî-i ef'âl, tecellî-i sıfât ve tecellî-i zât olarak ifade edilen fiil, sıfat ve zât tecellileridir. Çerkeşî Mustafa Efendi, bu üç tecelliye mazhar olan sûfîlerin zahiren bazı bâtıl fırka mensuplarına benzeyebileceğini belirtmektedir. Buna göre fiil tecellisine mazhar olanlar Cebriyye mensuplarına, sıfat ve zât tecellilerine mazhar olanlar ise Hulûliyye ve İttihâdiyye mensuplarına benzetilebilir. Ancak bu benzerlik yalnızca zahirî bir benzerlik olup, sûfîlerin cebir, hulûl veya ittihad gibi görüşlerle herhangi bir ilgileri bulunmamaktadır.⁵

Bu noktada sûfîleri söz konusu bâtıl fırka mensuplarından ayıran temel ölçü, şeriat-ı Muhammediyye'ye bağlılıktır. Şeriatı ayırmamak şartıyla bu üç tecelli ve makamın kendisinde gerçekleştiğini ifade eden sûfînin sözleri ilâhî sır ve hikmetler olarak kabul edilirken, ondan zuhur eden olağanüstü haller keramet olarak değerlendirilir. Bununla birlikte Çerkeşî Mustafa Efendi'ye göre keramet göstermek, Allah, peygamber ve mürşid katında makbul bir davranış değildir; zira bu tür bir tutum tasavvufî edebe aykırı görülmektedir. Öte yandan şeriata aykırı en küçük bir davranışta bulunan kimse sûfî olarak kabul edilemez; böyle bir kimse-

Mustafa Efendi'ye nisbet edilen bir kol zuhur etmiş, bu kol XIX ve XX. yüzyıllar boyunca etkili olmuştur. Nihat Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/272-275.

⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 17.

nin sözleri ilhâd ve ifsat, ondan zuhur eden olağanüstü haller ise sihir ve istidrâc olarak değerlendirilir.

Ahmed Efendi, şeyhinin tavsiyesi doğrultusunda Anadolu'da çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra manevî yolculuğunu geniş bir coğrafyada sürdürmüş; Suriye, Irak ve İran'a seyahat etmiştir. Bu seyahatleri sırasında özellikle Bağdat'ı ziyaret etmiş ve burada Abdülkâdir Geylânî'nin⁶ çilehanesinde bir süre itikâfa girerek çile doldurmuştur. Bu süreçte nefis terbiyesine büyük önem veren Ahmed Efendi, yoğun bir manevî eğitimden geçerek ruhî olgunluğa erişmiştir. Ahmed Efendi'nin hayatında önemli dönüm noktalarından biri de hac yolculuğudur. Rivayete göre gördüğü bir rüya üzerine hac yolculuğuna çıkmış ve bu yolculuk sırasında hac farizasını yerine getirerek Kâbe'yi tavaf etmiştir. Manevî duyarlılığını ve ahlâkî anlayışını yansıtan bir hatıra olarak, kendisine kötü davrananlara karşılık vermemesi gerektiğini ifade eden bir beyit kaleme almıştır.⁷

Ahmed Efendi, Hz. Peygamber'e olan sevgisini onun mezarına yaklaştığı bir sırada Enbiyâ'nın huzuruna oranın nurların mekânı/ muhiti ve yüce makam olmasından dolayı edeple girilmesi gerektiğini ifade eden kasidesini inşad etmiştir:

*"Göründü kûy-i envârı ne câh-ı müctebâdır bu
Edeple gir bu dergâha huzur-u Enbiyâ'dır bu..."*⁸

Ahmed Efendi, ikinci kez evlenmiş ve bu evliliğinden beş erkek çocuğu dünyaya gelmiştir. Oğullarından Ali Rıza Efendi (1844-1900) müderris, Sadreddin Efendi (1847-1920) şeyh, Hasan Muhyiddin Efendi (1853-1909) şeyh, Hafız Hayreddin Efendi (1857-1899) müderris ve kalemkâr, Abdullah Arif Efendi (1860-1909) müderristir.

Ahmed Efendi'nin irşad faaliyetleri ise tasavvufî eğitim sürecini tamamlamasının ardından sistematik ve kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Ahmed Efendi, mürşidi Çerkeşi Mustafa Efendi'nin

⁶ Abdülkâdir Geylânî miladi 1077-1165 yılları arasında yaşamış Kâdirî tarikatının liderlerindendir. Bkz. Abdülkâdir Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*, (İlahi Armağan), çev. Abdülkâdir Akçiçek (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1988), 6.

⁷ "Dövenlere elim yoktur, sövenlere dilim yoktur, Hak yolunda suçum çoktur, Mevlâm gufrana geldim."

⁸ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (İstanbul: Seçil Ofset, 2013), 51.

vasiyeti doğrultusunda sembolik anlam taşıyan tâc ve asâyı alarak Yozgat'a dönmüş; bu süreç, onun seyr-ü sülûkünü tamamlayarak irşad makamına geçtiğinin bir göstergesi olmuştur. Yozgat'a dönüşünün ardından Ahmed Efendi, evinin yanında bir cami inşa ettirmiş ve burada Halvetiyye Tarikatı'nın Şâbâniyye koluna bağlı bir tekke kurarak irşad faaliyetlerine başlamıştır. Bu mekân, yalnızca ibadet edilen bir alan değil, aynı zamanda tasavvufî eğitim ve toplumsal etkileşimin gerçekleştiği bir merkez hâline gelmiştir. Ahmed Efendi, sohbetlerinde ve manzumelerinde Allah sevgisini merkeze alan bir öğretim yöntemi benimsemiş; özellikle "Bak" redifli şiirinde, müridlerin ilâhî sevgiye ulaşmaları hâlinde kalplerinin hakikati yansıtan bir ayna hâline geleceğini ifade etmiştir.⁹

Ahmed Efendi'nin irşad halkası, yalnızca halk tabakasıyla sınırlı kalmamış; âlimler ve devlet erkânı da bu meclislere iştirak etmiştir. Bu çerçevede en dikkat çekici müridlerinden biri, Yozgat mutasarrıfı¹⁰ Münip Mehmed Paşa'dır.¹¹ Münip Mehmed Paşa, Ahmed Efendi'ye olan bağlılığını ve ondan aldığı manevî feyz, "Yâ Hazret-i Şeyh" redifli kasidesinde dile getirmiştir. Bu durum, Ahmed Efendi'nin hem ilmî hem de manevî otoritesinin geniş bir çevrede kabul gördüğünü göstermektedir.¹²

Ahmed Efendi, müridi eski Sivas valisi Münib Mehmed Paşa'nın daveti üzerine iki kez İstanbul'a gitmiş ve bu ziyaretler sırasında Osmanlı saray çevresiyle temas kurmuştur. İlk ziyaretinde, Sultan Abdülmecid döneminde saray erkânı ile tanışmış; Şevkefzâ Kadın Sultan ve V. Murad ile görüşmüştür. İkinci ziyaret ise Sultan Abdülaziz döneminde gerçekleşmiştir. Bu ziyaret sırasında veliahd V. Murad'ın hastalığı için kendisinden dua talep edilmiş;

⁹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 18.

¹⁰ Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livânın mülkî âmiri için kullanılan unvandır. Bu tabir ayrıca vekille unvan sahibini birbirinden ayırmak, mâlikâne, has ve timara sahip olmak manasında sıkça kullanılmıştır. İlmiye teşkilâtında kadılığa bilfiil getirilenler de mutasarrıf şeklinde anılmıştır. Kelimenin "sancağa veya livâyâ gönderilen idareci" anlamını kazanması XVII. yüzyıl başlarından itibaren meydana gelen gelişmelerle ilgilidir. Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/377-379.

¹¹ Mehmet Münib Paşa Sivas, Maraş, Musul vilayetleri Mutasarrıflıklarında bulunmuş Osmanlı devlet adamlarındandır. 1867 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp kabristanlığına defnedilmiştir. O Hülagü, M. Ekincikli, H. Savaş, *Tezkire-i Meşahîr-i Osmanîye* (İstanbul: Sebil Yayınları, 1998), 2/104.

¹² Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 52.

Ahmed Efendi'nin duası sonrasında hastalığın hafiflemesi, onun manevî nüfuzunun saray çevresinde de kabul görmesine vesile olmuştur. Bununla birlikte Ahmed Efendi, kendisine sunulan maddî hediyelere karşı mesafeli bir tutum sergilemiş; Şevkefzâ Kadın Sultan tarafından verilmek istenen altını "Ben yalnız gezen bir dervişim, paraya ihtiyacım olmaz. Bilirlerse yolumu keser elimden alırlar" diyerek geri çevirmiştir. Bu davranışı onun zühd anlayışını fiilen ortaya koymuştur. Ahmed Efendi keseyi almadan kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılmıştır. Daha sonra resmî yollarla kendisine ulaştırılan bu maddî imkânı ise şahsî menfaati için kullanmayıp Yozgat'taki caminin yeniden inşasında değerlendirmiştir (1859). Yenilenen bu yapı, Yozgat'ta temsilciliğini kurduğu Halvetî tekkesi olarak hizmet vermeye devam etmiştir.¹³

Ahmed Efendi'nin kurduğu tekke, mimarî ve işlevsel açıdan da dikkat çekicidir. Caminin harim kısmının ölçülerinin Kâbe ile irtibatlandırılması, tasavvufî sembolizmin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca tekkede harimin arka tarafında birer kişilik dört adet halvet ve küçük bir oda, üst kat mahfilinde ise yedi adet halvet bulunmaktadır. Bu halvet hücreleri, müridlerin bireysel manevî eğitimine verilen önemi göstermektedir. Ahmed Efendi, bu kurumsal yapıyı sürdürülebilir kılmak amacıyla bir vakıf tesis etmiş (1862) ve vakfa gelir sağlayacak mülkler edinmiştir.

Kendisine bu imkânı bahşeden saray erkânını unutmamış, onların Allah indindeki yerlerinin âlî/yüksek olması için dua etmiş ve bunu da bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

*"Duâ-i hayr Cami'de ki elzem kâffe-i câna
Salât-ı hamsede daim dua Abdülmecit Hân'a
Bu hayrât-ı müberrâtın çün ihyası ki Şehzâde
Teâlâ ömrünü etvâl Şevkefsar (Şevkefza) gonca-i dâna"*

Şâbâniyye tarikatının Yozgat ve civarında yayılmasını sağlayan Ahmed Efendi 1896'da vefat etmiş ve bugün kendi adıyla anılan caminin avlusuna defnedilmiştir. Bir yıl sonra oğlu Muhyiddin Efendi kabrinin üzerine bir türbe yaptırmıştır. Bu türbe günümüzde ziyaretgâh konumundadır. Kâmil bir mürşid olması sebebiy-

¹³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 17-18.

le, birçok kişi yetiştirmesine rağmen Yozgat'ta kurduğu Halvetî Tekkesi'nin postnişinliği, son zamanlara kadar büyük bir himmet ve gayretle kendi yetiştirdiği çocukları ve torunlarının uhdesinde kalmıştır. Ahmed Efendi'nin vefatından sonra tekkesinde oğulları Muhyiddin Efendi, Sadreddin Efendi, torunlarından Ethem Efendi, ardından altı ay kadar aile dışından Damadzâde Necib Efendi şeyhlik yapmış, şeyhlik makamı son olarak beşinci oğlundan torunu olup Şeyhzâde Ahmed Efendi diye tanınan Ahmet Şevki Ergin'e intikal etmiştir.¹⁴

Arûz vezniyle manzumeler yazan Ahmed Efendi'nin, yazdığı şiirler kendisinden sonra torunları tarafından bir araya getirilerek "Divânçe" adıyla 2022 yılında basılmıştır. Zikri geçen eserde, Ahmed Efendi'nin tasavvufî ve hikemî şiirlerini "Terkî/Terkyâ" mahlasıyla yazdığı görülmektedir. Şiirlerinde "Terkî" mahlasını tercih etmesi onun dünyanın gelip geçiciliğine aldanmadığına ve hayatının her anında kanaatkâr olduğuna işaret etmektedir. Terkî'nin şiir yazmadaki temel gayesinin şiiri zikir ve irşada yardımcı bir unsur olarak gördüğü ifade edilebilir.¹⁵ Eldeki şiirlerindeki bilgi birikimi ve tasavvufî derin mana zenginliği, onun dinî ilimleri iyi bildiğini, din ve dünya görüşünün berrak ve sağlam İslamî temellere dayandığını, mükemmel bir tasavvuf kültürüne sahip olduğunu göstermektedir.

2. Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin İ'tikâdî Görüşleri

Kelâm ilminin temel meseleleri klasik literatürde usûlû's-selâse olarak ifade edilen ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret başlıkları altında ele alınmaktadır. Bu çerçevede Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî Efendi'nin itikadî görüşleri, söz konusu üç temel alan bağlamında değerlendirilebilir. Bu bölümde öncelikle onun ulûhiyet anlayışı üzerinde durulacaktır.

¹⁴ Abdülkerim Abdulkadiroğlu - F. Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 25-26; Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/564; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 43-44.

¹⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 19, 30 vd. M. Öcal Oğuz, *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünü ve Bugünü* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994), 150.

2.1. Uluhiyet Anlayışı

Ahmed Efendi'nin ulûhiyet anlayışı, tevhid merkezli olup Allah'ın birliği (vahdâniyyet) ve kemal sıfatları etrafında şekillenmektedir. Ona göre Hakk Teâlâ mutlak anlamda birdir ve zâtına layık sıfatlarla muttasıftır. Bu yaklaşım, klasik Ehl-i Sünnet kelâmının temel ilkeleriyle uyum arz etmektedir.

2.1.1. Allah'ın Birliği

Ahmed Efendi'ye göre Allah'ın birliği (tevhid), yalnızca zihinsel düzeyde kabul edilen teorik bir inanç ilkesi değildir. Aksine tevhid, insanın varlık anlayışını, dünya ile kurduğu ilişkiyi ve nihayetinde ahlâkî sorumluluğunu belirleyen temel bir hakikat olarak görülmektedir. Bu yönüyle Allah'ın birliğine iman, sadece itikadî bir kabulle sınırlı kalmayıp insanın bütün varoluşunu kuşatan kapsamlı bir bilinç durumunu ifade eder. Ahmed Efendi'nin yaklaşımında tevhid, insanın kendisini, evreni ve yaratıcıyla olan ilişkisini doğru bir biçimde anlamasının merkezinde yer alan kurucu bir ilkedir.

Müellif, Allah'ın birliğine işaret eden kevnî âyetlerin, yani yaratılmış varlıkların sayısız olduğuna özellikle dikkat çekmektedir. Ona göre kâinatta mevcut olan düzen, uyum ve hikmet, ilâhî birliğin en açık delilleri arasında yer almaktadır. Göklerin ve yerin yaratılışı, canlıların varlığı, tabiatta gözlenen düzen ve süreklilik gibi unsurlar, insan için tevhidi idrak etmeye sevk eden güçlü işaretlerdir. Bu nedenle Ahmed Efendi, insanın en temel görevinin bu kevnî âyetler üzerinde tefekkür etmek ve bunların işaret ettiği ilâhî birliği kavramak olduğunu vurgulamaktadır. Böylece tevhid, sadece iman edilen bir ilke değil, aynı zamanda insanı düşünmeye, anlamaya ve hakikati keşfetmeye yönelten dinamik bir bilinç alanı hâline gelmektedir. Bu çerçevede Ahmed Efendi, Hakk yoluna yönelmek isteyen kimse için başlangıç noktasının Kelime-i Tevhîd olduğunu belirtmektedir. "Lâ ilâhe illallah" ifadesi, onun düşüncesinde yalnızca bir inanç bildirimi değil, aynı zamanda insanın hayatını yeniden anlamlandıran temel bir dönüşüm ilkesidir. Zira Kelime-i Tevhîd, insanın sahte ilâhları ve dünyevî bağımlılıkları reddederek mutlak

otorite ve kudretin yalnızca Allah'a ait olduğunu kabul etmesini ifade etmektedir.¹⁶

Sonuç olarak Ahmed Efendi'nin yaklaşımında Allah'ın birliği hem kozmik düzenin anlaşılmasında hem de insanın ahlâkî ve varoluşsal sorumluluğunun belirlenmesinde merkezi bir konuma sahiptir. Kevnî âyetler aracılığıyla bu birliğin farkına varmak ve Kelime-i Tevhîd'i hayatın temel ilkesi hâline getirmek, insanın hakikate ulaşma yolculuğunun başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, tevhidin Ahmed Efendi'nin düşüncesinde yalnızca itikadî bir ilke değil, aynı zamanda insanın düşünce dünyasını ve hayat pratiğini şekillendiren kapsamlı bir ontolojik ve ahlâkî perspektif olduğunu göstermektedir.

2.1.2. Allah'ın İsim ve Sıfatları

İlâhî isimler konusunda Ahmed Efendi, tasavvufî bir perspektifle hareket ederek Allah'ın isimlerini bilmenin ve idrak etmenin mânevî terakki açısından zorunlu olduğunu ifade eder. Ona göre ilâhî isimler, varlık âlemindeki güzellik ve düzenin kaynağı olup özellikle İsm-i Âzam'ın tecellisi, kâinattaki estetik ve hikmetin temelini teşkil etmektedir.¹⁷

Ahmed Efendi'nin sıfatlar içerisinde özellikle "bekâ" sıfatına vurgu yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda o, Allah'ın ezelî ve ebedî oluşunu merkeze alarak, varlık âleminin faniliğini Kur'anî referanslarla temellendirir. O, "külli şey'in hâlikûn"¹⁸ yani "Her şey yok olacaktır" diye soran birine verilecek cevabın ayetin devamında yer alan "illâ vechehû" bâkî Hüdâ'dır yani "her şey yok olacak yalnız sonu olmayan Allah kalacaktır" şeklinde olacağını belirtir.¹⁹ Bunun yanı sıra Ahmed Efendi, Allah'ın "Zâhir, Bâtın, Evvel ve Âhir" gibi isim ve sıfatlarına da yer vererek, ilâhî varlığın hem aşkın hem de içkin boyutlarına işaret eder.²⁰ Bu yaklaşı-

¹⁶ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 25, 30, 50, 71.

¹⁷ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 27, 43.

¹⁸ Kasas 28/88.

¹⁹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 69. Ayrıca bk. *Divânçe*, 54. Krş. Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2005), 7: 323; Ebû Bekir b. Ahmed Hüseyin Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1410), 11-12.

²⁰ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 96.

mın, Kur'an'ın özellikle Hadîd Suresi'nin üçüncü ayetinde ifade edilen ilâhî tasvire dayandığı anlaşılmaktadır.

Fiilî sıfatlar bağlamında Ahmed Efendi'nin en çok üzerinde durduğu husus "yaratma" fiilidir. Ona göre Allah, "ezelî hâllâk" olarak tüm varlık âleminin yegâne yaratıcısıdır. Ayrıca Allah rehber olup bütün sultanların var edicisidir.²¹ Bu çerçevede mâsivâ (Allah dışındaki tüm varlıklar), ilâhî lütuf ve kahrın bir sonucu olarak varlık sahasına çıkmaktadır. Ahmed Efendi ayrıca varlığın su ile olan ilişkisine dikkat çekerek, hayatın devamını sağlayan unsurun ilâhî irade olduğunu belirtir. Bu bağlamda Kur'an'da geçen "*Rableri onlara içirir*"²² ifadesine atıfla, canlıların ihtiyaçlarının karşılanmasının doğrudan Allah'ın fiiline bağlı olduğunu ifade eder.²³ Var edilenlerin en şerefli olan insan da ilk yaratılışta Allah'ın bezm-i elesti "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*"²⁴ hitabı karşısında nüş edip ebedi mest olmuştur.²⁵

Fiilî sıfatlardan biri olan "Rezzâk" ismi de Ahmed Efendi'nin düşüncesinde önemli bir yer tutmaktadır. "*De ki: "Size göklerden ve yerden kim rızık veriyor?" De ki: "Allah!..."*"²⁶ âyetinde rızık verenin Allah olduğu belirtilmektedir. Ahmed Efendi'ye göre de rızık sahibi Rezzâk olan Yüce Allah'tır. Bir kimse âbid ya da fasık da olsa onlara bugün rızık veren yarın da rızık verecek olan yalnızca O'dur.²⁷ Dolayısıyla ona göre Hakk'tan başkasından ve insanlardan rızık ummak beyhude bir iştir. Herhangi bir kimse için filan kişi cömerttir bol verir ya da filan kişi cimridir az verir şeklinde bir yargıda bulunulmaması gerektiği vurgulayan Ahmed Efendi, böyle bir ifade kullanan kişinin rızık vermede Allah'a ortak koşan inkârcıya benzeyeceğini dile getirir. Ahmed Efendi, bu noktada gerçek zenginliğin maddî imkânlardan ziyade Allah'ı zikretmek, adalet ve doğruluk üzere yaşamak olduğunu vurgulayarak, ahlâkî bir çerçeve çizmektedir.²⁸

²¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 26, 29.

²² İnsan 76/21.

²³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 26, 29, 31.

²⁴ A'raf 7/172.

²⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 55.

²⁶ Sebe 34/24; Zuhruf 43/32.

²⁷ Bk. Neseî, *Kitâbü't-Temhîd*, 312.

²⁸ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 65, 67, 88-89.

2.1.3. Ru'yetullah/Allah'ın Görülmesi Meselesi

Ahmed Efendi, ru'yetullah meselesini tasavvufî bir perspektifle ele almakta ve insanın Allah'ı görme arzusunun fitrî bir eğilim olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu görme meselesini doğrudan fizikî bir idrakten ziyade, ilâhî tecellinin idraki şeklinde yorumladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda o, Allah'ı dünyada görmek isteyen kimsenin, ilâhî tecellinin sembolü olarak Tûr-i Sînâ örneğine yönelmesi gerektiğini ifade eder. Nitekim Hz. Musa'nın bu dağda ilâhî hitaba mazhar olması, Allah ile kul arasındaki özel tecelli ilişkisini temsil etmektedir.²⁹

Ahmed Efendi'nin bu yaklaşımı, ru'yetullah meselesini zahirî bir görmekten ziyade, mânevî bir tecrübe ve idrak süreci olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle onun görüşleri, tasavvuf geleneğinde yer alan "kalp gözüyle müşahade" anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Sonuç olarak Ahmed Efendi'nin ru'yetullah anlayışı, kelâmî tartışmalardan ziyade tasavvufî tecrübe ekseninde şekillenmiş olup, ilâhî hakikatin ancak mânevî arınma ve tecelli yoluyla idrak edilebileceğini vurgulayan bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

2.1.4. İlâhî Kitaplar

Ahmed Efendi, ilâhî vahyin tarihsel tezahürleri olan kutsal kitaplara doğrudan isim vermeksizin temas etmekte; ancak geleneksel olarak bilinen dört ilâhî kitabın ortak bir hakikati yansıttığını ifade etmektedir. Bu bağlamda Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an-ı Kerim'in aynı ilâhî kaynağa dayandığına işaret etmektedir.

Onun yaklaşımına göre bu kitaplar, insanları dünya hayatının geçiciliği ve aldaticılığı konusunda uyaran ortak bir mesaj taşımaktadır. Nitekim Ahmed Efendi, âlemi "hikmeti gösteren dört kitap" şeklinde nitelendirerek, insanın dünya malına olan aşırı rağbetinin bu ilâhî öğretiler tarafından açıkça eleştirildiğini belirtir.³⁰ Bu yorum, vahyin özünde birlik bulunduğunu ve temel ahlâkî

²⁹ Bk. Bakara 2/115; A'raf 7/143. Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 70. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 120; Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd*, 217-224.

³⁰ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 69.

ilkelerin bütün ilâhî dinlerde müşterek olduğu yönündeki klasik İslâm düşüncesiyle paralellik arz etmektedir.

Sonuç olarak Ahmed Efendi'nin ulûhiyet anlayışı, tevhid ekseninde şekillenen, ilâhî isim ve sıfatları tasavvufî bir derinlikle yorumlayan ve vahiy geleneğini bütüncül bir perspektifle ele alan sistematik bir yapı arz etmektedir.

2.1.5. Melek

Ahmed Efendi, eserinde İslam inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan dört büyük melekten özellikle Cebrâil ve Azrâil'e dikkat çekmektedir. Müellifin yaklaşımına göre Cebrâil, ilâhî bilginin peygamberlere ulaştırılmasında merkezi bir role sahip olan vahiy meleğidir. Bu bağlamda Ahmed Efendi, Hz. Peygamber'e bildirilen ilâhî bilgilerin ve dinî hükümlerinin Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla öğretildiğini ifade etmektedir. Bu anlayış, İslam düşüncesinde vahyin mahiyeti ve peygamberlik kurumunun işleyişi bakımından temel bir kabulü yansıtmaktadır. Nitekim Kur'ân vahyinin büyük ölçüde Cebrâil aracılığıyla Hz. Peygamber'e ulaştırıldığı yönündeki klasik yaklaşım, Ahmed Efendi'nin değerlendirmelerinde de açık bir şekilde görülmektedir. Böylece Cebrâil, ilâhî hakikatin insanlığa aktarılmasında aracı konumunda bulunan bir melek olarak tasvir edilmektedir.³¹

Ahmed Efendi'nin eserinde üzerinde durduğu bir diğer melek ise Azrâil'dir. Müellif, Azrâil'i ölüm meleği olarak tanımlamakta ve onun görevinin insanların ruhlarını almak olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede Azrâil'in varlığı, insan hayatının geçiciliğini ve ölüm gerçeğini hatırlatan önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır. Ahmed Efendi'ye göre Azrâil'in can aldığı yerde sefa ve mutluluktan söz etmek mümkün değildir. Bu ifade, ölümün insan hayatındaki kesin ve kaçınılmaz sonu temsil ettiğini vurgulayan sembolik bir anlatım olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Azrâil'in zikredilmesi, yalnızca bir meleğin görevini belirtmekle sınırlı kalmayıp aynı zamanda insanın dünya hayatındaki faniliğini ve ahiret gerçeğini hatırlatan didaktik bir işlev de gör-

³¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 48.

mektedir.³² Sonuç olarak bu yaklaşım, Ahmed Efendi'nin eserinde melek tasavvurunun hem teolojik hem de ahlâkî-didaktik boyutlarıyla ele alındığını göstermektedir.

2.1.6. Şeytan

Ahmed Efendi, insan fiillerini olumsuz yönde etkilemesi nedeniyle şeytana özel bir yer atfetmektedir. Ona göre şeytan, insanı hakikatten uzaklaştıran, onu yalan ve yanlış sözlere sevk eden temel bir vesvese kaynağıdır. Bu çerçevede müellif, şeytanı “yalan sözlerin babası” olarak nitelendirerek, insanın diline ve davranışlarına sirayet eden ahlâkî sapmaların arka planında şeytânî telkinlerin bulunduğu işaret etmektedir. Ahmed Efendi'nin bu değerlendirmesi, İslam düşüncesinde şeytanın insanı hak yoldan saptırmaya çalışan bir unsur olarak ele alınmasıyla paralellik göstermektedir.³³

Ahmed Efendi'nin yaklaşımında dilin kullanımı, insanın ahlâkî ve dinî sorumluluğu bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ona göre konuşmalarında Allah'ı zikretmeyen bir dil, yanlış hüküm veren kimsenin dili gibi değerlendirilmelidir. Bu ifade, insanın sözlerinin hakikate ve ilâhî bilince dayanması gerektiğini vurgulayan güçlü bir ahlâkî uyarı niteliğindedir. Zira dil, insanın iç dünyasını ve inanç yapısını yansıtan temel araçlardan biridir. Bu nedenle Ahmed Efendi, insanın sözlerinde doğruluğu esas alması ve dilini yalandan, iftiradan ve boş sözlerden koruması gerektiğini özellikle vurgulamaktadır.³⁴ Bu bağlamda müellif, doğruluğu ahlâkî erdemlerin merkezine yerleştirmekte ve yalanın insanın manevî hayatını zedeleyen en büyük kusurlardan biri olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kişi, yalan söylemektense başını vermeyi tercih etmelidir. Bu çarpıcı ifade, doğruluğun insanın ahlâkî bütünlüğü açısından ne derece hayati bir değer taşıdığını ortaya koymaktadır. Ahmed Efendi'nin anlayışında doğruluk, yalnızca toplumsal ilişkilerde güveni sağlayan bir erdem değil, aynı zamanda insanın Allah ile olan ilişkisinin de bir göstergesidir.

Nitekim Ahmed Efendi, yalan söylemeyen dili “evliyâ” olarak

³² Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

³³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 39.

³⁴ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 87.

nitelendirerek, doğruluğu yüksek bir manevî merteye ile ilişkilendirmektedir. Bu değerlendirme, doğru sözlülüğün insanı manevî olgunluğa ulaştıran temel ahlâkî ilkelerden biri olarak görüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla Ahmed Efendi'nin düşüncesinde dilin korunması, şeytânî telkinlere karşı direnmenin ve insanın manevî kemale ulaşmasının önemli bir yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım, onun ahlâk anlayışında doğruluk, zikir ve dil terbiyesinin merkezi bir konumda bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır.³⁵

2.2. Nübüvvet Anlayışı

Ahmed Efendi, ulûhiyet ve insan fiillerine dair görüşlerinin ardından nübüvvet konusunu ele almakta ve bu meselede özellikle Hz. Muhammed merkezli bir yaklaşım sergilemektedir. Onun nübüvvet anlayışı, klasik Ehl-i Sünnet çizgisiyle uyumlu olmakla birlikte, tasavvufî bir muhteva ile zenginleşmektedir.

Ahmed Efendi'ye göre Hz. Peygamber, bütün peygamberlerin sonuncusu (*Hâtemü'l-Enbiyâ*) olup insanlığın rehberi ve varlık âleminin anlam merkezidir. Zira Hz. Peygamber, hakkın dostu, cümle âlemin başlangıcıdır.³⁶ Bu çerçevede o, Hz. Peygamber'i "sâdiku'l-va'dü'l-emîn" sıfatıyla güvenilirlik ve doğruluğun timsali olarak nitelendirir. Aynı zamanda 'âli, künhü el-ümmî' ifadesiyle onun soylu bir nesebe mensup olduğunu, cemalinin 'Bedrü'-dücâ' karanlıkları aydınlatan bir dolunay gibi olduğunu ve 'Dû kevnin derdine dâru'ş-şifâdır' ifadesiyle iki cihanın dertlerine şifa kaynağı teşkil ettiğini ifade eder. Bu nitelemeler, Hz. Peygamber'in hem ontolojik hem de ahlâkî üstünlüğünü vurgulayan tasavvufî bir dilin ürünüdür. Ahmed Efendi, Hz. Peygamber'in sözlerini "âb-ı hayât" a yani cennetteki ölümsüzlük pınarı ve suyu'na benzeterek, onun getirdiği mesajın insanları ebedî kurtuluşa ulaştıran bir rehber olduğunu belirtir. Bu bağlamda risaletin evrenselliğine dikkat çekerek, peygamberin davetinin yalnız insanlara değil, cinlere de şâmil olduğunu ifade eder.³⁷

³⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 65.

³⁶ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 48, 53, 84, 86.

³⁷ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 66, 73, 85. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 314-316.

Hiz. Peygamber'in kişisel özellikleri bağlamında Ahmed Efendi, sembolik ve edebî bir anlatım kullanır. Ona göre peygamberin alnında 'nasrun min Allah'³⁸ ilâhî yardımın işareti, saçında 'vel-leyl'³⁹ gecenin karanlığı, yüzünde ise 've'd-duhâ'⁴⁰ gündüzün aydınlığı tecelli etmektedir. Bu tasvirler, onun hem zâhirî hem de bâtinî güzelliğini ifade etmeye yöneliktir. Nitekim Hiz. Peygamber'in cemalinin, Hiz. Yusuf'un güzelliğinden dahi üstün olduğu yönündeki vurgu, klasik tasavvuf edebiyatındaki estetik anlayışla paralellik arz etmektedir. Bununla birlikte Ahmed Efendi, Hiz. Peygamber'in beşerî yönünü de ihmal etmemekte ve onun diğer insanlar gibi ölümlü olduğunu açıkça ifade etmektedir.⁴¹

Risalet görevi açısından değerlendirildiğinde Ahmed Efendi'ye göre Hiz. Peygamber, doğu ve batı ayrımı yapmaksızın bütün insanlığa hitap eden evrensel bir elçidir. Onun temel amacı Hakk'ın rızasını kazanmak olup bu durum, üstün ahlâkının en önemli göstergesidir. Bu bağlamda Hiz. Peygamber'in ahlâkını benimseyen kimselerin velâyet mertebesine ulaşabileceği ifade edilmektedir. Ayrıca Ahmed Efendi, peygamberin "Sübhân'el-lezî esrâ"⁴² ayetinde geçtiği üzere İsrâ ve Mi'rac olayına atıfta bulunarak, onun ilâhî huzura kabul edilen seçkin bir elçi olduğunu vurgular.⁴³

Ahmed Efendi, Hiz. Peygamber'in ezelden itibaren beşerî kusurlardan korunmuş olduğunu⁴⁴ belirterek, onun "Nebiiyyü's-seyf" (iki cihanı fetheden kılıç) şeklinde tasvir edilen kudretli yönüne de işaret eder. Bunun yanında, peygamberin ilim ve hikmetin kaynağı olduğu ve ahirette şefaât yetkisine sahip bulunduğu da özellikle vurgulanmaktadır.⁴⁵

Ahmed Efendi'nin nübüvvet anlayışı yalnızca Hiz. Peygamber ile sınırlı olmayıp, diğer peygamberlere dair kıssalar üzerinden

³⁸ Saff 61/13. Krş. Bakara 2/214; Âl-i İmrân 3/126.

³⁹ Leyl 92/1.

⁴⁰ Duhâ 93/1.

⁴¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 75.

⁴² İsrâ 17/1.

⁴³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 76-77, 82. Nübüvvet konusunda detaylı bilgi için bk. Neseî, *Kitâbü't-Temhîd*, 226-250.

⁴⁴ Ahmed Efendi'nin yaptığı forumda Mülk suresi 2. "Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlayacak, sana olan nimetini tamamlayacak ve seni doğru yola ulaştıracaktır" ayetinden yararlandığı ifade edilebilir.

⁴⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 78.

de ahlâkî ve tasavvufî çıkarımlar içermektedir. Bu bağlamda Hz. Süleyman'ın karıncalar kıssasına yer verilmektedir. Neml Suresi 17-18. ayetlerde anlatıldığı üzere Hz. Süleyman cinler, insanlar ve kuşlardan oluşan görkemli ordusuyla ilerlerken “karıncalar vadisine” gelir. Vadideki karıncalardan biri, diğer karıncalara: “Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!” diye seslenir. Allah, Hz. Süleyman'a hayvanların dilini anlama mucizesi verdiği için, karıncanın bu sözünü duyar. Karıncanın bu korkusu ve nasihatı karşısında Hz. Süleyman tebessüm eder. Karıncaları incitmemek adına ordusuna dur emri verir veya onların geçmesini bekler. Bu anlatı üzerinden merhamet, incelik ve mahlûkata zarar vermeme ilkesi vurgulanmaktadır. Ahmed Efendi, bu kıssadan hareketle kulun Allah'ın huzuruna son derece edep ve hassas bir şekilde yönelmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁶

Ahmed Efendi, eserinde Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasına da yer verir. Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssası Mâide suresi 27-28. ayetlerde “Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, “Andolsun seni öldürecekim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım” şeklinde geçmektedir. Hz. Âdem'in iki oğluna dair kıssa üzerinden, şiddete karşılık vermeme, sabır ve takvâ gibi ahlâkî erdemler ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda Ahmed Efendi'nin “Dövenlere elim yoktur / Sövenlere dilim yoktur” (kendisine eza ve cefa edenlere karşılık eliyle mukabele etmeyeceğini; diliyle kötü söz söyleyenlere de aynı şekilde cevap vermek, çirkin söz söylemek gibi alışkanlığının olmadığı) ifadesi, onun nübüvvet anlayışını ahlâkî pratikle ilişkilendirdiğini göstermektedir.⁴⁷

Sonuç olarak Ahmed Efendi'nin nübüvvet anlayışı, Hz. Pey-

⁴⁶ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 94.

⁴⁷ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 94. Krş. Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Divanı Tashihli Metin*. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 129.

gamber merkezli, evrensel risalet vurgusuna sahip, tasavvufî ve ahlâkî boyutları ön planda olan bütüncül bir yapı arz etmektedir.

2.3. Kulların Fiilleri

Ahmed Efendî'nin insan fiillerine dair yaklaşımı, kelâmî çerçeve ile tasavvufî perspektifin birleştiği bütüncül bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda o, insan davranışlarının merkezine "kalp" unsurunu yerleştirir. Ahmed Efendî'ye göre kalp, insanı Hakk'a ulaştıran en temel unsur ve "ezelî bir hazine" dir. Bu yönüyle kalp, yalnızca psikolojik bir merkez değil, aynı zamanda ilâhî hakikatlerin tecelli ettiği metafizik bir alan olarak değerlendirilir. Nitekim insan ile kalp arasındaki ilişkiye müdahale edebilecek yegâne kudretin Allah olması, ilâhî yakınlık (kurb) anlayışının bir yansımasıdır.⁴⁸

Ahmed Efendi, iman ve inkâr meselesinde insan iradesine belirli bir alan tanımakta; bireyin inanç tercihinin kendi iradî yönelimiyle şekillendiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, insanın sorumluluğunu temellendiren bir anlayışı yansıtır. Bununla birlikte o, varlıkta mutlak anlamda bağımsız bir fiil alanı kabul etmemekte; her şeyin Allah ile kâim olduğunu vurgulayarak, insanın inkârına rağmen ilâhî hakikatin değişmeyeceğini belirtmektedir. Hatta o, Hakk'ın yok denilerek inkâr edilmesine şaşırıldığını belirtir. Bu çerçevede Kur'an'da Kasas Suresinde "*Firavun 'Âlemlerin Rabbi de nedir?' demişti*"⁴⁹ yer alan Firavun'un inkârını örnek göstererek, hakikatin inkâr yoluyla ortadan kaldırılamayacağını ifade eder.⁵⁰

Ahmed Efendî'ye göre Allah bilgisine ulaşmanın iki temel yolu bulunmaktadır: enfüsî ve âfâkî deliller. Enfüsî deliller, insanın kendi iç dünyasında Allah'a işaret eden hakikatleri kavramasını ifade ederken;⁵¹ âfâkî deliller ise kâinat kitabının okunmasıyla elde edilen bilgiyi temsil eder.⁵² Bu yaklaşım, klasik İslâm düşüncesinde "insan" ve "âlem" in birlikte okunması gerektiği yönündeki epistemolojik anlayışla örtüşmektedir.

⁴⁸ Bk. Enfâl 8/24; Kaf 50/16. Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 54.

⁴⁹ Şuarâ 26/23.

⁵⁰ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 32-33. İnsan fiilleri konusunda detaylı bilgi için bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 411; Nesefî, *Kitâbü't-Temhîd*, 257-273.

⁵¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 33-34.

⁵² Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 53, 70-71.

İnsan fiillerinin ahlâkî boyutuna özel önem veren Ahmed Efendi, ilâhî imtihanın bir gereği olarak karşılaşılan eza ve cefanın hafife alınmasını veya alaya alınmasını ciddi bir sapma olarak değerlendirmektedir. Ona göre bu tutum, kalbin katılaşmasına ve nihayetinde ilâhî hakikatten perdelenmeye yol açar. Bu durum, Kur'ân'da Mutaaffifîn Suresi'nde⁵³ ifade edilen “kalplerin paslanması” ve hakikatten uzaklaşma olgusuyla ilişkilendirilebilir.⁵⁴

Toplumsal düzlemde ise Ahmed Efendi, insan fiillerinin bozulmasının sosyal yozlaşmaya yol açtığını belirtir. Ona göre fesadın yaygınlaşmasının temel sebepleri; toplumsal yabancılaşma, ahlâkî değerlerin zayıflaması ve fitrî yapının bozulmasıdır. Böyle bir ortamda mücevher gibi kıymetli bireylerin manevî бүтүнлүгүнү koruyabilmesi için Hakk'ın rızasını merkeze alması ve gerekirse bu tür ortamlardan uzaklaşması / hicret etmesi gerektiğini ifade eder. Ancak bu uzaklaşma ümitsizlik anlamına gelmemekte;⁵⁵ aksine ilâhî rahmetten ümit kesmeme ilkesine dayanmaktadır. Zira kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın merhametinden ümit kesmez.⁵⁶

Ahmed Efendi, insan fiillerini olumsuz yönde etkileyen en önemli unsur olarak “nefs”i görmektedir. Nefis (nefs-i emmâre), sürekli kötülüğü telkin eden bir yapı olarak değerlendirilmekte; bu nedenle insanın nefsânî arzularına tâbi olması, onu sapkınlığa sürükleyen bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Bu noktada ilâhî rehberliğin (vahiy ve peygamberlik) zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Rehberlikten yoksun bir irade, doğruyu bulmakta yetersiz kalmakta⁵⁷ ve nihayetinde amellerin boşa gitmesine sebep olmaktadır. Nefsini bilen ise Rabbini bileceğinden amellerinin boşa gitmesi söz konusu olmayacaktır.⁵⁸

Dünya hayatının geçiciliğini vurgulayan Ahmed Efendi, insanın özellikle gençlik dönemini “bahar” metaforu ile açıklayarak, bu dönemin hızla geçeceğine dikkat çeker. Bu bağlamda insanın

⁵³ Mutaaffifîn 83/10-16.

⁵⁴ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 34.

⁵⁵ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 36-37, 54.

⁵⁶ Yûsuf 12/87. Ayrıca bk. Hicr 15/56; Zümer 39/53.

⁵⁷ Bk. Yûsuf 12/53; Tâhâ 20/16; Kasas 28/50.

⁵⁸ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 24, 38, 54.

Allah yoluna yönelmesi gerektiğini ifade eder ve bunun şartlarını; dünya malına aşırı bağlanmamak, helâl-haram dengesini gözetmek ve kalbi fesat unsurlarından arındırmak şeklinde sıralar.⁵⁹

Tevekkül kavramı da Ahmed Efendi'nin insan fiilleri anlayışında merkezi bir yer tutmaktadır. Ona göre tevekkül, kulun bütün işlerinde Allah'a güvenmesi ve dayanmasıdır.⁶⁰ Ancak bu güven pasif bir teslimiyet değil, sabır ve çaba ile birlikte anlam kazanan aktif bir yöneliştir.⁶¹ Zira ona göre “*Bu halka ihtiyaç arz etmeyen er, Tevekkülü o dervişin Hakk'adır*”⁶² yani er kişi, ihtiyaçlarını halktan gideren değil Hakk'a güvenen ve halini O'na arz eden kişidir. Bu çerçevede o, gerçek erdemin Allah'a 'nâil-i lütuf' ile değil kendi çabasıyla ulaşmaya gayret etmek olduğunu belirtir. Böyle-sine bir başarı ise ancak Hakk Teâlâ'nın rızasına, yol göstericiye yani elçiye tutunmakla mümkündür.⁶³

Sonuç olarak Ahmed Efendi'nin insan fiillerine dair yaklaşımı; kalp merkezli bir antropoloji, sınırlı fakat anlamlı bir insan iradesi, nefisle mücadele, ilâhî rehberliğe bağlılık ve tevekkül esasları üzerine inşa edilmiş olup, kelâm ile tasavvuf arasında sentezleyici bir karakter taşımaktadır.

2.4. Ahiret Anlayışı

Ahmed Efendi'nin ahiret anlayışı, dünya-ahiret ilişkisi ekseninde şekillenmekte ve insan fiillerinin sonuçlarıyla doğrudan bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Ona göre dünya hayatı, ahiretin bir hazırlık safhası olup burada gerçekleştirilen eylemler, insanın ebedî akıbetini belirlemektedir. Bu çerçevede Ahmed Efendi, dünyayı geçici, aldatıcı ve güvenilmez bir varlık alanı olarak tasvir eder. Dünya; vefasız, keder ve sıkıntıyla dolu, insanı hakikatten uzaklaştıran bir “perde” niteliğindedir. Başlangıçta cazip ve umut verici görünen dünya hayatının, nihayetinde hüznün ve pişmanlıkla sonuçlanacağını, dünya hayatının sanki hiç yokmuş

⁵⁹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 44-45.

⁶⁰ Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub, *Kâmûsu'l-Muhît*, ter. Asım Efendi (İstanbul: 1305), 3/377.

⁶¹ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 40-41.

⁶² Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 67.

⁶³ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 92-93.

ve hiç yaşanmamış gibi olacağını ifade eder. Ona göre şayet bu dünya hayatı devamlı ve değerli olsaydı Allah Teâlâ değer verdiği insanoğluna ölümü tattırmaz ve onu kabre girdirmezdi. Bu yaklaşım, tasavvuf geleneğinde sıkça vurgulanan “dünyanın faniliği” düşüncesiyle örtüşmektedir.⁶⁴

Ahmed Efendi, insanların dünya hayatına aldanarak ahireti ihmal etmelerini eleştirir ve bu durumu ilâhî hakikati unutmakla ilişkilendirir. Bu bağlamda Kur'an'da yer alan “Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu”⁶⁵ ifadesine atıfla, asıl unutmanın “Hakk'ı sen unuttun saymaz oldun hayır şer” diyerek insanın kendi sorumluluğunu ihmal etmesi olduğunu vurgular. Özellikle “yevmu'l-hisâb” (hesap günü) bilincinin kaybolmasının, insanın ahlâkî sapmasına yol açtığını belirtir.⁶⁶ Bununla birlikte Ahmed Efendi, samimi iman sahibi kimselerin dünya hayatını dahi bir anlamda me'vâ cennetindeki hayatına dönüştürebileceğini ifade eder.⁶⁷ Ona göre Hakk'a bağlılıkla sürdürülen bir hayat, ahiretteki mükâfatın bir yansıması niteliğindedir. Bu bağlamda cennet tasavvuruna da değinen Ahmed Efendi, özellikle Firdevs cennetini en yüce merteye olarak görmekte ve buraya ancak ilâhî aşkı derinlemesine yaşayan kimselerin ulaşabileceğini belirtmektedir.⁶⁸

Sonuç itibarıyla Ahmed Efendi'nin ahiret anlayışı, dünya hayatını küçümseyen değil; aksine onu ahiretin kazanıldığı bir alan olarak gören, sorumluluk ve bilinç temelli bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Sonuç

Şeyh Hacı Ahmed Efendi, XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, ilmî ve tasavvufî şahsiyetiyle Anadolu'da özellikle Yozgat ve çevresinde derin izler bırakmış önemli bir mutasavvıftır. Medrese tahsiliyle elde ettiği zahirî ilimleri, tasavvuf yoluyla kazandığı bâtınî derinlikle birleştirmiş; bu yönüyle hem ilim hem de irşad sahasında dengeli ve bütüncül bir temsil ortaya koy-

⁶⁴ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 63, 87, 90.

⁶⁵ Tevbe 9/67. Krş. Haşr 59/19.

⁶⁶ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 63-64.

⁶⁷ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 88.

⁶⁸ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe*, 80.

muştur. Onun hayatı, klasik Osmanlı ulemâ-sûfî tipolojisinin tipik bir örneğini teşkil etmekte; seyahatleri, intisap süreci ve hilâfet alması, dönemin tasavvufî hareketliliğini yansıtmaktadır.

Ahmed Efendi'nin tasavvuf anlayışı, mensubu olduğu Şâbâ-niyye Tarikatı geleneği çerçevesinde şekillenmiş; özellikle mürşidi Çerkeşî Mustafa Efendi'nin etkisiyle şeriat-tarikat bütünlüğünü esas alan bir çizgi izlemiştir. Bu bağlamda onun tasavvuf anlayışı, şeriata sıkı bağlılık, nefis terbiyesi, tevazu ve ihlâs ilkelere üzerine kuruludur. Keramet ve olağanüstü hallerden ziyade edep ve istikameti önceleme, onun tasavvufî yaklaşımının en belirgin özelliklerinden biridir.

Ahmed Efendi'nin irşad faaliyetleri, yalnızca bireysel bir manevî rehberlikten ibaret kalmamış; kurduğu tekke, yetiştirdiği müridler ve oluşturduğu tasavvufî çevre aracılığıyla kurumsal bir yapı kazanmıştır. Yozgat'ta tesis ettiği Halvetî dergâhı, bölgedeki dinî ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Devlet erkânı ile kurduğu ilişkiler ise onun nüfuz alanının genişliğini ve toplumun farklı kesimlerine hitap edebildiğini göstermektedir.

Şiirleri ve tasavvufî ifadeleri incelendiğinde Ahmed Efendi'nin, irşad faaliyetlerinde edebiyatı etkin bir araç olarak kullandığı anlaşılmaktadır. "Terki" mahlasıyla kaleme aldığı manzumelerinde ilahî aşk, tevekkül, sabır ve zühd temalarını işlemiş; bu yönüyle Anadolu tasavvuf şiiri geleneğine katkıda bulunmuştur. Her ne kadar müstakil bir divanı günümüze ulaşmamış olsa da mevcut şiirleri, onun derin tasavvufî birikimini ve güçlü ifade kabiliyetini ortaya koymaktadır.

İ'tikadî açıdan değerlendirildiğinde Ahmed Efendi'nin görüşlerinin, klasik Ehl-i Sünnet kelâmının temel esaslarıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Ulûhiyet anlayışında Allah'ın birliği, isim ve sıfatlarının kemâli ve özellikle bekâ sıfatı üzerinde durması; nübüvvet bahsinde Hz. Muhammed'in risâletini merkeze alması; ahiret anlayışında ise dünyanın geçiciliğini vurgulayarak sorumluluk bilincini ön plana çıkarması, onun sistematik ve gelecekle uyumlu bir itikadî çerçeveye sahip olduğunu göstermektedir. İnsan fiilleri konusunda kalp merkezli yaklaşımı ve irade

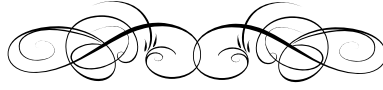
vurgusu, tasavvuf ile kelâm arasında bir sentez kurduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Şeyh Hacı Ahmed Efendi, ilim, tasavvuf ve irşad bir arada yürüten; Ehl-i Sünnet itikadını tasavvufî bir derinlikle yorumlayan; yaşadığı dönemin dinî ve sosyal hayatına yön veren önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir. Onun hayatı ve görüşleri, Osmanlı'nın son dönem Anadolu tasavvuf geleneğini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmekte olup hem kelâm hem de tasavvuf alanında yapılacak müstakil akademik çalışmalara zengin bir malzeme sunmaktadır.

Kaynaklar

- Abdülkâdir Geylânî, *Fethu'r-Rabbanî, (İlahi Armağan)*. çev. Abdülkadir Akçiçek. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1988.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim- Özkan, F. Hakan. “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler”, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000.
- Azamat, Nihat. “Çerkeşi Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Beyhakî, Ebû Bekir b. Ahmed Hüseyin. *el-Esmâ ve's-Sıfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, h. 1410.
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*. İstanbul: Seçil Ofset, 2013.
- Ergin, Ali Şakir. “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Fîruzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *Kâmûsu'l-Muhît*. Ter. Asım Efendi. İstanbul: 1305.
- Hülagü, O.- Ekincikli, M.- Savaş, H. *Tezkire-i Meşahîr-i Osmaniye*. İstanbul: Sebil Yayınları, 1998.
- İşpirli, Mehmet. “Medrese”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Yozgat'ın Üç Sırlısı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd. *Te'vîlâtü Ehlî's-Sünne*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. Ankara: İSAM Yayınları, 2003.
- Nesefî, Ebû'l-Mu'în. *Kitâbü't-Tevhîd li-Kavâ'idî't-Tevhîd*. Mısır: Dâru't-Tabâati'l-Muhammediyye, 1986.

- Oğuz, M. Öcal. *Yozgat'ta Halk Şairliğinin Dünyü ve Bugünü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- Örenç, Ali Fuat. "Mutasarrıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî. *Divânçe ve Tıpkı Basım*. haz. Ali Şakir Ergin. İstanbul: Seçil Ofset, 2022.
- Tatçı, Mustafa. *Yunus Emre Divanı Tashihli Metin*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lu'ma*. thk. Abdülhâlim Mahmûd, Tâhâ 'Abdûlbâki Surûr. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Hadîse, 1960.

YOZGATLI ŞEYHZÂDE AHMED EFENDİ'NİN HAYATI VE TASAVVUF ANLAYIŞI

Mustafa AŞKAR*

Giriş

Bir milletin geleceğinden emin olabilmesi, ilmî ve fikri yönden gelişmesi, geçmişteki kültür mirasını çok iyi bilmesine ve benimsemesine bağlıdır. Bu kültür mirasının temel taşları da yetiştirdiği büyük şahsiyetlerdir. Biz bu tarihe mal olmuş büyük insanları takdir etmeyip, yeni kuşaklara aktarmadığımız takdirde, onlar kendilerine başka kültürlerin ürünü olan şahsiyetleri örnek alacak, dolayısıyla bir tür kültürel yozlaşma ortaya çıkacaktır. Bu sebeple İslâm âlemi, yetiştirdiği bu Allah dostu insanları iyi tanımak ve onların kristalleşmiş fikir ve davranışlarını örnek almak durumundadır

Unutulmamalıdır ki büyük insanlar çevresindeki manevi atmosferi aydınlatan billurlaşmış avizeler gibidirler. Onların manevi gücünün ışıkları, sonradan gelen nesilleri aydınlatmağa devam eder gider. Mensubu oldukları milletleri sonsuzlaştıran bu şahsiyetler, yalnızca kendi asırlarındaki insanları değil, sonradan gelecek olan kuşakları da etkileyerek, yüceltirler. Onların yüksek fikirleri, yaptıkları işler ve ilmî çalışmalar insanlığa ve ümmete bırakılan mirasların en şerefli ve en ihtişamlısıdır. Onlar geç-

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Başkanı. ORCID: 0009-0003-9560-0876

mişle bugünü birbirine bağlamakta, geleceğin daha iyi olmasına yardım etmektedirler. Bazen bir Mutasavvıfın veya ilim adamının bir tek fikri bile insanlığın hafızasında yüzyıllarca kalır ve sonunda da o milletin günlük hayatlarına girer. Çağlar boyu yaşayacak olan bu şahsiyetler ve fikirler, hatiften gelen bir ses gibi yüzyıllarca devam ederler.

İşte bu çağlar boyu yaşayacak olan mühim şahsiyetlerden biri de Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi'dir. Ahmed Efendi'nin bir öğretmen olarak görev yaptığı Cumhuriyet'in ilk yılları, eski ve yeni ideolojilerin, geleneklerin ve yeni kabullerin çatışmasıyla karakterize edilen ülkemiz tarihinin önemli bir dönemiydi. Bu kaostun ortasında, o, inançlarından taviz vermeden fakat bu tutumu sürdürürken, yeni düzenle de çatışmadan ve sosyal hayatla uyumlu bir üslup belirleyerek, etrafındakilere rehberlik etti.¹

Ahmed Efendi'nin bu geçiş dönemindeki toplumsal rolü dikkate değerdir. O, sadece değişen sosyal ve kültürel atmosferi zarafet ve sükunetle yönlendirmekle kalmadı, aynı zamanda örnek ahlakı ve engin bilgi, kültür ve irfanıyla toplum üzerinde silinmez bir iz bıraktı. Etkisi dinî öğretilerin çok ötesine uzanmış, zamanının ötesinde ve derin bir hoşgörüye dayanan geniş bir entelektüel yelpazeyi kapsamıştır².

Ahmed Efendinin mirası, insan üzerine yaşayan bir hayatın, peygamber ahlakının, bilge ve yol gösterici tavrın ve entelektüel derinliğin toplum üzerinde bıraktığı etkidir. O'nun manevi mirası, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, anlam, amaç ve bağlantı arayışında olan evrensel insan deneyimine hitap etmiştir.³

1. HAYATI

1.1. Doğum Yeri ve Çocukluğu

Şeyhzâde Ahmed Efendi, H. 1322/ M. 1906 yılında Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Babası, Şeyh Ahmed Efendi'nin (ö.1312/1895) beşinci ve en küçük oğlu olup Şevki Efendi Medresesinde mü-

¹ Ali Şakir Ergin, *Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Ahmed Şevki Ergin Hoca Efendi*, (Ankara: 2024), Önsöz.

² Ergin, *Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Ahmed Şevki Ergin Hoca Efendi*, Önsöz.

³ Ergin, *Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Ahmed Şevki Ergin Hoca Efendi*, Önsöz.

derris Abdullah Arif Efendi'dir. Annesi ise, Nakşibendi şeyhi Ahmed Ziyaeddin Efendi'nin halifelerinden Müderris Mehmet Ali Efendi'nin (ö.1905) kerimesi Hafize Hanımdır.⁴

Dedesı Çerkeşli "Pîr-i Sanî" Şeyh Mustafa Efendi'nin (1229/1813) halifesi olarak Yozgat'ta Halvetî Tekkesi kuran ve "Büyük Şeyh" diye bilinen Şeyh Hacı Ahmed Efendi'dir.⁵ Büyük Şeyh diye bilinen Şeyh Hacı Ahmed Efendi, Şeyh Ahmed Ergin Efendi'nin dedesidir.⁶ Şeyh Hacı Ahmed Efendi, XVII. yüzyılın sonlarında Yozgat'ın doğusundaki Çalatlı köyünü yurt edinen bir Türkmen aşiretine mensuptur. Babası Derviş Süleyman Efendi ailesiyle birlikte Yozgat'ın merkezine gelip yerleşmiş ve oğlu Ahmed burada dünyaya gelmiştir.⁷

Ahmed ve Mustafa isimli iki çocuğu ile Yozgat'a gelmişler. O zaman Çapanoğulları Yozgat'a yeni gelmişler. Yozgat bir kasaba olarak yeni gelişmektedir. Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin babası Derviş Süleyman Efendi merkezde yer tutmamış Yozgat'ın güney tarafındaki bugün Çamlık diye bildiğimiz eski adıyla halk arasında "Soğuluk"⁸ ormanlık tepenin eteğinde meskûn mahallerin dışında kendisine müstakil bir yer tutmuş ve orada yerleşmiştir.⁹

Şeyhzâde Ahmed Efendi çocukluğuyla ilgili pek az şey anlatmıştır. Küçük yaşta kaybettiği babasını pek fazla hatırlamaz. Sultan Abdülmecid Han'ın (1823-1861) hanımı Şevkefza Kadın Sultan Hanım'ın yardım ve himayesiyle Yozgat'ta dedesinin inşa ve ihya ettiği cami ve tekke muhiti ile anne dedesinin avlusunda geçen ilk çocukluk yıllarında, amcaları ve dayılarından Kur'an-ı Kerim, dinî ilimler öğrenmeye başlamış. Bu şekilde, kendi geleceği-

⁴ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (Yozgat: 2013), 67; Orhan Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, 1996), 27.

⁵ *Yozgatlı Şeyh Ahmed Efendi*, ed: Ali Şakir Ergin, (Yozgat: Ahmed Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Yayınları, 2012), 23; Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 19.

⁶ Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 19.

⁷ Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/564.

⁸ Soğuluk kelimesi bir rivayete göre "soğuk-luk" tan bir rivayete göre de "soğuk-oluk" kelimesinden "soğuluk" haline gelmiş bir kelimedir.

⁹ Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 19.

ni de ihya edecek olan tasavvufi hayatın ilk nüveleri küçük yaşta gönlünde filizlenmeye yüz tutmuştur.¹⁰

O yıllardan sonra memleketin birçok bölgesinde salgın hastalık baş göstermiş, Yozgat civarında da kolera salgını olmuştu. Babası Abdullah Arif Efendi, Yozgat'a 25 km. uzaklıktaki Darıcı Köyü arazisinde bulunan çiftlikteki bağ evinde koleraya tutulmuş, at arabasıyla Yozgat'a getirilirken Arapseyfi köyünde vefat etmiştir. Cenazesi hemen oradaki kabristana defnedilip üzeri kireçlenerek kapatılmıştır (H.1327/M.1910).¹¹

Anne Hafize Hanım, evde yaşlı bir annesi ve iki de küçük çocukla hiçbir güvencesi olmadan dul kalmıştır. Aşağı Nohutlu Mahallesi Camızlık semtindeki dedesinin evi önceden oturdukları Soğluk (Çamlık) eteğinde Taşköprü Mahallesi'ndeki baba evine nispetle, daha geniş bir bahçe içinde ve daha korunaklı olduğu için, aile bu olaydan sonra, hep birlikte bu eve taşınmışlar. Küçük Ahmed Efendiyi de bu mahallede evlerine yakın olan Cevherî Ali Efendi Medresesi'ndeki Sıbyan Mektebi'ne kaydet-tirmişler. Ahmed Efendi, buradaki hocaları Büyük Ali Efendi ve Derviş Efendi'den feyiz ve ilk derslerini almıştır.¹²

Babasının vefat ettiği aynı yıl içinde aileden iki amcası, bir de dayısı üç kişi rahmetlik olmuşlar. Geride kalan akraba hısımlar birleşip birbirlerine destek olacak yerde, herkes kendi başının çaresine bakma derdine düşmüş ve büyük çekirdek aile parçalanmıştı. Böyle bir durumda, iki küçük çocuk bir de yaşlı anneanne ile beraber anne Hafize Hanım sahipsiz kalmıştı. Bu arada Ahmed Efendi'nin amcaoğlu Hafız Edhem Efendi'nin de (ö.1942) hanımı ölmüş, üç çocukla o da yalnız kalınca, Hafize anne çocuklara hami olur, evimize sahip ve koruyucu çıkar, hem de birkaç kuruş hocalık maaşı ile geçinir gideriz diye aile içinden kayınbiraderinin oğlu Hafız Edhem Efendi ile evlenmiş/evlendirilmiş. İşte Ahmed Efendi'nin çocukluk ve ilk gençlik yılları hâli bu şekilde hülâsa edilebilir.¹³

¹⁰ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 68.

¹¹ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 68.

¹² Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 69; Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 23.

¹³ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 70.

1.2. Eğitimi

Gene bu yıllarda amcazadesi Hafız İbrahim Edhem Efendi'den Kur'an-ı Kerim, Arapça ve bir kısım dersler okudu. Yozgat'ta öğrenim gördüğü gençlik yıllarında Hafız İbrahim Edhem Efendi'den tasavvuf bilgileri ile ilk telkinlerini almıştır.

Ahmed Şevki Efendi, bir süre sonra babasının müderrislik yaptığı Şevki Efendi Medresesi'ne devam etmiş, sonra Yozgat Sultanisi'ne kaydolmuş, daha sonra da, büyük bir ümitle Taşra Medreseleri diye bilinen Yozgat Dâru'l-Hilafesi'ne kaydolmuştur.

Kader Şeyhzâde'nin burada da peşini bırakmamış, birkaç sene içinde taşradaki bu okulları kapatmışlar (1924). Okulun kapanmasından sonra, tahsiline devam edebilmek için İstanbul'daki Daru'l-Hilafeti'l-Âliye'ye naklen kaydolmuştur (11 Eylül 1924). Bu okullarında 11 Mart 1924'te tamamen kaldırılması üzerine, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. Maddesinin âmir hükmü gereği Mart 1924'te açılan İmam Hatip Mektebi'nin son sınıfına kabul edilerek, eğitimine burada devam etmiştir.¹⁴

Bu okullarında tamamen kaldırılması üzerine İmam Hatip Okulu son sınıfına kabul edilerek, eğitimine burada devam etmiştir. İmam Hatip Okulunda dördüncü sınıfında geçirdiği bir rahatsızlıktan dolayı ameliyat olarak uzun süre öğrenimden uzak kalmış ve okuldan aldığı 3 Aralık 1340/1924 tarihli tasdikname ile memleketi Yozgat'a dönmüştür.¹⁵

Talebe olarak İstanbul'da bulunduğu yıllarda, Fatih Medresesi odalarında kalmış zamanın İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi (Ülgener) (1864-1943) ve Yozgatlı Müderris aynı zamanda dedesi Mehmet Ali Efendi'nin ders arkadaşı olan Müderris Hüseyin Avni Efendi'nin (1866-1929) himayelerini görmüştür.¹⁶

Bu dönemde Müftü Mehmet Fehmi Efendi'nin himmetleriyle Kapalıçarşı içinde, sadece gündüzleri öğle, ikindi ve akşam vakitlerinde namaz kılınan küçük bir mescide imam olarak tayin edilmiştir. Bu mescitte gündüzleri çarşı esnafı namaz kılıyor, yatsı ve

¹⁴ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 71.

¹⁵ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 24.

¹⁶ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 71.

sabah vakitlerinde çarşı kapıları kapalı olduğu için mescitte kapanıyor ve bu vakitlerde namaz kılınmıyormuş. Bu göreviyle ilgili olarak: “Aylık bir buçuk lira maaşla Kapalı Çarşıdaki mescitte görev yaptığını bu parayla, her türlü ihtiyaçlarını karşılayıp bol bol geçindiğini.” Sırası geldikçe sohbetlerinde anlatırdı. Talebelik yıllarında İstanbul’da zî-hayat olan, devrin âlim ve şeyhlerini ziyaret ederek onların sohbet ve zikir meclislerine iştirak etmiş, birçok zevât-ı muhteremden himmet ve dualar almış, çok istekli olmasına rağmen yaşadığı bir takım meşakkatler sebebiyle de o dönemde yeni arayışlara girmişse de herhangi bir mürşide intisap imkânı olmamıştır. Boş vakitlerinde sık sık Beyazıt Devlet Kütüphanesi’ne gider, orada dinî kitaplar okumuş.¹⁷

Dinî ve manevi ilimlerde kendini çok iyi yetiştirmiş olan Ahmed Şevket Ergin Osmanlıca’yı çok iyi bilirdi. Gayet iyi ve düzgün bir de kaligrafisi vardı. Özel notlarını, defterlerini ve muhatabı okuyabilecekse mektuplarını Osmanlıca yazardı. Arapça ve Farsçayı bilir, okur-yazar ve anlardı. Okul yıllarında bir süre Fransızca da okumuş, fakat daha sonra bu dil ile ilgili çalışmaları devam etmemiştir.¹⁸

1.3. Evliliği ve Çocukları

Öğretmen olarak işe başlayınca anne Hafize Hanım oğlunu evlendirmek için teşebbüse geçmiş, kocasının vefatından sonra evlendiği ikinci kocası Edhem Efendi’nin vefat eden karısından 17 yaşındaki kızı Şakire Hanım’ı oğlu Ahmed’e istemiştir. Ahmed Şevki Efendi’nin amcasının oğlu olan Edhem Efendi de teklifi uygun bulmuş ve damat adayının olaydan haberi bile olmadan iki tarafın anlaşmasıyla gençler aile arasında yapılan mütevazı bir merasimle 17 Haziran 1925 tarihinde evlendirilmişlerdir.¹⁹

1.4. Büyük Şeyh Ahmed Efendi

Büyük Şeyh Ahmed Efendi Yozgat’ta doğdu. XVII. yüzyılın sonlarında Yozgat’ın doğusundaki Çalatlı köyünü yurt edinen

¹⁷ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 72.

¹⁸ *Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi*, 24.

¹⁹ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 82.

bir Türkmen aşiretine mensuptur. Babası Derviş Süleyman Efendi ailesiyle birlikte Yozgat'ın merkezine gelip yerleşmiş ve oğlu Ahmed burada dünyaya gelmiştir. Medrese tahsilini Yozgat'ta yapan Ahmed Efendi genç yaşta tasavvufa ilgi duydu. Çerkeş'e gidip Şabaniye tarikatının Çerkeşiye kolunun kurucusu Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap etti.

Çerkeş'e döndüğünde Yozgat ve civarında irşatla görevlendirildi. Şehrin güney tarafında ormanlık dağın eteğinde bir camitekke inşa ederek irşat faaliyetine başladı. Sultan Abdülhamid'in son yıllarında saraya davet edildi. Sultan Abdülmecid, Veliahd IV. Murad ve annesi Şevkefza Kadın ile tanışma fırsatı buldu. Kendisine bir kılıç ve hazineden yüklü miktarda para ihsan edildi. Ancak yol güvenliğini ileri sürüp parayı almadan İstanbul'dan ayrıldı. Birkaç ay sonra Yozgat mutasarrıfı tarafından kendisine teslim edilen bu parayla cami ve tekkesi için vakıf kurdu, emlak ve arazi satın aldı. Şabaniye tarikatını Yozgat ve civarında yayılmasını sağlayan Hacı Ahmed Efendi 1896 yılında vefat etti ve bugün kendi adıyla anılan camisinin avlusuna defnedildi.²⁰

1.5. Dergâhı ve Camii

Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin yaptırdığı cami aynı zamanda bir "Halvetî" dergâhıdır. Bugün Türkiye'de örneği az bulunan dergâh camilerden birisidir. Yapıldığı gün ki özelliğini aynen muhafaza edecek şekilde tamiratlar görmüştür. Caminin doğu tarafı kare biçiminde kesme sarı taştan yapılmıştır. Kubbeli bir çatı altında kabri bulunur. Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin kabri hem kendinden sonra Halvetî tarikat silsilesine hizmet etmiş iki oğlu Şeyh Muhiddin Efendi ve Şeyh Sadreddin Efendi'nin ve bir de torunu Şeyh Ethem Efendi'nin kabirleri vardır. Üç sandukada dört kişi metfundur. En son kapı girişindeki Şeyh Sadreddin Efendi'nin sandukasında aynı zamanda kardeşinin oğlu Şeyh Ethem Efendi de metfundur.²¹

²⁰ Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", 43/564. Ayrıca bkz: Ali Şakir Ergin, *Tanıyanların Gözünden Şeyhâde Şevki Ergin Hoca Efendi*, 17-19.

²¹ Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhâde Ahmed Ergin Efendi*, 20.

1.6. Askerliği

Muallim Ahmed Efendi askerlik çağı geldiği için askerlik yapmak üzere sevk edildiği Dörtyol 7. Tümen 41. Alay Hazırlık Kıtası'na 1 Kasım 1929 tarihinde dâhil olmuştur. 1 Nisan 1930 tarihinde 41. Tümen 19. Alay Levazım Yedek Subayı olarak başlamış ve askerlik süresini tamamladıktan sonra aynı kıtadan 1 Nisan 1931 tarihinde Alay iâşe subaylığından teğmen olarak terhis olmuştur. Şeyhzâde Ahmed Efendi, birinci askerliğinin son ayında (1 Ekim 1930-1 Nisan 1931) arası 19. Alay İâşe Subayı olarak Kayseri'ye tayin edilmiştir.²²

Şakir Efendi'nin vefatından sonra Ahmed Efendi için artık köylerde kalmanın bir manası ve özelliği de kalmadığından bir an önce Yozgat'a gelmenin çarelerini araştırmaya başlamış. Araya ikinci askerliği girdiği için, bu köyde iki yıl daha kaldıktan sonra, gezici başöğretmenliğe müracaat etmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ihtiyat zabiti olarak ikinci defa askerliğe çağırılmış. Askere giderken evini (ailesini ve çocuklarını) Yozgat merkezindeki baba evine taşımıştır.²³

Memleketin içerisinde bulunduğu savaş durumu sebebiyle çağrıldığı ihtiyat askerlik için 10 Ekim 1941 tarihinde 41. Tümen 97. Alay 3. Tabur iâşe subayı olarak kıtaya yeniden dâhil olmuş, 20 Ocak 1942 de Üsteğmenliğe terfi etmiş ve 29 Mayıs 1943 tarihinde Üsteğmen olarak terhis olmuştur.²⁴

1.7. Şeyhleri

Yozgat'a döndükten sonra hastalığının nekahet dönemini yaşarken, beşeri sıfatlardan arınarak, nefsanî heves ve arzulardan müstağni bir yapıya kavuşmak için yıllardan beri istekli ve müheyya olduğu ortamı bulmuş, tasavvuf ve tarikat eğitimine yeniden başlayıp ciddi surette çalışmaya fırsat yakalamıştır. 1925 yılında, amcazâdesi Halveti-Kadiri Şeyhi, aynı zamanda tekkenin postnişini olan Müderris Hafız İbrahim Edhem Efendi'yle bağla-

²² Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 92-93.

²³ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 104.

²⁴ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 105.

rını geliştirmiştir. Bu kapıda Hafız Edhem Efendi'nin himmet ve irşadı ile seyr ü sülûkunu tamamlarken, diğer taraftan da ismini ve şöhretini İstanbul'dayken duyduğu Dedikhasanlı diye anılan köyde ikamet etmekte olan Nakşibendi Şeyhi Müderris Mehmet Şakir Efendi'ye intisap etmek istemiştir. O yıllarda hafta sonu tatili Perşembe ve Cuma günleridir. Bir hafta sonu ata binerek Karga köyünden Dedikhasanlı köyüne gelmiş ve Şakir Efendi'yi odasında ziyaret etmiştir. Odadaki ziyaretçiler dağılıp yalnız kaldıktan sonra kendisine mürit olmak istediğini söylemiş, Şakir Efendi de: "Oğlum bende böyle bir şey yok, sen başka kapı ara." diyerek reddetmek istemişse de bu tavsiyeyi Gümülcineli Mustafa Efendi'nin söylediğini, kendisinin de selamı olduğunu aktarıncaya rahatlıkla kabul ederek gerekli ders telkininde bulunmuştur.²⁵

Şakir Efendi'nin cezbesine kapıldığı o zamanki köy ortamında hızlı ve ciddi bir zühd dönemi yaşamaya başlamış, Hoca Efendi'yi her hafta sonu ziyaret etmeyi âdet haline getirmiştir. Buna rağmen, haftalık ziyaretler de kendini tatmin etmemiş, hafta aralarında da ziyaret arzuladığını, fakat rahatsız ederim diye de endişe duyduğunu Hocası'na arz ettiğinde: Evladım senin gelmeden ben rahatsız olmam. Gece gündüz deme. Ne zaman gelmek istersen gelebilirsin. Senin gelişin bizi memnun eder." demiştir.

Ahmed Efendi'nin evlendiği ilk hanımı, amca torunu olan Şakire Hanım on yedi yaşında çok genç bir hanım olup Yozgat'ta büyümüştü. Onunla şehirde olan her şeyden yoksun basit bir köy odasında aile hayatını sürdürmektedir. Hoca Efendi, evliliğinin bu döneminde sosyal yönden sıkıntılı ve mahrumiyet dolu fakat mutlu bir aile hayatı yaşarken, bu zorlu günler içinde bir taraftan da kendini manevi yönden geliştirme çabasıyla Dedikhasanlı köyündeki Şakir Efendi'yi ziyaret etmeyi ihmal etmemiştir.²⁶

Gerek tahsil hayatı sırasında gerekse daha sonraki yıllarda âlim ve kâmil insanların peşinde olmuş, İstanbul'dan döndüğü 1925 yılında amcazâdesi ve eşinin babası, Halvetî-Kadirî şeyhi ve tek-

²⁵ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 86; Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 36.

²⁶ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 87.

kenin postnişini olan Hafız İbrahim Edhem Efendi'ye intisap etmiştir. Bu kapıda seyr ü sülûkünü tamamlayıp O'nun himmet ve irşadı ile Halvetî-Kadirî icazeti almıştır. Daha sonra İstanbul Beyazıt Kütüphanesi'nde tanıştığı Fatih müderrislerinden Gümülcineli Mustafa Efendi'nin tavsiyesi ile Yozgat'ta Dedikhasanlı Müderris Şakir Efendi'ye intisap etmiştir. Mürşidi Nakşibendi Şeyhi Şakir Efendi'nin onun manevi yönde yetişmesinde büyük emeği vardır. 1937 yılında Hakk'a yürüyen hocası Şakir Efendi'nin vefatından önce talebesine; yeteri kadar olgunlaştığını, bundan sonrası için İstanbul'da başka bir mürşidin kendisini bulacağını, onun irşat, himaye ve desteğiyle kemale ereceğini ve herhangi bir endişeye kapılmamasını vasiyet etmiştir.²⁷

Hocası Şakir Efendi'nin vefatından yıllar sonra, gördüğü bir rüya üzerine, Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi'nin de (1888-1964) tavsiyesi ile İstanbul Ayazma Camii İmam Hatibi Mustafa Hulusi Efendi'ye (1871-1950) intisap etmiştir. Kısa zamanda Şeyh Efendi'nin muhabbet, takdir ve teveccühlerini kazanmıştır. Onun irşat ve himayesinde kemal bularak, halifesi mazhariyetine ermiştir.²⁸

Onun bizzat öğrencilerinden olan Prof. Dr. Ahmet Yaşat Ocak'ın onun tasavvufi ve ilimi kişiliği ile ilgili şu tespitleri yapar: "Şeyhzâde Ahmed Şevki Ergin gibi toplumun kalbinde, vicdanında ve hafızasında kuvvetle yer etmiş bir şahsiyetten bahsetmek kolay bir iş değildir. İki sebepten... Birincisi bizatihi kendisi ve içinde yaşadığı toplum için temsil ettiği tasavvufi şahsiyeti ki o kimliğin dışında olan benim gibi biri için tarifi âdeta imkansızdır. Bu zaten benim haddim değil. Diğeri bir öğretmen olması hasebiyle mesleğini icra ediş tarzı, öğrencileri üzerinde bıraktığı etki."²⁹

1.8. Hizmetleri

Elindeki vesikayla ortaokul mezunu muadili sayıldığından 1925 yılında Yozgat'ta öğretmenlik vazifesi alırken, görev yeri-

²⁷ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 24.

²⁸ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 25.

²⁹ Ergin, *Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Şevki Ergin Hoca Efendi*, 71.

nin eski medrese hocalarının bulunduğu bir belde veya ona yakın bir köy olmasını istemiştir. Bu sebeple de İstanbul'da tanıştığı Gümülcineli Mustafa Efendi'nin tavsiye ettiği Dedikhasanlı Şakir Efendi'ye yakın olmayı düşünerek Yozgat merkeze bağlı Karga (Yeşilova) Köyünde muallim muavini olarak (öğretmen yardımcısı) ilk memuriyetine başlamıştır. Ankara'da katıldığı kısa dönem öğretmenlik kursunu tamamladıktan sonra 1927 yılında asıl öğretmen olmuştur. 16 yıl köy öğretmenliği yaptıktan sonra, il merkezinde bir süre başöğretmen ve gezici başöğretmen olarak görevine devam etmiştir.³⁰

Ahmed Şevki Efendi, bir taraftan müspet ilimlerle meşgul olup öğretmenlik mesleğiyle köy çocuklarını yetiştirirken, diğer yandan da ilk nüvelerini ev ortamında aile büyüklerinden aldığı manevi alanda yükselme yolunda gayret sarf etmiştir. Bu amaçla da Şakir Efendi'yi sık sık ziyaret ederek onun manevi ilminden feyiz ve himmet almayı ihmal etmemiştir. İkinci Dünya Harbi yıllarına rastladığı için, iki defa askerlik yapmış ve yedek subay olarak başladığı askerlikten üsteğmen rütbesiyle terhis olmuştur. Askerliğini müteakip Milli Eğitim'deki görevine devam etmiştir.³¹

1948 yılı Ocak ayında İl Milli Eğitim Müdürlüğü Köy Bürosu'nda görev almış, Yarım asra yakın -47 yıllık- hizmet ettiği bu kurumdan 1971 yılında 65 yaşını doldurduğu için Milli Eğitim Başkatipliği kadrosundan emekli olmuştur. Öğretmenlik yaptığı çeşitli okullar vesilesiyle pek çok memleket çocuğunun okuyup milletine faydalı insanlar olarak yetiştirmelerine emeği geçmiştir. Kur'an Kursları'nın geliştirilmesi ve Yozgat İmam Hatip Okulunun açılmasına önderlik yapan kişiler arasında bulunmuş, bu okulda ve ortaokulda yıllarca akait, siyer, arapça ve din dersi öğretmenliği yapmıştır.³²

Yozgat'a geldikten sonra dedesinin yaptırdığı ve onun adıyla anılan camide imam hatiplik görevini de üstlenmiş ve bu göre-

³⁰ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 24.

³¹ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 24.

³² Aynı yer.

vi-hastalanıp namaz kıldırıamaz duruma gelinceye kadar-yaklaşık 42 yıl fahri olarak sürdürmüştür.

1.9. Vefatı

Ömrünün son yıllarında, birçok hastalığa mübtela olmasına rağmen halinden hiç şikâyetçi olmamış, dilinden hamd ve şükür tesbihatını eksik etmemiştir. Hastalıkların tedavisi konusunda ruhsat değil azîmet prensibini tercih etmiş, çektiği meşakkat ve sıkıntılara ise “Dosttan gelen elem lutf u keremdir.” diyerek, bunlara, yaratan Yüce Mevlâ’nın kendisine bir hediyesi gözüyle bakmış ve katlanılmaz acı ve ıstıraplara Hz. Eyüp (as) gibi sabır göstererek büyük bir olgunluk örneği sergilemiştir. Ömrünün son on yılını, hastalığı icabı yatakta geçirmiş ve nihayet 07 Ocak 2002 Pazartesi günü öğleden önce saat 10:15 sularında ruhunu teslim ederek, Hakk’ın rahmetine kavuşmuştur. Mübarek naaşları 08 Ocak 2002 Salı günü öğle vakti on binlerce seveninin katıldığı kalabalık bir cemaatin iştirakiyle, Çapanoğlu Camii’nde kılınan namazdan sonra eller üzerinde ve nurdan bulutlar arasında dedesinin yaptırdığı cami bitişiğindeki türbe içinde, daha önceden kendi eliyle hazırlattığı kabirde ebedi istirahatgâhına tevdi edilmiştir.³³

1.10. Şahsiyeti

Ahmed Şevki Efendi, günlük hayatında son derece sade görünümlü, ifrat ve tefritten uzak yaşayarak temsil ettiği üstün ahlak örnekleri ve nazik davranışlarıyla toplumun her kesimi tarafından takdir edilen bir kişi idi. İbadetlerini Kur’an ve Sünnete uygun, en ufak ihmal göstermeden hassasiyetle yerine getiren, dinin izin verdiği konularda bile ruhsatı uygulamayıp takva yolunu tercih eden, gerçek bir Hak dostu, samimi bir peygamber aşığı, kâmil bir kuldu.³⁴

Allah’ın ve Peygamber Efendimiz’in adı anıldıkça onlara karşı olan muhabbet ve sadakatten dolayı huşû ile kalbi ürperir, bütün

³³ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 26-27; Biçer, Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi, 28; Ergin, Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Şevki Ergin Hoca Efendi, 48.

³⁴ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 25.

vücudu titrerdi. Bulunduğu her yerde genel ahlak ve nezaket kurallarına özenle uyar ve herkesi kendine imrendirirdi.³⁵

O; ilim ve hikmeti seven, edip ve şair ruhlu, güler yüzlü, tatlı dilli idi. Yumuşak ve etkileyici bakışıyla sevecen bir çehresi vardı. İnsanları, bilhassa çocukları ve bütün yaratılmışları, yaratandan dolayı sever ve sevgisi yüzünde görülürdü. İbadetle kazandığı nuranîliği ergin simasından okunurdu. Kılık kıyafetine, giyimine dikkat eder, son derece temiz giyinir, beyaz veya beyaza yakın renkleri tercih ederdi. Yürürken acele etmez, adımlarını tane tane atar, sanki bastığı yerdeki karıncayı bile incitmezdi.³⁶

Çok okuyan ve daima okumayı teşvik eden bir kimseydi. Sağlığını kaybedinceye kadar her fırsatta değişik şeyler okuyarak kendini yenilerdi. Ziyaretçileriyle sohbet etmekten zevk alır, sohbetlerine katılanlar her defasında yeni şeyler duyar, yeni şeyler öğrenirdi. Sohbetleri, özel günler vesilesiyle topluluklardaki konuşmaları, özellikle vaaz ve hutbeleri, herkes tarafından zevkle ve dikkatle dinlenirdi. Konuşmalarını ve gayet tatlı ve yumuşak bir üslupla yapar, konuşmaları arasında zaman zaman kelâm-ı kibar söyleyip, şiirler okuyarak sözlerine ayrı bir âhenk katardı. Gençlik yıllarında “Şevkî” mahlasıyla hece ve aruz ölçüleriyle birkaç şiir yazmışsa da şiir yazmaya devam etmemiştir.³⁷

Şeyhzâde Ahmed Ergin, güler yüzü, engin müsamahası ve olgun kişiliği ile hangi din, mezhep ve görüşte olursa olsun herkesle kolayca anlaşabilen ve bulunduğu her toplumda kendini sevdiren ve dinleten kâmil bir kişiliğe sahipti. Devletine ve milletine bağlı, kanun ve nizamlara karşı da saygılı ve nezaketli idi. Davranışlarında ölçülü, sözlerinde dikkatli ve temkinli, hareketlerinde ise tedbirli idi. Boş yere konuşmaz, her sözünden bir hikmet ve ders çıkarılacak şekilde özlü ve sükûnetli konuşurdu. Vereceği kararlarda acele etmez, düşünerek en doğru kararı bulmaya çalışır ve isabetli kararlar verirdi. Telaş etmez, telaşı sevmez, yü-

³⁵ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 25.

³⁶ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 25.

³⁷ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 26.

rüyüşündeki adımları dâhil her hareketinde ağırbaşlılığı görülür ve hissedilirdi. Kolay kolay kızmaz, bağırılmaz, kızdığı zamanda kızdığını pek belli etmezdi.³⁸

O, insanların hak ve hukukuna saygı gösterir, herkesi olduğu şekliyle kabul eder, zengin-fakir, büyük-küçük ayırımı yapmadan insan olarak sever, insanca muamele eder, muhataplarının sözlerini dikkat ve nezaketle dinler, onları kırmadan uygun cevaplar vererek gönderirdi. Bu özeliğiyle de çaresizlerin çare kapısı, dertlilerin dert ortağı olmuştur. Onu dinleyenlerin gönlü huzurla dolar, sordukları ve soracakları suallere doyurucu cevaplar alarak yanından ayrılırlardı.³⁹

Hemşehrisi Sn. Bakan Cemil Çiçek Bey'e Ahmed Efendi hakkında neler söylersiniz denilince verdiği cevap ilginçtir: "Ben yarım asırdan fazladır siyasetin içindeyim. Sayısını unuttuğum kadar Türkiye içinde ve dışında konuşmalar yaptım. Uzun süre hükümet sözcülüğü yaptım. Herkes aklına gelen soruyu sordu ve bunların hiç birinde zorlanmadım. İlk defa zor bir soruyla karşı karşıyayım. Evvela samimi olarak bunu itiraf etmem lazım. Çünkü konuştuğumuz kişi âlim, fazıl, ahlak sahibi bir insan. Üzerimizde hakkı hukuku olan bir insan. Cenab-ı Hak rahmet eylesin, inşallah cennetiyle muamele eylesin. Böyle bir insanı benim gibi birinin izahında, anlatımında zorluk var. Ne söylersem söyleyeyim kendisiyle ilgili söyleyeceklerim eksiktir." ⁴⁰

2. TASAVVUF ANLAYIŞI

2.1. Muhabbetullah

Allah'a muhabbetin alametleri, Allah'ı sevdiğini herkes iddia eder, ancak aşk cânib-i maşuktan olmazsa muhabbet âşıkına ulaşmaz. Herkes Allah'ı seviyorum der, ancak gerçek sevginin alametleri vardır:

1- Allah'ın emri ve nehyi üzerinde durmaktır. Namaz, oruç, hac gibi emirler ve faiz, zina, yalan gibi haramlar gözetilmelidir.

³⁸ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 26.

³⁹ Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi, 26.

⁴⁰ Ergin, *Tanıyanların Gözündən Şeyhzâde Şevki Ergin Hoca Efendi*, 105.

Yani hem seviyorum diyorsun hem de O'na asi oluyorsun, böyle olmamalıdır.

2- Zikirde fikirde devamdır. Kur'an, teheccüt, seher zamanı bunlar değerlendirilmelidir.

3- Ölümden korkmamaktır, bir yere ulaşmak isteyen yolcu gibi düşünmek lazım, beklemek ne kadar güçtür. Zira ölüm bir vesile-i vuslattır. Zira Kur'an'da: "Ölüm gelinceye kadar ibadet et." Buyrulur.⁴¹

"Muhabbet-i Mevlâ'nın alameti beştir:

- 1- Derya gibi sehâvet.
- 2- Güneş gibi şefkat.
- 3- Toprak gibi tevazu.
- 4- Ölü gibi hilim.
- 5- Gece gibi setr.

Diğer bazıları da demişlerdir ki, Allah'ın mahlûkatına muhabbet göstermekte, muhabbet-i Mevlâ işaretidir. Aynı zamanda, Rasûlullah Efendi'mizin sünnetine ittiba etmek, sünnetine uyumak ve onun sözünü dinlemek dahi muhabbet-i Mevlâ'nın alametlerindendir."

Kalpten Allah'tan başka sevgiler (masiva) çıkmadıkça, Allah sevgisi oraya yerleşmez.⁴²

2.2. Nübüvvet

Varlık âlemi, Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in ruhaniyeti ile başlar. Cismaniyet cihetinden ise, Miladi 571 yılının 12 Nisan'da 12 Rebiülevvel'in 12. Pazartesi gecesi sabaha yakın, güneş doğmadan önce Cismaniyet-i Muhammediye olarak doğmuş ve meleklerce sezeryan ile dünyaya getirilmiştir. Yani doğum göbek altından olmuştur ve melekler orayı yarıp dikmişlerdir. Göbeği kesilmiş ve sünnet olmuş olarak doğmuştur. Peygamberimiz'in doğumunu gözler hissetmemiştir.⁴³

Ahmed Efendi Mevrit Kandili ile ilgili sohbetlerinde Mevrit ya-

⁴¹ Hicr, 15/99.

⁴² Saffettin Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhâde Ahmed Efendi Hatıratı* (Ankara: 2021), 161.

⁴³ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 177.

zarı Süleyman Çelebi'nin bazı beyitlerini mutlaka zikrederdi. Ayrıca Mevlit konusunda: "Yazılmış birçok mevlitler olmakla beraber içlerinde en meşhur olanı Süleyman Çelebi'ninkidir. Zira o olayı Allahu a'lem görerek, gözünün önüne getirerek yazmıştır." ⁴⁴

Hiz. Peygamber Efendimiz yaratılış itibariyle ilk yaratıktır. Peygamberân-ı İzâm'ın ise en sonuncusudur. Hiz. Peygamberin en güzel ve en çok kullanılan isimleri: Muhammed, Ahmed, Mahmud, Mustafa'dır. Bu sebeple şair şöyle der:

*Sen Ahmed u Mahmud u Muhammed'sin efendim
Hak'tan bize sultân-ı müeyyedsin efendim*

Peygamber Efendimizin doğduğu gecenin sabahında, insanlık âlemine yepyeni bir devir açılmıştır. Artık yeryüzünde küfür ve zulüm kalkacak, putperestliğin tahakkümü, zerdüştlüğün kuvveti, Hristiyanlığın tagallübü silinecektir. ⁴⁵

Peygamberimizin 63 yıllık hayatı baştanbaşa mucizeler tarihidir. Peygamber Efendimizin fazileti, bütün cihanı sarmakta, milyonlarca iman ehli onun bir tek kılı üzerine aşikâne ürpermektedir. Peygamberimizin hususi cephesi çok parlak idi. Bu itibarla onu o haliyle görmeye ne kalp ne göz dayanamazdı. Peygamberimizin bu hususunu bir kez Hiz. Ebubekir Efendimiz görmüştür. Gülün kokusunun Peygamberimizden olduğu söylenir. ⁴⁶

Peygamber Efendimiz'in hiç zellesi yoktur. Zelle ihtimali diğer peygamberlerde olmakla birlikte, Efendimiz'de yoktur. Çünkü Allah Teâla onu ilk olarak ve kendi nur-ı ilahiyyesi'nden yaratmıştır. Diğer peygamberlerin nurundan ise diğer peygamberleri yaratmıştır. Peygamberimizin nurundan da diğer peygamberleri yaratmıştır. Diğer peygamberlerin nurundan ise kâmil insanları, evliyai halk etmiştir. Sair insanları da evliyanın nurundan yaratmıştır. İşte bu yüzden, Peygamberimiz hakkında ne söylene azdır. ⁴⁷

Peygamberimiz'in Lihye-i Saâdetinin (sakal-ı şerifinin) doğ-

⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁵ Aynı yer.

⁴⁶ Akcan, Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı, 178-179.

⁴⁷ Akcan, Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı, 180.

ru olup olmadığını, yani bizzat Peygamberimiz'e ait olup olmadığını anlamak için, yakıldığında o yanmaz ayrıca güneşte gölgesi olmaz. Hz. Muhammed bir beşerdir ancak o sair beşerler gibi değil, taşların içerisinde bir yakut gibi beşerdir. Saygı noktasında şayet mümkün ise Peygamberimiz'in kabir-i saadetlerinde, kabir-i şerifin ayak istikametine gelen tarafında durulması daha uygun olur.⁴⁸

Peygamberimiz'de, Allah Teâla'nın hem Cemal sıfatı ve hem de Celal sıfatı vardı. Peygamberimiz'in Tevrat'ta geçen ismi Ahyet, İncil'de geçen ismi ise Ahmed'dir. Peygamber Efendimiz, orta çağda bütün çağların en güçlü üniversitesini kurmuş ve bu üniversitenin rektörlüğünü yapmıştır. Kendisi beşeriyete gerekli tüm ilimlerin başöğretmenidir. Devlet adamı, öğretmen, hâkim, komutan vb. pek çok hoca yetiştirmiştir. Ahmed Efendi'ye Peygamberimiz ezan okumuş mudur? Diye sorulduğunda, cevaben: "Muhtemel okumuştur." Buyurdular. Bazı kitaplarda Peygamberimizin ve diğer peygamberlerin saçının ağarmadığı şeklinde bir bilgi var denilince, cevaben: "Peygamberimizin ve diğer peygamberlerin saçının tamamının ağarmamasının nedenlerinden biri de sıhhatli yaşıyor olmalarıdır. Sanırım bu yüzden olsa gerektir." buyurdu.⁴⁹

Kendisine, Peygamberimiz'in namaz kılarken alnını geleceği yere su serpip serpmediği şayet serpmişse bunun sebebi ne olabilir? Diye sorulunca: "Evet, Peygamberimiz'in namaz kılacağı yerde alnının geleceği yere su serptiğini biliyorum, bu doğrudur, ancak nedenini bilmiyorum." Dedi. Bu konuda başka bir zamanda Dr. Emin Acar (ö.2016)⁵⁰, böyle bir durumda yalın ayak ve alnının geldiği yer hafif ıslak ve eller de secde halinde yerde oldu-

⁴⁸ Akcan, *Gönül Müllkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 181.

⁴⁹ Akcan, *Gönül Müllkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 182-183.

⁵⁰ Dr. Emin Acar: doktor, psikiyatr, kanaat önderi, eski milletvekili. 1932 yılında Kütahya'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Uzmanlık eğitimini psikiyatri dalında yaparak uzman hekim oldu. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nda teşvik uygulama uzmanı olarak görev yaptı. 1973 yılında Bursa milletvekili seçildi. Daha sonra Ankara Hacıbayram Camii'nin yanında açtığı muayenehanesinde insanlara hizmet etti. www.nasihat.name adlı internet sitesi ile İslam dinin emirlerini ve yasaklarını insanlara ilettili. Kendisi Bayramî şeyhi idi. 3 Nisan 2016 tarihinde Ankara'da vefat etti. Bursa'nın İnegöl ilçesi Deyinler Köyü'ne defnedildi.

ğu durumda, vücuttaki negatif elektriğin toprağa geçtiğini, insanın deşarj olduğunu ve sağlık açısından çok yaralı bir durum olduğunu söylemiştir.⁵¹

Hız. Peygamber Efendimiz ümmi idi. Ümmi demek, o hiçbir kimseden ve hiçbir hocadan hiçbir şey almadı ve öğrenmedi. O yalnızca Allah'tan aldı ve Allah'tan öğrendi demektir. Peygamberimizi bizim tarif etmemiz ancak denizde bir damla ve çölde bir kum tanesi mesabesindedir. Onun şanının tam olarak anlatılması mümkün değildir.⁵²

Şu ana kadar gelmiş hiçbir peygamber sakalsız değildir. Peygamber Efendimiz de sakal bırakmıştır. Bununla birlikte sakal Peygamber Efendimizin bir sünnetidir. İbadet sünneti değildir. Dinde önemli olan ise ibadet sünnetidir. Bu sebeple sakalını kesen kimse haram işlemiş olmaz. Ancak bazı hallerde ve bazı şahıslarda sakalı kesmek mekruh olabilir⁵³.

Peygamberimizin isimleriyle ilgili olarak, isimler önce gökte verilir ve yeryüzünde anne ve baba onu bulur ve verirler. Efendimizin gök ismi Ahmed, yer ismi ise Muhammed'dir. Peygamberimiz herkese karşı mütebessim bulunur, görmediklerini sorar, hastaları ziyaret eder, rastladıklarına selam verir, yoldaki çocuklara selam verir, onları sever okşardı.⁵⁴

2.3. Kadınlar

Ahmed Efendi, dinin kadınlara karşı koyduğu çerçeve içerisinde onlarla ilişkide bulunurdu. Mümkün olduğu kadar hanımları dışında hiçbir hanımla bir odada bulunmamıştır. Kadınlarla doğrudan doğruya konuşmamaya dikkat etmiştir. Kendi hanımlarına nazik, centilmence, müşfikâne daima tatlı dille, güler yüzle davranırdı. Onları incitmemeye gayret sarf ederdi. Onların gönüllerini hoş tutmaya çalışırdı.⁵⁵

Kendi hanımlarına son derece merhametli davranırdı. İkinci

⁵¹ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 183.

⁵² Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 184.

⁵³ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 185.

⁵⁴ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 186.

⁵⁵ Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 46.

hanımı sekiz-on sene hasta yattığı zamanlarda bütün hizmetlerini kendisi yapardı. Hiçbir şikâyetle bulunmazdı. Şeyhzâde Ahmed Efendi, üç kere evlendiler. Birinci hanımı amcazâdesinin kızıdır. O vefat ettikten sonra Abdazâdelerden Başkatip Ahmed Efendi'nin kızı ile evleniyor. Üçüncü hanımı Kayseri Yeşilhisar'dan Ayşe Hanım'dır. Birinci hanımından iki kız bir oğlan var. Üçü de hayattalar. İkinci hanımından iki oğlan bir kızı var. Kızı 1969'da vefat etmiş. İki oğlu hayatta, isimleri, Mehmet Esat Ergin, Ali Şakir Ergin'dir. Üçüncü hanımından çocuğu yoktur.⁵⁶

Kadınlarla ilgili tespitleri: "Aslında kadınların işleri çok kolaydır, sen asıl bizin halimizi düşün. Kadınlar farz namazlarını kılar, namuslarını korur, kocalarına itaat ederlerse, kocalarının mallarını izinsiz yerlere sarf etmezlerse ve mahremi olmayanlardan sakınırlarsa, cennetliklerdir."

"Kadın kendi evinde tesettüre riayet etmezse, o eve rahmet melekleri girmez, yatarken başı açık yatmak gibi."

Latife amaçlı olarak ve tebessüm ederek "Derler ki, kadınlar erkeklerin şeytanları gibidirler. Onların en iyisi Hz. Havva idi, o da Hz. Adem'i kandırdı. Zaman zaman onlar da canlı, onları da idare etmek, sabretmek lazımdır."

Ahmed Efendi'ye birisi: "Efendim, kadınların sayısı mı çok yoksa erkeklerin ki mi? deyince gülerek evladım karısının sözüne giden erkeleri de onlardan sayarsak, kadınların sayısı çok." buyurdu.⁵⁷

2.4. Kalp

Ahmed Efendi kalp hakkında: İnsan vücudundaki en önemli aza kalptir. Âdetâ vücudun numunesi gibidir, her şeyi o idare eder. Kalp konusunda Peygamberimiz (a.s.): "Bilin ki vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi olur; O bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir, buyurmuşlardır."⁵⁸

⁵⁶ Biçer, *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*, 46-47.

⁵⁷ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 344-345.

⁵⁸ Buhari, *İman*, 1/28 (52); Müslim 3/1219 (1599).

İnsanın Allah'a en yakını, temiz ve her türlü emrâz-ı ruhaniyyeden selim olan kalp sahipleridir. Beden bir memleket ise kalp onun reisidir, eğer kalp iman irfan ve ibadetlerle bezenirse bedeni de aynı yönde olur. Şayet kalp inkâr ve küfür ile bozulursa ve kararırsa yine tüm beden de öylece bozulur ve kararır, her azasından küfür ve nifak başlar ki böylelere fesat kumkuması denir.⁵⁹

Kalp vücudun bir numunesidir, Efendimiz kalp şu üç şey ile helake gider buyurdu: “Şuuhun mutaun, yani cimrilik, şehavat-i nefsanıyyeye ittiba, uçup ve gurur.” buyurmuştur.

Sırrımızı Allah sevgisinden başka şeylerden temizlemeliyiz, kalpten masiva çıkmadıkça muhabbetullah yer yerleşmez.

İslam harekât ve sekenâtımızda en büyük önemi kalbimize vermiştir. Ve kalbimizde saklı bilgilere vermiştir. Tüm ruhi ve bedeni fiillerin mebdai kalptir, insanın insanlığı kılık kıyafetiyle değil, onun insanlığı niyeti ve kalbine bağlıdır. Temiz bir kalp tıpkı mıknaş gibi daima doğruyu gösterir. Kalbi temayüller çok önemlidir. Allah'a en yakın olanlar, temiz ve ruhsal hastalıklardan temiz kalp sahipleridir. Böyle bir kalbe insan hem dünyada hem de ahirette çok rahattır.

İnsan kalbinin salâhı için şunlar önemlidir. Kur'an-ı Kerim kıraatı, daima iyilerle sohbet, onlarla görüşmek, helal lokmaya devam, sabah namazına erken kalkmak. Mümin bir insan tüm bunlardan aldığı, ruhen bunlarda bulduğu tadı ve lezzeti hiçbir şeyde bulamaz.

Tıpkı beden gibi kalbi de çirkin ahlaktan, kötü düşüncelerden temizlemek lazımdır. Sırrımızı da Allah sevgisinden başka şeylerden başka sevgilerden temizlemeliyiz. Orada yalnız muhabbetullah olmalı, kalpten masiva çıkmadıkça muhabbetullah oraya girmez yerleşmez. İşte bu insanlar bunlar Sıddık'lardır, onların kalplerinde yalnız Allah sevgisi vardır, bizlerde ise sayısız sevgi vardır.

İçerisinde Rasûlullah sevgisi olmayan bir kalp dünyanın en harap olmuş en kara kalbidir. Maddeye karşı olan sevgi kalbe girmemeli, menfaatler için ibadet aksatılmamalıdır.

⁵⁹ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 347-348.

Bedeni teşkil eden tüm azaların isyan nedeni, kalbin iyi ve dikkatli murakabe edilmediğindendir, bedendeki hareketlerin hayır ve şer olması direk kalbe bağlıdır, hakeza sözlerimiz ve tasadduk olayı da, bunların tümü yine ona bağlıdır. İnsanın Allah'a yaklaşması da böyle olur.

Bir insan ibadet zikir vb. şekillerde kalbini yani ruhunu zikre alıştırsa ve kalp zikretmeye başladığı zaman, kalp pompaladığı kandaki tüm canlıları da zikre alıştıırır ve atardamar vasıtasıyla kanı vücudun diğer noktalarına gönderirken ve toplardamar vasıtasıyla geri çekerken sürekli o kandaki tüm o küçük canlıları mikroorganizmaları da zikre alıştıırır. İnsanın parmağının ucuna kadar her yeri zikre başlar ki buna zikr-i külli denir. O zaman insan nuranîleşir.

Ruh kalptedir, kalp merkezidir, kalbin atışı ile canlılığını tüm bedene sirayet eder, diğer yerlere hissi, canlılığı o göndermektedir. Onu da idare eden "Sanavbarî" denilen merkezi noktası vardır.⁶⁰ İşte bu nokta daima Allah diye teşbih eder. Sanavbarî denilen bu nokta bir nevi ilham merkezidir.

2.5. Seyr ü Sülûk

Seyr ü sülûk: Arapça gitmek ve girmek demektir. Bir şeyhin nezaretinde, Allah'a vuslat için çıkılan manevi yolculuk demektir.⁶¹ Seyr ü sülûk için Peygamberimizden izin almak gereklidir şeklinde bir şey yoktur. Bu yola isteyen herkes girer, ancak herkes nasibi kadarını alır. Bazı muhterem hocaefendiler talebelerini eğitirken onları olgunlaştırmak maksadıyla, önceleri, ilk dönemlerde pek ders vermezler. Bu tür hocaefendiler her gelene ders vermezler, seçicidirler. Her gelene ders verenler ise seyr ü sülûktan ziyade, Hakkın zikrini halkın dilinde çoğaltmış olurlar, o kadar. Hakkın zikrini halkın dilinde çoğaltmak demek, yani bir defa ders alıp gidenler veya aynı derse devam edenler demektir.⁶²

⁶⁰ Kalpteki bu nokta hakkında geniş bilgi için bkz. Ethem Cebecioğlu, *Nokta-i Süveyda* (Ankara: Kalem Yayınları, 2018).

⁶¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 565.

⁶² Akcan, *Gönül Müllkünün Sultanı Yozgatlı Şeyh Zâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 424.

Seyr ü sülûkta ihsan olunan keramet ve benzeri ahval tıpkı bir hedefe giderken yol kenarındaki süslere benzer, bunlar insanı yoldan alıkoyabilir, hedefe ulaşmasını yani Allah'a varmasını geciktirebilir, engelleyebilir. Bunların sadece süs olduğunu bilip üzerinde durmayanlar yollarına devam ederler.⁶³

Yeryüzünde evliya dört türlüdür;

1- Evliya bir kul olduğunu, kendinde birtakım özellikler bulunduğunu kendisi de bilir başka insanlar da bilir.

2- Evliya bir kul olduğunu, kendinde birtakım özellikler bulunduğunu kendisi bilir, ancak başka insanlar bilmez.

3- Evliya bir kul olduğunu, kendinde birtakım özellikler bulunduğunu kendisi bilmez, ancak başka insanlar bilir.

4- Evliya bir kul olduğunu, kendinde birtakım özellikler bulunduğunu kendisi de bilmez, başka insanlar da bilmezler.

İşte bu son sınıftan sakınmak lazımdır. Allah esirgesin beddualarını almamak lazımdır, tutar, Allah bunların taleplerini geri çevirmez, meczuplar gibi.⁶⁴

Her pınarın suyu içilmez. Gayemiz havada uçmak, denizde yüzmek değildir. Günümüzde adamın biri çıkıyor onbaşı olduğunu söylemiyor. Halk ise cahil, onun onbaşı olduğunu anlayamıyor. Hemen peşine takılıyorlar ve ona paşa muamelesi yapıyorlar. Aslında bu tür konularda paşasını, generalini, mareşalini bulmak lazım. Mahmud Sami Efendi, muhitinin paşası idi. Ayrıca bir gün arkasında namaz kıldım, çok hoşuma gitti.⁶⁵

Bir mürşid-i kâmile bağlı olan kimsenin diğer mürşid-i kâmillerin ziyaretine gitmelerinde, hatme ya da cehri zikirlerine katılmalarında bir sakınca yoktur. Ancak kişinin mürşidine tam inanmış ve bağlanmış olması şarttır. Yani fenâ fi'ş-şeyh olması esastır. Bir de gördüğü fazlalık ve bid'atlardan uzak durması lazım gelir. Edeben mürşidinden izin alması da gerekir.⁶⁶

⁶³ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 428.

⁶⁴ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 429.

⁶⁵ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 430.

⁶⁶ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 433.

2.6. Şükür

Şükür bir nimet karşılığında nimeti verene karşı olan şükran duygusu ve ifadesidir. Hal böyle olunca, nimetlere karşı nimet sahibine şükretmek vazifesi söz konusu olur. İnsanlara karşı şükür teşekkür ederim demektir. Çocuklarımıza, ailemize, ana babaya karşı şükür, Peygamberimize karşı teşekkür, ulemaya karşı şükür, yaratana karşı şükür, azalarımıza karşı şükür, diğer şükür vazifeleri, nimetlerine karşı tüm görevlerimiz ortaya çıkmaktadır.⁶⁷

Şükür hakkında Cenâb-ı Hak: “Hatırlayın ki Rabbiniz size: Eğer şükrederseniz, elbette size nimetimi artıracığım ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir! Diye bildirmişti.”⁶⁸ Bu ayet-i kerimede, Allah Teâla insanlara eğer şükrederseniz size olan nimetimi artırırım, yok eğer küfrederseniz nimetimi keserim buyurmuyor, burnunuzdan getirir pişman ederim buyuruyor. İslami bir kural gereği, yediğimiz, içtiğimiz, sıhhatimiz, hayatımız bizdeki bu nimetlerin hepsine şükretmemiz elzemdir. Şükür iyilik getirdiği gibi nankörlükte her zaman kötülüğü çeker. Hayatımızı zahmetlere sokar.⁶⁹

2.7. Tevbe

Allah'ın zatına karşı yapılan hatalarda ona boyun büküp af dilemek gerekir. Eğer sen gerçekten pişmanlık duyarak ya Rab dersin o mutlaka ne istiyorsun kulum der, onun merhamet ve lütuf kapısı daima açıktır. Günahlarımız, isyanlarımız Allah ile aramıza çekilen perdelerdir. Fakat yürekten coşup gelen nedametle içimizi yakıp kavuran bir tevbe ve istiğfar bizi tekrar Rabbimize kavuşturur, bu perdeleri kaldırır ve aff-ı İlahiye mazhar kılar. Zira onun rahmeti hudutsuzdur, affından hiçbir zaman ümit kesilmez. Müslümanlığın bize telkin ettiği gerçek inanç budur.⁷⁰

Müslümanlık umutsuzluk, ümitsizlik kapısı değildir. Her insan hata edebilir. Rabbine isyanda bulunabilir. Günah işleyebilir. Yeter

⁶⁷ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 422.

⁶⁸ İbrahim, 14/7.

⁶⁹ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 422-423.

⁷⁰ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 443-444.

ki insan şeytan gibi ısrarlı olmasın. Mümin için tevbe kapısı daima açıktır. Her Müslüman İslami duruşu bilmeli ve hareketlerini bu esasa göre tanzim etmelidir. Peygamberimiz: “Günahından tevbe eden o günahı işlememiş gibi olur.”⁷¹ Yani Cenab-ı Hak defterinden siler!⁷²

Ahmed Efendi, her namaza başlamadan önce: “Kalben, kavlen, fiilen, cem’an, sem’an, hâtıran, nâzıran, cemi bütün günahlarımıza tevbe olsun, estağfirullah.” Dedikten sonra namaza başlardı. İnsan bu dünyaya gelmiş Cenâb-ı Hakkın ihsan ettiği akıl sayesinde diğer yaratıklardan üstün olmuştur. Çünkü akıl verilen direktife riayet etmektir. Yalnız insanlarda akılla beraber bir de nefis vardır. İyi bilmelidir ki ruhun muavini akıl, nefsin muavini şeytandır. Şu halde insan hem iyiye hem de kötülüğe mütemayıldır. Onun içindir ki hatasız kul olmaz sözü insan için umumdur. Kanun-u ilahiye sıkı sarılmalı, mümkün olduğu kadar hatadan sakınmaya dikkat etmelidir. İnsan her ne kadar sakınsa da kul günahsız olmaz, eksiksiz yaşayamaz. Bunun için mutlaka tevbe-i ihmal etmemelidir.⁷³

Bunlardan sonra Cenâb-ı Hakkın buyruk ve yasaklarına karşı yaptığımız hata, günah ve isyanlarımız hakkında Erhamürrahimîn olan Allahımıza boyun büküp tazarru ve niyazla af dilersek mutlaka suçumuzu bağışlar, affeder. Kul, ya Rab dediği zaman ne istiyorsun kulum der. Çok dikkat etmelidir ki, nefsin, şeytanın ve bir takım şer kuvvetlerin tesiri altında kalan insanoğlu çok zaman günaha dalar. Allah’ın yasakladığı fiilleri işler, harama yönelir, fena yollara sürüklenir. Yüce Mevlâ ise kullarını böyle hallerde dahi yalnız bırakmaz. Onun lütuf ve merhamet kapısı kullarına her zaman açıktır. Allah’ın lütuf ve merhamet kapısına tevbe ve istiğfar yolundan geçilir ve aff-ı ilahiye kavuşulur.⁷⁴

2.8. Tevekkül

Cenâb-ı Hakkın görüp görmediğimiz birçok yaratıkları vardır. Her birisi kendisine verilen vazife ile çalışmaktadır. Dini-

⁷¹ İbn-i Mace, *Zühed*, 30; et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, 10/150.

⁷² Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 444.

⁷³ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 444.

⁷⁴ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 445.

mize göre insan yaratılanların en şerefliisidir. Sebebi de aklıdır, insan aklı sayesinde çalışmayı sever, onun için her arzusunun muvaffak olmak ister. Herhangi bir arzusunun yerine getirilebilmesi için ise bazı sebepler araştırıp düşünerek müracaat gereklidir. İşte bir anne çocuğuna ne kadar itina ederek yedirir giydirirse, çocuk o nispette gelişir, iyi olur, bu bir tedbirdir. Bütün tedbirleri alırken Allah'a mütevekkil olmak gerekir. Çünkü birçok tedbirler ne kadar alınsa dahi bazen istediğimiz sonuca ulaşamayız. Bizim vazifemiz tedbiri almaktır, bununla beraber de çalışmaktır.⁷⁵

Peygamberimizin. “Deveyi bağla, ondan sonra Allah’a tevekkül et, çalışmakta bir ibadettir, herhangi bir iş gerektiği zaman, tedbir al, sonra da Allah’a tevekkül et.” Buyurmuşlardır. Bir adam: “Ey Allah’ın Rasülü! Devemi bağlayıp da mı Allah’a tevekkül edeyim?” diye sordu. Rasûlullah: “Önce onu bağla, sonra Allah’a tevekkül et”⁷⁶ buyurdu. İnsanı muvaffak eden, halk eden odur. Çalışmak ibadettir. İbadet yetmiş nevidir en faziletli ibadetlerden biri de helal rızık kazanmak için çalışmaktır. Aman insanlara yük olmayın, Allah kulunu helal kazanç için yorgun düşmüş kimseyi sever. İnsanın yiyip içtiklerinin en erdemlisi en bereketli olanı bizzat çalışıp kazanmasıyla aldıklarıdır.

Kur’an-ı Azîmüşşan’da Cenab-ı Hak: “Bir kere azmettin mi artık Allah’a dayan Allah kendisine tevekkül edenleri sever.” Buyurmaktadır. Müslümanlık tembellikle bağdaşmaz, kanunumuz Kur’an, rehberimiz Peygamberimizdir. Bunların ışığında çalışıp dünyamızı imar, ahiretimizi mamur etmek lazımdır.⁷⁷

SONUÇ

Tasavvuf tarihinde sufilerin büyük bir kısmı eserler telif ederek insan yetiştirme gayretinde olmuşlardır. Bir kısmı da fazla eser vermeden doğrudan insan yetiştirmişlerdir. Tasavvuf tarihinde bunların en meşhuru Hacı Bayram-ı Velî’dir. Üç dört şiiri-

⁷⁵ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 442-443.

⁷⁶ Tirmizî, *Sıfatü'l-Kıyâme*, 60.

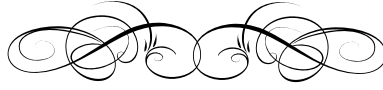
⁷⁷ Akcan, *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*, 443.

nin dışında telif ettiği bir eseri yoktur ama Akşemseddin gibi bir manevi fetih erbabını yetiştirmiştir. Ahmet Efendi de bu anlamda Hacı Bayram meşreplidir. Gerek öğretmenlik yıllarında gerekse tarikat faaliyetlerinde pek çok siyasetçi, bürokrat, akademisyen yetiştirmiştir.

Yine Tasavvuf ve tarikatların yasaklanıp yeni Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yani geçiş döneminde köprü vazifesi görmüştür. Bu dönemde de mevcut yönetimle uyum içerisinde bulunmuş, vatanını, milletini savunmuştur. Ahmed Efendi İslamî ilimlerdeki derin vukufiyeti ile tasavvufi hizmetler yapmış, yetiştirdiği insanlarla tarihe geçmiştir.

Kaynakça

- Akcan, Saffettin. *Gönül Mülkünün Sultanı Yozgatlı Şeyhzâde Ahmed Efendi Hatıratı*. Ankara: 2021.
- Biçer, Orhan. *Halvetilik Yolunda Şeyhzâde Ahmed Ergin Efendi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, 1996.
- Cebecioğlu, Ethem. *Nokta-i Süveyda*. Ankara: Kalem Yayınları, 2018.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*. Yozgat: 2013.
- Ergin, Ali Şakir. *Tanıyanların Gözünden Şeyhzâde Ahmed Şevki Ergin Hoca Efendi*. Ankara: 2024.
- Ergin, Ali Şakir. "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. 43/564.
- Yozgatlı Şeyh Ahmed Efendi*. Ed. Ali Şakir Ergin, Yozgat: Ahmed Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Yayınları, 2012.

FAHRİ BİR YOZGATLI: MÜFTÜ MEHMET BARIŞ HOCA (1944-2022)

Mustafa Necati BARIŞ*

Giriş

Bu çalışma 06.10.1989-30.08.1995 tarihleri arasında Yozgat İl Müftülüğü görevinde bulunan ve şehirden ayrıldıktan sonra da Yozgat ile bağıını hiçbir zaman koparmayıp kendini fahri bir Yozgatlı olarak tanımlayan Merhum Müftü Mehmet Barış Hoca'nın daha çok Yozgat'taki faaliyet ve hizmetlerini ele almaktadır. Çalışmada yer alan bilgi ve belgeler, hali hazırda yazımı tamamlanıp basım aşamasına geçilen Barış Hoca'nın bizzat kaleme aldığı hatıralarının yanı sıra aile fertleri ve dostlarının anlatımları ile resmî kayıtlardan derlenmiştir.

1. Yozgat Öncesi Yıllar (1944-1989)

Aslen Elazığlı olan Mehmet Barış Hoca, müezzin bir babanın (Mustafa Barış) ve ev hanımı bir annenin (Elif Barış) evladı olarak 30.05.1944 tarihinde babasının görev yeri olan Tunceli ilinin Pertek ilçesine bağlı Pınarlar köyünde dünyaya gelmiştir. İlkokul eğitimi 1953-1958 yılları arasında doğduğu köyde tamamlamıştır. 5. sınıf öğrencisi iken babasından Kur'ân-ı Kerim ve dinî bilgiler dersi

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, mnecati.baris@hbu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5727-1715>.

almaya başlamış ve bu derslere ilkokuldan sonra da devam etmiştir. 1959'da Elazığ İmam-Hatip Okulu'na başlamış, 1967 senesinde aynı okuldan mezun olup Tunceli merkezinde İmam-Hatip olarak görev hayatına adım atmıştır. Aynı sıralarda İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü sınavını da kazanan Barış Hoca, birkaç ay görev yaptıktan sonra istifa edip üniversite eğitimi için İstanbul'a gitmiştir.

İstanbul'daki ilk öğrencilik yılını müteakiben 1968 senesinde tekrar görev hayatına başlayan Mehmet Barış Hoca, evvela Kırklareli Pehlivan köyü akabinde de (1969-1972) Tekirdağ Çorlu'da vaiz olarak görev yapmıştır. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nden mezun olduktan sonra ise memleketi Elazığ ya da yakın çevresi için tayin talebinde bulunmuş ve 1972 yılı Eylül ayında Tunceli ili Pertek ilçesinde vaiz olarak yeni görev hayatına başlamıştır. Bu süreçte bir taraftan camilerde vaaz ederken diğer taraftan da ilçedeki ortaokul ve lisede öğretmenlik yapmış, 1974 yılı Eylül ayına gelindiğinde ise görev yaptığı yere müftü olarak atanmıştır. Müftülük yıllarında İmam-Hatip Lisesi'nin açılışı da dâhil olmak üzere birçok önemli hizmete ön ayak olan Barış Hoca'nın ataması 1977 yılı Mart ayında haberi olmaksızın Bursa İnegöl müftülüğüne yapılmış ve bu sebeple yaklaşık beş yıllık bir aradan sonra tekrar ailesi, akrabaları ve memleketinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Tayini çıktıktan kısa süre sonra İnegöl'e gidip yeni görevine başlangıç yapan Mehmet Barış Hoca, burada bulunduğu süre içerisinde de Türkiye Diyanet Vakfı'nın ilk ilçe şubelerinden birinin kuruluşu dâhil birçok mühim faaliyete öncülük etmiştir. Yedi yılı aşkın bir hizmet safahatından sonra hac görevini ifa etmekte iken Barış Hoca'nın tayini bu defa da 16.09.1984 tarih ve 18517 sayılı resmî gazete¹ uyarınca Bitlis İl Müftülüğüne çıkmıştır. Yurda döndükten kısa süre sonra hazırlıklarını yapıp yola revan olan Barış Hoca, Kasım 1984'te Bitlis'teki yeni görevine başlamıştır. Burada da Yatılı Bölge Kur'an Kursu'nun inşaatına başlanması, Gazibey Camii'nin ibadethane olarak açılması, vitir ve

¹ Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Resmî Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr/ar-siv/18517.pdf> (Erişim 28 Mart 2026).

bayram namazlarındaki mezhebî ayrışmanın ortadan kaldırılması gibi önemli hizmetlerde bulunmuştur.

2. Yozgat Yılları (1989-1995)

Yaklaşık 5 yıllık Bitlis Müftülüğünden sonra 17.08.1989 tarih ve 20255 sayılı resmî gazete² uyarınca Mehmet Barış Hoca'nın tayini kendi ifadesiyle küçük ve şirin bir İç Anadolu şehri olan Yozgat'a çıkmış ve bu görevine 06.10.1989 tarihinde başlamıştır. Çapanoğlu Camii'nin hemen yanı başında yer alan o zamanki müftülük binasının beşinci katındaki lojmana ailesiyle birlikte yerleştikten sonra yeni mesaisine hızlı bir giriş yapmıştır. Öncelikli olarak müftülüğün içinde çalışan personelle, akabinde de cami ve Kur'an kurslarında görevli İmam-Hatip, Müezzîn-Kayyım ve Kur'an Kursu Öğretmenleri ile tanışmıştır. Daha sonra il genelinde neler oluyor, hizmetler nasıl yürüyor, personel dışındaki muhatap kitlenin Müftülükten ve Müftü Bey'den ne tür beklentileri var gibi sorulara cevap niteliğinde bir saha araştırması yapılmasına ihtiyaç olduğunun farkında olsa da ilk günlerde ve haftalarda hoş geldin ziyaretine ve tebrike gelenlerden ya da farklı şikâyet ve taleplerle kapısını çalanlardan dolayı müftülük binasının dışına neredeyse hiç çıkmamıştır. Zira hangi sebeple olursa olsun yanına gelen herkesle ayrı ayrı ilgilenmek ve talepleri doğrultusunda notlar alıp araştırmalar yapmak, hatta mümkünse çözüm önerileri üretmek gerektiğinin birinci önceliği olduğunun farkındadır.

2.1. Merkezî Vaaz Sistemi

Mehmet Barış Hoca'nın Yozgat'taki görevine başladıktan sonra yaptığı ilk faaliyetlerden biri radyo frekansı üzerinden merkezî vaaz sistemini hayata geçirmek olmuştur. Hatta bu sistemi o zamanın Türkiye'sinde uygulayan ilk şehirlerden biri Yozgat olmuştur. Öncelikli olarak Cuma vaazları ve ezanları ile başlayan söz konusu uygulamaya zamanla mübarek gün ve geceler, ramazan ayları ve sair zamanlarda yapılan vaazlar, hatta beş vakit ezan

² Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Resmî Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr/ar-siv/20255.pdf> (Erişim 28 Mart 2026).

da dâhil edilmiştir. Böylelikle evinde ya da iş yerinde oturan halka radyo frekansı üzerinden yayınlanan ezanlar ve vaazlar aracılığıyla din hizmetini vatandaşın ayağına kadar götürmenin ilk adımları atılmıştır. Hatta bu süreçte çok ilginç olaylara da şahitlik edilmiştir. Şöyle ki; Müftü Bey bir ramazan günü müftülükte otuyorken gelen bir telefon vesilesiyle teravih vaazlarını evlerinde dinleyen cemaatin, yalnızca vaazı ve ezanı dinlemekle yetinmeyip radyo yayını açık kaldığından dolayı cemaatle kılınan namazlara da iştirak ettiklerini öğrenmiştir. Hatta telefonda arayan kişi Cuma namazlarında bile cemaate katıldığını söylemiş ve bunun dinen uygun olup olmadığını Müftü Bey'e sormuştur. Gelen soru karşısında çok şaşırان Barış Hoca, böyle bir şeyin dinen mümkün olmadığını önce telefon açan vatandaşa, sonrasında da ilk teravih ve Cuma vaazlarında cami cemaatine ayrıntılı bir şekilde izah etmiş ve akabinde de ezan sonrası radyo yayını kes-tirmek suretiyle gerekli önlemleri almıştır.

2.2. Şeyh Necdi Mescidi

Barış Hoca'nın Yozgat yıllarında karşısına çıkan ilk karmaşık mesele o zamanlarda kütüphane olarak kullanılan tarihî bir yapıyla ilgili olmuştur. Aslında mescid ve dergâhtan oluşan söz konusu yapının banisi Osmanlı dönemi Yozgat'ında yaşamış Konyalı Mevlevî Şeyhi el-Hac Salih Sabri Dede Efendi bin Hasan'muş. Yine kendisi gibi bu Mevlevî dergâhının Osmanlı dönemindeki son Şeyhi ise Necdi Dede adında bir zatmış. Ne zaman vefat ettiği bilinmemekle beraber onun ölümünden sonra bu mescid ve dergâh başka bir amaçla kullanılmaya başlanmış. Günün birinde Şeyh Necdi'nin torunu, oğluyla beraber Müftü Bey'i ziyaret etmek için müftülük binasına gidip "Hocam müsaadeniz olursa bir şey arz etmek istiyoruz." diyerek bir maruzatını dile getirmek istemiş. Müftü Bey'in müsaadesi üzerine de konuyu şu şekilde açıklamış: "Hocam! Şehrimizde dedemden kalan Şeyh Necdi mescidi ve dergâhı var ama bir türlü sahip çıkılmıyor. Bu yapı cumhuriyetin ilk dönemlerinde depo yapılmış, sonrasında da Milli Emlak'a satılmış. Uzun yıllardır Kültür Bakanlığı'na bağlı bir kütüphane olarak kullanılmış ve hali hazırda da kullanılmaya devam ediyor. Biz bu yapıyı aslı-

na döndürmek için çok uğraştık, hatta dava bile açtık ama başarılı olamadık. Bunu tekrar Şeyh Necdî Mescidi olarak şehrimize kazandırabilerseniz ömür boyu sizin duacınız oluruz. Böylelikle bir hatırayı yani dedemizin yadigârını canlandırmış olursunuz. Ayrıca çok merkezî bir yer olan Lise Caddesi'ndeki bu yapıyı açmakla oralara yakın bir cami ya da mescid olmadığından esnafın da ihtiyacını gidermiş ve rahat rahat ibadet etmelerine vesile olmuş olursunuz." Duydukları karşısında çok üzülen ve gerekli notları alan Müftü Bey, "Size söz veriyorum. Bu işin takipçisi olacağım." diyerek misafirlerini uğurlamıştır.

Söz konusu görüşmeden birkaç gün sonra Mehmet Barış Hoca bahse konu kütüphaneyi bizzat gezmiş ve akabinde İl Kültür Müdürü ile konuyu görüşmüştür. Biraz araştırma yapıldıktan sonra tapu kayıtlarından ilgili mescidin satış evrakları bulunmuştur. Bunun üzerine yapılabilecekleri istişare etmek üzere Müftü Bey, Defterdar ve Kültür Müdürü ile tekrar bir görüşme yapmıştır. O sıralarda İl Kültür Müdürlüğü için yeni yapılan bir binanın inşaatı henüz bitmiş ve Kültür Müdürlüğü yeni binasına taşınırken, bahse konu olan kütüphanenin de aynı yerleşkeye nakli gerçekleştirilmiştir. Söz konusu yapı boşalınca kısa süre içerisinde farklı düşüncelerle göz koyan çoğalmış, Barış Hoca da bu süreçte eski kayıtlardan yola çıkarak söz konusu yapının tahsisini Diyanet İşleri Başkanlığı'na istemiştir. Ancak ilgili bina hali hazırda bir iş yeri olarak görünmektedir. Müftü Bey daha sonra konuyu Vali Bey'e arz etmiş, fakat oradan da konunun Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne gitmesi gerektiği yönünde bir cevap almıştır. Evvela Vakıflar Bölge Müdürü ile gerekli görüşmeler yapılmış, akabinde Defterdar kendi bakanlığından yetki alınca devir işlemleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Vakıflar Genel Müdürlüğü binanın kayıtlarını ibadethane (mescid) olarak gerçekleştirince Barış Hoca dönemin Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz Hoca ile görüşüp kendisinden aciliyetine binaen bir İmam-Hatip kadrosu istemiş ve kısa süre içerisinde de kadro tahsisi yapılmıştır.

Daha sonra ilgili binanın tadilat işlemlerine geçilmiştir. Ancak söz konusu binanın orijinal halinin zamanla bozulduğu, sonraki süreçte içerisine bir tuvalet yapıldığı, daha önce mescid olan yere de

beş adet pencere açıldığı görülmüştür. Bahse konu olan pencerelerden biri diğerlerinden biraz daha büyük görüldüğü için Müftü Bey bizzat eline bir metre alarak ölçüm yapmış ve gerçekten de ilgili pencerenin diğerlerinden daha büyük olduğunu tespit etmiştir. Akabinde o zaman ki müftülük şoförüne “Bir balyoz getir ve şu pencerenin alt kısmını, yani küpeşteyi bir kır bakalım altından ne çıkacak?” demiş, o da kırmıştır. Bu faaliyetler sırasında söz konusu binanın hemen karşısında yer alan Çile Kırtasiye’nin sahibi Mehmet Özel Bey de Barış Hoca’nın hemen yanı başında bulunmakta ve tüm süreçlerde onunla birlikte koşturup yardımlarını esirgememektedir. Pencerenin alt kısmı kırıldıktan sonra, orada daha önce bir mihrabın olduğu ve bu mihrabın ön tarafının örülerek pencereye çevrildiği görülmüş ve bu faaliyet neticesinde söz konusu mihrap meydana çıkarılmıştır. Akabinde binanın içerisine sonradan yapılan tuvalet de yıkılıp molozları dışarı atılmıştır. Ancak müftülüğün tadilatı karşılayacak maddi bir imkânı bulunmamasından dolayı Müftü Bey zamanın Yimpaş yetkililerinden ricacı olmuş ve onlar da “Hocam siz gerekeni yaptırın, biz ücretini öderiz.” demişlerdir. Bir usta, bir de işçi bulunmuş ve bir ya da birkaç gün gibi çok kısa bir sürede yıkılan yerler onarılmıştır. Mihrabın pencereye çevrilen yeri örülmüş ve sıva yapıldıktan sonra ön taraf baştanbaşa yeniden boyanmıştır. Kısa süre sonra bu yapılanlardan dolayı Barış Hoca için suç duyurusunda bulunulmuş ve kendisi bu yüzden savcılığa çağırılmıştır. Bu süreçte Müftü Bey olabilecekleri önceden tahmin edercesine yapılan tüm işlemlerin hem fotoğraflarını hem de videolarını her aşamasında kayıt altına aldırması ve bunları yanına alarak savcılığa gitmiştir. Savcı “Müftü Bey! Hakkınızda şikâyet var. Tarihî bir eseri tahrip etmişsiniz.” deyince o da “Sayın Savcım! Ben bu yapıyı eski haline yani aslına döndürdüm. Bunu ben değil esnaflar ve mal sahibinin akrabaları istiyor. Esasında tarihî bir eseri başkaları mahvetmişler, ben de aslına döndürdüm.” diyerek karşılık vermiş, aldığı cevap karşısında şaşkına dönen Savcı “Buyurun gidebilirsiniz.” diyerek hakkında takipsizlik kararı vermiştir. Bina ile ilgili tüm eksiklikler tamamlandıktan sonra 1991 yılında “Şeyh Necdi Mescidi” adıyla tarihî bir caminin açılışı

yapılmış, hatta bu camide yıllar sonra ilk Cuma hutbesini okuyup namazını kıldırmak da Barış Hoca'ya nasip olmuştur.

2.3. Anadolu İmam-Hatip Lisesi

Merhum Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde Almanya'daki işçilerimizin çocuklarını getirip eğittikten sonra din görevlisi olarak tekrar göndermek üzere ilk defa 1985 yılında İstanbul Beykoz'da açılan daha sonra 1990 yılında İngilizce ağırlıklı eğitim vermek üzere adını değiştirerek Kartal'a taşınan Kartal Anadolu İmam-Hatip Lisesi, İmam-Hatip Okulları tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. Buradan ilham alan Mehmet Barış Hoca 1992 yılında Yozgat'a da bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi açmak üzere kolları sıvamış, zamanın Yozgat İmam-Hatip Lisesi Müdürü merhum Kenan Levent, İmam-Hatip Mezunları Derneği Başkanı merhum Bahri Koçoğlu ile gerekli istişareleri yaptıktan sonra durum Yozgat İmam-Hatip Lisesi'nin ilk mezunlarından olan Cemil Çiçek Bey'e arz edilmiş. Cemil Bey de böyle bir talepten dolayı duymuş olduğu memnuniyeti açıkça dile getirmiştir. Zira 1953 yılında kurulan Yozgat İmam-Hatip Lisesi Türkiye'deki ilk İmam-Hatipler arasındadır ve bu talep de kabul görürse açılacak Anadolu İmam-Hatip Lisesi de ilkler arasında yer alacaktır. Bunun için Cemil Bey zamanın Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan Bey'den Müftü Bey, İmam-Hatip Lisesi Müdürü ve İmam-Hatip Mezunları Derneği Başkanından müteşekkil bir komisyon için randevu alır. Komisyon üyeleri de gidip Sayın Bakan'a taleplerini arz ederler. Söz konusu görüşme gerçekleştiği sırada 1992-93 eğitim-öğretim yılı başlamış ve üzerinden bir ay civarında bir vakit geçmiştir. Köksal Bey bu durumun problem teşkil edebileceğini söylese de komisyon üyeleri ısrarcı davranır. Hatta Kenan Bey hafta sonları takviye dersler yaparak bu açığı kapatabileceğine dair söz verir. Bunun üzerine Bakan Bey komisyonun talebini kabul eder ve çok kısa bir süre içerisinde Yozgat'a Anadolu İmam-Hatip Lisesi kurulmasına dair karar Milli Eğitim Bakanlığı'ndan çıkar. Bir haftalık bir ön kayıt süreci belirlenir ve o sene Anadolu Lisesi Sınavlarına giren öğrencilerden puan sıralamasına göre 36 kişi tespit edilip okulun ilk öğrencileri olarak İngilizce hazırlık sınıfına

alınır. Bu arada söz konusu öğrenciler hazırlık sınıfına başladıklarında o senenin eğitim-öğretiminden neredeyse iki aylık bir süreye geride kalmıştır. Ancak her şeye rağmen Yozgat, İmam-Hatip Lisesi bünyesinde kurulan ve ilk öğrencilerini okulun lisan laboratuvarında ağırlayan bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi'ne kavuşmuş ve adını yine ilkler arasına yazdırmıştır.

2.4. Yatılı Bölge Kur'ân Kursu

Mehmet Barış Hoca'nın Yozgat yıllarında öncülük ettiği önemli hizmetlerden biri de şehre 200 kişilik bir Yatılı Bölge Kur'ân Kursu kazandırmak olmuştur. Bahse konu olan ve hali hazırda şehre hizmet etmeye devam eden Kur'ân Kursu'nun başlangıç safhası şöyle gerçekleşmiştir: Günün birinde şehrin eşrafından merhum Hacı Kemal Akbay Müftü Bey'in ziyaretine gider ve "Hocam! Babam bir kurs yapılması için yıllar önce büyük bir arsa bağışladı. Ancak kaç yıldır bununla ilgili herhangi bir gelişme yok. Hatta duyduğum kadarıyla bu arsaya göz dikenler bile varmış. Babam iyice yaşlandı ve bu arsanın akıbetinin ne olacağını, oraya herhangi bir Kur'ân Kursu yapılıp yapılmayacağını ya da yapılacaksa bunun ne zaman gerçekleşeceğini merak ediyor." der. Barış Hoca da bu konuyla yakından ilgileneceğini ve elinden geleni yapacağını söyleyerek kendisini uğurlar. Fakat Yozgat Müftülüğü'nün ya da Türkiye Diyanet Vakfı Yozgat Şubesi'nin böyle bir inşaatı kaldıracabilecek ne gücü ne de imkânı vardır. Müftü Bey de konuyu şehrin milletvekillerine ve o yıllarda devlet bakanlığı görevinde bulunan Cemil Çiçek Bey'e aktarır. Cemil Bey "Hocam! Hacı amca haklı. Ben orada Belediye Başkanı iken bunu kendisinden rica etmiştim. Dolayısıyla bu arsayı bağışlamasına biraz da ben sebep oldum." der. Bunun üzerine Barış Hoca "Sayın Bakanım! Bu inşaatı yaptırabilecek herhangi bir kaynağımız yok. Nasıl yapacağız?" şeklinde bir karşılık verince Cemil Bey de "Hocam! Siz inşaatla başlayın ve sonra da beni haberdar edin. Ben elimden geldiği kadarıyla yardım ederim." diyerek mukabelede bulunur.

Barış Hoca Bakan Bey'den böyle bir söz alınca Diyanet İşleri Başkanlığı'na gidip konuyu anlatır, hemen akabinde de Türkiye Diyanet Vakfı Genel Merkezi'nden inşaat için yetki ister. Genel mer-

kezden kısa sürede hem proje desteği hem de inşaat yetkisi verilir. Ancak vakıf yöneticileri tarafından bu konuyla ilgili herhangi bir kaynakları olmaması nedeniyle yardım talebinde bulunulmaması gerektiği Müftü Bey'e söylenir. Bunun üzerine Barış Hoca, kendileri emekli bir müftü çocuğu olan zamanın Köy Hizmetleri İl Müdüğü Ahmet Bey'le konuyu görüşüp inşaaat başlamak üzere kendisinden yardım talebinde bulunur. Ahmet Bey de "Hocam! Gereekli ön hazırlıkları yapın ve bize bilgi verin." diyerek mukabelede bulunur. O zamanlar Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü'nde araç gereç çoktur. Kur'ân Kursu'na ait arsanın hafriyat işlemlerini Köy Hizmetleri karşılar. Sonra inşaatı yapacak ustalar bulunur ve akabinde kursun temeli atılır. Temel atmaya Sayın Cemil Çiçek Bey ve şehrin diğer milletvekilleri ile mülki erkânı da katılır. Temel atma töreni oldukça kalabalık ve heyecanlı bir şekilde gerçekleşir. İnşaat başlanır ve bir müddet de devam edilir ama belirli bir safhaya gelince maddi açıdan çok büyük bir açmaz içerisine girilir. Barış Hoca Cemil Bey'i hususi numarasından arayıp içinde bulundukları durumu ve ihtiyaçlarını tekrar kendilerine arz eder. Cemil Bey de duruma bigâne kalamaz ve kısa süre içerisinde yardım gönderir. Mehmet Barış Hoca'nın Yozgat'taki en önemli hizmetlerinden biri bu Kur'ân Kursu olmuştur. Büyük bir uğraşının ardından 1995 yılının ortalarında Kur'ân Kursu inşaatı tamamlanır tamamlanmasına ama açılış hazırlıkları yapılırken Müftü Bey'in tayini Kahramanmaraş İl Müftülüğü'ne çıkar ve şehirden ayrılmak zorunda kalır.

2.5. Fatih Camii

Mehmet Barış Hoca'nın Yozgat'taki son yıllarında ön ayak olduğu önemli hizmetlerden biri de Fatih Camii'nin şehre kazandırılmasıdır. Takvimin yaprakları 1994 senesini gösteriyorken günün birinde makam odasında oturmuş işleriyle meşgul olan Barış Hoca'ya özel kaleminden bir ziyaretçisi olduğu haber verilir ve akabinde söz konusu kişi makama alınır. Gelen kişi Müftü Bey'in yakından tanıdığı merhum Hacı Salih Köse'dir. Makama girdikten sonra Barış Hoca kendisine yer gösterip buyur eder ve akabinde ikili koyu bir sohbe başlar. Bir müddet sonra Hacı Salih "Hocam, bir konu hakkında sizlerle istişare etmeye geldim." deyince Müftü

Bey “Buyur Hacı Salih.” der. “Hocam! Babamın hayrına bir cami yaptırmak istiyorum. Bunun için bana uygun bir yer bulup gösterebilir misin?” diye sorar, Barış Hoca da “Hacı Salih! Allah kabul etsin, güzel düşünmüşsün. Fakat ben sana daha farklı bir teklif sunacağım.” diye karşılık verir. Bunun üzerine Hacı Salih şaşkın bir edayla “Hayır olsun inşallah Hocam? Buyurun sizi dinliyorum.” deyince Müftü Bey “Hacı Salih! Müftülüğümüzün kuzey batısında tarihî bir bina var. Aslı Rumlara ait bir kilise. Malum dönemde kilise olmaktan çıkarılıp önce ahıra, sonra depoya çevrilmiş. Şimdi de Sümerbank’ın deposu olarak kullanılıyor. Onlar da yakın zamanda buradan taşınacaklarmış. Buraya bir el atsan da restorasyonunu yapıp bu binayı camiye çevirsek nasıl olur? Dikkat ettiysen bu bina çok güzel bir taş yapı. Çan kulesini de minareye çeviririz, ne dersin?” diyerek kendi fikrini söyler. Hacı Salih kısa bir sessizlikten sonra “Olur Hocam.” der. Hatta Barış Hoca muhatabını bu konuda daha da yüreklendirmek için “İçeride onların mihrabı belli, biz de bizim mihrabımızı yapar, sonra adına da Fatih Camii deriz.” der ve Hacı Salih de bu konuda iyice ikna olup “Tamam Hocam. Yapalım.” diyerek karşılık verir.

Ancak Hacı Salih’i ikna etmekle iş bitmemektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğü bu işe ne diyecek o daha önemlidir. Mehmet Barış Hoca vakit kaybetmeden dönemin Vakıflar Bölge Müdürü ve aynı zamanda okul arkadaşı olan Doğan Bey’i arar ve konuyu kendisine anlatır. Doğan Bey de “Çok güzel olur ama buna müsaade etmezler Hocam. Yine de ben hemen birkaç personel göndereyim de önce bir maliyet raporu çıkarsınlar. Ondan sonra Hacı Efendi evet diyorsa bir şekilde başlarsınız.” der ve akabinde de “Yalnız bu işin sonunda bana cezaevi yolu gözükür Hocam. Birlikte yaptık derim beraber gider yatarız.” diye de espri yapar. Böylece Vakıflar Bölge Müdürü’nden sözlü ve üstü kapalı bir müsaade alınmıştır. Daha sonra inşaat faslına geçileceği zaman Doğan Bey “Hocam! Camiyi yaptıracak olan Hacı Abi’ye selamımı söyle, usta ve işçilerini tembih etsin, soranlara inşaatı Vakıflarla Müftülük beraber yapıyor desinler. Hatta kendisi hiç devrede yokmuş, bu işi üstlenen kendisi değilmiş gibi ustalarını iyi tembihlesin.” der. İnşaata başlanırsa ama daha bitirmeden Müftü Bey’in tayini Kahramanmaraş’a

çıkarak Kahramanmaraş'a gittikten kısa süre sonra 1996 yılında Yozgat'taki Fatih Camii'nin onarımı biter ve yapımını üstlenen Hacı Salih, Kahramanmaraş'a Barış Hoca'yı ziyarete gidip "Hocam cami işi tamam, bitirdik çok şükür. Vaktin varsa seninle Gaziantep'e gidelim ve camimiz için güzel bir halı beğenip alalım." der. İkili beraberce Gaziantep'e giderler ve Fatih Camii için güzel bir halı beğenirler. Tüm yapılacaklar bitip de caminin açılış zamanı gelince Hacı Salih, kendisini de aralarında görmek istediklerini Mehmet Barış Hoca'ya söyleyerek özel davette bulunur. Fakat açılışa gitmek Müftü Bey'e nasip olmaz. Daha sonraki bir tarihte Yozgat'ı ziyaret ettiği zaman özellikle Fatih Camii'ne gidip orada namaz kılar ve o günleri anımsayarak hem hüzünlenir hem de çok sevinir.

3. Yozgat Sonrası Yıllar (1995-2022)

Yaklaşık 6 yıllık Yozgat Müftülüğü'nden sonra 24.07.1995 tarih ve 22353 sayılı resmî gazete³ uyarınca Mehmet Barış Hoca'nın tayini herhangi bir bilgisi ve isteği olmaksızın Kahramanmaraş'a çıkmıştır. Kısa bir araştırmadan sonra yeni görev yerini gidip görmeye karar veren Barış Hoca, bunun için Çekerek İlçe Müftüsü Bekir Derin ile yakın zamanda Sorgun'dan Nevşehir'in Gülşehir ilçesine atanan Ali Bingül Hocalar ile fikir alış-verişinde bulunur ve onlarla birlikte bir hafta sonu gidip Kahramanmaraş'ı görmeye karar verir. Şehri gezip gördükten sonra tayininin Kahramanmaraş gibi bir şehre çıkmasına memnun olur olmasına ama Yozgat'tan da ayrılmak istememektedir. Zira şehre iyice alışmış ve 6 yıl boyunca güzel dostluklar elde etmiştir. Hatta bu dostlarından Mehmet Özel Bey, bilgisi ve onayı olmadan kendi iş yerinin önünde bir imza kampanyası başlatıp Müftü Bey'in Yozgat'tan gitmemesi için binlerce imza toplayıp bir dilekçeyle Diyanet İşleri Başkanlığı'na göndermiş ve bu durumdan Barış Hoca her şey olup bittikten sonra haberdar olmuştur. Bu yüzden zamanın Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz Bey'le görüşmüş ve kendisinden öncelikli olarak atamasının iptal edilmesi, bu mümkün

³ Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Resmî Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr/ar-siv/22353.pdf> (Erişim 28 Mart 2026).

değilse çocuklarının okul durumlarından dolayı tayininin başka bir şehre yapılması talebinde bulunmuş, hatta bu iki seçenekten biri olmayacaksa mahkemeye başvurma niyetinde olduğunu açıkça belirtmiştir. Ancak Başkan Bey uzun bir görüşmeden sonra konuşmalarıyla Barış Hoca'yı ikna etmiştir.

30 Ağustos 1995'te Yozgat'tan ayrılan Mehmet Barış Hoca, 31.08.1995 tarihinde Kahramanmaraş'taki yeni görevine başlamıştır. Burada bulunduğu süre içerisinde hali hazırdaki müftülük binasının yıllardır çözülemeyen arsası ile ilgili sıkıntının giderilip projesinin çizdirilerek inşaata hazır hale getirilmesi, Abdülhamit-han Camii'nin bir kısmının ibadete açılıp inşaatının hızlandırılması, Zekeriya Tanrıverdi Camii'nin arsası ile ilgili anlaşmazlığın ortadan kaldırılması, kuruluş aşamasındaki İlahiyat Fakültesi'ne her türlü desteğin sağlanması gibi önemli hizmetlere ön ayak olmuştur. Kahramanmaraş'ta 6 yılı aşkın bir süre görev yaptıktan sonra Barış Hoca'nın tayini, yine bilgisi ve isteği olmadan 12.10.2001 tarih ve 24551 sayılı resmî gazete⁴ ile bu defa da son görev yeri olan Adana'ya çıkmıştır. Adana'da bulunduğu yıllar içerisinde de havaalanındaki özel hacı uğurlama merasimleri, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Ankara dışındaki Kutlu Doğum Haftası Sempozyumlarının ikincisine ev sahipliği, Ramazanoğlu (Ulu Cami) Medresesi'nin ihyası, Ramazanoğlu Camii'nin temelini atılıp belli bir seviyeye getirilmesi, hali hazırdaki müftülük binasına ait arsanın temini, tesviyesi ve temelini kazılması gibi mühim hizmetlere mihmandarlık etmiştir. Ancak 30.05.2009 tarihine gelindiğinde 65 yaşını dolduran Mehmet Barış Hoca, emekliliğe ayrılmak zorunda kalmış ve bundan sonraki hayatını Adana'da idame ettirmeye karar vermiştir.

Gittiği her yerde ve etrafında çalışkanlığı ile bilinen Barış Hoca, emeklilik yıllarında da neredeyse hiç boş durmamış, adeta resmî görevinden hiç ayrılmamışçasına koşturmaya devam etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye Diyanet Vakfı Genel Merkez Mütevelli Heyeti Üyeliği, Çukurova İlahiyat Eğitimi Destekleme ve Geliştirme Derneği Başkanlığı, İlim Yayma Cemiyeti Adana Şube Başkanlığı,

⁴ Bk. T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Resmî Gazete", <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011012.htm> (Erişim 28 Mart 2026).

Türkiye Diyanet Vakfı Çukurova ve Adana Şubeleri Yönetim Kurulu Üyeliği, Çukurova Üniversitesi 57. Alay Şehitleri Camii'nin inşa süreci gibi önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Ömrünün son iki yılında IPF (Idiopathic Pulmonary Fibrosis-Akciğer Sertleşmesi) adlı rahatsızlığa yakalanmış, son zamanlarındaki iki aylık hastane sürecini müteakiben 12.08.2022 tarihinde vefat etmiş ve vasiyeti doğrultusunda Adana'nın Çukurova ilçesi sınırları içerisinde yer alan Kabasakal Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁵

Sonuç

Yaklaşık 6 yıl boyunca (06.10.1989-30.08.1995) Yozgat İl Müftülüğü görevinde bulunan Müftü Mehmet Barış Hoca, şehirde bulunduğu süre içerisinde önemli hizmetlere vesile olmuş, kısa süre içerisinde kendini kabul ettirip farklı vesilelerle görüşüp tanıştığı pek çok isimle önemli ilişkiler geliştirmiştir. Örneğin şehrin kanaat önderleri arasında yer alan Şeyhzâde Ahmed Efendi ve Halil İpek Hoca Efendi ile yakın ve samimi bir ilişki geliştirmiştir. Hatta günün birinde Şeyhzâde Ahmed Efendi'yi ziyareti sırasında tekkenin muhibbanından birkaç kişinin "Efendi Hazretleri! Müftü sakalsız olur mu hiç?" sorusu üzerine Ahmed Efendi "Karışmayın Müftü Bey'in işine. O, ne yapması gerektiğini sizden de bizden de iyi bilir." diyerek Barış Hoca'ya olan güven ve ilgisini açıkça beyan etmiştir. Müftü Bey de Şeyhzâde Ahmed Efendi'ye olan saygı ve sevgisini, Adana'da iken aldığı vefat haberiyle şu şekilde kaleme almıştır:

"Adana yıllarımın hemen ilk başlarında tarihler 7 Ocak 2002'yi, saat 16:30'u gösterirken beni derinden üzen bir haber aldım. Telefon aracılığıyla gelen haber ülkemin milli ve manevi değerlerine bağlı güzel Yozgat'tandı. Yozgat Müftülüğünden değerli mesai arkadaşım, dostum, kardeşim Mehmet Dursun'du telefonun diğer ucunda olan. Mehmet Dursun kardeşim 'Hocam!' derken adeta sesi boğazında düğümleniyordu. Her zamankinden farklı bir ses tonuyla ve sanki zorla konuşmaya çalışıyordu. Selam

⁵ Bk. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı, "Diyanet Haber", <https://www.diyanehaber.com.tr/emekli-il-muftusu-mehmet-baris-vefat-etti> (Erişim 5 Nisan 2026); T.C. Adana İl Müftülüğü, "Haberler", <https://adana.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=1909> (Erişim 5 Nisan 2026).

verdi ve ağzından şu cümleler döküldü: ‘Hocam! Şeyhzâde Ahmed Efendi hakkın rahmetine kavuştu.’ Duyunca önce şöyle bir susup durakladım ve ne diyeceğimi bilemedim. Ardından Mehmet Bey kardeşim tekrar ‘Hocam!’ deyince ben de ‘İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn (Allahtan geldik yine ona döneceğiz).’ dedim. Başka bir şey konuşacak durumda olmadığımı anlayınca Mehmet Bey kardeşim ‘Cenaze yarın öğle namazından sonra defnedilecek Hocam.’ diye ekledi ve telefonu kapattı. Aldığım bu habere çok ama çok üzülsem de elden bir şey gelmiyordu. Allah’ın verdiği ömür tamamlanmış, ebedi yurduna gitme zamanı gelmişti demek ki. Herkes gibi, her şey gibi ecel gelmiş kapıya dayanmıştı. Zaten hepimizin de gideceği yer orası değil miydi?

Kış mevsimi olması ve bu yüzden yolların kahir ekseriyetinin kapalı olması nedeniyle Yozgat’a gitmem mümkün değildi ve bu durum üzüntümü daha da çok artırıyordu. Çünkü bir manevi güç kaynağı daha bu dünyadan göçmüştü. Yozgat manevi bir değerini daha kaybetmişti. Değerli büyüklerimiz günden güne dünyamızdan ayrılıyordu. Şeyzâde Ahmed Efendi ülkemizin manevi mimarlar zincirinin kıymetli bir halkası idi. Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında mana erlerinin büyük hizmetleri olmuştur. Bu mana önderleri kitlelerin; dinî, ahlaki, sosyal ve kültürel bütünlüklerini temin etmenin yanı sıra İslâm’ın hizmetkârı ve hamisi olarak gördükleri devlete bağlılıklarını da sağlamışlardır. Bu mana önderleri, mihver (önemli) insanlardır. Herkes sıkıntılarını, dertlerini bu mihver insanlara götürür. Bunlar hâl ve kâlleriyle (güzel yaşayış ve nasihatleriyle) insanı psikolojik olarak adeta tedavi edip gönderir. *Keşfü’l-Hafâ* adlı eserde Peygamber Efendimize (sav) nispet edilen şöyle bir hadis nakledilmektedir: ‘Büyüklerle oturunuz, âlimlerden sorunuz, hikmet sahiplerinin de aralarına karışınız.’ Yine bir başka hadis-i şerifte Peygamberimiz (sav), bir âlimin ölümünü âlemin ölümüne benzetmiştir. Anadolu’umuzda ulema için şöyle güzel bir tabir kullanılır: ‘Âlimsiz bir toplum (cemiyet), bir et misali tuzsuzluktan kokar ve bozulur.’ İnsan zaman zaman eli öpülecek, sohbeti ve nasihatleri dinlenecek zevatı (kişileri) ziyaret edip onlardan manen isti-

fade etmeye büyük ihtiyaç duymaktadır. Çevremizde böyle ilmî ve manevî ağırlığı olan şahısların varlığı moral kaynağımızdır.”

Yozgat yılları ve sonrasında Yozgat’la ve Yozgatlı ile hiç ilişkisini kesmeyen Mehmet Barış Hoca’nın sevdiği ve ilişkisini hiç koparmadığı diğer önemli isimlerden bazıları ise şunlardır: Cumhurbaşkanlığı Yüksek İstişare Kurulu Üyesi Cemil Çiçek, 18. Dönem Milletvekili Ali Şakir Ergin, 21-22 ve 23. Dönem Milletvekili Mehmet Çiçek, 20. Dönem Milletvekili Kazım Arslan, 22. Dönem Milletvekili Mehmet Erdemir, Emekli YÖK Yürütme Kurulu Üyesi Merhum Prof. Dr. Halis Ayhan, İş İnsanı Bilal Şahin, İş İnsanı Mehmet Özel (Çile Kırtasiye), İş İnsanı Hüseyin Coşkun, Emekli Şube Müdürü Merhum Mehmet Dursun, Emekli Müftü Ahmet Muti Güneşer, Emekli Şef Mustafa İpek, Emekli Din Görevlisi Merhum Hafız İlyas Yazan, Emekli Din Görevlisi Behzat Bostan, Emekli Sümerhalı Müdürü Ali Özel, Emekli Milli Eğitim Müdür Yardımcısı İbrahim Özel, Yozgat Bozok Üniversitesi Öğretim Üyeleri Dr. Mustafa Fidan ve Dr. Mehmet Çalışkan.

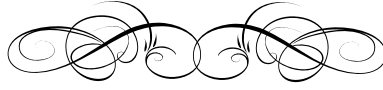
Kaynakça

- T.C. Adana İl Müftülüğü. “Haberler”. Erişim 5 Nisan 2026. <https://adana.diyagnet.gov.tr/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı. “Resmi Gazete”. Erişim 28 Mart 2026. <https://resmigazete.gov.tr/>
- T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı. “Diyanet Haber”. Erişim 5 Nisan 2026. <https://www.diyanethaber.com.tr/>

ÇOK YÖNLÜ BİR OSMANLI MÜNEVVERİ: MEVLÜD RAHMİ SEZGİN EFENDİ'NİN (1874-1938) HAYATI VE ŞAHSİYETİ

Osman SEZGİN*

Giriş

XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk yarısı, Osmanlı Devleti'nin siyasî, idarî ve kültürel bakımdan köklü dönüşümler yaşadığı; buna paralel olarak ilmî ve tasavvufî çevrelerin de yeni şartlar karşısında kendilerini yeniden konumlandığı bir dönemdir. Bu süreçte, klasik medrese geleneği ile tekke kültürünü birlikte temsil eden ve aynı zamanda resmî makamlarda görev alarak devlet-toplum ilişkilerinde faal rol oynayan münevver tipinin öne çıktığı görülmektedir. Söz konusu çok yönlü entelektüel kimliğin dikkat çekici örneklerinden biri de Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi'dir (1874-1938). Onun hayatı, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan tarihsel kırılma ve dönüşümleri, ilmî birikim ile tasavvufî tecrübe ve tekkelerin ne

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Anabilim Dalı; Önceki Dönem Milli Eğitim Bakan Yardımcısı. / Professor, Marmara University, Atatürk Faculty of Education, Department of Educational Sciences, Division of Psychological Counselling and Guidance; Former Deputy Minister of National Education. ORCID ID: 0000-0003-48505705

denli önemli bir görev ifâ ettiğinin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

II. Abdülhamid devrinde Meşihat makamında görev alması, müderrislik ve postnişinlik vazifelerini birlikte yürütmesi, Mevlüd Rahmi Efendi'yi bir din âlim olduğu kadar, farklı toplumsal kesimlere hitap edebilen bir eğitim ve irşad temsilcisi olarak görev yetki ve sorumluluğunun uzandığı sınırları göstermektedir. Bu yönüyle o, klasik Osmanlı ulema-tipolojisinin geç dönem örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir. Nitekim medrese, tekke ve bürokrasi üçgeninde şekillenen faaliyet alanı hem ilmî disiplinin hem de tasavvufî terbiyenin birlikte inşa ettiği bir şahsiyet yapısına işaret etmektedir.

Mevlüd Rahmi Efendi'nin yetişme süreci, dönemin ilmî ve manevî durumunu da yansıtan bir karakter taşıyor. İstanbul'daki medrese tahsili ve ardından Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi'nin rehberliğinde geçirdiği seyr-i sülûk dönemi, zihnî ve ruhî inşasında belirleyici olmuştur denebilir. Nakşî-Hâlidî, Halvetî-Şâbânî ve Kâdirî-Hâlisî silsilelerinden icâzet almış olması, farklı tasavvufî gelenekleri mezcetme kabiliyetine sahip bir sûfî-âlim profili ortaya koyar. Bu durum, onun çok boyutlu bir irfan anlayışı geliştirdiğini göstermektedir.

Öte yandan, uzun yıllar süren devlet hizmeti ve özellikle İstanbul'daki ilmî faaliyetleri, Mevlüd Rahmi Efendi'nin resmî ve gayri resmî bilgi üretim süreçleri arasındaki etkileşimi temsil eden bir şahsiyet olduğunu düşündürmektedir. Osmanlının son dönemindeki siyasî çalkantılar ve işgal süreci sonrasında Anadolu'ya yönelmesi ise yalnızca coğrafi bir yer değişimi değil, merkezden taşraya doğru taşınan ilmî ve tasavvufî birikimin somut bir tezahürü olarak okunabilir. Nitekim Zile ve Yozgat çevresindeki faaliyetleri, onun ilmî otoritesini ve irşad fonksiyonunu yeni bir bağlamda sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.

Bu çalışma, Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi'nin hayatını ve şahsiyetini, söz konusu tarihî ve kültürel bağlam içerisinde ele almayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, onun aile çevresi, eğitim süreci, tasavvufî intisapları ve devlet hizmetindeki faaliyetleri incelenecek; ilmî kimliği ile manevî yönü arasındaki ilişki tahlil edilecek-

tir. Ayrıca gerek talebe yetiştirme faaliyetleri gerekse halk üzerindeki etkisi üzerinden, Mevlüd Rahmi Efendi'nin geç dönem Osmanlı münevveri olarak temsil ettiği zihniyet dünyası ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu münasebetle, onun şahsiyeti biyografik bir çerçeveden ziyade, dönemin iktidar ve irfan ilişkileri içinde konumlandırılarak değerlendirilecektir.

1. Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi ve Aile Efrâdı

Doğum yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 1874 (H. 1290/1291) yılında dünyaya geldiği düşünülen Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi, 1938 yılı Mayıs ayının sonlarına kadar uzanan hayatı boyunca ilmî ve tasavvufî sahada etkili bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. Aile rivayetlerine göre, babası Mahmud Niyazi Bey'in şehit düştüğü sırada henüz üç yaşında bulunması, doğum tarihinin 1874 yılı olarak tespit edilmesini destekleyen önemli bir veri olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, söz konusu tarihlerin büyük ölçüde şifâhî kültür yoluyla intikal ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Mevlüd Rahmi Efendi'nin nüfus kayıtlarına ulaşmak amacıyla İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'ne yapılan müracaat neticesinde, ilgili defterlerin tahrip veya zâyi olduğu ve bu sebeple okunamadığı, 19.09.2013 tarih ve 89757 sayılı resmî yazı ile aileye bildirilmiştir.

Soy itibarıyla Oğuz Türklerine mensup olduğu bilinen Mevlüd Rahmi Efendi'nin aile kökeni, yetiştği coğrafyanın tarihî ve etnik dokusuyla da örtüşmektedir. Nitekim Yozgat ve çevresi, tarihsel olarak Oğuzların Bozok koluna mensup Türkmenlerin yoğun şekilde iskân edildiği bir bölge olmuştur. Yine XVI. yüzyılda teşkil edilen Bozok Sancağı'nın, adını bu Türkmen yerleşiminden alması ve sınırlarının büyük ölçüde bugünkü Yozgat Vilayeti'ne tekabül etmesi de Mevlüd Rahmi Efendi'nin mensup olduğu kültürel havzanın tarihsel sürekliliğini göstermektedir.¹ Bu durum,

¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (11.04.2026); XIII. ve XIV. yüzyıllarda yaşayan İlhanlı veziri Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî'nin, Türk ve Moğol tarihine dair temel kaynaklardan biri olan Câmîu't-Tevârih adlı eserinde ve Dede Korkut anlatılarında belirtildiği üzere Oğuzlar, yirmi dört boydan oluşan ve Bozok ile Üçok olmak üzere iki ana kola ayrılan bir yapı arz etmektedir. Moğol istilâsı sonrasında Anadolu'ya gelen bu topluluklar, söz konusu teşkilatlanmalarını büyük öl-

onun şahsiyetinin şekillenmesinde köklü bir Türk-İslâm geleneğine dayanan toplumsal arka planın da etkili olduğunu düşündürmektedir.

Mevlûd Rahmi Efendi, Bozok Sancağı'na bağlı Hacıyakupoğulları Ailesi'ne mensuptur. 1844 doğumlu olan babası, Osmanlı ordusunda Kıdemli Yüzbaşı (Kolağası) olarak görev yapmış olan Mahmud Niyazi Bey'dir. Dedesi Hacı Yakup Ağa, dedesinin kardeşi ise Hacı İsmail Ağa'dır. Hacı İsmail Ağa'nın oğlu da başçavuş rütbesiyle Osmanlı ordusunda görev yapmıştır. Mevlûd Rahmi Efendi'nin babası, Mahmud Niyazi Bey, tarihimizde 93 Harbi olarak bilinen ve milâdî 1877-1878 (H. 1293) yıllarında Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında gerçekleşen savaşta, Doğu Anadolu cephesinde Kars savunması sırasında, henüz otuz üç yaşında iken şehit düşmüştür. Kıdemli Yüzbaşı Mahmud Niyazi Bey'in şehadeti şu şekilde anlatılmaktadır:

Kars'ın müdafaası için görevlendirilen Osmanlı birliklerinin Rus ordusu karşısında ric'at etmek zorunda kaldığı kritik bir safhada, Kıdemli Yüzbaşı Mahmud Niyazi Efendi, cephe hattını terk etmeyerek dizüstü bir vaziyette Rus ordusuna ateş etmek suretiyle düşmana karşı mukavemete devam etmektedir. Bu esnada yanında bulunan emir eri kendisine hitaben "Kumandanım, ordumuz ric'at etti, Rus ordusu hücumu geçti. Siz de atınıza binerseniz de artık biz de geri çekilsek." şeklinde bir teklifte bulunmuştur. Mahmud Niyazi Efendi ise emir erine cevaben "Oğlum melekler bana cennet şarabı ikram ediyorlar. Ben ikram edilen bu şarabı içeceğim. Sen benim atıma binip gidebilirsin..." sözleriyle karşılık vermiştir. Böylece çatışma hattında kalmayı tercih ederek düşmanla mücadeleyi sürdüren Mahmud Niyazi Bey, bir süre sonra evvela göğsüne, akabinde ise alına isabet eden kurşunlarla şehit olmuştur.

çüde muhafaza etmiş ve aynı adla anılmışlardır. Bu çerçevede Bozok koluna mensup Türkmenlerin XV. yüzyılın başlarından itibaren Yozgat ve çevresine yerleşmeleri, bölgenin "Bozok" adıyla anılmasına zemin hazırlamıştır. "Bozok" adının bir yer adı olarak 1933 yılına kadar varlığını sürdürmesi, bu tarihî ve kültürel devamlılığın somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Detaylı bilgi için bk.: Faruk Sümer, "Oğuzlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (11.04.2026).

Mahmud Niyazi Bey'in şehadet hadisesi sırasında yaşananlar, onun vazife bilincini, manevî yönünü ve inancını ortaya koyacak niteliktedir. Onun, Kars savunmasında gösterdiği üstün cesaret ve mücadelesinin, Osmanlı sultanı ve İslâm halifesi nezdinde de karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Zira Sultan II. Abdülhamid'in, onun hizmetlerini taltif etmek ve geride kalan ailesine yönelik vefa göstermek amacıyla Kars Vilayeti'nde bulunan Paşa Çayırı'nı ihsan ettiği nakledilmektedir. Bu tür ihsanlar, Osmanlı devlet geleneğinde şehit ailelerine yönelik himaye anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Mahmud Niyazi Bey'in şehadeti etrafında şekillenen bu hatırat, Mevlüd Rahmî Efendi ve aile efradına dair biyografik veri sunmanın ötesinde; vatanperverlik, fedakârlık, sadakat ve vazife bilinci gibi değerlerin geç dönem Osmanlı toplum yapısındaki tezahürleri olarak da yorumlanmalıdır. Bununla birlikte Sezgin ailesinin Kars ile olan irtibatı, Mahmud Niyazi Efendi'nin burada vuku bulan şehadetiyle sınırlı kalmıştır. Hacı Yakup Ağa'dan itibaren düşünüldüğünde günümüzde aileyi beş, altı ve yedinci nesil temsil etmektedir. Mevlüd Rahmi Efendi'nin çocukları ve torunlarından ise aralıksız dört nesilde meslekî olarak ilimle ilgilenmeye devam edenler bulunmaktadır.

Mevlüd Rahmi Efendi'nin dedesi Hacı Yakup Ağa'ya kadar bilinen aile silsilesi, onun geleneksel Osmanlı-Türk aile yapısı içinde yetiştiğini göstermektedir. Mevlüd Rahmi Efendi, hocası Mustafa Hâkî Efendi'nin tavsiyesi üzerine Havva Hanım ile evlenmiştir. Havva Hanım'ın ilk eşi, Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale Cephesi'nde şehit olmuş bir hâfız olup bu evlilikten Sâre Hanım, Süleyman Bey ve Ayşe Hanım adlı üç çocuğu bulunmaktadır. Bu evlilik, Mevlüd Rahmi Efendi'nin şahsiyetinde ilmî ve tasavvufî terbiyeyle şekillenen sorumluluk anlayışının aile hayatına yansıması olarak değerlendirilebilir. Gerek hocası Mustafa Hâkî Efendi'nin sözüne tam bir itaat göstermesi gerekse vatan uğruna şehit düşmüş bir hâfızın geride bıraktığı yetimleri himaye etmesi, onun dinî, tasavvufî ve içtimaî değer yargılarının anlaşılmasına ilişkin bir delil teşkil etmektedir. Zira bu tercih, tasavvuf geleneğinde önemli bir yer tutan merhamet, himaye ve diğergâmlık ilkeleriyle örtüşmekte; Mevlüd Rahmi Efendi'nin irşad faaliyet-

lerinin söz ve öğretimle sınırlı kalmadığını, bizzat hayat pratiğinde de tezahür ettiğini göstermektedir.

Havva Hanım'ın Mevlüd Rahmi Efendi ile evliliğinden ise üçü kız, ikisi oğlan olmak üzere beş çocuk dünyaya gelmiştir: Kızları Âmine Hanım, Ümmü Gülsüm Hanım ve Mâhî Hanım; oğulları ise Mustafa Bey ve Müftü Abdurrahman Efendi'dir. Oğullarından Mustafa Sezgin İstanbul'a taşınarak Edirnekapı'da ikamet etmiş; bir yandan esnafılık faaliyetini sürdürürken diğer yandan dinî hizmetlerine devam etmiştir. Küçük oğlu Abdurrahman Sezgin ise Diyanet teşkilatında görev alarak müftü olarak devlet hizmetinde bulunmuş, 6 Ekim 1978 tarihinde Bolu'nun Gerede ilçesine bağlı Yeniçağ nahiyesinde (daha sonra ilçe statüsü kazanmıştır) meydana gelen bir trafik kazasında vefat etmiştir. Abdurrahman Efendi'nin müftülük görevinde bulunması, aile içerisinde ilmî ve dinî geleneğin sonraki kuşaklara intikal ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Hayatının son dönemlerini Yozgat'ın Türkmensarılar Köyü'nde geçiren Mevlüd Rahmi Efendi, vefatının ardından köyünde "Şeyhin Tarlası" olarak bilinen kendi arazisine defnedilmiştir. 2013 yılında torunlarından Osman Sezgin tarafından kabrinin bulunduğu mekâna bir türbe inşa ettirilmiştir. Söz konusu türbe, bu tarihten itibaren başta Yozgat halkı olmak üzere çevre illerden gelen ziyaretçiler için bir ziyaretgâh hâline gelmiştir.

Mevlüd Rahmi Efendi'nin türbesinde bir de kabir komşusu bulunmaktadır ki bu zât Türkmensarılar Köyü'nden değildir. Şeyh Efendi'nin kabir komşusu olan bu kişi, köye gelin gelen kızını ziyaret ettiği sırada vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Şeyh Efendi, özellikle buraya defnedilmesini vasiyet etmiştir. Bunun sebebi, Şeyh Efendi ile kabir komşusu arasında geçen şu hadisedir: *Bir akşam vakti Şeyh Efendi bağlarından eve dönerken, bugün kabir komşusu olan zâtın kabrinin yanından sehven selâm vermeden geçer. Bunun üzerine kabirdeki şahıs, "Şeyh Efendi, niçin selâm vermeden geçip gidiyorsunuz?" diye seslenir. Şeyh Efendi, "Affedersiniz, gaflet ettim." şeklinde cevap verir. Kabirdeki zât ise "Müslüman'a gaflet yakışır mı?" karşılığını verir. Bunun üzerine Mevlüd Rahmi Efendi, "Beni kabir komşuluğuna kabul eder misiniz?" diye talepte bulunur. Kabirdeki*

zât, “Hayır, sen zâlimsin; seni kabir komşuluğuna kabul etmem.” der. Mevlüd Rahmi Efendi bu defa “Ne yapıyorum ki zâlimim?” diye sorar. Kabirdeki zât, “Elin ayağın sağlam olduğu hâlde abdest suyunu çocuklarına döktürüyorsun.” diyerek “zâlimsin” şeklindeki nitelemesini izah eder. Mevlüd Rahmi Efendi, bunun üzerine “Söz veriyorum; bir daha atımdan kaçım düşse kimseden istemeyecek, inip kendim alacağım.” diyerek karşılık verir. Netice itibariyle kabirdeki zât, “O takdirde kabir komşusu olabiliriz.” diyerek izin verir.

Böylece Mevlüd Rahmi Efendi ile kabir komşusu, bugün aynı türbe içinde ziyaretçilerini karşılamaktadırlar.

2. Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi’nin Eğitimi

Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi’nin tahsil hayatı, erken yaşta başlamış ve büyük oranda annesi tarafından disiplinli bir şekilde yürütülmüştür. Babasının şehadetinin ardından eğitim sorumluluğunu üstlenen annesi, onun ilmî birikim kazanmasını öncelikli bir vazife olarak görmüş; bu doğrultuda Mevlüd Rahmi Efendi’yi 1884 yılında, henüz on yaşında iken İstanbul’a göndermiştir. İstanbul’da tahsil hayatı boyunca hocası Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi’nin görevlendirildiği zaviyede ikamet etmiş ve kuvvetle muhtemel tahsiline Fâtih Medresesi’nde devam etmiştir. Annesinin, tahsilini yarıda bırakmaması için gösterdiği hassasiyet ve kararlı tavrı dikkat çekicidir. Zira oğlu Mevlüd Rahmi’yi İstanbul’a gönderirken memleketten gelecek hiçbir habere itibar etmemesini ve hiçbir mektubu okumamasını sıkı sıkıya tembih etmiş; bu tembihini “*Şayet bir vesile ile bir haber alır da tahsilini yarım bırakıp gelirsen sana emzirdiğim bütün sütler haram olsun.*” sözleriyle ifade etmiştir. Bu yaklaşım, Mevlüd Rahmi Efendi’nin eğitim sürecindeki istikrar ve sürekliliğin sağlanmasında belirleyici bir rol oynamıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı medrese sistemi, klasik müfredatın büyük ölçüde muhafaza edildiği bir yapıya sahipti.² Bu çerçevede Mevlüd Rahmi Efendi’nin de sarf ve nahiv başta olmak üzere Arap dili ilimleri, mantık (ilm-i mantık), kelâm, fı-

² Azmi Özcan, “Medrese”, *Türk Maarif Ansiklopedisi*. (18.04.2026).

kıh ve usûl-i fıkıh, tefsir ve hadis gibi temel İslâmî ilimlerde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Medrese tahsilinin ilerleyen safhalarında belâgat, münazara ve âdâb ilimleriyle birlikte aklî ilimlerde de yetkinlik kazandı; bu sayede hem naklî hem aklî ilimleri mezcetme kabiliyeti geliştirdiği değerlendirilebilir. Bu süreç, onun ilmî donanımını, müderrislik ve irşad faaliyetlerine zemin hazırlayan entelektüel birikimini de şekillendirmiştir.

Mevlûd Rahmi Efendi, yaklaşık on üç yıl süren bu tahsil sürecini 1897-1898 yıllarında tamamlayarak icâzet almış olmalıdır. Bu dönemde henüz yirmi üç yaşında olup zahirî ilimlerde yeterliliğe ulaşmış bulunmaktaydı. Tahsilini tamamlamasının ardından şu ân Fatih Camii haziresinde medfun bulunan hocası Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi tarafından hemen meslekî bir göreve başlamak yerine manevî olgunlaşma sürecini tamamlaması tavsiye edilmiştir.³ Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi, medresedeki tahsilini tamamlayan Mevlûd Rahmi Efendi'ye hitaben "*Evladım, çok kabiliyetlisin. Hemen göreve başlamak yerine seyr-i sülûkunu [manevî olgunluk, yolculuk] tamamlamak için yedi yıl da seyahat etsen iyi olur.*" diye buyurmuştur. Hocasının bu tavsiyesini, emir kabul eden Mevlûd Rahmi Efendi, bu doğrultuda 1897 yılından itibaren yaklaşık yedi yıl süreyle seyr-i sülûkündaki seyahat eğitim dönemine girmiş; bu süreçte farklı coğrafyalarda bulunarak hem ilmî hem manevî tecrübesini geliştirmiştir. 1904 yılında bu yolculuğunu tamamlayarak tekrar hocasının yanına dönmüş ve tasavvufî eğitimini kemale erdirmiştir.

Mevlûd Rahmi Efendi, söz konusu manevî yolculuğun neticesinde evvela hocası Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi'den Nakşîliğin Hâlidîyye icazetini; sonrasında ise Çorumlu Büyük Mustafa Efendi'den Halvetîliğin Şâbânîyye icâzetini almıştır. Ayrıca Kâdirîliğin Hâlîsiyye kolundan da icâzeti vardır. Bu durum, tek bir tasavvufî yaklaşımla sınırlı kalmadığını, çeşitli gelenekler içerisinde yetişerek geniş bir irfan anlayışı geliştirdiğini göstermektedir. Böyle-

³ Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi'nin hayatı ve şahsiyetine dair bk. Tertip Heyeti (Kemal Yavuz vd.), "*Mustafa Hâkî Efendi*", *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, 9 (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1992).

ce Mevlüd Rahmi Efendi, ilmî tahsil ile tasavvufî terbiyeyi mezc eden bir eğitim sürecinden geçmiş; bu yönüyle geç dönem Osmanlı ilim ve irfan geleneğini temsil eden müstesna şahsiyetlerden biri olarak temayüz etmiştir.

3. Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi'nin Hizmeti ve Tekâüdü

Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi, seyr-i sülûk sürecini tamamlamasının ardından 1904 yılı itibarıyla İstanbul'da ilmî ve resmî görevler üstlenmiştir. Bu dönemde Osmanlı ilmiye teşkilatının merkezinde yer alan medreselerde müderrislik yapmış; bunun yanı sıra dersiam olarak camilerde halka açık dersler vererek hem talebe yetiştiren bir âlim hem de geniş kitlelere hitap eden bir irşad ehli olarak vazife üstlenmiştir. İlmiye sınıfının geç dönem Osmanlı toplumundaki rolü dikkate alındığında, Mevlüd Rahmi Efendi'nin faaliyetleri, medrese ile halk arasındaki bilgi intikalini ve intişarını sağlayan önemli bir vazife icra ettiğini göstermektedir. İstanbul'daki meslekî vazife süresi içerisinde Şeyhülislâmlık makamında da (Bâb-ı Meşihat) görev almıştır. Bu görevler, onun ilmî otoritesinin resmî seviyede de tanındığını ortaya koymaktadır. İstanbul'da geçen bu hizmet yılları toplamda otuz dört yıl sürmüş ve bu süre zarfında ilmî, dinî ve resmî vazifeleri birleştiren çok yönlü bir faaliyet içinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında içine girdiği siyasî ve askerî buhran, İstanbul'un işgali ile yeni bir safhaya taşınmıştır; bu süreçte birçok Osmanlı münevverisi gibi Mevlüd Rahmi Efendi'nin de Anadolu'ya geçtiği anlaşılmaktadır. Mevlüd Rahmi Efendi, Anadolu'daki faaliyetleri arasında Tokat Vilayeti'ne bağlı Zile Medresesi'nde bir müddet daha resmî olarak ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür; meslekî tecrübesini Anadolu'ya taşımıştır.

Zile Medresesi'nde yürüttüğü devlet hizmetinden emekli olduktan sonra memleketi Yozgat'ın Türkmensarılar Köyü'ne yerleşen Mevlüd Rahmi Efendi, burada da irşad faaliyetlerini kesintisiz biçimde sürdürmüştür. Köyün fahrî imamlığını üstlenmiş; caminin minaresinin bulunmadığı dönemde evinin önündeki yüksek bir kaya üzerine çıkarak ezan okuması, onun dinî hizmetlere olan bağlılığının somut bir göstergesi olarak hafızalarda yer et-

miştir. Günümüzde hâlâ “Ezan Kayası” olarak anılan bu mekân, söz konusu hadisenin yaşayan bir nişânesi durumundadır.

Öte yandan Mevlüd Rahmi Efendi’nin Yozgat ve çevresindeki ilmî ve dinî çevrelerle yakın ilişkiler kurduğu bilinmektedir. Bu bağlamda Yozgat’ın eski müftülerinden Hulûsi Akyol, Dedikhasanlı Şâkir Efendi ve Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin Efendilerle olan münasebeti, onun bölgesel ölçekte saygın bir ilmî otorite olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Mevlüd Rahmi Efendi’nin Türkmensarılar Köyü’nden Yozgat’a gelirken Müftü Hulusi Efendi’nin onun gelişini büyük bir mutlulukla karşıladığı anlatılmaktadır. Bu ilişkiler ağı hem ilmî geleneğin sürekliliğini hem de taşra uleması arasındaki dayanışmayı yansıttığından önemlidir.

4. Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi’nin Millî Mücadele Yılları ve Sonrasındaki Rolü

Emeklilik yıllarını köyünde geçiren Mevlüd Rahmî Efendi, bu dönemde yalnızca halka dinî rehberlik yapmakla kalmamış, savaş sırasında otorite boşluğu ve güvenlik zafiyeti sebebiyle eşkıya tehdidine açık hâle gelen köyünü korumak için de fiilen mücadele etmiştir. Bu çerçevede girdiği bir çatışmada yaralanmıştır. Yarasını kendi imkânlarıyla tedavi etmesi, onun ananevî tıp bilgisine de vâkıf olduğunu düşündürmektedir.

Mevlüd Rahmi Efendi, aile büyüklerinin aktardığına göre eşkıyalarla girdiği çatışmada, damın bacasını siper edinerek uzun süre mukavemette bulunmuş; köyü hedef alan saldırıyı bertaraf etmiştir. Eşkıyaların geri dönmemesi için onları takip ederken bir müddet sonra sağ kolunun tüfeği kaldırmakta zorlandığını fark etmiş, bunun üzerine cübbesinden damlayan kanı göreyerek yaralandığını anlamıştır. Eşkıyaları köyden uzaklaştırdıktan sonra evine dönen Mevlüd Rahmi Efendi, ev halkından tereyağlı bir yumurta hazırlamalarını istemiş; bu uygulamanın yaranın mahiyetini anlamaya yönelik bir tecrübe olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, tereyağlı yumurtayı yemesinin ardından istifra etmesi hâlinde yaranın kritik olduğu anlaşılabacaktır. Ancak yumurtayı tükettikten sonra herhangi bir kusma durumu gerçekleşmeyince

yanarının hayati tehlike arz etmediği kanaatine varmış ve kendi tedavisiyle meşgul olmuştur. Bu doğrultuda gaz lambasının fitilini kullanarak yarasını temizlemiş, enfeksiyon riskini bertaraf etmeye çalışmıştır. Zaman içerisinde yaranın iyileşmesi, onun pratik sağlık bilgisine sahip olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet'in kuruluş sürecine tekabül eden yıllarda Mevlüd Rahmi Efendi'nin yaşadığı tecrübeler ise yerel ölçekte değil, daha geniş bir tarihî bağlam içerisinde de anlam kazanmaktadır. Nitekim İsmail Kara'nın "Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye" adlı eserinde ayrıntılı biçimde ele alınan kahriye okuma hazırlığı ve sonrasında gördüğü rüya hadisesi, bir taraftan yeni kurulan siyaset düzen hakkında kanaatlerini yansıtırken, diğer taraftan onun manevî dünyasına ve konumuna dair ipuçları sunmaktadır. Bu anlatı, geçiş dönemlerinde sûfî-âlimlerin zihniyet dünyasını anlamak bakımından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

İsmail Kara Hocamıza vefa ve hürmet vesilesi olarak söz konusu rüya, onun kitabından iktibas olunacaktır.

"II. Abdülhamit döneminde Şeyhülislâmlık'ta görev yapmış Şeyh Rahmi Baba 1930'lu yıllarda şeyh ve halife arkadaşlarını gizlice Anadolu'nun bir kasabasına davet eder. 'Kahriye' okunacak, yani "Ya Kahhar" zikri çekilerek Mustafa Kemal Paşa'nın ve rejiminin 'kahr u tedmiri' için dua edilecektir. Davet kabul görür ve gizlice toplanılır. Kahriyenin okunacağı sabaha birkaç saat kala Şeyh Efendi, bütün niyetlerini altüst edecek bir rüya görür.

Rüya şöyle:

Bir dünya haritası. Ortasında Türkiye. Türkiye toprakları dünyanın diğer bölgelerinden bariz bir şekilde ayrılırcasına yemyeşil. Fakat etrafı, sınırları simsiyah, hayli kalın, lâkin alçak duvarla çevrili. Peygamber Efendimiz haritanın başında ve insanların gözü önünde dünyayı yenisinden taksim ediyor; şurayı şuna, burayı buna verin, diye emirler veriyor, etrafındakiler de gerekeni yapıyorlar.

Mustafa Kemâl Paşa Trakya bölgesi gibi bir yerde duruyor. Yüzü Peygamber Efendimize dönük değil ve duruşundan anlaşıldığına göre mahcup ve tedirgin bir durumda; bu yüzden Efendimiz'e bakamıyor. Sıra Türkiye'nin kime verileceğine geldiği zaman Şeyh Efendi gözlerini beş açıyor ve pürdikkat kesiliyor. Peygamber Efendimiz yüzünü çevirme-

den yalnız eli ile işaret ederek "Burayı şuna verin!" buyuruyorlar. Burası dediği yer Türkiye'dir. Şu dediği de Mustafa Kemal'dir.

Şeyh Efendi kan ter içinde uyanır. Düşüncelidir. Niyeti ile rüyası arasında gider gelir. (Tasavvuf ve tarikat kültüründe rüya doğrudan bilgi kaynaklarından biridir). Abdestini alır, namazı cemaatle kılmak için arkadaşlarının yanına gider. Namaz edâ edilir, dua biter, Fatiha çekilir. Herkesin kahriye okumaya geçilecek, dediği bir ânda Şeyh Efendi rüyasını anlatmaya başlar...

Rüyayı şöyle yorarlardı: Türkiye yemyeşil olduğuna göre bu hayra, İslâm'a alâmettir ve durumun esas itibarı ile iyi olduğunu gösterir. Etrafındaki duvarların kalın ve siyah oluşu tedirginlik verici; çünkü siyah küfür işaretidir, fakat alçak oluşları mevcut menfi durumun çok uzak olmayan bir zamanda aşılabileceğini gösteriyor. Gerek Efendimiz'in ona karşı tavrı gerekse Mustafa Kemal'in duruşu menfi... Fakat Türkiye'yi ona veren Hz. Peygamber olduğuna göre buna karşı çıkamayız.

Kahriye okumaktan vaz geçilir ve şeyhler, halifeler memleketlerine dönerler..."⁴

Sonuç

Mevlûd Rahmi Sezgin Efendi (1874-1938), Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan çalkantılı ve köklü dönüşüm sürecinde hem ilmî hem bürokratik hem de tasavvufî kimliği şahsında başarıyla mezcetmiş çok yönlü bir Osmanlı münevveridir. Klasik medrese eğitimiyle zahirî ilimlerde yetkinleşen, ardından hocası Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi'nin yönlendirmesi doğrultusunda yedi yıl süren seyahatlerle birlikte seyr-i sülûkunu tamamlayarak Nakşî, Halvetî ve Kâdirî yollarından icazet alan Mevlûd Rahmi Efendi, zülcenâheyn bir âlim-sûfî profili çizmektedir. Otuz dört yıl süren devlet hizmeti boyunca Şeyhülislam'lık'ta/ Bâb-ı Meşihat'te ve çeşitli medreselerde müderrislik ile irşad vazifelerini bir arada yürüterek, klasik Osmanlı ulema tipolojisinin geç dönemdeki en güçlü temsilcilerinden biri olmuştur.

İstanbul'un işgali sonrasında ve Millî Mücadele yıllarında birçok münevverde görüldüğü gibi Anadolu'ya geçerek Zile'de ve

⁴ İsmail Kara, *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 15.

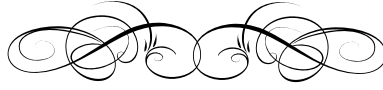
nihayetinde memleketi Yozgat'ın Türkmensarılar Köyü'nde faaliyetlerine devam etmesi, merkezdeki ilmî ve manevî birikimin Anadolu'ya taşınması misyonunun somut bir tezahürüdür. Hayatı, sadece ders vermek veya tekkeden ibaret kalmamıştır. 93 Harbi'nde Kars'ta şehit düşen babası Yüzbaşı Mahmud Niyazi Bey'den tevarüs eden vatanperverlik ve vazife şuuruyla, yeri geldiğinde eşkiyaya karşı bizzat silahlı mücadeleye girecek ve yaralanacak kadar da aksiyoner ve toplum dertleriyle dertlenen bir şahsiyet olmuştur.

Öte yandan, Cumhuriyet'in ilk yıllarında okumaya niyetlendiği "kahriye" duası öncesi gördüğü rüya ve şûrasının bu rüya-ya getirdiği isabetli yorum, onun manevi derinliğini, döneme yönelik ferasetli ve gerçekçi yaklaşımını açıkça ortaya koymaktadır. Neticede Mevlüd Rahmi Sezgin Efendi hem yetiştirdiği öğrencileri ve evlatları ile hem de günümüzde Yozgat'ta ziyaret edilebilen türbesiyle manevî mirasını toplum nezdinde sürdürmektedir.

Bu çalışmada ana hatlarıyla ele alınan şahsiyetine dair mütemim malumatın, dilden dile aktarılan menkıbelerinin ve hayatını konu edinen 410 beyitlik mesnevi türündeki manzum eserin yakın zamanda bir kitap olarak yayımlanacak olması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş evresindeki Anadolu irfanı ve ilim dünyasının çok daha derinlikli bir şekilde anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Kara, İsmail. *Şeyhefendinin Rüyasındaki Türkiye*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Yavuz, Kemal vd. "Mustafa Hâkî Efendi". *Evlîyâlar Ansiklopedisi*. 9. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1992.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bozok". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (11.04.2026).
- Özcan, Azmi. "Medrese". *Türk Maarif Ansiklopedisi*. (18.04.2026).
- Sümer, Faruk. "Oğuzlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (11.04.2026).

HALİL İPEK EFENDİ (1925-2017) VE TASAVVUFA DAİR BAZI GÖRÜŞLERİ

Vahit GÖKTAŞ*
Murat İSMAİLOĞLU**

Giriş

Halil İpek Efendi 1925-2017 yılları arasında yaşamış Yozgat'ın ilim ve irfan geleneğinde öne çıkan önemli bir şahsiyettir. Halil İpek Efendi'nin diğer bir özelliği ise tasavvufi icazeti olan etkili bir sûfî şeyh olarak hayatını irşadla geçirmiş rehber olmasıdır. Medresede okutulan ilimleri ikmal eden Halil İpek Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığındaki müezzin, imam, müsevvid, müftü yardımcısı, müftü vekili gibi resmi vazifesinin yanında Yozgat'ın yetiştirdiği en mühim şahsiyetlerden biri olan Hacı Ahmet Şevki Ergin Efendi'den aldığı manevi eğitimi ve irşad vazifesini bihakkın yerine getirmiş çift kanatlı kâmil bir insandır.

Halil İpek Efendi'nin yayımlanmış şiir kitapları ve yine derlenerek yayımlanmış sohbetleri mevcuttur. Tasavvufi görüşlerinde sohbet ve aşk kavramlarının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada Halil İpek Efendi'nin hayatı, tasavvufi şahsiyeti ve

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. vahitgoktas@gmail.com. ORCID: 0000-0002-1171-5795.

** Dr., Bir kuruma bağlı değildir. muratismailoglu@gmail.com. ORCID: 0000-0002-0727-8836.

sohbet notlarından oluşan eserlerinden ve şiirlerinden yola çıkarak tasavvufi görüşleri ortaya konulacaktır. Onun görüşleri, tasavvufi kavram temelli olarak inceleme ve mukayese metodu üzerinden değerlendirmeye tabii tutulacaktır. Bu çalışmadan amaç eserlerinden hareketle Halil İpek Efendi'nin tasavvuf anlayışını ve onun tasavvufi şahsiyetini gün yüzüne çıkarmaktır.

1. Halil İpek Efendi'nin Hayatı

Halil İpek Efendi 1925-2017 yılları arasında yaşamış bir büyük zattır. Hem medrese ilimlerini öğrenen hem de Şeyhi Hacı Ahmet Ergin Hocaefendi'nin manevi eğitiminden geçerek seyr u sü-lük ilmini tamamlayan Halil İpek Efendi, Hacı Ahmet Efendi'den sonra altın silsilenin bir halkası olmuştur.¹

1925 yılında Yozgat Merkez Musabeyli köyünde doğan Halil İpek Efendi'nin annesi Münire Hanım babası Tuzcu Emir Usta'dır. Refikaları Fatma Zeynep Hanım olup bu evlilikten 3 erkek 2 kızı olmuştur. İlkokulu köyünde okuyan Halil İpek Efendi, Süleyman Akyol Hocaefendi'nin klasik medrese usulü derslerine devam etmiştir. Hıfzını Ali Gürel Hocaefendi'den tamamlamış, manevi eğitimine Şeyhzade Hacı Ahmet Ergin Hocaefendi'den devam etmiştir. O derece ki Şeyhzade Hacı Ahmet Efendi² "Ben yoksam Halil Efendi var." diyerek Halil Efendi'ye ayrı bir kıymet vermiştir. Hac ve umre seyahatleri sırasında Mekke-i Mükerreme ve Medine-i Münevvere'de yaptığı sohbetleri *Ravza Sohbetleri* adı altında neşredilmiştir. Diyanet İşleri Teşkilatında müezzinlik, imam-hatiplik, müsevvidlerlik, vaizlik, müftü yardımcılığı gibi görevlerde bulunan Halil İpek Efendi 14 Ağustos 2017'de vefat etmiş, Sarıtopraklık'taki aile mezarlığına defnedilmiştir.

2. Halil İpek Efendi'nin Tasavvufi Görüşleri

Bu bölümde Halil İpek Efendi'nin tasavvufi görüşlerini önce-

¹ Yaşar Türkben - İrfan Görkaş, "Ameli Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2017/2), 55-83.

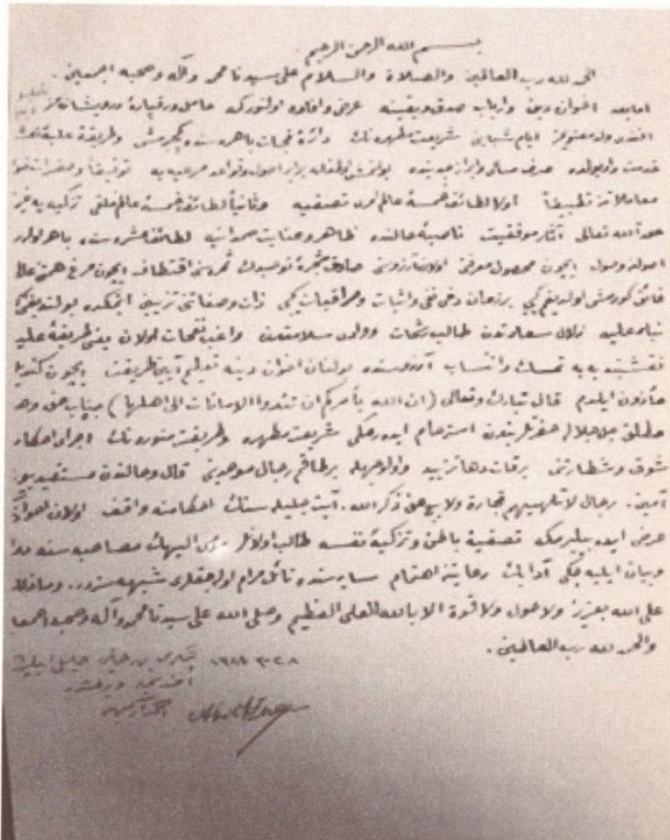
² Geniş bilgi için bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2016).

likle şeyhi Ahmet Efendi tarafından verilen icazetname ve Ravza Sohbetleri isimli eserinden yola çıkarak ele almaya çalışacağız.

2.1. İcazetname, Sadeleştirme ve Açıklama

Şeyhzâde Hacı Ahmet Efendi kendisinden sonra tarikat usul ve adabını devam ettirmek üzere çok az kişiye icazet vermiştir. Bu konuda yetki ve icazet verilenlerden birisi de hiç şüphesiz Halil İpek Efendi'dir. Ona verilen icazetnamede şeyhinin kaleminden Halil İpek Efendi'nin şahsiyetiyle alakalı bilgiler edinmek mümkündür. Şeyhi, Halil İpek Efendi'yi dervişanemiz-veled-i manevîmiz sözleriyle taltif etmektedir. İcazetnamede onun gençlik döneminden itibaren şeriata bağlılığı, hizmet ehli bir kişi olması ve tarikattaki seyr ü sülûkte gösterdiği başarıya dikkat çekilmektedir.

İcazetnâme

بسم الله الرحمن الرحيم بسم الله الرحمن الرحيم

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm.

el-Hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmü alâ Seyyidînâ Muhammedin ve âlihî ve sahbihî ecmaîn. Emmâ ba'd:

İhvân-ı dîn ve erbâb-ı sıdk u yakîne arz ve ifâde olunur ki:

Hâmil-i varak-pâre-i dervişânemiz **Halil İpek** Efendi veled-i mânevîmiz, eyyâm-ı şebâbını şerîat-i mutahharanın dâire-i necât-bâhiresinde geçirmiş ve Tarîkat-i Aliyye-i Nakşbendiyye'ye hizmet ve o yolda sarf-ı mesât ve ibrâz-ı ciddiyette bulunmuş olmakla beraber, usûl ve kavâid-i mer'iyyeye tevfikân ve hazarât-ı hâcegânın muâmelâtına tatbîkân, evvelâ letâif-i hamse-i âlem-i emri tasfiye ve sâniyen letâif-i hamse-i âlem-i halkı tezkiyeye gayretle hamden lillâhi Teâlâ âsâr-ı muvaffakiyet nâsiye-i hâlinde zâhir ve inâyet-i Samedâniyye letâif-i aşeresinde bâhir olarak usûlüne vusûl için mahsûl-i mârifeti olan arzusunu sâdık, şecere-i tevhîdin semeresini iktitâf için mürğ-ı himmetini âlî ve fâik görmüş olduğum gibi bir zaman dahî nefy ü isbât ve murâkabât gibi zât u sıfatını tezyîn etmekte bulunduğunu gördüm.

Binâenaleyh zülâl-i saâdetten tâlib-i reşahât ve vâdî-i selâmetten râğıb-ı nefehât olan, yani Tarîkat-i Aliyye-i Nakşbendiyye'ye temessük ve intisâb arzusunda bulunan ihvân-ı dîne de tâlîm-i âyîn-i tarîkat için kendilerini me'zûn eyledim.

Kale Tebâreke ve Teâlâ: "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا" Cenâb-ı Hak ve Hâdi-i Mutlak -celle celâlüh- Hazretleri'nden istîrhâm ederim ki: Şerîat-ı mutahhara ve tarîkat-i münevverenin icrâ-yı ahkâmında şevk ve şetâretini bir kat daha tezyîd ve ol vechile birtakım ricâl-i muvahhidîn kâl ve hâlinde müstefid buyursun! Âmîn!

"رَجُلٌ لَا تُلْهِهِمْ بَيْعًا وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ" âyet-i celîlesinin ahkâmına vâkîf olan ihvân-ı kirâma arz edebilirim ki, tasfiye-i bâtın ve tezkiye-i nefse tâlib olanlar mûmâ ileyhin musâhabesine mudavim ve beyân eyleyeceği âdâbın riâyetine ihtimam sâyesinde nâil-i merâm olacakları şüphesizdir.

Vemâ zâlike ale'llahi bi azîz vela havle vela kuvvete billahi'l-Aliyyi'l-Azîm.

وصلی الله علی سیدنا محمد وآله وصحبه أجمعین والحمد لله رب العالمین.

Kadri bin Hüseyin Halil İpek Efendiye verilmiştir [1]328/1984

Ahmed Ergin

İmza

Din kardeşlerime, sadakat ve kuvvetli iman sahibi kişilere arz ve ifade olunur ki: Bu dervişane icazetnamemizi taşıyan Halil İpek Efendi manevi evladımız, gençlik günlerini nezih dinimizin daire-sinde geçirmiş olup, yüce Nakşibendiyye yoluna hizmet etmiş, bu hususta bütün gayretini sarf etmiş ve ciddiyetini açıkça ortaya koymuştur. Bununla birlikte usulüne uygun olarak Hâcegân Hazeratının usullerini tatbik etmiş latifelerini tasfiye ve tezkiyeye gayret etmiştir.

Muvaffakiyet simasında ve halinde zahir olmuştur. İlâhi inayet, latifelerinde açıkça tezahür etmiştir. Onun vuslat arzusunun sağlam ve sadık, tevhid ağacının meyvelerini elde edebilmek için gerekli olan himmetinin de fevkalade yüksek olduğunu gördüm. Bunlarla birlikte bir müddet de nefy ü isbat ve murakabelere devam ederek zatını ve sıfatlarını da tezyin ettiğini gördüm.

Saadet pınarının tatlı suyundan içmek ve selamet vadisinden serinletici nefesler almak isteyen Nakşibendiyye yoluna intisab etme arzusunda bulunan din kardeşlerimize bu yolun adab ve erkanını talim etmesi için kendilerine izin verdim.

Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim ki; tertemiz şeriatin ve nurlu tarikatin hükümlerini yerine getirmekteki şevk, şetaret ve neşesini artırsın. Tevhid ehli kimselerin sözlerinden ve hallerinden istifade ettirsin.

Nur 37. Ayetin hükümlerine vakıf olan kardeşlerime şunu arz ederim. Kalp tasfiyesi ve nefis tezkiyesi yapmak isteyenler, Nakşibendiyye'den feyz almak isteyenler Halil Fevzi İpek Efendi'nin sohbetlerine devam eder ve söylediği adaba titizlikle riayet ederlerse istedikleri şeye ulaşacakları hususunda şüphe yoktur.

2.2. Edep

Edep, kelime manası olarak, “terbiye, iyi ahlâk, zarafet, güzel davranış”³ gibi anlamlara gelmektedir. Edep ile yakın anlama sahip olan Hayâ kavramı ise özünde; “utanmak, çekinmek, kaçınmak, tevazu sahibi olmak, edepli olmak”⁴ gibi manalara gelmekte-

³ Fîrûzâbadî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (Kahire: Heyetü'l-Misriyye, 1978), 1/40; Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, (İstanbul: Akdem Yayınları, 2022), 1/134.

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, nşr. Abdullah Ali el-Kebîr (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 1/ 773-778; Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Arapça-Türkçe*

dir. Tasavvufi manada ise hayâ; “kınanma endişesi sebebiyle nefsin bir şeyi yapmaktan veya yapmamaktan çekinmesidir. Allah’ın huzurunda davayı ve iddiayı terk etmektir”.⁵

Halil İpek Efendi edeple ilgili sohbetlerinde şu hususlara dikkat çeker: Firavun’un sihirbazları Hz. Musa’ya gösterdikleri edep sebebiyle hidayetle müşerref olmuşlardır. O, manevi yolda seyr u sülûk için temel şartın edep olduğunu söyler ve şöyle der: “İlla edep İlla edep.”⁶

Halil İpek Efendi’nin sohbetlerinde edeple ilgili olarak en çok zikrettiği şiiri şudur:

*“Edep bir tâc imiş Nûr-i Hüdâ’dan
Giy o tâcı emin ol her beladan.”*

2.3. Mürîd-Mürşid

Mürşid, Arapça “irşad” kelimesinin ism-i faili olup, “vaaz eden, öğüt veren” anlamlarına gelmektedir. Sapıklık karşısında doğru yolu gösteren kişiye de mürşid denir.⁷ Aynı kelimeden türeyen rüşd ise, “insanlara maslahatlarını göstermektedir”. Doğru yola da rüşd adı verilir.⁸

Mürîd kavramı ise, “istemek, irade etmek, yaklaşmak”⁹ gibi anlamlara gelmektedir. İstılahta ise “nazarı ve iradeyi sırf Allah’a yöneltmek”¹⁰ demektir. Mürîd, “sürekli Allah’ı isteyen, bir an bile Allah’tan başkasına yönelmeyen kişi”¹¹ anlamına da geldiği gibi, “Allah’a vuslatı arzu eden, Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteyen kişi”¹² anlamına da gelmektedir.

Terimler Sözlüğü (Tarifat), çev. Ali Erkan (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 65; Süleyman Uludağ, “Edep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/414.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 200; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kbalcı Yayınevi, 2012), 162; Mustafa Çağrıncı, “Hayâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/554-555.

⁶ Ravza Sohbetleri, 53.

⁷ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*, 73.

⁸ Süleyman Uludağ, *İslâm’da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*, (İstanbul: İrfan Yayınları, 1975), 12.

⁹ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, 1/547.

¹⁰ Enver Fuad el-Hafni, *Mu’cemu Mustalahati’s-Sûfiyye*, (Beyrut: 1993), 242.

¹¹ Muhammed A’lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü ıslâhâtî’l-fünûn ve’l-’ulûm*, (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 2/556.

¹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 350.

Tasavvufi eğitimde en önemli iki şahsiyet mürid ve mürşiddir. Halil İpek Efendi de şeyhi Hacı Ahmet Efendi'nin manevi eğitiminden geçmiş ve irşad icazetnamesi almıştır. Eğitim aldığı süreçte şeyhinin iltifatına mazhar olmuştur. Kendisi şeyhinin vefatından sonra Hasretlik Destanı (Şeyhim H. Ahmet Efendi'ye) başlığıyla yazmış olduğu 23 kıtalık bir şiirinde onu şu şekilde vasfeder:

*Nasıl methedeyim sultanım seni
Ayrılığın yakıtı küll etti beni
Gözlerim görür mü bir daha seni
Ayrılık ağlasın visal ağlasın*

*Ayrılığın yakıtı Yozgat ilini
Mateme gark etti büktü belini
Sevenler öperdi daim elini
Öpen ağlasın öpmeyenler ağlasın.*

*Havuzun başında sohbet ederdin
Gelen misafire kıyam ederdin
Allah'tan Rasül'den bahis ederdin
Gelen ağlasın gidenler ağlasın.¹³*

Şiir 23 kıtadır. Biz burada sadece bir kısmını alabildik. Yine Halil İpek Efendi'nin şeyhini anlattığı 32 kıtalık bir başka şiiri ise şu şekildedir:

*Ben şeyhimi özledim
Yollarını gözledim
Nice sırlar izledim
Şeyhimin bahçesinde*

*Bağ u bahçesin gezdim
Aşk-ı irfanlar sezdim
Kendi nefsimden bezdim
Şeyhimin bahçesinde*

¹³ Ravza Sohbetleri, 175.

*Elma armut her ne var
Her birisinde bu tat var
Aşk-ı ledünden yat var
Şeyhimin bahçesinde*

*Kuşlar bütün ötüşür
Bir birine tutuşur
Aşk ruhlara yetişir
Şeyhimin bahçesinde¹⁴*

Çok uzun olduğu için şiirin sadece 3 kıtasını zikretmekle yetindik.

Tarikatın ikinci en temel şahsiyeti olan müridler/dervişler, yüzyıllar boyu İslamiyet'in yayılmasında ve toplumsal hayatta yaşanmasında en temel etkenler olmuştur. Zira dervişlik gönül eğitimine talip olmaktır. İnsanın kendi kemalât eğitimi zor olduğundan fedakarlığın, diğerkamlığın, îsârın, kâmil insan olmanın göstergesi olan dervişlik de zor bir süreçtir. Bunu Halil İpek Efendi bir şiirinde şöyle anlatır:

*Derviş Olamadım
Derviş Hakk'ı zikreder
Derviş yola doğru gider
Derviş malı mülkü nider
Ah ben derviş olamadım*

*Derviş gözü yaş gerek
Derviş bağı baş gerek
Koyundan yavaş gerek
Ah ben derviş olamadım*

*Derviş yüzü nur olur
Görenler hayran olur
Derviş Mevlayı bulur
Ah ben derviş olamadım.¹⁵*

¹⁴ Ravza Sohbetleri, 179.

¹⁵ Ravza Sohbetleri, 194.

Şiir 20 kıtadır. Buraya bir kısmını alabildik. Tamamı için Ravza Sohbetleri kitabına müracaat edilebilir.

2.4. Dünya ve Aldanış

Sûfîler dünyayı genellikle, “insanları Allah’tan alıkoyan her şey, imtihan yeri, âhiretin tarlası, geçici, fânî yer”,¹⁶ “insanlara süslü ve güzel görünerek onları kendine çeken ve Allah’a kavuşmaktan men eden çirkin bir varlık”¹⁷ olarak tanımlarlar.

Tasavvuf düşüncesinin en önemli kavramlarından biri dünya diğeri ölüm olmuştur. Kur’an’da dünya hayatının yüzeyselliğine tutsak kalarak ahiretten bîhaber olan insan tipine vurgu yapılmıştır.¹⁸ Bu nedenle insan, fânî olan dünyaya aldanıp bâkî olan âhireti unutmaması için kendisi ve çevresi üzerinden; yani âfâkî ve enfûsî deliller üzerinden tefekkür etmeye teşvik edilmiştir.¹⁹ Nitekim dünya bir oyun yeri, âhiret ise ölüm sonrasında dirilişle başlayacak aslî hayatın kendisidir.²⁰

Sufiler dünya sevgisiyle ahiret sevgisinin bir arada olamayacağını, dünya sevgisinin kalbe yerleşmesiyle birlikte ahirete olan ünsiyetin kaybolacağını belirtmişlerdir.²¹ Nitekim Ebû Hâmid el-Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) de ifade ettiği üzere harisçe dünyaya sarılmanın nedeni ölümü az düşünmektir.²² Dünyanın zevkine, süsüne aldanıp âhireti unutan insanlar ebedî ziyandadırlar.

Halil İpek Efendi *Aldanma Gönül* başlıklı 33 kıtalık bir şiirinde bunları çok güzel bir şekilde ifade eder:

*Bütün dünya senin olsa da
Gönül aldanma aldanma
Her taraf sim ü zerle dolsa da
Gönül aldanma aldanma*

¹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 135.

¹⁷ Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975), 240.

¹⁸ er-Rûm, 30/7

¹⁹ Muhammed Çelik, “Kur’an’da Ölümden Sonra Dirilişin Akli Temelleri”, *Diyanet İlmî Dergi*, 40/1 (2004), 46.

²⁰ el-En’âm, 6/32; el-Ankebût, 29/64

²¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, ter. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2004) 371.

²² Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûm’id-Dîn*, ter. Sıtkı Güllü, (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2012). 4/902.

*Başlara sertac etseler
Sultanlara tac etseler
Devletlere han etseler
Gönül aldanma aldanma*

*Güzel sözlerle yad etseler
Detlilere derman etseler
Başlara altın tac etseler
Gönül aldanma aldanma²³*

Halil İpek Efendi'nin bir de *Gel Kardeş Gafletten Uyan* başlıklı 15 kıtalık bir şiiri vardır:

*Gel gönül gafletten uyan
Hakkın rahmetine dayan
Rahmet-i rahman'a güven
Hakk'tan gafil olma sakın bir nefes²⁴*

2.5. Nefs

Nefis; “ruh, ceset, kan, cevher”²⁵ gibi manalara gelmektedir. Istilahta ise “kulun yerilen ahlâkı ve amelleri”²⁶ anlamında kullanılmaktadır. Hayat, his ve irade gücünün taşıyıcısı olan latif, buharlı bir cevherdir. Bu cevher, bedenın aydınlatıcısıdır.²⁷

Nefsin tezkiyesi ve kalbin tasfiyesi çoğu zaman Tasavvuf kelimesinin tarifini yaparken Nefs insanın en temel varlığıdır. Unsurları ise hava su ateş topraktır. İnsana bedenle birlikte yüklenmiştir. Nefsin tezkiyesinde en temel eğitim nefsi tanıyıp ona eğitim yaptırmaktır. İnsan nefsin önünü açmamalı, nefse her istediğini vermemelidir. Allah dostları mertebeleri ne kadar üstün olurlarsa olsunlar sürekli kendilerini özeleştiri yaparak nefsin gurura ka-

²³ *Ravza Sohbetleri*, 184.

²⁴ *Ravza Sohbetleri*, 197.

²⁵ Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*, 2/1031; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 2/255.

²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991), 167; Nefse muhalefetle ilgili bkz. Uludağ, *Kuşeyri Risalesi*. 238-241.

²⁷ Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*, 165.; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 334.

pılmasını engelleme gayreti içinde olmuşlardır. Halil İpek Efendi *Ben Bana Eyledim* başlıklı bir şiirinde bunu çok güzel ifade etmiştir.

*Kesel deryasına daldım
Erenlerden geri kaldım
Ahir demde suçum bildim
Ben bana eyledim, vah eyvah bana*

*Gaflet uykusuna daldım
İrfan mektebinden kaldım
Uyanuben melül oldum
Ben bana eyledim, vah eyvah bana*

*Birkaç defa hacca gittim
Erenler katına yettim
Hemen nefse uyup yattım
Ben bana eyledim vah eyvah bana*

2.6. Ümit

Tasavvufta bir makam olarak kabul edilen recâ sözlükte “ümit, beklenti, emel”²⁸ anlamlarına gelmektedir. Kur’an’da Allah (cc)’ın rahmetine kavuşmayı ümid ederek hayatlarına yön verenlerin övüldüğü görülür.²⁹ Bu mânâda bir sufi aynı zamanda yaşama sanatı ustasıdır. Çünkü gönlün ümit ile hayat bulduğunun bilincindedir.³⁰ Bu doğrultuda Evliyaullah yaşadıkları toplumda ve yazdıkları eserlerle insanların yaşam enerjilerini artırmaya ve ümit aşılamaya gayret göstermişlerdir.

Halil İpek Efendi de çevresine bu manada çok tesirli olmuştur. Bir şiirinde ümitle ilgili şunları söylemiştir:

²⁸ Gazzâlî, recâyı mânâ yoluna girmişlerin makamı, hakkın rızasını elde etmeye çalışanların ise hali olarak tanımlamıştır. Gazzâlî, *İhyâ’u Ulûm’id-Dîn*, 4/288. Umut kavramının geniş açıklaması için bk. Tözluyurt, Mehmet, “Ömer B. Muhammed Ez-Zemahşerî’nin Umut Anlayışı”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (July 1, 2024): 424-450.

²⁹ Bakara, 2/217; İsrâ, 17/57

³⁰ Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, ter. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), 222.

*Günah deryasına dalsam
Erenlerden geri kalsam
Hacaletle mahcup olsam
Kereminden ümid kesmem*

*Binbir türlü hata etsem
Eğri büğrü yolda gitsem
Nedamet terleri döksem
Kereminden ümit kesmem*

*Günahım başımdan aşsa
Ecelin gölgesi düşse
Sevdiklerim bana küsse
Kereminden ümid kesmem³¹*

2.7. Sabır

Sabır lügatte, “birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak ve dayanma gücü”³² anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta, başa gelen musîbetlerden dolayı Allah’tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanıp yakınmamak esastır.³³ Tasavvufun dayandığı sekiz temelden birinin sabır olduğunu belirten mutasavvıflar, sabrı şükürden daha üstün görmüşlerdir. *Keşful Mahcub*’da Cüneyd-i Bağdâdî’nin her temel için bir peygamberi işaret ederken sabır için Hz. Eyyûb’u zikrettiği ifade edilmektedir.³⁴ Nitekim Hz. Eyyûb peygamberlik derdini anlatırken hiçbir şikâyetle bulunmamış, Allah (cc)’dan başına gelen musibetin izalesini değil, o musibete sabretme gücünü dilemiştir.³⁵

Süleyman Uludağ’ın Kuşeyrî naklettğine göre sabrın kısımları; kulun iradesi ile kazandığı şeylere gösterdiği sabır, iradesi

³¹ *Ravza Sohbetleri*, 200.

³² Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât: Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Mustafa Yıldız (İstanbul: Çıra, 2017), 274; İbn Manzûr, “sbr”, 9/438.

³³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *Ebû Nasr Serrâc Tûsî el-Lüma’ İslam Tasavvufu: Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, çev. H. Kamil Yılmaz (İstanbul: Erkam, 2016), 49.; Muhammed b. İshâk Buhari Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta’arruf)*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 94; Gazzâlî, *İhyâ*, 9/80.

³⁴ Hucvirî, *Keşfu’l Mahcub*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları. 1996). 120.

³⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 271.

haricinde olan şeylere gösterdiği sabır, Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmede gösterdiği sabır, nehyettiğinden uzak kalma-da gösterilen sabırdır.³⁶

Halil İpek Efendi bir şiirinde sabrın önemini şöyle vurgular:

Rahmet-i Rahman'dan ümidin kesme

Daim müstakim ol hülyaya düşme

Hakka ibadet kıl gafilete düşme

Sabreyle gönül sabreyle

Sabredenler murad alır

Erenler katına varır

İki cihanda rahat bulur

Sabreyle gönül sabreyle

Sabrın sonu selamettir

Sabreylemek keramettir

Sabırsızlık cehalettir

*Sabreyle gönül sabreyle*³⁷

Bunun yanında Halil İpek Efendi, Ravza Sohbetleri kitabının son kısmı olan 7. Bölümde Seçme Şiirlere yer vermiştir. Burada Hacı Bektaş-ı Veli, Yaman Dede, Seyfet Bozçalı, Ahmet Şevki Ergin, Hasan Madak, Aşık Kâmil Buhari, Ziya Paşa, Ağlar Baba gibi şahsiyetlerin şiirlerinden örnekler sunmuştur.³⁸

2.8. Bir Manevi Ders İki Rüya/"Bir Garip Vefat Etmiş Dediler"

Kıymetli İbrahim Kan Hocaefendi anlatır: "Bir genç manevi yola girmek ister ve kendisine istihare tavsiye edilir. İstiharede kendisi bir şey görmez. Kendisine istihare tavsiye eden kişi ise rüyasında: o genç ile birlikte kendisini Mevlâna Halid-i Bağdâdî Hazretleri'nin halifelerinden Ali Septi Hazretleri'ne giderken görür. Yolu yarılamışken hatiften bir ses duyar. Ali Septi Hazretleri vefat etti, derler. İki at getirilir sonrasında atlara binerler ve ara-

³⁶ Uludağ, *Kuşeyri Risâlesi*, 266.

³⁷ *Ravza Sohbetleri*, 202-203.

³⁸ *Ravza Sohbetleri*, 207-220.

dan bir müddet geçer kendilerini Yozgatlı Halil Fevzi Efendi'nin huzurunda bulurlar.

Aynı gece Halil Fevzi Efendi bir rüya görür. Rüyasını şöyle anlatır: “Bir garip vefat etmiş dediler. Ben o vefat eden garibi yıkadım, kefenledim, cenaze namazını kıldırđım ve kabre defnettım.”

Bu rüya o gencin manen tekâmül edeceğine yorumlanır ve hakikaten o genç maneviyat yoluna sülük eder. Halil Fevzi Efendi'den ders alır ve pek çok manevi dereceler elde eder.”

Sonuç

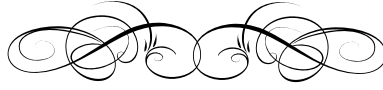
Halil İpek Efendi 1915-2017 yılları arasında yaşamış Yozgat'ın yetiştirmiş olduğu büyük bir alim ve sufi bir şahsiyettir. O, yapmış olduğu vazifeler ve manevi görevi dolayısıyla pek çok insan üzerinde olumlu tesirler bırakmıştır. Şeyhi Ahmet Efendi Hazretleri'nden aldığı manevi görevi onu ayrıca değerli kılmıştır. Görevin tevdi edildiği manevi irşad icazetnamesi Halil Efendi'nin liyakatini ve Nakşibendi Tarikatına hizmetini ayrıca tescil etmiştir.

Bunun yanında eserindeki sohbetleri ve şiirleri, onun gönlünden muhatabının gönlüne akan bir nur gibi feyzli ve bereketli olmuştur. Bu sohbetlerdeki ve şiirlerdeki tasavvufa dair yorumlar hiç şüphesiz onun sadece gönül denizindeki köpükler mesabesindedir. Gönül denizi sahili olmayan bir derya gibidir. Onun gönül denizine bir nebze aşına olanlar ise ondan feyzyab olmuş olan bahtiyar bir zümredir. Biz de çalışmamızda bu müstesna şahsiyeti bir nebze olsun tanıtmaya gayret ettik. Onun örnek şahsiyeti üzerine yapılacak çalışmalara bir binanın tuğlası mesabesinde de olsa katkı sunmaya gayret ettik.

Kaynakça

- Asım Efendi, *Kâmûs Tercemesi*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2022.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*. çev. Ali Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Çağrıci, Mustafa. “Hayâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. 16/554-555.

- Çelik, Muhammed. “Kur’an’da Ölümden Sonra Dirilişin Akli Temelleri” *Diyanet İlmi Dergi*, 40/1 (2004), 41-62.
- Fîrûzâbadî. *el-Kâmûsu’l-Muhît*. Kahire: Heyetü’l-Mısriyye, 1978.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *Kimyâ-yı Saâdet*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- Gazâlî, Ebû Hâmid. *İhyâ’u Ulûm’id-Dîn*. ter. Sıtkı Güllü, İstanbul: Huzur Yayınevi. 2012.
- Hucvirî, *Keşfu’l Mahcub*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları. 1996.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l- ‘Arab*. nşr. Abdullah Ali el-Kebîr. 6 Cilt. Kahire: Dârü’l-Maârif, ts.
- İpek, Halil Fevzi. *Ravza Sohbetleri*. Trs.
- İsfahanî, Râgıb el-. *Müfredât: Kur’an Kavramları Sözlüğü*. çev. Mustafa Yıldız. İstanbul: Çıra, 2017.
- Hafni, Enver Fuad. *Mu’cemu Mustalahati’s-Sûfiyye*. Beyrut: 1993.
- Kapusuzoğlu, S Burhanettin. *Yozgat’ın Üç Sırlısı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Kelâbâzî, Muhammed b. Ishâk Buhari. *Doğuş Devrinde Tasavvuf (Ta’arruf)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Mekkî, Ebû Tâlib. *Kûtü’l-Kulûb*. ter. Muharrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Serrac Tusi, Ebu Nasr. *Ebu Nasr Serrac Tusi el-Lüma’ İslam Tasavvufu: Tasavvuf İlgili Sorular-Cevaplar*. çev. H. Kamil Yılmaz. İstanbul: Erkam, 2016.
- Tehânevî, Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid. *Keşşâfû ı şılâhâtî’l-fünûn ve’- ‘ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Tözluyurt, Mehmet. “Ömer B. Muhammed Ez-Zemahşerî’nin Umut Anlayışı”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 10/2 (July 1, 2024): 424-450.
- Uludağ, Süleyman. “Edep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. 10/414.
- Uludağ, Süleyman. *İslâm’da Mürşid ve İrşad Faliyetleri*. İstanbul: İrfan Yayınları, 1975.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Yaşar Türkben - İrfan Görkaş, “Ameli Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2017/2).

YOZGATLI ÂLİMLERİN İLİM VE İRFAN GELENEĞİNDE KELAM VE TASAVVUF İLİŞKİSİ

Faruk GÜN*

Giriş

Anadolu'da ilim geleneğinin teşekkülü yalnızca büyük şehirler, saray merkezleri veya meşhur medrese havzaları üzerinden okunamaz. Bu gelenek, aynı zamanda taşrada oluşan ve uzun zaman boyunca hem ilmî hem ahlâkî bir süreklilik üreten şehirler üzerinden de takip edilmelidir. Yozgat, bu bakımdan dikkate değer bir örnek teşkil eder. Çünkü burada medrese, zâviye ve tekke birbirinden kopuk iki alan olarak gelişmemiş, aksine birbirini besleyen iki ana damar halinde varlığını sürdürmüştür.¹ Yozgat'ta yetişen âlimler ve mutasavvıflar, dinî hayatı yalnızca nazarî bilgi düzeyinde bırakmamış, onu ahlâk, irşad, toplumsal terbiye ve gündelik hayatın inşasıyla birleştirmiştir. Bu sebeple Yozgat örneği, kelam ilminin itikadî berraklığı ile tasavvufun tezkiye ve terbiye eksenini aynı gelenek içinde bir araya getiren yerel fakat güçlü bir ilmî havza olarak değerlendirilmelidir. Nitekim mevcut araştırmalar da Yoz-

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, fgun@pau.edu.tr, ORCID: 0009-0007-1921-8375.

¹ Osman Oral, "Yozgat Halkının Dini Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", *The Journal of Social Sciences (SOBİDER)*, 4/15 (Ekim 2017), 117-131.

gat ulemasının medrese kökenli kelimî birikimi tasavvufî ahlâk anlayışıyla mezcederek dengeli ve kuşatıcı bir dinî zihniyet geliştirdiğini göstermektedir. Bu zihniyet, yalnızca bir düşünce biçimi değil, aynı zamanda kurumsal yapılar, silsileler, ders halkaları ve örnek şahsiyetler üzerinden devam eden bir hayat tarzıdır.²

Bu çalışmanın temel problemi, Yozgatlı âlimlerin temsil ettiği ilmî mirasta kelim ile tasavvufun nasıl bir ilişki içinde kurulduğunu ortaya koymaktır. Burada asıl mesele, iki disiplinin teorik sınırlarını tekrar etmek değildir. Asıl mesele, Yozgat örneğinde bu iki alanın nasıl aynı dindarlık tasavvurunda buluştuğunu göstermektir. Çünkü kelim, inancı temellendiren ve sahih itikadı koruyan bir ilim olarak öne çıkarken, tasavvuf da bu inancın kalpte yerleşmesini, ahlâka dönüşmesini ve insanın iç dünyasında olgunlaşmasını hedefleyen bir terbiye çizgisi ortaya koyar.³ Bu yüzden Yozgat'ta görülen ilmî birikim, bir yandan Ehl-i sünnet akidesinin muhafazasını önemsemiş, diğer yandan bu akidenin kuru bir nazariyeye dönüşmemesi için nefis terbiyesi, zikir, sohbet, hizmet ve güzel ahlâk ilkelerini öne çıkarmıştır. Şehirdeki medreseler, tekkeler, vakıf yapıları ve yetişen şahsiyetler birlikte düşünüldüğünde Yozgat'ın sadece mahallî bir dinî merkez olmadığı, aynı zamanda Anadolu'da ilim ve irfanın birlikte yaşayabildiği istikrarlı bir örnek sunduğu anlaşılır. Bu sebeple aşağıdaki bölümlerde önce Yozgat'taki ilmî ve tarihî zemin ele alınacak, ardından bu zemin içinde kelim ve tasavvufun birbirini nasıl tamamladığı şahıslar ve kurumlar üzerinden gösterilecektir.⁴

1. Yozgat'ta İlim ve İrfan Zemini

Yozgat'ın ilim ve irfan zemini, tarihî olarak iki ana unsur üzerinde yükselmiştir. Bunlardan ilki medrese merkezli tedris faaliyetleri, ikincisi ise zâviye ve tekke merkezli irşad geleneğidir. Bu

² Orhan Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*, ed. Yakup Koçyiğit ve Aittmamat Kariev (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 794-802.

³ Faruk Gün, "Çağdaş Dönemde Kelâm İlmi -Metodolojik Ve Problematik Bir İnceleme-", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 352-379.

⁴ Yunus Koç, "Yozgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/559-564.

iki unsurun birlikte işlemesi, şehirde dinî hayatın hem nazarı hem amelî yönünün kuvvet kazanmasına imkân hazırlamıştır. Nitekim Yozgat'ta adı geçen tarihî kurumlar arasında Demirli Medrese, Köseyusuflu Medresesi, Kayyımzâde Medresesi ve Osmanpaşa Medresesi özel bir yer tutmaktadır. Bu kurumlar yalnızca klasik derslerin okutulduğu eğitim alanları değil, aynı zamanda bölgenin dinî hafızasını taşıyan merkezler olmuştur. Yozgat'ın tarihî yapıları ve vakıf eserleri üzerine yapılan çalışmalar da bu şehirde ilmî hayatın münferit şahıslarla sınırlı kalmadığını, yapılar ve kurumlar üzerinden kalıcı bir zemine kavuştuğunu göstermektedir. Bunun yanında Yozgat'ın Anadolu'daki ulaşım ve yerleşim çizgileri içindeki konumu, buranın sadece bir idarî merkez değil, çevresindeki yerleşim alanlarını da etkileyen bir kültür ve dinî eğitim sahası olmasına katkı sağlamıştır. Böylece Yozgat'ta ortaya çıkan dinî atmosfer, yalnızca şehir merkezine kapanmamış, köylere, kasabalara ve çevre bölgelere yayılan bir tesir alanı oluşturmıştır. Bu zeminin en dikkat çekici tarafı ise, teorik dinî bilginin doğrudan halk hayatına temas etmesi ve âlimlerin aynı zamanda irşad ehli kimlikleriyle öne çıkmalarıdır.⁵

Bu zemin içinde Yozgatlı âlimler sadece ders veren veya eser yazan isimler olarak değil, toplumun dinî istikametini belirleyen rehber şahsiyetler olarak belirmiştir. Emirci Sultan ile başlayan irfan çizgisi, Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi ile güçlenmiş, Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi ile medrese derinliği kazanmış ve modern döneme kadar taşınmıştır. Burada dikkat çeken nokta, bu şahsiyetlerin bir kısmının doğrudan medrese tedrisatıyla, bir kısmının tasavvufî silsileyle, bir kısmının da her iki alanı birlikte temsil etmesiyle öne çıkmasıdır. Bu durum, Yozgat'taki dinî hayatın sadece bir fıkıh veya vaaz çevresiyle açıklanamayacağını gösterir.⁶ Bilakis burada kelim ilminin itikadî titizliği, tasavvufun ahlâk ve tezkiye yönüyle birleşmiş ve toplumun dinî hafızasında dengeli bir dindarlık biçimi üretmiştir. Yozgat uleması, dinî ilimlerin teo-

⁵ Hakkı Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", *Vakıflar Dergisi* 13 (1981).

⁶ Ali Şakir Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camiler* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yozgat Şubesi Yayınları, 1994), 58.

rik yönünü temsil ederken aynı zamanda kalbî tasfiyeyi merkeze alan tasavvufî terbiyeyi de ihmal etmemiştir. Böylece şehirde oluşan dinî zihniyet, bir yandan sahîh inancı koruyan, diğer yandan insanı ahlâkî olgunluğa çağırان kuşatıcı bir hüviyet kazanmıştır. Bu çalışmanın devamında görüleceğı üzere, Yozgat'ta kelim ve tasavvuf ilişkisi soyut bir teoriden ibaret değildir. Bu ilişki, doğru dan doğruya kurumlar, şahsiyetler ve nesiller boyunca süren ilmî aktarım üzerinden okunabilecek tarihî bir gerçekliktir.⁷

2. Kelam ve Tasavvuf İlişkisi

Kelam ilmi ile tasavvuf arasındaki ilişki, İslam düşünce tarihinin en dikkat çekici ve en hassas alanlarından birini oluşturur. Bu iki disiplin kimi zaman birbirine rakip gibi gösterilmiş, kimi zaman da aynı hakikatin iki ayrı dili olarak değerlendirilmiştir. Oysa daha dikkatli bakıldığında, kelam ilminin inancı aklî ve sistemli biçimde temellendirmeyi hedeflediğı, tasavvufun ise bu inancın insanın iç dünyasında ahlâk, ihlas ve mânevî olgunluk hâline dönüşmesini amaçladığı görülür. Bu sebeple biri diğerinin alternatifi değil, doğru zeminde kurulduğunda tamamlayıcısıdır. Kelam ilmi, Allah, âlem ve insan ilişkisini akıl, sahîh haber ve istidlal çerçevesinde ele alır.⁸ Tasavvuf ise aynı ilişkinin insan ruhunda doğurduğu hâlleri, arınmayı, kulluğı ve kalbî derinleşmeyi konu edinir. Bu yönüyle kelam ilmi inancın sınırlarını koruyan bir muhafaza disiplini, tasavvuf ise o inancın yaşanma biçimini incelten bir terbiye yoludur. Nitekim tarih boyunca Ehl-i sünnet çizgisinde gelişen birçok âlim, tasavvufun sahîh biçiminin Kitap ve Sünnet dışına çıkmadığını, aksine sağlam bir itikad ile desteklendiğinde dinî hayata kuvvet kazandırdığını belirtmiştir. Bu sebeple kelam ilmi olmadan tasavvuf kolayca ölçsüz yorumlara kayabilir, tasavvuf olmadan da kelam ilmi kuru ve hayattan kopuk bir tartışma alanına dönüşebilir.⁹

⁷ Oral, "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131.

⁸ İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî, *el-İrşâd* (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1950), 13-16; Hakan Yıldızhan, *Mâtürîdî Düşüncesinin Teşekkülünde Muhammed el-Pezdevî'nin Rolü ve Etkileri* (Ankara: İKSAD Yayınevi, 2025), 7.

⁹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1993), 19-40, 47-62.

Tarihî süreçte bu ilişkinin daima aynı doğrultuda ilerlemediği de açıktır. İlk dönemlerde zühd hayatı ile itikadî hassasiyet arasında belirgin bir yakınlık görülürken, daha sonraki bazı evrelerde özellikle keşif, ilham, vahdet, irade ve insan fiilleri gibi meselelerde gerilimler ortaya çıkmıştır. Gazzâlî ile bu iki alan arasında yeni bir denge kurulmuş, böylece kelim ilmi ile tasavvufun birbirini dışlamadan bir arada düşünülebileceği daha güçlü biçimde gösterilmiştir. Osmanlı döneminde ise medrese ile tekke arasındaki ilişkinin belirli ölçüde dengelenmesi, bu yakınlaşmayı daha görünür hâle getirmiştir. Bununla birlikte tasavvufun zaman zaman kontrolsüz yorumlara açık olması, bazı çevrelerde kelim ilmine duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Çünkü sahih bir mâneviyat ancak sahih bir akide üzerine kurulabilir. Aynı şekilde yalnızca zihnî ispatlarla yetinen bir din anlayışı da insanın iç arınmasını ve kulluk bilincini tek başına besleyemez. Bu nedenle kelim ilmi hakikatin ölçüsünü, tasavvuf ise o hakikatin insan varlığındaki tecrübesini temsil eder. Sağlıklı bir din anlayışı, akli dışlamayan bir iman ile kalbi ihmal etmeyen bir kulluğun birleştiği yerde kurulur. Kelim ilmi ile tasavvufun en verimli buluşma noktası da tam burada ortaya çıkar.¹⁰

Yozgatlı âlimlerin ilmî mirasını doğru anlayabilmek için kelim ile tasavvufu birbirinden kopuk iki saha gibi değil, aynı dinî bütünlüğün iki asli unsuru olarak ele almak gerekir. Kelim ilmi, hakikatin zihinde açıklık kazanmasını sağlarken tasavvuf da aynı hakikatin kalpte yerleşmesini ve hayatta görünür hale gelmesini temin eder. İslâm düşüncesinde aklın mahiyeti, bilgiye ulaşmadaki yeri ve insanın nefsânî engeller karşısındaki durumu bu iki alanın ortak temas noktalarından biridir.¹¹ Kelim alimleri akli daha çok nazar, istidlâl ve iman esaslarının idraki bakımından değerlendirirken, tasavvuf ehli aklın yalnızca teorik kavrayışla sınırlı olmadığını, tezkiye ile olgunlaşan bir iç idrake de dönüş-

¹⁰ Gazzalî, *el-Munkiz mine'd-Dalal* (Kahire: Daru'l-kutubi'l-hadise, ts.), 96-102; Faruk Gün, "İman ve Küfür Pratikleri Üzerine Bir İnceleme: el-Mebhut Örneği", *Şarkiyat* 16/1 (Haziran 2024), 185-207.

¹¹ İsmail Şimşek, "Bir Erdem Olarak 'Kendini Bil' Öğretisi", *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (01 Aralık 2022), 518-525.

mesi gerektiğini savunmuştur.¹² Nitekim Mâtürîdî çizgide aklın sadece kuru bir muhakeme aracı değil, insanın hakikate yönelişinde asli bir yeti olarak görülmesi ile tasavvuf geleneğinde nefsin arındırılması sayesinde idrakin berraklaşacağı fikri arasında açık bir yakınlık vardır. Bu yakınlık, Yozgat örneğinde sadece teorik bir benzerlik değil, doğrudan doğruya şahsiyetler ve kurumlar üzerinden izlenebilen tarihî bir müştereklik haline gelmiştir.¹³

Yozgat'taki ilmî çevreler bu ilişkiyi bir gerilim alanı olarak değil, bir denge alanı olarak yaşamıştır. Burada kelam ilmi, itikadî istikameti muhafaza eden esaslı bir çerçeve sunmuş, tasavvuf ise bu çerçevenin ahlâk ve irşad boyutunu kuvvetlendirmiştir. Böylece inanç ile amel, akıl ile kalp, ders halkası ile sohbet meclisi aynı geleneğin içinde buluşmuştur. Bu durum özellikle Yozgat ulemasının medrese kökenli birikimi tasavvufî ahlâk anlayışıyla mezcettiğini belirten değerlendirmelerde açık biçimde görülür. Söz konusu çizgide insan, yalnızca bilgi sahibi bir varlık olarak değil, aynı zamanda nefsin terbiye etmekle yükümlü bir kul olarak düşünülür. Bundan dolayı dinî hayatın korunması yalnızca eser yazmakla, ders okutmakla veya itikadî meseleleri açıklamakla tamamlanmaz. Aynı zamanda bu bilginin karaktere dönüşmesi, tevazu, istikamet, sabır, sohbet, hizmet ve güzel ahlâk şeklinde yaşanması gerekir. Yozgatlı âlimlerin önemli bir kısmının hem müderris hem mürid, hem muallim hem irşad ehli olarak tanınması da bu sebeptir. Onlarda kelam, soyut bir nazariye değil, hayatı düzenleyen bir iman disiplini haline gelir. Tasavvuf da sınırları belirsiz bir duygu alanı değil, sahih akide ile çevrili bir iç terbiye yolu olarak belirir. Böylece Yozgat'ta kelam ve tasavvuf ilişkisi, biri diğerini gölgeleyen değil, biri diğerine istikamet ve canlılık kazandıran iki unsur halinde şekillenmiştir.¹⁴

¹² Nureddin es-Sâbûnî, *el-Kifâye fi'l-hidâye* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 50.

¹³ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabşiratü'l-edille*, thk. Hüseyin Atay (Ankara: 1993), 1/27. Ayrıca bk.: Hakan Yıldızhan, "Çağdaş Dönemde Mâtürîdî Düşüncenin İnkişafı ve Bunun Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *International Warsaw Scientific Research and Innovation Congress (24-26 January 2026 Warsaw / Poland) Congress Book*, ed. Hakan Yıldızhan- Krzysztof Kurek- Elvan Caferov (Ankara: İKSAD Yayınevi, 2026), 182.

¹⁴ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

3. Yozgat'ta Medrese ve Zâviye

Yozgat'ta kelim ve tasavvufun birlikte yaşanabilmesinin arkasında şahıslardan önce kurumsal bir zemin vardır. Bu zemin, medrese ile zâviyenin birbirini dışlamayan iki yapı olarak gelişmesi sayesinde oluşmuştur. Medrese, ilmin tedris edildiği, temel dinî disiplinlerin okutulduğu ve ulemanın yetiştiği merkez olarak hizmet vermiştir. Zâviye ise halkın dinî terbiyesinin, irşadın, sohbetin, ahlâkî eğitimin ve manevî dayanışmanın merkezi olmuştur. Yozgat'taki tarihî kurumlar incelendiğinde bu iki yapının çoğu zaman birbirinden ayrışmadığı, aynı çevrede veya aynı silsile içinde birbirini beslediği görülür. Özellikle Osmanpaşa çevresindeki yapıların hem medrese hem zâviye işlevi taşıması, Yozgat'ta teorik dinî bilgi ile amelî terbiye arasındaki bağın ne kadar güçlü olduğunu gösterir. Bu bakımdan Yozgat medreseleri yalnızca metin aktaran kurumlar olarak düşünülmemelidir. Onlar aynı zamanda bir ahlâk terbiyesi, bir istikamet mektebi ve bir toplumsal denge alanı da oluşturmuştur. Zâviyeler sadece manevî telkin yeri olarak kalmamış, bulunduğu çevrenin iskânına, iktisadî hayatına, vakıf düzenine ve halkın dinî yönelişine tesir eden kurumsal odaklar haline gelmiştir. Böyle bir yapıda ilim ile irfanın ayrışmaması şaşırtıcı değildir. Çünkü aynı insan hem medresede ders görmekte hem zâviyede terbiye almakta hem metin öğrenmekte hem de hâl sahibi olmanın ne anlama geldiğini yaşayarak kavramaktadır.¹⁵

Bu kurumsal bütünlük, Yozgat'taki ilmi sürekliliğin en önemli dayanaklarından biridir. Emirci Sultan çevresinde teşekkül eden ilk irfan halkasıyla birlikte Osmanpaşa hattında oluşan yapı, sonraki yüzyıllarda yalnızca bir ziyaret mahalli olarak kalmamış, eğitim ve irşadın da taşıyıcısı olmuştur. Aynı şekilde Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi gibi büyük isimlerin ilk ilmi yetişme safhalarında bu çizgiyle temas etmiş olması, kurum ile şahsiyet arasındaki bağı daha görünür hale getirir. Bu durum, Yozgat'taki dinî geleneğin yalnızca şahıs merkezli değil, mekân ve müessese merkezli bir devamlılık taşıdığını da ortaya koyar. Bir başka ifadeyle Yozgat'ta

¹⁵ Oral, "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131; Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", 635-715.

âlim yetiştiren yapı, münferit bir kabiliyet hadisesi değildir. Bunun arkasında medreselerin sağladığı ilmî disiplin, zâviyelerin sağladığı ahlâkî olgunlaşma ve vakıf düzeninin sağladığı toplumsal istikrar vardır. Şehrin ilmî dokusu işte bu üçlü yapı üzerinden kurulmuştur. Bu sebeple Yozgat örneğinde kelam ve tasavvuf ilişkisinden söz etmek, aynı zamanda medrese ile zâviye arasındaki iş birliğinden söz etmek demektir. Çünkü biri sahih inancı korumuş, diğeri o inancı insanın iç dünyasında derinleştirmiştir. Biri ders halkasını ayakta tutmuş, diğeri sohbet halkasını canlı kılmıştır. Yozgat'ın ilim ve irfan geleneği de tam bu sebeple dağılmadan, sert kutuplaşmalara sapmadan ve modernleşme baskıları altında bütünüyle çözülmekten uzun süre varlığını sürdürebilmiştir.¹⁶

4. Emirci Sultan ve İlk İrfan Çizgisi

Yozgat'ta ilim ve irfan geleneğinin tarihî kökleri ele alındığında, bu silsilenin ilk büyük halkalarından birinin Emirci Sultan olduğu görülür. Kaynaklarda asıl adı Şerefüddin İsmail b. Muhammed olarak geçen Emirci Sultan, yalnızca bir tarikat büyüğü veya mahallî bir ziyaret şahsiyeti değil, Bozok havzasının dinî ve sosyal kimliğini şekillendiren kurucu bir isim olarak temayüz eder. Onun önemi, Yozgat ve çevresinin İslamlaşma sürecinde üstlendiği rol ile sınırlı değildir. Aynı zamanda bu coğrafyada ilmin, irşadın, iskânın ve toplumsal dayanışmanın nasıl aynı zeminde birleştiğini göstermesi bakımından da belirleyicidir. Nitekim Emirci Sultan'ın Ahmet Yesevî geleneğine bağlanması, bu irfan çizgisinin sadece mahallî değil, Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınan daha geniş bir tarihî sürekliliğin parçası olduğunu ortaya koyar. Kaynaklarda onun, Hoca Ahmet Yesevî'nin halifelerinden biri olarak XI-II. yüzyıl başlarında Anadolu'ya geldiği, Bozok bölgesine yerleştiği ve burada ilk sivil zâviyeyi kurduğu belirtilmektedir. Bu bilgi, Yozgat'taki dinî yapının başlangıçta yalnızca medrese öğretimiyle değil, doğrudan irşad ve halk terbiyesi ekseninde de teşekkül ettiğini göstermektedir. Emirci Sultan'ın kurduğu yapı, dinî hayata dışarıdan eklenen ikinci bir unsur değil, bizzat şehrin kurucu

¹⁶ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

manevî omurgasıdır. Bu sebeple Yozgat'ta kelam ve tasavvuf ilişkisinin en erken biçimi, önce kavramsal metinlerde değil, Emirci Sultan'ın temsil ettiği bu bütüncül irfan anlayışında aranmalıdır.¹⁷

Emirci Sultan'ın tarihî rolü kadar kurduğu zâviyenin mahiyeti de önemlidir. Kaynaklarda, onun Keçikıran mevkiinde kurduğu zâviyenin daha sonra Osmanpaşa adıyla anılan bölgede genişleyen bir ilim ve irşad merkezine dönüştüğü ifade edilmektedir. Bu yapı sıradan bir tekke veya küçük bir ibadet mekânı değildir. Aksine Kayseri, Kırşehir ve Amasya güzergâhı üzerinde yer alan, dinî olduğu kadar iktisadî ve sosyal hayatı da etkileyen bir merkezdir. Emirci Sultan'ın burada geniş çaplı iskân faaliyetlerine öncülük ettiği, çok sayıda köyün vakıf düzeni içinde bu yapıyla irtibatlandırıldığı ve böylece bölgenin sadece manevî değil maddî bakımından da mamur hale geldiği anlaşılmaktadır. Bu husus, Yozgat ilim geleneğinin başından itibaren hayattan kopuk bir dindarlık üretmediğini açık biçimde gösterir. Burada irfan, sadece içe kapanan bir zühd hali değildir. İrfan aynı zamanda yol açan, yerleşim kuran, toplumsal düzen oluşturan ve insanları ortak bir dinî ve ahlâkî zeminde toplayan bir kurucu güç olarak işlemektedir. Zâviye etrafında gelişen bu düzenin sonraki yüzyıllarda Osmanpaşa Medresesi ile daha da kurumsallaşması, Emirci Sultan'ın mirasının geçici bir heyecan değil, kalıcı bir ilmî damar oluşturduğunu göstermektedir. Nitekim Yozgat'ın sonraki büyük âlimlerinden bazılarının ilk tahsil aşamalarında bu çevreyle ilişkili kurumlarda yetişmiş olması, onun açtığı yolun asırlar boyunca sürdüğünü ortaya koymaktadır. Böylece Emirci Sultan, yalnızca bir menkıbe şahsiyeti olarak değil, Yozgat'taki medrese ve zâviye bütünlüğünün ilk taşıyıcısı olarak değerlendirilmelidir.¹⁸

Emirci Sultan'ın tasavvuf anlayışı ile kelamî istikameti arasındaki bağ, onun şahsiyetini Yozgat tarihi bakımından daha da önemli hale getirir. Kaynaklarda, onun Ahmet Yesevî çizgisini

¹⁷ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, haz. Orhan F. Köprülü (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966), 38-39; Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zâviyesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978), 129-208.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/153-155.

yansıtan Ehl-i sünnet merkezli mutedil bir din anlayışına sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu anlayışın belirgin tarafı, teorik çekişmeyi öne çıkarmaktan çok, hikmet diliyle halkın gönlüne hitap etmesidir. Emirci Sultan'ın düşünce dünyasında din, soyut bir bilgi mecmuası veya yalnızca tartışmalı meseleler alanı değildir. Din aynı zamanda insanı terbiye eden, toplumsal ahengi kuran ve kulluğu ahlâk üzerinden görünür kılan bir hayat düzenidir. Bu sebeple onun tebliğ dili de ağır nazarî ifadelerden ziyade halka açık, sade ve ahlâk merkezli bir söylem olarak şekillenmiştir. Kaynaklarda vakıf şartnâmesine atıfla onun din, mezhep ve meşrep ayrımı yapmaksızın bütün insanlara hizmet etmeyi esas aldığı belirtilmektedir. Burada dikkat çeken husus, bu kapsayıcılığın akideyi belirsizleştiren bir gevşeklik değil, Ehl-i sünnet çizgisi içinde gelişen bir kuşatıcılık olmasıdır. Başka bir ifadeyle Emirci Sultan'ın irfanı, sınırları silen bir belirsizlik değil, sahih inancı ahlâk ve hizmetle birleştiren bir açıklık üretmektedir. Bu yönüyle onda kelam ilminin koruduğu itikadî istikamet ile tasavvufun güçlendirdiği nefis terbiyesi aynı zeminde birleşir. Emirci Sultan'ın bireyin ahlâkî olgunlaşmasını öne çıkaran irşad üslubu, Yozgat'ta sonraki nesillerde görülecek olan âlim-i âmil tipinin de ilk nüvesi sayılabilir. Onun bilgi ile hâli birlikte taşıyan örnekliği, burada ilmin kuru bir zihnî faaliyet halinde kalmamasını sağlamış, irfanın da ölçüsüz bir duygusallığa savrulmasını engellemiştir.¹⁹

Emirci Sultan'ın etkisi, yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış, sonraki kültürel hafızayı da derinden etkilemiştir. Kaynaklar, onun Hacı Bektaş Velî ve Baba İlyas Horasanî gibi dönemin diğer manevî şahsiyetleriyle irtibatlı olduğunu, bu sayede Anadolu'nun farklı irfan çevreleri arasında geçişken bir yer tuttuğunu göstermektedir. Onun hakkında nakledilen ifadeler ve menkıbeler, halk nazarında sıradan bir şeyh değil, yüksek bir manevî mertebe sahibi olarak görüldüğünü ortaya koyar. Yine aynı kaynaklarda, Babâî hareketi sırasında zâviyesinin bulunduğu bölgede şehit düştüğüne dair kayıtların yer alması, onun dönemin sosyal gerilimlerinden tümüyle uzak bir inziva şahsiyeti olmadığını düşündürmek-

¹⁹ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

tedir. Bununla birlikte Emirci Sultan'ın asıl kalıcı tesiri, soyunun ve kurduğu kurumların Yozgat halkının dinî hafızasında uzun süre yaşamış olmasıdır. Onun soyundan gelenlerin seyyid ve şeriflerle ilgili görevlerde bulunmaları, bu ailenin toplum nezdindeki saygınlığını güçlendirmiştir. Zâviyenin zaman içinde farklı tarikat çevreleriyle ilişki kurmasına rağmen ana karakterini koruması da yine aynı sürekliliğin göstergesidir. Daha da önemlisi, Osmanpaşa hattında oluşan medrese ve zâviye bütünlüğü, Yozgat'ta ilim ile irfanın birlikte yürüyebileceğini fiilen göstermiştir. Böylece Emirci Sultan, Yozgat'ın sadece dinî tarihinde değil, ilim ve ahlâk tarihinde kurucu figürlerinden biri haline gelmiştir. Onunla başlayan çizgi, sonraki asırlarda farklı şahsiyetler üzerinden derinleşmiş, fakat özünü kaybetmemiştir. Bu yüzden Yozgat'ta kelim ve tasavvufun ortak dili araştırılırken ilk bakılması gereken yer, Emirci Sultan'ın açtığı bu hikmet ve istikamet yoludur.²⁰

5. Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi

Yozgat'ın ilmî ve manevî tarihinde Emirci Sultan nasıl kurucu bir eşik ise, Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi de bu çizginin daha görünür, daha kurumsal ve daha tesirli bir safhasını temsil eder. Kaynaklarda onun Yozgat'ın manevî dünyasında adeta bir milat kabul edildiği özellikle vurgulanmaktadır. Bunun temel sebebi, onun yalnızca bir tekke şeyhi veya irşad ehli bir zat olarak tanınması değildir. Asıl önem, Yozgat'ta kelim ile tasavvufun birlikte yaşayabildiği dinî iklimi güçlü bir merkez etrafında yeniden kurmuş olmasında aranmalıdır. Kaynaklarda Hacı Ahmed Efendi'nin Yozgat ile Sorgun arasında yer alan Çalatlı Köyü'nde 1775'te doğduğu, ilk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra tasavvuf yoluna yöneldiği ve Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap ettiği belirtilmektedir. Bu intisap, onun hayatında yalnızca şahsî bir yöneliş değil, sonraki bütün hizmetlerini belirleyen esaslı bir dönüm noktasıdır. Çünkü Hacı Ahmed Efendi, zâhirî ilimlerle yetinmeyip seyr ü sülûk terbiyesini de esas almış, böylece ilmî disiplin ile kalbî olgunlaşmayı

²⁰ Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri*, 58; Oral, "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131.

aynı şahsiyette birleştirmiştir. Onun daha sonra Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi geniş bir coğrafyayı dolaşması, Bağdat'ta Abdülkadir Geylânî çevresinde erbain çıkarması ve farklı irfan çevreleriyle temas kurması da bu çok yönlü yetişmenin bir sonucudur.²¹

Hacı Ahmed Efendi'nin Yozgat'a dönüşü, şehirde yeni bir kurumsal merkez oluşmasına yol açmıştır. Kaynaklarda, onun kendi adıyla anılan cami ve dergâhı kurduğu, burada uzun yıllar fahrî imamlık yaptığı, sohbet halkaları oluşturduğu ve yüzlerce öğrenci yetiştirdiği belirtilmektedir. Bu husus, Yozgat'ta medrese ve tekke birlikteliğinin yalnızca tarihî bir miras değil, canlı bir toplumsal gerçeklik olduğunu gösterir. Hacı Ahmed Efendi'nin kurduğu merkez, sadece zikir yapılan bir dergâh değildir. Aynı zamanda ilmin, ahlâkın, irşadın ve toplum terbiyesinin birleştiği bir mektep işlevi görmüştür. Şehir halkının farklı kesimlerine ulaşabilmesi, dinî hayatı yalnız dar bir derviş halkası içinde değil, geniş bir toplumsal çevrede canlı tutabilmesi de bu kurumsal gücün sonucudur. Kaynaklarda yer alan anlatım, onun Yozgat'ta dertlilerin sığınağı, fakirlerin dayanağı ve halkın güven duyduğu bir mürşid olarak benimsendiğini göstermektedir. Bu da bize, Yozgat'taki tasavvuf anlayışının toplumsal hayattan kopuk, içe kapanık ve sadece bireysel tecrübe odaklı bir yapı taşımadığını gösterir. Aksine burada tasavvuf, şehri kuran, insanları toparlayan, ahlâkî ölçüyü güçlendiren ve dinî hayatı sahih çizgide muhafaza eden bir düzen kurucu rol üstlenmiştir. Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin Yozgat üzerindeki tesiri de tam bu noktada belirginleşir. O, sadece mürit yetiştirmemiş, aynı zamanda bir şehir terbiyesi meydana getirmiştir.²²

Onun tasavvuf anlayışının merkezinde nefis terbiyesi, sadelik ve Muhammedî ahlâk yer alır. Hacı Ahmed Efendi, şiirlerinde Terkiya mahlasını kullanmış, bu mahlas da onun dünya hırslarından uzaklaşan ve nefsinin arındırmayı önceleyen manevî istikametini yansıtmıştır. Burada dikkat çeken yön, tasavvufun gösterişe, iddiaya ve-

²¹ Oral, "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131.

²² Orhan Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

ya şekilci taşkınlıklara açık bir alan olarak değil, insanın iç dünyasını sükûnet, sabır, dürüstlük ve teslimiyet ile inşa eden bir terbiye yolu olarak anlaşılmasıdır. Hacı Ahmed Efendi'nin siyasî ve ticarî hırslardan uzak durduğu, maneviyatını sade bir Müslümanlık götürütüsü içinde gizlemeyi tercih ettiği ve hâl ehli bir mürşid olarak tanındığı yönündeki kayıtlar, bu çizgiyi açıkça göstermektedir. Bu tavır, Yozgat'ta tasavvufun neden geniş kabul gördüğünü de açıklamaktadır. Çünkü burada tasavvuf, halkı gerçek hayattan koparan bir aşırılık değil, tam aksine daha dürüst, daha sabırlı, daha merhametli ve daha istikametli bir hayat yaşamaya çağıran ahlâk disiplini olarak görünmektedir. Onun dürüstlüğü, kanaatkârlığı ve zühdü etrafında oluşan saygı, kelim ile tasavvufun burada nasıl birleştiğini de îma eder. Sahih akideyi muhafaza eden kelimî denge, Hacı Ahmed Efendi'nin şahsında ahlâkî olgunluk, zikir, hizmet ve irşad ile desteklenmiştir. Böylece iman yalnızca doğrulanmış bir bilgi değil, aynı zamanda yaşanan bir hâl haline gelmiştir.²³

Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin kelimî duruşu da aynı şekilde sağlam bir Ehl-i sünnet çizgisine dayanmaktadır. Onun şiirlerinde görülen Allah ve dünya tasavvurunun açık ve sağlam İslamî temellere yaslandığı anlaşılmaktadır. Bu husus önemlidir. Çünkü Yozgat'taki tasavvuf geleneği, akideyi gevşeten veya inancı sadece duygusal tecrübeye indirgeyen bir yapı sergilememektedir. Bilakis burada tasavvuf, kelimî istikametinin içinde anlam kazanmakta ve sahih inancı derinleştiren bir yol olarak öne çıkmaktadır. Hacı Ahmed Efendi'nin tevekkül, sabır ve teslimiyet vurgusu da bu çerçevede okunmalıdır. Onun kader anlayışı, insanı atalete sevk eden yanlış bir tevekkül değil, kulun elinden geleni yaptıktan sonra sonucu Allah'a bırakması şeklinde anlaşılmaktadır. Hakkındaki anlatılar, onun başa gelen hadiseleri Allah'ın hikmeti içinde değerlendirdiğini, bunları sükûnet ve rıza ile karşılamayı öğütlediğini göstermektedir. Bu anlayış, klasik Ehl-i sünnet düşüncesiyle uyumlu olduğu kadar, tasavvufun insan ruhunu eğiten yönüyle de birleşmektedir. Böylece Hacı Ahmed Efendi'de ke-

²³ Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/564.

lam, insanın itikadını koruyan bir çizgi sunarken tasavvuf da aynı insanı nefsin taşkınlığından, hırsın bulanıklığından ve gösterişin afetinden uzaklaştıran ahlâkî bir yol haline gelir. Onun Yozgat'taki etkisi tam da bu denge sayesinde kalıcı olmuştur. Çünkü halk nezdinde hem sahih inancı koruyan hem de o inancı güzel ahlâk ile yaşayan bir örnek ortaya çıkmıştır.²⁴

Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin tarihî önemi, kendi dönemiyle sınırlı kalmamış, sonraki nesilleri de derinden etkilemiştir. Onun manevî mirasının torunları ve silsilesi üzerinden devam ettiği, özellikle Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin ve Dr. Ali Şakir Ergin gibi isimlerin bu nuru geleceğe taşıdığı görülmektedir. Bu husus, Yozgat'taki ilmî ve irfanî sürekliliğin rastlantı eseri olmadığını, aile, silsile, kurum ve şehir hafızası üzerinden taşındığını göstermektedir. Hacı Ahmed Efendi'nin kurduğu cami ve dergâh etrafında şekillenen gelenek, modernleşme baskıları altında bütünüyle dağılmamış, aksine farklı biçimlerde yeniden üretilmiştir. Onun temsil ettiği sade Müslümanlık, sahih itikat, ahlâkî sebat ve gösterişten uzak irşad anlayışı, Yozgat'taki sonraki âlimlerin birçoğunda farklı tonlarla da olsa yaşamaya devam etmiştir. Bu yönüyle Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi, Yozgat'ta kelim ile tasavvufun sadece yan yana bulunduğu bir şahsiyet değil, bu iki alanı aynı dinî karakterde birleştiren esaslı bir eşiktir. Emirci Sultan ile başlayan ilk irfan çizgisi, onunla şehir merkezli, kurumsal ve daha görünür bir yapıya kavuşmuştur. Sonraki büyük isimlerin yetişmesine zemin hazırlayan da bu kuvvetli merkezdir. Bu sebeple Yozgat ilim ve irfan geleneği incelenirken Hacı Ahmed Efendi'ye sadece bir tarikat şeyhi olarak bakmak eksik kalır. O, aynı zamanda sahih inancı, güzel ahlâkı ve toplumsal irşadı aynı yapıda buluşturan bir dinî merkez kurucusudur.²⁵

6. Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi

Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi, Yozgat'ta kelim ile tasavvufun aynı şahsiyette nasıl dengeli biçimde birleşebildiğini göste-

²⁴ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802; Mehmet Tözluyurt, Zâhid-i Yozgadî Şeyhi Hacı Ahmed Efendi, *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, ed. Ebubekir Güngör, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2022), 2/317-320.

²⁵ Acun, "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları", 635-715.

ren en güçlü örneklerden biridir. Halk arasında Şeyhu'l-Ulemâ unvanıyla anılması, onun yalnızca ders veren bir müderris olarak değil, ilmî otoritesi kabul edilmiş bir rehber şahsiyet olarak benimsendiğini göstermektedir. Kaynaklarda doğum tarihi için 1847 yılı öne çıkmakla birlikte bazı kayıtlarda 1853 tarihi de geçmektedir. Bununla beraber bütün anlatılar onun Osmanlı'nın son devri ile Cumhuriyet'in ilk yılları arasında ilmî sürekliliği taşıyan köprü isimlerden biri olduğu noktasında birleşmektedir. Şâkir Efendi'nin aile köklerinin Kayseri'ye uzandığı, daha sonra Yozgat'ın Gedikhasanlı Köyü'ne yerleşen bir aile çevresinde yetiştiği ve ilk tahsilini bu çevrede aldığı anlaşılmaktadır. Onun eğitim güzergâhı ayrıca Yozgat ilim çevrelerinin nasıl bir ciddiyet taşıdığını da gösterir. Önce Osmanpaşa Medresesi'nde temel dinî ilimleri tahsil etmiş, ardından bilgisini derinleştirmek için Kayseri'ye gitmiş ve burada Hunad Hatun Medresesi çevresinde eğitimini ilerletmiştir. Ruûs imtihanını başarıyla vererek Dersiâm unvanını kazanması, onun sadece mahallî ölçekte değil, klasik Osmanlı ilmiyye düzeni içinde de yetkin bir yer edindiğini ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Şâkir Efendi, Yozgat'ta ilmî otoritenin tesadüfî değil, ciddi bir tedris süreciyle oluştuğunu gösteren başlıca isimlerden biridir.²⁶

Şâkir Efendi'nin asıl dikkat çekici yönü, medrese birikimini yalnız teorik bilgi seviyesinde bırakmamasıdır. O, tefsir, hadis ve Arapça ilimlerinde derin vukuf sahibi bir kelam âlimidir. Özellikle Yozgat'taki Demirli Medrese'de uzun yıllar müderrislik yapması ve bu medresenin zamanla bir tefsir ihtisas merkezi gibi anılması, onun ders halkasının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Çevre yerleşimlerden öğrencilerin onun dersine gelmesi, bu etkinin sadece şehir merkezinde kalmadığını da düşündürmektedir. Bunun yanında Mısır ulehasının bile ilmî seviyesini takdir ettiğine dair kayıtlar, onun nüfuzunun bölgesel sınırları aştığını gösterir. Fakat Şâkir Efendi'nin kelamî kıymeti sadece bilgi genişliğinde aranmaz. Onun asıl değeri, itikadî meselelerde Ehl-i sünnet çizgisini itidalli ve kuşatıcı bir dille temsil etmesindedir. Böylece halkın inanç

²⁶ Oral, "Yozgat Halkının Dînî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131.

dünyası sert tartışmaların veya ölçüsüz yorumların eline bırakılmamış, sağlam bir dinî çerçeve içinde korunmuştur. Bu yönüyle Şâkir Efendi, Yozgat'ta kelim ilminin sadece münazaracı bir disiplin gibi anlaşılmadığını, halkın imanını sahih temeller üzerinde muhafaza eden bir istikamet ilmi olarak yaşadığını göstermektedir. Onda bilgi, kuru bir zihnî gösterişe dönüşmemiş, halkın dinî sebatını güçlendiren bir rehberlik işlevi kazanmıştır.²⁷

Şâkir Efendi'nin Yozgat ilim ve irfan tarihindeki esas yeri, bu kelimî derinliği tasavvufî terbiye ile birleştirmiş olmasından ileri gelmektedir. O, tasavvufî açıdan büyük bir mürşid ve evliya olarak kabul edilmiş, talebeleri ve halk üzerinde güçlü bir gönül köprüsü kurmuş, ilmini hayata tatbik eden âlim-i âmil tipinin seçkin bir temsilcisi olmuştur. Bu tespit, Yozgat örneği açısından son derece önemlidir. Çünkü burada tasavvuf, kelim ilmine rakip veya ondan bağımsız bir alan gibi durmamaktadır. Bilakis Şâkir Efendi'nin şahsında tasavvuf, medrese ilminin ruha ve ahlâka dönüşmüş biçimi olarak görünmektedir. Onun Nakşibendî çevreyle irtibatlı bir mürşid olarak tanıtılması da ilmî disiplin ile kalbî tezkiye arasındaki dengeyi daha belirgin hâle getirmektedir. Ayrıca tasavvufu medrese ilminin bir zıddı değil, onun hayata tatbik edilen hikmeti olarak anlaması, Yozgat ulemasının genel karakterini de özetler. Halkın dinî inançlarını itidalli bir yönde inşa etmesi, sadece akide anlatmasından değil, aynı zamanda güzel ahlâk, irşad ve örnek yaşantı ile bunu desteklemesinden kaynaklanmıştır. Bu yüzden Şâkir Efendi'nin çevresinde yetişen insanlar yalnızca bilgi edinmemiş, aynı zamanda dinî hayatın vakarını, sükûnetini ve istikametini de öğrenmiştir. Yozgat'ta kelim ve tasavvufun ortak dilinden söz edilecekse, bunun en açık tezahürlerinden biri, onun bu birleştirici şahsiyetidir.²⁸

Şâkir Efendi'nin mirası, yetiştirdiği talebeler ve bıraktığı dinî tesir üzerinden devam etmiştir. Şeyhzâde Ahmet Şevki Efendi ile Yozgatlı Mehmed İhsan Efendi'nin onun rahle-i tedrisinden geçmiş olması, bu sürekliliğin en somut delillerinden biridir. Böylece

²⁷ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

²⁸ Saim Sakaoğlu, *Efsane Araştırmaları* (Konya: Kömen Yayınları, 2009), 43.

bir âlimin tesiri yalnız kendi devrinde kalmamış, sonraki kuşakların ilmî ve manevî karakterine de intikal etmiştir. Yine kaynaklarda, ömrünün son yıllarında gözlerini kaybetmesine rağmen tedris ve irşad hizmetlerini bırakmadığı, medreselerin kapanmasından sonra dahi köyünde imam hatiplik yaparak halkı aydınlatmayı sürdürdüğü ifade edilmektedir. Bu tavır, onun ilmi, bir meslekten çok makbul bir hizmet olarak gördüğünü açık biçimde ortaya koyar. 1937 yılında vefat edip Gedikhasanlı Köyü'ne defnedilmesi ve mezarının zamanla ziyaretgâh haline gelmesi de halk nezdindeki yerini göstermektedir. Daha sonraki yıllarda kabri çevresinde oluşan külliye, aslında onun bıraktığı ilmî ve irfanî mirasın mimarî bir sembole dönüşmüş halidir. Şâkir Efendi'nin temsil ettiği çizgi, akıl ile nakli, medrese ile tekkeyi, ilim ile ahlâkî bir araya getiren mutedil bir dinî zihin üretmiştir. Bu sebeple o, Yozgat'ta sadece büyük bir müderris değil, kelim ilmiyle tasavvufî terbiyeyi aynı istikamet içinde yaşayan kurucu şahsiyetlerden biri olarak değerlendirilmelidir.²⁹

7. Yozgadî Keşfi Mustafa Efendi

Yozgatlı âlimler arasında Yozgadî Keşfi Mustafa Efendi, kelim ilmi ile tasavvufî ahlâkın felsefî bir derinlik içinde birleştiği dikkat çekici bir halkayı temsil eder. Onun önemi, yalnızca Osmanlı'nın son döneminde yaşamış bir müderris olmasından ileri gelmez. Kayseri ve İstanbul medreselerinde ilerlettiği tahsil birikimiyle Nişancı Mehmed Paşa Medresesi çevresinde şekillenen ilmî tecrübesi, onun klasik ahlâk düşüncesini kelimî bir dikkat ve tasavvufî bir incelikten yeniden yorumlamasına imkân vermiştir. Keşfi Mustafa Efendi'nin Yozgat'ta ders verdiği ve daha sonra İzmir ile Tire hattında uzun yıllar süren tedris faaliyetleri yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu seyir, onun yalnızca taşra âlimi olarak kalmadığını, imparatorluk ölçeğinde tanınan ve farklı ilim çevreleriyle temas kuran bir müderris

²⁹ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (İstanbul: Seçil Ofset, 2013), 23-44; Osman Oral, "Yozgat Halkının Dini Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", *The Journal of Social Sciences (SOBİDER)* 4/15 (Ekim 2017), 117-131; "Mehmet İhsan Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003) 28/490-491; Furkan Kurt, "Gedikhasanlı Şakir Efendi ve Türbesi Etrafında Oluşan Menkıbeleri", *Academia.edu*, erişim 05 Nisan 2026.

hüviyeti kazandığını ortaya koymaktadır. Hayatının yaklaşık kırk yılını tedrise ayırmış olması ve çok sayıda talebeye icâzet vermesi, onun ilmî tesirinin şahsî bir birikim olmaktan çıkıp kurucu bir öğretim faaliyetine dönüştüğünü göstermektedir. Yozgat'tan başlayıp İstanbul'a ve oradan Batı Anadolu'ya uzanan bu yol, aynı zamanda taşra merkezli ilim geleneğinin yalnız mahallî çevrelerde sıkışmadığını, uygun şahsiyetler eliyle daha geniş ilmî havzalara taşınabildiğini de gösterir. Bu sebeple Keşfî Mustafa Efendi, Yozgat ilim geleneğinin coğrafi genişleme kabiliyetini gösteren önemli bir örnek olarak değerlendirilmelidir.³⁰

Keşfî Mustafa Efendi'nin ilmî ağırlığını belirleyen başlıca husus, ahlâk alanındaki telif ve şerh faaliyetidir. Onun en önemli eserinin Adûdüddin el-Îcî'nin ahlâk risalesine yazdığı *Risâle-i Keşfiyye* olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi, ilmî yönelişinin merkezine ahlâk problemini yerleştirdiğini açıkça göstermektedir. Fakat burada ahlâk, sadece nasihat mecmuası yahut günlük edepler bütünü olarak anlaşılmamaktadır. Bilakis ahlâk, insanın mahiyetini, yetkinliğini, iradesini, arzularını ve kemale yönelişini konu alan geniş bir düşünce alanı olarak ele alınmaktadır. Nitekim Keşfî Mustafa Efendi'nin yalnız bu eserle değil, Beyzâvî tefsiri, Celâl, Mir'ât ve Şerh-i Akâid gibi alanlara dair notlarıyla da tanıtılması, onun klasik İslâm ilimlerinin farklı şubeleri arasında rahatça dolaşabilen bir zihnî açıklığa sahip olduğunu göstermektedir. Bu noktada dikkat çekici olan husus, ahlâk düşüncesinin onun kaleminde kelimadan, mantıktan, fıkıh usûlünden ve tasavvufî tezkiyeden kopuk biçimde ele alınmamasıdır. O, insanın iyi ve kötü huylarını değerlendirirken yalnız nazârî tasniflerle yetinmemiş, ahlâkı insanı yetkinleştiren ve kulluğu olgunlaştıran bir saha olarak görmüştür. Bu sebeple Keşfî Mustafa Efendi'de ahlâk, sadece toplumsal düzenin değil, aynı zamanda dinî kemalin merkezî unsuru haline gelir. İşte bu yönüyle o, Yozgatlı âlimler arasında kelim ilmi ile ahlâk düşüncesini en belirgin şekilde birbirine bağlayan isimlerden biri sayılmalıdır.³¹

³⁰ Yozgadî, Keşfî Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi: Risâle-i Keşfiyye Ahlâk-ı Adudiyye Tercümesi*, Haz. İrfan Görkaş, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2016), 11-17.

³¹ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

Onun kalamî ve tasavvufî anlayışı ise, bu ahlâk merkezli yaklaşım içinde daha görünür hale gelir. Keşfî Mustafa Efendi, kalamî ve felsefî birikimini, ahlâk ilmini insanı yetkinleştiren makbul bir hizmet olarak görmesiyle birleştirmiştir. Bu yaklaşım, onun ilmî tavrının özünü yansıtmaktadır. Çünkü burada kalam, yalnızca inanç esaslarını tartışan bir savunma dili olarak kalmamaktadır. Aynı zamanda insanın iyi, doğru ve yetkin olanı niçin araması gerektiğini açıklayan teorik bir çerçeve de sunmaktadır. Keşfî Mustafa Efendi'nin iyilik ve yetkinlik kavramlarını tahlil ederken daha ontolojik bir dil kullanması, ahlâkı sıradan bir davranış öğretisi seviyesinde bırakmadığını göstermektedir. Onun hayır ve kemal kavramlarını umum ve husus ilişkisi içinde değerlendirmesi, insan fiillerini varlık ve değer bakımından anlamlandırmaya çalıştığını ortaya koymaktadır. Bu, doğrudan kalamî bir hassasiyettir. Çünkü burada mesele yalnız neyin iyi olduğu değildir. Asıl mesele, iyiliğin hangi varlık ve değer zemini içinde kavranacağıdır. Bunun yanında Keşfî Mustafa Efendi'nin nasları ihmal etmeyen, felsefî kavramları şer'î delillerle birlikte ele alan bir çizgi izlemesi, onun akli vahiyden koparmayan Ehl-i sünnet merkezli bir tavır taşıdığını göstermektedir. Böylece onda akıl, başına buyruk bir üstünlük vasıtası değil, şeriatın nuru ile yön bulan bir idrak yetisi hâline gelmektedir. Tasavvufî yönü de burada belirginleşmektedir. Çünkü reziletlerin tedavisi için nefsin riyazetle arındırılması gerektiğini vurgulaması ve ahlâkî hastalıkları adeta ruhanî bir tıp meselesi gibi ele alması, tasavvufun onda soyut bir vecd dili değil, insan tabiatını ıslah eden disiplinli bir iç terbiye yöntemi olarak yer aldığını göstermektedir.³²

Keşfî Mustafa Efendi'nin Yozgat ilim ve irfan geleneği içindeki gerçek değeri de tam bu birleşme noktasında ortaya çıkar. O, medrese kökenli bir âlim olarak aklî ve naklî ilimlere vâkıf olmuş, fakat ilmî dikkatini ahlâkın inşasına yönelterek bilgiyi doğrudan insanın iç terbiyesiyle ilişkilendirmiştir. Bu tavır, Yozgat-

³² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*, sad. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 1/469; Nurefşan İlhan, *el-Ahlâku'l-Adûdiyye Şerhleri: Mukayese ve Değerlendirme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 30.

lı âlimlerin genel çizgisiyle uyumludur. Çünkü bu gelenekte bilgi, insandan bağımsız bir zihnî üstünlük vasıtası değil, karakter inşasına, nefis terbiyesine ve toplumsal istikamete hizmet eden bir emanet olarak görülmektedir. Keşfî Mustafa Efendi'nin Halvetiyye ile irtibatlandırılan tasavvufî yönü de bu yüzden önemlidir. Onda tasavvuf, ilmin yerine geçen değil, ilmin meyvesini görürnür hale getiren bir derinlik üretmektedir. Aynı şekilde kelim ilmi de insanı sadece itikadî bakımdan doğru çizgide tutan bir sınırdır ilmi olmaktan çıkmakta, ahlâkî yükselişin teorik temelini kuran bir rehber niteliği kazanmaktadır. Bu sebeple Keşfî Mustafa Efendi, Yozgat'taki kelim ve tasavvuf ilişkisinin daha felsefî ve ahlâkî bir biçimde derinleştiği halkalardan biridir. Emirci Sultan'da hikmet dili, Hacı Ahmed Efendi'de irşad ve nefis terbiyesi, Şâkir Efendi'de medrese ve mürşidlik nasıl belirginleşmişse, Keşfî Mustafa Efendi'de de bu çizgi ahlâk felsefesi ve ruhanî arınma kavşağında yeni bir yoğunluk kazanmıştır. Bu yüzden onu yalnız bir şârih veya yalnız bir ahlâk müellifi olarak görmek eksik olur. O, Yozgat ilim geleneğinin akıl, ahlâk ve tezkiye arasındaki dengeyi taşıyan mühim şahsiyetlerinden biridir.³³

8. Yozgat'ta Kelam ve Tasavvufun Ortak Dili

Yozgat ilim ve irfan geleneğinde kelim ile tasavvufun ortak dili birkaç temel esas üzerinde yükselmiştir. İlki, sahih itikadın merkezîliği ve bunun Ehl-i sünnet çizgisi içinde korunmasıdır. Emirci Sultan'dan Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi'ye ve Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'ye uzanan çizgide inanç, belirsiz ve sınırları gevşek bir din anlayışına bırakılmamıştır. İkinci esas, bilginin ahlâka dönüşmesi gerektiğidir. Bu gelenekte ilim, sadece metin çözme veya akide savunma işi değildir. Bilgi aynı zamanda insanın yürüyüşüne, sabrına, hizmetine, sohbetine ve dürüstlüğüne yansımalıdır. Üçüncü esas, medrese ile tekkenin birbirini dışlamamasıdır. Medrese akideyi, usûlü ve nazarî tertibi korumuş, tekke ise nefsi terbiye eden, hâl dili oluşturan ve toplumsal irşad

³³ Yozgadî, *Keşfî Mustafa Efendi, Keşifler Risalesi: Risâle-i Keşfiyye Ahlâk-ı Adudiyye Tercümesi*, 11-17; İlhan, *el-Ahlâku'l-Adûdiyye Şerhleri: Mukayese ve Değerlendirme*, 30.

dı canlı tutan alan olmuştur. Yozgat ulemasının medrese kökenli kelimî birikimi tasavvufî ahlâk anlayışıyla mezcederek dengeli ve kuşatıcı bir dinî zihniyet geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bu tespit, bütün çalışmanın ana cümlesi sayılabilecek kadar önemlidir. Çünkü burada kelimî ilmi ile tasavvuf yalnızca yan yana duran iki alan değildir. Bilakis aynı zihniyet içinde birbirini tamamlayan iki unsur olarak tezahür etmektedir.³⁴

Yozgat'taki ortak dilin bir başka belirgin özelliği de hikmet ve istikamet dengesidir. Hikmet, hakikatin kaba tartışmalarla değil, yerli yerinde, ahlâk içinde ve insanın seviyesine uygun bir dille aktarılmasıdır. İstikamet ise bu hikmet dilinin sahih inancın sapmamasıdır. Emirci Sultan'da hikmet dili halkın gönlüne açılan kapı olmuştur. Hacı Ahmed Efendi'de nefis terbiyesi ve Muhammedî ahlâk öne çıkmıştır. Şâkir Efendi'de medrese ilmi ile mürşidlik birleşmiştir. Keşfî Mustafa Efendi'de ahlâk düşüncesi ve ruhanî arınma kelimî dikkat içinde buluşmuştur. Kalp ihmal edilmemiş, fakat ölçüsüz bırakılmamıştır. Dindarlık sadece bilgiye, sadece vecde veya sadece geleneğe terk edilmemiştir. Tersine sahih itikat, güzel ahlâk, sohbet, tedris, hizmet ve toplumsal sorumluluk birlikte düşünülmüştür. İşte Yozgat'ta kelimî ve tasavvufun ortak dili denildiğinde anlaşılması gereken esas budur.³⁵

Sonuç

Yozgatlı âlimlerin ilim ve irfan geleneğinde kelimî ve tasavvuf ilişkisi, basit bir disiplinler arası yakınlıktan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Burada söz konusu olan şey, sahih itikadın ahlâkla, medrese terbiyesinin irşadla, aklî temellendirmenin nefis tezkiyesiyle ve bireysel dindarlığın toplumsal sorumlulukla birleşmesidir. Çalışma boyunca ele alınan isimler göstermektedir ki Yozgat'ta kelimî, inancı koruyan ve açıklayan bir ilim olarak işlev görmüş, tasavvuf ise bu inancın insan ruhunda yerleşmesini, davranışta olgunlaşmasını ve toplum içinde vakar üretmesini sağlamıştır. Böy-

³⁴ Yılmaz, "Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi", 794-802.

³⁵ Oral, "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler", 117-131.

lece ilim ile irfan birbirinden ayrılmamış, aksine aynı dinî geleneğin iki taşıyıcı unsuru olarak yaşamıştır. Bu çizgi, Emirci Sultan ile kurucu bir hikmet dili kazanmış, Büyük Şeyh Hacı Ahmed Efendi ile şehir merkezli güçlü bir irşad halkasına dönüşmüş, Gedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi ile medrese derinliği ve mürşidlikte yeni bir yoğunluk elde etmiş, Yozgadî Keşfi Mustafa Efendi ile ahlâk ve kelim düşünce bakımından sistemli bir içerik kazanmıştır.

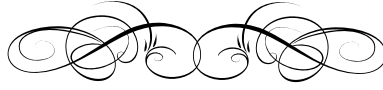
Yozgat örneği, Anadolu'da ilim ve irfanın birlikte yaşayabildiği güçlü örneklerden biri olarak dikkat çekmektedir. Çünkü burada ne kelim tasavvufu dışlamış ne tasavvuf kelamı gereksiz görmüştür. Medrese, tekkenin karşıtı olmamış, tekke de medresenin alternatifi sayılmamıştır. Her ikisi aynı dinî hakikatin farklı fakat tamamlayıcı yüzleri olarak işlemiştir. Bu sebeple Yozgat'ta oluşan dinî zihniyet, bir yandan açık ve sağlam itikadı korurken diğer yandan bu itikadın merhamet, adalet, sohbet, hizmet ve güzel ahlâk olarak topluma yansımalarını mümkün kılmıştır. Bu çizgi, günümüz açısından da önemli bir imkân taşımaktadır. Çünkü modern dönemde çoğu zaman bilgi ile irfan, akıl ile kalp, kurum ile şahsiyet birbirinden kopuk düşünülmektedir. Yozgatlı âlimlerin tecrübesi ise bize, sahih dinî düşüncenin ancak bu alanlar birlikte işlendiğinde köklü ve kalıcı olabileceğini göstermektedir. Bu itibarla Yozgat'ın ilim ve irfan mirası, yalnız mahallî bir geçmiş değil, aynı zamanda bugüne hitap eden bir dinî tecrübe modelidir. Orada kelim, insanı inançta ayakta tutmuş, tasavvuf ise aynı insanı ahlâkta olgunlaştırmıştır. Yozgat'ta ilim, irfan ile tamamlanmış, irfan da ilim ile istikamet bulmuştur.

Kaynakça

- Acun, Hakkı. "Yozgat ve Yöresi Türk Devri Yapıları". *Vakıflar Dergisi* 13 (1981), 635-715.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn. *el-İrşad ila kavatî'l-edille fi usulî'l-i'tikad*. nşr. Muhammed Yusuf Musa- Ali Abdülmun'im Abdülhamid. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1950.
- Ergin, Ali Şakir. "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/564. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ergin, Ali Şakir. *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yozgat Şubesi Yayınları, 1994.

- Gazzali. *el-Munkiz mine'd-Dalal*. Kahire: Daru'l-kutubi'l-hadise, ts.
- Gün, Faruk. "Çağdaş Dönemde Kelâm İlmi -Metodolojik Ve Problematik Bir İnceleme-". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1 (Haziran 2023), 352-379. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1268405>.
- Gün, Faruk. "İman ve Küfür Pratikleri Üzerine Bir İnceleme: el-Mebhut Örneği". *Şarkiyat* 16/1 (Haziran 2024), 185-207. <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1436042>.
- İlhan, Nurefşan. *el-Ahlaku'l-Adudiyye Şerhleri: Mukayese ve Değerlendirme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koç, Yunus. "Yozgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/559-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. haz. Orhan F. Köprülü. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1966.
- Kurt, Furkan. "Gedikhasanlı Şakir Efendi ve Türbesi Etrafında Oluşan Menkıbeleri". *Uluslararası Bozok Sempozyumu*, Yozgat, 5-7 Mayıs 2016. Academia.edu, erişim 5 Nisan 2026.
- Nesefi, Ebu'l-Muin. *Tabsiratü'l-edille fi usuli'd-din*. nşr. Hüseyin Atay. 1 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Emirci Sultan ve Zaviyesi XIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu (Bozok)'da Bir Babai Şeyhi: Şerefu'd-Din İsmail b. Muhammed". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978), 129-208.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Emirci Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/153-155. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Oral, Osman. "Yozgat Halkının Dinî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zaviye ve Âlimler". *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 4/15 (Ekim 2017), 117-131.
- Sabuni, Nureddin. *el-Kıfaye fi'l-hidaye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Sakaoğlu, Saim. *Efsane Araştırmaları*. Konya: Kömen Yayınları, 2009.
- Şimşek, İsmail. "Bir Erdem Olarak 'Kendini Bil' Öğretisi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 6/2 (01 Aralık 2022), 518-535.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri (1299-1915)*. sad. A. Fikri Yavuz- İsmail Özen. 1 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi: Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1993.
- Tözluyurt, Mehmet. *Zâhid-i Yozgadî Şeyhi Hacı Ahmed Efendi. Yozgat Tarihi ve Kültürü*. 2. Cilt. ed. Ebubekir Güngör. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022.

- Yıldızhan, Hakan. “Çağdaş Dönemde Mâtürîdî Düşüncenin İnkişafı ve Bunun Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *International Warsaw Scientific Research and Innovation Congress (24-26 January 2026 Warsaw / Poland) Congress Book*. ed. Hakan Yıldızhan- Krzysztof Kurek- Elvan Caferov. 326-338. Ankara: İKSAD Yayınevi, 2026.
- Yıldızhan, Hakan. *Mâtürîdî Düşüncenin Teşekkülünde Muhammed el-Pezdevî'nin Rolü ve Etkileri*. Ankara: İKSAD Yayınevi, 2025.
- Yılmaz, Orhan. “Din Eğitimi Açısından Yozgat'ın Önemi”. *Orta Asya'dan Anadolu'ya İlimin Yolculuğu*. ed. Yakup Koçyiğit - Aitmammat Kari-ev. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021, 793-803.
- Yozgâdî, Keşfî Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye Ahlak-ı Adudiyye Tercümesi*, Haz. İrfan Görkaş, İstanbul: Büyüyen Ay yayınları, 2016.

YOZGAT'TAN KAHİRE'YE UZANAN BİR İLİM YOLCUSU YOZGATLI MÜDERRİS İHSAN EFENDİ

Filiz KALYON*

Abuzer KALYON**

Giriş

Kahire'nin zor hayat şartlarına uyum sağlayarak Osmanlı kültürünü, edebiyatını ve dilini yaşadığı iklimde yaşatarak hayatıyla bütünleştirmiş bir şahsiyet olan Yozgatlı İhsan Efendi, Türkiye'deki ilmi camia tarafından Yozgatlı Müderris İhsan Efendi olarak tanınmaktadır. Mısır akademik çevreleri ise onu Prof. Mehmed İhsan Abdülaziz olarak bilmektedir. Mısır ilim dünyasının onu bu şekilde profesör olarak vasıflandırma sebebi, İhsan Efendi'nin Kahire'nin ikinci modern üniversitesi olan Ayn-Şems Üniversitesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmasıdır.

İhsan Efendi, Kahire el-Ezher Üniversitesindeki tahsilini başarılı bir şekilde tamamlamıştır. Tahsilinin ardından Türkiye'ye

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen – Edebiyat Fakültesi / Ürdün Yarmouk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, kalyonfiliz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7523-4168>

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı Fen – Edebiyat Fakültesi / Ürdün Yarmouk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, abuzerkalyon@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-0594-9920>

dönmeyip hayatına Kahire’de devam etmiştir. İhsan Efendi’nin Kahire hayatı hiç şüphesiz ki ilmî olarak çok verimli geçmiştir. İhsan Efendi, ilmî metodoloji hususunda hep yeniliklerin takipçisi ve tatbik edicisi olma yoluna gitmiştir. Onun bu özelliğini örneklememiz açısından yıllarını vererek yoğun mesai harcadığı Mısır’ın iki mühim müessesesinden bahsetmemiz yeterli olacaktır.

O, Kahire’deki ikinci modern üniversite olan Ayn-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kurmuştur. Bölümün kurucu başkanı olarak planladığı ders içerikleri ve derslerin işleniş metodolojisine getirdiği yenilikler vefatından sonra da bölümde tatbik edilmeye devam etmiştir. Bölüm başkanlığı vazifesini vefatına kadar sürdürmüştür. Vefatından sonra oğlu Ekmeleddin İhsanoğlu da lisans eğitiminin ardından Ayn-Şems Üniversitesi ile irtibatını devam ettirerek âdeta merhum pederinin hatırasını yaşatma çabası içine girmiştir. İhsanoğlu’nun mevzubahis bölümde Türk Dili ve Edebiyatı derslerinin bir kısmını verdiğini Kahire’de görev yaptığımız senelerde bölüm mezunu akademisyenlerden duymuştuk.³ Mevzubahis bölüm, günümüzde de lisans ve lisansüstü çalışmalarla Türkoloji sahasında Mısır’da adından söz ettiren mühim bir müessesedir.

İhsan Efendi’nin emek verdiği diğer müessese Dârü’l-Kütübî’l-Kavmiyye’dir. İhsan Efendi bu ünitelerde binlerce ciltlik Türk dilli yazma eseri ekibin başında bizzat bulunarak tasnif etme ve kayıt altına alma işini yüklenmiştir. İhsan Efendi, kelimenin tam anlamıyla Türkiye’den Kahire’ye ilim yolcusu olarak gitmiş ve bu yolculuğu ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Bir ömür süren bu ilim yolculuğunda arkasında birbirinden değerli ilmî hizmet hatıraları bırakmıştır. Kendisinin Mehmed Akif Ersoy’la olan yakın dostluğu da hayatının dikkat çekici hususları arasındadır.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu hocanın derslerine devam eden öğrencilerden Mısır’ın ünlü Türkologlarından olan Prof. Dr. Ahmed Katurî el-Safsafi ile vefatından önce yaptığımız röportajı Türkiye’de neşrettik. Bkz. Mısırlı Türkolog Mısırlı Türkolog Prof. Dr. Safsafi Ahmed El-Katûrî ile Söyleşi, Turnalar, *Uluslararası Türk Dili, Çeviri, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 91 (2023), 14-18.

1. İhsan Efendi (1902-1961) Öğrenciliği ve İlmî Hayatı

İhsan Efendi, Yozgat'ta dünyaya gelmiştir. Dünyaya geldiği zaman dilimi, Osmanlı Devleti'nin tarihe veda ettirilmek üzere olduğu asrın ilk çeyreğinin ikinci senesidir. Babası, Ağvanlı (Ayan) oğullarından Molla Mehmed oğlu Hacı Abdülaziz Efendi'dir. Anne tarafı da İslamî hayatı esas alan bir ailedir. Annesinin babası, Sultan Abdülmecid devrinde Yozgat'a yerleşen ve padişahın büyük iltifatına mazhar olan Şeyh Tayyib Efendi'dir.

İhsan Efendi'nin anne-baba tarafının İslamî hayat hususuna vâkıf olan ailelerden gelmeleri çocuklarının da bu minval üzere yetiştirilmiş olmaları hususunda şüpheyi yer bırakmamaktadır. İhsan Efendi, eğitim sahasındaki ilk bilgilerini amcası Abdürrezak Efendi'den almıştır. Sonrasında başladığı ibtidâî ve devamında kaydolduğu idâdî mekteplerinden mezun olmuştur.² İbtidâî sonrasında bir süre Yozgat'taki Mekteb-i Sultânî'de okumuştur. Yozgat'taki ilim ehlinde aldığı hususi derslerle bilgi ve birikimini artırmıştır. Aynı zamanda Yozgat müftüsü Mehmed Hulûsi Efendi'den Arapça gramer, mantık, hikmet, fıkıh, hadis ve tefsir dersleri almıştır. Klasik medrese anlayışının gerekleri doğrultusunda Dersiâm Dedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'den de icâzet almıştır. İcâzet sahibi oluşu da kendisinin henüz memleketindeyken bile İslâmî ilimler ve klasik medrese ilimleri hususunda mühim merhaleler katettiğinin göstergesidir. Farsça ve Fransızca dillerini memleketinde öğrenmiştir. İhsan Efendi kendisinde bitmek bilmeyen ilim öğrenme arzusu sebebiyle memleketi Yozgat'tan İstanbul'a geldiği tarih, 1924 senesidir. Türkiye'de kurulan yeni rejimin İslami eğitim sistemine karşı sergilediği konjonktürel durum sebebiyle İstanbul'da fazla kalmayarak Mısır'a gitmeye karar vermiştir. Onun bu kararı vermesi İstanbul'un ilim tahsili hususunda kendisine yeterli gelmeyeceği kanaatidir. Bu sebeple İh-

¹ Prof. İhsan Efendi'nin anlatıldığı bu çalışmamızda önemli ölçüde, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu tarafından hazırlanan *Kayıbolan Dünyadan Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi* (İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2018), 513 isimli eserden faydalanılmıştır.

² İhsan Efendi'nin idâdîdeki üstün başarı hususunu oğlu Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun merhum pederle rinden bahsederek ipdidâî karnesini gösterdiği bir ortamda kendilerinden bizzat dinlemiştik.

san Efendi fazla vakit kaybetmeyerek İstanbul'daki hocalarının da tavsiyeleriyle 1924 senesinde Kahire'ye hareket etmiştir.

Osmanlı ulemasının son halkalarından birisini teşkil ettiğini söyleyebileceğimiz İhsan Efendi, ilim tahsili için artık Mısır'ın başkenti Kahire'dedir. Mısır, tarihinin pek çok döneminde yabancılar için cazip bir bölge olmuştur. Müslüman gençler için de Ezher Üniversitesi,³ İslâm dünyasındaki konumundan dolayı önemlidir. Mısır aynı zamanda "Ümmü'd-Dünya" yani dünyanın anası olarak da adlandırılmaktadır. Bu bağlamda dünyanın neresinden ve hangi milletten hatta hangi dinden olunursa olunsun Mısır'a gelenler bir şekilde kendilerine yer bulmuşlardır. İslâm ülkelerindeki gençler için Mısır'da dini ilim tahsil etmek öteden beri bir tutku halini almıştır. İlim için Kahire'ye gidenlerden birisi olan Yozgatlı İhsan Efendi işte böylesine ilmî bir çevreye adım atmıştır. El-Ezher'deki tahsiline başlayan İhsan Efendi, burada devrin önemli şahsiyetlerinden İslamî usul derslerini tahsil etmiştir. O denli başarılıdır ki Mısırlı öğrencilere göre daha kolay olan yabancı mezun adaylarının alındığı imtihanlara girmeyi reddederek Mısırlı öğrencilerin girdiği ama başarmak için büyük rekabet ve gayret gerektiren imtihan usulünü tercih etmiş bunda da başarılı olmuştur. Böylece 1937 senesinde el-Ezher'den âlimiyye derecesine hak kazanıp ikincilikle mezun olmuştur. El-Ezher eğitim kurumları günümüzde de dinî eğitim misyonunu güçlendirerek sürdürmektedir. Günümüzde, dinî eğitimin yanı sıra el-Ezher'de tıp, fen bilimleri, mühendislik, sosyal bilimler ve filoloji sahalarında da güçlü şekilde eğitim verilmeye devam edilmektedir.

Genç âlim İhsan Efendi, mezuniyetin ardından Türkiye'ye dönmeyip Sultan I. Mahmud tarafından Kahire'de inşa ettirilmiş olan Sultan Mahmud Medresesinde 1937-1959 yılları arasında müderrislik ve müdürlük yapmıştır. Kendisi sadece Türkiye'den Mısır'a gi-

³ İhsan Efendi'nin yüksek tahsilini tamamladığı el-Ezher, m. 970 senesinde Fatımîler zamanında tesis edilmiştir. Günümüz itibarıyla tedrisatta bin elli altı senelik oldukça uzun bir zamanı geride bırakmıştır. El-Ezher, İslam dünyasının en mühim eğitim kurumlarından olan bir müessesedir. Fatımîlerden sonra Mısır'da hüküm süren idareler nezdinde (Eyyûbîler hariç) fevkalade alaka görüp zaman zaman ana yapıya mühim eklemeler ve tamiratlar yapılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mustafa İsmet Uzun, "Ezher", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezher#1> (19.04.2026).

den öğrencilerin değil; dünyanın değişik yerlerinden gelen öğrencilerin de yetişmelerine önemli katkılarda bulunmuştur. Kendilerine destek olarak yetişmelerine katkıda bulunduğu Türk öğrenciler arasında İsmail Ezherli, Ali Yakup Cenkçiler, Mustafa Runyun, Ali Ulvi Kurucu, M. Emin Saraç, Osman Saraç, Ömer Biçer, Ali İhsan Okur, Abdülkadir Şener ve Ali Özek gibi şahıslar önemli yer tutmaktadır.

1.1. Kahire'deki Çevresi – Dostları

Yozgatlı İhsan Efendi'nin Kahire'de ikamet ettiği zaman zarfında birbirinden değerli dostları ve öğrencileri olmuştur. Dostları arasındaki değerli şahsiyetler Mehmed Akif Ersoy başta olmak üzere, Osmanlı Devleti'nin son Şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi ve oğlu şair/akademisyen İbrahim Sabri Bey ayrıca Kahire Üniversitesi öğretim üyelerinden olup kendisiyle Mısır Milli Kütüphanesindeki Türkçe yazma eserlerin kataloglama çalışmasını birlikte yaptığı arkadaşı Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir Tırazî'nin isimlerini sayabiliriz. Ayrıca İhsan Efendi'nin Ayn-Şems Üniversitesinin üst düzey yöneticileriyle iyi geliştirilen diyalog ve sıkı dostluklarının olduğu da şüphesizdir.

İhsan Efendi'nin değerli dostlarından bazılarını şu şekilde örneklememiz mümkündür:

1.2. Millî Şairle Yolculuk ve Dostluk

Yukarıda belirttiğimiz gibi yüksek ilim tahsili için Kahire'yi tercih eden İhsan Efendi, yolculuğunu deniz yolu yani gemi ile yapmıştır. Gemide İstiklâl Marşımızın şairi Mehmed Akif'le tanışmıştır. Mehmed Âkif, memleketindeki baskılardan bunalıp gönüllü sürgün hayatının yolculuğuna çıkmıştır. Kahire'ye gitmek için gemi ile İskenderiye'ye gitmeleri gerekiyormuş. Gemide başlayan bu tanışma daha sonraları vazgeçilmez bir dostluk hâlini almıştır. İhsan Efendi ve Mehmed Akif, Kahire'de zaman buldukça sık sık bir araya gelen iki dosttur. Mehmed Akif'in hayatının son demlerinde yakın dostu İhsan Efendi'ye "Eğer sen olmasaydın ben bu gurbet ellerinde ne yapardım!"⁴ sözü dostluklarının

⁴ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur'an Meali* (İstanbul: Şule Yayınla-

derecesini göstermektedir. İki mühim şahsiyetin dostlukları Mehmed Akif'in vefatına kadar sürmüştür. Hatta Mehmed Akif, kendisi için çok önemli olan, uzun yıllar üzerinde çalıştığı Kur'an mealini de Mısır'dan ayrılırken İhsan Efendi'ye emanet eder.

1.3. Mehmed Akif'ten İhsan Efendiye Emanet

Millî şairimiz Mehmed Akif Ersoy, bildiği gibi hayatının 11 senesini Kahire'de geçirmiştir. Üstad Cumhuriyetin başlarında Türkiye'deki yeni konjonktürel durumun kendi aleyhine olması vesilesiyle Türkiye'de daha fazla kalamayacağını anlamıştır. Şu önemli hususu belirtmekte fayda var ki Mehmed Akif Ersoy gibi vatan aşkıyla yanıp tutuşan birisinin vatanından ayrı yaşaması düşünülemez. Yakın dostlarından olan Abbas Halim Paşa'nın davetiyle Mısır'a gitmiş ve vefatına çok az bir süre kalmıyaca kadar Türkiye'ye dönmemiştir. Kahire'nin Hilvan semtinde ikamet etmiştir. Kahire'nin maddi ve manevi zorlu şartları altında geçim sıkıntısı çekmiş, hanımı başta olmak üzere aile fertleri sağlık sorunları yaşamışlardır. Mısır'da ikamet ettiği zamanların bir kısmında Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk dili ve edebiyatı dersleri vermiştir. Bu derslerden aldığı ücretin kendisini az da olsa rahatlattığını söyleyebiliriz. Gönüüllü sürgün hayatında iken yoğun emek sarf ederek tamamlamaya çalıştığı Kur'an mealini 1936 senesinde hasta bir vaziyette iken İstanbul'a hareket etmeden önce yakın dostu ve sırdışı Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'ye "Bu sende kalsın; dönersen üzerinde çalışıp neşre hazırlarız. Dönemezsem yakarsın" vasiyetiyle emanet etmiştir. Mehmed Akif'in kendisine bıraktığı emaneti şairin vefatından sonra da muhafaza etmeye devam eden İhsan Efendi vefatına yakın bir vakitte emanetin yani meal çalışmasının yerini oğlu Ekmeleddin'e göstererek üstadın vasiyetini de söylemiştir.⁵

rı, 2015), 301.

⁵ Bu hususu yani Kur'an mealinin akıbeti konusunu İsmail Hakkı Şengüler başta olmak üzere pek çok araştırmacı çalışmalarında işleyerek değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Özellikle Ekmeleddin İhsanoğlu ve Fatma M. Şen tarafından neşredilen *Akif'ten Emanetler*, konuyu derinlemesine işlemektedir. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Fatma Şen, *Akif'ten Emanetler*, (İstanbul: YKY, 2024). Konunun değerlendirildiği bazı neşriyatı da

1.4. Şair İbrahim Sabri Bey (1898-1983)

Osmanlı Devleti'nin son Şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi'nin oğlu olan şair İbrahim Sabri Bey, İhsan Efendi'nin Kahire'de görüştüğü dostları arasında yer almaktadır. Sürgünde Unutulan Türk Şairi İbrahim Sabri isimli kitapta Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, İbrahim Sabri'nin şiirlerini dinleyenler kısmında yazdığı ifadeleri aynen aktarıyoruz:

İbrahim Sabri'nin Kahire'de şiir konusunda muhatapları sınırlı idi. Bunların başında yakın dostu ve akrası Yozgatlı Mehmet İhsan Efendi (ö. 1961) gelir. İbrahim Sabri'nin onu Sultan Mahmud Medresesi'ni ziyaretleri esnasında ve İhsan Efendi'nin evinde katıldığı davetlerde Türkiye'den gelen dostlara takdim edilir ve ondan şiirlerinden örnekler okuması rica olunurdu. Benim hatırımda kaldığına göre İbrahim Bey, cebinden çıkardığı ajandasında güzel rika yazı ile yazılmış şiirleri arasından, o ana uygun seçtiği şiirlerinden okurdu. O okuyuşun yarattığı memnuniyetle birçok misafirin gönlünde neş'e hâsıl olurdu.

1374/1955 yılında İbrahim Sabri, İskenderiye'den gönderdiği bayram tebriğinde yaşadığı vatan hasretini, dostu ve "faziletli biraderim" diye hitap ettiği İhsan Efendi'ye şöyle ifade eder:

Hây u hûy ile hayatın didinirken, bilmem

Bu gelen iyî [bayram] ile kaç sâl-i felaket doldu?

Müşterek mâteme rağmen, yine tebrîk ederim:

Gurbet illerinde, birâder yine bayram oldu⁶

Vatan hasretiyle yoğunlaşmış olan mısraları kısmen açıklayarak günümüz Türkçesine şu şekilde aktarmamız mümkündür:

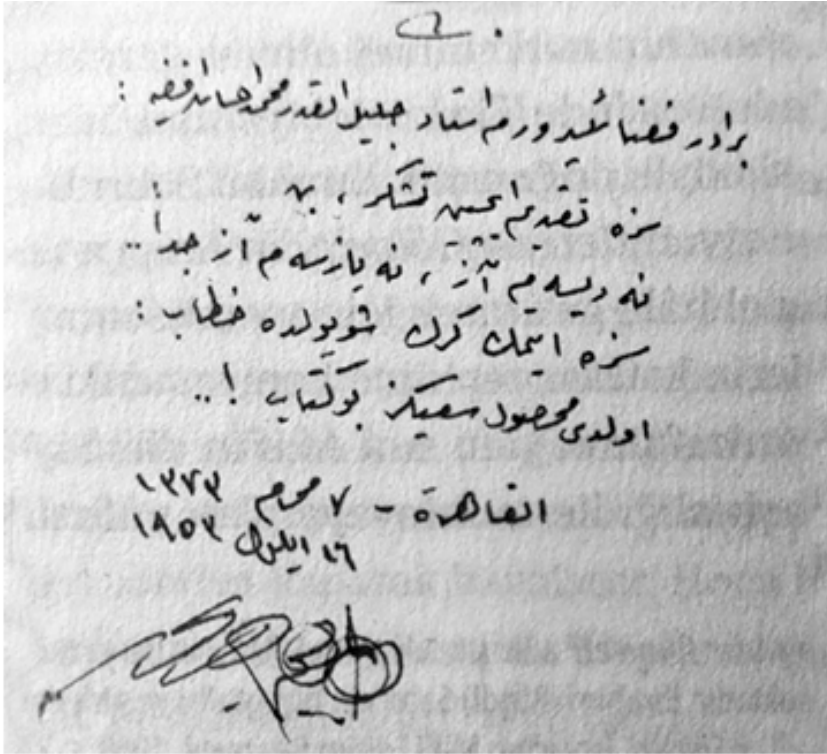
Hayatın koşuşturması, gürültüsü ve zorlukları içinde çırpınırken insan, zamanın nasıl geçtiğini fark edemez. Bu bayramla birlikte acaba kaç yıl daha felaketle doldu? diye soruyor. Yani geçen zamanın mutluluk değil, acı ve felaket biriktirdiğini ifade ediyor.

şu şekilde sıralamamız mümkündür M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Akif Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*, (İstanbul: Şule Yayınları, 2015). Ekmeleddin İhsanoğlu, *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima: Yozgatlı İhsan Efendi*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2018), Abuzer Kalyon, *Mehmed Akif Ersoy'dan Seçmeler*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017). Abuzer Kalyon, "Mehmed Akif'in Kur'an Mealinin Serüveni", *New Era Journal of Interdisciplinary Soci-al Studies*, 7/1 (2021), 1-10.

⁶ Ekmeleddin İhsanoğlu, Abuzer & Filiz Kalyon, *Sürgünde Unutulan Türk Şairi, İbrahim Sabri, Mısır Dâneleri'nden Seçmeler*, (İstanbul: Kabaıcı Yayınları, 2021), 30-31

Bayram gelmiş ama iç huzur yok. Ortak bir yas, toplumsal bir acı yaşanmasına rağmen şair yine de bayram tebriğinde bulunmaktan geri kalmamaktadır. Bu durum, gelenek gereği yapılan bir zorunluluk gibi bir hava estirmektedir. “Ey kardeşim, gurbet elerde yine bayram geldi.” diyor. Ancak burada bir burukluk var: memleketten uzak olmanın hüznü, bayram sevincini gölgeliyor.

İbrahim Sabri Bey, Mehmed Akif’in *Gölgeler* isimli eserini Arapçaya tercüme etmiştir. Neşrettiği kitabı imzalayarak İhsan Efendiye takdim etmiştir.

Mehmed Akif Ersoy'un Safahat'ın 7. kitabı *Gölgeler*'in İbrahim Sabri Bey tarafından Arapçaya yapılan tercümesinin İhsan Efendi'ye takdimi⁷

Şair İbrahim Sabri Bey, Kahire'de gurbet duygularını paylaş-

⁷ İhsanoğlu vd. *Sürgünde Unutulan Türk Şairi*, 35.

tığı İhsan Efendi'nin vefatına tarih düşürmüştür. İbrahim Sabri, İhsan Efendi'nin vefatına düşürdüğü tarihte ise onun emsali bulunmayan bir üstad olduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

Medfûn bu yerde, zâir,
 Bir muğterib muhâcir.
 (İhsan Efendi) nâmı,
 Şer'-i mübîninde nihrîr
 Türk oğlu Türk bir üstad,
 Emsâli, şimdi nâdir
 Rihletle nâ-be mevsim
 Bir ibret etti takrîr
 (Bir bir) çıkıp, esfele
 Târihi oldu sâdır:
 (Rahmâna göçtü İhsân)
 (Cennettedir mücâvir) (330)
 [Kahire, 1383-2 = 1381 = 1961]⁸

İhsan Efendi'nin vefatı için düşürölüp mezar taşına aynı ifadeler ve Osmanlıca harflerle⁹ yazılan tarihi günümüz Türkçesine şu şekilde aktarabiliriz:

*"Bu yerde gömülü olan kişi, ey ziyaretçi,
 Garip ve muhacir bir kimseydi.
 Adı İhsan Efendi idi.
 Açık (apaçık) şeriat ilminde derin bir bilgindi.
 Türk oğlu Türk bir üstat idi;
 Benzeri şimdi pek nadirdir.
 Mevsimsiz (zamansız) bir gidişle
 İbret verici bir hâl ortaya koydu.
 Bir bir (harflerle/ifadelerle) aşağıdan yukarıya doğru
 Tarih (düşürölerek) şöyle çıktı:
 'İhsan, Rahman'a göçtü.'"
 (Cennette mekân edinmiştir)*

⁸ İhsanoğlu vd. *Sürgünde Unutulan Türk Şairi*, 104

⁹ Osmanlı harfli şiirin yer aldığı mezar taşı fotoğrafı ekler kısmındadır.

1.5. Kahire'deki Türk öğrenciler

İhsan Efendi, bilhassa Mısır'a geldiği ilk senelerde kendisi de maddi bakımdan çok sıkıntı çekmiştir. Bu sebeple kendisinin çektiği sıkıntıları hemşehrileri çekmesin diye Ezher Üniversitesi'nin Türk öğrencilerine her zaman sahip çıkarak her türlü sıkıntılarında yardımcı olma yoluna gitmiştir. Türkiye'den Ezher'e giden öğrencilerin genel olarak çektikleri sıkıntılar sadece ekonomik sıkıntılar değildir. Türkiye'den kaynaklanan sıkıntılar da vardır. Bu durum, Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babasını anlattığı kitabın bir bölümünde örneklerle gözler önüne sermektedir.¹⁰

1.6. Kraliyet Tercümanı

Anadili gibi Arapça bilen İhsan Efendi, Mısır'da Kraliyet tercümanı olarak da görev almıştır (1935-1952). Buradaki 1952 tarihi Mısır'da Kraliyetin son bulduğu tarihtir. Abidin Kraliyet Sarayının Türk arşivi başuzmanlığını yapmıştır. O'nun Kahire'de Kraliyet tercümanı olarak vazife aldığı seneler Kral Faruk'un saltanat seneleridir. Kavalalı ailesine mensup olan Kral Faruk ve Kral Fuad Mısır idaresindeki Kavalalı Mehmed Ali Paşa ailesinin son temsilcileri olmuşlardır. Mısır Kralı Fuad'ın Türkçeyi gayet güzel konuşup anladığı; oğlu Kral Faruk'un da Türkçe bazı esprî ifadelerini bildiğini Ekmeleddin İhsanoğlu'nun eserinde yer verdiği bilgilerden anlamaktayız.¹¹

1.7. Ayn-Şems Üniversitesi Türk Edebiyatı Profesörü

İhsan Efendi Türk dili ve edebiyatının modern yöntemlerle öğretilmesi için 1951'de Kahire'deki Ayn-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsünün kuruluş çalışmalarını başlatarak faaliyete geçirmiştir. Bu kürsüde Türk dili ve edebiyatı hakkında akademik dersler vermiştir. Kürsü başkanlığı vazifesi vefatına kadar devam etmiştir. Söz konusu bölümde pek çok değerli Türkolog yetişmiştir. Günümüzde de Ayn-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bö-

¹⁰ Bkz. İhsanoğlu vd, *Sürgünde Unutulan Türk Şairi*, 233-235.

¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, (İstanbul: İRCİCA Yayınları, 2006).

lümü, lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde Türkoloji eğitimi vermektedir. Meşhur Mısırlı Türkologlardan Prof. Dr. Safsafi, Prof. Dr. Macide Mahloun ve Prof. Dr. Muhammed Haridi bu kürsüde yetişmişlerdir. Daha sonraları gelişmiş bir bölüm hâlini alan kürsü, yetiştirdiği Türkologlarla Mısır'daki diğer üniversitelerde yer alan Türk dili ve edebiyatı bölümlerine (El-Ezher Üniversitesi Diller ve Tercüme Fakültesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü hariç; bu bölüm kadrosunda bulunan yirminin üzerindeki akademisyenle başka üniversitelere ihtiyaç duymamaktadır.) akademik destek de vermektedir.

Prof. İhsan Abdülaziz'in Üniversitede akademik anlamda dersler vermesinin yanı sıra Türk dili ve edebiyatı hakkında önemli çalışmaları da bulunmaktadır.¹²

1.8. Türkiye'ye Diyanet Reisliği Teklifi

Yozgatlı İhsan Efendi'nin Mısır'da sergilediği ilmi çalışmalar Türkiye'deki dostları ve ilim çevreleri tarafından sürekli takip edilmiştir. Hatta Yozgat milletvekillerinin girişimiyle Demokrat Parti iktidarı tarafından kendisine Diyanet İşleri Başkanlığı teklif edilmiş ama kabul etmemiştir. Makam teklifini reddetmesi pek çok İslâm ilimleri âliminin olmak istediği riyaseti kabul etmemesi kendisinin İslâmî bir unvanla anılsa bile dünyevî makam ve mevkiilerde gözünün olmadığı özelliğiyle açıklanabilir. Benzer bir durum da Mısır Kralı Faruk tarafından kendisine yapılan "beylik" rütbesini tevcih etmeleri olmuştur ki İhsan Efendi onu da kabul etmemiştir.¹³

2. Kişilik Yapısı

2.1. Örnek Kişilik

Müderris İhsan Efendi'nin şahsiyet olarak da sıradanlığın çok ötesinde bir hususiyet taşıdığını söylememiz mümkündür. Mehmed Âkif Ersoy'un ona olan itimat ve özel dostluğunun İhsan Efendi'deki sağlam karakteristik şahsiyetin göstergesi olduğunu söy-

¹² Bu konuda geniş bilgi için bkz. Güler Doğan Averbek, "Yozgatlı İhsan Efendi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Sahasındaki Faaliyetleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal Of Academic Literature], 5/10 (Bahar 2019), 47-74.

¹³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ihsan-efendi>

leyebiliriz. Çünkü herkesçe malumdur ki Mehmed Akif Ersoy'un, dostluğunu devam ettireceği kişilerde evvela aradığı doğruluk ve güvenilirliktir. Bu hususlarla alakalı Mehmed Akif'in arkadaşlarıyla yaşadığı bazı özel durumlardan bahsedebiliriz. Akif, sözünde durmayı ilke edinmiştir. Fatin Gökmen hocanın bir hatırasını buraya almakta fayda olduğu kanaatindeyiz.

Akif ile sözleşmiştik. Bana ziyarete gelecek ve evde sohbet edecektik. Ama onun geleceği gün şiddetli bir yağmur ve fırtına başladı. Gemiler bile çalışmıyordu. Akif bu havada gelemez herhalde diyerek şemsiyemi aldım ve komşuya gittim. Biraz sonra eve geldiğimde, Akif'in eve gelip beni sorduğunu ve dönüp gittiğini öğrendim. Ertesi gün kendisine gidip özür diledim. Ama o kabul etmedi ve bana "İnsanlar sözleriyle bağlanır. Biz sözleşmiştik, fakat sen sözünde durmadın, artık sana güvenemem" dedi ve üç ay kadar bana küs durdu.¹⁴

Mehmed Âkif'in kişiliği ile alakalı bu örnekten de anlaşılıyor ki o doğruluktan ayrılanlarla arasını açmaktadır. İhsan Efendi ile Mehmed Akif arasındaki sağlam dostluk da gösteriyor ki güven ve doğruluk hususunda iki mühim şahsiyet birbirini bulmuştur...

2.2. Yakından Tanıyanların Sözüyle İhsan Efendi

İhsan Efendi'nin ahlak ve kişiliğinin de kelimenin tam anlamıyla mümtaz bir yapıda olduğunu kendisini tanıyanların beyanatlarının Ekmeleddin İhsanoğlu'nun babası ile alakalı olarak kaleme aldığı kitaba aktarılan bölümlerden anlıyoruz. Bu konuyu mevzubahis eserin 337. sayfasından örnekleyelim:

2.3. Ali Ulvî Kurucu:

"Sanki simâ-yı Peygamberî'yi andıran erkek güzeli."

Ali Ulvî Kurucu'nun İhsan Efendi'yi ilk gördüğü zamanki intibaları aynı sayfada şöyle verilmektedir:

"İlk İhsan Efendi'yi görmem, merhum hiç gözümün önünden gitmez. Mısır âlimlerinin Ezher hocalarının sarık ve cübbeleri Mısır'a ait bir kı-

¹⁴ <https://yalova.diyaret.gov.tr/Sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&contentid=562>

yafet tarzıdır. Merhum üstad Mısır'da kaldıkları halde İstanbul cübbesi giyerlerdi. Sarıkları da Türk sarığı, Osmanlı, aynen tarihlerde gördüğümüz, ulemada gördüğümüz, duyduğumuz...

2.4. Ahmed Davudoğlu¹⁵

"Resulullah'ın ahlakı ne ise İhsan Efendi'nin ahlakı da o idi."

2.5. İsmail Hakkı Şengüler

Kahire'de yüksek tahsil görmek için bulunan İsmail Hakkı Şengüler de hocası hakkında şunları anlatmaktadır:

"... orta boy sevimli sakalı, vakur ve nurlu çehresi, bu çehreye heybet kazandıran güür kaşları, şeyhülislâmlarınki kadar temiz, zarif, görkemli sarığı ve Osmanlı'nın ince zevkini yansıtan tiril tiril cübbesiyle, istisnasız herkesin saygı duyduğu, son derece ağırbaşlı olduğu kadar da mütevazı bir zat... Anlatırlardı büyük zatmış... Görüp elini öpenler ondan bahsederlerken kendilerinin farkında olmadıkları bir saygı içine girdiklerini müşahade ederdik... eli elimdeydi. Tam ağzıma yaklaştırıyordum ki elimden kayıverdi, öpemedim. Meğer elini öptürmezmiş... Karşılıklı hal hatır soruldu, sohbet edildi. Kendi eliyle yapıp ikram ettiği nefis çaylar içildi. Bir ara benimle ilgilendi, tahsil için geldiğimi öğrenince memnuniyetini belirtip başarı diledi. Tavrı ve davranışları ciddi idi." (İhsanoğlu, 2018: 339-340).

2.6. Ekmeleddin İhsanoğlu

Ekmeleddin İhsanoğlu da mevzubahis kitabında babası hakkında şu değerlendirmede bulunmaktadır:

"59 yaşında vefat eden İhsan Efendi'nin hayatının gençlik, orta yaş ve hastalanmadan önceki halini bilenlerin söyledikleri hep şudur: Çok yakışıklı, pehlivan yapılı ve giyim-kuşamına itina eden biriydi. Pembe tenli, elleri tombul tombul idi. Parmaklarının eklem çukurlarına birer nohut sığardı." (İhsanoğlu, 2018: 337).

"Babam gönül adamı olarak her ne kadar giyim ve kuşamına dikkat etse de şatafata hiç ehemmiyet vermezdi. Onun için esas olan iç dünyası-

¹⁵ Bahsi geçen Ahmet Davutoğlu, Türkiye'de Bakanlık ve Başbakanlık yapmış olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu değildir. Onunla isim benzerliği vardır.

nın zenginliğiydi. Bu iç dünyasındaki hâlin sağlamlığını gizlemek değil; teşhir etmemek esas olandı. O sessizliği, sükûtu tercih eder, kendinden bahsetmeyi veya bahsedilmeyi asla sevmeydi. İç dünyasının zenginliği ölçüsünde kendinden emin, Cenab-ı Hak ile olan teslimiyet bağının gün geçtikçe güçlenmesinin huzuru içinde idi.” (İhsanoğlu, 2018: 340).

2.7. Emin Saraç

İhsan Efendi’nin ilmi sahadaki yetkinliği konusunda yakınında bulunan şahsiyetlerden Emin Saraç’ın şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Fıkıhta Merginânî’nin el-Hidâye’sinden bazı bahisleri, mantıkta el-Süllem’i, usûl-i fıkıhta ise İslâm Hukuku Fakültesinde referans kitap olan el-Tavdîh’i okuduğunu söylüyor (İhsanoğlu, 2018: 192).

2.8. Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir Tırazî’nin İfadeleriyle İhsan Efendi

Kahire’deki Türkçe el yazması eserlere emek veren diğer bir şahsiyet Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir Tırazi de hocası, Prof. İhsan Abdülaziz’in gayretleri ve kişiliği hakkında Ayn-Şems Üniversitesi’nin 1985 yılında düzenlediği anma toplantısında şunları vurgulamıştır:

“Hocamız, sağlık durumuna rağmen, sabahleyin göreve ilk başlayan kişiydi ve saat tam 14.00’ü göstermeden yerinden ayrılmazdı. Hâlbuki o anda görev başında fazla kimse kalmazdı. O nuranî siması, takva dolu şahsiyeti, mütevazı olduğu kadar vakur karakteri ile insanlara karşı sevgi dolu, gençlere baba şefkati ile yaklaşan, ağabey ve kardeş samimiyeti ile ilgi kuran bir insandı. Sağlık sıkıntıları olduğu hâlde sosyal ve insani münasebetlerde görevini hiç ihmal etmez, dostluk, insanlık görevi neyi gerektiriyorsa onu sessizce ve kendi sağlık şartlarını zorlayarak eda ederdi. Onda büyük sûfilerin çehresi, şeffaf ve yüce hâli vardı.”
“1955’te İhsan Hoca, Millî Kütüphane’de çalışmaya başladı. Millî Kütüphane Türkçe ve Farsça binlerce yazma ve basma kitaptan oluşan büyük koleksiyonlara sahipti. Biz kendisiyle çok sayıda Türkçe nadir yazma ve basma kitap ihtiva eden Talat Paşa ve Teymur Paşa Koleksiyonlarının kataloglarını hazırlamaya başladık. Burada nurlu parlak çehresi, imanla dolu kalbi, itminana ulaşmış nefsi, takvası ve hem arkadaşlara gösterdiği

iyi muamele hem de davranışlarıyla herkesin sevdiği ve saydığı mümtaz, müstesna bir şahsiyet hâline gelmişti. Hasta olsa dahi muntazaman göreve gelir, resmi mesainin ilk dakikasından son anına kadar göreve devam ederdi. Ben biraz yorgunluk gösterdiğim zaman bana “Seyyid Nasrullah elinden geleni yap. Bu bizim yapmamız gereken bir görevdir. Bu ilmî görevi tamamlamak çok değişik hünerlerin bir arada toplanmasını gerektirmektedir. Bu da zamanımızda nadirdir.” derdi. Yazmaları dikkatle inceleyerek, eserin adını, müellifin adını tespit eder, ayrıca değişik dillerdeki bibliyografyalardan bu bilgileri kontrol ederdi. Sonra müellifin adını, lakabını künyesini, şöhretini veya mahlasını bulur, vefat tarihini tespit eder ve yazmanın kadikolojik vasfını tafsilatlı bir şekilde beyan ettikten sonra yazmanın hangi tür hatla yazıldığını, hattatın veya müstensihinin adının, istinsah tarihinin veya döneminin ne olduğunu kayıtlardan veya kendi tecrübesiyle tespit ederdi. İşte sabahdan ikiye kadar mesaisi böyle geçer, buradaki görevini bitirdikten sonra Ayn Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesine Türk dili ve edebiyatı konusundaki derslerini vermeye giderdi. Rahmetli hocamızı Mevlânâ Celaeddin-i Rûmî'ye benzettiğimiz için ona o şekilde hitap ederdik ve Millî Kütüphane'de Mevlânâ denilince ondan bahsedildiği anlaşıldı. Ben çalışma esnasında bazen ara verirdim... Başka bölümlerden arkadaşlar gelir, lafa dalarlardık... Bir şey söylemez fakat gözünün arkasında böyle hafifçe bakar... Biz davranırdık. Gelen misafir çıkar, işbaşı yapardık. Odamız boşalınca rahmetli Mevlânâ bana hitaben “Seyyid Nasrullah... Seyyid Nasrullah... Bu vakitler bize emanettir. Sonra unutma ki biz yapıp bitiremezsek akıbeti ne olur... ne olur hep birlikte bunu tamamlayalım” derdi.” (İhsanoğlu, 2018: 173-174).

3. Türkçe Yazma Eserler Kataloğunu (Fihrisü'l-Mahtûâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye) Hazırlama Çalışması

İlmî çalışmalar hususunda zamanla yarışan Prof. İhsan Abdülaziz'in en önemli çalışmalarından birisi de hiç şüphesiz ki Mısır Millî Kütüphanesi yani Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye'de bulunan Türkçe yazma eserlerin kataloglama çalışmasına yaptığı hizmet ve katkılardır.¹⁶ Geniş bir koleksiyonu ihtiva eden kütüphanede-

¹⁶ Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nun hazırlanması çalışmasında yaptığı sevk ve idare konusuna başka bir çalışmamızda da değinmiştik. Kalyon Abuzer, Filiz Kalyon, Mısır'daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler, *International Journal of Languages'xx Education*, 1(Volume 3 Issue 3) (2015), 1-10., Doi: 10.18298/ijlet.537)

ki Türkçe yazma eserlerin tamamını inceleyip bilimsel yöntemlerle kataloglayan iki şahsiyetten birisi Prof. İhsan Abdülaziz, diğeri de Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir el- Tırazî'dir.

Mısır Millî Kütüphanesi Türk dilli yazma eserler konusunda çok zengin bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle Türkçe el yazması eserler arasında Türk dili ve edebiyatının anıt eserlerinden olan Kutadgu Bilig'in üç nüshasından birisi Kahire'de bulunmaktadır.¹⁷

Mısır Millî Kütüphanesi Darü'l-Kütübü'l-Kavmiyye'de İhsan Efendi'nin sevk ve idaresiyle kataloglaması yapılan eser sayısı 5154'tür. Katalog 4 cilt olarak neşredilmiştir. Sonradan çıkarılan mülhak kitapla cilt sayısı 5 olmuştur.

Mısır Millî Kütüphanesi tarafından geçmişte tek baskısı yapılan katalogun bugün mevcudu tükenmiş olup yeniden basımının yapılması ihtiyacı vardır. El yazması eserler dışında Kahire'de kurulan Bulak matbaasında basılan kitapların en az birer nüshası günümüzde Mısır Millî Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. Hemen şunu da belirtelim ki Bulak Matbaasında basılan bilimsel ve teknik kitapların sayısı da azımsanamayacak kadar çoktur. Kütüphanedeki Türkçe matbu kitapların sayısı da 5.000 civarındadır.¹⁸

Ekmeleddin İhsanoğlu'nun verdiği bilgilere göre babası tarafından yapılan fişleme çalışmalarının önemli bir bölümü kütüphane çekmecelerinde kalarak basılan kataloglarda yer almamıştır (İhsanoğlu, 2018: 171). Maalesef bu fişlerin kaybolduğu kanaatini taşımaktayız.

Prof. İhsan Abdülaziz'in Türkçe Yazma eserlerle ilgili katalog çalışmasına verdiği özverili destek, Türkçe Yazmalar Katalogunun birinci cildine "Tasdîr"¹⁹ başlığı altında yazılan ön sözde Darü'l-Kütup Genel Direktörü Sa'd Muhammed Reşid tarafından dile ge-

¹⁷ Kutadgu Bilig'in Kahire nüshası hakkında neşrettiğimiz teferruatlı çalışma için bkz. https://lib.hacibayram.edu.tr/storage/media/publication_translation/2026/04/27/file/tr/8313a8bb-81fd-4139-9e01-8d1400638891.pdf

¹⁸ Kalyon, Abuzer, Kalyon, Filiz, *Mısır'daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler*, 3-5.

¹⁹ Katalogun 1. Cildinin baş tarafında yer alan *Tasdîr* kısmı orijinal halinin fotoğrafı bu çalışmanın ekler kısmına alınmıştır.

tirilerek basım aşamasında hayatta olmayan İhsan Efendi rahmetle anılarak emeğinden dolayı teşekkür edilmektedir.

Not: Mısır Milli Kütüphanesi (Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye)'deki Türkçe el yazması eserleri kataloglanma çalışmaları İhsan Efendi ve Nasrullah Mübeşşir Tırazî'nin fedakârane çalışmalarıyla kendi zamanlarına kadar alınan eserleri ihtiva edecek şekilde yapılmıştır. Bu şüphesiz minnet duyacağımız bir emektir. Bazı neşriyat çalışmalarımızda işaret ettiğimiz gibi sonradan kütüphaneye kazandırılan ama herhangi bir kataloglama işlemine tabi tutulmayan Türk dilli 200 civarında yazma eser mevcuttur. Bu eserlerin ilmî metotlarla kataloglanması çalışmalarını Türkiyeli ve Mısırlı yetkililer birlikte yapmalıdır. Ayrıca kataloglanması yapılan 5154 Türkçe yazma eser ve aynı şekilde kataloglanması tamamlanan yaklaşık 5.000 civarındaki Arap harfli Türkçe matbu eserlerin dijital ortama aktarım çalışmaları ivedilikle başlatılmalıdır.

Bu temennimizin gerçekleşmesini Mısır Milli Kütüphanesi (Dârü'l-Kütübü'l-Kavmiyye)'nin Türkçe yazma eserler kısmına büyük emekler veren Prof. Mehmed İhsan Abdülaziz ve Prof. Dr. Nasrullah Mübeşşir Tırazî'nin yüce hatıralarına karşı bir teşekkür nişanesi olarak addedeceğiz.

Sonuç

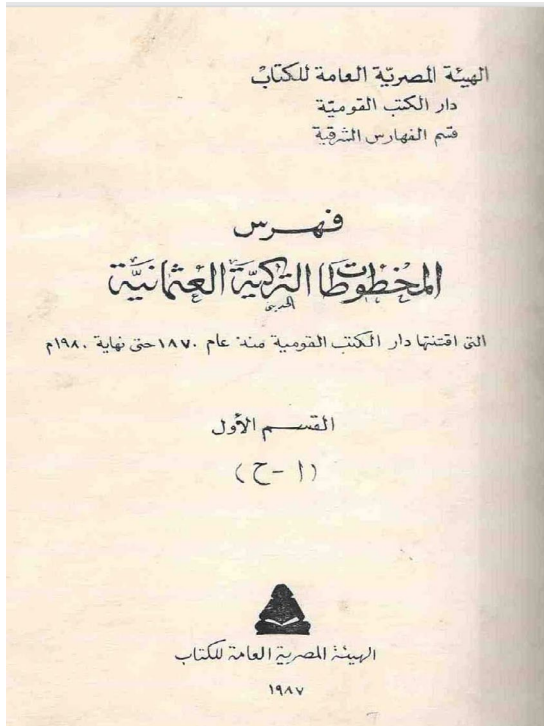
Bu çalışmada ilim aşkıyla tutuşup Yozgat'tan İstanbul'a oradan da âdeta ilim deryasına kavuşmak istercesine Kahire'ye giden İhsan Efendi'nin hayat gerçeğinin bazı kesitlerinden bahsedildi. Çalışmada geniş ölçüde faydalanarak mühim alıntılar yaptığımız temel kaynak Ekmeleddin İhsanoğlu'nun merhum pederini anlattığı *Yozgatlı İhsan Efendi: Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima* isimli kitaptır. Bu temel kaynağın İhsan Efendi'yi tanımak ve ilmi faaliyetlerinin farkına varmak için yeterli olduğu kanaatindeyiz. Bu kaynağın yanı sıra konuyu kısmen renklendirmek için Mısır'da gelişen Türk kültür varlığı ile alakalı kendi neşriyatımızdan faydalandık. DİB'in İhsan Efendi hakkında İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddesi de müracaat kaynaklarımız arasında oldu. Çalışmanın ekler kısmına Ekmeleddin İhsanoğlu arşivinden neşriyata yansıyan fotoğraflara yer verdik. Yine ekler kısmında tarafımız-

dan çekilen ebedi istirahatgâh fotoğraflarını ekledik. Şurası muhakkak ki İhsan Efendi Türkiye’den Mısır’a gitmeseydi ve Mısır Millî Kütüphanesi’nde kataloglama çalışması yapmasaydı kütüphanedeki eserlerin künyelerinin belki de sadece az bir kısmına (Dağıstanî’nin hazırladığı ilk katalog vesilesiyle) ulaşabilecektik. Yine İhsan Efendi’nin şahsi çabaları olmasaydı, Ayn-Şems gibi modern ve büyük bir üniversitede 1950’li yıllarda Türkoloji Bölümü kurulamayıp kuruluşu çok ileri zamanlara sarkacaktı... Devlet ve millet olarak kadim kültürümüze emek veren şahsiyetlerden olan Prof. İhsan Abdülaziz’in ismini ve hatırasını yaşatmak görevlerimiz arasındadır diye düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Averbek, G. D. “Yozgatlı İhsan Efendi’nin Türk Dili ve Edebiyatı Saha-sındaki Faaliyetleri”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. 5/10 (2019), 47-74.
- DİA, “Mehmed İhsan Efendi”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islaman-siklopedisi.org.tr/mehmed-ihsan-efendi> (18.04.2026).
- Düzdağ, M.E. *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur’an Meâli*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2005.
- Eymen, F. S. *Dârü’l-Kütübü’l-Mısriyye Tarihuhu Tatavvuruhuha*. Kahire: Dârü’l-Arabiyye Li’l-Kitab, 1996.
- İhsanoğlu, E. *Mısır’da Türkler ve Kültürel Mirasları*. İstanbul: IRCICA Yayınları, 2006.
- İhsanoğlu, E., Kalyon, A., Kalyon, F. *Sürgünde Unutulan Türk Şairi İbrahim Sabri Mısır Daneleri’nden Seçmeler*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2021.
- İhsanoğlu, E.; Aynur, H. Yazmadan Basmaya Geçiş, Osmanlı Basma Kitap Geleneğini Doğuşu, (1729-1848). *Osmanlı Araştırmaları XXII, Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan I*. İstanbul: 2003, 219-255.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Yozgatlı İhsan Efendi: Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2018.
- İhsanoğlu, E. & Şen, F. *Âkif’ten Emanetler*. İstanbul: YKY, 2024.
- Kalyon A.; Kalyon, F. Mısır’daki Türkçe El Yazmaları Hakkında Görüşler. *International Journal of Languages’ Education*, 1(Volume 3 Issue 3) (2015), 1-10.
- Kalyon F. & Kalyon, A. Kutadgu Bilig’in Kahire Nüshası ve Mısır Millî Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Yazma Eserlerin Mahiyetleri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Yazılışının 950. Yılı Anısına*

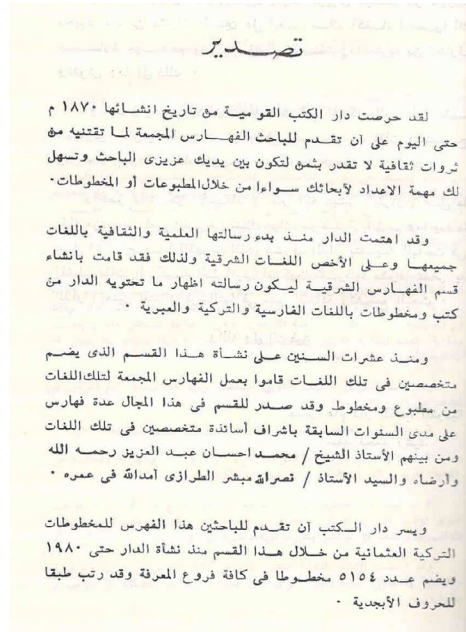
- Uluslararası Kutadgu Bilig ve Türk Dünyası Sempozyumu. (2019), 127-142. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) erişim linki: https://lib.haci-bayram.edu.tr/storage/media/publication_translation/2026/04/27/file/tr/8313a8bb-81fd-4139-9e01-8d1400638891.pdf
- Kalyon, A. Mısır'daki Türkçe yazma eserlerin durumu ve bunları gün ışığına çıkaran şahsiyetler. H. Aynur vd. (Haz.). *İlim ve İrfan Yolunda Bir Hezarfen: Ekmeleddin İhsanoğlu'na Armağan*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Kalyon, F. Mısır Milli Kütüphanesinde Bulunan Türkçe Matbu Divanlar. *Turkish Studies -Language*. 15(1) (2020), 247-278. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41726>
- Özel, A. "Mübeşşir et-Tırâzî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2006. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mubessir-et-tirazi> (erişim, 02.07.2019).
- Tırâzî, N. M.; Abdülaziz, İ.. *Fihris el-Matbu'at el-Türkiyye el-Osmaniyye*, el-Heyet el-Misriyye el-Amma Kahire: Li'l-Kitab, 1982-1997.
- Uzun, Mustafa İsmet. "EZHER", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezher#1> (19.04.2026).

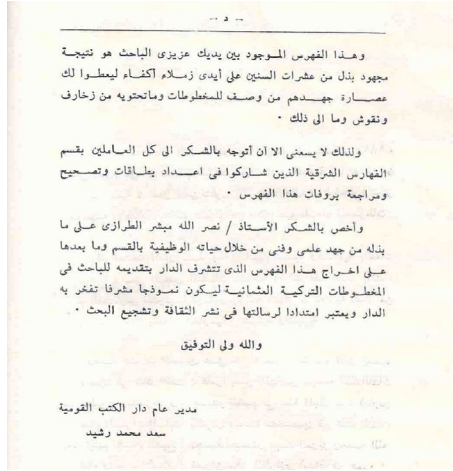
Prof. İhsan Efendi ve Nasrullah Mübeşşir Tırâzî tarafından hazırlanan katalogun kapak fotoğrafı.

Katalogun Türkçe olarak hazırlanan arka kapak fotoğrafı.

Katalogun Tasdir yani ön sözünde Genel Direktör Sa'd Muhammed Reşid'in İhsan Efendi ve Mübeşşir Tırazî'ye teşekkürlerini ihtiva eden sayfa fotoğrafı.

Tasdir'in bir sonraki sayfa fotoğrafı.

Mısır – Kahire'de Kanatır-ı Hayriye'de piknikte. Ön sıra soldan sağa: İbrahim Sabri Bey'in oğlu Mehmed İbrahim, Üsküplü Hafız Bedri Efendi (daha sonra bu zat Makedonya Diyanet İşleri Reisi olmuştur), İbrahim Sabri Bey. Ön sıra soldan sağa: Üsküplü Şuayb Abdülaziz, Mustafa Sabri Efendi, İhsan Efendi, Konyalı Ali Zeki Efendi. Arka sıra soldan sağa: (?), Çanakkaleli Hafız Eşref, 3 Eylül 1933²⁰

Mustafa Sabri Efendi'nin vefatı üzerine 1954'te Sultan Mahmud Medresesinde verilen taziye yemeğinde çekilen fotoğraf.²¹

²⁰ İhsanoğlu vd. s. 44

²¹ İhsanoğlu vd. s. 46

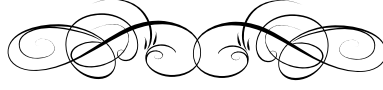
1. İbrahim Sabri Bey, 2. İhsan Efendi, 3. Ali Yakup Cenkçiler, 4. Ali Zeki Efendi, 5. Mübeşşir Tırazî, 6. Sultan Abdülaziz'in torunu Şehzâde Şevket Efendi, 7. Sabri Ünver (Bursa), 8. İbrahim Değirmenci (Denizli), 9. Mehmet Ağırtaş (Kilis), 10. Mehmet Özhan (Kırşehir), 11. Abdülkadir Açikkol (Gaziantep), 12.(?), 13. Kemal Erdi (Kahramanmaraş), 14. Ali Aras (Kızılcahamam-Ankara), 15. Hasan Ali Köseoğlu (Adapazarı), 16. Mehmet Dereli (Konya), 17. Ali İhsan Okur (Yozgat), 18. Remzi Şen (Pehlivan- Bursa), 19. Fazıl Efendi (Arnavut), 20. İsmail Kartal (Emet-Kütahya), 21. Emin Saraç (Erba-Tokat), 22.(?), 23.(?), 24. İbrahim Sabri Bey'in oğlu Mehmed İbrahim, 25. Himmet Macit (Çanakkale), 26. Ahmet Uysal (Kayseri), 27.(?), 28.(?), 29. İzzet Toptaş (Ankara), 30. Osman saraç (Erba-Tokat), 31.(?), 32. Ahmed Muvahhid, 33. Mehmet Müftüoğlu (Keskin-Ankara), 34. Abdullah İşler (Kızılcahamam-Ankara), 35.(?), 36.(?), 37. Ali Özek (Fethiye Muğla), 38.(?), 39.(?), 40. Hacı Ali Kılıçalp (Emirdağ-Afyon), 41. Sezai Özdemir (Kızılcahamam-Ankara), 42.(?), 43. Kazım Macit (Kütahya), 44. Mehmet Beşer (Konya), 45. Nihat Yazar (Osmaniye), 46. Ali Koçer (Denizli), 47. Nur Muhammed (Türkmenistan), 48. Hüseyin Erdoğan (Akçakoca-Düzce), 49. Mustafa Mutlu (Sarıkaya-Yozgat)

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve İhsan Efendi'nin Kahire'deki Gafir Kabristanı'ndaki ebedi istirahatgâhlarının olduğu mekânın karşı duvarına asılan yön levhaları.

Kabir içindeki ilk çerçevede yer alan manzume şair İbrahim Sabri Bey'in İhsan Efendi'nin vefatı sebebiyle düştüğü tarih manzumesini ihtiva etmektedir.

SORGUN'DA RİFÂÎ ŞEYHLERİNDEN NÛRÎ BABA (NURİ YILMAZ 1919-2013), HAYATI VE TASAVVUFİ KİŞİLİĞİ

Hasan TELLİ*

Giriş

İslâm tasavvuf tarihinin en köklü ve yaygın tarikatlarından biri olan Rifâîlik, 12. yüzyılda Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) tarafından Irak'ın Basra bölgesinde kurulmuştur.¹ Hicrî 512 (1118) yılında doğan Ahmed er-Rifâî'nin soyu, anne tarafından Hz. Hasan'a, baba tarafından ise Hz. Hüseyin'e dayanarak Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ulaşır.² Manevi eğitimini dayısı Mansur er-Rabbânî ile Şeyh Ali el-Vâsitî gibi dönemin önemli mürşitlerinden alan Ahmed er-Rifâî, henüz 28 yaşında tekkenin şeyhliğine getirilmiş ve

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mersin-Türkiye tellihasan@mersin.edu.tr ORCID: 0000-0002-9142-7469.

¹ Ahmed Rifâî, *Burhânü'l-Müeyyed*, (İstanbul: Pamuk Yayınları, 1975), 7; Yunus eş-Şeyh İbrahim es-Samarî, *es-Seyyid Ahmed er-Rifâî Hayatı-Eserleri*, (Ankara: Ehl-i Beyt E.K.Y. Vakfı Yayınları, 195), 12; Mehmet Ali Okhan, *Seyyid Ahmet Rufai*, (İstanbul: Gayret Kitabevi, 1964), 10-11.

² Ahmed Rifâî, *Burhânü'l-Müeyyed*, 7; Osmanzâde Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya* (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1/217-243; İzzüddin Ahmed el-Fârusî el-Vâsitî, *İrşadü'l-müslimin li-tarîkatı şeyhi'l-müttakîn Seyyid Ahmed Er Rifâî'î ve Nurlu Yolu* (Ankara: Ehl-i Beyt E.K.Y. Vakfı Yayınları, ts), 9-53; Ümmügülsüm Yeşil Öz, "Seyyid Ahmed er-Rifâî ve Hâletü Ehli'l-Hakîkatî Me'allâh Adlı Kırk Hadis Şerhi", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/1 (01 Haziran 2024), 38.

kısa sürede tanınmıştır. Onunla ilgili en meşhur menkıbe, 556 (1161) yılında hac sırasında, kalabalık bir topluluk önünde Hz. Peygamber'in kabrinden uzanan mübarek eli öperek selamlamasıdır. Bu olay, Ahmed er-Rifâî'nin "Ebû'l-Alemeyn" (iki âlemin babası) lakabıyla anılmasına ve tarikatın manevi otoritesinin geniş bir coğrafyada tanınmasına vesile olmuştur.³

Rifâîlik; iman, zikir, zühd, takvâ, tevazu, şükür, tevhid, nefis-le mücadele ve murakabe gibi esaslara dayanır. Aynı zamanda Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine bağlılık temel bir ilkedir. Ahmed er-Rifâî'ye göre tasavvuf yolu bütünüyle edepten ibarettir. Nitekim sufi Ruveym de "Tasavvuf edeptir; bu edep ise şer'î esaslara bağlılıktır" diyerek bu anlayışı ifade etmiştir.⁴

Rifâî tarikatı, Ahmed er-Rifâî'nin torunu Şeyh İzzeddin Ahmed es-Sayyâd (ö. 670/1271) döneminde Irak başta olmak üzere Suriye, Hicaz, Yemen ve Mısır'a yayılmıştır. XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Seyyid Şerîf er-Rifâî'nin (ö. 695/1295) çalışmalarıyla Anadolu'ya ulaşan tarikat, özellikle XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Osmanlı coğrafyasının geniş bir bölümünde etkili olmuştur.⁵

Rifâîliğin Anadolu'da, özellikle Doğu Anadolu ve çevresinde yayılmasında önemli rol oynayan isimlerden biri Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba'dır (1792–1912).⁶ Onun yetiştirdiği yetmişten fazla halife, bu manevi yolu Anadolu'nun farklı bölgelerine taşımıştır. Bu irfan silsilesinin Yozgat'a ulaşmasında ise Hacı Ahmed Baba'nın halifeleri olan ve Divâne Baba (Divâne Mevlüd Baba) ile Ağverenli Hamza Baba kilit rol oynamıştır.⁷ Divâne

³ Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, 1/239.

⁴ Ahmed Rifâî, *Burhânü'l-Müeyyed*, 21-22.

⁵ Abdulcebbar Kavak, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf: 17. Yüzyıl*, (Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2016), 112-113; Mesut Akdoğan, "Osmanlı Döneminde Irak'ta Tasavvufî Hayata Genel Bir Bakış", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 5-6; Ergün Öztürk, Ahmed er-Rifâî ve Rifâîyye Tarikatı, (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2021, s. iii, 1; Cengiz Gündoğdu, *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesi Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba* (Ankara: Uzun Dijital Matbaa, Sonçağ Yayıncılık, 2024), 38.

⁶ Gündoğdu, *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesi Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba*, 1-23.

⁷ Ahmet Ertay, *Rifâîyye Meşayihinden Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba ve Bayburt Halifesi Hacı Şaban Efendi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 17; Gündoğdu, *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesi Sanamerli Seyyid Ha-*

Baba'nın halifelerinden Bayburtlu Zarîf Baba da bu irşad faaliyetlerini Yozgat ve çevresinde sürdürerek bir sonraki nesle aktarmıştır.⁸ Yozgat'ın Sorgun ilçesindeki tasavvufi hayatın önemli temsilcilerinden biri olan Nûrî Baba, bu köklü silsilenin bir halkasıdır. Ahmed er-Rifâî'nin asırlar önce Irak'ta temellerini attığı tasavvufi miras; Hacı Ahmed Baba, Divâne Mevlüd Baba ve Zarîf Baba silsilesiyle Sorgun'da Nûrî Baba'nın şahsında temsil edilmiştir.

Bu çalışmanın temel amacı, Yozgat'ın Sorgun ilçesinde yaşamış ve Cumhuriyet dönemi Anadolu tasavvuf geleneğinin önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Nûrî Baba'nın (Nûrî Yılmaz, 1919–2013) hayatını, tasavvufi kişiliğini ve irşad faaliyetlerini bütüncül bir yaklaşımla ele almaktır. Araştırma, Nûrî Baba'nın şahsında Rifâî tarikatının yerel ölçekte nasıl yaşatıldığını, tasavvufi geleneğin Cumhuriyet sonrası dönemde hangi yöntem ve ilişkiler ağı üzerinden sürdürüldüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda çalışma, bireysel bir sufi biyografisi sunmanın ötesinde, yerel tasavvuf yapılarının sürekliliğine dair analitik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma Nûrî Baba'nın hayatı, şeyhleri, tasavvufi kişiliği, hizmetleri, hatıraları ve mirası kapsamında ele alınmıştır. Araştırma, nitel araştırma yöntemine dayanmaktadır. Çalışmada temel veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi kullanılmıştır. Nûrî Baba'nın halifeleri, dervişleri, aile fertleri ve onu yakından tanıyan şahıslarla yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, tasavvuf tarihi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Mülakatlarda aktarılan menkıbe, hatıra ve keramet anlatıları, özetlenerek aktarılmıştır ve aktarımda tarihsel bağlam ve tasavvufi terminoloji göz önünde bulundurulmuştur. Çalışmada betimleyici ve analitik yöntem birlikte kullanılmış; Nûrî Baba'nın hayatına dair kronolojik bilgilerle tasavvufi kişiliği ve hizmetleri arasında bütünlük kurulmaya özen gösterilmiştir. Sonuç olarak bu çalışma, Nûrî Baba'nın hayatı ve tasavvufi kişiliği üzerinden Cumhuriyet dönemi sonrası Anadolu tasavvufunun yerel ölçekteki sürekliliğini anlama-

cı Ahmed Baba, 68-69, 100.

⁸ Salih Arslan, İsmail Yılmaz, Zekeriya Öcal, Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-, (Sorgun: Özel Notlar, 2026), 3; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

ya yönelik bir katkı sunmakta; sözlü tarih kaynaklarının tasavvuf araştırmalarındaki vazgeçilmez rolünü ortaya koymaktadır.

1. Nûrî Baba'nın Öz Geçmişi

Nûrî Baba, asıl adıyla Nuri Yılmaz, resmi kayıtlara göre 01 Temmuz 1919 yılında Yozgat'ın Saraykent ilçesine bağlı Başpınar (Parmaksız Kaçağı) köyünde dünyaya gelmiştir. Ancak gerçekte daha erken yıllarda doğduğu ifade edilmiştir. Babası Mehmed Efendi aslen Erzurumludur ve 1886 yılında Erzurum'da doğmuştur. Mehmed Efendi'nin babasının adı İbrahim, annesinin adı da Peruze'dir. Nûrî Baba'nın annesinin adı ise Şehriye'dir. Şehriye Hanım ise 1885 yılında Saraykent'te doğmuş olup babasının adı Hacı, annesinin adı ise Raziye'dir. Bu yönüyle Nûrî Baba, aslen Erzurumlu bir aileye mensuptur. Ancak babası Mehmed Efendi savaş sebebiyle Doğu Anadolu'dan Yozgat'a göç etmiştir.⁹ 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Kafkas cephesinin Rus işgaline ve Ermeni çetelerinin saldırılarına uğramasından sonra Kafkas ve Kırım bölgesinde büyük göçler yaşanmıştır. Bu göçe maruz kalanlar Vilayât-ı Şarkıyye mültecileri olarak önce Doğu Anadolu'ya oradan da İç Anadolu'ya yerleştirilmiştir. Bu anlamda Yozgat, Çorum, Tokat, Sivas, Kırşehir ve Kırıkkale gibi vilayetlere Kırım ve Kafkas göçmenleri iskân edilmiştir.¹⁰ Bu göçler sürecinde babası Mehmed Efendi, Erzincan, Sivas ve Kayseri üzerinden Yozgat'ın Saraykent ilçesine bağlı Başpınar köyüne yerleştirilmiştir. Nûrî Baba'nın babası Mehmed Efendi'nin Erzurum doğumlu olup annesinin ise Saraykent doğumlu olması Mehmet Efendi'nin Erzurum'dan Saraykent'e göç ettikten sonra burada evlendiğini göstermektedir. Babası Mehmed Efendi, tarım ve ticaretle uğraşarak geçimini temin etmeye çalışmıştır. Genç yaşında ticaret amacıyla Yozgat, Turhal ve Zile'ye gidip gelerek at, büyük baş hayvan, tuhafiye ve kumaş ürünleri gibi mallar satarak ticaretle uğraşmıştır. Mehmed Efendi iki evlilik

⁹ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba*, 1.

¹⁰ İbrahim Erdal, "Erken Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Mübâdil Ve Mültecilerin İskânı Uygulamaları (1923-1938)" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 59 (2016), 76; Ahmet Kankal, "Kırıkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskan", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9/09 (1998), 228.

yapmıştır. İlk hanımı Saraykentli Şehriye Hanım'dan; Nazife, Sabri, Nûrî (Nûrî Baba) ve İraz; ikinci evliliğinden ise İdris ve Ahmed isimli çocukları olmuştur. Halk arasında Mehmed Efendi "muha-cir" olarak anılmıştır.¹¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde doğan Nûrî Baba, çocukluk yıllarını Başpınar köyünde geçirmiştir. Ailesinin geçimi büyük ölçüde ticarete dayanırken, ilk eğitimini köydeki molla mektebinde almıştır. Zeki bir çocuk olması sebebiyle eğitimine devam etmesi için Akdağmadeni'ne gönderilmiş, ancak maddi ve sosyal zorluklar nedeniyle öğrenimini yarıda bırakıp köyüne dönmek zorunda kalmıştır. Henüz 14-15 yaşlarındayken babasının vefatıyla yetim kalan Nûrî Baba, erken yaşta sorumluluk üstlenmiş; ailesinin geçimini sağlamak için ağabeyiyle birlikte çalışmaya başlamıştır. Bu süreç, onun hem erken olgunlaşmasına hem de manevi yönünün derinleşmesine katkı sağlamıştır.¹²

Nûrî Baba, çocukluk ve gençlik yıllarında ağır çalışma şartlarına rağmen ibadetlerini aksatmamış; babasının vefatından sonra üstlendiği sorumluluklar sayesinde disiplinli, sabırlı ve kanaatkâr bir kişilik geliştirmiştir. Bu dönemde yaşadığı tecrübeleri ilahi bir lütuf olarak değerlendirmiş; helal-haram hassasiyeti, kul hakkı ve tevekkül gibi ahlaki ilkeleri hayatının merkezine yerleştirmiştir. Bu erken dönem birikimi, onun tasavvufi kişiliğinin temelini oluşturmuştur. Nûrî Baba'nın hayatındaki önemli dönüm noktalarından biri askerlik yıllarıdır. 1940-1943 arasında Yozgat ve Gebze'de yaptığı askerlik sırasında farklı çevrelerle tanışmış; özellikle Kadirî tarikatına mensup Cevat Baba aracılığıyla tasavvufa yönelmiş, zikir meclislerine katılarak manevi tecrübeler edinmiştir. Bu süreç, onun ibadet, zikir ve murakabe konularındaki hassasiyetini daha da derinleştirmiştir.¹³

Nûrî Baba, 1943'te askerlik dönüşü 1944 yılında Emine Hanım ile evlenmiş; bu evlilikten altısı hayatta kalan, üçü bebekken vefat eden toplam dokuz çocuğu olmuştur. Çocuklarının isimleri Medine, Battal, Fidan, Seher, Hacı Mehmet Nûrî ve Kadir'dir.

¹¹ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba*-, 1.

¹² Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba*-, 1-3.

¹³ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba*-, 1-6.

Ailesinin geçimini sağlamak için köyünde bakkal dükkânı açmış, ayrıca çevre köylerde ve Tokat ile Amasya gibi merkezlerde ticaret yapmıştır. Bu dönemde ailesini derinden etkileyen bir olay da kardeşi Sabri'nin kaybolmasıdır. Nûrî Baba, onu yıllarca aramasına rağmen bulamamış; Sabri'nin geride kalan çocuklarının bakım ve geçim sorumluluğunu da üstlenmiştir. Bu durum, onun hayatındaki yükümlülükleri daha da artırmıştır.¹⁴

Nûrî Baba, köyde yaşadığı dönemde tasavvufi çevrelerle ilişkisini sürdürmüş; özellikle Rifâî silsilesine mensup Divâne Mevlüd Baba ve Zarîf Baba gibi şahsiyetlerle kurduğu bağlar sayesinde bu tarikatta ilerleyerek manevi olgunluğa ulaşmıştır. 1960'lı yıllarda Suriye ve Ürdün karayoluyla hacca gitmiştir. 1976'da Sorgun'a yerleşerek burada mütevazı bir hayat sürmüştür; tarım, ticaret, at arabacılık ve çeşitli işler yaparak geçimini sağlamıştır. Sorgun'da zikir meclisleri kurarak irşad faaliyetlerine devam eden Nûrî Baba, zamanla hem bir tasavvuf şeyhi hem de ahlaki bir rehber olarak tanınmıştır. İleri yaşlarına kadar ibadet ve irşad sürdürmüştür. 2013 yılında Ankara'da, oğlu Kadir Efendi'nin evinde vefat etmiş ve Sorgun'a defnedilmiştir. Vefatından sonra kabri ziyaretgâh hâline gelmiş, tasavvufi mirası ise dervişleri tarafından yaşatılmaya devam etmiştir.¹⁵

Resim 1.
Nûrî Baba (Nûrî Yılmaz ö. 2013)¹⁶

¹⁴ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 1-6.

¹⁵ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 1-6.

¹⁶ Zekerîya Öcal, "Nuri Baba", Özel Arşiv.

2. Nûrî Baba'nın Tasavvufi Şeyhleri ve Silsilesi

Nûrî Baba'nın tasavvufi kişiliğinin şekillenmesinde, bağlı olduğu silsile ve mürşitlerinin önemli bir etkisi vardır. Bu silsile, Anadolu'daki Kadirî ve Rifâî geleneğiyle bağlantılıdır. Tasavvuf yolundaki ilk rehberi, askerlik yıllarında tanıştığı Kadirî şeyhi Cevat Baba olmuştur. Cevat Baba, ona düzenli zikir alışkanlığı kazandırmış ve tasavvufi edep konusunda temel ilkeleri öğretmiştir. Nûrî Baba'nın Rifâî silsilesiyle gerçek anlamda buluşması ise Divâne Baba ve Zarîf Baba aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu iki şahsiyet Nûrî Baba'nın manevi eğitiminde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Zarîf Baba, Divâne Baba'nın manevi rehberliğinde yetişmiş, Divâne Baba da Erzurum'da Sanemerli Hacı Ahmed Baba'nın manevi ikliminde olgunlaşmıştır. Nûrî Baba'nın Rifâî tarikatındaki yolu bu silsilesiyle Hacı Ahmed Baba'ya ulaşmaktadır. Nûrî Baba, farklı dönemlerde yaşadıkları için Hacı Ahmed Baba'yla bizzat görüşmemiş ve ondan doğrudan ders almamış olmakla birlikte, onun halifeleri vesilesiyle manevi feyzinden istifade etmiştir. Rifâî silsilesindeki edebe binaen Nûrî Baba dervişleriyle Hacı Ahmed Baba'nın türbesini ziyaret etmek için Erzurum'a gitmiştir.¹⁷ Nûrî Baba 1991 yılında Erzurum'a gittiğinde Hacı Ahmed Baba'nın o dönemde yaşayan halifelerinden ve torunu olan Şeyh Hacı Mevlüd Baba'yı (1895-1994) da yolun büyüğü olarak ziyaret etmiştir. Hacı Mevlüd Baba'nın vefatından sonra da onun türbesini, dervişleriyle beraber ziyaret etmeyi de ihmal etmemiştir.¹⁸

Hacı Ahmed Baba (1792–1912), XIX. yüzyılda Erzurum ve çevresinde Rifâiyye tarikatının yayılmasında etkili olmuş önemli bir tasavvuf büyüğüdür. Van'ın Hoşab beldesinde dünyaya gelmiş, ilmî ve tasavvufi terbiyesini büyük ölçüde babası Seyyid Yusuf Nâil Efendi'den almıştır. Uzun yıllar süren seyahatleri sırasında İstanbul, Anadolu, Irak, Suriye ve Hicaz bölgelerinde bulunmuş; özellikle Bağdat'ta Seyyid Ahmed er-Rifâî'nin türbe ve dergâhında kalarak manevi eğitimini derinleştirmiştir. Seyahatlerinin ardından Erzurum'un Sanamer köyüne yerleşen Hacı Ahmed Baba, burada kurduğu dergâhta Rifâî usulüne uygun zikir ve irşad faali-

¹⁷ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 3.

¹⁸ Salih Arslan, Kişisel görüşme, 10 Nisan 2026.

yetlerini sürdürmüştür. Şer'î ilimlere ve sünnete bağlılığı, zühd ve tevazu esaslı yaşayışı, cömertliği ve insanlara karşı müşfik tutumuyla tanınmıştır. Hacı Ahmed Baba'nın oluşturduğu irşad geleneği, yetiştirdiği çok sayıda halife aracılığıyla Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılmıştır.¹⁹

Nûrî Baba'nın maneviyatından istifade ettiği şahıslardan biri de Hacı Ahmed Baba'nın seyyahlık verdiği halifelerinden Ağverenli Hamza Baba'dır. Hamza Baba Tokat, Zile, Çekerek, Kadışehri ve Saraykent bölgelerinde zikir meclisleri kurarak hizmet etmiş ve kasaplıkla geçimini sağlamıştır. 1966 yılında Kadışehri'nin Vassibey köyünde vefat etmiştir. Nûrî Baba, bu köyde metfun bulunan Hamza Baba'nın türbesini yaptırmaya öncülük etmiş, dervişleriyle onun türbesini zaman zaman ziyaret etmiştir.²⁰

2.1. Tasavvufa İlk İntisabı ve İlk Şeyhi Kırşehirli Cevat Baba

Nûrî Baba'nın tasavvuf yoluna yönelişi, askerlik sırasında Kadirî tarikatından Kırşehirli Cevat Baba ile tanışmasıyla başlamıştır. Ondan ilk tasavvufi derslerini alarak düzenli zikir ve vird hayatına adım atmıştır. Yozgat Çamlık Parkı'nda Cevat Baba'yla yaptıkları iki kişilik cehri zikir halkasında manevi âlemde Abdülkadir Geylânî Hazretleri'ni görerek derin bir ruhanî tecrübe yaşamıştır. Tasavvufa intisap ettiği günden itibaren düzenli zikirle meşgul olan Nûrî Baba yaklaşık yirmi gün sonra kalp gözünün açıldığını ve insanların bâtinî hâllerine dair farkındalık kazandığını dile getirmiştir. Bu dönem, onun tasavvuf yolunda istikrar kazanmasını sağlayan önemli bir hazırlık safhası olmuş ve daha sonra Rifâî tarikatı içerisindeki seyrüsülûkunu daha bilinçli ve dengeli bir şekilde sürdürmesine zemin hazırlamıştır.²¹

Nûrî Baba, askerlik sonrası da Cevat Baba ile irtibatını sürdürmüş ve onu zaman zaman ziyaret etmiştir. Aralarında samimi bir dostluk oluşmuştur. Birlikte katıldıkları bir yağmur duası sırasın-

¹⁹ Gündoğdu, *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesî Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba*, 1-30; Ertaç, *Rifâîyye Meşayihinden Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba ve Bayburt Halifesi Hacı Şaban Efendi*, 4-22.

²⁰ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

²¹ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 7 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

da yaşanan bir hatıra öne çıkmaktadır. Rivayete göre Cevat Baba ve Nûrî Baba sabaha kadar dua etmişler ve her ikisi de yağmurun o gün değil daha sonra yağacağı şeklinde manevi birer işaret almışlardır. Bu onların ihlâsını, dua hassasiyetini ve tasavvufi derinliklerini yansıtan anlamlı bir örnek olarak aktarılmaktadır.²²

Resim 2.

Nûrî Baba'nın İlk Şeyhi Kâdirî Tarikatından Kırşehirli Cevat Baba²³

2.2. Rifâî Tarikatından Bayburtlu Zarîf Baba'ya (1886-1956)

İntisabı

Nûrî Baba, askerlik hizmetini tamamladıktan sonra 1943 yılında köyüne dönmüştür. Köyünde hem geçimini sağlamaya çalışmış hem de tasavvufi derslerini sürdürmüştür. Bu dönemde Saraykent'te zikir meclisleri düzenleyen Rifâî tarikatından Zarîf Baba ile tanışarak ona intisap etmiş; Rifâî usulüne göre eğitim alıp zikir meclislerine katılarak manevi yolculuğunu onun rehberli-

²² Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 7 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

²³ Salih Arslan, "Kırşehirli Cevat Baba", Özel Arşiv.

ğinde sürdürmüştür. Bu tanışma, hayatındaki en önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.²⁴

Zarîf Baba (Zarif Saka), 1886'da Bayburt'un Örence (Everek) köyünde doğmuş, 1956'da vefat etmiş ve bölgede "Zarif Ağa" olarak tanınan varlıklı ve saygın bir şahsiyettir. Hacı Şaban ve Rukiye Hanım'ın oğlu olan Zarîf Baba, Hediye Hanım'la evlenmiş ve bu evlilikten Hükmü, Hacı Şaban, Paşa Hanım, Ana Hanım ve Gülbeyaz adlı çocukları olmuştur. Hayatının büyük kısmını doğduğu köyde geçirmiştir.²⁵ Everek köyü ise tarih boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, Türk kültürünün yanı sıra Arap ve Fars etkilerini de barındıran; İpek Yolu gibi önemli ticaret güzergâhları üzerinde bulunması sebebiyle sosyal ve kültürel açıdan önemli bir yerleşim yeridir.²⁶

Zarîf Baba, uzun yıllar Nakşibendî tarikatına bağlı bir hayat sürmüşken, Divâne Mevlüd Baba ile tanışması onun tasavvuf yolculuğunda belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Seyahatlerinden birinde Everek köyüne gelen Divâne Baba'yı evinde misafir eden Zarîf Baba, onun manevi şahsiyetinden derinden etkilenmiş ve birlikte Erzurum'daki Hacı Ahmed Baba'nın türbesini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Zarîf Baba, manevi âlemde Hacı Ahmed Baba'nın, Divâne Mevlüd Baba'ya "Zarîf Baba'nın manevi kilidini açması" için bir anahtar verdiğini görmüştür. Ziyaretin ardından Everek köyüne dönen Zarîf Baba, manevi yolculuğunda ilerleyebilmek için Divâne Mevlüd Baba'ya müracaat etmiş ve kilidinin açılmasını istemiştir. Divâne Baba bunun ancak tasavvufi seyyahlık yoluyla mümkün olabileceğini ve bu yolun zorluklar barındırdığını kendisine bildirmiştir. 60 yaşın üzerinde olmasına rağmen bu ağır sorumluluğu kabul eden Zarîf Baba, seyyahlık görevini kabul etmiştir. Köyünü ve ailesini geride bırakarak irşad faaliyetleri için yola çıkmıştır. Manen görevlendirildiği Yozgat'ın Saraykent bölgesinde zikir meclisleri kurarak irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu meclisler vesilesiyle Nûrî Baba, Zarîf Baba ile tanışarak ona intisap etmiş ve tasavvuf yolunda

²⁴ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

²⁵ Gürsel Saka, Kişisel Görüşme, 15 Nisan 2026.

²⁶ Erdem Saka, *Fetihten Günümüze Everek (Örence) Köyünün Tarihi (1514-2021)* (Ankara: Berikan Yayınevi, 2022), 5-40.

ilerlemiştir. Zarîf Baba, bir ara manevi izin almadan Bayburt'taki köyüne gitmek istemiş, bu amaçla Saraykent'ten yola çıkmış köyüne yaklaşık beş saatlik bir mesafeye kadar gelmiştir. Bu esnada manevi âlemde Divâne Baba'nın "Oğlum Zarîf nereye geliyorsun. Çocuklar küllüklerin başında "Lâilâhe illallah" diyor. Vazifen henüz bitmedi geri dön" diye sesini duyunca köyüne girmeden tekrar geri dönmüş ve Saraykent'teki irşad faaliyetlerine devam etmiştir. Zarîf Baba buradaki görevi bitince ömrünün son dönemlerinde 1955 yılında Bayburt'taki köyüne dönmüş ve bir yıl sonra 1956 yılında köyünde vefat etmiştir. Onun başlattığı zikir ve irşad faaliyetleri önce Muhiddin Efendi, ardından Nûrî Baba tarafından sürdürülmüştür. Nûrî Baba zaman zaman dervişleriyle beraber Everek köyünde metfun Zarîf Baba'nın kabrini ziyaret etmiş, onun torunlarıyla görüşüp sohbet etmiş ve onunla olan manevi bağını devam ettirmiştir.²⁷

Resim 3.

Zarîf Baba'nın (Zarîf Saka) Bayburt Örence (Everek) Köyündeki Mezarı²⁸

2.3. Rifâî Tarikatındaki Divâne Baba (Divâne Mevlüd Baba) ile Tanışması

Divâne Mevlüd Baba, Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı Ağveren köyündendir. Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba'nın halifeleri arasında yer alan bu zat, seyyahlık göreviyle görevlendirilmiş; bu vesileyle Rifâî tarikatının usul ve erkânını Yozgat ve çev-

²⁷ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

²⁸ Gürsel Saka, "Zarîf Saka'nın Mezarı", Özel Arşiv.

resine taşımıştır.²⁹ Gittiği yerlerde zikir meclisleri kurarak irşad faaliyetlerinde bulunmuş, özellikle Yozgat havalisinde Rifâî ge- leneğinin yayılmasına önemli katkı sağlamıştır.

Nûrî Baba, 1943 yılında askerlik dnşunde Saraykent'e ge- len Divâne Baba'yla tanışmış ve onunla yakın bir ilişki kurmuş- tur. Nûrî Baba, Divâne Baba'nın maneviyatından istifade etmiş ve feyz almıştır. Onun manevi iklimi, Nûrî Baba'nın seyrslkunda belirleyici bir rol oynamış ve derin izler bırakmıştır. Nûrî Baba, Saraykent ve çevresinde düzenlenen zikir meclislerine katılarak Divâne Baba'nın sohbetlerinden istifade etmiştir. Gözleri m (görme engelli) olan Divâne Baba'ya hizmet etmek istemiş ve bu konuda Zarîf Baba'dan izin talep etmiştir. Ancak Zarîf Baba, onun sert mizacına işaret ederek "Evladım bu divanedir, kılıcı keskin- dir. Tüm hizmetini görürsün, bir tanesinde geri kalsan fevri ola- rak celallenip bir beddua ederse iki yakan bir araya gelmez. Sen onu kendi haline bırak." manasına gelen ifadeler kullanarak izin vermemiştir. Divâne Baba son seyahatini Kadışehri'ne bağlı Kaba- lı köyüne yapmış, burada kendisine gösterilen misafirperverliğin ardından vefat ederek ky mezarlığına defnedilmiştir. Nûrî Baba, daha sonra onun hatırasını yaşatmak amacıyla kabrinin üzerine bir türbe inşa ettirmiş; hayatı boyunca da fırsat buldukça derv-iş- leriyle birlikte bu kabri ziyaret etmeyi srdrmştır.³⁰

Divâne Baba'nın fiziksel görünümü ve yaşam tarzına ilişkin bil- giler, sözlü anlatılarda ayrıntılı biçimde aktarılmıştır. Sorgun'un Babalı köyünde yedi yaşındayken onu bizzat gören ve duasını alan Hayrlberiye Telli'nin aktardığına göre Divâne Baba'nın te- ni esmer, gözleri siyah, saqları ve dişleri ise beyazdır. Saqları kol uzunluğunda olup iki belik hâlinde yanlara doğru sarkmakta- dır. Yalın ayak gezdıği için topukları çatlamış vaziyettedir. Bu nedenle çoğu zaman parmak uqları üzerinde yürümektedir. Eski

²⁹ Ahmet Ertaq, *Rifâiyye Meşayihinden Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba ve Bayburt Halife- si Hacı şaban Efendi* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisanüstü Eğitim Enstitüsü, Yk- sek Lisans Tezi, 2022), 17; Gündoğdu, *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesi Sanamerli Seyyid Ha- cı Ahmed Baba*, 68-69, 100.

³⁰ Arslan-Yılmaz-cal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 3; Salih Arslan, *Kışisel Görüşme*, 8 Ni- san 2026; İsmail Yılmaz, *Kışisel Görüşme*, 13 Nisan 2026.

ve sade elbiseler giymekte, elinde asası, sırtında postu ve torbasıyla dolaşmaktadır. Şeyhi Hacı Ahmed Baba'dan aldığı manevi bir işaret üzerine Divâne Baba, Sorgun'un Babalı köyüne gelerek Babalılı Mustafa Efendi'nin (Mustafa Ulusoy ö. 1976) evine uğramıştır. Babalılı Mustafa Efendi ise o esnada Erzurum'da Hacı Ahmed Baba'nın tekkesinde bulunduğu için onunla yüz yüze görüşmemiştir. Evin avlusunda kuru ekmek ve suyla karnını doyurduğu sırada, kendisine yemek getiren küçük kıza (Hayrülberriye Telli'ye) Divâne Baba "Allah seni âlimlere yazsın, neslinden âlimler gelsin" şeklinde dua etmiştir. Divâne Baba'nın bu ziyaretini aynı zamanda Erzurum'daki Sanamer Tekkesi şeyhine manen malum olmuş; söz konusu durum, tekkeyi ziyarete gelen Babalılı Mustafa Efendi'ye şeyh tarafından bildirilmiştir.³¹

Sözlü kaynaklara göre, Nûrî Baba'nın tavsiyesiyle iki kişi, Kadışehri'nin Kabalı köyü mezarlığında bulunan Divâne Baba'nın türbesini ziyarete giderler. Mezarlığa girmeden önce Nûrî Baba'ya benzeyen bir kişiyle karşılaşılır. Bu kişi onlara selam verir, nereye gittiklerini sorar ve dua eder. Kısa süre sonra mezarlıktan ayrıldıklarında ise aynı kişiyi ortalıkta göremezler. Ziyareti yapanlardan biri daha sonra bu durumu Nûrî Baba'ya anlatır. Bunun üzerine Nûrî Baba, rabıta yaptıktan sonra yanlarına gelen kişinin Hızır (as) olduğunu söyler ve onun genellikle böyle ani şekilde görüldüğünü ifade eder.³²

Nûrî Baba'nın anlattığı bir hatıraya göre yıllarca seyyahlık yapan Divâne Baba bir seferi sırasında üç gün aç kalmıştır. Takati kesilince şeyhi Hacı Ahmed Baba'dan himmet istemiştir. Derken az ötede içi helva dolu parlak bir tabak görmüş, helvayı yemiş ve tabağı da bir tarafa kaldırıp atmıştır. Daha sonra şeyhinin yanına varınca şeyhi, helva yediği tabağı ne yaptığını sormuştur. Tabağı attığını ifade edince şeyhi "Evladım o tabak cennetten geldi, tabağı getirseydin ya" demiştir.³³

³¹ Hayrülberriye Telli, "Babalılı Mustafa Efendi'nin Şeyhleri" *Özel Arşiv* (2010), 00:05:01-00:17:45; İsmail Özbek, Kişisel Görüşme, 1 Nisan 2026.

³² Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 10 Nisan 2026.

³³ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 13 Nisan 2026.

3. Nûrî Baba'nın Tasavvufi Kişiliği ve Hizmetleri

Nûrî Baba'nın tasavvufi kişiliği, Rifâî tarikatının temel ilkele-riyle şekillenmiştir. Cumhuriyet döneminde tasavvufun yerel dü-zeyde nasıl sürdürüldüğünü göstermesi bakımından Nûrî Baba önemli bir örnektir. Bu yönüyle, Rifâî geleneğinin Anadolu'daki canlı temsilcilerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu kısımda Nûrî Baba'nın mürşitlik süreci, zikir meclisleri, tasavvufi dersle-ri, Rifâî burhanı uygulamaları, türbe hizmetleri, irşad faaliyetle-ri ve vefatından sonra kurulan Nûrî Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği gibi faaliyetleri ele alınacaktır.

3.1. Nûrî Baba'ya mürşitlik postunun verilmesi

Divâne Baba ve Zarîf Baba'nın irşadıyla seyrüsülûkunu ta-mamlayan Nûrî Baba'ya manevi âlemde mürşitlik postunun ve-rildiği ifade edilmiştir. Bu postun verilişini bizzat kendisi hali-felerine anlatmıştır. Bu anlatıya göre Nûrî Baba, manevi bir hâl üzere Hz. Peygamber'in bulunduğu meclise götürülmüştür. Bu manevi mecliste kendisine bir post serilmiş ve bu posta oturtul-muştur. Bu postun, hali hazırda Nûrî Baba Derneğinde bulunan siyah postun manevi karşılığı olduğu ifade edilmiştir. Mecliste Nûrî Baba'ya Hz. Peygamber tarafından bazı alametler verilmiş; mürşitlik ve irşat vazifesiyle görevlendirilmiştir.³⁴

3.2. Tasavvufi Kişiliği ve Yaşamı ile İrşad Yöntemi

Nûrî Baba'nın tasavvufi kişiliğinin merkezinde, düzenli iba-det, istikrarlı zikir, güzel ahlak ve tevazu yer almaktadır. Onun ibadet anlayışı, ihlas, takva ve Allah rızasını elde etmeye dayan-maktadır. Genç yaşlardan itibaren namaz ve oruç ibadetlerini ak-satmadan yerine getirmiştir. Gece namazlarına çok düşkün oldu-ğu, az uyku ile gecelediği aile yakınları tarafından ifade edilmiş-tir. Nûrî Baba Kur'ân ve sünnete ittibâ etmeye ve günlük haya-tında zikre çok önem vermiştir. Gösterişsiz, sade, zühd ve takva esaslı bir hayat yaşamaya gayret göstermiştir. Allah'ın emir ve yasaklarına hassasiyetle riayet etmeye çalışmıştır. Nûrî Baba Al-lah aşkı, peygamber aşkı ve sahabe sevgisini hayatının bir düstu-

³⁴ Salih Arslan, Kişisel görüşme, 7 Nisan 2026.

ru olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte vatan, millet ve devlet bilincine de büyük önem vermiştir. Toplumsal birlik ve dirliğin korunması, devletin ve milletin güçlenmesi için Rabbine sürekli dua etmiştir. O bu yönüyle vatanperver bir sufidir. Hayatının son dönemlerinde, ileri yaşına rağmen ibadet hayatındaki canlılığını muhafaza etmiş; 94 ve 95 yaşlarında art arda umre ibadetini yerine getirme imkânı bulmuştur. Bu ziyaretler sırasında, özellikle tavaf esnasında sergilediği dinçlik ve ibadet azmi, beraberinde bulunanlar tarafından hayretle karşılanmıştır. Mekke ve Medine'deki manevi hâl ve tavırları, onun Allah ve Peygamber sevgisini hayatının her safhasına yansıtan bir sufi şahsiyet olduğunu açıkça ortaya koymuştur.³⁵

Nûrî Baba, dervişlerine ibadet ve zikre düzenli olarak devam etmelerini tavsiye etmiş, bunu tasavvuf yolunun temel şartı olarak görmüştür. Müritlerini bu yönde teşvik ederek ibadet ve zikrin manevi gelişim için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Seyrüsülûk sürecinde onların hallerini yakından takip etmiş, uygun zamanlarda kırıcı olmadan nasihatlerde bulunmuştur. Gerektiğinde dersleri müridin manevi durumuna göre yeniden düzenleyerek onların daha hızlı olgunlaşmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca sayıdan çok niteliğe önem vermiş, tasavvuf yolunun nasip işi olduğunu belirtmiş ve mürit sayısını artırmaya yönelik özel bir çaba göstermemiştir.³⁶

Nûrî Baba, kendisine “Tasavvuftaki intisab ve rabitanın Kur’ân’da yeri var mıdır?” diye sorulduğunda bir müddet tefekkür ettikten sonra rabitanın Kur’ân’daki dayanağının el-İnşirâh sûresindeki “*Fe-izâ ferağte fensab*”³⁷ ifadesinde yer alan “fensab” kelimesi olduğunu açıklamıştır. Ona göre bu kelime, intisap etmeye ve rabıta kurmaya işaret eder. Bu anlamın kendisine keşf ve müşâhede yoluyla bildirildiğini ifade etmiştir. Söz konusu âyeti “boş kaldığında intisab et/bağlan” şeklinde yorumlamıştır.³⁸ Buradan ha-

³⁵ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

³⁶ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

³⁷ Meâli: “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine koyul”. bk. *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altıntaş & Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011), el-İnşirâh, 94/7.

³⁸ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 15 Nisan 2026.

reketle bir iş'ârî tefsir/yorum olarak da âyeti "Kalbin boş kaldığında kalbini Allah'a bağla, Hz. Peygamber'e bağla, bunların yoluna davet ededen mürşide bağla, onlara intisap et" şeklinde anlamak mümkün olabilmektedir.³⁹

Nûrî Baba'nın tasavvuf anlayışında ahlaki hassasiyet temel bir yer tutmuştur. Helal-haram konusunda titiz davranmış, kul hakkı, doğruluk ve emanet bilincini sürekli vurgulamıştır. Yaşadığı bazı olayları ilahi bir ikaz olarak değerlendirip dervişlerine aktararak onların ahlaki bilinç kazanmalarına katkı sağlamıştır. O keramet beklentisi yerine düzenli ibadet, zikir sürekliliği ve güzel ahlâkı esas almıştır.⁴⁰ Onun bu yaklaşımı, Rifâî geleneğinin ahlâk merkezli tasavvuf anlayışıyla örtüşmektedir.⁴¹ Nûrî Baba'nın tasavvufi kişiliğinde tevazu önemli bir yer tutmuştur. Yanına gelen herkesi ayağa kalkarak karşılamış, yaşça küçük veya konumca alt seviyede olanlara saygı göstermiştir. Manevi otoritesine rağmen kendisini geri planda tutarak başkalarını önceleyen bir tutum sergilemiştir. Özellikle gençlere, ilme, ilim ehline ve ilim yolunda olanlara ayrı bir değer vermiştir. Nûrî Baba, Kur'an ve sünnetten uzak bir tasavvuf anlayışını doğru bulmamış, ilim ehliyle sürekli istişare ederek bilgisini artırmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Sorgun'un medrese âlimlerinden Gani Hoca ile yakın bir dostluk geliştirmiş; ayrıca Sami Hoca ve Necmeddin Hoca gibi cami imamlarıyla da samimi ilişkiler tesis etmiştir.⁴²

Nûrî Baba, sade ve gündelik bir giyim tarzını tercih etmiş, özel bir sufi kıyafet anlayışını benimsememiştir. Kendisinin tarikat ehli olduğuna işaret eden cübbe, sarık, sûfi hırkası gibi özel kıyafetler giymemiştir. Onu tanımayanlar, ilk bakışta onun bir sufi olduğunu fark edemezdi. Dervişlerine de böyle bir giyim tarzını tavsiye etmemiştir. Namaz takkesi dışında dinî bir kisve kullanmamıştır. Yaşlılık zamanında zaman zaman boynunda tesbih taşımıştır. Nûrî Baba'nın insan ilişkilerinde dikkat çeken bir diğer husus, kapsayıcı ve kuşatıcı tutumudur. Zikir meclisleri ve soh-

³⁹ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁴⁰ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁴¹ Ahmed Rifâî, *Burhânü'l-Müeyyed*, 21-22.

⁴² Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 17 Nisan 2026.

betleri, yalnızca kendi tarikat mensuplarına değil, farklı tasavvufi geleneklere mensup kişilere ve hatta tarikata intisabı olmayan kimselere de açık olmuştur. İnsanlarla olan ilişkilerinde naif bir üslup kullanmıştır. Ancak hakkı ve doğruyu net ve açık bir şekilde söylemekten de geri kalmamıştır. Bu konuda insanların hoşnutluğunu değil Allah'ın rızasını temel prensip edinmiştir. Müritlerini ve çevresindekileri, korku ve baskı ile değil, örneklik ve merhamet yoluyla irşad etmeye çalışmıştır.⁴³

Resim 4.

Nûrî Baba, Dervişlerine Sohbet Ederken 2012.⁴⁴

Nûrî Baba'nın manevi halini bilen ve duyan insanlar onun duasını almak, hastalıklarının şifası ve bazı sıkıntılarının giderilmesi için onu ziyaret etmişler ve dertlerini onunla paylaşmışlardır. Nûrî Baba da Kur'ân-ı Kerîm'e bakıp rabıta yaparak kalbine ilham olunan hususları bir tavsiye olarak muhataplarına iletmiştir. Kimine Kur'ân'dan bazı âyetleri okumayı, kimine belli zikir- lere devam etmeyi tavsiye etmiştir. Kendisini ziyaret edenlere, Kur'ân okumayı, Allah'ın dinine sarılmayı, güzel ahlaklı olmayı ve hakka sarılmayı tavsiye etmiştir.⁴⁵ Buna bir örnek olarak

⁴³ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

⁴⁴ Zekeriya Öcal, "Nuri Baba dervişlerine sohbet ederken", Özel Arşiv.

⁴⁵ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

bu makalenin yazarı 2009 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na Makedonya'ya din görevlisi olarak görevlendirildiğinde duasını ve tavsiyesini almak üzere Nûrî Baba'yı ziyarete gider. Nûrî Baba ona "Hüvallahüllezî" olarak bilinen Haşr Suresi'nin son 3 ayetini çok okumasını tavsiye etmiştir.

Nûrî Baba, hayatında Allah'ın kendisine üç büyük lütufta bulunduğunu ve bu olayları sürekli şükür vesilesi olarak gördüğünü ifade etmiştir. Bunlardan ilki, çocukluk döneminde hayvanlarını otlatırken pusuya düşmekten ilahi bir müdahale ile korunmasıdır. İkincisi, küçük kızının tandıra düşmesine rağmen zarar görmeden kurtulmasıdır. Üçüncüsü ise Erzurum yolculuğunda ayağına battığı halde zarar vermeyen bir çivi olayını ilahi koruma olarak değerlendirmesidir. Nûrî Baba, bu hadiseleri Allah'ın özel muhafazası olarak yorumlamış ve bunların kendi hayatında helal-haram hassasiyetini ve şükür bilincini derinleştirdiğini ifade etmiştir.⁴⁶

Nûrî Baba, Anadolu'nun birçok farklı bölgesine seyahat ederek evliya ve Hak âşıklarının makamlarını ziyaret etmeye özen göstermiştir. Çamlıdere'de Muhammed Ali Semerkandî, Bolu'da Hayrettin Tokadî, Erzurum'da Hacı Ahmed Baba ve Mevlüd Baba, Aksaray'da Somuncu Baba ve Yûsuf-u Hakîkî Baba, Konya'da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Şems-i Tebrizî türbelerini ziyaret etmiştir. Yozgat'ta Şeyhzâde Ahmed Efendi'yle hayattayken görüşmüş vefatından sonra kabrini ziyaret etmiştir. Büyük Ahmed Efendi, Ethem Efendi, Gedikhasanlı Şakir Efendi, Osman Efendi, Nohutlu Baba, Hoca Paşa, Divâne Baba, Zarîf Baba, Hamza Baba, Murat Baba ve Terzi Baba'nın türbelerini imkân buldukça ziyaret etmeyi sürdürmüştür. Bunun yanı sıra Hacı Bayram-ı Velî, Bünyamin Ayyaşî, Abdülhakim Arvâsî, Eşrefoğlu Rûmî, Hayat el-Harrânî, Ca'fer-i Sâdık makamı, Ukkaşe (Ukkâşe) Hazretleri, Ashâb-ı Kehf ve Menzil Dergâhı gibi birçok manevi merkez ve ziyaretgâhı defalarca ziyaret etmiştir.⁴⁷ Bu ziyaretler, Nûrî Baba'nın tasavvufi kimliğinde önemli bir yer tutan evliya muhabbetinin ve vefanın somut tezahürü olarak değerlendirilebilir.

⁴⁶ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

⁴⁷ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 5.

Resim 5.

Nûrî Baba'nın Gedikhasanlı Şakir Efendi Türbesini Ziyareti-2011⁴⁸

Nûrî Baba, ziyaret ettiği türbe ve kabirlerdeki sufiler hakkında çeşitli tasavvufi hatıralar anlatarak bu şahsiyetlerin dervişler arasında tanınmasına katkı sağlamıştır. Sanemerli Hacı Ahmed Baba, Divâne Baba, Zarîf Baba, Cevat Baba ve Hamza Baba gibi isimlere dair aktardığı menkıbeler, bölgedeki tasavvuf kültürünün aktarımında önemli bir kaynak oluşturmuştur. Örneğin Nûrî Baba, Hamza Baba'yla ilgili olarak şu hadiseyi nakletmiştir. Bir defasında bir evde dervişlerle beraber zikir yaparken evin dışında duran ve zikri dışardan takip eden biri zikrin coşkunu hâlleri esnasında Hamza Baba'ya hakaret etmiştir. Bu durumu manen anlayan Hamza Baba, eliyle işaret edince hakaret eden adamın ağzı gözü yamulmuştur. Adam durumu anlayınca Hamza Baba'dan özür dilemiş ve onun duasıyla tekrar iyileşmiştir. Bu hadiseye oradakiler şahit olmuştur.⁴⁹

3.3. Zikir Meclisleri ve Tasavvuf Dersleri

Nûrî Baba'nın tasavvufi hizmetlerinin merkezinde, Rifâî usulüne uygun olarak icra edilen zikir meclisleri yer almaktadır. Askerlik hizmetinden döndüğü 1943 yılından itibaren Saraykent böl-

⁴⁸ Zekerîya Öcal, "Nuri Baba, Gedikhasanlı Şakir Efendi Türbesinde", Özel Arşiv.

⁴⁹ İsmail Özbek, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

gesinde Divâne Baba ve Zarîf Baba'nın zikir meclislerine katılan Nûrî Baba, onların vefatlarının ardından gerek Saraykent'te gerekse çevre köylerde zikir meclisleri tertip ederek tasavvufi faaliyetlerini sürdürmüştür. 1976 yılında Sorgun'a yerleşmesinden sonra ise evlerde, köylerde ve zamanla dergâh işlevi kazanan mekânlarda düzenli zikir halkaları tesis etmiştir.⁵⁰ Nûrî Baba'nın zikir meclislerinde Rifâî geleneğine uygun biçimde cehrî zikir uygulanmıştır.⁵¹ Nûrî Baba, tarikata intisap eden dervişlerine düzenli olarak tasavvuf dersleri vermiştir. Nûrî Baba'nın düzenlediği zikir meclisleri aynı zamanda birer ahlâk ve sohbet ortamı olarak işlev görmüştür. Zikir öncesi ve sonrasında yapılan sohbetlerde ibadet bilinci, kul hakkına riayet, helal-haram hassasiyeti ve güzel ahlâk gibi temel tasavvufi ilkeler üzerinde durulmuş; tasavvufi hatıralar, menkıbeler ve hikâyeler aracılığıyla katılımcıların manevi gelişimine katkı sağlanmıştır. Bu yönüyle zikir meclisleri, sâlikin seyrüsülûk sürecinde önemli bir yere sahip olmuştur.⁵²

Resim 6.

Nûrî Baba'nın Kurduğu Zikir Meclisinden⁵³

3.4. Rifâî Burhanı Uygulaması

Rifâî tarikatının özelliklerinden biri de burhanlardır. Seyyid Ahmed er-Rifâî, “keramet” ve “havârık” denilen olağanüstü hâllere özel bir önem atfetmemiştir. Bununla birlikte Rifâî geleneğinde

⁵⁰ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

⁵¹ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 7 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁵² Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 7 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁵³ İsmail Yılmaz, “Nuri Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği”, Özel Arşiv.

görülen kılıç, topuz, şiş, hançer ve ateş gibi burhân uygulamaları ise ancak mürşidin izniyle ortaya çıkan istisnai hâller olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴ Nûrî Baba da zikir meclislerinde ateş burhanı ve şiş burhanı gibi burhanları uygulamayı esas edinmemiştir. Bunun yapılmasına yönelik bir tavsiyesi ve teşviki de olmamıştır. Ancak 1992 yılında dervişlerin ısrarı üzerine istisnai olarak bir defaya mahsus olmak üzere ateş ve şiş burhanı uygulamıştır.⁵⁵

3.5. Divâne Baba ve Hamza Baba Türbelerini Yaptırması

Nûrî Baba, Erzurum'da Sanemerli Hacı Ahmed Baba'nın seyahatlik verdiği ve Yozgat bölgesinde görevlendirdiği halifelerinden Divâne Baba ve Ağverenli Hamza Baba'nın mezarlarını ziyaret etmeye ayrı bir önem vermiştir. Bu anlamda Kadışehri'nin Kabalı köyünde metfun olan Divâne Baba'nın türbesini ve Kadışehri'nin Vasfibey köyünde metfun olan Ağverenli Hamza Baba'nın türbesinin yapımında öncülük etmiştir. Hamza Baba'nın türbesinin yapımında Nûrî Baba'nın teklifi ile Ankara'da Rifâî Asitanesi şeyhi Ömer Efendi'nin önemli katkıları olmuştur.⁵⁶

Resim 7.

Divâne Mevlüd Baba'nın Türbesi (Yozgat- Kadışehri- Kabalı köyü)⁵⁷

⁵⁴ Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 307-308; Burhan için ayrıca bk. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 87.

⁵⁵ Zekeriya Öcal, "Nuri Baba Zikir", *Özel Arşiv*, (1992), Kayıt 1. 00.03.44-00.09:19, Kayıt 2, 00.00.00- 00.06.42.

⁵⁶ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 7 Nisan 2026; İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁵⁷ Hasan Telli, "Divâne Baba Türbesi", *Özel Arşiv*.

Resim 8.
Ağverenli Hamza Baba'nın Türbesi (Yozgat- Kadışehri- Vasfibey köyü)⁵⁸

3.6. Nûrî Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği

Nûrî Baba 1976 yılında Sorgun'a taşındıktan sonra düzenlediği zikir meclisleri çoğu zaman kendi evinde ve dervişlerin evinde kurulmuştur. Bazen zikirler camilerde de icra edilmiştir. Müstakil bir dergâh yeri olmamıştır. 1990'lı yıllarda dervişlerden Mustafa Efendi'nin Karşıyaka Mahallesi'ndeki eski evi de zikir meclisi olarak hizmet vermiştir. Nûrî Baba 2013 yılında vefat edince Agahefendi Mahallesi Camii bitişiğindeki evi bir müddet zikir meclisi olarak kullanılmıştır. Ancak söz konusu caminin yıkılıp genişletilerek yeniden yapılması gündeme gelmiştir. Bu sürecin olacağını bilen Nûrî Baba evinin ve arsasının camiye bırakılmasını ölmeden önce vasiyet etmiştir. Vasiyeti de yerine getirilerek evi yeni yapılan cami derneğine bırakılmıştır. Bu dönemde yeni bir yer arayışına gidilmiştir. Nûrî Baba'nın muhipleri olan Salih Arslan ve torunu İsmail Yılmaz öncülüğünde 2015 yılında Nûrî Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği kurulmuştur. Sorgun'da Agahefendi Caddesi 2574 nolu sokakta bir dernek yeri açılmıştır. Bu dernekte namaz kılınmakta, dini ve tasavvufi sohbetler yapılmakta ve çeşitli dernek etkinlikleri yürütülmektedir. Bu kapsamda bazı yıllarda Nûrî Baba'yı Anma Toplantıları düzenlenmiştir. Dernek yöntemimin en önemli icraatı ise Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesi'ni yaptırma girişimidir. Dernek yönetimi Nûrî Baba Türbesini ve bazı müşterilatinin inşaatını tamamlamış durumdadır. Ancak külliyenin bazı bölümlerinin yapımı halen devam etmektedir.⁵⁹

⁵⁸ Hasan Telli, "Hamza Baba Türbesi", Özel Arşiv.

⁵⁹ Salih Arslan, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

4. Nûrî Baba'yla İlgili Anlatılan Hatıralar ve Menkıbeler

Nûrî Baba, Rifâî tarikatının yerel ölçekte temsil edilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kur'ân'a ve sünnete uymayı, Rifâî yolunun adap, erkân ve usulüne riayet etmeyi, halkla iç içe bir hayat yaşamayı, güzel ahlaklı olmayı, ibadete ve zikre devam etmeyi esas alan bir hayat yaşamaya çalışmıştır. Bununla birlikte manevi âlemde pek çok müşahedelere mazhar olduğu ve bazı kerametlerin kendisinde zuhur ettiği ifade edilmektedir. Bu bakımdan onun etrafında oluşan birçok tasavvufi hatıralar ve menkıbeler bulunmaktadır. Bu hatıralar tasavvufi kültür ve mirası açısından oldukça önem arz etmektedir. Bunlardan birkaçını zikredelim.

Hatıra 1: Hızır ile Buluşma.

Salih Arslan'ın anlattığına göre, 2010 yılında Kaşıkçı Cemal (Cemal İncekara), Sami Hoca, kendisi ve Nûrî Baba beraberce umre ziyareti için Mekke'ye giderler. Umrenin son günleridir ve Mekke'den ayrılmalarına bir gün kalmıştır. Her ikisi de Hacerü'l-Esved taşını kimseyi itmeden, kimseye eziyet etmeden öpmek isterler ancak kalabalıktan yanaşmak mümkün değildir. Nûrî Baba da içinden "Yâ Rabbi! Ben bundan sonra buraya ya gelirim ya gelemem. Hacerü'l-esved'i öpemeyecek miyim?" diye niyaz eder. Müezzin mahfilinin altında oturdukları sırada dikkat çekici bir hadise gerçekleşir. Bu esnada, heybetli ve babayığit görünümlü bir zat yanlarına yaklaşır. Salih Arslan'ın elinden tutarak Nûrî Baba'yı işaret eder ve "Bu zatı Hacerü'l-esved taşını öpmeye götürebilirim" der. Salih Arslan bunu Nûrî Baba'ya hemen iletir. O da "Bu adamın elini bırakma" der. Bu zat "Elimi bırakın, on dakika sonra tekrar gelip gerekeni yaparım" diyerek yanlarından ayrılır. Söylediği vakitte o zat gelir ve onları Hacerü'l-esved'in bulunduğu yere götürür. O sırada ortam gayet sakin bir hal alır. Sağ ve soldaki görevliler sanki devlet erkânı ziyaret edecek gibi hazırlık içinde yolu açarlar. Nûrî Baba ve Salih Arslan kolayca gelip Hacerü'l-esved'i öperler ve ziyaretlerini yaparlar. Ziyaret bitince Salih Arslan, yanlarında bulunan bu kişinin ortadan kaybolduğunu fark eder ve durumu Nûrî Baba'ya bildirir. Nûrî Baba ise sükûnetle, "Daha fark etmedin mi; o Hızır Aleyhisselam idi" diyerek bu hâli açıklığa kavuşturur.⁶⁰

⁶⁰ Salih Arslan, Kişisel görüşme, 7 Nisan 2026.

Resim 9. Nûrî Baba ve Muhipleri⁶¹

Hatıra 2: Hz. Peygamberin Huzurunda

Nûrî Baba 2010 yılında umreye gittiğinde Medine’de Mescid-i Nebevi’ye girmiş ve Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etmiştir. Bu ziyaret esnasında mescidin içinde bir direğin dibinde yaklaşık 45 dakika gözyaşları içinde kalben Hz. Peygamber’e rabıta yapmıştır. Bu keşf ve müşahede halinde Hz. Peygamber’i görmüş ve onun manevi huzurundan istifade etmiştir.⁶²

Resim 10.

Nûrî Baba ve Salih Aslan. Mescid-i Nebevi- Medine⁶³

⁶¹ Salih Arslan, “Nuri Baba”, Özel Arşiv.

⁶² Salih Arslan, Kişisel görüşme, 7 Nisan 2026.

⁶³ Salih Arslan, “Nuri Baba Mescid-i Nebevi’de”, Özel Arşiv.

Hatıra 3: Kor Ateşi Avuçlaması

Anlatılana göre Nûrî Baba, bir veli zatın türbesini ziyarete gitmiştir. Orada bazı kimselerin İslam'a uygun olmayan uygulamalarını görünce onları uyarmıştır. Uyarılarını dinlemediği gibi Nûrî Baba'yı da tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Nûrî Baba şeyhini rabıta yapıp Allah'a sığınarak ocakta yanan kor ateşleri eline almış ve kendisini tehdit edenleri susturmuştur. Türbeyi ziyarete gelen ve kor ateşi avuçladığı halde ellerinin yanmadığını gören bazı Alevi meşrepli aileler onu evlerine davet etmişlerdir. Davete icabet eden Nûrî Baba'ya Alevi meşrepli aileler çok ikramda bulunmuşlar ve hürmet ederek hayır duasını almışlardır.⁶⁴

Hatıra 4: Tevazusu

1997 yılında İmam Hatip Ortaokulu 6. veya 7. sınıfta okuyan ve 14 yaşlarında olan Mustafa Telli, Nûrî Baba'nın meclisini ziyaret ettiğinde Nûrî Baba onu büyük bir tevazu ile karşılamış; "Evladım senin ilmin bizden fazladır. Sen ne dersen biz ona uyarız." diyerek ona iltifat ve hürmet etmiştir. Bu duruma oldukça şaşırarak delikanlı hayatı boyunca bu anı unutmadığını ifade etmiştir.⁶⁵ Bu hadise Nûrî Baba'nın tevazusunu, İslami ilimlere ve imam hatip okuluna verdiği önemi göstermesi bakımından oldukça kayda değer bir durumdur.

Hatıra 5: Zikir Meclislerine Karşı Çıkanların Durumu

Sorgun'da Nûrî Baba'nın düzenlediği zikir meclislerini istemeyen birisi zikir çekildiği vakitte dervişleri polise şikâyet eder. Polis zikrin çekildiği evi kontrol etmeye gelir. Dervişler içeride zikir çekmeye devam ederken polis bu evi ıssız bir yer olarak görür ve "Bu virane yerde adam mı olur?" diyerek geri döner. Dervişleri şikâyet eden adam kısa bir vakit sonra rüyasında kendisini, insan pisliği çukurunda boğulduğunu ve kurtarmaya çalıştığını görür. Kalktığında hatasını anlar ve dervişlerden gelip özür diler. Yine Nûrî Baba'nın dervişleri bir evde zikir çekerken bunların sesini evin dışında duyan biri dervişlerle alay edip "yine kö-

⁶⁴ Salih Arslan, Kişisel görüşme, 7 Nisan 2026.

⁶⁵ Mustafa Telli, Kişisel görüşme, 15 Mart 2026.

pekler burada hırlayıp duruyor” diyerek onları küçümser. Adam bu hadiseden sonra geceleri rüyasında köpeklerin kendisine saldırıp boğazını ısırmaaya çalıştığını, çok korktuğunu ve kendisini kurtarmak için korkuyla mücadele ettiğini görür. Yaklaşık bir ay bu şekilde rüyasında kendisine eziyet edilir. Hatasını anlayan bu kişi daha sonra Nûrî Baba’dan gelip özür diler.⁶⁶

Hatıra 6: Mana Âleminde Dört Defa Öldüm ve Dirildim

Nûrî Baba bir anlatısında evliyanın dünyada yaşarken mana âleminde ölüp dirildiğini ve mahşeri gördüğünü söylemiştir. Arından kendisinin de dört defa bu şekilde ölüp dirildiğini ve mahşeri gördüğünü ifade etmiştir.⁶⁷

Hatıra 7: Gül Baba Denmesi

Nûrî Baba, kendisine “Gül Baba” denilmesine vesile olan manevi tecrübesini, ibadetle geçirdiği bir gecenin ardından yaşamıştır. Sabah vakti kuşluk namazlarından sonra istirahate çekildiği sırada, manevi âlemde Hz. Fâtıma’nın kendisine altın sarısı şeritlerle süslü, üzerinde güller bulunan uzun bir elbise hediye edip giydirdiğini ifade etmiştir. Bu tecrübenin ardından bazıları onu “Gül Baba” olarak anmaya başlasa da O daha çok “Nûrî Baba” olarak anılmıştır.⁶⁸

Hatıra 8: Seni Yunus Gibi Yapalım İster misin?

Nûrî Baba’ya maneviyatta “Seni Yunus (Emre) gibi yapalım herkes seni bilsin” diye teklifte bulunulmuş ancak kendisi beni “Allah bilsin yeter” diyerek bunu kabul etmediği anlatılmaktadır.⁶⁹

5. Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesi ile Tasavvufi Mirası

Nûrî Baba, ileri yaşlarına rağmen ibadet, zikir ve irşad faaliyetlerine olan bağlılığını hayatının son dönemlerine kadar sürdürmüştür. Vefatından iki yıl önce ömrünün iki yıl uzatıldığını ve bunun mana âleminde kendisine söylendiğini yakınlarına haber vermiş

⁶⁶ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 14 Nisan 2026.

⁶⁷ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

⁶⁸ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba-*, 4-5.

⁶⁹ Salih Arslan, Kişisel görüşme, 7 Nisan 2026.

ve dediği gibi de olmuştur.⁷⁰ Nûrî Baba, 2013 yılında Ankara'da, oğlu Kadir Efendi'nin evinde vefat etmiştir. Resmi kayıtlara göre 94 yaşında vefat etmiş ancak bu doğum tarihi kaydının geç yapıldığı ve asıl yaşının 100'ün üzerinde olduğu da ifade edilir. Vefatının ardından naaşı Sorgun'a getirilerek defnedilmiştir. Nûrî Baba, "Ömrüm boyunca Kelime-i Tevhid'i zikrettim; Kelime-i Tevhid insanı çürütmez" diyerek vefatından beş yıl sonra kabrinin açılarak kontrol edilmesini vasiyet etmiştir. Vasiyetinde, bedeninin çürümemiş ve bütünlüğünün bozulmamış olması hâlinde kabrinin belirgin hâle getirilmesini; çürümüş olması durumunda ise mezarın sade bir şekilde düzeltilmesini istemiştir. Nûrî Baba'nın vefatının ardından, halifelerinden Salih Arslan Efendi ve İsmail Yılmaz Efendi, vasiyetin yerine getirilmesi sürecinde sorumluluk üstlenmiş; aile fertlerinden ve dergâhtan seçilen bir grubun nezaretinde kabri beş yıl sonra açılarak gerekli kontroller gerçekleştirilmiştir. Yapılan müşahedede beden bütünlüğünün bozulmadığı görülmüş ve kabir yeniden kapatılmıştır. Bu hadisenin ardından Salih Efendi'nin öncülüğünde onun tasavvufi mirasına duyduğu bağlılığın bir göstergesi olarak, Nûrî Baba Türbesi yaptırılmıştır.⁷¹ Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesi yapımında Sorgun Belediyesinin çok büyük katkıları ve destekleri olmuştur.

Rivayete göre Nûrî Baba Türbesi'nin inşası sırasında bir kadın, dileği kabul olursa tekkede yemek vereceğine dair adakta bulunur. Duası kabul olunca yemeği hazırlayıp başka bir yerde dağıtır. Bunun üzerine Nûrî Baba, kadının rüyasına girerek, türbede ustaların çalıştığını hatırlatır ve yemeği neden oraya getirmediğini sorar. Kadın bu rüyayı çevresindekilere anlatır ve ardından yemeği türbe inşaatında çalışan işçilere getirir.⁷² Bu olay, Nûrî Baba'nın vefatından sonra da manevi tasarrufunun devam ettiğine dair bir keramet olarak aktarılır.

Nûrî Baba'nın tasavvufi mirası, yazılı eserler yoluyla değil; daha çok sözlü tasavvufi kültür, sohbet geleneği, zikir meclisleri ve güzel ahlak örnekliği aracılığıyla intikal etmiştir. Halifeleri, dervişleri ve

⁷⁰ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 10 Nisan 2026.

⁷¹ Arslan-Yılmaz-Öcal, *Nuri Yılmaz-Nuri Gül Baba*, 6.

⁷² İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 11 Nisan 2026.

kendisini yakından tanıyan kişiler onun tasavvufi mirasına sahip çıkmışlar ve bu mirası sonraki kuşaklara da aktarmaya çalışmışlardır.

Nûrî Baba'nın kendisinden sonra iki halife bıraktığı, bunların da Salih Arslan Efendi'yle torunu İsmail Yılmaz Efendi olduğu aktarılmakta ve bilinmektedir.⁷³ Halifeleri, dervişleri ve muhipleri Nûrî Baba'nın öğrettiği tasavvufi adap, usûl ve erkânı; yaşama-ya, yaşatmaya ve yeni kuşaklara aktarmaya devam etmektedirler.

Resim 11.
Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesi (Sorgun)⁷⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, Yozgat'ın Sorgun ilçesinde yaşamış ve Rifâî tarikatının Cumhuriyet dönemi Anadolu'daki yerel temsilcilerinden biri olarak öne çıkan Nûrî Baba'nın (Nûrî Yılmaz, 1919–2013) hayatını, tasavvufi kişiliğini ve irşad faaliyetlerini bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Araştırmada, sözlü tarih verileri merkeze alınmış; Nûrî Baba'nın halifeleri, dervişleri ve yakın çevresiyle yapılan görüşmeler ışığında onun tasavvuf anlayışı, dinî hizmetleri ve bıraktığı manevi miras değerlendirilmiştir. Bu yönüyle çalışma, bireysel bir sufi biyografisi sunmanın ötesine geçerek, Cumhuriyet dönemi sonrasında Anadolu'da tasavvufi geleneğin yerel düzeyde nasıl sürdürüldüğünü göstermeyi amaçlamıştır.

⁷³ İsmail Yılmaz, Kişisel Görüşme, 17 Nisan 2026; Salih Arslan, Kişisel görüşme, 17 Nisan 2026; Sagup Ekin, Kişisel Görüşme, 15 Nisan 2026.

⁷⁴ Hasan Telli, "Nuri Baba Türbesi ve Külliyesi", Özel Arşiv.

Elde edilen bulgular, Nûrî Baba'nın, iman, ibadet, zikir, teslimiyet, tevazu, güzel ahlak ve halkla iç içe hayat yaşama temelli bir tasavvuf anlayışını benimsediği görülmektedir. Nûrî Baba'nın gençlik yıllarında tasavvufa girdiği, Kadirî şeyhi Cevat Baba vesilesiyle tasavvufla tanıştığı, Erzurum'da Sanemerli Hacı Ahmed Baba'nın halifeleri olan Divâne Baba ve Zarîf Baba'nın manevi ikliminde yetiştiği, Rifâî tarikatı üzere seyrüsülûkunu tamamladığı, Sorgun ve Saraykent bölgesinde Rifâî meşrepli zikir meclisleri düzenleyerek tasavvuf kültür ve mirasını canlı tuttuğu ve bu mirası yeni kuşaklara başarıyla aktardığı tespit edilmiştir. Nûrî Baba'nın seleflerine bir vefa borcu olarak Divâne Baba Türbesi ve Hamza Baba Türbesinin inşa edilmesinde önderlik yaptığı görülmüştür. Nûrî Baba'nın bıraktığı tasavvufi mirasın Kur'ân ve sünnet merkezli klasik İslam tasavvuf öğretisinin temel ilkeleriyle örtüştüğü belirlenmiştir. Bıraktığı tasavvufi mirasın halifeleri, dervişleri ve muhipleri tarafından devam ettiriliyor olması, ona olan sevgi, güven ve vefanın bir tezahürü olarak görülmekte ve anlamlandırılmaktadır. Onun resmî bir dergâh yapısına sahip olmadan, evlerde ve köylerde tesis edilen zikir meclisleri aracılığıyla yürüttüğü hizmetler; tasavvufi hayatın kurumsallıktan ziyade şahsî temsil ve ahlaki örneklik yoluyla da sürdürülebileceğini açık biçimde göstermektedir.

Nûrî Baba etrafında şekillenen hatıra ve menkıbeler, onun tasavvufi şahsiyetinin halk nezdindeki yansımalarını anlamak bakımından önemli veriler sunmaktadır. Sözlü kaynaklarda aktarılan bu anlatılar, ağırlıklı olarak ilahi koruma, manevi yardım, manevi sezgi, tevekkül ve ahlaki duruş konuları etrafında şekillenmektedir. Onun keramet ehli bir zat olduğuna dair anlatılar hem onun bölgedeki manevi otoritesi göstermekte hem de yürüttüğü tasavvufi yolun klasik İslam tasavvufu içinde yer aldığını ortaya koymaktadır.

2013 yılında vefatının ardından halifeleri Salih Arslan Efendi ve İsmail Yılmaz Efendi öncülüğünde Nûrî Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği kurulduğu ve Sorgun'da Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesinin önemli bir bölümünün inşa edildiği ve bu yapı sürecinin halen devam ettiği ayrıca Sorgun Belediyesinin bu kültürel mirasın inşasında önemli katkıları olduğu belirlenmiştir.

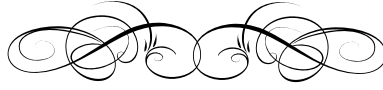
Sonuç olarak Nûrî Baba, Rifâî tarikatının Anadolu'daki tarih-

sel sürekliliğini Cumhuriyet dönemi şartlarında yerel ölçekte başarıyla temsil eden önemli bir sufi şahsiyet olarak değerlendirilebilir. Onun şahsında ortaya çıkan tasavvufi pratikler, sözlü kültürün, menkıbe ve hatıraların tasavvuf tarihinin anlaşılmasındaki önemini bir kez daha göstermektedir. Bu çalışma, yerel tasavvuf önderliklerinin Anadolu dinî ve kültürel hayatındaki rolünü görürür kılmayı amaçlamış; benzer yerel sufi biyografileri için hem metodolojik hem de içerik bakımından karşılaştırmalı bir zemin sunmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede Nûrî Baba'nın hayatı ve mirası, Cumhuriyet dönemi Anadolu tasavvufunun canlılığını ve sürekliliğini anlamada dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed Rifâî. *Burhânü'l-Müeyyed*. sad. H. Naim Erdoğan. İstanbul: Pamuk Yayınları, 1975.
- Akdoğan, Mesut. "Osmanlı Döneminde Irak'ta Tasavvufi Hayata Genel Bir Bakış". *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6/1 (2022), 1-11.
- Arslan, Salih - Yılmaz, İsmail - Öcal, Zekeriya. *Nûrî Yılmaz -Nûrî Gül Baba-*. Sorgun: Özel Notlar, 2026.
- Arslan, Salih. "Kırşehirli Cevat Baba". Özel Arşiv.
- Arslan, Salih. "Nûrî Baba Mescid-i Nebevi'de". Özel Arşiv.
- İbnü's-Sâ'î, *Muhtasarı Ahbârî'l-Hulefâ*. Bulak: el-Emîriyye, 1309.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Otto Yayınları, 2014.
- Erdal, İbrahim. "Erken Cumhuriyet Döneminde Yozgat'ta Mübâdil ve Mültecilerin İskânı Uygulamaları (1923-1938)". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 59 (2016), 73-86.
- Ertaç, Ahmet. *Rifâîyye Meşayihinden Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba ve Bayburt Halifesi Hacı Şaban Efendi*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Gündoğdu, Cengiz. *Erzurum'da Bir Rifâî Bendesi Sanamerli Seyyid Hacı Ahmed Baba*. Ankara: Uzun Dijital Matbaa, Sonçağ Yayıncılık, 2024.
- Kavak, Abdulcebbar. *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak'ta Tasavvuf: 17. Yüzyıl*. Ankara: İlâhiyat Yayınları, 2016.
- Kankal, Ahmet. "Kırkkale Tarihine Dair Araştırmalar I: İskân". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 9/09 (1998), 225-239.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş & Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 21. Basım, 2011.

- Okhan, Mehmet Ali. *Seyyid Ahmet Rufai*. İstanbul: Gayret Kitabevi, 1964.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba Zikir", Özel Arşiv, (1992), Kayıt 1 ve Kayıt 2.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba'nın Hamza Baba'yı Ziyareti". Özel Arşiv.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba'nın Sanemerli Hacı Ahmed Baba'yı Ziyareti". Özel Arşiv.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba'nın Muhammed Ali Semerkandî Türbesini Ziyareti". Özel Arşiv.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba, Gedikhasanlı Şakir Efendi Türbesinde". Özel Arşiv.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba dervişlerine sohbet ederken". Özel Arşiv.
- Öcal, Zekeriya. "Nûrî Baba'ya verilen mürşitlik postu". Özel Arşiv.
- Öz, Ümmügülsüm Yeşil. "Seyyid Ahmed er-Rifâî ve Hâletü Ehli'l-Hakîkati Me'allâh Adlı Kırk Hadis Şerhi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 22/1 (2024), 35-53.
- Öztürk, Ergün. *Ahmed er-Rifâî ve Rifâîyye Tarîkatı*. (Konay: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Suyûtî. *Şerefü'l-Muhattem*. Bulak: el-Matbaatü'l-Mîriyye, 1309.
- Samarrî, Yunus eş-Şeyh İbrahim. *es-Seyyid Ahmed er-Rifâî Hayatı-Eserleri*. çev. Münir Atalar. Ankara: Ehl-i Beyt E.K.Y. Vakfı Yayınları, 195.
- Saka, Erdem. *Fetihden Günümüze Everek (Örence) Köyünün Tarihi (1514-2021)*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2022.
- Saka, Gürsel. "Zarif Saka'nın Mezarı", Özel Arşiv.
- Telli, Hasan. "Nûrî Baba Türbesi ve Külliyesi". Özel Arşiv.
- Telli, Hasan. "Divâne Baba Türbesi". Özel Arşiv.
- Telli, Hasan. "Hamza Baba Türbesi". Özel Arşiv.
- Telli, Hayrülberîye. "Babalılı Mustafa Efendi'nin Şeyhleri". *Özel Arşiv*, 2010. Erişim 13 Nisan 2026.
- Tahralı, Mustafa. "Rifâîyye". *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İsam Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2016.
- Vassaf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliya*. İstanbul: Kitabevi, 2006.
- Vâsitî, İzzüddin Ahmed el-Fârusî. *İrşadü'l-müslimin li-tarîkatı şeyhi'l-müttakîn Seyyid Ahmed Er Rifâî ve Nurlu Yolu*.bAnkara: Ehl-i Beyt E.K.Y. Vakfı Yayınları, ts.
- Yılmaz, İsmail. "Nûrî Baba İlim Eğitim ve Kültür Derneği". Özel Arşiv.

SORGUN'UN SON DÖNEM MEDRESE ULEMASINDAN GANİ HOCA (ABDULGANİ TELLİ, 1933–2003): HAYATI, İLMÎ VE TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ İLE DİNÎ HİZMETLERİ

Hasan TELLİ*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına uzanan süreçte, din eğitimi ve din hizmetleri alanında köklü dönüşümler yaşanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu (Öğretim Birliği Yasası) ile ülkedeki tüm eğitim kurumları Maarif Vekâleti'ne (Millî Eğitim Bakanlığı) bağlanarak eğitimde birlik hedeflenmiştir. Bu kanunlarla birlikte medrese-mektep ikiliğine son verilerek tüm eğitim kurumları tek çatı altında toplanmış ve medreseler kapatılmıştır.¹ Kanun gereğince imamlık-hatiplik gibi dinî hizmetleri yürütecek personel yetiştirmek amacıyla Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak açılan İmam Hatip Mektepleri öğrenci azlığı nedeni gösterilerek 1930 yılında kapatılmıştır. Yine

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Mersin, tellihasan@mersin.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9142-7469.

¹ Asım Arı, "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/2 (2002), 188.

ilgili kanunun ardından “Yüksek diniyat mütehasşısıları” yetiştirmek amacıyla İstanbul’da açılan Darülfünun İlahiyat Fakültesi ise 1933’te aynı nedenlerle kapatılmıştır.² Böylelikle Tevhid-i Tedrisat kanunu, gereğince uygulanamamıştır. Laiklik adına okullardan din dersleri çıkarılmıştır. İmam-hatip mekteplerinin ve ilahiyatın da kapatılmasıyla birlikte din eğitimi bütünüyle ihmal edilmiş ve askıya alınmıştır. Din eğitimi almak isteyenler küstürülmüştür.³ Daha sonra din eğitimindeki boşluğu doldurmak amacıyla 1949’da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1951 yılında Demokrat Parti iktidarında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri ve eğitimci Mahmut Celalettin Ökten’in (Celal Hoca) yoğun çabalarıyla İmam Hatip Okulları yeniden faaliyete geçmiştir.⁴ İmam Hatip ve ilahiyat eğitiminin resmî olarak faaliyetlerine son verildiği ve daha sonra açılrsa da ülkede din eğitiminin yaygınlaşmadığı dönemde Anadolu’nun birçok bölgesinde geleneksel medrese kültürü, mahallî âlimler aracılığıyla gayriresmî yollarla varlığını sürdürmüştür. Özellikle taşra bölgelerinde cami merkezli ders halkaları, hoca-talebe ilişkileri ve sözlü öğretim geleneği, klasik İslâm ilimlerinin aktarılmasında önemli bir işlev üstlenmiştir.

Cumhuriyet döneminde bu geleneğin temsilcisi olan yerel din âlimleri, hem medrese kültürünün birikimini muhafaza etmiş hem de imam-hatiplik ve benzeri resmî görevler aracılığıyla modern din hizmetleriyle uyumlu bir çizgi geliştirmiştir. Bu bağlamda söz konusu âlimler, yalnızca dinî bilginin aktarımında değil, aynı zamanda ahlâkî temsil, toplumsal rehberlik ve irşad faaliyetlerinde de etkin roller üstlenmiştir. Ancak bu şahsiyetlerin büyük kısmı, bölgesel etkilerine rağmen akademik çalışmalarda yeterince ele alınmamıştır.

² Cavit Erdem, “Dârülfünun’un Toplumsal, Kültürel ve Din Eğitimi Açısından Etkileri”, *Darulfunun İlahiyat* 36, ‘Darulfunun İlahiyat’ Özel Sayısı (2025), 141-173; Hidayet Aydar, “Dârülfünun İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 23-43; Atiye Emiroğlu – Necmi Uyanık, “Atatürk Dönemi İmam-Hatip Mektepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019), 84-85.

³ Beyza Bilgin, “Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12/35 (1996), 27-535.

⁴ Mustafa Öcal, “İmam Hatip Okulu Modelinin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi”, *Talim* 9/1 (2025), 7-49; Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 1-28.

Yozgat'ın Sorgun ilçesinde uzun yıllar din hizmetlerinde bulunmuş olan İmam-Hatip Gani Hoca (Abdulgani Telli, 1933-2003), geleneksel medrese eğitimiyle modern din eğitimi kurumlarını şahsında mezcetmiş önemli bir örnek olarak dikkat çekmektedir. Medrese geleneği içerisinde yetişmiş, tasavvufî bir aidiyete sahip olmuş ve Cumhuriyet dönemi imam-hatiplik sistemi içinde aktif görev almış olan Gani Hoca, bulunduğu çevrede ilmî ve ahlâkî şahsiyetiyle temayüz etmiştir.

Bu çalışma, Gani Hoca'nın hayatını, ilmî birikimini, tasavvufî yönünü ve dinî hizmetlerini inceleyerek, Cumhuriyet döneminde taşrada görev yapan din âlimlerinin ilmî ve manevî kimliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma, yazılı kaynakların yanı sıra yarı yapılandırılmış mülakatlar yoluyla elde edilen sözlü tarih verilerine dayanmakta olup, yerel din tarihine ve taşra uleması üzerine yapılan çalışmalara katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Gani Hoca'nın Özgeçmişi

Gani Hoca olarak bilinen Abdulgani Telli, 01.09.1933 tarihinde Sorgun'da doğmuştur. Babasının adı Hasan, annesinin adı Ayişe'dir. Çocukluk yılları Sorgun'un Erkekli Köyü'nde geçmiştir. İlim tahsili için Sorgun'un Kayakışla Köyü'nde beş yıl, Kayseri'de ise iki yıl kalmış ve medrese eğitimi tamamlamıştır. 1954 yılında Sorgun'un önemli mutasavvıf şahsiyetlerinden Babalılı Mustafa Efendi diye tanınan Mustafa Ulusoy'un kızı Hayrülberiyeye Hanım'la evlenmiştir. Aynı yılın Nisan ayında iki yıl sürecek askerlik görevi için Konya'ya gitmiş ve vatanî görevini tamamladıktan sonra köyüne dönmüştür. 1956 yılından itibaren Sorgun Mehmetbeyli Köyü Camii'nde bir yıl, Erkekli Köyü Camii'nde yedi yıl, Çiğdemli Kasabası Camii'nde ise bir yıl aralıksız halk arasında "hak usûlü" denilen ödeme yöntemiyle imam ve hatip olarak görev yapmıştır. Çiğdemli Kasabası'nda görev yapmaktayken 1966 yılında resmi imam-hatiplik kadrosuna geçmiş ve burada sekiz yıl daha görev yapmıştır. 1974 yılında Sorgun Karşıyaka Camii imam-hatipliği görevine atanmış ve 1994 yılında emekli olana kadar burada görev yapmıştır. Görevi esnasında gerek medrese usûlü gerekse Kur'an-ı Kerîm ve temel dinî eğitim dersleri

vererek eğitim faaliyetlerini sürdürmüş ve bu sayede çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Osmanlıca arşiv belgelerini okuyabilme yetkinliği sayesinde Sorgun Adliyesi tarafından bilirkişi olarak görevlendirilmiştir. Bu anlamda özellikle Osmanlıca tapu kayıtlarının okunmasında bilirkişilik yaparak uzun yıllar halka hizmet sunmuştur. 1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Bolu Hizmet İçi Eğitim Merkezi'nde fahri vaizlik kursunu başarıyla tamamlayarak fahri vaizlik belgesini almıştır. Gerek görev yaptığı camide gerekse Sorgun'daki merkezi camilerde vaaz ederek irşat hizmetlerinde aktif görev almıştır. 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılıp Orta Asya'da Türk Cumhuriyetlerinin kurulmasıyla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığı bu cumhuriyetlere din görevlisi göndermek için çalışmalar başlatmıştır. Bu minvalde Türk cumhuriyetlerine gönderilecek din görevlilerinin seçilmesi için ülke genelinde imtihanlar yapmıştır. Gani Hoca da Diyanet'in yurtdışı görev kadroları için açmış olduğu bu imtihanlara girmiş ve kazanmıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinden birine planlaması da yapılmış, ancak uluslararası ilişkilerden doğan işlemlerin tamamlanamaması nedeniyle yurtdışına gidememiştir. Bu sırada emeklilik süresi de dolmuştur. 1994 yılında emekli olduktan sonra yaklaşık on yıl Avusturya ve Almanya'daki Türk camilerinde imam-hatiplik yapmış ve öğrenci okutmuştur.

Gani Hoca'nın toplamda 14 çocuğu olmuştur. Çocuklarından yedisi (Fadime, Ayşe, Hanife, Asiye, Mustafa, Abdullah ve Menderes) henüz 1-2 yaşlarındayken vefat etmiştir. Bu çocukların ölüm sebebi, çoğunlukla ani gelişen hastalıklar olmuştur. Yedi çocuğunun cenazesini elleriyle kaldırıp defneden Gani Hoca, Allah'a isyan eden hiçbir söz söylememiş; "Allah büyüktür, mukadderat böyleymiş" diyerek sabır, metanet ve tevekkülle bu zorlukların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Diğer yedi evladı (Sultan, Hacer, Nizamettin, Necmeddin, Hasan, Saniye ve Mustafa) ise hayattadır. Gani Hoca'nın 1979 yılında Sorgun'da ikamet ettiği ev, çıkan yangın sonucu tamamen yanmıştır. Maddî hasarlı yangında can kaybı olmamış, ancak oğlu Hasan hafif yaralı olarak kurtulmuştur. Bu süreçte mahalle halkı Gani Hoca'ya maddî ve manevî destekler vererek sıkıntılarını hafifletmeye çalışmıştır.

Çocuklarının eğitime çok önem vermiş ve hepsini de okutmuştur. Çocuklarından Hacer hafızlığını tamamlamış, Sultan dişi nakışçı, Nizamettin fizik öğretmeni, Necmeddin imam-hatip, Hasan (bu makalenin yazarı) müftü ve ilahiyat fakültesinde öğretim üyesi, Saniye Kız meslek lisesi mezunu ve Mustafa din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmeni olmuştur.

Gani Hoca yaşamının son dönemlerini Sorgun'da geçirmiştir. 12 Ekim 2003 tarihinde trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Aynı kazada arkadaşı Şahmuratlı Köyü'nden Hacı Hoca (Hacı Babayiğit) da vefat etmiştir. Cenaze namazı kalabalık bir cemaat eşliğinde Sorgun Salih Paşa Camii'nde kılınmış ve cenazesi Sorgun Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiştir.

*Resim 1. Gani Hoca, Ailesi ve
Sorgun Karşıyaka Kabristanlığındaki Kabri⁵*

⁵ Hasan Telli, "Gani Hoca Resimleri", Özel Arşiv.

2. Gani Hoca'nın İlmî Kişiliği

Gani Hoca'nın ilmî kişiliği, geleneksel medrese eğitimiyle Cumhuriyet dönemi din eğitimi anlayışının kesişim noktasında şekillenmiştir. Bu yönüyle klasik ilim geleneğiyle modern din hizmetlerini şahsında mezcetmiş bir âlimdir. Küçük yaşlarda başladığı Kur'ân-ı Kerîm ve temel dinî ilimler tahsilini Anadolu'nun farklı ilim merkezlerinde sürdürmüş; klasik medrese müfredatının ana disiplinleri olan sarf, nahiv, fıkıh, usûl, akaid, tefsir ve hadis gibi alanlarda sağlam bir ilmî altyapı kazanmıştır. Medrese eğitiminin yanı sıra Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda öğrenim görmüş; imam-hatip ortaokulunu 1970 yılında, lise kısmını ise 1977 yılında dışarıdan okuyarak tamamlamıştır. Üniversite öğrenimi görmek için girişimde bulunmuş olmakla birlikte, resmî okulları dışarıdan okumanın doğurduğu zorluklar nedeniyle bu hedefini gerçekleştirememiştir.

Gani Hoca, ilmî çalışmalarını ve mütalaalarını ağırlıklı olarak evinde kurduğu Arapça ve Osmanlıca eserlerden oluşan şahsî kütüphanesinde sürdürmüştür. Yüzlerce kitaptan oluşan bu kütüphane, günümüzde de muhafaza edilmektedir. Aldığı ilmî formasyon, onun yalnızca bilgi sahibi bir din görevlisi olmasını değil; aynı zamanda Arapça dinî ana kaynak metinleriyle irtibat kurabilen, ilmî silsileye dayalı bir eğitim anlayışını benimseyen ve halkın dinî meselelerine sahih kaynaklar ışığında rehberlik edebilen bir âlim kimliği kazanmasını sağlamıştır. Bu bölümde Gani Hoca'nın hocaları, talebeleri, eğitim metodu ve ilmî şahsiyetinin toplumsal yansımaları ele alınmış ve onun ilim anlayışının mahiyeti ve etkisi bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir.

Sorgun bölgesinde ilmî otoritesiyle öne çıkan ve halk tarafından müracaat edilen bazı din âlimleri bulunmaktadır. Hacı Ahmed Efendi (Büyük Hoca öl. 1921), Salih Efendi (öl. 1924), Bahaddin Efendi (Tüzüner, öl. 1942), Abdullah Tüzüner Hoca, Gedikhasanlı Hacı Şakir Efendi (öl. 1937), Ozanlı Bekir Efendi, Kayaışlalı Bekir Efendi (öl. 1960), Sorgun Müftüsü Hasan Coşkun Efendi (öl. 1965), Sorgun Müftüsü Atıf Kılıç (öl. 1989), Dipidere Köyü'nden Molla Ömer Efendi, Ekşi Hoca denilen Osman Öztürk Hoca (öl. 1983), Aşağıcumafakılı Köyü'nden Bekir Bayın-

dır Hoca, Şah Muratlı Köyü'nden Ali Osman Erciyes Hoca (öl. 1966), Hacı Hoca (Hacı Babayiğit, öl. 2003) ve Yusuf Hoca (Yusuf Bahri Başer öl. 2017), Erkekli Köyü'nden Gani Hoca (öl. 2003) ve Nuri Bulut Hoca, Gököz Köyü'nden Osman Arslan Hoca, Babalı Köyü'nden Nuri Sülbü Hoca (öl. 2006), Çiğdemli'den Topal Hoca (Mehmet Biçer Hoca) ve Hafızın Mustafa Hoca, Faraşlı Köyü'nden Hacı Ahmed Efendi, Külhüyük Köyü'nden Numan Ceylan Hoca (öl. 2021), Seyit Ceylan Hoca (öl. 1997) ve Davut Özbek Hoca, Belenköy Köyü'nden Seyfi Erol Hoca ve oğlu Adil Erol Hoca, Büyükören Köyü'nden Osman Soysal Hoca, Doğansaray Köyü'nden Memiş Çetingöz Hoca, Karaelli Köyü'nden Çerkez Naci Efendi, Koçak Köyü'nden Mustafa Efendi, Kavak Köyü ve Hacı Fakılı Köyü'nde Siirtli Raşit Efendi, Sorgun'da Hasan Şanlı Hoca (öl. ?), Hafız Cabbar Parker Hoca (öl. 2001), Ali Açı Hoca (öl. 2024), Kazım Şener Hoca ve Aydın Hoca (Cabbar Alpaydın) gibi hocalar, dönemin sayılı hocaları/âlimleri arasında yer almıştır. Sadece bir kısmını zikrettiğimiz bu âlimlerin sayısını artırmak mümkündür. Hatta bu husus müstakil bir araştırma konusudur. Bu âlimler, yalnızca bilgi kaynakları olarak değil, aynı zamanda halkın dinî ve toplumsal meselelerde danıştığı güvenilir rehberler olarak kabul görmüşlerdir. Gani Hoca da bu ilmî çevre içerisinde, mahallî düzeyde sevilen, saygı duyulan ve ahlâkî şahsiyetiyle temayüz eden bölgenin önde gelen âlimlerden biri olarak hatırlanmaktadır.⁶

Gani Hoca'nın ilmî kişiliği ve saygınlığı, onun toplum nezdinde oluşan itibarının gündelik hayat içinde bile hissedilmesiyle anlaşılmaktadır. Bu duruma işaret eden dikkat çekici örneklerden biri de Gevrek Köyü'nden Halil Amca'ya ait bir hatıradaki görülmektedir. Sözlü tarih anlatımına göre 1965 yılında Halil Amca, Gani Hoca'nın bölgede âlimliğiyle tanındığını duymuş; ancak kendisiyle daha önce hiç yüz yüze görüşmemiştir. Bağ bozumu

⁶ Rauf Yücel, *Sorgun Kökenli Değerlerimiz* (İstanbul: Sorgun Belediyesi Yayınları, 2021), 423-433; İsmail Özbek, Kişisel Görüşme, 1 Nisan 2026; Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; Mehmet Soysal, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; Selami Açı, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026; Hayati Uluer, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026.

sırasında, üzüm bağının kenarından geçen iki yolcunun kendisinden üzüm istemesi üzerine onlarla sohbet etmiş; nereli olduklarını sorduğunda yolculardan birinin Erkekli Köyü'nden olduğunu öğrenmiştir. Bunun üzerine Halil Amca, Erkekli Köyü'nde "Gani Hoca" diye bilinen bir âlimin varlığından söz etmiş; aldığı cevap karşısında bu şahsın bizzat Gani Hoca olduğunu öğrenmiştir. Bu durum, Halil Amca'nın ona büyük bir teveccüh göstermesine vesile olmuş; bağdakilere üzümün bolca getirilmesini istemiştir. Bu karşılaşmanın ardından Halil Amca'nın Gani Hoca ve babası Hasan Efendi'yle zaman zaman görüşerek sohbet ettiği ifade edilmektedir.⁷ 1995-1996 yıllarında Sorgun İmam Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmeni olarak görev yapan ve Arapça derslerine giren Halil İbrahim Aydın, öğrencisi Mustafa'nın Gani Hoca'nın oğlu olduğunu öğrendiğinde ise, Gani Hoca'yı Sorgun'da Arapça alanında ender bilgiye sahip bir âlim olarak nitelendirmiş ve kendisine duyduğu takdiri ifade etmiştir.⁸ Gani Hoca'nın cemaatinden olup Sorgun'un önemli halk âşıklarından biri olan Âşık Kul Hâkî'nin (Âşık İsmail Özbek'in) Gani Hoca için söylediği şiir, onun ilmî kişiliğini ve halk arasındaki konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Şiir şöyledir:

Sorgun'un Halk Âşıklarından Âşık Kul Hâkî'nin (Âşık İsmail Özbek'in) Gani Hoca İçin Söylediği Şiir:

"Biz Böyle Bilirdik Gani Hoca'yı"

"Bir kazada iki âlim göçtüler

Ecel şerbetini anda içtiler

Dünyada hak ilmini seçtiler

Hacı Hoca Gani hoca âlimi

Eceli muamma oldu nedenler

Kürsülerden nasihatler edenler

Elemde kederde kaldı sevenler

⁷ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 29 Mart 2026.

⁸ Mustafa Telli, Kişisel Görüşme, 07 Nisan 2026.

*Biz böyle bilirdik Gani Hoca'yı
Âlimin ölmesi âlem ölmesi
Halkın feryadı yükselir sesi
Hak aşkıyla bitti ömrü nefesi*

*Biz böyle bilirdik Gani Hoca'yı
Gurur kibir hiç girmemiş özüne
Tüm cemaati inanırdı sözüne
Yavruları gitsin onun izine*

*Biz böyle bilirdik Gani Hoca'yı
Muhammed Mustafa onun önderi
Kur'ân-ı Kerîm'dir zatın rehberi
Ayet ayet açıklardı eseri
Biz böyle bilirdik Gani Hoca'yı*

*Hâkî nasıl sevmez Allah dostunu
Âlimler yüceye sermiş postunu
Üzüp gitti sevenini mestini
Biz böyle bilirdik Gani Hoca'yı"⁹*

2.1. Gani Hoca'nın Hocaları

Gani Hoca'nın ilmî kişiliği, farklı ilim merkezlerinde eğitim aldığı hocalarının etkisiyle şekillenmiştir. Onun ilim anlayışı, yalnızca ders ve kitaplarla değil, hoca-talebe ilişkisi içinde kazandığı disiplin, ahlâk ve geleneğe bağlılıkla olgunlaşmıştır. Küçük yaşlardan itibaren Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde önemli medrese âlimlerinden eğitim alan Gani Hoca, sağlam bir ilmî silsileye dayalı bir yetişme süreci geçirmiştir. Bu bölümde özellikle Sorgun ve Kayseri'deki hocalarının onun üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.

⁹ Âşık Kul Hakî (Âşık İsmail Özbek), "Biz Böyle Bilirdik Gani Hoca'yı" adlı şiir, Kişisel Görüşme, 2 Nisan 2026.

2.1.1. Erkekli Köyü'nden Babası Hasan Hoca (Hasan Telli 1908-1985)

Hasan Hoca (Hasan Telli) 15.01.1908 tarihinde Sorgun'da doğmuştur. Babasının adı Abdulgani, annesinin adı Emine'dir. Hayatı Sorgun'a bağlı Erkekli Köyü'nde geçmiştir. Çocukluk yaşlarından itibaren dinî ilimler tahsil etmiş ve yaşadığı köyde 40 yıl imamlık yapmıştır. Ayişe Hanım'la evlenmiş ve Mustafa, Abdulgani, Yusuf, Mevlüt, Abdurrahman, Fadime, Cemile, Emine adlı çocukları olmuştur. Çocukları Mustafa ve Yusuf'u genç yaşta kaybetmenin verdiği üzüntü göz hastalığının ilerlemesine ve görme engelli olmasına sebep olmuştur. Gözleri tamamen kapanmasına rağmen gönüllü olarak köy camiinde görev yapmaya ve talebe okutmaya devam etmiştir. 40 yıl Erkekli Köyü Camii'nde imamlık yapmıştır. Tasavvufî olarak Nakşibendî tarikatına intisap etmiş ve ömrünün sonuna kadar bu yolda devam etmiştir.¹⁰ 01.02.1985 tarihinde 77 yaşında iken Sorgun'da vefat etmiş ve Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiştir. Gani Hoca, çocukluk yıllarında ilk tahsilini babası Hasan Hoca'dan görmüş; Kur'ân-ı Kerîm ve tecvid dersleri almıştır.¹¹

Resim 2. Gani Hoca'nın Babası ve İlk Hocası Hasan Telli ile Annesi Ayişe Hanım¹²

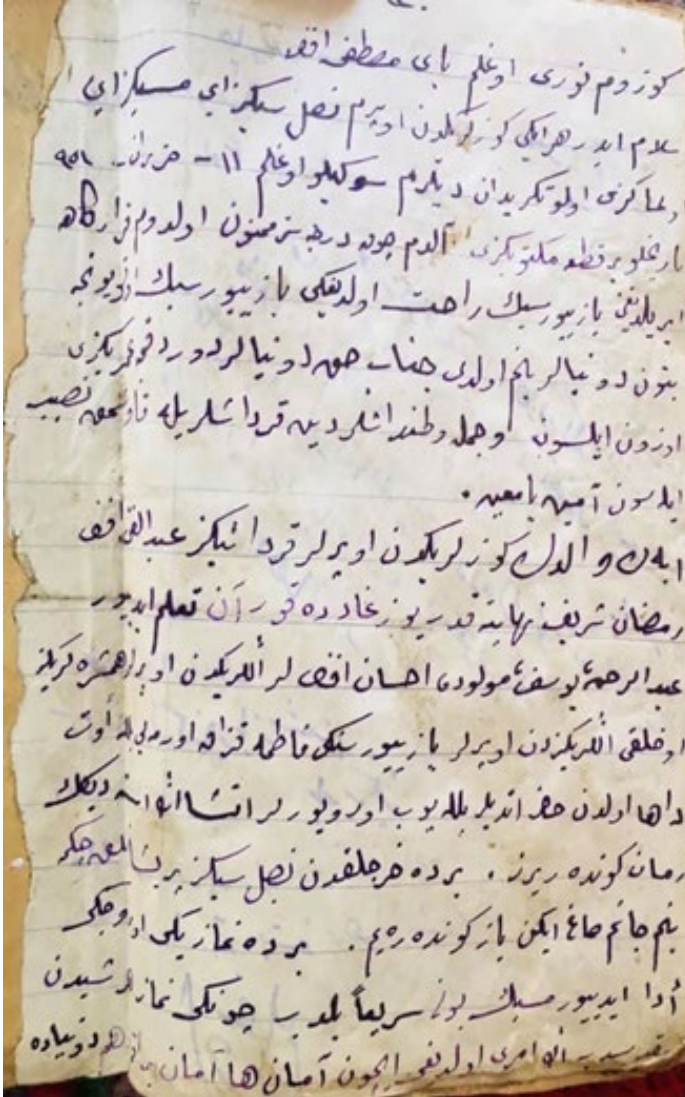
¹⁰ Cemile Yıldırım, Kişisel Görüşme, 22 Mart 2026.

¹¹ Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

¹² Hasan Telli, "Hasan Telli Dedemin Resmi", Özel Arşiv.

1951'de Gani Hoca'nın 18 yaşlarındayken kaleme aldığı babası Hasan Efendi'nin askerdeki oğlu Mustafa'ya yazdığı mektubun bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bu hem Gani Hoca'nın gündelik yaşamda notlarını Osmanlıca olarak kaydetmesi hem de dönemin nezaket dilini ve dinî hassasiyetini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Söz konusu mektup şöyledir.

Resim 3. Gani Hoca'nın Kaleme Aldığı ve Babası Hasan Hoca'ya Ait 5

“Gözüm nuru oğlum Bay Mustafa Efendi selam eder, her iki gözlerinden öperim. Nasılsınız, iyi misiniz? İyi olmanızı ulu tanrıdan dilerim. Sevgili oğlum 11 Haziran 1951 tarihli bir kıta mektubunuzu aldım. Çok derecesiz memnun oldum. Karargâha ayrıldığını yazıyorsun. Rahat olduğunu yazıyorsun. Okuyunca bütün dünyalar benim oldu. Cenabı hak dünyalar durdukça ömrünüzü uzun eylesin. Ve cümle vatandaşlar din kardeşleriyle kavuşmak nasip eylesin. Âmin Ya Mu’in. Eben, validen gözlerinden öperler. Kardeşiniz Abdulgani Efendi ramazan-ı şerif nihayetine kadar Yozgat’ta Kur’an teallüm ediyor. Abdurrahman, Yusuf, Mevlüt İhsan efendiler ellerinden öperler. Hemşireleriniz ev halkı ellerinizden öperler. Yazıyorsun ki “Fadime kazak örmeyi belle.” Evet daha evvelden hazır ettiler. Belleyip örüyorlar. İnşallah istediğiniz zaman göndeririz. Bir de harçlıktan nasılsınız. Perişanlık çekme. Benim canım sağ iken yaz, gönderirim. Bir de namazını orucunu eda ediyor musun? Bunu serian (bir an önce) bildir. Çünkü namaz her şeyden mukaddestir. Allah emri olduğu için aman ha aman bırakma. Hem dünyada.”

2.1.2. Kayakışlalı Bekir Efendi (Bekir Yazar 1879-1960)

Yozgat’ın Sorgun ilçesine bağlı Kayakışla Köyü’nde yetişen Bekir Yazar Efendi (1879–1960), Cumhuriyet döneminde taşrada geleneksel medrese kültürünü sürdüren önemli din âlimlerinden biridir. Arap dili ve Kur’ân ilimlerinde derin bilgi sahibi olan Bekir Efendi, özellikle öğrenci yetiştirme faaliyetleriyle Sorgun ve çevresinde geniş bir etki alanı oluşturmuş, birçok köyden talebe yetiştirerek bölgenin dinî hayatını şekillendirmiştir. Arap dili ve Kur’ân ilimleri alanında derin bir vukûfiyete sahip olan Bekir Efendi, özellikle talebe yetiştirme faaliyetleriyle Sorgun ve çevresindeki dinî hayat üzerinde belirleyici bir etki bırakmıştır. Süleyman Efendi’den eğitim alan Bekir Efendi hayatının son on beş yılını yoğun olarak öğrenci yetiştirmeye ayırmış, köy merkezli de olsa geniş bir bölgeyi kapsayan bir eğitim halkası oluşturmuştur.

Gani Hoca, ilmî şahsiyetinin teşekkülünde Bekir Efendi’nin tedrisatından önemli ölçüde istifade etmiştir. 1946-1951 yılları arasında Kayakışla Köyü’nde beş yıl boyunca Bekir Efendi’nin yanında eğitim alan Gani Hoca, klasik medrese müfredatının temel derslerini burada tahsil etmiştir. Bu süreçte sarf ve nahiv ilimleri başta olmak üzere Molla Câmi, akaid ilmi çerçevesinde Rama-

zan Efendi şerhi, fıkıh, usûl-i fıkıh, meânî, telhis ve ferâiz derslerini okumuş ve köyde Ahmet Maral'ın evinde kalmıştır.¹³ Gani Hoca bu dönemde oldukça sınırlı imkanlar içinde yaşamış, bazen aç kaldığı da olmuştur. Ağabeyi Mustafa, kardeşi için Erkekli Köyü'nden Kayakışla Köyü'ne yaz kış, soğuk sıcak demeden hayvanlarla erzak taşımıştır. Bir defasında ağabey Mustafa, kışın erzak getirirken karlara gömülmüş, canını zor kurtarmış, güçlükle kardeşine yiyecek ulaştırabilmiştir. Bu fedakarlığı her zaman hayırla yad eden Gani Hoca, ağabeyi genç yaşta vefat edip oğlu İhsan Telli yetim kaldığında onun okuması için emek vermiş ve "Abim benim okumam için çok zahmet çekti, ben de şimdi onun oğlunu okutacağım" diyerek onu okutma yükümlülüğünü üstlenmiştir. Bu İhsan da okuyup daha sonra öğretmen, fakülte sekreteri ve hatta Belencumafakılı Kasabası'nın belediye başkanı olmuştur.¹⁴

Resim 4. Gani Hoca'nın Hocası Kayakışlalı Bekir Efendi'nin Türbesi. (Kayakışla Köyü Sorgun/Yozgat)¹⁵

¹³ Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

¹⁴ Sultan Telli, Kişisel Görüşme 30 Mart 2026; Hacer Telli, Kişisel Görüşme 30 Mart 2026.

¹⁵ Yusuf Telli, "Kayakışla Köyü Bekir Efendi Türbesi", Özel Arşiv.

Bekir Efendi'nin metin merkezli ve ahlâkî terbiyeyi önceleyen eğitim anlayışı, Gani Hoca'nın hem ilmî yetkinliğini hem de şahsiyetini şekillendirmiştir. Bu nedenle Bekir Efendi, Gani Hoca'nın ilmî formasyonunda temel bir yere sahip olarak değerlendirilmektedir.

2.1.3. Kayseri'de Nuh Nasuh Hamurculu (Balta Hoca)

Nuh Nasuh Hamurculu (1873–1958), Osmanlı'nın son döneminde klasik medrese eğitimi almış, Cumhuriyet döneminde ise resmî din hizmetleri içerisinde görev yapmış önemli âlimlerden biridir. Kayseri'de doğan Hamurculu, Serçenönü Medresesi'nde tahsil görmüş; Hamurculu Osman Efendi'den ders alarak 1901 yılında icazet almıştır. Medrese tahsilinin ardından müderrislik yapmış, daha sonra vaizlik ve müftülük görevlerinde bulunarak hem ilmî hem de idarî sahada etkin bir rol üstlenmiştir. Halk arasında “Balta Hoca” lakabıyla tanınan Hamurculu, özellikle Arap dili (sarf ve nahiv) alanındaki derin vukufiyeti, vaaz ve irşat faaliyetlerinde benimsediği rahmet ve ümit merkezli üslubuyla temayüz etmiştir. Tefsir, hadis ve akaid alanlarında da güçlü bir ilmî birikime sahip olan Hamurculu'nun, Arap gramerine dair kaleme aldığı *el-İcmâl fi's-Sarfi ve'n-Nahvi* adlı yazma eseri günümüze ulaşmıştır.¹⁶

Gani Hoca'nın ilmî gelişiminde Nuh Nasuh Hamurculu'nun önemli bir yeri bulunmaktadır. Gani Hoca, Kayseri'de bulunduğu dönemde Balta Hoca'dan meânî, aruz, akaid, tefsir ve hadis dersleri alarak ilmî birikimini ileri bir seviyeye taşımıştır.¹⁷ Bu eğitim, onun medrese geleneği içinde kazandığı temel sarf-nahiv ve fıkıh merkezli altyapıyı, rivayet ve dirayet ilimleriyle bütünleştirmesine imkân sağlamıştır. Özellikle tefsir ve hadis alanlarında edindiği bilgi ve yöntem, Gani Hoca'nın vaaz, ders ve sohbetlerinde metin merkezli, sahih kaynaklara dayalı bir yaklaşım benimsemesinde belirleyici olmuştur.

¹⁶ Mustafa Işık, “Hamurculu Nuh Nasuh (Balta Hoca)”, *Kayseri Ansiklopedisi* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 3/101.

¹⁷ Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

Resim 5. Gani Hoca'nın Hocası Balta Hoca (Nuh Nasuh Hamurculu - Kayseri)¹⁸

Gani Hoca'nın Kayseri'de medrese eğitimine başladığı ilk dönemlere dair iki hatıra dikkat çekicidir. Köyden şehre gelmenin ve yeni bir ortama girmenin verdiği çekingenlikle derslere girip çıkan Gani Hoca, bir ders esnasında Arapça ders kitabında yer alan zor bir ibarenin çözümünde öne çıkar. Ders esnasında zor bir ibareyle karşılaşılır ve çözümlemesi yapılamaz. Hocası "Bu Arapça metni kim okuyup açıklayabilecek" diye sorduğunda, utana sıkıla söz alır. Başta heyecanlansa da hocasının teşviikiyle metni sakın bir şekilde okuyup meseleyi ayrıntılı biçimde açıklar. Bunun üzerine hocası, "Evladım daha önce sen kimden ders aldın" diye sorar; "Kayakışlalı Bekir Efendi'de okudum" cevabını alınca onu talebelere takdim ederek genç yaşına rağmen güçlü bir ilmî birikime sahip olduğunu ifade eder. Benzer bir durum ferâiz dersinde de yaşanır. Karmaşık bir miras hesabını çözemeyen hocası, soruyu talebelere yöneltir. Yine Gani Hoca söz alarak hatayı gösterir ve miras taksimini doğru şekilde hesaplar. Hocası "Evladım sen ferâiz de mi okudun" diye sorunca tevazuyla "Hocam biraz okuduk" der. Hocası bu olay-

¹⁸ Işık, "Hamurculu Nuh Nasuh (Balta Hoca)", 3/101.

dan sonra kendisiyle daha yakından ilgilenir. Bu iki hadise, Gani Hoca'nın kısa sürede medresenin öne çıkan talebeleri arasına girmesinde etkili olur.¹⁹

2.1.4. Kayseri'de Camgöz Hoca (Yusuf Eken)

Yusuf Eken (1894–1981), halk arasında “Camgöz Hoca” lakabıyla tanınan, Kayseri'nin yetiştirdiği önemli din âlimlerinden biridir. Medrese tahsilini dönemin önde gelen eğitim kurumlarından biri olan Dârü'l-hilâfe Medresesi'nde tamamlayan Camgöz Hoca, klasik İslâmî ilimler alanında sağlam bir ilmî birikime sahip olmuştur. Eğitim sürecinde Hacı Remzioğlu Nuh Efendi, Şükrü Efendizâde, İbrahim Fevzi Efendi ve Balta Hoca gibi tanınmış âlimlerden dersler almıştır. Meslek hayatında imam-hatiplik ve öğretmenlik yapan Camgöz Hoca, Kayseri İmam-Hatip Okulu'nda Arapça, tefsir ve fıkıh dersleri okutmuş; ayrıca Hunat Camii'nde ve evindeki özel ders halkalarında çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bu yönüyle Camgöz Hoca, medrese geleneğinin ilmî birikimini yeni nesillere aktaran önemli bir halikayı temsil etmektedir.²⁰ Gani Hoca'nın ilmî gelişiminde Camgöz Hoca'dan aldığı eğitim mühim bir yer tutmaktadır. Gani Hoca, Kayseri'de bulunduğu dönemde Hunat Camii'nde Camgöz Hoca'nın ders halkalarına katılarak meânî, aruz, akaid, tefsir ve hadis dersleri almıştır.²¹ Bu eğitim, onun daha önce edindiği dil ve fıkıh altyapısını derinleştirmiş; özellikle tefsir ve hadis alanlarında metin merkezli ve kaynaklara dayalı bir yaklaşım kazanmasına katkı sağlamıştır.

¹⁹ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 22 Mart 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 22 Mart 2026.

²⁰ Yayın Kurulu, “Eken, Yusuf (Camgöz Hoca)”, *Kayseri Ansiklopedisi* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 2/117.

²¹ Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

Resim 6.***Gani Hoca'nın Hocası Camgöz Hoca (Yusuf Eken - Kayseri)***²²**2.1.5. Kayseri'de İmam Ahmet Efendi (Ahmet Divriklio)**

Aslen Sivas'ın Divriği ilçesine mensup olan Ahmet Divriklio Efendi (1882–1967), Kayseri'de doğmuş ve klasik medrese geleneği içerisinde yetişmiş seçkin din âlimlerinden biridir. İlk öğrenimini mahalle mektebinde tamamladıktan sonra Kayseri'de Melikgazi, Hunat ve Sultan medreselerinde tahsil görmüş; dönemin önde gelen ulemasından ders alarak icazet almıştır. Kayseri Ulu Camii'nde (Cami-i Kebir) yaklaşık kırk beş yıl imam-hatiplik yapmıştır. Ayrıca Dârü'l-hilâfe Medresesi'nde ve Kayseri İmam-Hatip Okulu'nda dersler vermiş; Arapça ve Farsça'ya olan hâkimiyeti, hitabetindeki derinliğe ve ilmî otoritesine önemli katkılar sağlamıştır.²³ Gani Hoca'nın Kayseri'de bulunduğu dönemde İmam Ahmet Efendi, ilmî ve ahlâkî şahsiyetiyle örnek alınan önemli bir sima olarak onun ilmî çevresinde yer almıştır. Gani Hoca, Ahmet Efendi'den Farsça dersleri almış ve bu eğitim sayesinde Farsça kaynaklara erişim imkânı kazanarak dil eğitimini güçlendirmiştir.²⁴

²² Yayın Kurulu, "Eken, Yusuf (Camgöz Hoca)", 2/117.

²³ Mustafa Işık, "Divriklio, İmam Ahmet", *Kayseri Ansiklopedisi* (Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 2/14-15.

²⁴ Abdülgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

Resim 7.

Gani Hoca'nın Hocası Ahmet Divriklio Efendi (Kayseri) ²⁵

2.1.6. Sorgun Müftüsü Atıf Kılıç (öl. 1989)

Atıf Kılıç (1926–1989), Yozgat'ın Sorgun ilçesinde 1954-1983 yılları arasında müftülük görevinde bulunmuş,²⁶ klasik medrese eğitimiyle modern din hizmetlerini şahsında mezceden önemli bir din âlimidir. Sarıkaya ilçesinin Domurca Köyü'nde doğan Kılıç, ilk dinî eğitimini babası Ali Efendi'den alarak icazetle tamamlamış; Arapça, Osmanlıca ve Kur'ân ilimleri alanında yetkinlik kazanmıştır. 1954 yılında Sorgun Müftülüğü görevine atanmış ve bu görevi 1983 yılına kadar aralıksız sürdürerek ilçenin en uzun süre görev yapan müftüsü olmuştur. Müftülük görevinin yanı sıra sohbetleri, vaazları ve eğitime verdiği destekle bölgenin dinî ve kültürel hayatında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Hitabet gücü, nüktedan üslubu ve ihlas merkezli din anlayışıyla halk nezdinde saygın bir konuma ulaşmıştır.²⁷ Gani Hoca'nın ilmî gelişiminde Atıf Kılıç'tan aldığı derslerin önemli bir yeri vardır. 1957–1964 yılları arasında Erkekli Köyü'nde imamlık yaptığı dönemde, haftanın belirli günlerinde

²⁵ Işık, "Divriklio, İmam Ahmet", 2/14-15.

²⁶ Sorgun Müftülüğü, "Müftülerimiz -Atıf Kılıç", (Erişim 28 Mart 2026).

²⁷ Durali Doğan, *Yozgat İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2022), 266-268.

Sorgun'a yaya olarak giderek Sorgun Müftüsü Atıf Efendi'den ferâiz dersleri almış ve İslâm miras hukuku alanındaki bilgi birikimini zenginleştirmiştir. Bu eğitim sürecinde sabah namazından sonra Erkekli Köyü'nden yola çıkan Gani Hoca, yaklaşık 13 km uzaklıktaki Sorgun'a ulaşır; dersini aldıktan sonra yine yaya olarak köyüne döner ve öğle namazına yetişirdi. İlim öğrenme arzusu, yolculuğun zorluklarını onun için ikinci plana itmiştir. Eşi Hayrülberîye Hanım onun ilim elde etmedeki bu tutkusunu daha sonraki yıllarda çocuklarına örnek göstererek "Oğlum baban ilim tahsili için Erkekli Köyü'nden Sorgun'a yürüyerek gelir dersini alır, geri aynı gün köye dönerdi. Baban bu kadar ilim öğrenmeye azimliydî" diyerek onları okumaya ve ilim öğrenmeye teşvik etmiştir.²⁸

Resim 8.

Gani Hoca'nın Hocası Sorgun Müftüsü Atıf Kılıç Hoca²⁹

²⁸ Mustafa Telli, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2026; Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

²⁹ Sorgun Müftülüğü, "Müftülerimiz -Atıf Kılıç", (Erişim 28 Mart 2026).

2.2. Gani Hoca'nın Talebeleri ve Eğitim Hizmetleri

Gani Hoca, Yozgat'ın Sorgun ilçesi ve çevresinde uzun yıllar boyunca sürdürdüğü medrese eğitimi faaliyetleriyle Cumhuriyet döneminde taşrada geleneksel din eğitiminin önemli temsilcilerinden biri olmuştur. Resmî medrese kurumlarının faaliyetinde olmadığı bir dönemde, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi Sorgun ve çevresinde de klasik dinî ilimler, mahallî âlimlerin etrafında teşekkül eden cami merkezli ders halkaları aracılığıyla aktarılmıştır. Bu bağlamda Gani Hoca'nın talebe yetiştirme faaliyetleri, sözlü tarih mülakatlarıyla desteklenen nitelikli örnekler sunmaktadır.

Gani Hoca'nın ders halkaları 1958-2000 yılları arasında faal bir görünüm arz etmektedir. Medrese derslerini ise 1958-1980 yılları arasında daha aktif bir şekilde vermiştir. Bölgede İmam-Hatip okullarının yaygınlaşmasıyla birlikte 1980'lerden sonra öğrenci sayısında oldukça azalma görülmüştür. Erkekli Köyü, Çiğdemli ve Sorgun'da görev yaptığı dönemlerde medrese dersleri vermiştir. Talebeleri yalnızca Erkekli Köyü'nden değildir. Çiğdemli, Halilfakılı, Gevrek, Cihanşarlı, Duralidayılı ve Dambasan gibi çeşitli yerleşim yerlerinden gelerek onun ders halkasına katılan talebeleri olmuştur. Bu durum, Gani Hoca'nın eğitim faaliyetlerinin dar bir çevreyle sınırlı olmadığını, bölge geneline hitap eden bir ilmî cazibe merkezi oluşturduğunu göstermektedir.

Gani Hoca'nın medrese eğitimi verdiği talebelerinden bazıları şunlardır: Erkekli Köyü'nden Osman Yüksel, Sadık Yıldırım, kardeşi Yusuf Telli, kardeşi Abdurrahman Telli, Sadreddin Bulut, Adıgüzel'in oğlu Mehmet Şahin, Yakup Hoca'nın oğlu Mustafa Şahin olmak üzere 8-10 kişi, Duralidayılı Köyü'nden Hacı Hüseyin Efendi, Benzinci Mustafa Efendi ve Ziya Efendi olmak üzere 8-10 kişi, Çiğdemli'den Hasan Yüner Hoca, Emir Efendi ve Zahir Efendi, Gevrek Köyü'nden Hasgül Efendi (Naci'nin kayınbabası), Resul Efendi ve Davut Yazar Hoca (öl. 1998), Cihanşarlı Köyü'nden Hasan Alan Hoca, Dambasan Köyü'nden Ahmed Efendi, Halilfakılı Köyü'nden Kara Hasan Efendi ve Topal Mustafa Efendi, Sorgun'da Sami Karadavut Hoca ve Bilal Güneyalp Hoca. Bunlardan başka çok sayıda talebesi de mevcuttur. Gani Ho-

ca çocukları Sultan, Hacer, Nizamettin, Necmeddin, Hasan, Saniye ve Mustafa'ya Kur'ân ve temel dinî bilgiler dersleri yanında belirli seviyede medrese ve Osmanlıca dersleri de vermiştir. Ayrıca öğrencilerine imam-hatiplik ve müezzinlik uygulama becerileri de kazandırmıştır.³⁰

Gani Hoca, 1960'lı yıllarda Erkekli Köyü'nde klasik medrese geleneğini cami merkezli ders halkalarıyla yaşatmış, disiplinli ve sistemli bir eğitim anlayışı benimsemiştir. Gevrek, Duralıdayılı ve Halilfakılı gibi çevre köylerden kilometrelerce yürüyerek gelen onlarca öğrenciye sarf, nahiv, belagat ve fıkıh alanlarında Emsile, Binâ, Maksûd, İzzî, Avâmil, İzhar, Kâfiye, Molla Camî, Telhis ve Mültekâ gibi temel dersleri ibare okuma, soru-cevap, tekrar, müzakere ve ezber yöntemiyle öğretmiştir. Öğrencilerinin kitap ihtiyaçlarını şahsi kütüphanesinden karşılayan ve onlara maddî-manevî her türlü desteği sunan Gani Hoca, yetkinleşen talebelerini çevre köylere din hizmeti sunmaları için görevlendirerek bölgenin ilmî hayatına öncülük etmiştir. Eğitim faaliyetlerini sadece bilgi aktarımıyla sınırlı tutmayan Gani Hoca, talebelerine “efendi” diyerek hitap edecek kadar nazik ve mütevazı bir üslup sergilemiş, onlara her zaman güzel ahlakı ve dürüstlüğü aşılamıştır. Ailesinin ve köylülerin de yemek ve barınma gibi konularda desteklediği bu eğitim süreci, geleneksel ilim mirasının Cumhuriyet dönemi taşrasında başarıyla sürdürüldüğü köklü bir yapı oluşturmuştur. Bu sayede yetişen öğrenciler, aldıkları bu sağlam temelle farklı ilim merkezlerinde tahsillerine devam ederek Gani Hoca'nın bıraktığı ilmî mirası sonraki kuşaklara taşımışlardır.³¹

³⁰ Sadık Yıldırım, Kişisel Görüşme, 21 Mart 2026; Bilal Güneyalp, Kişisel Görüşme, 19 Mart 2026; Hasan Yüner, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2026; Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026; Mustafa Telli, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026; Ali Osman Şahin, Kişisel Görüşme, 6 Nisan 2026.

³¹ Ali Osman Şahin, Kişisel Görüşme, 6 Nisan 2026; Sadık Yıldırım, Kişisel Görüşme, 21 Mart 2026; Bilal Güneyalp, Kişisel Görüşme, 19 Mart 2026; Hasan Yüner, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 3 Nisan 2026.

2.3. Gani Hoca'nın Telif Çalışması

Medrese usûlü Arapça sarf ilminin temel metinlerinden biri olan el-Emsile üzerine kaleme alınmış en meşhur Türkçe şerhlerden biri, Çörekçizâde Ahmed Nüzhet (Köse Efendi) tarafından hazırlanan Emsile Şerhi'dir. XIX. yüzyılda (1256/1840–41 civarında) İstanbul'da basılan bu eser, kelime kalıplarını (sîga) sade ve anlaşılır bir üslupla açıklayarak talebelerin sarf ilmine girişini kolaylaştırmayı hedeflemektedir.³² Köse Efendi'nin bu eserinin ilmî değerini fark eden Gani Hoca, Osmanlıca kaleme alınmış olan bu şerhin günümüz Türkçesine çevrilmesi ve gerekli açıklamalarla zenginleştirilmesi amacıyla bir telif çalışmasına başlamış ve tamamlamıştır. Söz konusu çalışmanın yazıya geçirilmesi oğlu Necmeddin Telli tarafından gerçekleştirilmiş; ancak Gani Hoca'nın vefatı sebebiyle bu telif çalışması yayınlanamamıştır.³³

3. Gani Hoca'nın Tasavvufi Kişiliği

Gani Hoca'nın tasavvufî yönünün teşekkülünde, içinde yetiştiği sosyo-dinî çevrenin belirleyici bir etkisi olmuştur. Çocukluk ve gençlik yıllarından itibaren yoğun bir tasavvufî atmosfer içinde bulunması, onun manevî dünyasının şekillenmesinde ve ilerleyen yıllarda benimsediği dinî anlayışın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

Gani Hoca'nın tasavvufî çevreyle temasında ailesinin önemli bir etkisi olmuştur. Babası Hasan Efendi, Akdağmadeni ilçesinin Bulgurlu (Kabut) Köyü'nde yaşayan Nakşibendî şeyhlerinden Kabutlu Ahmed Efendi'ye intisap etmiş; zaman zaman şeyhini ziyaret ederek sohbetlerine katılmıştır. Kabutlu Ahmed Efendi'nin bölgede çok sayıda müride sahip olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Annesi Ayişe Hanım ise Erkekli Köyü'nden Şeyh Osman Baba'nın (öl. 1970) müridi olarak tasavvufî çevreyle irtibat hâlinindedir. 1310/1894 yılında doğan Şeyh Osman Baba, Birinci Dünya Savaşı sırasında

³² İsmail Durmuş, "el-Emsile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/166-167.

³³ Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026.

³⁴ Cemile Yıldırım, Kişisel Görüşme, 21 Mart 2026.

Kafkas cephesinde savaşmış, Rusya'da esaret hayatı yaşadıkdan sonra köyüne dönmüştür. Kendisine atfedilen kerametleriyle tanınan Şeyh Osman Baba, Erkekli Köyü'nde uzun yıllar imamlık yapmıştır.³⁵ Gani Hoca, yaşadığı köyde Şeyh Osman Baba'nın sohbetlerine katılarak onun manevî ikliminden istifade etmiştir. Ayrıca kayınpederi Babalılı Mustafa Efendi (Mustafa Ulu-soy, 1891-1976) bölgenin Nakşibendî şeyhlerinden biridir.³⁶ Kayakışla Köyü'nde beş yıl boyunca kendisinden eğitim aldığı Bekir Efendi de tasavvufî yönüyle tanınan ve kerametleri anlatılan önemli mutasavvıflar arasında yer almaktadır.³⁷ Bu çerçevede Gani Hoca'nın, tasavvufun güçlü biçimde hissedildiği bir aile ve eğitim ortamında yetiştiği ve hayatının bu atmosfer içinde şekillendiği anlaşılmaktadır.

Gani Hoca, Erkekli, Çiğdemli ve Sorgun'da yaşadığı yıllarda bölgedeki dervişlerle yakın ve samimi ilişkiler içinde olmuştur. Evinde dervişleri misafir etmiş, onlarla tasavvufî sohbetler gerçekleştirmiş ve zaman zaman zikir meclislerine katılmıştır. Talebelerinden Ali Osman Şahin'in aktardığına göre, 1960'lı yıllarda Erkekli Köyü'nde cami odasında icra edilen cehrî zikir halkalarında Ciyabin Dursun Baba, Osman Baba, Tekkeli Ahmed ve Hasan Hoca'nın yanı sıra Gani Hoca da yer almıştır.³⁸ Bu rivayet, onun genç yetişkinlik döneminden itibaren tasavvufî çevreyle canlı bir etkileşim içinde bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Gani Hoca, Sorgun'da yaşadığı dönemde de bu irtibatını sürdürmüştür; Rifâî şeyhlerinden Nuri Baba (Nuri Yılmaz, 1919-2013) ile düzenli olarak görüşerek onun feyzinden istifade etmiş ve sohbetlerini devam ettirmiştir. Önemli işlerini Nuri Baba'yla istişare etmeye değer vermiştir.³⁹

Ayrıca Yozgat'tan Tekkeli Deli Çavuş, Erkekli Köyü'nden Ciyabin Dursun Baba (Dursun Can), Duralıdayılı Köyü'nden Mehmet

³⁵ RTV66 TV, "Sorgun Erkekli Köyün Camii / Yozgat TV" Youtube, Erişim 29 Mart 2026.

³⁶ Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026.

³⁷ RTV66 TV, "Eymir Kayakışla Köyü Cami ve Bekir Yazar Hoca Efendi I 17 Temmuz 2021 I Yozgat Tv", Youtube, (17 Temmuz 2021).

³⁸ Ali Osman Şahin, Kişisel Görüşme, 8 Nisan 2026.

³⁹ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 17 Nisan 2026; Mustafa Telli, Kişisel Görüşme, 17 Nisan 2026; Necmeddin Telli, Kişisel Görüşme, 17 Nisan 2026;

Derviş ve Hu Dede (İhsan Pelit, ö. 2012), Çiğdemli Kasabası'ndan İhsan Derviş, Ahmet Derviş, Enver Derviş, Derviş Dede (Hüseyin Derviş), Durak Dede (Durak Özdemir) ve Arif Dede (Arif Yüner); Gevrekli Köyü'nden Sarı Musa Derviş (Musa Şahiner, öl. 2018); Sorgun'da dervişlerden Âşık İsmail Özbek, Mustafa Özbek, Yakup Özbek ve Sagup Ekim, Âşık Mehmet (Mehmet Kaplan) ve Mikdat Baba ile; ayrıca Çekerek ilçesinin Fakıdağı Köyü'nden Mehmet Derviş ve Hasan Derviş gibi birçok sûfîyle yakın temas hâlinde olmuştur.⁴⁰ Bu isimler, Gani Hoca'nın tasavvufî çevresinin zenginliğini ve çeşitliliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Gani Hoca'nın tasavvufî kişiliğinin teşekkülünde en belirleyici unsur, uzun yıllar irtibat hâlinde bulunduğu müşşidi Şeyhzâde Ahmed Efendi (Ahmed Şevki Ergin, 1906–2002) olmuştur.⁴¹ Şeyhzâde Ahmed Efendi, Yozgat'ta ilmî ve tasavvufî bir ailede yetişmiş; küçük yaşta babasını kaybetmesine rağmen medrese ve mektep eğitimini birlikte sürdürerek güçlü bir ilmî birikim kazanmıştır. Yozgat ve İstanbul'daki medreselerde eğitim görmüş, uzun yıllar öğretmenlik ve din hizmetlerinde bulunmuştur. Arapça ve Farsça'ya hâkimiyeti, sade yaşamı ve sünnet merkezli tasavvuf anlayışıyla tanınan Ahmed Efendi, Kur'ân ve ahlâk vurgusuyla saygın bir irşad şahsiyeti olmuştur. Tasavvufu ise gösterişten uzak, toplumla iç içe ve insanı faydalı bir kul hâline getiren bir hayat anlayışı olarak değerlendirmiştir.⁴² Bu yaklaşım, Gani Hoca'nın tasavvuf anlayışına doğrudan yansımıştır.

Gani Hoca, müşşidinden aldığı bu anlayış doğrultusunda tasavvufu ilim, ibadet ve ahlâk bütünlüğü içerisinde ele almış; tasavvufî terbiyeyi şer'î ilimlerden bağımsız bir alan olarak görmemiştir. Zikir, murakabe ve manevî eğitim kadar; kul hakkına riayet, sabır, tevazu, öfke kontrolü ve güzel ahlâk gibi pratik davranışları da tasavvufun asli unsurları arasında kabul etmiştir. Şeyhzâde Ah-

⁴⁰ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026; Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026; Hacer Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026; Saniye Arslan, 30 Mart 2026.

⁴¹ Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026; Hacer Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026.

⁴² Abdülkerim Abdulkadiroğlu - Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, ed. Ali Şakir Ergin vd. (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 27; Ali Şakir Ergin, "Şeyhzade Ahmed Şevki Yozgadi", *Evliya-ı Kırâmın Hayatları*, Erişim 29 Mart 2026.

med Efendi'nin vakur duruşu, dünyevî makamlara mesafeli yaklaşımı ve ilmî-resmî görevlerini manevî kişiliğiyle uyum içinde yürütmesi, Gani Hoca üzerinde derin bir tesir bırakmıştır.⁴³ Gani Hoca da tasavvufî kimliğini herhangi bir sosyal imtiyaz veya ayrıcalık olarak kullanmamış; mütevazı kişiliği, sabrı ve insanlarla kurduğu dengeli ilişkiler sayesinde çevresinde güven telkin eden bir din âlimi profili ortaya koymuştur.

Resim 9.

Gani Hoca'nın Mürşidi Şeyhzâde Ahmed Efendi (Ahmed Şevki Ergin, 1906–2002)⁴⁴

4. Gani Hoca'nın Dinî Hizmetleri

Gani Hoca'nın dinî faaliyetleri, resmî görevlerinin ötesine geçerek toplumun dinî ve eğitsel ihtiyaçlarını kapsayan çok yönlü bir hizmet anlayışına dayanır. İlmî ve ahlâkî birikimini sahaya yansıtarak cami inşası, eğitim faaliyetleri ve irşad çalışmalarıyla etkili bir rol üstlenmiştir. Bu bölümde, onun resmî ve gönüllü hiz-

⁴³ Abdülkerim Abdulkadiroğlu - Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, ed. Ali Şakir Ergin vd. (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 27; Ali Şakir Ergin, "Şeyhzade Ahmed Şevki Yozgadi", *Evliya-ı Kiramın Hayatları*, Erişim 29 Mart 2026.

⁴⁴ Ali Şakir Ergin, "Şeyhzade Ahmed Şevki Yozgadi", *Evliya-ı Kiramın Hayatları*, Erişim 29 Mart 2026.

metleri birlikte ele alınarak din hizmetlerini bütüncül ve sürdürülebilir bir şekilde nasıl yürüttüğü incelenmektedir.

4.1. Gani Hoca'nın Din Görevliliği

Gani Hoca'nın din görevliliği hayatı, geleneksel medrese eğitimiyle şekillenen ilmî birikiminin, Cumhuriyet dönemi resmî din hizmetleriyle bütünleştiği uzun soluklu bir süreci kapsamaktadır. Askerlik hizmetini tamamladıktan sonra memleketine dönen Gani Hoca, din hizmetlerine önce vekil imam-hatip olarak başlamış, daha sonra kadrolu göreve geçerek çeşitli köy ve yerleşim yerlerinde 30 yılı aşkın süreyle hizmet etmiştir.

Mevcut kayıtlara göre Gani Hoca, 01.08.1956 tarihinde başlamak üzere Sorgun'un Mehmet Beyli Köyü'nde bir yıl imam-hatiplik görevi yapmıştır.⁴⁵ Burada yıllık 300 çinik buğday karşılığında "hak usûlü" ile görev yapmıştır.⁴⁶ Buradaki görevinin son zamanlarında Sorgun müftüsü Atıf Kılıç tarafından yapılan imam-hatiplik ehliyeti imtihanında başarılı olmuş ve kendisine müftülük tarafından 25 Temmuz 1957 tarihinde "İmamlık vesikası" verilmiştir. Vesika, ilçe müftüsü Atıf Kılıç tarafından imzalanmıştır. Daha sonra bu vesika üzerine müftü Atıf Kılıç tarafından 1958, 1960, 1961, 1964 ve 1966 yıllarında ayrı ayrı kayıtlar düşülerek Gani Hoca'nın imam-hatipliğe ehliyeti olduğu onaylanmıştır.⁴⁷

Ardından 1957-1964 yılları arasında doğup büyüdüğü Erkekli Köyü Camii'nde imam-hatiplik görevini sürdürmüştür. Bu dönemde, resmî kadro dışında kalmakla birlikte, fiilen din hizmetlerini yürütmüş; halk arasında "hak usûlü" olarak bilinen yöntemle hizmetini devam ettirmiştir. Köylülerin kendi aralarında toplayıp verdikleri "hak usûlü" ile yıllık 300 çinik buğday karşılığında görev yapmıştır.⁴⁸ Bu görev süresi, onun köy ölçeğinde dinî hayatın sürekliliğini sağlamada üstlendiği rolün erken örneklerini teşkil etmektedir.

⁴⁵ Abdulgani Telli, *Hal Tercümesi*, Mustafa Telli Özel Arşivi.

⁴⁶ Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026

⁴⁷ Hasan Telli, "Gani Hoca'ya Ait İmamlık Vesikası-1957", Özel Arşiv.

⁴⁸ Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 30 Mart 2026.

Resim 10.

Gani Hoca'ya Ait İmamlık Vesikası- 1957⁴⁹

Adı: Abdulgani
 Soyadı: Telli
 Babası adı: Hasan
 Doğum yeri tarihi: Erkekli köyü 933
 Vasiyetin mev. i: İmam
 Vasiyetin mehalli: Mehmet beyli köyü
 Mühürün tarihi: 11/8/56

Tokarida adı soy adı yasalı abdulgani telli mehmetbeyli köyü imamligına
 intihap edildiği getiren olduğu mezbureden anlaşılan bu defada bu gö-
 reve ehil olup olmadığı yapılan imtihan neticesi ehil yeti sabit olduğun-
 dan ve kendisine ait evrakı resmîyelerini tekâmül ettirdiği usul dâvre-
 sinde vasiyesini yapmak üzere 18/8/56 imamlik vesikası tarafından tasdik
 kendisine verildi. 25/7/57

Sorgun:
Müftüsü: Atıf Kılıcı.

39 yaşında
 25.8.958
 958 y. erkekli köyüne imamlık
 intihabı mezburesine göre
 bu vesika imza edildi
 10.8.958
 müftü
 99

960 y. gâimüddin
 15-6-960
 müftü

Gani Hoca, 1962 yılında Sorgun Müftülüğünce düzenlenen imam-hatiplik tekâmül kursuna katılmıştır. 11 Ekim - 27 Aralık 1962 tarihleri arasında yaklaşık 3 ay süren kursu başarıyla tamamlamıştır.⁵⁰ Kursta gördüğü dersler ve aldığı notlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁴⁹ Hasan Telli, "Gani Hoca'ya Ait İmamlık Vesikası-1957", Özel Arşiv.

⁵⁰ Hasan Telli, "Gani Hoca İmam-Hatiplik Tekâmül Kursu", Özel Arşiv.

Tablo 1.

***Gani Hoca'nın Katıldığı Sorgun Müftülüğünce Düzenlenen İmam-
Hatiplik Tekâmül Kursu- 1962⁵¹***

Gani Hoca'nın katıldığı Sorgun Müftülüğünce Düzenlenen İmam-Hatiplik Tekâmül Kursu- 1962			
Kursiyerin Kimlik Bilgileri		Dersler	Notları
Adı	Abdulgani	Kur'ân-ı Kerim ve Tecvid	Pekiye
Sovadı	Telli	İman ve İslâm'ın Esasları	Pekiye
Baba Adı	Hasan	Hitabet	Pekiye
Doğum Yeri	Erkekli	Ezan ve Kamet	Pekiye
Doğum Tarihi	1933	Türkçe	Pekiye
Tahsili	İlkokul mezunu	Tarih	Pekiye
Sicil No	140	Coğrafya	Pekiye
Görevi	Erkekli Köyü İmamı	Yurt Bilgisi	Pekiye
Kurs Türü	İmam-Hatip Tekâmül / Hizmet İçi Eğitim Kursu	Sağlık Bilgisi	Pekiye
Kurs Süresi	17.10.1962 – 27.12.1962 (3 ay)	Genel Başarı Durumu	Tüm derslerden "Pekiye"

1964 yılında Çiğdemli kasabasına imam-hatip olarak tayin edilen Gani Hoca, burada aralıksız on yıl görev yapmıştır. İki yıl "hak usûlü" denilen yöntemle yıllık 500 çinik buğday karşılığında köyde imamlık yapmıştır. 1966 yılında resmî imam-hatiplik kadrosuna geçmesiyle birlikte, din hizmetlerini devlet teşkilatı içerisinde sürdürmüş; cami merkezli vaaz, irşad ve eğitim faaliyetlerini daha sistemli bir çerçevede yürütmüştür. Çiğdemli'de medrese usûlü ders halkaları oluşturarak çok sayıda talebe yetiştirmiştir. Bununla birlikte Kur'ân okuma ve temel dinî bilgiler konusunda çocuklara camide dersler yapmıştır.

1974 yılında Sorgun merkez Karşıyaka Camii'ne imam-hatip olarak atanması, Gani Hoca'nın meslek hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 1974-1994 yılları arasında yaklaşık yirmi yıl burada görev yapmıştır. Vaazları, sohbetleri, Kur'ân ve temel dinî bilgiler kursları ile bölge halkına hizmet etmiştir. Medrese dersleri vermeye burada da devam etmiştir. Bu dönemde Karşıyaka Camii, onun öncülüğünde yalnızca bir ibadet mekânı değil, aynı zamanda yerel düzeyde dinî eğitim ve irşadın merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

Görev süresi boyunca Gani Hoca, Osmanlıca bilgisi sayesinde

⁵¹ Hasan Telli, "Gani Hoca İmam-Hatiplik Tekâmül Kursu", Özel Arşiv.

resmî kurumlara da hizmet etmiş; özellikle Osmanlıca tapu kayıtlarının okunması hususunda Sorgun Adliyesi tarafından birlikişi olarak görevlendirilmiştir. Ayrıca 1992 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Bolu Hizmet İçi Eğitim Merkezi'nde fahri vaizlik kursunu başarıyla tamamlayarak fahri vaizlik belgesi almış; Sorgun merkez ve çevre camilerde vaaz faaliyetlerini sürdürmüştür.

1994 yılında resmî görevinden emekli olan Gani Hoca, din hizmetlerinden tamamen ayrılmamış; yaklaşık on yıl boyunca Avusturya ve Almanya'daki Türk camilerinde imam-hatiplik yapmış, vaaz ve sohbetler gerçekleştirmiş, çocuklara temel dinî bilgiler öğretmiştir. Bu süreçte, yurt dışındaki Türk toplumunun millî ve manevî değerlerini korumalarına ve İslâm ve Türkiye ile bağlarını güçlendirmelerine katkı sağlamaya çalışmıştır. Vatansever bir din görevlisi olarak hizmet etmiştir. Bu yönüyle onun din hizmeti anlayışı, yalnızca görev yaptığı yerle sınırlı kalmamış; imkân bulduğu her ortamda irşad ve eğitim faaliyetlerini sürdürmeye dayanan bir yaklaşım sergilemiştir.

Resim 11.

Gani Hoca ve Sorgun İlçe Müftülüğündeki Hoca Arkadaşları⁵²

Sorgun halkının dinî konularda danışmak, fetva talep etmek ve duasını almak üzere Gani Hoca'ya müracaat etmesi zamanla yerleşik bir alışkanlık hâlini almıştır. Cami ortamında, köy odalarında, çarşıda, pazarda, evinde ya da karşılaştıkları her yerde kendisine yöneltilen dinî sorulara Kur'ân ve sünnet merkezli ce-

⁵² Nizamettin Telli, "Gani Hoca ve Sorgun Müftülüğü", Özel Arşiv.

vaplar vermiş; insanlarla mütevazı, samimi ve içten bir ilişki kurmuştur. Çeşitli korku, nazar, siğil, haşerat, baş ağrısı ve aile içi anlaşmazlık gibi sebeplerle sıkıntı yaşayan kimseler, Gani Hoca'ya başvurmışlar ve ondan dua talep etmişlerdir. Bu vesileyle farklı yerlerden çok sayıda misafir sık sık onu ziyarete gelmiştir. Özellikle kuraklık dönemlerinde köy ve şehir halkının talebiyle birlikte yağmur dualarına çıkılmıştır. Gani Hoca, mevlit, düğün, nikâh, cenaze, askere uğurlama ve işyeri açılışı gibi sosyal ve dinî merasimlerde dua etmesi için davet edilmiş; halkın sevinçli ve hüznü anlarında onlarla birlikte olmuş, duaları ve nasihatleriyle toplumsal hayata eşlik etmiştir. Bu yönüyle din hizmetlerini camiyle sınırlı görmemiş, halkla iç içe, yaşayarak ve paylaşarak sürdürülen bir rehberlik anlayışı benimsemiştir.

Vaaz ve hutbelerine büyük bir ciddiyetle hazırlanan Gani Hoca, cuma ve bayram namazlarından önce özel çalışmalar yapmış; istifade ettiği eserlerden notlar alarak kürsüye hazırlıklı çıkmıştır. Vaaz ve sohbetlerini âyet ve hadisler ekseninde şekillendirirken, tarihî örneklerle ve ibretli anlatılara yer vererek anlatımını zenginleştirmeye özen göstermiştir. Tatlı, yumuşak, akıcı, birleştirici ve müjdeleyici bir dil kullanmayı tercih etmiş; sert, suçlayıcı ve kırıkcı üsluptan bilinçli olarak uzak durmuştur. Hutbeyle ilgili bir hatırası şöyledir. Bir cuma namazında camide Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan bir müfettiş bulunur. Hutbeyi dinleyen cemaatten yaşlı bir kişinin derin şekilde etkilenecek duyulandığını ve ağladığını görür. İrad edilen hutbenin mesajını hem içerik hem de üslup bakımından etkili bir biçimde sunulmasından etkilenen müfettiş, namaz sonrası Gani Hoca'ya memnuniyetini ifade etmiştir. Bu örnek, Gani Hoca'nın hutbelerinde yalnızca bilgi aktarmayı değil, muhataplarının duygu ve düşünce dünyasına hitap etmeyi de amaçlayan bir irşad anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.⁵³

İnsanlara karşı son derece nazik, mütevazı ve saygılı bir tavır sergileyen Gani Hoca'nın evi, misafirlerin eksik olmadığı bir mekân hâline gelmiştir. Cömertliği ve misafirperverliğiyle tanın-

⁵³ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2026.

mış; muhataplarına, yaşları ne olursa olsun, saygıyı esas alan bir hitap dili kullanmıştır. Çocuklara ve gençlere dahi isimlerinin ardından “efendi” veya “bey” şeklinde hitap etmesi, onun nezaket anlayışının dikkat çekici bir göstergesi olmuştur. Kendisiyle küçük yaşlarda tanışanların hemen hemen tamamı, Gani Hoca’nın kendilerine duyduğu bu saygıyı özel bir hatıra olarak dile getirmiştir.

Gani Hoca zorluklara karşı sabırlı bir insan idi. 1970’li yıllarda ölümcül ağır bir hastalığa yakalanmış ve Kayseri’de tedavi görmüştür. Uzun soluklu bu tedavi sürecinde hep sabırla ve tevekkülle Allah’a sığınmıştır. İnsanlara da sabrı tavsiye etmiştir. Ağır ve uzun süreli bir hastalığa yakalanan kızı Hacer’e “Kızım Fatıha’yı 100 defa oku. O kadar hastalık çekiyorsun. Sana kolaylık verir. Bir de hastalıktan şikâyetin olmasın. Allah’tan geldi ve sevabını kaçırma sabret” diye nasihat etmiştir.⁵⁴ Çocuk yaşta İsparta Eğirdir Kemik Hastanesi’nde birkaç yıl tedavi gören oğlu Mustafa’ya da her daim sabrı tavsiye etmiştir.⁵⁵

Resim 12.

*Gani Hoca Kayseri Devlet Hastanesi’nde Hasta Yatarken*⁵⁶

⁵⁴ Hacer Telli, Kişisel Görüşme 30 Mart 2026.

⁵⁵ Mustafa Telli, Kişisel Görüşme, 4 Nisan 2026.

⁵⁶ Sultan Telli, “Gani Hoca Kayseri Hastanesinde Yatarken”, Özel Arşiv.

Gani Hoca'nın yurt dışında bulunduğu döneme dair aktarılan bir hatıra, onun kanaatkâr kişiliğini ve başkalarına yük olmaktan özellikle kaçınan ahlâk anlayışını açık biçimde yansıtmaktadır. Görevi süresince kendisine bir lokantadan yemek yemesi teklif edilmiş olmasına rağmen, sade bir şekilde beslenmeyi tercih etmiş, çoğu zaman kuru fasulyeyle yetinmiştir. Ay sonunda lokanta hesabının son derece düşük çıkması, onun kanaatkarlığını ve sade yaşam tarzını benimsediğini ortaya koymuştur.⁵⁷ Gani Hoca, imkânlar karşısında bile kanaati elden bırakmamış ve israftan uzak durmuştur.

Resim 13.

*Gani Hoca, Almanya'daki Türk Camiinde Öğrencilere Ders Yaparken*⁵⁸

1992–1994 yılları arasında Almanya merkezli bazı dinî gruplar Türkiye’de de etkili olmaya çalışmışlardır. Bu gruplardan birine mensup bir kişinin Sorgun’da yürüttüğü faaliyetler sırasında, bir sohbet toplantısında “çalışmakla peygamber olunabileceği” yönünde İslâm inancıyla bağdaşmayan görüşler dile getirilmiştir. Bu durumu cami cemaatinden öğrenen Gani Hoca, meseleyi ilmî bir sorumluluk çerçevesinde ele almış ve Salih Paşa Camii’nde verdiği cuma vaazında söz konusu iddiaların Kur’ân ve sünnete aykırılığını delilleriyle ortaya koymuştur. Vaazında cemaati bu tür yapı

⁵⁷ Hacer Telli, Kişisel Görüşme, 15 Mart 2026.

⁵⁸ Nizamettin Telli, “Gani Hoca Almanya’da”, Özel Arşiv.

ve söylemler konusunda uyarmış, özellikle çocukların ve gençlerin bu çevrelerden uzak tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Gani Hoca'nın bu bilinçlendirici vaazı halk nezdinde karşılık bulmuş ve söz konusu grubun Sorgun'daki faaliyetleri kısa sürede etkisiz hâle getirilmiştir.⁵⁹

4.2. Gani Hoca'nın Kalıcı Eser Bağlamında Dinî Hizmetleri

Gani Hoca'nın dinî hizmet anlayışı, resmî görevlerin ötesine geçerek bulunduğu çevrenin dinî, sosyal ve eğitimsel ihtiyaçlarını kapsayan aktif bir nitelik taşır. Cami merkezli dinî hayatı güçlendirmeye önem veren Gani Hoca, ibadet ve eğitim mekânlarının inşası ve geliştirilmesinde öncülük etmiştir. Erkekli Köyü Camii, Karşıyaka Camii ve Kız Kur'an Kursu gibi kalıcı eserlerle hizmet anlayışını somutlaştırmış; din hizmetlerini kurumsal ve toplumsal boyutlarıyla bütüncül bir şekilde yürütmüştür.

4.2.1. Sorgun Erkekli Köyü Camii'nin İnşasındaki Rolü

Gani Hoca, 1960'lı yılların başında Sorgun'un Erkekli Köyü'nde mevcut caminin yetersiz kalması üzerine yeni bir cami inşasına öncülük etmiştir. 1962-1965 yılları arasında tamamlanan caminin yapım sürecinde aktif rol alan Gani Hoca, köylüyü örgütleyerek imece usûlünü yönetmiş, inşaatın tüm ihtiyaçlarını tedarik etmeye çalışmış ve yeri geldiğinde bilfiil çalışarak hizmet etmiştir. Bu süreçte Kayseri'den Çiğdemli Kasabası yoluna kadar kamyonla getirilen "Kayseri taşları" buradan itibaren kağnı arabalarıyla çamurlara saplanarak büyük zorluklar içinde Erkekli Köyü'ne taşınmıştır. Cami inşaatına maddî kaynak temini için Gani Hoca ve cami yapım heyeti çevre köylere yardım toplamaya gitmiştir.⁶⁰ Bu konuyla ilgili birçok hatıra yer almaktadır. Şu hatıra, Gani Hoca'nın ilmî şahsiyetinin bölge uleması nezdinde nasıl bir itibara sahip olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Gani Hoca, cami inşası için yardım toplamak üzere Sorgun'un Dipidere Köyü'ne gitmiş ve burada ulemadan Molla Ömer Efendi'den

⁵⁹ İsmail Özbek, Kişisel Görüşme, 1 Nisan 2026.

⁶⁰ Nizamettin Telli, Kişisel Görüşme, 16 Mart 2026; Hacer Telli, Kişisel Görüşme 30 Mart 2026; Sultan Telli, Kişisel Görüşme, 4 Nisan 2026.

destek istemiştir. Molla Ömer Efendi, onu önce ilmî olarak sınamış; Gani Hoca'nın verdiği cevapları beğenerek kendisine hürmet göstermiştir. Ardından onu misafir etmiş ve birlikte köy halkından cami inşası için yardım toplamışlardır.⁶¹

Resim 14.

Erkekli Köyü Cami İnşaatı 1965 ve Yeni Hali 2023⁶²

1965 yılında ibadete açılan camide Gani Hoca hem imamlık yapmış hem köyün çocuklarına temel dinî bilgiler dersleri vermiş hem de medrese dersleri okutmuştur. Camii, günümüzde de ibadete açık olup bölge halkına hizmet etmeye devam etmektedir.

4.2.2. Sorgun Karşıyaka Kuran Kursu İnşasındaki Rolü

Gani Hoca'nın 1982 yılında Sorgun'da başlattığı Karşıyaka Kur'an Kursu projesi, onun bölgedeki din eğitimi anlayışını kalıcı ve kurumsal bir yapıya dönüştürdüğü en önemli hizmetlerinden biridir. Mahalledeki ihtiyacı fark eden Gani Hoca, sadece fikri öncülükle kalmamış; arsa temininden yardım toplanmasına, inşaatın takibinden binanın tesciline kadar her aşamada aktif bir liderlik sergilemiştir. Onun gayretleriyle hayata geçen Karşıyaka Kuran Kursu iki katlı ve yatılı bina olarak tamamlanmış, Sorgun İlçe Müftülüğü'ne bağlı olarak uzun yıllar boyunca hizmet vermiştir. Kurs bölgede çok sayıda hafızın yetişmesini sağlayan stratejik bir eğitim merkezi olmuştur.

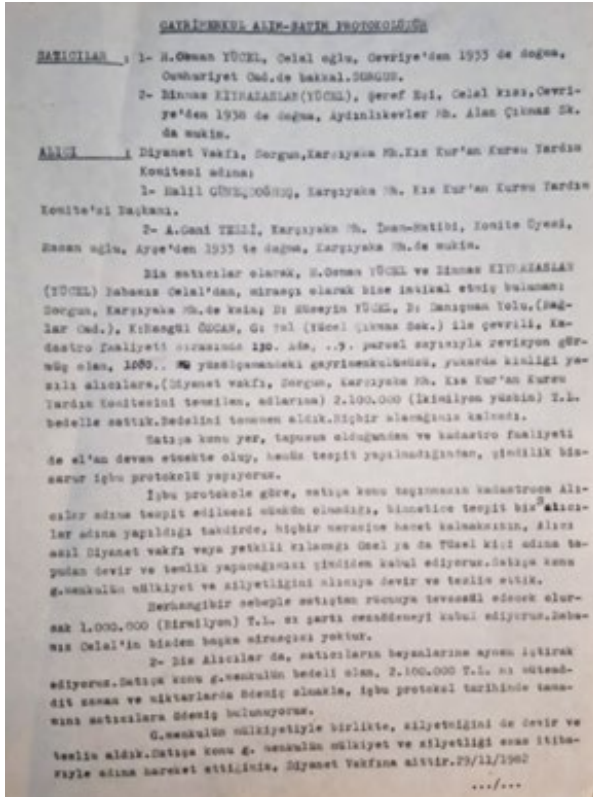
⁶¹ İsmail Özbek, Kişisel Görüşme, 1 Nisan 2026.

⁶² Nizamettin Telli, "Erkekli Köyü Camii'nin İnşası", Özel Arşiv.

Bu kurum, Gani Hoca'nın bıraktığı miras üzerine gelişerek günümüzde de etkinliğini sürdürmektedir. 2022 yılından itibaren **4-6 yaş grubu** çocuklara yönelik hizmetleri de bünyesine katan kurs, hayırsever Faik Ünal'ın desteğiyle kapsamlı tadilatın geçirilerek modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Bugün yaklaşık 100 öğrenci kapasitesiyle hizmet veren Karşıyaka Kız Kur'an Kursu, Gani Hoca'nın temellerini attığı eğitim vizyonunun Sorgun'daki yaşayan en somut örneklerinden biri olmaya devam etmektedir.⁶³

Resim 15.

Karşıyaka Kız Kuran Kursu Arsasının Satın Alımı Protokolü- 29 Kasım 1982⁶⁴

⁶³ Sorgun Müftülüğü, "Karşıyaka 4-6 Yaş Kuran Kursumuzu Hizmete Açtık", *Sorgun Müftülüğü*, Erişim 28 Mart 2026.

⁶⁴ Hasan Telli, "Karşıyaka Mahallesi Kız Kuran Kursu Arsasının Satın Alımı Protokolü", *Özel Arşiv*.

Resim 16.

Gani Hoca'nın Karşıyaka Kız Kuran Kursu İnşaatı İçin Malzeme Alımlarıyla İlgili Belgeleri- 1982-1983⁶⁵

Resim 16, two documents related to the construction of the Karşıyaka Kız Kuran Kursu. The left document is a receipt (FATURA) dated 29.12.1982, issued by 'AZINLI KURAN KURSU' to 'Gani Hoca'. It lists materials purchased for the construction, including 'Bireket' (300 kg, 29,800 TL) and 'Sorgun' (29,12.1982, 8,000 TL). The right document is a receipt (FATURA) dated 29.12.1982, issued by 'AZINLI KURAN KURSU' to 'Gani Hoca'. It lists materials purchased for the construction, including 'Bireket' (300 kg, 29,800 TL) and 'Sorgun' (29,12.1982, 8,000 TL).

CİNSİ	Miktar	Fiyat	Lira	Kr.
Bireket	300	29	8,000	
Sorgun	29,12.1982	8,000		

Sıra No	Malzeme	Adet	Malzeme	Adet	Malzeme
1	Yapıştırıcı	1	40	90,000	
2	Yapıştırıcı	7	507	140,000	
3	Yapıştırıcı	4	507	140,000	
4	Yapıştırıcı	8	507	140,000	
5	Yapıştırıcı	2	507	140,000	
6	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
7	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
8	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
9	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
10	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
11	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
12	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
13	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
14	Yapıştırıcı	1	507	140,000	
15	Yapıştırıcı	1	507	140,000	

Resim 17.

Gani Hoca'nın Yapımına Öncülük Ettiği Karşıyaka Kız Kur'an Kursu⁶⁶

4.2.3. Sorgun Karşıyaka Camii Şadırvanı ve Çeşmesi Yapımındaki Roller

Gani Hoca Sorgun Karşıyaka Camii şadırvanı ve çeşmesinin yapımında öncülük etmiştir. Cami cemaatinin özellikle abdest alma konusunda yaşadığı fiziki yetersizlikleri yakından müşahade eden Gani Hoca, mahalle sakinleri ve cami cemaati arasında güç-

⁶⁵ Hasan Telli, "Karşıyaka Kız Kuran Kursu İnşaatıyla İlgili Belgeler", Özel Arşiv.

⁶⁶ Sorgun Müftülüğü, "Karşıyaka 4-6 Yaş Kuran Kursumuzu Hizmete Açtık", *Sorgun Müftülüğü*, Erişim 28 Mart 2026.

lû bir dayanışma zemini oluşturarak, maddî imkânların sınırlı olduğu bir dönemde hayırseverlerin katkıları ve imece usûlüne dayalı çalışmalarla şadırvan ve çeşme inşasına başlamıştır. Üç Tepe mevkiinden temin edilen doğal kaynak suyunun kullanıldığı şadırvan ve çeşmeyi faaliyete geçirerek mahallenin hizmetine sunmuştur. Karşıyaka Camii, 2007 yılında mahalle sakinlerinden İrfan Güneşdoğmuş'la din görevlisi Mahmut Mutlu'nun öncülüğünde ve hayırseverlerin katkılarıyla yenilenmiştir. Caminin minaresi Özcan Ailesinin hayratı olarak yeniden inşa edilmiştir. Cami yanındaki çeşme ise, Hulusi ve Naime Demir hayratı olarak 2020 yılında yenilenmiş olup, doğal kaynak suyu günümüzde de mahalle halkına hizmet vermeye devam etmektedir.

Resim 18.

Gani Hoca'nın Görev Yaptığı Karşıyaka Camii'nin ve Yaptırdığı Çeşmenin Yeni Hali⁶⁷

Sorgun Karşıyaka Camii şadırvanı ve çeşmesinin yapım süre-

⁶⁷ Erkan Yücel, "Karşıyaka Camii ve Çeşmesi", Özel Arşiv.

cindeki öncülüğü, Gani Hoca'nın din hizmetlerini yalnızca sözlü irşad ve eğitim faaliyetiyle sınırlı görmeyen; ibadet mekânlarının fiziki şartlarını da dinî hayatın ayrılmaz bir parçası olarak değerlendiren bütüncül hizmet anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Gani Hoca, taşra ölçeğinde din hizmetlerini planlı, ihtiyaç odaklı ve kalıcı eserler bırakma bilinciyle yürüten örnek bir din görevlisi profili sergilemiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Yozgat'ın Sorgun ilçesinde uzun yıllar din hizmetlerinde bulunmuş olan Gani Hoca'nın (Abdulgani Telli, 1933–2003) hayatını, ilmî birikimini, tasavvufî yönünü ve dinî hizmetlerini bütüncül bir yaklaşımla ele almıştır. Gani Hoca örneği üzerinden, Cumhuriyet döneminde taşrada yetişen din âlimlerinin geleneksel medrese kültürüyle modern din hizmetleri anlayışını nasıl bir araya getirdikleri somut veriler ışığında ortaya konulmuştur.

Araştırma bulguları, Gani Hoca'nın ilmî şahsiyetinin klasik medrese müfredatına dayalı sağlam bir temele dayandığını göstermektedir. Kayakışla, Kayseri ve Sorgun gibi farklı ilim çevrelerinde aldığı eğitimler sayesinde sarf, nahiv, fıkıh, ferâiz, tefsir ve hadis gibi temel İslâmî ilimlerde derinleşmiştir. Babası Hasan Efendi başta olmak üzere Kayakışlalı Bekir Efendi, Sorgun Müftüsü Atıf Kılıç, Kayseri'de Balta Hoca, Camgöz Hoca ve Ahmed Divriklio Efendi gibi hocalar, onun ilmî gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Görev yaptığı Erkekli, Çiğdemli ve Sorgun'da verdiği medrese dersleriyle çok sayıda öğrencinin yetişmesine katkı sağlamıştır. Kendi çocuklarının eğitimini de ihmal etmemiştir. Evinde oluşturduğu şahsî kütüphane, metin merkezli öğretim tarzı ve talebe yetiştirme anlayışı, onun ilme süreklilik ve disiplin içinde yaklaşan bir âlim profiline sahip olduğunu göstermektedir.

Gani Hoca'nın din hizmetleri, resmî imam-hatiplik görevleriyle sınırlı kalmamış; cami merkezli eğitim faaliyetleri, medrese ders halkaları, Yaz Kur'ân Kursları ile vaaz ve irşad hizmetleri yoluyla geniş bir etki alanına yayılmıştır. Köylerden ilçe merke-

zine, oradan da yurt dışındaki Türk toplumuna uzanan hizmet süreci boyunca din hizmetlerini bir meslekten öte, topluma karşı ahlâkî ve manevî bir sorumluluk olarak görmüştür. Halkın dinî meselelerde kendisine başvurması, fetva talep etmesi ve duasını istemesi, onun bölgede güven veren bir âlim olarak kabul edildiğini göstermektedir. Vaaz ve sohbetlerinde benimsediği yumuşak, ikna edici, birleştirici ve müjdeleyici üslup, bu güvenin yerleşmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Osmanlıca arşiv belgelerine vukûfiyeti sayesinde Sorgun Adliyesi tarafından bilirkişi olarak görevlendirilmiş, özellikle Osmanlıca tapu kayıtlarının okunmasında uzun yıllar halka hizmet etmiştir.

Gani Hoca'nın tasavvufî yönü, ilmî kimliğini besleyen ve hayatına yön veren temel unsurlardan biridir. Sünnet merkezli, ölçülü ve ahlâk temelli bir tasavvuf anlayışını benimseyen Gani Hoca, tasavvufu hayattan kopuk bir alan olarak değil; güzel ahlâkî ve toplumsal sorumluluk bilincini güçlendiren bir terbiye süreci olarak yaşamıştır. Bu yaklaşım, gerek talebeleri gerekse bölge halkı üzerinde derin ve kalıcı izler bırakmıştır.

Çalışmada öne çıkan bir diğer husus ise Gani Hoca'nın din hizmetlerini kalıcı eserlerle desteklemesidir. Erkekli Köyü Camii'nin inşası, Sorgun Karşıyaka Kız Kur'an Kursu'nun yapımı ve Karşıyaka Camii'nin şadırvan ile çeşme gibi tamamlayıcı yapılarının oluşturulmasındaki öncü rolü, onun hizmet anlayışının kurumsal ve sürdürülebilir bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu faaliyetler aynı zamanda toplumsal dayanışma ve imece kültürünün güçlenmesine de katkı sağlamıştır.

Sonuç olarak Gani Hoca, Cumhuriyet döneminde taşrada görev yapan din âlimlerinin yalnızca dinî bilgiyi aktaran kişiler olmadığını; aynı zamanda ahlâkî örneklik sunan, insan yetiştiren, toplumsal rehberlik üstlenen ve kalıcı dinî kurumların oluşumuna öncülük eden çok yönlü şahsiyetler olduklarını göstermektedir. Yerel din tarihine önemli katkılar sunan Gani Hoca'nın vatansever bir din görevlisi ve gönüllüsü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın, taşra uleması ve yerel din hizmetleri üzerine yapılacak yeni araştırmalara zemin hazırlaması temenni edilmektedir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim - Özkan, Hakan. "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler". *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. ed. Ali Şakir Ergin vd. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000.
- Arı, Asım. "Tevhid-i Tedrisat ve Laik Eğitim". *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 22/2 (2002), 181-192.
- Aydar, Hidayet. "Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi ve Türk Kültür Hayatına Katkıları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 23-43.
- Bilgin, Beyza. "Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12/35 (1996), 27-535.
- Doğan, Durali. *Yozgat İsimler Sözlüğü*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2022.
- Durmuş, İsmail. "el-Emsile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/166-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Emiroğlu, Atiye - Uyanık, Necmi. "Atatürk Dönemi İmam-Hatip Mektepleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2019), 71-93.
- Erdem, Cavit. "Dârülfünun'un Toplumsal, Kültürel ve Din Eğitimi Açısından Etkileri". *Darulfunun İlahiyat* 36, 'Darulfunun İlahiyat' Özel Sayısı (2025), 141–173.
- Ergin, Ali Şakir. "Şeyhzâde Ahmed Şevki Yozgadî", Evliya-ı Kırâmın Hayatları, Erişim 29 Mart 2026. <https://evliyaikiram.wordpress.com/s-2/seyhzade-ahmed-sevki-yozgadi/>
- Işık, Mustafa. "Hamurculu Nuh Nasuh (Balta Hoca)". *Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Işık, Mustafa. "Divriklio, İmam Ahmet". *Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.
- Koştaş, Münir. "Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/1-4 (1989), 1-28.
- Öcal, Mustafa. "İmam Hatip Okulu Modelinin Ortaya Çıkışı ve Gelişmesi". *Talim* 9/1 (2025), 7-49.
- RTV66 TV. "Eymir Kayakışla Köyü Cami ve Bekir Yazar Hoca Efendi I 17 Temmuz 2021 I Yozgat Tv". *Youtube*. 17 Temmuz 2021. Erişim 28 Şubat 2026. https://www.youtube.com/watch?v=k_NZdaCAFa0
- RTV66 TV. "Sorgun Erkekli Köyün Camii / Yozgat TV". *Youtube*. Erişim 29 Mart 2026.
- https://www.youtube.com/watch?v=P_ceLXcUAJY&t=139s
- Sorgun Müftülüğü. "Müftülerimiz -Atıf Kılıç". (Erişim 28 Mart 2026).

<https://yozgat.diyaret.gov.tr/sorgun/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=345&MenuCategory=Kurumsal>

Sorgun Müftülüğü. "Karşıyaka 4-6 Yaş Kuran Kursumuzu Hizmete Açtık". Sorgun Müftülüğü. Erişim 28 Mart 2026.

<https://yozgat.diyaret.gov.tr/sorgun/sayfalar/contentdetail.aspx?MenuCategory=Kurumsal&ContentId=817>

Telli, Abdulgani. *Hal Tercümesi*. Mustafa Telli Özel Arşivi.

Telli, Hasan. "Gani Hoca İmam-Hatiplik Tekâmül Kursu". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Gani Hoca'ya Ait İmamlık Vesikası-1957". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Karşıyaka Mahallesi Kız Kuran Kursu Arsasının Satın Alımı Protokolü". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Karşıyaka Kız Kuran Kursu İnşaatıyla İlgili Belgeler". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Gani Hoca Resimleri". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Hasan Telli Dedemin Resmi". Özel Arşiv.

Telli, Hasan. "Hasan Telli Dedemin Asker Mektubu". Özel Arşiv.

Telli, Sultan. "Gani Hoca Kayseri Hastanesinde Yatarken". Özel Arşiv.

Telli, Nizamettin. "Erkekli Köyü Camii'nin İnşası". Özel Arşiv.

Telli, Nizamettin. "Gani Hoca Almanya'da". Özel Arşiv.

Telli, Nizamettin. "Gani Hoca ve Sorgun Müftülüğü", Özel Arşiv.

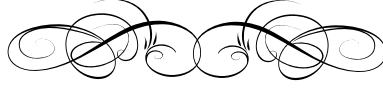
Telli, Yusuf. "Kayakışla Köyü Bekir Efendi Türbesi". Özel Arşiv.

Yayın Kurulu. "Eken, Yusuf (Camgöz Hoca)". *Kayseri Ansiklopedisi*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Yıldız, Ebru. "Gani Hoca'nın Kitapları". Özel Arşiv.

Yücel, Erkan. "Karşıyaka Camii ve Çeşmesi". Özel Arşiv.

Yücel, Rauf. *Sorgun Kökenli Değerlerimiz*. İstanbul: Sorgun Belediyesi Yayınları, 2021.

CUMHURİYET DEVRİNİN İLK YOZGAT MÜFTÜSÜ: MEHMED HULÛSİ AKYOL (1888-1964)

Nilüfer ATEŞ*

Giriş

Mehmed Hulûsi Akyol, Yozgat'ın yakın dönem tarihinde izler bırakmış önemli din âlimlerinden biridir. Osmanlı Devleti'nin son devrinde yetişmiş olup aynı zamanda Cumhuriyet devrinin ilk Yozgat müftüsüdür. Bununla birlikte hakkında şimdiye kadar ansiklopedi maddeleri¹ dışında doğrudan bir çalışma yapılmadığı, genel nitelikli bazı çalışmalarda ise² kısa biyografik bilgiler verilmekle iktifa edildiği görülmektedir. Cumhuriyete geçiş süreci ve sonrasındaki ilk hadiselerle tanıklık etmiş, Yozgat'ın dinî, ilmî ve kültürel hayatına katkılarda bulunmuş bir kişi olma-

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi ABD, nilufer.ates@yobu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5101-546X.

¹ Ali Şakir Ergin, "Akyol, Mehmet Hulûsi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/303-304; Gülin Öztürk, "Mehmed Hulusi Akyol (1888-1964)", *Atatürk Ansiklopedisi*, (Atatürk Araştırma Merkezi, 2024), 1-4.

² *Yozgat Müftüler Albümü*, yayına haz. Mehmet Barış ve diğerleri (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 9, 13; Abdülkerim Abdulkadiroğlu - F. Hakan Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı* (Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 23-78; Kamil Büyüker, "Son Devir Yozgatlı Osmanlı Uleması", *Yozgat Tarihi ve Kültürü Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, ed. Eubekir Güngör (Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2023), 2/343-351.

sı hasebiyle Mehmed Hulûsi Akyol'un monografik bir çalışmada etraflı bir şekilde incelenmesi gereklilik arz etmektedir. Bu çalışmada Mehmed Hulûsi Hocaefendi'nin hayatı, şahsiyeti ve hizmetleri ele alınacaktır.

Çalışmanın temel kaynakları Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Ali Şakir Ergin Özel Arşivi, TBMM Arşivi ve Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE)'nde yer alan arşivsel dokümanlardan oluşmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki Memuriyet Sicil Dosyası³ ve Ali Şakir Ergin Arşivi belgeleri⁴; Mehmed Hulûsi Akyol'un ailesi, eğitim hayatı, memuriyet dönemi boyunca yaptığı çeşitli vazifeler, toplumsal, dinî ve ilmî faaliyetleri hakkında birincil elden kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İlave olarak Milli Mücadele yıllarında Yozgat'taki etkin rolüne ışık tutan bazı belgeler TBMM Arşivi ve ATASE Arşivi'nde; bir kısmı da ilgili dönemin yerel/ulusal basın matbuatında tespit edilmiştir. Yozgat İmam ve Hatib Mektebi'nde belirli bir süre ders vermiş olması hasebiyle Hulûsi Efendi hakkında 1341/1925 tarihli bir Sicill-i Ta'lim Varakası düzenlenmiş olup⁵ mezkûr belgeden onun muallimlik yönü ve şahsiyet özelliklerine dair bilgiler elde edilmiştir.

Hulûsi Efendi'nin bilinen basılı bir telifâtı olmadığı gibi onun düşüncelerini ve ilmî yönünü ortaya koymamızı sağlayacak kütüphanesi de günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla Mehmed Hulûsi Efendi'nin hayatı ve hizmetlerine dair yapacağımız çalışma, memuriyet dönemi boyunca kaydı tutulan resmî işleriyle ilgili evraklara dayalı olacaktır. Bu durum, çalışmamızın sınırlılığını teşkil etmektedir. Konunun işlenişinde öncelikle Mehmed Hulûsi Efendi'nin biyografisi verilecek; ardından toplumsal ve dinî hizmetleri, eğitim-öğretim faaliyetleri ve tasavvufî yönü üzerinde durulacaktır.

³ Mehmed Hulûsi Akyol'un Sicil Dosyası'nın Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan temin edilmesi ve tarafımıza iletilmesini sağlayan, ayrıca bu çalışma kapsamında ihtiyaç duyulan diğer bazı kaynaklara ulaşılmasında yardımını esirgemeyen Öğr. Gör. Kamil Büyüker'e emeklerinden ve âlicenap paylaşımlarından dolayı teşekkürlerimi arz ederim.

⁴ Dr. Ali Şakir Ergin'e, özel arşivinde Mehmed Hulûsi Akyol ile ilgili yer alan dokümanları cömertçe paylaştığı için teşekkürlerimi arz ederim.

⁵ Yozgad İmam ve Hatib Mektebi Tefsir, Hadis, İlm-i Tevhid Muallimi Mehmed Hulûsi Efendi 1341 Dersi Senesi Sicill-i Ta'lim Varakası, 1-9.

1. Hayatı

1.1. Ailesi

Mehmed Hulûsî Efendi, Yozgat Sancağı'nın Eskipazar Mahallesi'nde Çerkes kökenli bir ailenin evladı olarak r.1304/1888 yılında dünyaya gelmiştir. Babası tüccar Hacı Ebû Bekir el-Kafkâsî Ağa, annesi Mevlüde Hanım'dır. Çerkes Bekirler denilen bu ailenin ikinci evladıdır. Şevket Efendi adında bir ağabeyi vardır. Kendi beyanına göre ma'ruf bir sülaleye mensup değildir. 16 yaşında iken tanzim edilen 19 Mayıs 1320/1 Haziran 1904 tarihli Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tezkiresi'nde Mehmed Hulûsî Efendi'nin fizikî özellikleri elâ gözlü, buğday tenli olarak belirtilmiştir.

Hulûsî Efendi, ilk evliliğini Hatice Hanım ile yapmıştır. Eşinin vefatı sonrasında Refika Hanım ile evlenmiştir. Her iki evliliğinden de çocuğu olmamıştır.

1.2. Eğitim Hayatı

Çocukluk yıllarını Yozgat'da geçiren Mehmed Hulûsî Efendi, ilk eğitimini memleketinde almıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne bağlı olarak açılan Yozgat Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi'nde öğrenim görmüştür. 26 Kânûnusânî 1318/8 Şubat 1903 tarihli şehâdetnâmesine göre; Kur'ân-ı Kerîm ve Ulûm-ı Dîniyye, İlm-i Ahlâk, Arabî, Fârisî, Türkçe, Fransızca, Coğrafya-yı Umûmî, Târih-i Umûmî, Hıfzıssıhha, İlm-i Eşyâ, Hesâb-ı Amelî ve Nazârî, Hendese-i Hattıye ve Sathıyye, Cebr-i Âdî (Temel Matematik), Usûl-i Defterî (Muhasebe Eğitimi), Hüsn-i Hat, Resim, El sine, Hüsn-i Hâl ve Hareket ders/alanlarının tamamında aliyyü'l-a'lâ derecesini elde ederek mezun olmuştur.⁶ Ardından Kayseri'ye giderek ulemâdan Hamurculu Osman Hilmi Efendi'nin halka-i tedrisine müdâvim olmuş; h.1329/1911 senesinde eğitimini ikmal edip icâzetnâmesini almıştır.⁷ Böylece Mehmed Hulûsî Efendi, hem modern mekteb hem de geleneksel medrese eğitimi alarak temel eğitimini tamamlamıştır.

⁶ 10 Zilka'de 1320/26 Kânûnusânî 1318 Tarihli Yozgat Mekteb-i İdâdî-i Mülkisi Şehâdetnâmesi. Bk.: Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA), Mehmed Hulûsî Akyol Sicil Dosyası.

⁷ 1329/1911 Tarihli İcâzetnâme. Bk.:DİBA, Mehmed Hulûsî Akyol Sicil Dosyası.

Hulûsi Efendi, dinî ilimlerdeki bilgisini artırmak üzere Dersaâdet'e gitmiştir. Bu sayede Kayseri'den sonra İstanbul'un ilim mahfillerinden de beslenme imkânına sahip olmuştur. İstanbul'da Atık Ali Paşa Medresesi'nde kaldığı esnada açılan ruûs imtihanına girerek ilmî ehliyetini ispat etmiş ve dersiâm unvanını almıştır.⁸ Ancak talebeliği bırakmayarak dersiâmlık görevi ile Medresetü'l-kudât⁹ eğitimini birlikte yürütmeye çalışmıştır. Bu medreseye üç yıl devam edebilmiş, dördüncü sınıfa geçiş imtihanları yapılırken askerlik görevi sebebiyle ayrılmak zorunda kalmıştır. Başarılı bir talebe profili ortaya koyan Hulûsi Efendi, yabancı dil olarak konuşma ve yazma düzeyinde bildiği Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızca'yı da öğrenmiştir.¹⁰

1.3. Memuriyet Dönemi

Mehmed Hulûsi Efendi, memuriyet hayatına 1912 yılında İstanbul'da başlamış, Yozgat ve Ankara'da devam ederek 1959 yılında Ankara'da tamamlamıştır. Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında yetişip ilk görevlerini bu dönemde icra etmiştir. Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti kamu kurumlarında da önemli pozisyonlarda hizmetlerde bulunmuştur. 76 yıllık ömrünün 47 yılını kapsayan memuriyet sürecinde dersiâmlık, müftülük, mebusluk, müşavere ve dini eserler inceleme kurulu üye yardımcılığı/üyeliği görevlerini ifa etmiştir. Hulûsi Efendi'nin memuriyet safahatı aşağıda kronolojik olarak detaylandırılacaktır.

1.3.1. Dersiâmlığı/Müderresliği

Dersaâdet'te girdiği ruûs imtihanında başarılı olan Mehmed Hulûsi Efendi'ye İstanbul camilerinde tedris faaliyetinde bulun-

⁸ "İstanbul cevâmî-i şerîfesinde tedris-i 'ulûm itmek üzere işbu 1330 senesi icrâ kılınan ruûs imtihanında Atık Ali Paşa Medresesi'nde sâkin Yozgadlı Mehmed Hulûsi Efendi isbât-ı ehliyet-i 'ilmiye eylemiş olduğunu mübeyyen işbu şehâdetnâme Efendi-i mûmâileyhe i'tâ kılındı. 25 Receb 1330/27 Haziran 1328 (Bâb-ı Meşihat vekîl-i ders)". Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası, 1329/1911 Tarihli İcâzetnâme.

⁹ Medresetü'l-kudât: Osmanlı son döneminde şer'î mahkemelere kadı yetiştirmek üzere açılan ve yükseköğrenim düzeyinde eğitim veren kurumdur. Bk.: Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-kudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/343.

¹⁰ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

mak üzere Bâb-ı Meşîhat'ten onaylı 25 Receb 1330/27 Haziran 1328 tarihli şehâdetnâme verilmiştir. 15 Eylül 1328/28 Eylül 1912'de İstanbul Bayezid Camii'nde dersiâmlığa başlamış; burada ilm-i harf tedrisinde bulunmuştur. Bayezid dersiâmlığı esnasında Dârü'l-hilâfeti'l-aliyye Medresesi bünyesindeki Medâris-i Tâliye dördüncü Şube Müdîriyeti'nde altı ay görev yapmıştır.¹¹ Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere dersiâmlık vazifesi ile birlikte Medresetü'l-kudât'a devam etmiştir. I. Dünya Savaşı esnasında askere celp edilince görevini ve eğitimini bırakmıştır.

İki yıla yakın bir süreyi kapsayan askerlik safahatı, 25 Mayıs 1333/1917'de Levâzım Mektebi'ne giriş ile başlamış; 19 Ağustos 1333/1917 tarihinde İâşe-i Umûmiye Mıntıka Memurluğu'na tayin; 16 Temmuz 1334/1918 tarihinde İhtiyat Levâzım Zâbit Vekilliği'ne terfi ile devam etmiş ve 16 Kânûnuevvel 1334/16 Aralık 1918'de terhis ile tamamlanmıştır.¹² (Tablo-1).

Hulûsi Efendi, askerlik görevinin son zamanlarında ehil ve müstehak görülerek Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin onayıyla münhal durumda olan İbtidâ-i Hâric (ortaokul) seviyesindeki Medrese-i Râbia-i Fethiyye'ye tayin edilmiştir.¹³ Askerlik sonrasında bir müddet daha İstanbul'da kalarak dersiâmlık görevini icra etmiştir. Hulûsi Efendi, Yozgat Müftüsü iken de tedris faaliyetlerini sürdürmüştür; Medâris-i İlmiyye, Dârü'l-hilâfe Medresesi ve İmam ve Hatib Mektebi'nde müderrislik ve muallimlik yapmıştır (Tablo 2).

¹¹ Mehmed Hulûsi Efendi 02.07.1935 tarihli Diyanet İşleri Reisliği'ne yazdığı dilekçesinde İstanbul'da dersiâmlık görevine ilave olarak Dârü'l-hilâfe Medresesi İkinci Sınıf Dördüncü Şube Müdürlüğü'nden aldığı aylık 200 kuruş maaşı ne zamana kadar aldığına dair elinde resmi bir belge olmadığını, bu konuda İstanbul'da tanıdıkları aracılığıyla soruşturmasına rağmen cevap alamadığını, bu sebeple Diyanet İşleri Reisliği'nin talep ettiği sicil cüzdanını gönderemediğini bildirmiş; görev kaydı hususunda İstanbul Müftülüğü'nden bilgi alınmasını istemiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, Hulûsi Efendi'nin Dârü'l-hilâfe Medresesi'ndeki görev süresinin açık bir şekilde bildirilmesini İstanbul Müftülüğü'ne gönderdiği 13.08.1940 tarihli yazısıyla istemiştir. Bunun üzerine Dârü'l-hilâfe Medresesi Kısım-ı Evvel İkinci Sınıf Dördüncü Şube Müdürü Bayezid Dersiâmlarından Mehmed Hulûsi Efendi'nin, 1 Nisan 1332'den 30 Eylül 1332'ye kadar aylık 200 kuruş maaş aldığı İstanbul Müftülüğü tarafından onaylanarak bildirilmiştir. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

¹² 09.12.1935 tarihli belge için bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

¹³ 19 Rebîülevvel 1335/13 Ocak 1917 tarihli tayin yazısında Hulûsi Efendi'nin "kırklı medreseden munfasıl" olduğu belirtilmiştir. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

1.3.2. Müftülüğü

İstanbul'daki dersiâmlık, talebelik, askerlik ve tekrar dersiâmlık faaliyetlerini müteakip memleketinde müftülük kadrosunun boşalması üzerine 19 Mart 1335/1919 tarihinde Yozgat Müftülüğü'ne tayin edilmiştir.¹⁴ Hulûsi Efendi'nin ilk müftülük dönemi, 23 Nisan 1336/1920'ye kadar devam etmiştir. Mebusluk ve kısa bir süre dersiâmlıktan sonra başlayan ikinci müftülük dönemi ise, 21 Mart 1337/21 Mart 1921 - 9 Temmuz 1950 tarihlerini kapsamaktadır.

Mehmed Hulûsi Efendi, Yozgat'ta ikinci müftülük döneminde iken bir ara İstanbul Müftülüğü'ne geçmeyi istemiştir. Diyanet İşleri Reisliği'ne verdiği 14.05.1943 tarihli dilekçesinde resmî hizmet geçmişini özetleyerek münhal durumdaki İstanbul Müftülüğü'ne talip olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine Diyanet İşleri Reisliği'nden İstanbul Valiliği'ne bir yazı gönderilmiş ve Hulûsi Efendi'nin müftülük seçimine iştirakinin sağlanması istenmiştir.¹⁵ Bununla birlikte o, memleketi dışında başka bir yerde müftülük yapmamış olup fiilî olarak 30 yıl boyunca Yozgat Müftülüğü makamında bulunarak hizmet vermiştir.

1.3.3. Mebusluğu

Hulûsi Efendi, Millî Mücadele döneminde Yozgat Müftüsü olarak görev yapmıştır. Bu dönemde Millî Mücadele'ye destekte bulunarak Yozgat Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilinde rol almış, bu cemiyete başkanlık yapmış¹⁶, halkın Millî Mücadele ekseninde kenetlenmesinde etkili olmuştur. İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusân'ın dağıtılması sebebiyle Ankara'da faaliyet göstermek üzere yeni bir meclisin oluşturulması

¹⁴ Yozgat Sancağı Müftüsü Hüseyin Hüsnü Efendi'nin vefatına mebni münhal olan müftülük için mahallince yapılan seçimde Musazâde Mehmed Şükrü Efendi 19; Mu'tekifzâde İbrahim Efendi 18 ve Çerkes Hacı Bekir Ağazâde Mehmed Hulûsi Efendi 11 oy almıştır. Üçüncü sırada bulunan Mehmed Hulûsi Efendi'nin dersiâmlığa ilave olarak Medresetü'l-kudât dördüncü sınıf talebesi ve İhtiyat Zâbitliği'nden terhis edilmiş olması sebebiyle Yozgat Müftülüğü'ne tayini uygun görülmüştür. 6 Rebîülevvel 1337/9 Kânûnusânî 1335 tarihli tayin arz yazısı için bk.: Ali Şâkir Ergin Özel Arşivi.

¹⁵ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

¹⁶ Ali Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, 2012), 53, 245; Öztürk, "Mehmet Hulusi Akyol (1888-1964)", 2; S. Burhaneddin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ta Zaman Suretteki ve Siretteki Tarih* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2025), 81.

kararı alınarak ülke genelinde mebus seçimleri yapılmıştır. Yozgat'ta 30 Mart 1336/1920 tarihine kadar tamamlanmış olan seçimin sonuçlarına göre¹⁷ Yozgat mebusu seçilen Mehmed Hulûsi Efendi, 7 Nisan 1336/1920'de Ankara'ya gitmiş, 23 Nisan 1336/1920'de meclisin açılışıyla mebusluk görevine başlamıştır. Meclisin mebuslukla müftülüğü bir arada yapmayı yasaklayan kararı üzerine Hulûsi Efendi, müftülüğü tercih ederek 4 Mart 1337/1921'de mebusluktan istifa etmiştir.¹⁸ Resmî olarak 24 Nisan 1336/1920-13 Mart 1337/1921 tarihleri arasında 11 ay ve 21 gün mebusluk görevinde bulunmuştur (Tablo-1). Bu süre zarfında Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nde çalışmıştır. Ayrıca Mebus İntikâlâtı ve Müteferri İntikâlâtlarında müntehib-i sâni görevini ifa etmiştir. Mecliste yapılan kanun oylamalarından 14'üne katılmış, 7 kabul ve 7 red; diğer oylamaların ise 5'ine katılarak 2 kabul ve 3 red oyu kullanmıştır.¹⁹

1.3.4. Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üye Yardımcılığı/Üyeliği

Hulûsi Efendi, 1919-1950 yıllarını kapsayan müftülük görevinin ardından memuriyet hayatına, Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında devam etmiştir. Sicil dosyasında yer alan tayin evrakına göre o, öncelikle Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Aza Yardımcılığı'na atanmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Başkanlık Makamı'na gönderilen 14.06.1950 tarihli tayin arz yazısında 60 lira aylıklı Yozgat Müftüsü Bayezid dersiâmlarından Mehmed Hulûsi Efendi'nin, ehliyet sahibi oluşuna binaen 70 lira aylıklı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Aza Yardımcılığı'na naklen ve terfian atanması önerilmiştir. 15.06.1950 tarihli tayin onay yazısı geldikten sonra Diyanet İşleri Başkanlığı, 16.06.1950 tarihli ve 6259 sayılı yazı ile Yozgat Valiliği'ni bilgilendirmiştir. Hulûsi Efendi, ye-

¹⁷ Ankara'da açılacak fevkalâde Meclis-i Millî için yapılan seçimlerin 30 Mart 1920 tarihine kadarki sonuçları İrade-i Milliye Gazetesi'nde ilan edilmiştir. Buna göre Yozgat'tan mebus seçilen kişiler; Mehmed Hulûsi Efendi (Müftü), Ahmed Bey (Belediye Reisi), Süleyman Bey (Dârende kâimmakâmı), Feyzi Bey (Evkâf Memur-ı Sâbıkı) ve Rıza Bey (Madenli Rüstem Ağazâde)'dir. Bk.: *İrade-i Milliye*, "Fevkalâde Meclis-i Millî" (1 Nisan 1336), 1.

¹⁸ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

¹⁹ Öztürk, "Mehmet Hulusi Akyol (1888-1964)", 2.

ni görevine 10.07.1950 tarihinde başlamıştır. Bu görevde altı yıl süren hizmetini müteakiben 27.09.1956 tarihli kararname ile 90 lira maaşlı Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Azalığı'na terfi-an tayin edilmiştir. Bu görevine 29.09.1956 tarihinde başlamıştır.²⁰

Tablo-1:
Mehmed Hulûsi Efendi'nin Memuriyet Dönemindeki Görevleri ve Süreleri²¹

Sıra No	Görevi	Başlama Tarihi (Rûmî/Miladî)	Ayrılma Tarihi (Rûmî/Miladî)
1.	Bayezid Camii Dersiâmlığı	15 Eylül 1328/28 Eylül 1912	30 Mart 1332/12 Nisan 1916
2.	İstanbul Kısım-1 Evvel 2. Sınıf 4. Şube Müdüriyeti	1 Nisan 1332/14 Nisan 1916	30 Eylül 1332/13 Ekim 1916
3.	Dersiâmlık	1 Ekim 1332/14 Ekim 1916	24 Mayıs 1333/24 Mayıs 1917
4.	Dersiâmlık, İhtiyat Le- vazım Mektebine Girişi	25 Mayıs 1333/25 Mayıs 1917	18 Ağustos 1333/18 Ağustos 1917
5.	Dersiâmlık, Zâbit Namzetliği	19 Ağustos 1333/19 Ağustos 1917	15 Temmuz 1334/15 Temmuz 1918
6.	Dersiâmlık, İhtiyat Zâbit Vekilliği	16 Temmuz 1334/16 Temmuz 1918	15 Aralık 1334/15 Aralık 1918
7.	Dersiâmlık	16 Aralık 1334/16 Aralık 1918	18 Mart 1335/18 Mart 1919
8.	Dersiâmlık, Yozgat Müftülüğü	19 Mart 1335/19 Mart 1919	23 Nisan 1336/23 Nisan 1920
9.	Dersiâmlık, Yozgat Me- busluğu	24 Nisan 1336/24 Nisan 1920	13 Mart 1337/13 Mart 1921

²⁰ 19797 sayılı ve 1 Eylül 1956 tarihli belge; 21899 sayılı Zat İşleri Sicil ve Levâzım Müdürlüğü'ne başlıklı belge için bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²¹ Tablo-1, 27.12.1950 tarihli, 01.01.1946 - 01.01.1950 tarihli ve 10.06.1956 tarihli hizmet müddeti cetvellerine göre hazırlanmıştır. Bk. DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

10.	Dersiâmlık	14 Mart 1337/14 Mart 1921	20 Mart 1337/20 Mart 1921
11.	Dersiâmlık, Yozgat Müftülüğü	21 Mart 1337/21 Mart 1921	9 Temmuz 1950
12.	Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üye Yardımcılığı	10 Temmuz 1950	28 Eylül 1956
13.	Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Azalığı	29 Eylül 1956	6 Haziran 1959

1.4. Sağlık Sorunları ve Emekliye Ayrılması

Hulûsi Efendi'nin sağlık sorunları sebebiyle aldığı çok sayıda izin ve rapor evrakı, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki Sicil Dosyası'nda yer almaktadır. Bu belgelerden hareketle geçirdiği hastalıklar hakkında bazı tespitler yapılabilmektedir. Örneğin dizlerindeki romatizma rahatsızlığının memuriyet hayatının ilk yıllarında başladığı ve uzun yıllar devam ettiği anlaşılmaktadır.²²

Hulûsi Efendi, Diyanet İşleri Reisliği Müşavere ve Dini Eserler Kurulu Üye Yardımcısı iken bir trafik kazası geçirmiştir. Görev yeri olan Ankara Sıhhiye'deki Diyanet İşleri Reisliği binasına giderken karşıdan karşıya geçme esnasında bir arabanın çarpması sonucu iki ayağı kırılmıştır. Kazadan dolayı verilen raporda Hulûsi Efendi'nin görevden ayrılış tarihi 12.01.1955 olarak belirtilmiştir. Buna göre trafik kazasının mezkûr tarihte ya da ondan kısa bir süre önce meydana geldiği söylenebilir.²³ Başlangıçta Hulûsi Efendi'ye Ankara Numune Hastanesi Sağlık Kurulu raporu gereğince 12.01.1955 tarihinden 20.11.1955 tarihine kadar 10 ay 9 gün izin verilmiştir.²⁴ Bu istirahatin 12.01.1955-21.05.1955 ta-

²² Mehmed Hulûsi Efendi, 1928, 1937, 1942, 1951 gibi bazı yıllarda aldığı izin ve istirahat raporlarında romatizma rahatsızlığı gerekçe gösterilmiştir. Bu rahatsızlığı ile ilgili olarak İstanbul, Ankara ve Bursa'da kaplıca tedavisi görmüştür. Hulûsi Efendi'nin eşi Hatice Hanım'ın da romatizma rahatsızlığı vardı. Zaman zaman da onun tedavisi için izinler kullanmıştır. 1946, 1950, 1952, 1953, 1954 yıllarında aldığı izinlerle kendisi ve eşinin tedavisi için Ankara ve Bursa kaplıcalarına gitmişlerdir. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²³ Hulûsi Efendi de, istirahat süresinin uzatılması talebiyle yazdığı 16.08.1956 tarihli bir dilekçede kaza dolayısıyla bir buçuk yıldan beri raporlu olduğunu belirtmiştir. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²⁴ 16128 sayılı yazı ve Hastaneden verilen 20.7.1955 tarihli ve 6487 sayılı rapor için bk.:

rihleri arasını Ankara Numune Hastanesi'nde geçirmiştir. Kazanın bedensel rahatsızlıkları daha sonra da devam etmiştir. İyileşme tam gerçekleşmediği için Hulûsi Efendi, bundan sonraki süreçte sıklıkla rapor almak zorunda kalmıştır.²⁵ Ankara Numune Hastanesi'nde tedavi ve ameliyat süreçlerinin ardından istirahatine evinde devam etmiştir. İlk raporun bitiminden sonra verilen beş aylık ikinci rapor süresinde de iyileşememesi sebebiyle evinde muayene edilmiş ve tedavisinin hastanede yapılması gerektiği Diyanet İşleri Reisliği'ne bildirilmiştir. Bundan sonra 22.04.1956'dan 09.07.1956 tarihine kadar 2 ay 18 günlük üçüncü bir rapor verilmiştir. Ardından Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi Sağlık Kurulu'nca 09.06.1956 tarihli ve 377/1114 sayılı rapor ile bir ay istirahat ve 21 günlük kaplıca tedavisi gerekli görülmüştür. Hulûsi Efendi, bacağı kırık olup yürüyemediği için kaplıcaya yalnız gidemeyeceğinin göz önüne alınarak ailesi refakatinde gitmek üzere Diyanet İşleri Reisliği'ne dilekçe vermiştir. Diyanet İşleri Reisliği, harcırahının karşılanabilmesi için 04.07.1956 tarihli ve 13838 sayılı yazı ile hastaneden ilgili raporu talep etmiş, bunun üzerine rapor gönderilmiştir. 27.07.1956 tarihli doktorun açıklamasına göre travmatik ağrılarının olduğu ve uzmanına başvurulması gerektiği ifade edilmiş, muayenesi yapıp reçetesi hazırlanarak rapor verilmiştir.²⁶

Diyanet İşleri Reisi tarafından Bursa Valiliği'ne hitaben gönderilen 04.07.1956 tarihli ve 13839 sayılı yazıda Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üye Muavini Mehmed Hulûsi Akyol'un Bursa Kaplıcası'nda 21 günlük bir seri kaplıca tedavisi almasının gerekli görüldüğü; sağlık durumunun kaplıcalarda yer temini konusunda iletişim kurmaya müsait olmadığı ve bu sebeple Bursa'ya geldiğinde kendisiyle ilgilenilmesi istenmiştir. Hulûsi Efendi, eşi ile birlikte 09.07.1956 tarihinde Ankara'dan Bursa'ya gitmiş ve 29.07.1956 tari-

DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²⁵ 6 Temmuz 1955 tarihli ve 14304 sayılı yazı, 9 Teşrînisânî 1955 tarihli ve 23933 sayılı yazı, 16 Teşrînisânî 1955 ve 24372 sayılı yazı, 22.11.1955 tarihli rapor için bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²⁶ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

hinde Ankara'ya dönmüştür.²⁷ Devamında bir süre daha istirahat izni kullandıktan sonra 31.8.1956'da işe başlamıştır.²⁸

Hulûsi Efendi, kazayı geçirdiği tarihten itibaren emekli oluncaya kadar başta kazadan muarız olan bacaklarındaki rahatsızlıklar sebebiyle sıklıkla doktor istirahati kullanmıştır.²⁹ Ayrıca zamanla başka hastalıkları da ortaya çıkmıştır. Emekliliğinden kısa bir süre önce damar sertliği ve kasık fıtığı hastalıkları sebebiyle tedavi amaçlı istirahat izinleri almıştır. Buna rağmen uzun süreli istirahat aralıklarıyla da olsa 06.06.1959 tarihine kadar resmî göreviyle bağını sürdürmüştür.

Emeklilik sürecine gelince, Hulûsi Efendi aslında Müşavere ve Dini Eserler Kurulu Üye Yardımcılığı görevine atandıktan kısa bir süre sonra 62 yaşında iken emekli olmayı düşünmüştür. Diyanet İşleri Başkanlığı'na verdiği 25.12.1950 tarihli dilekçesinde memuriyetteki hizmet süresinin 37 yılı geçtiğini, yaş ve sağlık durumu sebebiyle dinlenmeye ihtiyacı olduğunu belirterek emekliliğini istemiştir. Onun talebi doğrultusunda emekliye sevk için 26.12.1950'de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Başbakanlık Makamı'na yazı yazılmıştır. Ancak o, birkaç gün sonra bilinmeyen bir nedenle bu kararından vazgeçmiş ve 28.12.1950 tarihli dilekçesiyle önceki verdiği emeklilik talep dilekçesinin işleme konulmamasını istemiştir.³⁰

Netice itibariyle emekliliğe dair bu girişiminden yaklaşık 9 yıl sonra Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Azası olarak emekliye ayrılmıştır. Diyanet İşleri Reisliği'nden Başvekâlet Yüksek Makamına hitaben yazılan 25.05.1959 tarihli ve 10207 sa-

²⁷ Bursa'da Serfinaz Otel'i'nde kalmışlardır. Mehmed Hulûsi, eşi Refika Hanım'ın yardımıyla kaplıca tedavisi görmüştür. Bursa Müftülüğü, Bursa Sıhhat Müdürlüğü'ne yazdığı 27.07.1956 tarihli yazıda Mehmed Hulûsi Efendi'nin tedavisi gerekiyorsa bunun temini ve düzenlenecek raporun gönderilmesini talep etmiştir. Bursa Devlet Hastanesi'nden alınan 28.07.1956 tarihli raporda Hulûsi Efendi'ye her iki dizinde artroz teşhisi konulmuştur. Bacaklarında şişlik ve ağrıların olduğu, halen iki değnekle gezdiği ve 20 gün istirahat etmesinin uygun olduğu belirtilmiştir. Buna göre 28.07.1956'dan itibaren 20 gün; 16.08.1956'dan itibaren de 15 gün izin verilmiştir. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²⁸ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

²⁹ 1955-1959 yılları arasında toplamda 2 yıl 6 gün izin ve rapor kullanmıştır. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

³⁰ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

yılı yazıda Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Azası Mehmed Hulûsi Akyol'un geçirdiği trafik kazası neticesinde görevine muntazaman devam etmekte zorluk çektiği, son defa aldığı 12.05.1959 tarihli ve 9211 sayılı sağlık raporunda her iki kulağında ağır işitme, unutkanlık ve zihni melekelerde gerileme olduğu ifade edildiği; dolayısıyla fiilî hizmet süresi 46 yılı aşkın olan Hulûsi Efendi'nin görevini hakkıyla yapamayacağı sabit olduğundan 6013 sayılı kanunun 40. maddesinin (c) fıkrası gereğince emekliye sevkine müsaade edilmesi istenmiştir. Başvekâlet Zat ve Yazı İşleri Umum Müdürlüğü'nden Diyanet İşleri Reisliği'ne hitaben gönderilen 02.06.1959 tarihli ve 1170 sayılı yazıya istinaden emekliliğe sevki 06.06.1959'da gerçekleştirilmiştir. Emeklilik maaşını 01.07.1959 tarihinde almaya başlamıştır. Emeklilik dönemi Yozgat'ta geçiren Hulûsi Efendi'nin ikamet adresi İstanbul-luoğlu Mahallesi, Sungurlu Caddesi, No:7 idi.³¹

1.5. Vefatı

Mehmed Hulûsi Efendi, 22.11.1964 tarihinde Yozgat'ta vefat etmiştir. Cenaze namazını Şeyhzâde Ahmed Efendi kıldırmıştır. Sarı Topraklık Kabristanı'na defnedilen Hulûsi Efendi'nin mezar kitabesindeki sözler de ona aittir.³² Ölümünden sonra Yozgat'taki evi satılmıştır. Paha biçilemez değerinde kitaplardan müteşekkil kütüphanesi hakkında ise satıldığı ya da Ankara Büyük Kütüphane'ye bağışlandığı yönünde farklı görüşler bulunmaktadır.³³

³¹ Diyanet İşleri Reisliği'nden T.C. Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'ne gönderilen 11.06.1959 tarihli yazı için bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

³² Mehmed Hulûsi Efendi'nin ağabeyi Şevket Efendi'nin torunlarından Taha Akyol ile Yapılan Röportaj Kaydı (Şubat 2026).

³³ Mehmed Hulûsi Efendi'nin ağabeyi Şevket Efendi'nin torunlarından Mehmet Akyol ile 04.04.2026 tarihinde yaptığımız röportajda Hulûsi Efendi'nin kütüphanesinin akıbetini kendisine sorduk. Torun Akyol, Mehmed Hulûsi Efendi'nin evinde pek çoğu el yazması olan Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca dillerinde kitaplardan müteşekkil büyük bir kütüphanesi olduğunu, bu kitapların Hulûsi Efendi'nin vefatı sonrasında birkaç yıl daha evinde kaldığını, aileden kimsenin kitapları okuyabilecek seviyede eski yazıyı bilmemesi sebebiyle Ankara'ya götürerek Büyük Kütüphane'ye bağışladıklarını söylemiştir. Kitapları Ankara'ya babası Hacı Bekir Akyol (Şevket Efendi'nin oğlu) ile beraber götürüp kütüphaneye bizzat teslim ettiklerini söyleyen Mehmet Akyol, bu esnada kendisinin 15-16 yaşlarında olduğunu belirtmiştir. Buna göre kitapların kütüphaneye intikalinin 1970'li yılların başlarında olması gerekmektedir. Milli Kütüphane ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu online kütüphane katalogları üzerinden yaptığımız

2. Toplumsal ve Dinî Hizmetleri

Mehmed Hulûsî Efendi, ülkenin içinde bulunduğu zor günlerde topluma önderlik eden bir din âlimi ve kanaat önderi olarak Millî Mücadele faaliyetlerinde bizzat yer almıştır. Millî Mücadele döneminde tüm Anadolu sathında olduğu gibi Yozgat'ta da Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanı olan Hulûsî Efendi, Millî Mücadele'yi desteklemek üzere çıkarılan Ankara Fetvası'na imza koyan 153 müftü ve din âliminden biridir.³⁴ İstanbul, 16 Mart 1919 tarihinde İtilaf Devletleri tarafından işgal edilince Müdâfaa-i Hukuk cemiyetleri öncülüğünde ve halkın katılımıyla büyük protesto gösterileri düzenlenmiş; yapılan mitingler Ankara'daki Hey'et-i Temsîliye'ye telgrafnâmelerle bildirilmiştir. İşgal haberi, Yozgat halkını da galeyana getirmiş, 19 Mart 1919 tarihinde Cuma namazı sonrası Belediye Binası önünde gerçekleştirilen protesto gösterisinde hararetli konuşmalar yapılmış, işgalin hiçbir surette kabul edilemez olduğu, bu haksızlığın giderilmesi için milletin her türlü fedakârlığa hazır olduğu ilan edilmiş, protesto haykırışları şehir âfâkını inletmiş, tekbir ve tehlil sesleri gözyaşları ile semâvâta yükselmiştir. Topluluk hep birlikte telgrafhaneye giderek bir sureti zât-ı devlete olmak üzere protesto nâmeler çekmişlerdir. Halkın takdire şayan bu birlik ve beraberlik vaziyeti, Yozgat Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti reisi Mehmed Hulûsî Efendi ve âza Belediye reisi Ahmed Bey tarafından Ankara Hey'et-i Temsîliye riyâsetine iletilmiştir.³⁵ Benzer şekilde Hulûsî Efendi ve şehir ileri gelenleri, İzmir'in işgal edilme (15 Mayıs 1919) haberi karşısında 22 Mayıs 1919'da Sadâret-i

araştırmalar ve Millî Kütüphane yetkilileriyle bizzat yaptığımız görüşmeler sonucunda Mehmed Hulûsî Akyol ile irtibatlandırılmış herhangi bir kitap/koleksiyon kaydına rastlanmamıştır. Dolayısıyla Mehmed Hulûsî Efendi'nin kütüphanesinin günümüzdeki durumu meçhuliyetini sürdürmektedir.

³⁴ İstanbul Hükûmeti, İngilizlerin baskısıyla Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye Millî Mücadele'yi engellemek amacıyla bir fetva yayınlamışlardır. Fetva metni için bk.: *Takvim-i Vekâyi'*, "Fetvâ-yı Şerife Sûretidir" (11 Nisan 1336), 1; Halk arasında Millî Mücadele'ye yönelik şüpheli bir tutumun oluşmasına sebebiyet veren ve işgal hareketine karşı duruşu zayıflatan bu hamleyle karşılık Ankara Müftüsü M. Rıfat Börekçi öncülüğünde bir fetva yayımlanmıştır. Bu fetva, Ankara Fetvası olarak anılmaktadır. Fetva için bk.: *İrâde-i Milliye*, "Fetâvâ-yı Şerife Sûretleri" (22 Nisan 1336), 1; Ayrıca bk.: Sarıkoyuncu, *Millî Mücadelede Din Adamları I*, 146-158.

³⁵ Millî Savunma Bakanlığı Askerî Tarih Arşivi (ATASE), 110-9-1-11/30. 20.03.1336.

Uzmâ'ya işgali protesto eden telgraf göndermişlerdir.³⁶ Millî Mücadele döneminde fahrî olarak Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti dışında Hilâl-i Ahmer, Tenvîr u İrşad cemiyetleri ile Hey'et-i Teftîşîyye reisliklerinde; Mecrûh-i Guzâta Yardım ve Emvâl-i Metrûke komisyonları üyeliklerinde bulunmuştur.³⁷

Ankara'da 1920 yılında açılan I. Büyük Millet Meclisi'nde Yozgat Milletvekili sıfatıyla görev almıştır. 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu'nun 2. ve 5. maddeleri gereğince, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 24 Teşrînievvel 1339/Ekim 1923 tarihli birinci ictima yılı, kırk birinci oturumun birinci celsesinde I. Dönem Yozgat milletvekilliği yapmış olan Mehmed Hulûsi Efendi'ye yeşil şeritli İstiklal madalyası verilmiştir.³⁸

Kısa süren vekillik dönemi sonrasında müftülük yapmak üzere memleketine dönmüştür. 1919-1950 yıllarında Yozgat Müftülüğü görevini icra etmiştir. Cumhuriyet tarihinde şehrin ilk ve en uzun süre görevde kalmış müftüsüdür. Halk arasında "Büyük Müftü" olarak anılmıştır.

Hulûsi Efendi, memlekette yaşanan malî imkânsızlıkların yanı sıra din hizmetleri açısından en mahrum yıllarda görev yapmıştır. Müftülüğün vâiz kadrosu bulunmakla birlikte bu kadroda her zaman görevli olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle durumlarda Müftü Efendi, hem vâizlik hem de idari görevini birlikte yapmıştır. Ancak kendisi şehir merkezindeki vaaz hizmetiyle meşgul olduğundan aynı anda kırsalda bulunan köylere gidememiştir. Halkın din hizmetlerinde ihmale uğraması onu rahatsız etmiş ve vaiz ihtiyacının giderilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan talepte bulunmuştur. 08.06.1948 tarihli dilekçesinde Yozgat'ta bir vâize ihtiyaç duyulduğunu, kendisinin merkezde vaaz hizmetini yürütmeye çalıştığını fakat köylere ulaşamadığını, bu sebeple

³⁶ Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele'de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat, Protesto ve Mitingler", *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı* (Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları, 2016), 2/184-185.

³⁷ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

³⁸ 66 sayılı İstiklal Madalyası Kanunu'nun 2. Maddesi: "Da'vâ-yı muhikk ve meşrû'umuzu ihzâr ve bunu müdâfaa iden Büyük Millet Meclisi a'zâlarına birer madalya verilir." 5. Maddesi: "Büyük Millet Meclis a'zâlarına verilecek madalyanın şeridi yeşil, ilh... olacaktır." Bk.: TBMM Arşivi, İstiklal Madalyaları Defteri, Madalya No: 1967.

kırsal bölge halkının vaazdan mahrum kaldıklarını, dinî sorularını iletecek bir kimse bulamadıklarını, mevcut bilgilerini de unutmakla karşı karşıya kaldıklarını, bu durumu fırsat bilen bazı din istismarcılarının halkı yanlış yönlendirdiğini, bir an evvel ahlâklı, dirayetli, mütedeyyin, seyyar bir vaizin Yozgat'a tayin edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Halkın bozulmaya yüz tutan dinî inançlarının, manevî dayanaklarının kuvvetlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu talebe cevap olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Yozgat Müftülüğü'ne gönderilen 03.07.1948 tarihli yazıda, Müftü Efendi'nin muntika dâhilindeki köy ve nahiyelere irşad için gidip gitmeme konusunda serbest olduğu, bu yerlere vaaz için gittiği takdirde yolluk için ödenek verilemeyeceği bildirilmiştir.³⁹

Mehmed Hulûsi Efendi'nin uzun soluklu müftülük dönemi boyunca hakkında bazı şikâyetler de olmuştur. Bu şikâyetleri; şahsi husûmetler, idari uygulamalar, siyasi çekişmeler ve din hizmetleri gibi çeşitli başlıklar altında toplamak mümkündür. O, karşılaştığı asılsız şikâyetlere rağmen tavizsiz duruşunu korumuştur. Müftü Efendi'yi Yozgat'ta çıkan isyan hadisesiyle (Haziran 1920) ilişkilendirip ona saldırmaya çalışan küçük bir gruba rağmen halkın büyük bir kesimi ona sahip çıkmıştır. Mehmed Hulûsi Efendi'nin Yozgat halkı nezdindeki konumunu göstermesi bakımından çok sayıda Yozgatlı'nın imzasıyla 1926 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı'na sunulan şu mektup son derece anlamlıdır:

“Asrî irfân ve fazîletle mücehhez olan memleketimizin sinîn-i vefîreden beri müftüsü Mehmed Hulûsi Efendi hakkında sâbikan ve mâ'-adâ millet ve memlekete yaptığı hidmetin garaz-kârı ma'hûd Yozgad 'İsyânı 'âmilerinden ba'zıları tarafından sevk-i intikâmla tertîb ü iblâğ edildiğini haber aldığımız şikâyetin külliyyen bî-esâs olduğunu ve mûmâ-ileyhin evsâf-ı hasenesini ta'dâd sûretiyle 'arz u ityâna cür'et eyliyoruz.

Fazîlet ve kemâl, seciyye ve meziyyet i'tibâriyle memleketimizin mâ-bihi'l-iftihârı olan müftümüz Mehmed Hulûsi Efendi ibtidâî, i'dâdî tahsîlini zekâsına has bir mümtâziyet-i fevka'l-'âde ile memleketimizde ikmâl itdikten sonra Kayseri'de 'ulemâ-i benâmdan

³⁹ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

Hamurculuzâde merhûm 'Osmân Efendi'nin rahle-i tadrîsine müdâ-
vemetle üç yüz yirmi yedi sene-i mâliyesinde icâzet-nâme almış,
hüsnü ve intibâhı va'z u irşâdâtla memnûniyet-i 'âmmeyi isticlâb
eylediği gerek Kayseri ve gerek memleketimiz ahâlîsınca ma'lûm
ve müsellemler bulunmuştur. 'Asr-ı hâzır îcâbâtına muvâfık fûnûn-ı
cedîdede sâhib-i ihtisâs olmak gâyesiyle İstanbul'a 'azîmet ide-
rek Medresetü'l-vâ'iziyye ve Medresetü'l-kudâta devâm itmek-
le berâber ... Bâb-ı Meşîhatde icrâ idilen ruûs imtihanında ihrâz-ı
muvaffakiyet eylemiş ve bir taraftan Bayezid Câmî'-i Şerîfinde
tedrîsâtla meşgûl ve bi'l-âhare de Dârü'l-hilâfe teşkilâtı şu'be mü-
dürliklerinde bulunarak Mekteb-i kudâtı ikmâle çalışmıştır. Harb-ı
'Umûmî'de Levâzım Mektebi'nden neş'et iderek bir müddet de
İhtiyât Zâbitliği vazîfesiyle orduya hizmet itmiştir. Mütârekeyi
müte'âkib ba'de't-terhîs Yozgad müftüsünün vefâtı üzerine icrâ
edilen müftülük intihâbâtında ahâlîmizin eser-i teveccühü olarak
ihrâz-ı ekseriyet iderek müftülük makâmını der-'uhde eylemiştir.
Milletin mağlûbiyet te'essürâtıyla müte'essir olub mühlik buhrânlar
geçirdiği hengâmda teşekkül iden Kuvâ-yı Milliye'nin memleketi-
mizde pîşvâsı olarak Müdâfa'a-i Hukûk Teşkilâtı'nın riyâsetini îfâ
eylemiştir. Ferîd Hükûmeti zamanında İngiliz 'askerlerinin Eski-
şehir ve Ankara'ya geldiklerini işitmekden büyük te'essür duyan
halkımızı Kuvâ-yı Milliye etrâfında toplamak için şâyân-ı takdîr
cân-sipârâne fedâkârlıkların îfâsına ve hissiyât-ı milliyenin o za-
manlarda takviyesine sarf-ı mûmâ-ileyh muvaffak olmuştur. O
felâketli eyyâmda Yozgad Mutasarrıflığını yapan Ermeni milletin-
den Leon'un mahallî 'anâsır-ı gayr-i müslimeyi teşvîk iderek müf-
tümüz Mehmed Hulûsi Efendi hakkında Ferîdiye Hükûmetince
hâinân mu'âmelâtı icrâ idilmesine teşebbüs edilmiş olduğu dahi
cümlemizce ma'lûm bulunmuştur. 'İffet ve istikâmetine, namus
ve sadâkatine her sûretle i'timâd ve hürmet perverde idilen müftü-
müzün hıdemât-ı vâkı'asını takdîren ahâlîmiz kendisini ilk büyük
millet meclisine a'zâ intihâb itmiş ve mecliste neşr idilen fetvâya
her müftüden evvel vaz'-ı imzâ idilmiştir. Fetvâda imzâsını gören
Ferîdiye Hükûmeti İstanbul'dan aldığı dersi'âm ma'âşını kat' itmek
sûretiyle mağdûr itmiş ise de o zaman Hükûmet-i Milliyemizin him-
metiyle mağdûriyeti telâfi idilmiştir. Büyük Millet Meclisi'nde bir

sene hizmetden sonra meclisin ekseriyetle îfâ-yı vazîfe itmesi kâbil olacağına mebnî meslek-i aslîsinde bulunmağı tercîhen memleketimize gelmiş, Medrese-i ‘İlmiye, Dârü’l-hilâfe teşkîlâtına büyük ‘alâkadârlık göstererek te’essüsüne hizmet etmiş ve şekl-i mu’âdili olan İmâm Hatîb Mektebi’nde son zamana kadar mu’allimlik yapmıştır. Harekât-ı ‘isyâniyenin müsebbiblerinden olub ahz-ı intikâma vesîle arayan erbâb-ı garazın kalplerinde aladlanub duran buğz ve ‘adâvet ateşini mûmâ-ileyhe tevcîh etmek maksadından âzâde kalamadıkları içündür ki Kuvâ-yı Milliye’nin bidâyetinde muvaffak olmadıkları intikâma şimdi cür’et etmek kudretini kendilerinde görüyorlar. Bütün ma’nâsıyla tezvîrât, tertîbât, tazyikât dan ‘ibâret olan ... asliyesini ‘arz eylediğimiz şikâyetden Müftü Efendi’nin şâibe-dâr idilmesi memleketimizin her ferdi için bir dağ-ı te’essür olacaktır. Şikâyet-i vâkı’ayı tekzîben imzâ eylediğimiz işbu hüsn-i şehâdet ve hakikat hâli mutazammın mazbatamızı makâm-ı ‘âlîlerine takdîre cür’et eyleriz. Ol bâbda.”⁴⁰

Benzer şekilde Mehmed Hulûsi Efendi’nin 1950 yılında Ankara’ya tayini çıktığında, bu durumun bazı çevreler tarafından “olumsuz bir sicil” gibi yansıtılmak istenmesi üzerine Yozgat esnafı ve halkından büyük bir grup, karşı bildiri hazırlayarak Diyanet İşleri Başkanlığı’na göndermişlerdir. Bu bildiride müftü; ilim, fazilet ve kemalde öne çıkarılmış, uzun yıllar boyunca halkın dinî görevlerini özveriyle taşımış bir zat olarak nitelendirilmiştir.⁴¹ Mehmed Hulûsi Efendi hakkında yapılan şikâyetlerin büyük bir kısmının somut bir suçtan ziyade, yerel güç odaklarıyla (belediye, valilik, siyasi partiler) girilen rekabetten veya kişisel çıkarlardan (vaizlik talebi reddedilen Haşmet örneği gibi)⁴² kaynaklandığı söylenebilir. Diya-

⁴⁰ “Ankara’da Diyanet İşleri Riyaset-i Celîlesine” başlıklı belge için bk.: Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

⁴¹ 08.12.1950 tarihli belge. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

⁴² Hulûsî Efendi’ye yönelik en dikkat çekici ve ağır iddia, Medrese Mahallesi sâkini Asım oğlu Haşmet’ten gelmiştir. O, Diyanet İşleri Reisliği’ne yazdığı 20.09.1936 tarihli şikâyetnâmesinde Müftü Hulûsi Efendi’nin Yozgat’ta isyana sebebiyet vererek pek çok kişinin mahvına sebep olduğunu ve halka karşı sert/hakaretamiz davrandığını iddia etmiştir. Bu kişi, başka sebeplerle de Müftü Efendi’yi Diyanet İşleri Reisliği’ne şikâyet etmiştir. Vaiz olmak isteyen Haşmet’in, Müftü Efendi’nin kendisine ehliyetnâme vermemesi sebebiyle ona karşı şahsî husumet besleyerek bu tür karalayıcı ifadeler kullandığı anlaşılmaktadır. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası.

net İşleri Riyaseti'nin şikâyetler karşısında müftüyü sadece "dik-katli olması" konusunda uyarması veya iddiaları asılsız bulması, onun görev bilincini ve saygınlığını koruduğunu göstermektedir.

3. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Hulûsi Efendi, mebusluk görevinden ayrılıp Yozgat'a döndük-ten sonra din hizmetleri ve eğitim faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Onun, ilim ve irfanın yükseltilmesi yolunda çaba ve gayretleri yerel basının da takdirini celbetmiştir. Hey'et-i Ta'limiye'nin riyasetini deruhde ederek medreselerde verilen tedrisâtın iyileştirilmesi, çoğunluğu kırsal kesimden gelen talebenin seviyesine uygun şekilde eğitim-öğretim yapılması, köy imamlarının yetiştirilmesine yönelik eimme şubesinin açılması gibi konularda adım atılması için çaba göstermiştir.⁴³

Muhasebe-i husûsiyyeden tahsisat elde ederek Yozgat'ta Medrese-i İlmiyye'nin açılmasına muvaffak olmuştur. Eğitime yönelik bu katkısı vesilesiyle ona 21 Haziran 1338/1922 tarihli takdirnâme verilmiştir. Elde ettiği tahsisatla 20 şehit çocuğunu medreseye kaydetmesi münasebetiyle de 18 Mart 1339/1923 tarihli takdirnâme ile taltif edilmiştir.⁴⁴ Bozok Vilayeti Meclisi İdare-si 13.12.1926 tarihli ve 3 Numaralı Mazbata'da Hulûsi Efendi'nin müftülük görevinin yanı sıra 1922-1925 yılları arasında müderris ve muallim olarak görev yaptığı kurumlar ve görev süreleri detaylı bir şekilde belirtilmiştir (Tablo 2). Buna göre Medâris-i İlmiyye'de Akâid, Ulûm-ı Dîniyye ve Tatbikât-ı Kur'âniyye derslerine girmiştir. Medrese, Dârü'l-hilâfe Medresesi'ne çevrildikten sonra burada hem müdür vekâletini deruhde etmiş, hem de Nahiv, Belâgat-i Arabiyye ve Kırâat-i Arabiyye tedrisinde bulunmuştur. Medreselerin kapatılmasını müteakip açılan Yozgat İmam ve Hatib Mektebi'nde Tefsir, Hadis ve Tevhid derslerine girerek mektebin öğretmen ihtiyacının karşılanmasına destek olmuştur.⁴⁵

⁴³ *Yeni Yozgad Gazetesi*, Sayı 19/2, 15 Aralık 1921 Tarihli.

⁴⁴ DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası; Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

⁴⁵ Hulûsi Efendi, Yozgat İmam Hatib Mektebi'ndeki görevinden 07.03.1926 tarihinde ayrılmıştır. Bk.: DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası; Yozgat İmam ve Hatib Mektebi Müdüriyeti'ne hitaben yazılmış 07.03.1926 tarihli bir belgede Müftü Mehmed Hulûsi Efendi'nin mektepte muallimlik yaparken ne sebebe istinaden vazifesinden istifa etti-

Hayatı boyunca pek çok talebe yetiştirmiş olan Mehmed Hulûsi Efendi'nin icâzet verdiği talebelerinden biri Ömer Faik Boran'dır.⁴⁶

Tablo 2:

Mehmed Hulûsi Efendi'nin Tedris Faaliyetleri (Müftülük Dönemi)

No	Görev Yeri	Verdiği Dersler	Görev Yaptığı Tarihler
1.	Medâris-i İlmiyye	Akâid, Ulûm-ı Diniyye, Tatbikât-ı Kur'âniyye Muallimliği	1 Mart 1338/1922-10 Teşrînievvel 1338/Ekim 1922
2.	Dârü'l-hilâfe Medresesi ⁴⁷	Müdür Vekâleti	11 Teşrînievvel 1338/Ekim 1922-31 Kânûnuevvel 1339/Aralık 1923
3.	Dârü'l-hilâfe Medresesi	Ulûm-ı Diniyye, İlm ü Ahlak Muallimliği (müftülükle beraber)	11 Teşrînievvel 1338/Ekim 1922-30 Eylül 1339/1923
4.	Dârü'l-hilâfe Medresesi	Nahiv, Belâgat-i Arabiyye, Kırâat-i Arabiyye Müderrisliği	1 Teşrînievvel 1339/Ekim 1923-10 Mayıs 1340/1924
5.	İmam ve Hatib Mek-tebi	Tefsir, Hadis, Tevhid Muallimliği	8 Teşrînisânî 1340/Kasım 1924-24 Kânûnuevvel 1341/Aralık 1925

ği sorulmuştur. Mezkûr mekteb müdürünün cevabî yazısında Müftü Efendi'nin istifa etmediği, Maârif Vekâlet-i Celîlesi'nden gelen şapka ve elbise-i medeniyye emirlerinin mükerrer tebliğine rağmen taannüd göstermesi sebebiyle görevine son verildiği bildirilmiştir. Bk.: Ali Şakir Ergin Özel Arşivi; Mehmed Hulûsi Efendi, Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında çalıştığı dönemde Yozgat'ta İmam Hatip Okulu'nun açılışına destek vererek başarılı bir Kur'an-ı Kerim öğretmeni olan Hâfız Hüseyin Avni Bayraktar'ın Yozgat'a getirilmesine öncülük etmiştir. Bk.: Mustafa Öcal, *Yeniden Kuruluşunun 70. Yılı Münasebetiyle Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam Hatip Okulu'nun Açılışı ve Gelişmeler* (Ankara: Anıl Matbaacılık, 2025), 114.

⁴⁶ Ali Şakir Ergin Özel Arşivi, Ömer Fâik bin Hüseyin el-Yozgâdî'nin İcâzetnâmesi, (1365/1946), 1-10; Hulûsi Efendi'den ders alanlar arasında Mehmed İhsan Efendi de yer almaktadır. Bk.: Kamil Büyüker, "Yozgatlı İhsan Efendi (Yozgat 1902-Kahire 1961)", *Yozgat Tarihi ve Kültürü Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, ed. Ebubekir Güngör (Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2023), 2/353.

⁴⁷ Dârü'l-hilâfe Medresesi'nin yeri Demirli Medrese olmalıdır. Zira bir arşiv vesikasında Demirli Medrese'de Dârü'l-hilâfe'nin açıldığı, Hulûsi Efendi'nin burada müdür olduğu notu yer almaktadır. Bk.: Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

Hulûsi Efendi'nin 1341/1925 yılına ait Sicill-i Talim Varakası elimize ulaşmıştır. Bu varaka, onun Yozgat İmam ve Hatib Mektebi'nde yürüttüğü eğitim-öğretim faaliyetleri ile ilgili görüşlerinin yanı sıra Mekteb Müdürü ve Maarif Müdürü'nün onunla ilgili değerlendirmelerini de içermesi bakımından kıymetli bir vesikadır.

Sicill-i Ta'lim Varakası, üç bölümden oluşmaktadır. İlk beş sayfalık birinci bölümde Hulûsi Efendi'nin eğitim öğretim faaliyetleri ile ilgili sorulara verdiği cevapları; iki sayfalık ikinci bölümde, Yozgat İmam ve Hatib Mektebi Müdürü ve Maarif Müdürü'nün Hulûsi Efendi'nin "muallimlik" yönüne dair değerlendirmeleri ve mahrem kısım başlıklı iki sayfadan oluşan üçüncü bölümde Mekteb Müdürü ve Maarif Müdürü'nün Hulûsi Efendi'nin şahsiyet özellikleri hakkındaki görüşleri yer almaktadır. Umumiyetle Mekteb ve Maârif müdürlerinin Hulûsi Efendi ile ilgili kanaatleri benzerlik gösterirken bazı hususlarda Maarif Müdürü'nün daha keskin ifadeler kullandığı dikkat çekmektedir.⁴⁸

Hulûsi Efendi, mezkûr sicil kaydında verdiği derslerde vukûfiyet sahibi, okul içinde ve dışında insanlarla iyi münasebetler kuran, mesleğine bağlı, siyasi cereyanlarla alakası olmayan biri olarak nitelendirilmiştir. Derslerini uzun bir vaaz ve muntazam nasihatler şeklinde işleminin öğrenciler açısından faydalı olacağı ifade edilmiş, verdiği dersler ve öğrencilere karşı tutumu hakkında olumlu değerlendirmeler yapılmıştır.⁴⁹

Şahsiyet özelliklerine dair değerlendirmelere gelince, sicil âmirlerinin (Mekteb ve Maarif müdürleri) bakış açısına göre Hulûsi Efendi, mizaç olarak asabî, cür'etkâr, şedîdü'l-infiâl (çok alıngan); hayat görüşü itibarıyla terakki taraftarı görünmekle birlikte muhafazakâr; tavır ve hareketlerinde mütekebbir, kıyafetinde temiz, konuşmasında sür'at gösteren, umumî muâşeretle kavg-

⁴⁸ Yozgad İmam ve Hatib Mektebi Sicill-i Ta'lim Varakası, 1-9.

⁴⁹ Yozgad İmam ve Hatib Mektebi Sicill-i Ta'lim Varakası, 6-7; Bozok Komiserliği'nin Hulûsi Efendi hakkında yaptığı bir soruşturma kapsamında İmam ve Hatib Mektebi Riyaziye öğretmeni Celal Bey ile Türkçe öğretmeni Lutfi Bey'in ifadeleri de alınmıştır. Onlar, Hulûsi Efendi ile sıkı bir temasları olmadığını, onun kendi halinde olup dikkat çeken ve hatırdaki kalan bir yönü bulunmadığını beyan etmişlerdir. Bk.: Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

cı ve sert olmakla birlikte aksi olmayan, kendi görüşü yanlış bile olsa savunan, tartışmalarda münazara kurallarına riayet eden, tütün, içki, kumar vs. kötü alışkanlığı olmayan, kahvelerde vakit geçirmeyen, eğlence ve oyun ortamlarına katılmayan, kaba söz, küfür kullanmayan, orta düzeyde bir malî geçime sahip olan ve ailesine sadık biri olarak tavsif edilmiştir. Temâyül gösterdiği hususlar bağlamında mesleğinde ilerleme arzusu taşıyan, bilgisini geliştirmeye istekli, mesleğinden başka bir meşguliyette bulunmayan, spor, koleksiyonculuk, resim, musiki, fotoğrafçılık vs. alanlara özel merakı olmayan, dindar ve düzeni seven biri olduğu belirtilmiştir. Yozgat Maârif Müdürü onunla ilgili son olarak “Mûmâ-ileyh koyu bir mutaassıbdır, herkese tahakküm etmek ister, menâfi’-i şahsiyyesini her şeye tercih eder, bulunduğu müessesede ve mecliste teferrüd etmek ister, zamanın ilcââtı olarak bir parça terakki taraftarı görünüyorsa da fırsat bulursa bütün mektepleri yıkıp medreseye kalb etmek kanâatini besler” değerlendirmesini yapmıştır.⁵⁰

4. Tasavvufî Yönü

Mehmet Hulûsî Efendi’nin şahsiyetinde tasavvufî bir yön de bulunmaktadır. Kayseri’deki medrese tahsiline dair icâzetnâmesinin sonunda yer alan ifadelerle göre onun Hatm-i Hâcegan⁵¹ yapma yetkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak buradan hareketle onun talebelik döneminde belirli bir tarikatle resmî bağının bulunduğunu söylemek zordur. Esasen Mehmet Hulûsî Efendi’nin tekke muhitiyle hemhal oluşu, İstanbul’da dersiâm olarak görev yaparken gerçekleşmiştir. Arkadaşı Mehmed Rüşdü Efendi’nin daveti üzerine gittiği Kelâmî Dergâhı’nda Nakşî-Hâlidî Şeyhi Erbilli Mehmed Esad Efendi (ö. 1931) ile tanışmış ve ona intisap etmiştir. Tasavvufî seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra Esad Efendi’nin halifeleri arasına dâhil olmuştur. Yozgat’ta Nakşî-Hâlidî ekolünün temsilcilerinden biri olarak mensup ol-

⁵⁰ Yozgad İmam ve Hatib Mektebi Sicill-i Ta’lim Varakası, 8-9.

⁵¹ Hatm-i Hâcegân: Nakşibendiyye’nin Hâlidîyye kolunda icra edilen bir zikir şeklidir. Münferiden ya da toplu olarak yapılabilmektedir. Bk.: Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/476-477.

duğu tasavvufî meşrebin usûl ve erkânını uygulamıştır. Tekkelerin sırlanmasından evvel Büyük Cami’de sabah namazlarından sonra zikir meclisleri tertip eden Hulûsi Efendi’nin, mürşidi Esad Efendi ile zaman zaman mektuplaştığı nakledilmektedir. Fakat müridânının kimler olduğu ve bunların sayısı hakkında bilgi yoktur.⁵² Geride bir halife de bırakmamıştır.⁵³ Hulûsi Efendi’nin, Nakşibendîlik dışında Halvetîlik ve Kâdirîlik ile de irtibatlı olduğu söylenebilir. Zira Fâik Boran’ın icâzetnâmesinin sonunda Müftü Efendi, “el-Mansûrî, el-Mâturidî, el-Hanefî, el-Halvetî, en-Nakşibendî, el-Kâdirî” nisbeleriyle zikredilmiştir.⁵⁴ Ayrıca Yozgat’taki dostlarından biri olan Şeyhzâde Ahmed Şevki Efendi’nin ona ait bir fotoğrafın arkasına yazdığı “Muhterem Yozgadımızın kutbu, ehl-i keramet sahibi müftümüz Mehmet Hulusi Akyol Efendi. Allahum şefaatten bizleri esirgemesin” sözleri, Hulûsi Efendi’nin tasavvufî şahsiyetine işaret etmektedir (Resim 2). Ali Şakir Ergin, Hulûsi Efendi’nin Meclis-i Meşâyih’in⁵⁵ mahalli temsilcilerinden biri olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

Hulûsi Efendi’nin yayımlanmış ya da yazma halinde bir eseri tespit edilememiştir. Ona, Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üyesi iken Yakovas’ın İslâm karşıtı yayınına cevap vermek üzere bir eser yazma görevi tevdi edilmiştir. Daha sonra bundan vazgeçilince Hulûsi Efendi’nin çalışması yarım kalmıştır.⁵⁷ Ayrıca hayatının son zamanlarında yazımıyla meşgul olduğu İslâm tarihi konulu tamamlanmamış bir telif çalışmasından söz edilmektedir.⁵⁸ Diğer taraftan onun, şiirle ilgilendiği ve nazm ettiği birkaç şiirinin olduğu bilinmektedir. Şeyhülislâm İsmail Âsım Efendi’nin (ö. 1173/1760) bir na’tine yazdığı tahmîs bunlardan biridir:

⁵² Kapusuzoğlu, *Yozgat’ın Üç Sırlısı*, 139-144; Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

⁵³ Kapusuzoğlu, *Yozgat’ın Üç Sırlısı*, 145.

⁵⁴ Ömer Fâik bin Hüseyin el-Yozgâdî’nin *İcâzetnâmesi*, 10.

⁵⁵ Meclis-i Meşâyih: Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında (1866) İstanbul ve mahallî merkezlerde tekkeleri denetlemek üzere Şeyhülislamlığa bağlı olarak açılan kurumdur. Bk.: *Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi*, haz. Din İşleri Yüksek Kurulu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 5-6.

⁵⁶ Ali Şakir Ergin ile 31.03.2026 tarihinde yapılan röportaj.

⁵⁷ Ergin, “Akyol, Mehmet Hulûsi”, 2/304.

⁵⁸ Taha Akyol ile Yapılan Röportaj Kaydı (Şubat 2026).

1.

Dil pâre pâre oldu şevkinden ol diyâre
 Hemân câyı terk idüb düşdü deryâ-ı nâre
 Rahm it Allâh 'aşkına akan şu eşk-pâre
 Ey sârbân zimâmı çek semt-i kûy-ı yâre
 Vîrâne dilde zîrâ yer kalmadı karâre

2.

Bakub sahrâ-yı remle olma dûçâr-ı gam-nâk
 Bu yol râh-ı Hüdâdır sanma anı hevl-nâk
 Şu'le-i 'aşk-ı kalbin kâfi iken nedir bâk
 Bîm-i zalâm-ı şebden olma sakın vehm-nâk
 Âh-ı şerâre-bârım hâcet mi kor nehâre

3.

Yolda susuz kalırsa dümû'um eyleyem bahş
 Bî-zâr-ı hâl olursa vücûdum eyleyem 'arş
 Za'îfleyüb kalırsa cânımı eyleyem erş
 Âzürde-pây olursa cemmâzin eyleyem ferş
 Dîbâce-i cebînim şevk ile reh-güzâre

4.

Düşdüm râh-ı 'aşkına fedâ-yı cânla encâm
 Eczâyı hep vücûdum eriyor itme ibrâm
 Ben âh u zârı kesmem ne kadar itsen ikrâm
 Ben derd-mend-i 'aşkım bir yerde kılmam ârâm
 Tâ vâsıl olmayınca serhadd-i kûy-ı yâre

5.

Şûrâ-yı 'aşka düşdüm oluram hep uyanık
 Ciğer kebâb oluyor tüter yankısı yanık
 Rahm ider bana billâh 'aşkımdan zerre zâik
 Ey sârbân-ı müşfik hiç olmadın mı 'âşık
 Âheste-revlik itme rahm eyleyüb bu zâre

6.

Hakîki 'aşk olmazsa bûy-ı cânân irişmez
 Sermâyesi terk-i cân her ferd ana girişmez
 Devlet kûyunda ölmek cinâna da değişmez
 Ol kûy-ı can-fezâ kim ehl-i nazar değişmez
 Bir seng-rîzesin bin dürr-i şâh-vâre

7.

Kible-i enbiyâdır Ravza-i tâb-nâkin
Ziyâret-i melâik semâ u arzda sâkin
Fahr oldu 'arşa el-hak türâb-ı ricl-i pâkin
Ol kûy-ı 'arş-rutbet kim hâk-i 'itr-nâkin
Gubâr-ı pây-i pâkin mâliş-geh eylemiş Hakk pîşânî-i kibâre

8.

Mest itdi bûy-ı kûy görünen işte oldur
Şifâ-bahşâ-yı emrâz kamu türâbı nûrdur
Sürem Ravzana yüzüm Cennetü'l-me'vâ oldur
Dârü's-sekîne ya'ni şehr-i Medîne oldur
'İzz ü şerefle me'vâ sultân-ı kâm-kâre

9.

Rahmeten li'l-'âlemîn şefâ'at kânı Ahmed
Senin çün halk olundu 'umûm eşyâ-yı bî-had
Şânında nâzil oldu senâ-yı Hakk müeyyed
Sultân-ı mülk-i sermed mahbûb-ı Hakk Muhammed
Kim kulluğu şerefdir şâhân-ı tâc-dâre

10.

Bi'l-cümle müznibînin halâsıdır nigâhın
Senin câhına muhtâc 'umûm 'ibâdı Hakkın
Hulûsî'ye şefâ'at bi-câh-ı nûr-ı Hakkın
Ey cümle 'âlemîne mahzâ 'atâsı Hakkın
Senden olur olursa 'Âsım-ı fakîre çâre⁵⁹

Sonuç

Mehmed Hulûsî Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve hizmetleri üzerine yapılan bu çalışma neticesinde ulaşılan bulgular, onun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında dönemin koşulları çerçevesinde toplumun ihtiyaç duyduğu çeşitli misyonları üstlenerek memleketin gelişmesi için gayret gösteren öncü bir din âlimi olduğunu ortaya koymaktadır. 1304/1888 yılında doğan Mehmed Hulûsî Efendi, Yozgat'ta başladığı eğitimini Kayseri'de geliştirmiş

⁵⁹ Ali Şakir Ergin Özel Arşivi; Diğer birkaç şiiri için bk.: Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlı*, 152, 155.

ve İstanbul'da ikmal etmiştir. 1912 yılında 24 yaşında iken İstanbul camilerinde dersiâm olarak görev yapma hakkı elde ederek Bayezid Camii dersiâmlığına başlamıştır. İstanbul'da bulunduğu 1912-1919 yıllarında dersiâmlığının yanı sıra Medresetü'l-kudât eğitimi (üç yıl) almış ve askerlik hizmetini ifa etmiştir. Akabinde Yozgat'a müftü tayin edilmiştir. Müftü iken Millî Mücadele döneminde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti başkanlığı gibi kritik görevler üstlenerek vatanın bağımsızlığı için kanaat önderliği yapmıştır. TBMM'nin birinci döneminde Yozgat Milletvekili olarak görev alsa da, müftülük görevini tercih ederek din hizmetlerine dönüş yapmıştır. Milletvekilliği sonrasında siyasi meselelerle alakadar olmadığı, kendi halinde bir yaşamı tercih ettiği anlaşılmaktadır.

1950-1959 yılları arasında Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatında Müşavere ve Dini Eserler İnceleme Kurulu Üye Yardımcılığı/Üyeliği görevlerini ifa etmiştir. 1955 yılında geçirdiği trafik kazasına bağlı olarak bacaklarındaki ciddi sakatlığa rağmen, emekli olana dek görevini bırakmamış olması, onun görev aşkını ve azmini kanıtlamaktadır.

Şahsiyet yönünden titiz, ilkeli, dindar, mesleğine son derece bağlı, bunun yanı sıra asabi ve sert mizaçlı biri olarak tanımlanan Hulûsi Efendi, Yozgat halkı nezdinde büyük bir saygınlık kazanmış, "Büyük Müftü" unvanıyla anılmıştır. Yozgat'ta ilk ve en uzun süre görev yapan müftü olarak tarihe geçmiştir.

Eğitim-öğretim faaliyetleri kapsamında, sadece bir idareci değil, aynı zamanda Arap Dili, Tefsir ve Hadis gibi dinî ilimlerde uzmanlaşmış bir muallim olarak Medâris-i İlmiyye, Dârü'l-hilâfe Medresesi, Yozgat İmam ve Hatip Mektebi'nde bizzat dersler vermiştir. Özellikle Medâris-i İlmiyye için tahsisat çıkararak şehit çocuklarının eğitimine destek olması, onun eğitime bakışındaki hassasiyeti ve sosyal sorumluluk bilincini göstermektedir.

Sonuç olarak Mehmed Hulûsi Efendi, 76 yıllık ömrünün elli yıla yakın kısmını çeşitli kademelerde din görevlisi olarak geçirmiştir. Buna talebelik yılları da dâhil edildiğinde ömrünün üçte ikisinden fazlasının eğitim ve ilmî meşguliyet ile geçtiği söylenebilir. 22 Kasım 1964'te vefat eden Akyol, ardında vatanperver bir din ve devlet adamı profili bırakmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Ali Şakir Ergin Özel Arşivi.

Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA). *Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası*. Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE). 110-9-1-11/30. 20.03.1336.

TBMM Arşivi, *İstiklal Madalyaları Defteri*, Madalya No: 1967.

Yozgad İmam ve Hatib Mektebi Tefsir, Hadis, İlm-i Tevhid Muallimi Mehmed Hulûsi Efendi 1341 Dersi Senesi Sicill-i Ta'lim Varakası. 1-9.

Diğer Kaynaklar

Büyüker, Kamil. "Yozgatlı İhsan Efendi (Yozgat 1902-Kahire 1961)". *Yozgat Tarihi ve Kültürü Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, 2. Cilt. ed. Ebubekir Güngör (Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2023.

Ergin, Ali Şakir. "Akyol, Mehmet Hulûsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

İpşirli, Mehmet. "Medresetü'l-kudât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/343-344. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İrâde-i Milliye. "Fevkalâde Meclis-i Millî" (1 Nisan 1336), 1. <https://www.osmanlicagazeteler.org>

İrâde-i Milliye. "Fetâvâ-yı Şerîfe Sûretleri" (22 Nisan 1336), 1. <https://www.osmanlicagazeteler.org>

Kapusuzoğlu, S. Burhaneddin. *Yozgat'ın Üç Sırlısı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.

Kapusuzoğlu, S. Burhaneddin. *Yozgat'ta Zaman Suretteki ve Siretteki Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2025.

Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi. haz. Din İşleri Yüksek Kurulu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.

Öcal, Mustafa. *Yeniden Kuruluşunun 70. Yılı Münasebetiyle Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam Hatip Okulu'nun Açılışı ve Gelişmeler*. Ankara: Anıl Matbaacılık, 2025.

Öngören, Reşat. "Hatm-i Hâcegân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/476-477. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Öztürk, Gülin. "Mehmed Hulusi Akyol (1888-1964)". *Atatürk Ansiklopedisi*. 1-4. Atatürk Araştırma Merkezi, 2024. [https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1892/Mehmet_Hulusi_Akyol_\(1888-1964\)](https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/detay/1892/Mehmet_Hulusi_Akyol_(1888-1964)) (Erişim Tarihi: 14.02.2026).

Sarıkoyuncu, Ali. *Milli Mücadelede Din Adamları I*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, 2012.

Şahingöz, Mehmet. "Milli Mücadele'de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat, Protesto ve Mitingler". *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 5-7 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*. 2/183-200. Yozgat: Bozok Üniversitesi Yayınları, 2016.

Taha Akyol ile Yapılan Röportaj Kaydı (Şubat 2026).

Takvîm-i Vekâyi. "Fetvâ-yı Şerîfe Sûretidir" (11 Nisan 1336), 1. <https://www.gastearsivi.com>

Yeni Yozgad Gazetesi. "Havâdis-i Dâhiliyye" (15 Aralık 1921), 2. <https://www.osmanlicagazeteler.org>

Ekler

Resim 1:

Mehmed Hulûsi Akyol (Fotoğrafın Ön Yüzü) (Mehmet Akyol Arşivi)

Resim 2: Şeyhzâde Ahmed Efendi'nin El Yazısı (Fotoğrafın Arka Yüzü) (Mehmet Akyol Arşivi)

mühterem
 yozgatımızın kulu
 ehli keramet sahibi
 müftümüzün ehli keramet
 Hulusi Akyol efendi
 Allahın şefetinden
 Bizleri esirgemesin
 (Amin)
 gençlik. Hatıra
 N. Ahmet
 24.6.989

Resim 3: Mehmed Hulûsi Efendi'nin 6 Rebûlevvel 1337/9
Kânûnûsânî 1335 Tarihli Yozgat Müftülüğü'ne Tayin Arz Yazısı
(Ali Şakir Ergin Özel Arşivi)

Resim 4: TBMM Tarafından Mehmed Hulûsî Efendi'ye İstiklal Madalyası Verilmesi (TBMM Arşivi, İstiklal Madalyaları Defteri, Madalya No: 1967)

Resim 5: Mehmed Hulûsi Akyol'un Yazı Örneği (eski harfli)
(DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası)

[illegible]

Resim 6: Mehmed Hulûsi Akyol'un Yazı Örneği (yeni harfli)
(DİBA, Mehmed Hulûsi Akyol Sicil Dosyası)

T. C.
Yozgad Vilâyeti
MÜFTÜLÜĞÜ
Sayı
124

-1- 9.

Def 9

Diyanet İşleri Reisliğine Zatîsîleri
1987

26.1.933 ve 10-6-935 günlü ve 148 ve 1568 Zatîsîleri
Müfettişliği yazılarının karşılığıdır.

İstanbulda dersamlığıma ilâveten 28 mart 332
tarikinle verilen darülfârâ 2ci sınıf 4cü şube mü-
dürlüğünden aldığım 200 kuruş maaşına ne zamana
kadar alındığına ait yedimde resmî bir vesika olma-
dığından kaydinin ihraç için İstanbulda bazı
bildiklerime yazıp beklediğim cevabını alamadığımdan
sicil cüzdanımı gönderemedim. Artık bu kaydın celbi
için riyaatlarından İstanbul Müfettişliğüne emir
isteyişim dilerim.

Bundan maadda diğer memurîyetlerim ve fakri hit-
melerim vardır. Bunların mülkâ Ekâlet zamanın-
da tutulan sicilde - 465 sicil, 465 Dosya, 233 fihrist
kısımında - yazmış olduğumu ve gönderilen sicil cüz-
danımın Ekâletliğe ait olduğunu yaz ediyordum.
Yedimde bulunan vesikaları kayid edilmek üzere
gönderiyorum şunlardır.

- 1- İptidai tahsildan başka yozgat idaresinden
alınulâla aldığım sadetname.
- 2- Meclis-i Ulî kuzâte 3 sene devam edip son sınıf
fına terfi imtihanına kısmen dahil olup ikmal etm-
eden asker eadıldığına ait vesika
- 3- Darulhilâfe kısmi evvel 2ci sınıf 4cü şube müd-
lûğüne tayinine ait vesika
- 4- Harbi umumiye silki askerine ve kuzaym mektebi 15inci
devresine 1582 numara ile dâhil ve ikmalden sonra 19
Ağustos 333 tarihinde nes'etle İstanbul iyesi umumiye

Resim 7: Mehmed Hulûsi Akyol'un Kabri ile İlgili Bilgilendirme
Panosu Ön Yüzü /Sanitopraklık Kabristanı (25.04.2026)

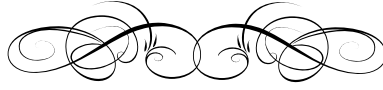

Resim 8: Mehmed Hulûsi Akyol'un Kabri ile İlgili Bilgilendirme Panosu Arka Yüzü/Sarıtopraklık Kabristanı (25.04.2026)

Resim 9: Mehmed Hulûsi Akyol'un Kabri (Çevre Düzenlemesi Sonrası Hali) (25.04.2026)

XIX. YÜZYIL ANADOLU TASAVVUF GELENEĞİNDE BİR SÛFÎ PORTRESİ: ŞEYH HACI AHMED VELÎ'NİN (Ö.1310/1895) HAYATI VE DİVANÇESİNDEKİ TASAVVUFÎ TEMALAR

Öncel DEMİRDAŞ*
Celalettin KANDEMİR**

Giriş

Şeyh Hacı Ahmed Velî, çevresinde “Büyük Şeyh Efendi” olarak bilinir. Ayrıca doğum yerine nispetle Yozgâdî ve “Terkiyâ” mahlasıyla şiirler yazmasından dolayı “Terkiyâ” nispeleriyle de bilinmektedir. Büyük Şeyh Efendi, Halvetiyye-i Çerkeşiyye Tarikatı'na mensup Osmanlı Dönemi sûfîlerindendir. Çerkeşiyye, Halvetiyye Tarikatı'nın dört ana kolundan biri olan Cemâliyye'nin alt kolu Şâbânîyye Tarikatı'nın geleneğini devam ettiren alt kollarından biridir. Bu, Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1569) nispet edilen koldur. Şâbânîyye'den ayrıca Karabaş Velî'ye (ö.1097/1686) nisbet edilen Karabaşiyye teşekkül etmiştir. Karabaşiyye'den de birçok alt şu-

* Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Tasavvuf Ana Bilim Dalı. onceldemirtas@gmail.com Orcid: 0000-0003-0413-9870

** Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, celalettinkandemir1966@gmail.com Orcid: 0000-0002-4468-6310

be zuhur etmiştir. Karabaşîyye'den Nasûhiyye, Nasûhiyye'den de Çerkeşîyye teşekkül etmiştir.²

Çerkeşîyye, Karabaş Velî'nin (ö.1097/1686) halifelerinden Muhammed Nasûhî Efendi (ö.1130/1777) tarafından kurulmuş Nasûhiyye şubesinden zuhur eden Halvetiyye Tarikatı'nın alt şubelerinden biridir. Bu şube Çerkeşî Mustafa Efendi'ye (ö.1130/1814) nispet edilir. Kaynaklardaki bilgilere göre, Mustafa Efendi 1743'te Çankırı'nın Çerkeş ilçesinde doğmuştur. Dedesinin Horasan'dan geldiği ve Çerkeş'e yerleştiği nakledilir. Vefat tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler olmakla birlikte günümüzde yapılan araştırmalardan anlaşıldığı üzere Sâdık Vîcdânî'nin verdiği 1229/1814 tarihinde vefat ettiği ve Çerkeş'teki Kadınşah Camii bitişiğindeki türbeye defnedildiği bilgisi teyit edilmektedir.³

Mustafa Efendi, Safranbolu'nun Zora köyüne gidip Mehmed Efendi'ye bağlanır. Bu Şeyh Efendi, Safranbolu'nun Zora köyünden olup Halvetî-Şâbanî şeyhlerindendir. Onun yanında seyr u sulûkünü tamamlayan Mustafa Efendi, sonunda hilâfete nâil olur.⁴ Tarikat silsilesi, Zoralı Şeyh Mehmed (?), Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdî (ö.1141/1728-29), Şâbânîyye'nin Nasûhiyye Kolu kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî el-Üsküdârî (ö.1130/1718), Karabâşîyye Kolu kurucusu Karabaş Velî (ö.1097/1686) vasıtasıyla tarîkat pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.⁵ Şâbânîyye mensupla-

² Semih Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 721; Öncel Demirdaş, *Halvetiyye Tarikatı'nın Anadolu'daki Bir Şubesi Çerkeşîyye* (Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2023), 61, 70-71, 99.

³ Sâdık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye, Tarikatlar ve Silsileri*, haz. İrfan Gündüz (İstanbul: Enderun Kitabevi, ts.), 218; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000), 1/55; Muhammed İhsan Oğuz, *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî*, (İstanbul: Oğuz Yayınları, 1995), 73-75; Nihat Azamat, "Çerkeşî Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/272; İbrahim Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi ve Risâle Fi Tahkîkî't-Tasavvuf Adlı Eseri", *I. Uluslararası Şeyh Şâbân-ı Velî Sempozyumu*, ed. Burhan Baltacı vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012), 2/53-54; Öncel Demirdaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi ve Çerkeşîyye Tarikatı", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2019), 139; Hamdi Kızıler, "Çerkeşî Mustafa Efendi'nin Risâle fi Tahkîkî't-Tasavvuf Adlı Eserinin Tasavvufî Muhteva Açısından Değerlendirilmesi", *İnsan ve Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/3 (2017), 1461; Demirdaş, *Çerkeşîyye*, 73-75.

⁴ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, 2305-2309), 4/56-57; Azamat, "Çerkeşî", 8/272; Akyol, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 2/54; Demirdaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 140.

⁵ Zâkir Şükri, *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye* (Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî,

rınca “*Pîr-i Sâni*” kabul edilen Çerkeşî Mustafa, on üç halîfe yetiştirmiştir. Çerkeşîzâdeler ismiyle meşhur olan, birçok ulemâ ve ârifin yetiştiği aile onun neslinden gelmektedir.⁶ Çerkeşî Mustafa, Karabâş-ı Velî’nin “*Mi’yârü’t-Tarîka*” adlı eserinde açıkladığı Halvetîliğin prensibi olan yirmi şartı, üçe indirdiği için Şâbânîyye Tarikatı’nın ikinci pîri olarak adlandırılmış ve kol kurucusu kabul edilmiştir.⁷ Şeyh Hacı Ahmed Efendi, Şâbânîyye’nin ikinci pîri olarak bilinen Çerkeşî Mustafa Efendi’ye intisapla Halvetî geleneğini devam ettirmiştir. Şimdi Ahmed Efendi’nin hayatı, tasavvufi şahsiyeti, silsilesi ve divançesi hakkında bilgi verelim.

1. Şeyh Hacı Ahmed-i Velî’nin Hayatı

“Büyük Şeyh Efendi” olarak bilinen Şeyh Hacı Ahmed-i Velî’nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte kaynaklarda 1185/1773 yılında Yozgat’ta doğduğu ifade edilmektedir. Riva-yet edildiği üzere dedesi Keyvan Ağa, Horasan’dan gelmiş ve Yozgat’ın Çalatlı köyüne yerleşmiştir. Ailesi Çalatlı köyünü yurt edinen bir Türkmen aşiretine mensuptur. Babası eşraftan Der-viş Süleyman Efendi’dir. Babası iki çocuğu Ahmet ve Mustafa’yı okutmak için hanesini Yozgat’a taşımıştır.

Hıfzını ve dinî ilimleri ailesinden tamamlayan Ahmed Efendi, sonrasında Demirli Medrese’ye devam etmiştir. Tahsilini o zaman-ki medreselerde yapmış, genç yaşında içine düşen din ve tasav-vuf aşkıyla gurbete çıkıp birçok beldeyi gezmiştir. Tasavvufa olan meyli etkisiyle Çerkeş’e giderek Şeyh Mustafa Efendi’ye intisap etmiş, bir süre hizmetinde bulunarak hilafet almıştır. “*Terkiyâ*” mahlasıyla şiir yazan Şeyh Ahmed Yozgâdî çıktığı seyahat esna-sında Mısır, Suriye ve Irak havalisini dolaşmış, iki defa hacca git-miş, üçüncü haccını yaklaşık üç yılda yaya olarak tamamlamıştır.

1098), 13; Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, 212-214; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/56-57; Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* (19. Yüzyıl), (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 135; Demirdaş, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 143.

⁶ Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, (İstanbul: Petek Yayınları, 1984), 143; Mustafa Tatcı, “Şâbânîyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/212; Demirdaş, “Çerkeşî Mustafa Efendi”, 143.

⁷ Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 135. Bu üç şart için bk. Oğuz, *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşî*, 90.

Bu seyahatlerden sonra memleketi Yozgat'a dönmüş ve Taşköprü Mahallesi'nde inşa ettirdiği ahşap cami ile 1256/1840-1841 yılında Halvetîliğin Şâbânî-Çerkeşîye koluna bağlı tekkesini açmıştır.⁸

Yaklaşık altmış yaşlarında İstanbul'a gelmiş, Sivas valisi iken kendisine intisab eden devrin Maarif Nâzırı Münîb Paşa'ya misafir olmuştur. Münîb Paşa vasıtasıyla Sultan Abdülmecid (ö.1277/1861) ile de görüşmüştür. Aynı günlerde Sultan V. Murad Han (ö.1322/1904) hastalanmış, yakalandığı hastalıktan Şeyh Ahmed Efendi'nin duasıyla kısmen iyileşince annesi Şevkefzâ Valide Sultan (ö.1307/1889), Yozgat'a cami ve tekke yaptırması için şeyhe 1500 altın hediye etmiştir. Ancak Ahmed Efendi bu hediye-yi kabul etmeyerek İstanbul'dan ayrılmış, Çerkeş'te pîr makamını ziyaret ederek Yozgat'a dönmüştür. Ancak Şevkefzâ Hanımefendi parayı Yozgat Valisi aracılığıyla göndermiş, bu parayla önceden yaptırdığı ahşap camiye 1275/1859 tarihinde daha sağlam bir şekilde yeniden yaptırmıştır. Şeyh Hacı Ahmed Efendi camiye halvet odaları ve şeyh evi ilave etmiş, mahallenin ihtiyacı için kendi adını taşıyan Şeyhzâde Deresi'nden su getirerek çeşme yaptırmış, bunlara ilaveten dört dönümlük bahçesi ile birlikte vakfetmiştir.⁹ Cami ve tekke'deki dînî ve tasavvufî eğitim ve hizmetlerin devamlılığını sağlamak için de bir vakıf kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemi ve Harb-i Umûmî'den sonraki yıllarda vakfa ait arazi ve emlâkin büyük bir kısmı bakımsız ve takipsiz kalmış, sahihsizlikten elden çıkmış veya çıkarılmıştır.¹⁰

Ahmed Efendi'nin tarikat silsilesi, Çerkeşî Mustafa Efendi, Zorallı Şeyh Mehmed, Mudurnulu Şeyh Abdullah Rüşdî, Şâbânîyye'

⁸ Şeyh Hacı Ahmed Yozgâdî, *Divânçe ve Tıpkı Basım*, haz. Ali Şakir Ergin, (İstanbul: Seçil Ofset, 2022), 17; Abdulkadir Abdulkadiroğlu, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 25-26; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zâviyeler ve Tekkeler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 419.

⁹ Abdulkadiroğlu, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler", 25-26; Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler", 419; Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/564; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 43-44; Demirdaş, "Çerkeşî Mustafa Efendi", 147-148.

¹⁰ Yozgâdî, *Divânçe*, 18.

nin Nasûhiyye Kolu kurucusu Şeyh Mehmed Nasûhî el-Üsküdârî, Karabâşiyye Kolu kurucusu Karabaş Velî vasıtasıyla tarîkat pîri Şeyh Şâbân-ı Velî'ye ulaşır.¹¹ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, Şeyh Hacı Ahmed Efendi'nin torunlarından aldığı bilgiye göre onun 1313/1895 tarihi civarında 120 yaşında vefat ettiğini söyler. Yozgat tekkeleri üzerine çalışan Burhaneddin Kapusuzoğlu da aynı bilgiyi teyid eder.¹² Yaptırdığı caminin doğu tarafındaki bahçeye defnedilir. Vefatından bir yıl sonra oğlu Şeyh Hasan Efendi tarafından kabri üzerine türbe yaptırılır. Beş oğlu olan Hacı Ahmed Efendi'nin dergâh şeyhliğine sırasıyla büyük oğlu Şeyh Muhiddin Efendi 1327/1909, küçük oğlu Şeyh Sadreddin Efendi, torunu müderris Hâfız Edhem Efendi geçmiştir.¹³

2. Divânçe

“Terkiyâ” mahlasıyla şiirler yazan Hacı Ahmed Efendi'nin bir divanı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Günümüze ulaşan, tıpkı basımı yapılan ve matbu olarak elimizde bulunan Divânçe'ni asıl nüshasının istinsah tarihi belli değildir. Bir cep defteri büyüklüğündeki bu nüshanın kâğıt ölçüsü 11x17 cm ve yazı ölçüsü 9-10x15-16 cm'dir. Şekilsel özellikleri âdî kâğıtlara yazılmış üç formalı, ciltsiz ve basit karton kapaklı küçük bir defterdir. Divânçe adı verilen nüshadaki manzumeler bu defterin birinci formasının 2/a-15/a sahifeleri arasında yer almaktadır.

Divânçe'de Şeyh Ahmed Efendi'ye ait 24 adet manzume bulunmaktadır. Burada onun şiirlerinden başka manzumeler de vardır. Bu defterin 17-34. sahifelerini teşkil eden ikinci kısım, “Kenzü'l-Arş” duası ile başlayarak birçok dua ve tıbbî tavsiyelerden oluş-

¹¹ Zâkir Şükrî, *Silsilenâme*, 13; Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye*, 212-214; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/56-57; Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 135; Demirdaş, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, 143.

¹² Kapusuzoğlu, “Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler”, 419; Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, 43-44.

¹³ Yozgâdî, *Divânçe*, 18; Abdülkadiroğlu, “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler”, 25-26; Kapusuzoğlu, “Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler”, 419; Ergin, “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”, 43/564; Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, 43-44; Demirdaş, “Çerkeşi Mustafa Efendi”, 147-148; Mehmet Tözluyurt, *Zâhid-i Yozgâdî Şeyhi Hacı Ahmed Efendi, Yozgat Tarihi ve Kültürü*, Ed. Ebubekir Güngör, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2022), 2: 317-320.

maktadır. 26 sahifelik üçüncü kısım da benzer şekilde dini içerikli dua ve tavsiyelerden meydana gelmektedir.¹⁴

Divânçe'deki şiirler genel olarak mana itibariyle derin tasavvufî, hikemî, irfânî ve felsefî konuları ihtiva etmektedir. Mısralara arasında âyetlerden atıflar yapılarak mânâlar zenginleştirilmektedir. Manzumelerde daha çok vahdet-i vücûd neşvesi hakim olmakla birlikte Ahmed Efendi bazı şiirlerini vecd ve cezbe (istiğrak) halinde yazdığı anlaşılmaktadır. Şiirlerdeki yazının hattı, düzensiz bir 'rik'a ve nesh-i ta'lik karışımıdır. Dili ağır ve tumturaklı olmasına rağmen; bazen çok kolay anlaşılan ve sade bir dille ifade edilmiş 'sehl-i mümteni' ile yazılmış mısra ve beyitlere de rastlanmaktadır. Genellikle aruz vezni ile yazılan şiirlerde yer yer imlâ hataları ve kelime eksiklikleri göze çarpar. Bazı yerlerde hece vezni ile yazılan şiirlerin aralara katıldığı da görülür. Sık sık olmasa da manzumelerde bazı vezin bozuklukları da dikkat çeker.¹⁵

Divânçe olarak isimlendirilen bu defterde manzumeler belli bir sıraya göre tanzim edilmemiştir. Bu defter, görüldüğü gibi Hacı Ahmed Efendi'nin kendi eliyle yazdığı orijinal nüsha olmadığı gibi, çocuklarından herhangi birisinin imzasını da taşımamaktadır. En yakın ihtimalle torunlarından birisi tarafından derlenerek yazılmış veya yazdırılmış olabilir. Manzumelerin sonunda teke şairlerinden Hicâbî Baba'ya ait üç, Osmanlı Paşaları'ndan Sivas Mutasarrıfı Münib Paşa'ya ait bir, Şeyh Efendi'nin oğlu Hafız Hayreddin Efendi'ye ait bir ve "*Temâşâ-yı Celâl-i Hüdâ*" adlı eserin müellifi Yûsuf Ziyâ Bey'e ait bir manzume vardır.¹⁶

3. Divânçe'deki Tasavvufi Temalar

Divânçe'nin muhtevasına baktığımızda çok sayıda tasavvufî kavramın yer aldığı görülür. Ahmed Efendi manzumelerde bu kavramları yaşadığı vecd ve cezbe hâlinin etkisiyle derunî boyutuyla hikemî bir şekilde anlamlandırmıştır. Vahdet, aşk, ölüm, insan, mürşid, sâlik, nefis, irfân, dünya, takva, zikir, mârifet, haki-

¹⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 19.

¹⁵ Yozgâdî, *Divânçe*, 20-21.

¹⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 21.

kat, fenâ-bekâ, sabır, tevekkül, açlık, melâmet gibi birçok tasavvuf kavramına şiirlerinde yer vermiştir. Burada aşk, ölüm, mürşid, sâlik, dünya, nefis, takva gibi tasavvufî kavramı ele alıp örnek olarak değerlendireceğiz. Aşk, Ahmed Efendi'nin şiirlerinde üzerinde çok durduğu bir kavramdır. Şiirlerindeki ifadeler de kendisinin tasavvufî mertebesine işaret etmektedir.

3.1. Aşk

Aşk sözlükte “şiddetli ve aşırı sevgi; bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması” anlamına gelir.¹⁷ Aşırı sevgide seven sevdiğinden başkasıyla ilgisini keser. Aşırı sevginin etkisiyle aşğın maşukuna hayranlığı ayıp, yasak, günah gibi hiçbir sınırlandırmayı kabul etmez.¹⁸

İslâmî literatürde aşk ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılır. İlâhî aşka genellikle “hakiki aşk”, beşerî aşka da “mecazî” veya “uzrî aşk” denilir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde aşk kelimesi geçmez; “sevgi” çoğunlukla hub ve muhabbet, bazen de vüdd ve meveddet kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmezler. Tasavvuf tarihinde aşk kavramını ilk defa muhabbetten ayırarak ciddi bir şekilde inceleyen süfî Ahmed el-Gazzâlî’dir (ö. 520/1126).¹⁹ İlâhî aşk geniş ölçüde tasavvufta, varlıklar hiyerarşisinde kulun Allah’a duyduğu arzu (şevk) ve sevgidir.

Tasavvufî muhtevaya sahip şiirlerde “aşk” kavramı sıkça kullanılır ve derin bir irfânî tecrübeyi ifade eder. Ahmed Efendi de şiirlerinde aşk kavramına çok fazla yer verir. Bazı şiirlerde aşk’ı vahdet ve şarap kavramıyla birlikte kullanmıştır. Bu şiirlerde Allah Teâlâ ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan sevgisini dile getirmiştir. Burada aşk kavramıyla ilgili birkaç mısra vermekle iktifa edeceğiz.

¹⁷ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 38-39.

¹⁸ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l- 'Arab* (Beyrut: Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 2005), 5/984.

¹⁹ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/11-12.

*İçip 'aşkın şarâbın, tâ ezelden mest olup
Kıldı mahrem zatına Hakk, mâsivâdan olmadan.*²⁰

Tasavvufta şarâb, aşk ve muhabbet anlamında kullanılır, şevk ve vecdi temsil eder.²¹ Mısradaki “aşkın şarâbı” mecazî bir ifadedir. İlâhî aşkın insan ruhunda meydana getirdiği cezbe ve istiğrak hâlini dile getirir.²² Burada aşkın şarâbını içmekten maksat yaşanan manevî tecrübe ve hâlin anlatılmasıdır. Ahmed Efendi, bu mısradaki insanın varoluşunu ilâhî aşkla temellendirir. Bundan dolayı da aşkın fitrî ve ezeli bir hakikat olduğunu vurgular. İlâhî aşkın sonucunda insan, mâsivâdan yüz çevirir ve Allah’a yakınlık kazanır. Sûfîlere göre gerçek yakınlık, kalpte Hakk’tan başka hiçbir varlığa bağımlı kalmayıp Allah’ta fâni olmakla gerçekleşir. Bu durum “fenâ fillâh” mertebesidir. Yani kulun zat ve sıfatının, Allah’ın zât ve sıfatında fâni olmasıdır.²³

*Tâ cünun-ı 'aşkile kim evvelâ meydân idi
Nûşa gel vahdet meyinde sâkıyem, meyhâneylem.*²⁴

Burada “cünûn-ı aşk” (aşk deliliği), sûfînin aklî sınırları aşarak ilâhî cezbe hâline girmesini ifade eder. “Meydan” ise bu tecrübenin yaşandığı varlık sahasıdır.²⁵ Ahmed Efendi bu mısradaki başlangıçta bomboş (hiçbir şeyden habersiz) iken, Vahdet meyinden içip aşk-ı ilâhî ile mecnun olunca tâliblere aşk şarabı dağıtan sâki olduğunu ifade etmiştir. Aşk şarabı nûş etmeye meyhaneyle yani âşıkların toplandığı yere geldiğini ifade eder.²⁶

*'Aşkla dîdâr gözler, gözlerim gülzârda
Bahr-i vahdet gösterüb nûr, veçhini seyrâneylem.*²⁷

²⁰ Yozgâdî, *Divânçe*, 47.

²¹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: OTTO Yayınları, 2014), 452; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2012), 327.

²² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 327.

²³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 162.

²⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 53.

²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993), 2/525-527.

²⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 53.

²⁷ Yozgâdî, *Divânçe*, 52.

Bu beyitteki “dîdâr”²⁸, ilâhî cemali ve Allah’ın tecellisini; gül bahçesi anlamına gelen gülzâr²⁹ ise kâinatı ya da gönül âlemini sembolize eder. Bahr-i vahdet tasavvufta vahdet-i vücudu, yani varlığın hakikatte tek oluşu demektir.³⁰ Allah’ın cemalini aşkla gözlemek sûfînin en temel hâlidir. Âşık, hakikate aşkla vasıl olur ve Allah Teâlâ’nın tecellisini O’nun nuruyla müşâhede edebilir. Ahmed Efendi bu mısradâ, gözlerim gül bahçesinde aşkla (hara-rette) sevgiliyi beklerken, sevgilinin vahdet deryasında tecelli ettiğini ve kendisine gösterdiği nur yüzünün tecellilerini büyük bir zevkle yaşayarak seyretmekte olduğunu, dile getiriyor.³¹

Ahmed Efendi, “Divânçe”de aşk kavramıyla ilgili olarak manzumelerde sık sık Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisini de dile getirmiştir. Şu beyitte Hz. Peygamber’e (s.a.v.) olan sevgisini şöyle ifade eder:

*Gel ey ‘âşık bu dergâhda mahbûb-ı Hüdâ’ya bak,
Ebu’l-Ervâh, ümmü’l-eşyâ şânındaki levlâke bak.*³²

Bu beyit, sûfî düşüncenin merkezinde yer alan Hz. Peygamber sevgisini yansıtır. Ahmed Efendi âşık olarak ifade ettiği müride, “Ey âşık, bu dergâha gel de ruhların babası, mevcudatın, bütün eşyanın anası olan ve uğruna kâinatın yaratıldığı Hakk’ın sevgilisi olan Hz. Muhammed (s.a.v.)’e bak” şeklinde nasihatte bulunur.³³ Burada “âşık” diye hitap edilen kişi mürid ve “dergâh”, fizikî bir tekke olmanın yanı sıra aslen gönül makamıdır. “Mahbûb-ı Hüdâ”³⁴ ise Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Tasavvufta Hz. Peygamber (s.a.v.), Allah’ın en sevgilisi ve ilâhî hakikatin en kâmil aynasıdır. Hakikati görmek isteyen Hz. Peygamber (s.a.v.)’e yönelmesi gerekir. “Levlâke” ise meşhur kudsî hadis olarak bilinen

²⁸ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2010), 208.

²⁹ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, 343; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 181.

³⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 64.

³¹ Yozgâdî, *Divânçe*, 52.

³² Yozgâdî, *Divânçe*, 97.

³³ Yozgâdî, *Divânçe*, 97.

³⁴ Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 218.

“Levlâke levlâke lemâ halaktü'l-eflâk” (Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım)³⁵ ifadesine gönderme yapar.

Ahmed Efendi, manzumelerde “Terkiyâ” mahlasıyla kendi hâlini anlatan şiirlere çok sık yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte aşk tecrübesini ve hâlini şöyle ifade etmektedir:

*Tâ 'azm-i râh olalı ey TERKİYÂ,
Dili hüsn-i hâl etdi (bu) aşk.³⁶*

Terk, tasavvufta Allah hariç her şeyden geçmeyi ifade eder. Ey TERKİYÂ, gönlün, bu Hakk yoluna baş koyalıdan beri, aşk onu güzel ahlak ile donatıp, onun aynası oldu.³⁷ Bu beyit, sûfînin seyr u sülûk yoluna girişini ve aşkın dönüştürücü gücünü özlü bir şekilde ifade eder. Ahmed Efendi, kendine hitap ederek aslında Hakk yoluna, tasavvufa yönelen kişilere tavsiyede bulunur. Burada tasavvufun Hakk yolu olduğunu ve bu yola hakikate yönelme iradesiyle kararlı bir şekilde girmek gerektiğine dikkat çeker. Aşk onun ifadesiyle hem rehber hem de terbiye edici bir kuvvettir.

3.2. Ölüm

Arapça'da mevt, vefât, helâk gibi kelimelerle ifade edilen ölüm hayâtın karşıtı olup sözlükte “hayatın sona ermesi” anlamına gelir.³⁸ Genellikle “ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanır ki bu maddi ölümdür. “Her nefis ölümü tadacaktır.”³⁹ Burada ölümle canlılık kuvvesinin ortadan kalkışı ve ruhun bedenden ayrılışı ifade edilmektedir.⁴⁰

Tasavvufta ölüm, nefsin hevâ ve hevesinin yok edilmesi, nefsî arzuların sökülüp atılmasıdır. Çünkü nefsin hayatı bu hevâ ve he-

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdisi'l-mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ b. Alî el-Muallimî Yemânî (Beirut-Lübnan: Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1995), 539 (No. 1012); Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn Hallâl, *es-Sünne*, thk. Atiyye ez-Zehrânî (Riyad: Dârü'r-râye, 1989), 1/233.

³⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 92.

³⁷ Yozgâdî, *Divânçe*, 92.

³⁸ Muhammed b. A'lâ b. Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu Istılâhâtü'l-Fünun ve'l-Ulûm, Bilim ve Sanat Terimleri Ansiklopedisi*, haz. Ömer Türker (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024), 3/293.

³⁹ *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), Âl-i İmrân 3/185.

⁴⁰ Râgib el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2010), 1403.

vestir. Dolayısıyla maddi hazlara ve bedensel zevklere yönelen hevâ ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. “Ölmeden evvel ölmek” işte budur. Nefs, süfli âleme çekilince kalp ölür, ulvi âleme çekilince kalp ve ruh hayat bulur.⁴¹ İlâhî ruh ve nefs-i natîka olarak ifade edilen ruhânî latifenin en mukaddes mertebeye yönelmesiyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmedir. Sûfilerin çoğunluğunun görüşü bu şekildedir.⁴²

Ahmed Efendi de ölüm konusunda sûfilerin genel görüşünü benimsemiş ve bu çerçevede bir varoluş gerçeği olarak ölüme manzumelerde yer vermiştir. Aşağıdaki beyitlerde ölümü şöyle ifade eder:

*Yandı-yakıldı amân şu âşüfte dilim,
Alâb yârini çıkıdı dâr-ı fenadan ey bakâ.*⁴³

Ahmed Efendi, bu beyit tasavvuftaki aşk hâlinin etkisiyle yaşadığı fenâ-bekâ tecrübesini dile getirir. Şu perişan gönlüm yandı ve yakıldı. Gönlü yaşadığı tecrübeyle sevgilisini alıp fanî dünyadan sonsuzluğa çıktı. Bu, ölmeden evvel ölüm hâlidir.⁴⁴ Kısaca ifade etmek gerekirse aşkın yakıcılığıyla benliğin yok oluşunu yani fenâ hâlini ve onun ardından ilâhî varlıkta bekâyâ ulaşmayı anlatır.

*Mûtû kable en temûtû'ya tecelli-yi zât olan
Nûrın bahra dalıp anlar, gözde pinhân olmadan.*⁴⁵

Bu beyitte Ahmed Efendi, yukarıdaki olduğu gibi tasavvufun temel ilkelerinden biri olan ölmeden evvel ölme hakikatini merkeze alıp nefsin terbiye edilmesine işaret eder. Ona göre; Hakk Teâlâ'nın tecelli-yi zâtı, ölmeden evvel nefsini öldürüp nur deriyalarına dalan kişinin gözünde gizli kalmadan gönlünde zuhur eder.⁴⁶ Özetle nefsinin hevâ ve hevesini yok edip fenâyâ eren kişi ilâhî zat tecellisine mazhar olur ve nur içinde bir varoluşa ulaşır.

⁴¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 334; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 246-247.

⁴² Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilham*, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz yayıncılık, 2004), 545.

⁴³ Yozgâdî, *Divânçe*, 34.

⁴⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 34.

⁴⁵ Yozgâdî, *Divânçe*, 46.

⁴⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 46.

3.3. Mürşid

Tasavvuf tarihine genel hatlarıyla bakıldığında terminolojik olarak mürşid kavramının yerine şeyh kelimesinin kullanıldığı görülür. Seyr u sülûk eğitiminin temel unsurlarından biri olan şeyh lügatte, “yaşlı kişi, ihtiyar, pîr, bey, önder, kabile başkanı, aksakallı, nûr yüzlü pîr-i fânî”⁴⁷ manasına gelir. İstilah olarak ise, “şerîat, tarîkat ve hakikat ilimlerinde kemâle ulaşan, nefislerin hastalıklarını ve tedavilerini bilen,⁴⁸ müridlere rehberlik yapan ve onları irşad etme ehliyetine sahip olan,⁴⁹ kulu Allah’a, Allah’ı kula sevdirmek isteyen”⁵⁰ kişiye denir. Ahmed Efendi şiirlerinde mürşid kavramını kullanır ve seyr u sülûk eğitiminde manevî tekâmülün gerçekleşebilmesi noktasında sâlik için mürşidin gerekliliğine dikkat çeker. Bu manevî tekâmül ancak mürşide uymakla sağlanabilir. Aşağıdaki beyitlerde bu hususları dikkatlere sunar.

*Bahr-i fıskâ olsa gavvâs⁵¹ kat-ı ümidin değil
‘Arz fitne menba’dır, dâr-ı mürşidin değil.⁵²*

Bu beyitte Ahmed Efendi, fesat denizine dalsa bile tâlib ümidini kesmez, der. Ayrıca dünyanın fitne kaynağı olduğunu ve bu dünyanın mürşidin yurdu olmadığını söyler.⁵³ Bu ifadeleriyle o, sûfinin dünyaya ve günaha bakışındaki gözettiği dengeyi öğretir. Ümitsizliğe düşmeden hakikatin doğru yerde aranmasının önemini vurgular. Bu durum tasavvufta, rahmet-i ilâhiyeden ümit kesmeme hâlidir.

Ahmed Efendi aşağıdaki beyitlerde seyr u sülûk eğitimi için mürşidin gerekliliğine işaret etmektedir.

⁴⁷ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât el-Fâzî'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1997), 469; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/435.

⁴⁸ Necmüddin Kübrâ, *Risâle ile'l-Hâim, Risâle ile'l-Hâim, Fevâihu'l-Cemâl (Tasavvufî Hayat)*, haz. Mustafa Kara, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1996), 87.

⁴⁹ Kemâleddin Abdurrezzâk Kâşânî, *İstîlâhâtü's-sûfiyye*, thk. Muhammed Kemal İbrahim, (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1981), 154; et-Tehânevî, *Keşşâfu Istîlâhâtü'l-Fünun ve'l-Ullûm*, 4/361-362.

⁵⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3/346.

⁵¹ Gavvâs, dalgıç demektir. Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe*, 322.

⁵² Yozgâdî, *Divânçe*, 36.

⁵³ Yozgâdî, *Divânçe*, 36.

*Erse Hakk'dan tevîfik, râh-ı Hakk'da gönüm geze,
Lâzım olur Mürşid size, 'aşk-ı Cemâlu'llâh'a gel.⁵⁴
Terk-i dünyâ, terk-i 'ukbâ, 'aşkdır anda ibtidâ,
Ehl-i 'aşklar râh-ı Hakk'da, mürşide kim iktidâ.⁵⁵*

Sûfî şair Ahmed Efendi, salike Hakk'ın yardımını erişince, onu irşat edecek kâmil bir mürşide intisabı gerekir. İşte o zaman sâlikin gönlü Hakk yolunda gezer ve Aşk-ı Cemalu'llah'a gelir. Dünyayı ve ahireti terketmeden önce, başlangıçta sevgi ve aşka vardır. Hakk yoluna baş koyan âşıklar, kemâl'e ermek için önce bir mürşide uyup tâbî olmaları gerekir.⁵⁶ Burada kulun kendi gücüyle değil, ancak Allah'ın lütfu ve yardımıyla (tevîfik) hak yolunda ilerleyebileceği vurgulanır. "Lâzım olur mürşid size" ifadesiyle de bu yolculuğun rehbersiz olmayacağına dikkat çekilir. Aşk ehli, Hak yolunda bir mürşid-i kâmile uyararak (iktidâ ederek) hakikate ulaşabilir. Bilindiği gibi aşk kontrolsüz olursa sapmalara açık hale gelebilir. Çünkü aşk akli kilitler. Aşkın kontrole alınması için rüşd ehli bir mürşid-i kâmile mutlaka ihtiyaç vardır.

*Rıza-yı Mevlâ'yı mürşidde buldum,
Hakk'ile ezel devrâna geldim.⁵⁷*

Bu beyit mürşid-mürid ilişkisindeki teslimiyeti ifade eder. Ahmed Efendi, Hak Teâlâ'nın rızasını mürşidin rızasında bulduğunu ve böylece mürşidle beraber Hakk ile ezelden devrana zikrullah'a geldiğini belirtir.⁵⁸ Kısaca değerlendirmek gerekirse beyitte sâlikin Allah'ın rızasına ulaşmasının yolunun mürşid-i kâmilden geçtiğidir. Bilindiği gibi "Râdiyeten mardıyyeh"⁵⁹ gibi üst makamlara tırmanmak ancak rüşd sahibi bir öğretmenin yönlendirip eğitmesiyle mümkündür.

3.4. Sâlik

Sâlik, lügat anlamı itibariyle bir yola girmiş olan ve bir yol tutup onu takip eden kişi demektir. İstilah olarak ise mana olgun-

⁵⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 40.

⁵⁵ Yozgâdî, *Divânçe*, 48.

⁵⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 40, 48.

⁵⁷ Yozgâdî, *Divânçe*, 93.

⁵⁸ Yozgâdî, *Divânçe*, 94.

⁵⁹ el-Fecr 89/28.

luğunu elde etmek üzere tasavvuf yoluna giren kişiye sâlik denir. Sâlik Allah'a giden yolu tutan kişidir.⁶⁰ Tasavvufu meslek edinen sâlik, menzil-i maksuda varma azmine sahip olup hedefe ulaşma kararıyla tasavvufa yönelir ve bu yolun gerektirdiği hususları maddi ihtiyaçlardan önde tutar. Olgunluk yoluna giren kişiler, durumlarına göre tâlib, sâlik, mutasavvıf ve sûfî olarak isimlendirilirler.⁶¹ Ahmed Efendi şiirlerinde sâlik olan kişinin vasıflarından sözeder.

*Göz açub gördüğün hep Hakk'ı isbât
Bu tevhîd, sâlike tâ ibtidâdır.*⁶²

Bu beyitte Ahmed Efendi, sâlik olmanın ilk basamağının tevhid olduğuna dikkat çeker. Ona göre, insanın göz açıp gördüğün her şey Cenab-ı Hakk'ın varlığını ve birliğini ispat eder. Bu aynı zamanda Tevhid'e işaret eden bir alâmettir. Özetle ifade etmek gerekirse Hakk yoluna düşen sâlik ise, başlangıç noktası (Lâ ilâhe illa'llah) Kelime-i Tevhid'dir.⁶³

*Arayı arayı mürşidim buldum,
Dergâhına yüzlerim sürdüm.*⁶⁴

Ahmed Efendi, bu beyitte kişinin kendisine rehberlik edecek ve onu irşad edecek bir mürşidi araması gerektiğini vurgular. Kendisinin mürşidini aradığını ifade ediyor ve bu şekilde araştırma yapmayı tavsiye ediyor. Şöyle diyor: Araştırma araştıra bana rehberlik edecek mürşidimi buldum ve dergâhına sığınarak yüzlerimi sürdüm. Dergâhına baş koydum.⁶⁵ Bu beyit, sâlikin arayıştan vuslata geçişini anlatmaktadır. Tasavvufta hakîkatı arayan kişinin, uzun bir arayıştan sonra kendisini Hakk'a ulaştıracak mürşid-i kâmilî bulması mümkündür. Vuslat yolunda doğru rehberi bulmak önemli bir aşamadır. Mürşidin dergâhına yüz sürmek; tevazu, teslimiyet ve edep ile bağlanmaktır. Şu hususu

⁶⁰ Abdurrahman Camî, *Nefehâtü'l-üns min Hadarâti'l-Kuds* (Tahran: 1337), 10.

⁶¹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 416; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 306.

⁶² Yozgâdî, *Divânçe*, 71.

⁶³ Yozgâdî, *Divânçe*, 71.

⁶⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 93.

⁶⁵ Yozgâdî, *Divânçe*, 93.

da unutmamak gerekir ki arayış, ihtiyaçtan doğar. Yani eksikliğini farketmekten kaynaklanan bir keyfiyettir.

3.5. Dünya

Dünya kelimesinin kökeniyle ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte genel olarak iki görüş ön plana çıkmaktadır. Sûfiler arasında da bu iki farklı görüşten birinin benimsenmesine göre dünya algısı değişebilmektedir. Bir görüşe göre dünya kelimesi, “yakın olmak” manasına gelen “dünüvv” kökünden türemiş “en yakın” anlamındaki “ednâ” kelimesinin müennesidir.⁶⁶ İkinci görüşe göre de dünya kelimesi “alçaklık, kötülük” manasındaki “denâet” kökünden türemiştir.⁶⁷ Dünya, Kur’an’da yüz onbeş yerde geçmektedir. Hemen hepsinde, üzerinde yaşadığımız ahiret yurdunun zıddı olan dünya kastedilir.⁶⁸ Kur’an-ı Kerim’de genel olarak ahiret ve ahiret hayatının karşılığı olarak “(nisbî olarak) yakın hayat” anlamında “el-hayâtü’l-d-dünya” kelimesinde hayat kelimesinin sıfatı olarak, bazen de marife şekliyle isim olarak kullanılmıştır.⁶⁹

Tasavvufta dünya, “insanı Allah’tan alıkoyan her şey”, “imtihan yeri”, “ahiretin tarlası” ve “geçici/fâni âlem”⁷⁰ gibi anlamalarda kullanılmıştır. Bir başka açıdan, insanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren her şey, mal, menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhret olarak da tarif edilir.⁷¹

Ahmed Efendi de dünyanın mahiyeti noktasında sûfilerin genel görüşünü benimser ve bu bağlamda dünya kavramına şiirlerinde anlam yüklemeye çalışır. Aşağıdaki beyitlerde dünyanın bu yönüne dikkat çeker.

⁶⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/255-258.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/255-258.

⁶⁸ Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı* (Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994), 310.

⁶⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Beyrut: 1994), 332-335. el-Bakara 2/86, 212; Âl-i İmrân 3/185; el-En’âm 6/32; el-Ahkâf 46/20; el-Hadîd 57 /20.

⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri*, 135.

⁷¹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, 112.

*Bu yalancı fânî dünya, sakın bir şey sanma
Şey olaydı eger dünya, kabre girmezdi beşer.*⁷²

Beyitte Ahmed Efendi dünyanın fânî olduğunu belirtir ve ona aldanmamaları konusunda insanları uyarır. Bu aldatıcı ve geçici dünyayı sakın kalıcı bir şey sanmayın. Buna rağmen insan ebedilik içindedir. Eğer bu dünya hayatı devamlı ve değerli bir şey olsaydı, Allah Teâlâ en sevdiği olarak yarattığı insanoğluna ölümü tattırır ve bu dünyadan uzaklaştırır mıydı?⁷³ Yani bu dünya geçici ve aldatıcı olması hasebiyle kalıcı bir hakikat değeri taşımaktan uzaktır. Bundan dolayı da sâlikin ona bağlanmaması ve onu nihai gaye olarak görmemesi öğütlenir. Dünya gerçekten kıymetli ve kalıcı olsaydı, insan ölümle onu terk etmezdi. Kaldı ki terk edip terketmemek elinde değildir.

Tasavvufta dünya, kalbi oyalayan bir perde olarak değerlendirilir. Manzumelerde dünyanın bu yönüne de değinilmiştir.

*'Aceb bu bî-vefâ dünya kime içirmedi zehri,
Gamı çok ünsiyeti yok, denk bir hicaba benzer hep.*⁷⁴

Beyitte, dünyanın aldatıcılığı ve Hak'tan uzaklaştırıcı yönü dile getirilmiştir. Herkesi zehirleyen bu vefasız dünyanın zehir içirmediği kimse var mıdır, acaba? Gamı kederi çok, vefası ve sadakatı olmayan bu dünya alçak değersiz bir perdeye ve örtüye benzer.⁷⁵ Dünya "bî-vefâ"dır; yani kimseye gerçek manada sadakat göstermez. Herkese bir şekilde acı, keder ve imtihan tattırır. "Zehir" ifadesi, öldürücülük vasfıyla dünyanın geçici lezzetlerinin ardındaki elem ve hüsrânı simgeler. Kul ile Hakk arasında bir hicab (perde) olan dünya, kalbi oyalar ve insanı ilâhî hakikatten uzaklaştırır.

*Ne önüne ne sonuna dayan bu fânî dünyanın,
Önü şâdî sonu mâtem, bu dünya Lâ'ya benzer.*⁷⁶

Bu beyitte, dünyanın geçicilik boyutu vurgulanır. Ne önüne ne

⁷² Yozgâdî, *Divânçe*, 63.

⁷³ Yozgâdî, *Divânçe*, 63.

⁷⁴ Yozgâdî, *Divânçe*, 89.

⁷⁵ Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

⁷⁶ Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

sonuna güvenme bu yalan, geçici dünyanın. Başlangıçta mutluluk ümidi veren, sonunda hüüzün ve kederle nihayetlenen bu dünya hayatı, sanki hiç yokmuş gibidir. Hiç yaşanmamışa benzer.⁷⁷ Dünyanın ne başlangıcına ne de sonuna güvenilmemelidir. Çünkü onun her hâli geçicidir ve sâlik için kalıcı bir dayanak olamaz. “Lâ” ifadesi tasavvufta “Lâ ilâhe illâllah” ifadesindeki “Lâ”ya benzer ve her şeyi nefyetmeyi/yok saymayı temsil eder. Hakikat karşında dünyanın konumu bu şekilde yok hükmündedir.

Ahmed Efendi, ölüm gerçeği ve dünyanın vefasızlığı konusunda uyarılarda bulunur. Aşağıdaki beyitte “Terkiyâ” mahlasıyla kendisine hitap ederek bu hakikati vurgular.

*TERKİYÂ mevt-i ‘Azrail olan yerde safâ olmaz
Bu dünyadan vefâ uman kişi a’mâyâ benzer hep.*⁷⁸

Ey Terkiyâ, Azrail’in ölüm getirdiği can aldığı yerde, elbette safa ve mutluluk olmaz. Böyle bir dünyadan vefa ümid eden kişi, dünyanın hakikatini iki gözüyle görmeyen âmâyâ benzer.⁷⁹ Kısaca ifade etmek gerekirse Azrail’in ve dolayısıyla ölümün olduğu bir âlemde gerçek huzur ve kalıcı sevinç mümkün değildir. Çünkü dünya, ölümün hüküm sürdüğü bir geçiş yeridir. Bu itibarla burada görülen safâ geçici ve aldatıcıdır. Dünyadan sadakat ve kalıcılık bekleyen kişi, hakikati göremeyen ve manevî körlüğü ifade eden “âmâ” gibidir. Ve ebedi ahiret yurdunda “ölme, dirilme yoktur”⁸⁰ âyetiyle dünyanın ölümlüğü yanyana gelince çok önemli bir anlam bütünlüğü ortaya çıkar.

3.6. Nefs

Nefs; sözlükte can, ruh, ceset, benlik, hevâ ve heves, bir şeyin hakîkati, özü manalarına gelen bir kavramdır.⁸¹ Nefsin; azamet, izzet, gayb ve irade mânâsında kullanımları da vardır.⁸² Ta-

⁷⁷ Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

⁷⁸ Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

⁷⁹ Yozgâdî, *Divânçe*, 90.

⁸⁰ el-A’lâ 87/13.

⁸¹ el-İsfehânî, *Müfredât*, 818; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/329-335.

⁸² Süleyman Ateş, *İnsan ve İnsanüstü* (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), 170; Ahmet Öğke, *Kur’an’da Nefs Kavramı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1997), 13-15.

savvufta ise nefis, “kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latîfe” olarak tarif edilmiştir.⁸³ Mutasavvıflar, seyr u sülûk eğitimi ile nefsi kötü huylardan kurtarıp güzel huylarla donatmayı amaç edinmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda “atvâr-ı seb’a” şeklinde ifade edilen nefis mertebeleri ve yedi aşamalı sistematik bir manevî eğitim metodu geliştirmişlerdir. Aslında onlar bir tane olan nefsi (nâtika), almış olduğu sıfata göre mertebelere ayırmışlar ve bu mertebeler içinde belirli isimler tayin etmişlerdir. İşte nefsin olgunlaşma aşamasında aldığı bu isimlerle meydana gelen kategorik süreç nefis mertebeleri olarak ifade edilir.⁸⁴

Bu mertebelerin ilki nefis-i emmâre mertebesidir. Nefis-i emmâre, bedenî tabiata meyleden, hissi lezzet ve şehvetleri emreden nefistir. İnsan vücuduna karışmış ve maddeye hayat verir. Bundan dolayı maddenin tesirindedir.⁸⁵ Eşrefoğlu Rûmî, bu mertebeyi âyet referansı üzerinden kötülüğü emreden nefis olarak tarif eder ve nefsin en alt mertebesi olduğunu belirtir. Nitekim, “Nefis, Rabbinin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder.”⁸⁶ buyurulmaktadır. Ona göre kötülüğü emreden bu nefsin riyâzet ve mücâhede ile terbiyesi mümkündür.⁸⁷

Ahmed Efendi, nefsin bu mertebesine şiirlerinde yer vermiş, onun kötü huy ve çirkin vasıfları ilgili olarak uyarılarda bulunur. Nitekim aşağıdaki beyitlerde, nefsin peşinden gitmenin tehlikesine dikkat çeker.

*Uydun ise nefis-i hevâ, cümle işin senin fenâ
Döndür yüzün Hakk’dan yanâ, cennet Cemâlu’llâh’a gel.*⁸⁸

Bu beyitte, Ahmed Efendi nefsin arzularına uyup yaşayan kişinin bütün hayatının boşa geçtiğini söyler. Böyle bir kişinin ar-

⁸³ Abdülkerîm b. Hevâzin Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Abdulhalim Mahmud, (Kahire, Dârü's-Şa'b, 1989), 174; Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî, *İhyâu Ulûm'id-Dîn*, thk. Abdullah el-Halidi, (Beyrut: Daru'l-Erkam, ts.), 3/7-8.

⁸⁴ Öncel Demirdaş, “Kösec Ahmed Trabzonî'ye Göre Nefs ve Nefsin Kategorileri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2013), 160.

⁸⁵ Kâşânî, *İstîlâhâtü's-sûfiyye*, 95.

⁸⁶ Yûsuf 12/53.

⁸⁷ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 278-279.

⁸⁸ Yozgâdî, *Divânçe*, 38.

tık yönünü Hakk'tan yana çevirmesi gerektiğini ifade eder.⁸⁹ İnsan, nefsin arzu ve tutkularına uyarsa yaptığı işler manevî açıdan boşa çıkar ve onu hakikatten uzaklaştırır. Tasavvufta nefsin arzularına tâbi olma, insanı hüsrana sürükler. Bundan dolayı kişi yönünü nefsinden çevirip Hakk'a yöneltmelidir.

Ahmed Efendi, aşağıdaki beyitte kötülüğü emreden nefis olarak vasıflandırılan nefs-i emmârenin asıl düşman olduğuna ve kuvve hâlinde insanın içinde bulunduğuna dikkat çeker.

*Halk-ı 'âlem düşmanından bî-haber olmuş gezer,
'Nefs-i emmâre'dir düşman, mert isen eyle sefer.'*⁹⁰

Bu beyitte, sûfî şair nefs-i emmârenin insanoğlunun en büyük düşmanı olduğunu ve bütün insanların düşmanlarından habersiz olarak dolaştıklarını ifade eder. Erkek/merd olan kişi nefs düşmanına karşı savaşa girer. Akli erenin ve gücü yetenin de o düşmanından ayrılıp uzaklaşması gerektiğini belirtir.⁹¹ Beyitten de anlaşıldığı üzere insanların çoğu dış düşmanlarla meşgul olurken asıl tehlikeyi fark edemez ve gerçek düşmanını bilmeden yaşar. İşte nefs-i emmâre, insanın en büyük düşmanıdır. Buradaki "sefer" ise tasavvuftaki manevî yolculuk yani seyr u sülûk eğitimidir.

3.7. Takvâ

Takvâ sözlükte, Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunmak şeklinde tarif edilmektedir.⁹² Takvâ, kişinin mücâhede ve muhasebe neticesinde ulaşacağı mertebedir. Takvâ tasavvufun temelidir. Bazı mutasavvıflara göre, takvâ verâ'dan önce gelmektedir. Çünkü takvâ, abidlerin ilk mertebesidir. Onun bir üst mertebesi verâ'dır. Ebû Süleymân Dârânî de (ö. 215/830) verâ'ı züh-dün başı olarak görür.⁹³

⁸⁹ Yozgâdî, *Divânçe*, 38.

⁹⁰ Yozgâdî, *Divânçe*, 62.

⁹¹ Yozgâdî, *Divânçe*, 62.

⁹² Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Ta'rîfat* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 65.

⁹³ Haris el-Muhâsibî, *er-Riâye li Hukûkillah*, haz. Abdulhakim Yüce (İstanbul: Işık Yayınları, 2012), 51; Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, *İslâm Tasavvufu*, çev. Hasan Kamil Yılmaz, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 45.

Kur'an-ı Kerîm'de takvâ üç mânâda kullanılmıştır. Birincisi, haşyet ve heybet mânâsıdır. Buna delil, “Yalnız benden korkun.”⁹⁴ ayet-i kerimesidir. İkincisi, taat ve ibadet mânâsıdır ki delili, “Ey iman edenler! Allah'tan nasıl korkmak gerekirse öyle korkun. Ancak Müslüman olarak can verin.”⁹⁵ ayetidir. Üçüncüsü ise kalbi günah kirlerinden temizleme mânâsıdır ki, “Her kim, Allah'a ve Peygamberine itaat eder, Allah'tan korkar, O'nun azabından sakınırsa, işte muratlarına erecek olanlar bunlardır.”⁹⁶ ayet-i kerimesi bu mânâ ile ilgilidir.⁹⁷

Ahmed Efendi, takvânın kalbi günah kirlerinden temizleme ve haşyet manasına bağlı kalarak şiirlerinde takvâyâ da yer vermiştir. Aşağıdaki beyitte ilm-i ledün'e ulaşmak için takvâyı ön şart olarak zikretmiştir.

*Fıskla koymazlar senî, ol Sarây-ı Sultâna,
Okunan ders, 'İlm-i ledünn, takvây-ı din olmadan.*⁹⁸

Beyitte ifade edildiği üzere okunan ilm-i ledün yüce Allah'ın sırlı manevi ilmidir. Hayatında ve dini yaşayışında takvâ-helal-haram hassasiyeti eksikse ve kalpte de fesatçılık-bozgunculuk varsa, onu Sultanın Sarayı'na almazlar.⁹⁹ Bu beyitte, ilâhî hakikate ulaşmanın şartları dikkatlere sunulmuştur. “Saray-ı Sultan” olarak ifade edilen ilâhî huzurdur. Tasavvufta, Hakk'a yakınlık makamını simgeleyen bu saraya giriş, kalbî arınma ile mümkün olur. Takvâ ile ilgili bir diğer beyit de şöyledir:

*Her kim korka Hakk'dan, ki andan korkuda halkı
Kimin takvâsı hâlis, 'Cennetü'l-me'vâ'ya benzer hep.*¹⁰⁰

Bir kimse, O'nun emir ve yasaklarına hakkıyla uyarsa, Cenab-ı Hakk'tan hakkıyla korkarsa halkı da onunla ondan korkutur. Kimin Hakk'a olan imanı ve bağlılığı samimi ise, onun yaşadığı ha-

⁹⁴ el-Bakara 2/41.

⁹⁵ Âl-i İmrân 3/102.

⁹⁶ en-Nûr 24/52.

⁹⁷ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), 158.

⁹⁸ Yozgâdî, *Divânçe*, 45.

⁹⁹ Yozgâdî, *Divânçe*, 45.

¹⁰⁰ Yozgâdî, *Divânçe*, 88.

yat; Me'vâ cennetindeki hayata benzer.¹⁰¹ Burada takvâ ve ilâhî korkunun yani havf'ın insanı yücelten yönü anlatılmaktadır. Tasavvufta mutlak manadaki havf, yalnızca Hakk'a karşı duyulan saygı ve haşyettir. Cenab-ı Hakk'tan haşyet duyan kişi, O'nun koyduğu sınırlarını gözetir. Takvâsı samimi olan kişinin kalbi, adeta Cennetü'l-me'vâ gibi huzur ve nur ile dolar.

Sonuç

XIX. yüzyıl Anadolu tasavvuf geleneğinde önemli bir isim Şeyh Hacı Ahmed Velî'nin hayatı, tasavvufî silsilesi ve edebî yönünü üzerine yapılan bu çalışma ile bir sûfî portresi dikkatlere sunulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, Yozgâdî'nin tekke şeyhliği ve mürşidlik vazifesi yanında tasavvufî düşüncüyü şiir diliyle ifade eden güçlü bir mutasavvıf şair olarak değerlendirilmesi gerektiğini açıkça göstermektedir. Ahmed Efendi, Halvetî-Şâbânî geleneğin Anadolu'daki faaliyetlerinin devam etmesini sağlamıştır. Çerkeş merkezli tasavvufî silsileye intisabı, aldığı hilâfet ve yürüttüğü irşad faaliyetleri, Yozgâdî'nin sadece bireysel bir sûfî tecrübeyle birlikte tasavvufun kurumsal yapısı içerisinde etkin bir rol üstlendiğini gösterir. Yozgat'ta kurduğu tekkenin bünyesinde yaptığı faaliyetler ve yetiştirdiği müridler aracılığıyla bölgenin dinî ve sosyal hayat üzerinde kalıcı etkiler bırakır.

Divançe olarak isimlendirilen manzumeler Yozgâdî'nin tasavvuf anlayışının temel dinamiklerini açığa çıkarır. Şiirlerinde aşk, mârifet, zühd, nefis terbiyesi, mürşid-mürid ilişkisi ve hakikate ulaşma gibi klasik tasavvufî temaların yoğun biçimde işlendiği görülmektedir. Bu temalar, yalnızca teorik bir tasavvuf bilgisinin değil, aynı zamanda yaşanmış bir irfânî tecrübenin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şiirlerde hem klasik divan şiiri geleneğinin izleri hem de yer yer sadeleşen, halkın anlayabileceği bir ifade tarzı dikkat çekmektedir. Neticede Yozgâdî'nin divançesi, XIX. yüzyıl Anadolu tasavvuf düşüncesinin temel eğilimlerini yansıtan önemli bir metin olarak değerlendirilebilir. Bu çalışma, Yozgâdî'nin divançesi ve bi-

¹⁰¹ Yozgâdî, *Divânçe*, 88.

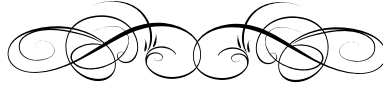
yografisi üzerine genel bir çerçeve sunmakta olup, ileride yapılacak daha kapsamlı metin çalışmaları, karşılaştırmalı analizlere ve tasavvufî kavram incelemelerine zemin teşkil edebilir.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdulkerim. “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şâirler”. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000.
- Akyol, İbrahim. “Çerkeşî Mustafa Efendi ve Risâle Fî Tahkîkî't-Tasavvuf Adlı Eseri”. *I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu*. ed. Burhan Baltacı vd. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2012.
- Ateş, Süleyman. *İnsan ve İnsanüstü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- Azamat, Nihat. “Çerkeşî Mustafa Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bursalı Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Veli ve Tasavvuf Anlayışı*. Ankara: Muradiye Kültür Vakfı Yayınları, 1994.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: OTTO Yayınları, 2014.
- Ceyhan, Semih. “Halvetiyye”. *Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Cürçânî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed. *Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Demirdaş, Öncel. “Çerkeşî Mustafa Efendi ve Çerkeşîyye Tarikâtı”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2019).
- Demirdaş, Öncel. “Kösec Ahmed Trabzonî'ye Göre Nefs ve Nefsin Kategorileri”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2013).
- Demirdaş, Öncel. *Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'daki Bir Şubesi Çerkeşîyye*. Ankara: Ankara Kalem Neşriyat, 2023.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2010.
- el-Muhâsibî, Hâris. *er-Ri'âye li hukûkillâh*. haz. Abdülhakim Yüce. İstanbul: Işık Yayınları, 2012.
- Ergin, Ali Şakir. “Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Eşrefoğlu Rûmî. *Müzekki'n-Nüfûs*. haz. Abdullah Uçman. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâu Ullûmi'd-Dîn*. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.
- Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed. *es-Sünne*. thk. Atiyye ez-Zehrânî. Riyad: Dâru'r-Râye, 1989.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânü'l- 'Arab*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zâviyeler ve Tekkeler". *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Yozgat'ın Üç Sırlısı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Kâşânî, Abdürrezzâk. *Letâifü'l-a'lâm fi işârâtı ehli'l-ilhâm*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2004.
- Kâşânî, Kemâleddîn Abdürrezzâk. *İstılâhâtü's-sûfiyye*. thk. Muhammed Kemâl İbrâhim Ca'fer. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-Âmme li'l-Kitâb, 1981.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. haz. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Abdülhalim Mahmud. Kahire: Dâru's-Şa'b, 1989.
- Kübrâ, Necmüddin. *Risâle ile'l-Hâim - Fevâihu'l-Cemâl*. haz. Mustafa Kara. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Oğuz, Muhammed İhsan. *Şâbân-ı Velî ve Mustafa Çerkeşi*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 1995.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2013.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredât el-Fâzı'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1997.
- Râgıb el-İsfahânî. *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2010.
- Serin, Rahmi. *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*. İstanbul: Petek Yayınları, 1984.
- Serrâc Tûsî, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. çev. Hasan Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *el-Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l-ehâdîsi'l-mevzû'a*. thk. Abdurrahman el-Muallimî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Şükrî, Zâkir. *Silsilenâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sûfiyye*. Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâyî, nr. 1098.
- Tatçı, Mustafa. “Şâbâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Tehânevî, Muhammed b. A'lâ. *Keşşâfu Istılâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. haz. Ömer Türker. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2024.
- Tözluyurt, Mehmet. “Zâhid-i Yozgadî Şeyhi Hacı Ahmed Efendi”. *Yozgat Tarihi ve Kültürü*. Ed. Ebubekir Güngör. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022.
- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2305–2309.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.

MEHMED NÛRÎ YOZGÂDÎ'NİN BİD'AT VE HURÂFE İLE MÜCADELESİ

Sezai BEKDEMİR*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına tekabül eden zaman dilimi, dinî hayat bakımından ciddi kırılmaların yaşandığı bir devirdir. Merkezî dinî otoritenin zayıflaması, ilmî geleneğin kesintiye uğraması ve halk din-darlığının giderek örf, âdet ve yerleşik inanışlar etrafında şekillenmesi, bid'at ve hurâfelerin yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ortamda, taşra uleması içinde yer alan bazı âlimler, Kur'an ve Sünnet merkezli bir din anlayışını muhafaza etme gayretiyle kalem ve irşad yoluna başvurmuşlardır. Yozgatlı imam, muallim ve şair Mehmed Nûrî Yozgâdî (1863–1922), bu isimler arasında müstesna bir yere sahiptir.

Bu bölümde Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin özellikle *Hukûku Em-vât*¹ adlı risâlesi çerçevesinde bid'at ve hurâfelerle mücadelesi ele

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, İslam Hukuku Öğretim Üyesi, Orcid: 0000-0001-8694-7817.

¹ “Ölülerin Hakları” anlamına gelen bu risâle, Türkçe yazılan ve ilk “Cenâze İlmihâli” denilebilecek bir eserdir. 1921 yılında yazılan bu esre, 1342/1926 yılında Kader Matbaası'nda basılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığına 1898 numarasıyla Osman Ergin adına kayıtlıdır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. (Sezai Bekdemir, “Mehmed Nûrî Yozgâdî” *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2022), 321-328, 324.

alınacak; onun tespitleri, tenkitleri ve çözüm teklifleri ilmî bir bakışla değerlendirilecektir.

1. Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin Yaşadığı Dönemin Dinî ve Toplumsal Zeminini

Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin yaşadığı dönemde, halkın din anlayışı büyük ölçüde mev'iza ve ilmihal türü eserler ile şifahî kültür üzerinden teşekkül etmiştir. *Muhammediyye*, *Envârü'l-âşîkîn*, *Mızraklı İlmihal* ve benzeri kitaplar, halkın seviyesine hitap ederek dinî bilginin yayılmasında müessir olmuş; *Vesiletü'n-necât* ve *Mârifetnâme* gibi eserler de bu çerçevede önemli bir yer edinmiştir. Bunun yanında kış gecelerinde ve ramazan aylarında yapılan sohbetlerde hadisler, kıssalar ve menkıbeler okunmuş; dinî bilgi yalnız metinle değil, sözlü aktarım yoluyla da canlı tutulmuştur. Bununla birlikte dinin sosyal hayata yansımaları, yalnızca cami merkezli olmayıp tasavvuf ve tarikat çevreleri aracılığıyla da gerçekleşmiştir. Bu ortamda halk dindarlığı, örf ve âdetlerle iç içe geçmiş; sahih bilgi ile sonradan ortaya çıkan uygulamalar arasındaki ayrım yer yer belirsiz hâle gelmiştir.²

Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin yaşadığı dönem, cenaze merasimleri, kabir ziyaretleri, vasiyet uygulamaları ve ibadetlerin kazası gibi alanlarda yaygın fakat çoğu zaman şer'î temeli zayıf uygulamaların yerleştiği bir zaman dilimidir. Dinî bilgisi sınırlı olan bazı kimselerin "meslek-i ilmiyye" görüntüsü altında halkın inanç dünyasını yönlendirmesi, yetim malının yenilmesi ve ibadetlerin şekle indirgenmesi gibi ağır problemlere yol açmıştır. Mehmed Nûrî Efendi, bu tabloyu hem bir ahlâkî bozulma hem de ciddi bir ilmî zaaf olarak görmüştür. "Helal ve haramı ayırt edemeyen... meslek-i ilmiyye adı altında... geçinen yiyciler" ifadesiyle, dinî otorite boşluğunun istismar edildiğini; "yetimlerin malları... boş yere satılarak... ıskat-ı salât yoluyla... taksim edilmesi" tespitiyle de bu istismarın doğrudan kul hakkı ihlâline dönüşüğünü ortaya koyar.³ Ayrıca "Arapça eserler çok olduğu halde

² Tahsin Özcan, "Osmanlılar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/538-541, 33/540.

³ Mehmed Nûrî Yozgâdî, *Hukûku emvât*, (İstanbul: Kader Matbaası, 1926), 3-4.

Türkçe açıklayıcı kitap bulunmaması" vurgusu,⁴ ilmî bilginin halka intikal etmemesi sebebiyle bid'atin yayılmasına zemin hazırlandığını gösterir.

2. Bid'at ve Hurâfe'nin Teorik Çerçevesi ve Yozgâdî'nin Yaklaşımı

Mehmet Nûrî Yozgâdî'nin bid'at ve hurâfeye yaklaşımı, onun kendi müşahedelerine ve İslâm ilim geleneğinde erken dönemlerden itibaren tartışılan teorik zemine oturmaktadır. Nitekim bid'at meselesi, din adına yanlış anlaşılmaya müsait olması sebebiyle geçmişte olduğu gibi günümüzde de canlılığını koruyan meselelerden biridir. Bu kavram doğru tahdit edilmediğinde, neyin Sünnet neyin bid'at olduğu ayırt edilememekte; bu durum da dinî hayatta ihtilaflara, hatta zaman zaman fitneye yol açmaktadır. Bu sebeple erken dönem İslâm âlimleri bid'at konusuna özel bir önem atfetmiş ve bu meseleye dair müstakil eserler kaleme almışlardır. Ancak bu eserler incelendiğinde, bid'atin tanımı hususunda tam bir ittifak sağlanamadığı görülmektedir.⁵ Bu ihtilaf, özellikle Hz. Ömer'in teravih namazı hakkında sarf ettiği "ne güzel bid'at oldu"⁶ sözü etrafında yoğunlaşan tartışmalarda daha belirgin hâle gelmiştir.

Lügatte bid'at, "daha önce benzeri bulunmayan bir şeyi ortaya koymak, icat etmek"⁷ anlamına gelmektedir. Bu yönüyle mutlak yeni-

⁴ Yozgâdî, *Hukûku emvât*, 3-4.

⁵ Saffet Sancaklı, *Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliği*, İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 11, c. XI, Sayı 1, Bahar 2016, 23.

⁶ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmi'ü's-sahîh*. (Cidde: Dâru Tûğû'n-Necât, 2001), "Terâvîh", 1: İmam Enes b. Mâlik el-Asbahî, "Muvatta'", (İmâret: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004), 1/3; Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Muhtasarı kıyâmü'l-leyl ve kıyâmu Ramazan*, (Pakistan: Hadis Akademi, 1988), 217; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Sünen-i Sağîr*, (Karaçi: Yy, 1989), 1/817.

⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 22, 23; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 1/341-343; 3/75; Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*, terc; Ahmet İyibildiren, (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009), 45; Hüseyin b. Muhammed er-Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991), 222; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arus*, Thk. İbrâhîm Terzî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1975), 20/307-308; 5/205-213; Abdulmuhsin b. Hamdulibad el-Bedr, *el-Hassî alâ İttibâi's-Sünneti ve't-Tahzîrî mine'l-Bid'i*, (yy. 2012), 23.

liği ifade eder. İstilahta ise bid'at, "Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde bulunmayıp dinde sonradan ihdas edilen ve şer'î bir delile dayanmayan uygulama"⁸ şeklinde tarif edilmiştir. Bu tariflerden hareketle bid'at ile Sünnet'in birbirine zıt olduğu, birinin bulunduğu yerde diğerinin bulunamayacağı anlaşılmaktadır.⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in "İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır"¹⁰ ve "Her bid'at dalâlettir"¹¹ şeklindeki beyanları, bid'atin dinî anlamda reddedilen bir yenilik olduğunu ortaya koymaktadır.

Bid'atin pratik hayattaki tezahürlerine bakıldığında, Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin de eleştirdiği pek çok uygulamanın klasik kaynaklarda bid'at örneği olarak zikredildiği görülür. Nitekim cenaze sonrası belirli günlerde merasimler düzenlemek, kâbirler üzerine mum dikmek, türbelere çaput bağlamak, yatırlardan medet ummak, cenaze evinde yemek dağıtmayı dinî bir vecibe gibi görmek gibi uygulamalar bu kapsamda değerlendirilmiştir. Bu örnekler, Mehmed Nûrî Efendi'nin "hatim, kırk, mevlid... helva çaldırmak... kırkınıcı gün, ay ve sene başında yemek yedirmek gibi harcamalar şer'an sahih değildir"¹² şeklindeki tenkidıyla birebir örtüşmektedir.

Bid'at meselesinde belirleyici unsurlardan biri de niyet ile amelin Sünnet'e uygunluğu arasındaki ilişkidir. Zira bir amelin makbul olması yalnızca iyi niyetle açıklanamaz. Nitekim bazı uygulamalar, niyet itibarıyla hayır kastıyla yapılsa dahi şer'î delile dayanmadığı için bid'at olarak değerlendirilmiştir. Mesela normalde helal olan bir hayvanın kurban niyetiyle kesilmesi, bu hususta şer'î bir delil bulunmadığından bid'at sayılmıştır. Aynı şekilde mevlid metni, Hz. Peygamber'i anmak maksadıyla okunursa sakıncalı görülmemiş; ancak bir ibadet gibi telakki edilip sevap

⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/6; İmâm Rabbânî Ahmed Serhendî, *Mektûbât*, (İstanbul: Hakikat Kitâbevi Yayınları, 2014), (186. Mektup), 223.

⁹ İmâm Rabbânî, *Mektûbât*, 318 (255. Mektup).

¹⁰ Buhârî, *es-Sahih*, "İ'tisâm", 2; Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.) "Cuma", 13; Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009) "Mukaddime", 7; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen*, (S. Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000) "Mukaddime", 23.

¹¹ Müslim, *Sahih*, 2/592 (h.no: 867).

¹² Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 12.

umularak okunması bid'at kapsamında değerlendirilmiştir.¹³ Bu durum, ibadetlerde sadece niyetin yeterli olmadığını; Sünnet'e uygunluğun da esas olduğunu göstermektedir.

Öte yandan her yeniliğin bid'at olarak değerlendirilmesi de isabetli değildir. Zira İslâm âlimleri, ibadet ile âdet arasında bir ayırım yapmışlardır. Şer'î bir hükmü değiştirmeyen, ibadet kastı taşımayan ve dünyevî ihtiyaçlara yönelik olan yenilikler bid'atten ziyade âdet kapsamında değerlendirilir. Bu çerçevede giyim kuşam şekilleri, teknolojik gelişmeler veya günlük hayatı kolaylaştıran araçlar bid'at sayılmaz. Nitekim Hz. Peygamber'in "*Siz dünyaya işlerinizi daha iyi bilirsiniz*"¹⁴ beyanı, bu alanın dinî hüküm alanından ayrıldığını göstermektedir.¹⁵

Bid'atin mahiyeti konusunda âlimler arasında ortaya çıkan ihtilaf, onun tasnifi meselesine de yansımıştır. Bir kısım âlimler bid'ati "hasene" ve "seyyie" şeklinde ikiye ayırmış; şer'î bir delile dayanan ve sünnete aykırı olmayan yenilikleri "bid'at-ı hasene", Sünnet'i ortadan kaldıran uygulamaları ise "bid'at-ı seyiyie" olarak nitelendirmiştir. Bu çerçevede Kur'an'ın mushaf hâline getirilmesi veya medrese inşası gibi uygulamalar hasene; kabirler üzerine türbe yapılması ve bunlara kutsiyet atfedilmesi ise seyiyie olarak değerlendirilmiştir. Buna karşılık bazı âlimler ise hadislerde geçen "her bid'at dalâlettir" ifadesini esas alarak bid'atin tamamının kötü olduğunu savunmuşlardır.¹⁶ Bu görüş sahiplerine göre bid'at, hangi surette olursa olsun sünneti zedeleyen bir unsurdur.

Hz. Ömer'in teravih namazını cemaatle kıldırdıktan sonra "ne güzel bid'at oldu" demesi, bu tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu ifadeyi bazı âlimler lügavî anlamda yorumlayarak, burada kastedilenin dinî bir yenilik değil, unutulmuş bir Sünnet'in yeniden ihyası olduğunu belirtmişlerdir. Diğer bir kısım âlim ise bu uygulamayı, şer'î bir asla dayandığı için "bid'at-ı hasene" kap-

¹³ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sezai Bekdemir, Hz. Ömer'in Bid'atlere Karşı Tutumu, Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, Sivas, 02-03 Kasım 2017, cilt.3, 207-238, 233.

¹⁴ Müslim, es-Sahih, "Fedâil", 140-141.

¹⁵ Bekdemir, Hz. Ömer'in Bid'atlere Karşı Tutumu, 3/233.

¹⁶ Bekdemir, Hz. Ömer'in Bid'atlere Karşı Tutumu, 3/233.

samında değerlendirmiştir. Her iki yaklaşım da bid'at kavramının mutlak değil, bağlama göre değerlendirildiğini göstermektedir.¹⁷

Son olarak bid'at ile ictihad arasındaki farkın da ortaya konulması gerekir. Zira her yeni ortaya çıkan hüküm bid'at değildir. İctihad, şer'î delillere dayanarak hüküm çıkarma faaliyetidir ve bu yönüyle meşrudur. Bid'at ise herhangi bir delile dayanmaksızın din adına hüküm ihdas etmektir.¹⁸ Nitekim "*Allah'ın kitabında bulamazsan Resûl'ün Sünneti'yle, onda da bulamazsan sâlihlerin hükümle-riyle hükmet*"¹⁹ hadisi, hüküm üretiminde takip edilmesi gereken usûlü ortaya koymaktadır. Bu teorik çerçeve dikkate alındığında, Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin bid'at ve hurâfeye yönelik eleştirilerinin, hem yerel uygulamalara yönelik bir tepkiye hem de köklü bir ilmî geleneğe dayandığı anlaşılmaktadır.

Mehmed Nûrî Yozgâdî, bid'at ve hurâfeyi hem itikadî bir sapma olarak hem de sosyal adaleti zedeleyen ve kul hakkına yol açan bir problem olarak ele almaktadır. Ona göre bid'at, din adına ortaya konulan fakat Kur'an, Sünnet ve sahih fıkıh mirasıyla temellendirilmeyen uygulamalardır. Hurâfe ise insanları batıl inançlara sevk eden, akıl ve nakil ölçüsünden yoksun kabullerdir. Onun, "Dinin şekline özen gösterilip özüne dikkat edilmemesi"²⁰ eleştirisi, bid'ati amelî bir fazlalık ve maksad-ı şer'inin ihlâli olarak gördüğüne işaret etmektedir. "Tarih okuyanlar hep anlar..."²¹ beytiyle ise bu sapmanın süreklilik arz eden bir içtimâî hastalık olduğunu ima eder. Bu iki unsurun özellikle ölüm ve cenaze etrafında yoğunlaşması, müellife göre meseleyi daha da vahim hâle getirmektedir.

3. Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin Hukûku Emvât'ta Bid'atlerle Mücadelesi

Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin bid'at ve hurâfelerle mücadelesi, günlük hayatta yaygın şekilde karşılaşılan dinî pratikler üzerin-

¹⁷ Bekdemir, Hz. Ömer'in Bid'atlere Karşı Tutumu, 3/234.

¹⁸ Bekdemir, Hz. Ömer'in Bid'atlere Karşı Tutumu, 3/235-236.

¹⁹ Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen*, (Halep: Mektebetü'l-Matbaâtü'l-İslâmiyye, 1986) "*Kudât*", 11/3.

²⁰ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 3.

²¹ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 10 (Dipnot 1).

den yürütölmektedir. Müellif, özellikle cenaze, ibadet ve sosyal dinî ritüeller etrafında oluşın yanlışı uygulamaları merkeze alarak, bu alanlarda Kur'an, Sünnet ve klasik fıkıh birikimiyle bağdaşmayan tutumları açık bir dille tenkit etmektedir. Onun yaklaşımında bid'at, kul hakkını ihlâl eden, ibadetin ruhunu zedeleyen ve dinî hayatı şekilciliğe mahkûm eden çok yönlü bir problemdir. Bu bağlamda aşğıdaki başlıklarda Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin özellikle cenaze merasimleri, parayla ibadet, türbe merkezli inançlar, nikâh tazeleme uygulaması ve namazların ıskât-devri gibi meseleler etrafında geliştirdiğı eleştirel tutum ele alınacaktır.

3.1. Cenaze Merasimleri ve Mali Tasarruflar

Mehmed Nûrî Efendi, cenaze etrafında oluşın örfî uygulamaları tafsilatlı şekilde reddeder. "Hatim, kırk, mevlid... helva çaldırmak... kırkinci gün, ay ve sene başında yemek yedirmek" gibi uygulamaların "şer'an sahih olmadığını" ifade eder. Özellikle ölüm sonrası mali tasarruflarda şer'î tertibin gözetilmesini esas alır. Buna göre teçhiz ve tekfin işlemleri ile borçların edası, cenaze öncesi ve sonrasında yapılan hatim, mevlid, kırkinci gün, sene-i devriye ve yemek yedirme gibi her türlü merasim ve harcamadan önce gelir. "Ölünün borçları ödenmeden" yapılan harcamaları tertibe muhalefet olarak değerlendirir. Miras paylaşımında yetim, gaip veya kısıtlı kimselerin bulunması hâlinde bu tür tasarrufların doğrudan kul hakkı ihlâline dönüşeceğini vurgular. "Gâib, sağır ve mecnun olanların hisselerinin tazmini gerekir" kaydı, onun meseleyi dinî ve hukukî sorumluluk alanında ele aldığını göstermektedir.²² Bu çerçevede cenaze sonrası yapılan merasim ve harcamalar, şer'î tertibi bozması ve zimmet ihlâline yol açması sebebiyle bid'at ve hukukî sorumluluk birlikte değerlendirilerek reddedilmektedir.

3.2. Parayla İbadet ve İbadetin Metalaşması

Mehmed Nûrî Efendi, ibadetin ücret karşılığı icrasını kesin bir dille eleştirir. "Kabrin kenarında parayla Kur'an okutmak, evde,

²² Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 12.

camide ve tekkede ücret mukabilinde hatim yaptırmak, tehlik ve salâvat getirtmek” gibi uygulamaları ibadetin mahiyetini zedeleyen bir dönüşüm olarak görür.²³ O, bu tür uygulamaların “ölüye fayda sağlama” iddiasıyla yapılmasını, aslında dünyevî menfaat teminine yönelik olduğunu ifade eder. Ona göre ibadet, ihlâs esasına dayanır; dünyevî bir bedel karşılığı icra edildiğinde sevap maksadı ortadan kalkar ve ibadet, amacından saparak bir kazanç aracına dönüşür.²⁴ Bu sebeple söz konusu uygulamalar hem şekil itibarıyla hem de maksat ve illet bakımından problemli kabul edilir. Bu yaklaşım, ibadetin metalaşmasını dinî hayatın asli yapısını bozan bir unsur olarak değerlendirmektedir. Kabir başında mum yakmak, kandil asmak ve çeşitli adak pratikleri de aynı bağlamda hurâfe kapsamında ele alınmaktadır.²⁵

3.3. Türbe Ziyaretleri ve Batıl İnançlar

Mehmed Nûrî Efendi, türbe etrafında teşekkül eden pratikleri hurâfe kapsamında değerlendirir. “Kabirde mum veya kandil yakmak”, “baht açılması için su akıtmak”, “hastalığın giderilmesi için çaput bağlamak” gibi fiilleri batıl inanç mahiyetinde görür. “Maksadının gerçekleşmesi için türbeleri ziyaret etmek... avamın müptela olduğu bir bidattir” ifadesiyle bu davranışların yaygınlığını kabul etmekle birlikte dinî meşruiyetini reddeder. Ona göre bu tür uygulamalar, tevhid akidesini zedeleyen ve duayı ibadet mahiyetinden çıkararak aracı unsurlara yönlendiren bir sapmaya kapı aralamaktadır.²⁶ Yozgâdî, bu pratiklerde yapılan harcamaları ayrıca israf kapsamında değerlendirir. Bununla birlikte meselenin yalnızca mali yönüyle sınırlı olmadığını, asıl problemin inanç düzeyinde ortaya çıktığını vurgular. Harcama bulunmasa dahi türbelerin dilek ve menfaat aracı hâline getirilmesini, tevhid bilincini zayıflatan bir hurâfe olarak görür.

²³ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 45-46.

²⁴ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 3-4.

²⁵ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 12.

²⁶ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 47-48.

4. Yozgâdî'ye Göre Nikâh Tazeleme ve Toplumsal Gerçeklik

Mehmed Nûrî Yozgâdî, nikâh tazeleme uygulamasının aslî şer'î delile doğrudan dayanan bir yükümlülük olmadığını bilmekle birlikte, onu bütünüyle reddetmez. Bilakis dönemin toplumsal şartları içinde maslahat eksenli bir irşad vasıtası olarak değerlendirir. Bu yaklaşım, onun hüküm tespitinde hem teorik delil hiyerarşisini hem de toplumsal dinî çözülme ihtimalini dikkate aldığını göstermektedir. Nitekim "Her mükellef... icabına göre nikâhlarını yenilemesi gerekir" ifadesi, bu uygulamayı bağlayıcı bir şer'î hüküm seviyesine çıkarmaktan ziyade, toplumsal düzeni ve dinî hassasiyeti korumaya yönelik fiilî bir tavsiye niteliği taşımaktadır. Benzer şekilde "Eskiden... tecdid-i iman ve nikâh yapmak zaruri idi" şeklindeki anlatımı, bu pratiğin özellikle cemaat bilincini canlı tutma, dinî aidiyeti pekiştirme ve ferdî sorumluluğu hatırlatma fonksiyonu gördüğünü ortaya koymaktadır.²⁷

Nikâh tazeleme, Yozgâdî'nin zihninde bir ibadet ilavesi olmaktan ziyade, toplumsal irşadın bir enstrümanı olarak konumlanmaktadır. Dolayısıyla burada hüküm istinbatından çok, dinî hayatın zayıfladığı bir zeminde insanları yeniden sahil çerçeveye çekmeye yönelik bir yönlendirme (irşad) maksadı öne çıkmaktadır. Bu durum, onun bid'at meselesine yaklaşımında mutlak reddiyeci bir çizgi izlemediğini; aksine şer'î delille doğrudan sabit olmayan bazı uygulamaları, fitne ve gevşeme riskine karşı maslahat dikkatiyle değerlendirdiğini göstermektedir. Böylece Yozgâdî'nin metodunda, nass merkezli titizlik ile toplumsal gerçeklik arasındaki dengeyi gözetken daha esnek fakat kontrollü bir usûlî yaklaşımın ortaya çıktığı söylenebilir.

5. Yozgâdî'ye Göre Namazların Iskât ve Devri Meselesi

Mehmed Nûrî Efendi, namazların iskâtı ve devir meselesine yaklaşımında çift yönlü bir tutum sergiler. Bir yandan "her bir vakit için bir fitre verilmesi... gayet zayıf" diyerek bu uygulamaya

²⁷ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 10 (Dipnot 1).

dayanak teşkil eden delilin kuvvetini tenkit eder;²⁸ diğer yandan, “kaza edemediği namazlar için fidye verilmesi” görüşünü kabul ederek bunun tatbikine dair usûlû ayrıntılı biçimde açıklar. Bu yönüyle onun yaklaşımı, delil tenkidi ile amelî süreklilik arasında temkinli bir denge kurma çabasını yansıtır. Öte yandan “malın üçte biri yetmezse devir yapılır” şeklindeki uygulamayı zikretmesi ve aynı zamanda bu işlemin “aklî ve naklî mesnedi yoktur” değerlendirmesinde bulunması, metodu açısından dikkat çekici bir gerilim alanı ortaya koyar.²⁹

Yozgâdî’nin, bir taraftan teorik düzlemde delil eksikliğini açıkça teslim ederken, diğer taraftan fıkıh geleneğinde yerleşmiş bir amelî pratiği bütünüyle terk edemediği görülmektedir. Bu durum, onun her ne kadar eleştirel bir tavır sergilese de içinde bulunduğu toplumun dinî yaşantısından bütünüyle ayrışmadığını göstermektedir. Kur’an ve Sünnet’te açık bir dayanak bulunmadığını ifade etmesine rağmen, fıkıh geleneğinde yer alan zayıf kıyas ve uygulamalara dayanarak bu alanı tamamen dışlamaması, ilmî titizlik ile amelî zorunluluk arasında kurulan tartışmaya açık bir yaklaşımı ortaya koymaktadır. Bu çerçevede mesele, Yozgâdî’nin bid’at eleştirisinin, dinin emirleri ile toplumun alışkanlıkları arasındaki gerilim merkezinde şekillendiğini göstermektedir.

6. Yozgâdî’ye Göre Bid’at ve Hurâfe Karşısında Âlim ve İmamların Sorumluluğu

Mehmed Nûrî Yozgâdî’ye göre bid’at ve hurâfelerin yaygınlaşmasında en belirleyici etkenlerden biri, din görevlilerinin ilmî ve irşadî sorumluluklarını ihmal etmeleridir. Bu çerçevede “şer’î meseleleri araştırmaya tenezzül etmemek” ifadesiyle, ilmî tembellik ve meslekî duyarsızlık açık biçimde tenkit edilmektedir.³⁰ Yozgâdî, özellikle mahalle ve köy imamlarının halkı sahih bilgiyle aydınlatma ve doğru din anlayışını yerleştirme görevini ihmal etmelerini ağır bir sorumluluk olarak görür. Ona göre bu ihmal, doğrudan doğruya toplumda bid’at ve hurâfelerin kök salması-

²⁸ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 36.

²⁹ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 38.

³⁰ Yozgâdî, *Hukûku Emvât*, 3.

na zemin hazırlayan bir vebaldır. Bu sebeple din görevlilerinin sorumluluğu, ilim, amel ve irşadın birlikte yürütülmesini gerektiren bütüncül bir görev alanına işaret eder. Yozgâdî'nin yaklaşımında bid'atlarla mücadele, ancak ilmî donanımın sürekliliği, irşadla samimiyet ve topluma karşı güçlü bir mesuliyet bilinciyle mümkün olabilmektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Mehmed Nûrî Yozgâdî'nin bid'at ve hurâfe karşısındaki tavrının, fer'î meseleler zemininde ve usûl-i fıkhnın kurucu ilkelerine dayanan bütüncül bir tahkik faaliyeti olduğunu ortaya koymaktadır. Müellifin yaklaşımında belirleyici olan husus, amelî uygulamaların nass ile irtibatı, sahih kıyasa elverişliliği ve makâsıdü'ş-şerîaya uygunluğu çerçevesinde değerlendirilmesidir. Bu yönüyle onun tenkitleri, fûru'dan hareketle usûle; uygulamadan hareketle ilke tespitine ulaşan bir istidlâl çizgisi arz etmektedir.

Yozgâdî'nin, cenâze ve tereke bağlamında ortaya koyduğu hükümler, özellikle hakların tertibi (teçhiz-tekfin, borçların edası, vasiyet ve miras taksimi) meselesinde klasik fıkhnın öncelik sıralaması ihya etme çabası olarak okunabilir. Müellif, bu tertibe muhalif her tasarrufu hem şekil bakımından hem de doğrudan zimmet ve kul hakkı ihlâli doğuran bâtıl bir işlem olarak değerlendirmektedir. Böylece bid'at, onun nazarında ibadet alanına ilişkin bir fazlalık; hak ihlâline sebep olan, hukukî sonuç doğuran bir tasarruf türü hâline gelmektedir.

Yozgâdî'nin, ibadetlerin ücret karşılığı icrası konusundaki yaklaşımı ise, ibadetlerin sıhhat ve kabul şartları arasında yer alan ihlâs ilkesini merkeze almaktadır. Bu çerçevede müellif, ibadetin sevap maksadını ortadan kaldıran her türlü dünyevî kayıtlanmayı, ibadetin mahiyetini ifsat eden bir unsur olarak görmektedir. Burada hüküm, yalnızca haram-helal tasnifiyle sınırlı kalmayıp, ibadetin illet ve hikmet boyutunu da dikkate alan usûlî bir değerlendirme niteliği taşımaktadır.

Yozgâdî'nin, türbe merkezli uygulamalara yönelik değerlendirmelerinde ise, tevhid ilkesini koruma saikiyle hareket ettiği görül-

mektedir. Müellif, bu tür pratikleri naslara aykırılık ile seddü'z-zerâî (kötülüğe götüren yolları kapama) ilkeleri kapsamında ele almakta; itikadî sapmaya götürme ihtimali taşıyan her uygulamayı hurâfe kapsamında değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, onun hüküm verirken hem mevcut fiili hem de o fiilin doğuracağı sonuçları dikkate aldığını göstermektedir.

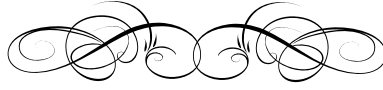
Bununla birlikte Yozgâdî'nin metodunda mutlak bir katılık bulunmamaktadır. Aksine, maslahat ve ihtiyaç ilkelerini göz ardı etmeyen, fakat bunları nassın önüne geçirmeyen bir denge söz konusudur. Nikâh tazeleme ve ıskat meselelerindeki ihtiyatlı yaklaşımı, zayıf delile dayalı olsa dahi tamamen terk edilmeyen amelî miras ile usûlî tenkit arasında kurulan bu dengeyi yansıtmaktadır. Bu durum, onun taklid ile tahkik arasında orta bir yol izlediğini; mevcut uygulamaları toptan reddetmek yerine, onları usûl süzgecinden geçirerek değerlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Netice itibarıyla Yozgâdî'nin yaklaşımı, delile dayalı hüküm ilkesini merkeze alan bir ıslah çabasıdır. Bu yaklaşım, örf ile şer'î hüküm arasındaki sınırları yeniden tayin etmeyi ve dinî pratiği sahîh zemine taşımayı hedeflemektedir.

Kaynakça

- Bedr, Abdulmuhsin b. Hamdulibad. *el-Hassü alâ İttibâi's-Sünneti ve't-Tahzîrü mine'l-Bid'i*. yy. 2012.
- Bekdemir, Sezai. "Mehmed Nûrî Yozgâdî" *Yozgat Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2022, ss.321-328.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Sünen-i Sağîr*. Karacı: Yy, 1989.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi 'u's-sahîh*. 9 Cilt. Cidde: Dâru Tûgu'n-Necât, 2001.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. S. Arabistan: Dâru'l-Muğnî, 2000.
- Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid. *er-Reddü ale'l-Cehmiyye*. Kuveyt: Dâru İbn Esîr, 1995.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993.
- İmam Malik, Enes b. Mâlik el-Asbahî. *el-Muvatta'*. 8 Cilt. İmâret: Müessesetü Zâyed b. Sultan, 2004.
- İmâm Rabbânî, Ahmed Serhendî. *Mektûbât*. İstanbul: Hakikat Kitâbevi Yayınları, 2014, (186. Mektup).
- İsfahânî, er-Râğib Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *Muhtasarı kıyâmü'l-leyl ve kıyâmu Ramazan*. Pakistan: Hadis Akademisi, 1988.
- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Sünen*. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbaâti'l-İslâmiyye, 1986.
- Özcan, Tahsin. "Osmanlılar" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007, 33/538-541.
- Sancaklı, Saffet. *Hadisler Bağlamında Bid'at Olgusu ve Bid'atle Mücadelenin Gerekliği*. İslâmî İlimler Dergisi, Yıl 11, c. XI, Sayı 1, Bahar 2016.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ. *el-İ'tisâm*. Terc; Ahmet İyibildiren. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2009.
- *el-İ'tisâm*. S. Arabistan: Yy. 1992.
- Yozgâdî, Mehmed Nûrî. *Hukûku emvât*. İstanbul: Kader Matbaası, 1926.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed. *Tâcü'l-arus*. Thk. İbrâhim Terzî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1975.

CEBBÂRZÂDE MEHMED ÂRİF BEYİN “HAZÂİN-İ ENVÂR” İSİMLİ ESERİ VE ESERDEKİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Yusuf AKGÜL*

Giriş

Osmanlı'nın son döneminde yetişen mutasavvıflar, geleneksel tasavvuf anlayışının devamı ile modernleşme sürecinin etkilerini birlikte yansıtmaları bakımından önemli bir inceleme alanı teşkil etmektedir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış âlim ve mutasavvıf kimliği ile öne çıkan Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey, Yozgat'ın köklü bir ayan ailesi olan Çapanoğulları soyundandır. Adının başındaki Cebbârzâde künyesi “Çapanzâde” veya “Çapanoğulları” diye tanınan Bozok diyarında hüküm sürmüş bir ailenin torunlarından olduğunu ifade etmektedir.¹

Çalışmamızda ilk olarak, aslen Yozgatlı olan Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey'in hayatı ve eserleri hakkında genel bir bilgi verdik-

* Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-1712-3694.

¹ Çapanoğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Özcan Mert, Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980); Ali Şakir Ergin (Yayına hazırlayan), *Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkâdir Beyin Hatıraları*, (Ankara: Yozgat Üniversitesi Vakfı, 2008).

ten sonra onun kaleme aldığı *Hazâinü'l-envâr ve defâinü'l-esrâr* namıyla bilinen sahabe biyografisine dair Osmanlıca eseri tanıtılacaktır. Özellikle eserin son dönem sahabe biyografi yazıcılığı konusundaki yeri ile eserde yer alan hadislerin değerlendirmesi üzerinde durulacaktır. Bu anlamda Osmanlı dönemi tabakât/terâcim yazıcılığı hakkında malumat sunan çalışmamızda hem ilim ve irfan sahibi Yozgatlı âlimlerden birinin tanıtılması ve hem de Hadis Rical alanına katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Öte yandan bu araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine dayanmaktadır. Başta biyografik metinler ve hadis kaynakları olmak üzere ilgili literatür analiz edilmiş; elde edilen veriler betimleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu bağlamda, Mehmed Ârif Bey'in hayatı kronolojik olarak incelenmiş, ilmi kimliği ise kavramsal bir çerçevede değerlendirilmiştir.

1. Hayatı ve Eserleri

1.1. Doğumu, Yetiştirilmesi ve İş Hayatı

Temmuz 1244/1828 yılında Baltalimanı muhitinde dünyaya gelen Cebbârzâde Mehmed Ârif'in babası Çapanzâde Şâkir Bey'dir. Köklü bir ayan ailesi olan Çapanoğullarına mensup olması, onun sosyal statüsünü ve kültürel çevresini belirleyen önemli bir unsurdur.

İlk eğitimini Mekteb-i İrfan'da tamamlayan Mehmed Ârif Bey, genç yaşta Bâbü'lî'de maliye kalemlerinde görev almıştır. Sonra da Felahî mahlasıyla Hazine-i Mâliye Bedelât Kalemî'ne devam etmiştir. Uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş ve yaklaşık otuz üç yıllık memuriyetin ardından 1880 yılında kendi isteğiyle emekli olmuştur.²

1.2. Tasavvufi ve İlmî Yönü

Mehmed Ârif Bey'in tasavvufi yönelimi, Şâbânî-Halvetî geleneği içerisinde şekillenmiştir. Hammâmî Muhammed Tevfik

² Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. Fikri Yavuz, İsmail Özen, (İstanbul: Meral yay.1972) 2/47-48.

Efendi'ye (ö. 1866) intisap ederek tasavvuf yoluna girmiştir.³ Bunun yanı sıra Üveysîlik anlayışına yakın bir manevi tecrübe geliştirmiştir. Tasavvufi gelişiminde sohbet ve manevi etkileşim belirleyici olmuştur.⁴

Emeklilik sonrası dönemde eser telifine yönelen Mehmed Ârif Bey, özellikle vahdet-i vücûd anlayışını merkeze alan çalışmalar ortaya koymuştur. Bu yönüyle Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240) çizgisinde bir tasavvufi düşünceye sahiptir. İlerleyen yaşlarında Arapça ve Farsça bilgisinin gelişmesi, eserlerinin ilmî derinliğini artırmıştır.⁵

1.3. Şahsiyeti ve Sosyal Etkisi

Mehmed Ârif Bey, inzivaya meyilli, mütevazı ve derinlikli bir şahsiyete sahiptir. Gözden uzak durmayı şiar edinmiş, güçlü hafızası ve nüktedan kişiliği ile tanınmıştır. Resmî bir irşat faaliyetinde bulunmamasına rağmen, sohbetleri aracılığıyla çevresinde önemli bir etki oluşturmuştur. Hakkında yazılan kaynaklara göre uzun boylu, aksakallı, düzgün bir vücuda sahiptir. Sünnî mezhep, Hamzavî meşrep son derece tatlı dilli, hoş sohbet bir kimse-dir. Ekseriyetle inzivayı tercih etmesine rağmen onun sohbetinden faydalanmak için yanına gelenler eksik olmaz. Israrlı teklifler karşısında sokağa çıkmak zorunda kalırsa setre pantolon, kolalı gömlek giyer, kravat takmayı ihmal etmezmiş, bu sebepten Şeyh Ahmed-i Muhtar (ö.1910) tarafından "Kravatlı Evliya" olarak anılması, onun geleneksel tasavvufi kimliği ile modern yaşam tarzını birleştiren özgün karakterini yansıtmaktadır.⁶

³ Nihat Azamat, "Mehmed Tevfik Bosnevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/538-39.

⁴ Süleyman Özgüç, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 8.

⁵ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006), 4/212-213.

⁶ Ömür Ceylan, "Üsküdar'ın 'Kravatlı Evliyası' Cabbârzâde (Çapanzâde) Mehmet Ârif Bey Nutk-i Sünbül Sinan Şerhi" *Üsküdar Sempozyumu IV*, ed. Çoşkun Yılmaz, (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007), 610-611.

1.4. Vefatı

Ömrünün son demlerinde sokağa çıkamaz olan Mehmed Ârif Bey, 1339/1920 yılının 30 Eylül/17 Muharrem perşembe günü 95 yaşında vefat etmiştir.

Hüseyin Vassaf'ın (1872-1929) *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde Cebbazâde Mehmed Ârif Bey hakkında şöyle bir alıntı mevcuttur:

“Şeyhü'l-mütekâidîn fuzalâ-yı benâmdan Çapan-zâde Ârif Bey yüz yaşını mütecaviz olduğu hâlde Çengelköy'de Pınar Deresi'nde müste'ciren sâkin olduğu hânede irtihâl-i dâr-ı naîm eylemiştir. Merhûm-ı müşârünileyhin haber-i vefâtı mesmû'-ı âlî-i pâdişâhî buyurulması üzerine techîz ü tekfîni lutfen ceyb-i Hümâyûn'dan fermân buyurulmuş ve vasiyeti mûcibince Nakkaş'ta (Beylerbeyi'nde) defn edilmiştir. Merhûm, âlim ve fâzıl bir zât olup, fevka'l-âde kuvve-i hâfızaya mâlik idi. (Rahmetu'llâhi aleyhi rahmeten vâsi'aten)”⁷ Günümüz ifadesiyle şöyle denmektedir: “Çapanzâde Ârif Bey, emekli şeyhler ve tanınmış âlimler arasında yer alan bir şahsiyet olup yüz yaşını aşmışken Çengelköy Pınar Deresi'nde kiracı olarak ikamet ettiği evde vefat etmiştir. Vefat haberi padişaha arz edilince, cenazesinin teçhiz ve tekfin masraflarının Hazine-i Hümâyûn'dan karşılanması emredilmiş; vasiyeti üzerine Nakkaş'ta (Beylerbeyi) defnedilmiştir. Ârif Bey, ilim ve fazilet sahibi olup güçlü bir hafızaya sahipti.”

1.5. Eserleri

Cebbarzâde Mehmed Arif Bey'in memuriyetinden sonra ömrünün kalan kısmında eser telifiyle uğraştığı bilinmektedir. Kaynaklarda isimleri zikredilen 17 adet eseri vardır.⁸ Bunlardan birkaçı dışında henüz ulaşılamayan eserleri mevcuttur. Hüdâî Efendi Dergâhı'na vakfettiği söylenen ve söz konusu kütüphanedeki diğer eserlerle birlikte Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ne nakledilen yazmalar arasında bu eserlerin büyük bir kısmı bulunma-

⁷ Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/213.

⁸ Kültür Bakanlığının el yazmalar sitesinde “Metrukât-ı Mukaddese-i Risâlet” ismiyle kayıtlı bir eser de mevcuttur. Diğer eserler hakkında geniş bilgi için bk. Özgüç, Süleyman, *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve “Atiyye-i Sübhâniyye” İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)*, 44-64.

maktadır. Cebbarzâde Mehmed Arif Bey'in eserleri ve muhtevası kısaca şöyledir⁹:

1. Atiyye-i Sübhâniyye Şerh-i Gavs-ı Geylâniyye: Cebbarzâde Mehmed Arif Bey tarafından Abdülkâdir Geylânî'nin Risâle-i Gavsiyye'sine yapılmış olan bu şerhi matbudur. 1304 yılında İstanbul Karabet ve Kasber matbaasında basılmıştır. 127 sayfadır. Süleyman Özgüç *Cebbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)* yüksek lisans çalışmasında eseri incelemiştir. Bu çalışmasında söz konusu eserde geçen tasavvufi konular başlıklar halinde sunulmuş, eserin bazı usullere bağlı olarak Latin harfleriyle çeviri yazımı yapılmıştır.

2. Hazîne-i Nûr: Kur'an'ın sure ve ayetlerindeki esrarına dair yazdığı bu eser 1328 tarihinde Kader Matbaası'nda basılmış olup 27 sayfadan ibarettir.

3. Fıkıh-ı Keydân Tercemesi: Lütfullah en-Neseî el-Keydânî'nin (ö.1349) *Fıkhü'l-Keydânî* olarak da bilinen *Mukaddimetü's-salât* isimli eserinin tercümesidir.

4. Şerh-i Güldeste-i İsmet: *İsmet-i Buhârî*'nin nutkuna yazılmış bir şerhtir.

5. Miftâhu Hazâ'ini'r-Rahmâniyye fî-Memleketi Vücûdi'l-İnsâniyye: Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey tarafından Yusuf Sünbül Sinan'ın "Gel ey sâlik diyem bir söz ki Hakdır" mısrasıyla başlayan tasavvufi bir şiirine yazılmış şerhtir. Eser hakkında Younis Ahmed Adam Yahya, *Cebbarzâde Muhammed Ârif Bey ve Miftâhu Hazâ'ini Rahmâniyye fî Memleketi Vücûdi'l-İnsâniyye* isimli yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Tezde eserin içeriği ve içerdiği konularla ilgili detaylı bilgi verilmiş, bu eserin bulunduğu kütüphanelerdeki nüshalar numaralarıyla tanıtılarak kapsadığı konular ve şerhin yöntemiyle ilgili beyitler tahlil edilmiştir. Ayrıca tezde eserin Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesiyle yazımı yapılmıştır. Eserin tahlil ve tanıtımına dair bir çalışma da Ömür Ceylan'ın, "Üsküdar'ın 'Kravatlı Evliyası' Cebbârzâde (Çapanzâde) Mehmet Ârif Bey Nutk-i Sünbül Sinan Şerhi" isimli sempozyum bildirisiidir.

6. Şu'ûnâtu Hak alâ-Mâcera's-Sebak: İslam tarihini konu edi-

⁹ Ahmet Yesevi Üniversitesi, "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü" (Erişim 16 Nisan 2026).

nen 5 ciltlik bir eserdir. Hüdâî Efendi Kütüphanesi'ne nakledildiği söylene de bugün nerede olduğu bilinmemektedir.

7. Dâfi'ü'z-Zulem fî-Kulûbi'l-Ümem: Şeyh Mustafa Muslihüddin Ebu'l-Vefâ'nın bir nutku üzerine kaleme alınmıştır. Eser, *Nutk-ı Şeyh Vefâ Şerhi* olarak da bilinir. 1319'da basılmıştır.

8. Tuhfe-i Şemsiyye: Hz. Mevlâna'nın Dîvân-ı Kebîr'de yer alan gazelinin şerhidir. Eserin nüshası kayıptır.

9. Vâridât-ı Seferiyye: Hakâyika dair bir eserdir. Nüshası kayıptır.

10. Tuhfe-i Seyfiyye: Haccın sırlarına dair bir eserdir. Nüshası kayıptır.

11. İstid'â-yı Merhamet: Şarihin, Seyyid Ahmed-i Bedevî hazretlerinin bir nutkuna yazdığı şerhtir. Nüshası kayıptır.

12. Zeyl-i Vâridât-ı Seferiyye: Hakâyika dair *Vâridât-ı Seferiyye* adlı eserine kendi yazdığı zeyldir. Ruh meselesiyle ilgilidir. Nüshası kayıptır.

13. Kitâbu'l-Hakâyık: Tefsir, fıkıh ve Kur'ân sırlarına dair 4 ciltlik bir eserdir. Nüshası kayıptır.

14. Dîvânçe: Müellifin 30 kadar gazelini içeren bu Dîvânçe'nin nüshası kayıptır. Mehmed Ârif Bey'in şiirleri, bazı eserlerinde parça parça kayıtlıdır.

15. Celb-i Sürûr ve Selb-i Kûdûr: İsmail Hakkı Bursevî'nin meşhur *Kasîde-i Münferice'* sine yazılmış bir şerhtir. Nüshası kayıptır.

16. İzâhu'l-Merâm alâ-Vilâdeti Seyyidi'l-Enâm: Süleyman Çelebi'nin *Mevlid* adıyla bilinen *Vesîletü'n-Necât'*ına yazdığı şerhtir.

17. Hazâ'inü'l-Envâr ve Defâ'inü'l-Esrâr: Çalışmamızda ele alacağımız eserdir.

2. Sahabe Biyografisi Yönüyle Hazâ'inü'l-Envâr

İslam kültür tarihinin telif geleneğinde, hadis ricâlinin ilk tabakasını oluşturan sahabeden başlayarak daha sonraki dönemlerde "birbirine yakın yaşlardaki râvilerin oluşturduğu gruplar" anlamında kullanılan *tabakat* terimi hadis âlimlerinin geliştirdiği ve diğer ilim dallarının da benimsediği bir telif türü olmuştur. Bu türdeki eserler nakledilen rivayetlerin hocadan hangi yolla alındığını göstermesi, isimleri, nisbeleri veya künyeleri birbirine benze-

yen râvilerin karıştırılmasını önlemesi, ayrıca bir yerde belli dönemlerde hadislerle ilgili yapılmış faaliyetlerin tespitine yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır.¹⁰

Osmanlı dönemine gelindiğinde 16. yüzyıl ile başlayıp 18.yüzyılda zirvesine çıkan terâcim-i ahvâl denilen grup biyografilerinin gayet sağlam bir geleneği bulunduğu bilinmektedir. Bu cümleden olarak Cebbarzâde Mehmed Ârif Bey'in kaleme aldığı eser de bu türün örneklerinden biridir. Nitekim "*Teracim-i ahval-i sahabe şerafetini haiz altı cildi havi kitabımızın birinci cildir.*" ibaresi ile başlayan Cebbarzâde Mehmed Arif Bey'in bu eseri el yazmadır. 6 ciltlik bu eserin sekiz yüzü aşkın hadis-i şerifi ve bin kadar sahabenin hal tercümesini içerdiği ifade edilir. Eserin 79 varaklık müellif hattının ilk cildi "*Hadîs-i Erbaîn Şerhi*" ser-levhasıyla Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi 180-1-2 numarada kayıtlıdır, ancak diğer ciltlerin akıbeti belli değildir.

2.1. Eserin Adı Konusu ve Telif Sebebi

Cebbarzâde Mehmed Ârif Bey söz konusu eserine besmele ile başlar. Eserinin adı ve telif sebebine dair açıklama yapmadan önce sahabenin iki kısma ayrıldığını, bunlardan bir kısmının hadis nakliyle meşgul olduğunu, diğerlerinin ise asli vatanlarından hicret edip inziva ve takva hayatı yaşadığından söz eder. Hadis kitaplarında adı geçen sahabenin tanındığını oysa hadis ravisi olmayan sahabenin tarih ve tefsir kitaplarında sadece isimlerinin anıldığından bahisle bu isimlerden haberdar olduğu kadarıyla künye ve tercüme-i halleri hakkında bilgi vereceğini belirtir. Ardından "*Ümmetinden dininin emrine dair kim kırk hadis hıfz eylerse kıyamet günü Allah onu âlimler ve fakihler zümresi içinde diriltir*"¹¹ hadisini zikredip haddi olamayarak öncelikle kırk hadis şerhi yazmayı düşündüğünü bu meyanda *Hazâ'inü'l-Envâr ve Defâ'inü'l-*

¹⁰ Mehmet Efendioğlu, "Tabakât" Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 210), 39/291.

¹¹ Hadisin zayıf bir rivayet olduğu hakkında bk. Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *Câmi'u beyânî'l- ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fi rivâyetihî ve hamlihî*, Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri (Riyad: Daru İbnul'l-Cevzî, 1414/ 1994) 1/192.

Esrâr namıyla yâd edilecek bir mecmua yazmaya başladığını kaydeder.¹² Sözüne devam ederek şunları ifade eder:

“Şu fırka-i nâciye-i âliyyenin terâcim-i ahvâline muttali olmak ve ravisî bulundukları ehâdis-i şerifeye marifet hâsıl kılmak emel ve arzu eden zevata hizmet ve suhulet bulunmak için bu bab da bir tarika-i vesika ittihaz olunarak elif harfinden ye harfine kadar cümle hurûf-u hecâiye tertib üzere iş bu risalemiz tanzim edilmiştir.”¹³ Yani söz konusu eserin, Kur’an-ı Kerim’in ve Hz. Peygamber’in tebşir buyurduğu sahâbenin hayatı hakkında bilgi sahibi olmak isteyenler için kolaylıkla ulaşabilecekleri şekilde alfabetik olarak kaleme alındığı belirtilmiştir. Dolayısıyla eserin adı “Nurların hazineleri ve sırların defineleri” anlamına gelen *Hazâ’inü’l-Envâr ve Defâ’inü’l-Esrâr* olup *Hadîs-i Erbaîn Şerhi* değildir. Konusu ve telif sebebi yönüyle sahâbenin biyografileri hakkında bilgi edinmek amacıyla alfabetik sıraya göre düzenlenmiş bir risaledir.

2.2. Eserin Yazılış Metodu

Cebbârzâde Muhammed Ârif Bey eserin telif metoduna dair risalesinde şu açıklamalarda bulunmaktadır: “... İş bu risalemiz... beher harfin havi olduğu esmâ-i sahâbeyi münderiç bulunduğu haldeki bir cilt kitap tasmin ve esmâ-i müşarun ileyhim hazerâtı bu surette taksim ve beher hurûf-u mebhas de nâm-ı aliyyeleri başka başka terkîm kılındığından ibtidâi- emirde matlub olan zât-ı aliyyenin ism-i hassı evvelinde hurûf-u heceden hangi harf tesadüfetmiş ise onunla o ism-i aliyye bed’ eylemiş ise güzelce hıfz edilip badehu esma ketb-u tahrir kılınan hece hurufuna müracaat kılındığı anda o zât-ı aliyyenin ismi, künye ve terâcim-i hâli ve mensub bulunduğu kavim ve kabilesiyle rivayet eylediği hadis-i nebevîyeyi malumat-ı kâmil olduğu emr-i bedihidir.”¹⁴ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere müellif sahabe biyografisini alfabetik olarak hazırlamıştır. Her tanıttığı sahabe ricalini sırasıyla numaralandırmış ve sahâbenin künyesi ile bağlı bulunduğu kabileye nispetiyle bilinen tam adını zikretmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber’e

¹² Cebbarzâde Mehmed Arif b. Şâkir, *Hazâ’inü’l-envâr ve defâ’inü’l-esrâr* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi 180-1), 4 a-b.

¹³ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ’inü’l-envâr* (Hüdaî Efendi 180-1), 4b.

¹⁴ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ’inü’l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 5 a.

ait tanıtılan sahabe hakkında bilinen bir hadisi varsa onu da beyan etmiştir.

2.3. Eserin Muhtevası

Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey'in incelediğimiz eseri, sahabe-nin terceme-i ahvali türünde bir eserdir. Klasik tarzda telif edilen eserler gibi besmele, Allah'a hamd ve salavattan sonra Hz. Peygamber ve ailesine saygıyı emreden ayetleri zikretmiş ardından sahabeden aşere-i mübeşşere ve başta Bedir gazvesi olmak üzere diğer gazvelerde bulunan ashabin fazileti ayet ve hadislerle teyit edilerek anlatılmıştır.¹⁵

Sahabe biyografisine geçmeden evvel "*Müsadif olduğum tebşirat-ı na mütenahi ilahiye...*" diye tavsif ettiği besmele ve Fatiha suresinin okunmasının faziletine dair *Fütuhât-ı Mekkiyye* adlı kitabın 4. Cildinde yer aldığını söylediği kutsi bir hadislerle¹⁶ konuya başlar.¹⁷ Sırayla Hz. Peygamberin ezvac-ı tahiratı, evladı, aşere-i mübeşşere, ilk Müslüman olanlardan Hz. Ebu Bekir, hanımları, çocukları ve alfabetik olarak sahabenin isminin harf sırasına göre terceme-i hâli kaydedilmiştir. Son kısımda ise bayan sahabenin terceme-i ahvali açıklanmıştır. Kaydedilen ashabin uzun bir bahisle hocaları, talebeleri, ölüm tarihleri hakkında söylenen cerh ve tadil lafızları pek zikredilmemiş yerine kısa ve özlü bilgiler verilmiştir.

İncelediğimiz 1. Ciltte 146 sahabenin biyografisi aktarılmıştır. İlk olarak Hz. Hatice (ö. 620) validemizin terceme-i hali zikredilmiş¹⁸ en sonunda da Muaviye'nin teyzesi olan Ümmü Ebân binti Utbe tanıtılmıştır.¹⁹ Eser mealen şu ifadelerle sona ermektedir: "*Bu risâle her şeyin sahibi (el-Melik) ve karşılık beklemeden bol bol veren (el-Vehhâb) olan Allah'ın yardımıyla pür fakir Cebbârzâde Mehmed Ârif b. Şâkir tarafından tamama ermiştir.*"

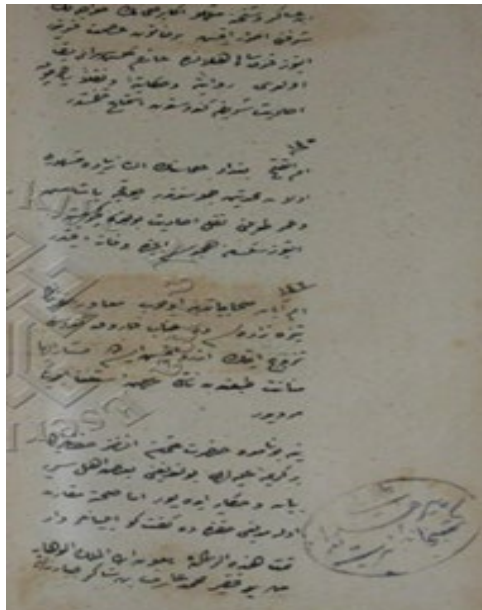
¹⁵ Cebbârzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 1-3.

¹⁶ Söz konusu kutsi hadisin zayıf olduğuna dair bk. Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr ts.) 5/290.

¹⁷ Cebbârzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 5 a.

¹⁸ Cebbârzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 9 a.

¹⁹ Cebbârzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 79 a.

Resim 1.

Hazâ'inü'l-envâr'ın ilk ve son sayfa görüntüleri

2.4. Eserde Yer Alan Hadislerin Değerlendirmesi

İncelediğimiz eserin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın dijital yazma eserler veri tabanında "Şerh-i Hadis-i Erbaîn" adıyla kayıtlı bulunması ilk planda kırk hadis geleneğinde telif edilmiş bir eser intibai uyandırmaktadır. Oysa eser incelendiğinde söz konusu hadisin sadece manası muktezasınca hareket edildiği düşüncesiyle esas maksadın sahabenin terceme-i ahvalini beyan etmek olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan diğer eserleri gibi Cebbarzâde Mehmed Ârif Bey'in bu eserinin de ilk cildi hariç diğerlerinin nerede olduğu bilinmemektedir. Dolayısıyla böyle bir kayıpla birlikte mevcut eser incelendiğinde içerisinde yer alan Kur'an'dan ayetlerin yanı sıra Hz. Peygamber'e nispet edilmiş rivayetlerin bulunduğu ve ayrıca nadiren de olsa şiirlerin²⁰ yer aldığı görülmektedir.

Kitabın içerisinde tespitlerimize göre toplam 43 merfu' hadis nakledilmiştir. Bu hadislerin yer aldığı kaynaklar incelendiğinde; eserde geçen hadisler genellikle *Kütüb-i sitt'e*'de mevcuttur. Bunun yanı sıra Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsnedi*, Taberânî'nin (ö. 360/971) *Mu'cemu'l-Kebîr*'i, İbn Adî'nin (ö. 365/976) *el-Kâmil fi'd-Duaf'a*'sı, Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'inde ve Ebu Nuaym'ın (ö. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*'sı bulunmaktadır. Ayrıca İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) *Mecmuu'l-fetâvâ*'sı, Busîrî'nin (ö.840/1436) *İthâfü'l-hıyere bi-zevâ'idil-mesânîdi'l-aşere*'si, İbn Kemal Paşa'nın (ö. 940/1534) *el-Erbaîn*'i, vb. eserlerde yer almaktadır.

Müellif kimi zaman hadislerin yer aldığı kaynakları zikretmektedir. Bu eserler arasında Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 430/1038) *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*'si ile Tirmizî'nin (ö. 279/ 892) *Şemâil*'i gibi eserleri de mevcuttur.²¹

Bahsi geçen hadisleri genel olarak senedi zikretmeden nakletmektedir. Ara sıra senedini belirttiği rivayetler de mevcuttur. Örneğin Hz. Peygamber'in sırtındaki mührünün anlatıldığı rivayetin isnadını şöyle açıklar: "*Bu hadisi şerifi İmam Tirmizî, Muhammed b. Beşşâr'dan, Ebu Âsım Dahhâk'tan, o da Azre b. Sâbit'ten, o da İlbâ b.*

²⁰ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 36 a, 76 b.

²¹ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 5 a.

*Ahmed'den, o da müşarun ileyh Ebu Zeyd Amr b. Ahmed b. Ahtâb el-Ensârî'den rivayet ediyor.”*²²

Öte yandan müellif eserinde Mürsel, Munkatı', Merfu, Mütevatir gibi bazı hadis ıstılahlarının tanımını da yapmaktadır.²³ Ayrıca zikrettiği hadislerle ilgili açıklamalar yaparken garib kelimele-
rin sarf yönüyle izahını yaptıktan sonra anlamlarını açıklamıştır.²⁴

Diğer taraftan bazen de kitapta tasavvuf erbabının hadislerle yaklaşımının tipik örneklerine rastlamak mümkündür. Mese-
la peygamberlerin cesetlerinin toprak tarafından çürümeyeceği-
ni beyan eden rivayeti delil getirerek peygamberin kabirlerinde
hay (canlı) olduklarını Hakkı tesbih ve takdisle meşgul oldukla-
rını ifade eder.²⁵ Yine işlerinde muhayyer kaldığında kabir eh-
linden yardım dilenmesini emreden rivayeti nakletmektedir.²⁶

Keza Hz. Peygamber'in kırmızı elbise giyindiğine dair hadi-
sin izahında Abbasilerin ve Haşimîlerin siyah cübbe giyindikle-
rinden, evliyanın ise imamesinin yeşil olduğundan bahisle Ah-
med Bedevî, Ahmed Rufaî gibi tarikat şeyhlerinin de imameleri-
nin yeşil olduğunu ve sonuçta yeşil rengin müminlere çok yakış-
tığından söz eder.²⁷

Bazı zaman müellif, eserdeki şahıslarla ilgili herhangi bir açık-
lama yapmadan sadece isimlerini zikretmiştir.²⁸ Nitekim Ezher
b. Humeys, Ezher b. Kays ve Ezher b. Minkâr isimleriyle maruf

²² Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 51 a.

²³ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 3 b, 32 a.

²⁴ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 73 b, 32 a.

²⁵ Hadisin metni şöyledir: “إن الله عز وجل حرم على الأرض أجساد الأنبياء” Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Es'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 1430/2009), “Fedâilü'l-Kur'an” 359; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût, Âdil Mürsid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 26/84. Ayrıca bk. Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 41 a.

²⁶ Hadisin mevzu olduğu bilinen metni şöyledir: إذا تحرمت في الأمور فاستعينوا بأهل القبور Bk. Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *İktidâu sirâti'l-müstakîm*, thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl, (Beyrut: Dâru Alemü'l-Kütüb, 1419/1999), 2/196.

²⁷ Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 56 a- 58 b.

²⁸ Bk. Cebbarzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1) 53-54, 55, 58, 63, 65, 74 vd.

sahabe-i kiramdan birkaç zat var ise de terceme-i hallerine muvaffak olamadığını vurgulamıştır.²⁹

Eserde yer alan hadislerin sıhhati yönüyle yaptığımız inceleminin sonucu Tablo 1'de gösterilmiştir. Her bir hadisin metni ve kaynaklarını göstermek, isnad ve metin yönüyle her bir hadisin durumunu açıklamak çalışmamızın sınırlarını aşacağından bir örnekle yetinilmiştir. Mesela Ebû Cuhayfe'den (ö. 74/693) nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber'in kırmızı bir elbise giymiş olduğunu gördüğüne dair rivayet Buhârî ve Müslim'in *Sahihlerinde* ittifakla rivayet edilmiştir.³⁰

	SAHİH	HASEN	ZAYIF	MEVZU
	2, 3, 4, 9, 15, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 37, 38, 39, 41, 43	22,42	1, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 26, 29, 30, 32, 36, 40	8, 11, 21, 34, 35
TOPLAM	17	2	19	5

Tablo 1:

Hazâinü'l-envâr'daki hadislerin sıhhat durumu

Sonuç

Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey'in hayatı, Osmanlı'nın son döneminde tasavvufun dönüşümünü anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Geleneksel tasavvufi anlayışa bağlı kalmakla birlikte, modernleşen toplum yapısı içerisinde farklı bir konum edinmiştir. Onun resmî irşat faaliyetinden uzak durması ve mürit kabul etmemesi, tasavvuf anlayışında bireysel manevi tecrübenin ön plana çıktığını göstermektedir. Bu yönleriyle Mehmed Ârif Bey, klasik tasavvuf ile modernleşme süreci arasında köprü niteliği taşıyan bir şahsiyet olarak değerlendirilebilir.

²⁹ Bk. Cebbârzâde Mehmed Arif, *Hazâ'inü'l-envâr*, (Hüdaî Efendi 180-1), 55 a.

³⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahih*, thk. Mustafa Dîb el-Bigâ, (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Ebvâbu's-Salât fî's-Siyâb" 16; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdülbaki, (Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabiyye, 1374/1955), "Salât" 249.

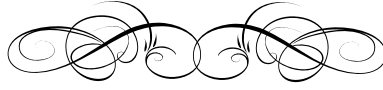
Öte yandan üzümlere ifade etmeliyiz ki tanıtımaya çalıştığımız müellifimizin eserlerinden çoğu kayıp durumundadır. Bunlardan biri de *Hazâin-i envâr ve defâin-i esrâr* adıyla bilinen sahabe biyografisine dair kaleme aldığı eseridir. Bu eserin dönemin terceme-i ahval geleneğini yansıttığını söylemek mümkündür. 6 ciltlik el yazma eserinden elimizde mevcut olan 1. cildini incelediğimizde sonuç olarak risalede 146 sahabenin terceme-i ahvali hakkında bilgi verilmiştir. Biyografileri verilen sahabenin adı, bilindiği künyesi ve nispetiyle birlikte zikredilmiştir. Yeri geldikçe sahabenin hakkında varit olan hadisler zikredilmiştir. Bu hadislerden tespitimize göre kitabın birinci cildinde 43 merfu hadis yer almakta olup 19'u makbul geri kalanı merdud (zayıf) 2'si ise uydurma sözdür.

Yozgat'ın köklü bir sülalesinden gelen Cebbârzâde Mehmed Ârif Bey'in gerek hayatı gerekse arkasında bıraktığı eserleri ile irfan ve medeniyet geleneğimize adı unutulmayacak izler bırakmıştır. Şüphesiz çalışmamızda sonuç olarak sınırlı şekilde tanıttığımız eserden başka diğer kayıp eserlerini de gün yüzüne çıkarılması ümidini kaybetmiyoruz.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaût. Âdil Mürşid vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Ahmet Yesevi Üniversitesi. "Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü" (Erişim 16 Nisan 2026). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arif-cabbarzade-mehmed-arif-bey>
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *Umdetü'l-kârî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr ts.
- Azamat, Nihat. "Mehmed Tefvik Bosnevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *Sahîh*. thk. Mustafa Dîb el-Bigâ. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Ceylan, Ömür. "Üsküdar'ın 'Kravatlı Evliyası' Cabbârzâde (Çapanzâde) Mehmet Ârif Bey Nutk-i Sünbül Sinan Şerhi" *Üsküdar Sempozyumu IV*. ed. Çoşkun Yılmaz. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Dâru Risâleti'l-İlmiyye, 1430/2009.

- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakât" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Ergin, Ali Şakir. (Yayına hazırlayan) Çapanoğulları Hadisesi ve Abdülkâdir Beyin Hatıraları. Ankara: Yozgat Üniversitesi Vakfı, 2008.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr. *Câmi 'u beyânî'l- 'ilm ve fazlihî ve mâ yenbagi fî rivâyetihî ve hamlihî*. Thk. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyri. Riyad: Daru İbnul'l-Cevzî, 1414/ 1994.
- İbn Teymiye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn. *İktidâu sırâtî'l-müstakîm*. thk. Nâsır Abdülkerim el-Akl. Beyrut: Dâru Alemü'l-Kütüb, 1419/1999.
- Mehmed Arif, Cebbârzâde. *Hazâ'inü'l-envâr ve defâ'inü'l-esrâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Efendi 180-1..
- Mehmed Tâhir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. haz. Fikri Yavuz. İsmail Özen. İstanbul: Meral yay.1972.
- Mert, Özcan. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1980.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri. *Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâu't-Türâsî'l-Arabiyye, 1374/1955.
- Özgüç, Süleyman. *Cabbârzâde Muhammed Ârif Bey ve "Atiyye-i Sübhâniyye" İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)*. Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. haz. Mehmet Akkuş. Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.

YOZGATLI BİR İLİM ADAMI OLARAK ÖMER LÜTFİ ZARARSIZ

Dadaş MUTALLİM*

Giriş

Ömer Lütfi Zararsız'ın hayatı, ilmî kişiliği ve ortaya koyduğu fikirler, Türkiye'de dinî ilimler geleneğinin Cumhuriyet sonrası dönemdeki seyrini anlamak açısından son derece önemli bir örnek teşkil etmektedir. Hem klasik medrese usulüyle yetişmiş olması hem de modern eğitim kurumlarında görev alarak geniş bir talebe kitlesine hitap etmesi, onu farklı dönem ve anlayışlar arasında köprü kurabilen nadir şahsiyetlerden biri hâline getirmiştir. Özellikle fıkıh başta olmak üzere tefsir, hadis ve diğer İslâmî ilimlerde derinleşmesi; bunun yanında eğitim, irşat ve toplumsal faaliyetlerde aktif rol üstlenmesi, onun çok yönlü bir âlim olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim gerek Yozgat'ta gerek Ankara'da yürüttüğü ders halkaları ve yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla geniş bir etki alanı oluşturduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, Ömer Lütfi Zararsız gibi ilmî ve toplumsal yönü güçlü şahsiyetlere dair akademik çalışmaların oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Mevcut bilgilerin büyük ölçü-

* Dr. Öğr. Üyesi Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, dadas.mutallim@yobu.edu.tr. <https://orcid.org/0009-0002-0242-1362>

de dağınık kaynaklarda yer alması ve sistematik bir şekilde ele alınmamış olması, bunun yanı sıra özel arşivlerde bulunması bu alanda yapılacak araştırmaların önemini daha da artırmaktadır. Oysa Zararsız'ın yalnızca bir din görevlisi veya siyasetçi olarak değil; aynı zamanda düşünce üreten, eleştirel bakış açısına sahip ve ilmî geleneğe bağlı bir âlim olarak incelenmesi, hem yakın dönem dinî düşünce tarihine hem de eğitim anlayışına ışık tutacaktır. Bu bağlamda onun hayatı, eserleri ve fikir dünyası üzerine yapılacak çalışmalar, bir yandan ilmî mirasın gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağlarken, diğer yandan günümüz dinî ve fikrî tartışmalarına da önemli açılımlar sunma potansiyeli taşımaktadır.

1. Hayatı

Ömer Lütfi Zararsız¹, 15 Mart 1933 tarihinde Yozgat Merkez'e bağlı Başınayayla Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Babası, fıkıh ilmindeki derinliğiyle tanınan Ali Bey; annesi ise Hayriye Hanım'dır. Dört erkek ve bir kız kardeşi bulunan Zararsız, beş çocuklu bir ailenin ferdi olmuştur.² Küçük yaşlardan itibaren ilmî faaliyetlere yönelmiş, ilk eğitimini babası Ali Zararsız'dan alarak Kur'an-ı Kerim ve Arapça öğrenimine başlamıştır. Ali Zararsız, Osmanlı döneminde Yozgat'ta faaliyet gösteren üç medreseden biri olan Şevki Efendi Medresesi'nde, Yozgatlı İhsan Efendi³ ile birlikte tahsil görmüştür. İcazet aldıktan sonra Konya'da bir medreseye müderris olarak tayin edilmiştir. Cumhuriyet döneminde medreselerin kapatılmasının ardından köyüne dönerek imamlık gö-

¹ Ömer Lütfi Zararsız hakkındaki bilgilerin önemli bir kısmı, kendisi hayatta iken el yazısı ile yazmış olduğu ve oğlu Muhammet Emin Zararsız'ın özel arşivinde bulunan belgeler ile oğulları Ali Rıza Zararsız ve Muhammet Emin Zararsız'ın aktarımlarından derlenmiştir.

² Erkek kardeşlerden biri küçük yaşta vefat etmiştir.

³ Yozgatlı İhsan Efendi, Şevki Efendi Medresesinden sonra Mısır'daki El-Ezher'e giden, burada okuyup El-Ezher'de hocalık yapan; Mehmet Akif Ersoy ve Osmanlı son Şeyhülislamlarından Sabri Efendi gibi kişilerle arkadaşlık eden; Mehmet Akif Ersoy'un yazmış olduğu Kur'an-ı Kerim Mealini Türkiye'ye dönerken kendisine emanet ettiği, dönmemesi hâlinde ise imha etmesini vasiyet ettiği; yine bir Yozgatlı ve Başınayayla köyünden ve Ömer Lütfi Zararsız'ın da akrabası olan Ali İhsan Okur'un El-Ezher'den hocası ve Prof. Dr. Ekmelettin İhsanoğlu'nun babasıdır. Ekmeleddin İhsanoğlu, *Kayıbolan Dünyadan Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2018). Yozgatlı İhsan Efendi hakkında bkz. DİB, Mehmet İhsan Efendi, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

revini sürdürmüştür. Fıkıh ilmindeki vukufiyeti ve Yozgat çevresinde yürüttüğü hizmetlerle tanınan saygın bir din âlimi olan Ali Zararsız, oğlunun ilmî gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

Ömer Lütfi Zararsız, babasından sarf ilmine dair Emsile, Bina, Maksud ve İzzi, nahiv ilmine dair Avâmil, İzhar ve Kâfiye ayrıca Molla Câmî'den merfûât bahsini ve fıkıh alanında Halebî es-Sağîr'i okumuştur. Bu güçlü aile temeli sayesinde erken yaşta dinî ilimlere yönelen Zararsız, ilkokulu köyünde tamamladıktan sonra Yozgat'a gitmiştir. Yozgat'ta, dönemin önde gelen âlimlerinden Mehmet Hulusi Akyol (1919–1950 yılları arasında Yozgat Müftüsü), Hüseyin Avni Bayraktar (1951–1958 yılları arasında Yozgat Müftüsü) ve Haşmet Doğan (1958–1968 yılları arasında Yozgat Müftüsü) gibi hocalardan sarf, nahiv, meânî, bedî', beyân, alâka, mantık, usûl-i fıkıh, fıkıh, usûl-i tefsir, tefsir, usûl-i hadis, hadis, ferâiz ve Arazi Kanunu dersleri almıştır. Bu eğitim süreci, özellikle fıkıh alanında derinleşmesine önemli katkılar sağlamıştır.

Meslek hayatına din hizmetleriyle başlayan Zararsız, 1957 yılında girdiği Diyanet İşleri Başkanlığının müftülük ve vaizlik imtihanını kazanarak aynı yıl Yozgat'a vaiz olarak tayin edilmiştir. 1973 yılına kadar bir yandan Yozgat Merkez Vaizi olarak vazifesine devam ederken aynı zamanda gerek evinde gerek bazı camilerde özel dinî tedrisata devam etmiştir. Ayrıca Yozgat İmam Hatip Okulunda Arapça, Tefsir, Usul-ü Tefsir, Hadis, Usul-ü Hadis, Din Dersi, Usul-ü Fıkıh, Akaid ve Kelam (meslek dersleri) öğretmenliği yapmıştır. Aynı dönemde Yozgat Müftüsü Haşmet Doğan vefat edince dönemin Diyanet İşleri Başkanı Lütfi Doğan⁴ tarafından Yozgat Müftü Vekili olarak görevlendirilmiştir.⁵

Ömer Lütfi Zararsız resmî görevleri ve dinî tahsil faaliyetleri yanında sosyal yardım faaliyetleri yapan çok sayıda dernekte fiilen vazife almış, bazı yeni derneklerin kurulmasına öncülük etmiştir.

⁴ Diyanet İşleri Başkanı olarak iki Lütfi Doğan vardır. Bunlardan biri 1968-1972 yıllarında Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış, daha sonra 1973 yılından itibaren iki dönem MSP Erzurum Senatörü olarak TBMM'ye girmiş olan Lütfi Doğan. Diğer Lütfi Doğan ise 1972-1976 yıllarında Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yapmış, daha sonra CHP'den 16. Dönem Milletvekiliği ve Devlet Bakanlığı yapmıştır.

⁵ Diyanet Arşivinde gerekli belgeler yer almaktadır.

Bunlardan bazıları: İlahiyat Tedrisatına Yardım Edenler Derneği, Hayratı Koruma Derneği, Kur'an Kursu Derneği, Müftülük Binası Yaptırma Derneği, Din Görevlileri Derneği, Yurt Yaptırma Derneği, Komünizmle Mücadele Derneği, Yozgat Kültür Derneği'dir. Bu kapsamda Yozgat İmam Hatip Okulunun üç binasını, Vakıflar Yurdu binasını Yozgat'a kazandırmıştır. Yozgat Müftülük binası ve lojmanı da bu amaçla kurduğu ve başkanlığını yaptığı dernek eliyle başlayarak ikmal edilmiştir. Öğretmenliğini yaptığı Yozgat İmam Hatip Okulunu da dışarıdan bitirmiştir.

Ömer Lütfi Zararsız'ın gerek Yozgat İmam Hatip Okulundan gerekse özel olarak okuttuğu talebelerinden çoğu imam, müezzin, öğretmen, vaiz, müftü, öğretim üyesi olarak görev yapmışlardır. Bu öğrencilerden bazıları şu şekilde sıralanabilir: Cemil Çiçek, Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Halis Ayhan, Prof. Dr. Faruk Beşer.

1973 yılında aktif siyasete atılan Zararsız, Millî Selamet Partisi saflarında yer alarak 15. Dönem Yozgat Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiştir.⁶ 1973–1977 yılları arasında sürdürdüğü milletvekilliği görevinde, temsil ettiği değerler doğrultusunda özellikle dinî ve toplumsal konulara hassasiyet göstermiştir. Siyasi hayatının ardından 1977–1982 yılları arasında Tarım Bakanlığına Bakanlık Müşaviri olarak görev yapmış, devlet tecrübesini bu alanda da sürdürmüştür. 1982 yılında emekli olmuştur.

Bürokratik görevlerinin yanı sıra ilmî yönüyle de temayüz eden Ömer Lütfi Zararsız, özellikle fıkıh alanında çalışmalar yürütmüştür. Bu sahadaki birikimini hem kaleme aldığı eserler hem de yetiştirdiği öğrenciler vasıtasıyla sonraki nesillere aktarmıştır.

⁶ Milletvekili adaylığı ile ilgili oğlu Muhammet Emin Zararsız'ın naklettiği bir anekdot: Özellikle 1969 seçimlerinde Adalet Partisi Yozgat'tan aday olması için çok ısrarcı oluyor ancak kabul etmiyor. 1973 seçimlerinde ise bu sefer Millî Selamet Partisi Yozgat'tan aday olması için çok ısrarcı oluyorlar. Hatta o dönemde Yozgat Çapanoğlu Camii (Büyük Cami) Başımamı Hafız Fazlı Lekesiz ile Ömer Lütfi Zararsız'a ya ikisi birden ya da ikisinden birinin aday olması için çok baskı yapılıyor. Nihayet her ikisi birden Şeyhzâde AhmetEfendi'ye istişare için gidiyorlar. Bir yanına Ömer Lütfi Zararsız, diğer yanına Fazlı Lekesiz oturuyor. Durumu anlatıyorlar ve Ahmet Efendi elini Ömer Lütfi Zararsız'ın dizine koyarak Ömer Efendi sen Ankara'ya git orada lazımsın, diğer elini de Fazlı Lekesiz'in dizine koyarak Fazlı Efendi sen de burada kal buraya lazımsın diyor.

Hayatı boyunca ilim, irşat ve kamu hizmetini birlikte sürdüren Zararsız, din adamı ve eğitimci kimliklerini şahsında birleştiren çok yönlü bir şahsiyet olarak öne çıkmıştır. Ömer Lütfi Zararsız, uzun ve hizmetlerle dolu bir ömrün ardından 27 Nisan 2021 tarihinde Ankara’da vefat etmiştir. Geride bıraktığı eserleri, yetiştirdiği talebeleri ve yürüttüğü hizmetlerle, başta Yozgat olmak üzere Türkiye’nin dinî ve sosyal hayatında iz bırakmış önemli şahsiyetlerden biri olarak anılmıştır.

2. İlk ve Orta Dereceli Okullara Yönelik Müfredat Önerisi

Ömer Lütfi Zararsız 1974 yılında kısa adı ESAM olan Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Merkezinde Başkanlığını yaptığı “*Ahlak Dersleri Müfredatı Hazırlama Komisyonu*” aracılığıyla Komisyon Üyeleriyle⁷ birlikte “*İlkokul, Ortaokul, Lise ve Dengi Okullarda Okutulmak Üzere İlk ve Orta Dereceli Okullar İçin Ahlak Dersi Programı (Taslak), Eğitim ve Öğretim Esasları, Amaçlar ve Açıklamalar, İlk ve Orta Dereceli Okullar İçin Konular*” başlıklı bir çalışmaya imza atmıştır.

3. Eğitim Hayatı

3.1. Ankara Fıkıh Enstitüsünde Eğiticilik

Ömer Lütfi Zararsız, hayatı boyunca özel olarak dinî eğitim verme faaliyetini sürekli devam ettirmiştir. Gerek Yozgat’ta bulunduğu 1973 yılına kadarki döneminde Yozgat İmam Hatip Okulunda, evinde ve bazı camilerde gerekse 1977 yılından, özellikle de 1980 yılından sonra Ankara’da muhtelif yerlerde ders halkasını hiç terk etmemiştir.

Ankara’da MSP Elâzığ Eski Milletvekili Hasan Buz’un bürosunda,⁸ Öz Elif Sitesi Camiinde ve 5. Blokun bodrum katındaki bir mekânda, özellikle Prof. Dr. M. Esat Coşan önderliğindeki HAK-YOL Vakfı bünyesinde İstanbul’da kurulan Hadis Enstitüsü ve Ankara’da kurulan Fıkıh Enstitüsünde ağırlıklı olarak kla-

⁷ Komisyon Üyeleri: Ömer Lütfi Zararsız (Yozgat Milletvekili-MSP), Mehmet Bozgeyik (Gaziantep Milletvekili-MSP), Haluk Ersöz, Ramazan Ayvalli, Şevki Özkan, Hüseyin Hasdemir, Mustafa Kalfaoğlu ve İlyas Demirci.

⁸ Burada yapılan tefsir ve hadis derslerinden MSP Kayseri eski milletvekillerinden Mehmet Cemal Cebeci yazmış olduğu hatıratında bahseder bakınız: M. Cemal Cebeci, *Doksanüç Yılım Ardından Hatıralarım* (Ankara: Kimder Yayınevi, 2014).

sik usulde Arapça, fıkıh, tefsir ve hadis olmak üzere dinî eğitim vermeye devam etmiştir.

Ankara Fıkıh Enstitüsüne, HAK-YOL Vakfının Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrenciler arasından belirlediği ve çoğu HAK-YOL Vakfına ait yurtlarda kalan öğrenciler alınmış ve bu öğrenciler enstitüde özel olarak dinî eğitime tabi tutulmuşlardır. Enstitüde ders alan öğrencilerin çoğu ilerleyen yıllarda muhtelif ilahiyat fakültelerinde yüksek lisans ve doktora programlarına iyi derecelerle girmiş, önemli bir kısmı da ilahiyat fakültelerinde araştırma görevlisi olarak akademi dünyasına intisap etmişlerdir.

Gerek Hasan Buz'un bürosunda gerekse Öz Elif Sitesi 5. Blok-taki derslerinde Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha Suresinden başlanıp son sureye kadar vaktin elverdiği ölçüde ayetlerin önce meali, ardından okunan ayetlerle ilgili hadisleri, daha sonra ayetlerin tefsiri ve nihayet ayetteki fıkıh kurallarını öğrencilerine aktarmıştır. Derslerini soru-cevap metodu kullanarak daha verimli ve anlaşılır kılmıştır.

3.2. "İslamda Irkçılık ve Milliyetçilik" Kitabı

Ömer Lütfi Zararsız ilk baskısı 1978 yılında yapıлып kısa sürede tükenen, ikinci baskısı 1979 ve üçüncü baskısı 1980 yılında yapılan Ahmed Naîm Babanzâde'nin eski harflerle yayınlanmış Ankara Millî Kütüphane 1976 A 1340'da kayıtlı "*İslâm'da Dâvâyı Kavmiyyet*" adlı eserini latinize etmiş, ayrıca dipnotlarla ve haşiyelerle $\frac{3}{4}$ nispetinde genişletmek suretiyle "*İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik*" adıyla İktbal Yayınlarından yayınlamıştır. Bu kitabın yayınlanmasından sonra gelen çok sayıda mektuba cevaplar vermiş,

3.3. Maverâ Dergisine Vermiş Olduğu Özel Bir Mülakat

İrfan Dünyamız Dergisinde 27 Nisan 2021 tarihinde yayınlanan "*Şuurlu Bir Âlim Ömer Lütfi Zararsız Hoca*" başlıklı yazıda Ömer Lütfi Zararsız'ın 1981 yılında Maverâ Dergisine vermiş olduğu bir mülakat alıntılanarak yeniden yayınlanmıştır.⁹

⁹ İrfan Dünyamız, *Şuurlu Bir Âlim Ömer Lütfi Zararsız Hoca* (Erişim 21 Nisan 2026).

İrfan Dünyamız Dergisi makalenin giriş bölümünde, Zararsız Hoca'nın, özellikle fıkıh alanındaki birikimini, dergi ve gazetelerde yayımlanan yazılarını ve Ahmet Naim Babanzâde'den sadeleştirip ilavelerle yayımladığı *"İslam'da Irkçılık ve Milliyetçilik"* kitabını öne çıkarmıştır.

Metinde Zararsız Hoca, yalnızca klasik anlamda bir din görevlisi değil; ilim, düşünce ve ahlak disipliniyle öne çıkan "şuurlu bir âlim" olarak sunulmuştur. Onun yaklaşımında en dikkat çeken nokta, din hakkında konuşmanın ciddi bir ehliyet gerektirdiği düşüncesidir. O, gelişigüzel, temelsiz ve kişisel kanaatlerle din adına hüküm verilmesini tehlikeli görmüş, bunun hem kişiyi hem toplumu yanlış yönlendireceğini savunmuştur. Bu yönüyle Zararsız, bilgi ile otoriteyi birbirine bağlayan, "herkesin her konuda konuşamayacağı" fikrini merkeze alan bir anlayış sergilemiştir.

Onun temel görüşlerinden biri de İslam'ın evrensel bir din olduğudur. Yazıdaki mülakatta İslam'ın belirli bir coğrafyaya, zamana ya da kültüre hapsedilemeyeceğini vurgulamıştır. Bu yüzden dinî meselelerin değerlendirilmesinde "yerel alışkanlıklardan çok Kur'an, sünnet ve muteber ilmî gelenek esas alınmalıdır" görüşünü savunmuştur. Ona göre bir mesele konuşulurken "ben- ce, bana göre" demek yerine, "İslam'a göre" ve muteber mezhep- müçtehit çizgisine göre konuşmak gereklidir demiştir. Bu tavır, onun şahsi yorumdan çok geleneğe bağlı, delile dayalı ve disiplinli düşüncesi benimsediğini göstermiştir.

Ömer Lütfi Zararsız'ın düşüncesinin merkezinde fıkıh vardır. O, fıkıhı yalnızca ibadetlerle sınırlı dar bir alan olarak değil, insanın Allah'a, kendisine, ailesine ve topluma karşı görevlerini düzenleyen kapsamlı bir sistem olarak görmüştür. Yazıdaki anlatı- ma göre fıkıhın, insan hayatının doğumdan ölüme kadar her anını kuşattığı; insanın yaptığı her davranışın bir hüküm çerçevesinde değerlendirildiği ifade edilmiştir. Bu yaklaşımın, onun dinî ha- yatı parçalı değil bütüncül gördüğüne ve fıkıhı da bu bütünlüğün pratiği olarak kabul ettiğine işaret ettiği anlaşılmıştır.

Zararsız'ın önemli fikirlerinden birinin, modern dönemde Müslüman toplumlarda yaşanan ilmî zayıflamaya yönelik eleş- tirisi olduğu ifade edilmiştir. Ona göre son yüzyıllarda mater-

yalist düşünceler, resmî ideolojiler, yetersiz din eğitimi ve dini birkaç ibadete indirgeyen yüzeysel bir anlayışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu ortamda derinlik sahibi âlimlerin, fakihlerin ve müçtehitlerin yetişmesinin zorlaştığı; buna karşılık yeterli bilgiye sahip olmadan din hakkında konuşan kişilerin arttığı belirtilmiştir. Bu tespitin, onun yalnızca bireysel dindarlıkla ilgilenmediğini, aynı zamanda İslam düşüncesinin kurumsal ve ilmî gerilemesini de dert edindiğini gösterdiği anlaşılmıştır. Yazıda aktarılan görüşlerine göre her Müslümanın, dinî hükümleri güvenilir kaynaklardan öğrenmesi ve öğrendiklerini kişisel menfaatlere göre değiştirmeden yaşamaya çalışması gerektiği vurgulanmıştır.

Fikir dünyasında öne çıkan bir diğer başlığın ise ırkçılık ve milliyetçilik eleştirisi olduğu belirtilmiştir. Yazıda, bu konuda bir eser kaleme aldığı özellikle ifade edilmiştir. Bu durumun, Zararsız'ın İslam'ı etnik veya ulusal sınırlar içinde değil, ümmet perspektifiyle değerlendirdiğini ortaya koyduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla onun düşünce çizgisinde, İslam kardeşliği ve fıkıh disiplini kadar, Müslümanları ayırtıran ideolojik aidiyetlere karşı duruşun da önemli bir yer tuttuğu anlaşılmıştır. Bütün bu yönleriyle Ömer Lütfi Zararsız'ın, geleneğe dayanan ancak hayatın içinden konuşan; fıkıhı yalnızca teorik bir bilgi alanı olarak değil, yaşanan hayatın rehberi olarak gören; din adına söz söylemede ciddiyet ve ehliyet arayan bir âlim olarak tasvir edildiği görülmüştür.

3.4. Diğer İlmî-Dinî Faaliyetleri

Ömer Lütfi Zararsız'ın oğlu M. Emin Zararsız'da bulunan özel arşivde, çok sayıda kendi el yazısı ile yazdığı mektuplar, değerlendirmeler bulunmaktadır. Ömer Lütfi Zararsız bu mektuplarını genelde iki nüsha olarak yazmış veya fotokopisini almış ve özel olarak arşivleyerek muhafaza etmiştir. Başta İslam Mecmuası¹⁰ olmak üzere dinî içerikli yayın yapan çok sayıda dergide yazıları ve kendisiyle yapılan röportajlar neşredilmiştir.

¹⁰ Mesela Hasan Hüseyin Ceylan'ın Hac konusunda yaptığı röportaj: Muhsin Özcan, Baş-

1979 İran İslam Devriminden sonra İran'dan gelen bazı Ayetullahlarla Ehl-i Sünnet-Şia tartışmaları yapmıştır. 1980'li yıllarda gelenekçi-modernist şeklinde bir tartışmanın yaşandığı dönemde Sadık Kınikoğlu'na ait Ankara Rüzgârlı Sokaktaki bürosunda hemen her Ramazan ayında gelenekçi bilinen hocalarla modernist bilinen hocaların bir araya getirilerek izleyiciler önünde tartışıldığı sohbetlerde Ömer Lütfi Zararsız hemen hepsinde yer almıştır. Mesela 1985 yılında yapılan bir sohbet toplantısına katılanlar (soyadına göre) Prof. Dr. Hüseyin Atay, Lütfi Doğan, Şeyho Duman, Mehmet Emin Er, Doç. Dr. Mustafa Fayda, Prof. Dr. Mehmet Hatipoğlu ve Ömer Lütfi Zararsız'dır.

Dini konularla ilgili kimi görevlilere mektuplar kaleme almıştır: En çok mektup yazdığı kişi Diyanet İşleri Başkanı Tayyar Altıkulaç'tır. Bu mektuplardan birinde Tayyar Altıkulaç'a 'Ramazan'ın başlangıcı için rü'yet mi, hesap mı önceliklidir?' sorusunu yöneltmiştir.

Söz konusu mektupların bir kısmını, dönemin Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüten Ali Bardakoğlu ve Mehmet Görmez'e hitaben kaleme aldığı; bir kısmını ise Din İşleri Yüksek Kurulu'nun vermiş olduğu fetvalara yönelik itirazlarını içerecek şekilde ilgili kurula gönderdiği ifade edilmiştir. Ayrıca köşe yazılarında dile getirilen bazı görüşlere katılmadığı durumlarda Hayrettin Karaman'a; televizyon kanallarındaki dinî içerikli programlarda yer alan ve isabetli bulmadığı görüşler söz konusu olduğunda ise ilgili kişilere yönelik yazılar kaleme aldığı belirtilmiştir. Öte yandan, hem Yozgat İmam Hatip Okulu'ndan hem de özel derslerinden talebesi olan Mehmet Yaşar Kandemir ile dinî meseleler üzerine gerçekleştirdiği çok sayıda yazışmanın da söz konusu özel arşiv içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir.

4. Milletvekilliği Dönemi

Ömer Lütfi Zararsız, 1973-1977 yılları arasında Türkiye Büyük

langıcından Günümüze Türkiye'de Haftalık Haber Dergiliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği) (İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996).

Millet Meclisinde MSP¹¹ Yozgat Milletvekili¹² olarak görev yapmıştır. Bu dönemde o, bizzat hazırladığı tek imzalı 6 adet kanun teklifi vermiş, 15 adet kadar kanun teklifinin de hazırlanmasına katkıda bulunmuştur. Komisyonlarda ve Genel Kurulda görüşülmekte olan kanunlarla ilgili 30 kadar değişiklik önergesi vermiş, Grup Sözcüsü olarak Kültür Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Danıştay bütçeleri üzerinde MSP Grubu adına konuşmuş, bütçe görüşmelerinde ve diğer zamanlarda çeşitli bakanlara 50 kadar yazılı ve sözlü soru sormuş, birkaç defa da gündem dışı konuşma yapmıştır. 6 adet kanun teklifinin tamamı Diyanet İşleri Başkanlığı ve din görevlilerinin durumunun iyileştirilmesine yönelik olmuştur.

Özellikle 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun Tadiline Dair Kanun Teklifi ile Diyanet İşleri Başkanlığının görev alanlarının genişletilmesi, yeni birimler oluşturulması, vaizlerin görev sahalarının genişletilmesi, hastane, ceza ve tevkif evleri, fabrika, işyerleri, çeşitli çocuk ve talebe yurtlarına Diyanet'e bağlı din görevlileri tayin edilmesi, din hizmetlerinin memurun muhakematı kanununa tabi hâle getirilmesi, bütün köyler kadroya kavuşuncaya kadar her yıl bütçe kanunu ile 3.000 köy imam hatip kadrosu verilmesi, açık olan imam hatip kadrolarına imam hatip okulu mezunlarından talip çıkmadığı takdirde hâlen vazifeli olan Kur'an Kursu öğreticileri veya müezzinlerden isteyenlerin naklen atanmasının sağlanması, vazifeli olan ilkokul mezunu müftü, müftü yardımcısı, vaiz, Kur'an Kursu öğreticisi, imam hatip ve müezzinlerin nitelik maddesinde yazılı görevlilerle aynı maaş derecelerine sahip olmaları ve geçmiş hizmetlerinin de intibakının sağlanması, mülhak cami ve mescit görevlilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı kadrolarına ge-

¹¹ MSP ve sonrasında kurulan siyasi partiler için bk; Durmuş Ali Koltuk, *Türk Siyasi Tarihinde Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009).

¹² MSP, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçiminde yaklaşık %11 oy alarak Meclis'e girmiş ve 48 milletvekili çıkarmıştır. Aynı tarihte yapılan Senato Kısmi Yenileme Seçiminde de 3 senatör çıkarmıştır. Bu senatörler Yozgat'tan seçilen Süleyman Ergin, Erzurum'dan seçilen Lütfi Doğan ve İstanbul'dan seçilen Ali Oğuz'dur.

çirilmesi ve mülhakta geçen hizmetlerinin intibakının sağlanması, vekil imam hatiplerin asaleten tayinleri ve vekâlette geçen sürelerinin intibakının sağlanması yönünde hükümler getirilmiştir. Ne yazık ki, bu teklif TBMM tarafından kabul edilmesine rağmen işlerlik kazanmamıştır.

İkinci Kanun Teklifi 657 sayılı Devlet Memurları Kanununu Değiştiren 12 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Ek Geçici 4 üncü Maddesinin (f) ve (i) Fıkralarının Değiştirilmesi Hakkında Kanun Teklifidir. Bu Teklif ile 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunda yer alan yazılı tahsil niteliğine sahip olmayan fakat müktesep hakla vazifeli bulundukları kadrolara atanan müftü, müftü yardımcısı ve vazizlerin 12. derecenin üçüncü kademesinden; imam hatip ve müezzinler ile Kur'an Kursu öğreticilerinin ise 13. derecenin birinci kademesinden işe başlatılmaları ve geçmiş hizmetlerinin de buna göre intibakının sağlanmasına yönelik hükümler getirilmiştir.

Üçüncü Kanun Teklifi 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun Teklifidir. Bu Teklif ile mülhak cami görevlisi iken veya bu görevden ayrıldıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında veya herhangi bir devlet dairesinde emekliliğe tabi bir göreve atanmış bulunanlara ve bundan sonra atanacakların mülhakta geçen hizmet sürelerinin emeklilik sürelerine eklenmesi, ayrıca çarşı ve mahalle bekçilerinin geçmiş hizmetlerinin emekliliklerine sayılmasına yönelik hükümler getirilmiştir.

Dördüncü Kanun Teklifi 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanunun 36. Maddesinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Üç Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Teklifidir. Teklif ile yürürlüğe girmeyen kanun hükümlerinden acil çözüm bekleyen bazı maddelerin değiştirilmesine, vekil imam hatiplerin doğrudan (hiçbir imtihana tabi tutulmaksızın) bulundukları kadrolara asaleten atanmış sayılmalarına, bunların vekâlette geçen sürelerinin intibaklarının sağlanmasına, açık olan imam hatip kadrolarına imam hatip okulu mezunlarından talip çıkmadığı takdirde hâlen vazifeli olan Kur'an Kursu öğreticileri veya müezzinlerden isteyenlerin naklen atanmasının sağ-

lanmasına, mülhak cami ve mescit görevlilerinin Diyanet İşleri Başkanlığı kadrolarına geçirilmesine ve mülhaktaki geçen hizmetlerinin intibakının sağlanmasına, daha evvel mülhaktan mazbuta geçen cami görevlilerinin mülhaktaki geçen hizmet sürelerinin intibakının sağlanmasına ilişkin hükümler getirilmiştir.

Beşinci Kanun Teklifi 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa Bir Geçici Madde Eklenmesine Dair Kanun Teklifidir. Bu Teklif ile kadrosuz köy ve mahalle imam hatiplerinden görevde iken veya görevden ayrıldıktan sonra herhangi bir Devlet dairesinde emekliliğe tabi bir hizmete tayin edilenlerin imamlıkta geçen sürelerinin borçlandırılarak değerlendirilmesine ve değerlendirilen bu hizmet sürelerinin emeklilik sürelere eklenmesi yanında kademe ilerlemesi ve derece yükselmesi şeklinde intibaka esas olmasının sağlanmasına yönelik hükümler getirilmiştir.

Altıncı Kanun Teklifi 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanununun 1992 sayılı Kanunla Değişik 2. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun Teklifidir. Bu Teklif ile kadrosuz köy imamlarının sigortalı hâle getirilmesine, kadrosuz köy imamlarından imamlıkta geçen sürelerinin değerlendirilmesine, koruma bekçilerinin geçmiş hizmetlerinin sigortalılık sürelerine eklenmesine, kadrosuz köy imamları ile koruma bekçilerinin eş ve çocuklarının sosyal sigorta yardımlarından yararlandırılmasına, bu sigortalıların ölümleri hâlinde eş ve çocuklarına maaş bağlanmasına yönelik hükümler getirilmiştir.¹³

Ömer Lütfi Zararsız'ın TBMM Genel Kurulunda MSP Grubu adına yaptığı konuşmalardan bazıları ise aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

İlk olarak Çalışma Bakanlığı bütçesi (1977) görüşmeleri sırasında yaptığı konuşması değerlendirilecektir. Ömer Lütfi Zararsız konuşmasına, Çalışma Bakanlığının temel görevinin çalışan ile işveren arasında barış, uzlaşmayı ve dengeyi sağlamak oldu-

¹³ Yukarıda verilen ve bizzat Ömer Lütfi Zararsız tarafından hazırlanarak TBMM'ye sunulan Kanun Teklifleri ile ilgili bilgiler, kendi el yazısı ile yazmış olduğu ve oğlu Muhammet Emin Zararsız'da bulunan notlardan derlenmiştir.

ğunu vurgulayarak başlamaktadır. Ona göre Bakanlık karıştırıcı değil yapıcı, kısırtıcı değil uzlaştırıcı bir rol üstlenmelidir. Çalışma hayatındaki düzenin sağlanması, toplumdaki huzurun korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca yurtdışındaki işçilerin sorunlarıyla ilgilenilmesini ve Çalışma Meclisinin yeniden toplanmasını olumlu gelişmeler olarak değerlendirmektedir.

Zararsız'ın konuşmasının temelinde “millî görüş” anlayışı yer almaktadır. Bu anlayışa göre çalışma hayatındaki sorunlar toplumun değerlerine, inancına ve millî yapısına uygun çözümlerle ele alınmalıdır. Ona göre güçlü bir toplum ancak sağlam fikirlerle ve köklü düzenlemelerle kurulabilir. Millî Selamet Partisinin amacı da bu sorunları köklü şekilde çözmektir. Konuşmasının genelinde Zararsız, çalışma hayatındaki huzursuzlukların giderilmesi için devletin aktif ama adil bir rol üstlenmesi gerektiğini savunmakta; çalışan ile işveren arasında sevgi, saygı ve dengeye dayalı bir sistemin kurulmasını önermektedir. Böylece hem ekonomik kalkınmanın hem de toplumsal barışın sağlanabileceğini ifade etmiştir.

Konuşmasında Kültür Bakanlığının önemine dikkat çeken Zararsız, bu kurumun millî kültürü koruyup geliştirecek güçlü bir yapıya sahip olması gerektiğini belirtmiş, ancak Bakanlığın materyalist ve milletin değerlerine aykırı bir anlayışla hareket etmesi halinde fayda yerine zarar getirebileceği uyarısında bulunmuştur. Millî Selâmet Partisinin kültür anlayışını ise ahlak ve maneviyat temeline dayandırmış; gençlerin inançlı, vatansever, millî değerlere bağlı bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Zararsız'ın konuşmasında somut öneriler de önemli yer tutmuştur: Kültür faaliyetlerinin tek elde toplanması, yayın yoluyla millî birliğin güçlendirilmesi, zararlı ideolojik eserlerin engellenmesi ve millî kültürü yansıtan eserlerin teşvik edilmesi gerektiğini önermiştir. Dil meselesine özel bir vurgu yaparak Türkçenin “uydurma ve yozlaştırıcı” akımlardan korunması, bir dil akademisinin kurulması ve ciddi bir sözlük hazırlanması gerektiğini savunmuştur. Ayrıca ders kitaplarının millî kültüre uygun hâle getirilmesi, kütüphanelerin bilinçli bir şekilde zenginleştirilme-

si ve İslâm Ansiklopedisinin dikkatle hazırlanması gibi konuları da öncelikli görevler arasında saymıştır.

Konuşmasının ilerleyen bölümlerinde kültürün millî birlik üzerindeki rolünü daha da vurgulayan Zararsız, kültür birliğinin toplumdaki kardeşliği ve dayanışmayı sağlayacak en önemli unsur olduğunu ifade etmiştir. Ona göre kültür, dış etkilerden etkilenebilir; ancak kendi özünü koruyamazsa zayıflar ve yok olur. Bu da milletin kimliğini kaybetmesi anlamına gelir. Bu nedenle gençlere tarih şuuru kazandırılması ve millî kültürün kökleştirilmesi hayati bir zorunluluktur. Ömer Lütfi Zararsız'ın konuşması güçlü bir şekilde millî kültürün korunması, manevi değerlerin öne çıkarılması ve kültür politikalarının bu temelde yeniden şekillendirilmesi gerektiğini savunan bir çerçeve sunmuştur. Konuşmasının sonunda ise bütçenin millet için hayırlı olması temennisinde bulunarak sözlerini tamamlamıştır.

Ömer Lütfi Zararsız'ın, yukarıda özetlenen Çalışma Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı bütçe görüşmelerindeki konuşmalarının yanı sıra, Diyanet İşleri Başkanlığı (1977), Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Danıştay bütçelerinin görüşmeleri sırasında da önemli fikirler ve faaliyetler ortaya koymuştur. Bu konuşmalarında özellikle dinî ilimlere olan vukufiyetini yansıttığı, meseleleri ilmî bir perspektifle ele aldığı ve âlim kimliğini belirgin biçimde ortaya koyduğu görülmüştür.

Sonuç

Ömer Lütfi Zararsız'ın gerek ilmî faaliyetleri gerekse resmî görevleri çerçevesinde ortaya koyduğu düşünceler, onun güçlü bir âlim kimliğine sahip olduğunu açıkça göstermiştir. Dinî meseleleri ele alışında yüzeysel yaklaşımlardan uzak durmuş; fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimleri derinlikli bir şekilde yorumlayarak, bu birikimini hem yazılı eserleri hem de yetiştirdiği talebeler aracılığıyla sonraki nesillere aktarmıştır. Bu yönüyle Zararsız, yalnızca bilgi sahibi bir din adamı değil, aynı zamanda ilmi hayata yön veren bir rehber olarak temayüz etmiştir.

Onun âlim kimliğinin en belirgin özelliklerinden biri, din hakkında konuşmada ehliyet ve ciddiyet ilkesini esas almış olmasıdır.

Gelişigüzel ve temelsiz yorumlara karşı çıkmış; dinî hükümlerin ancak sahih kaynaklara ve köklü ilmî geleneğe dayanarak ifade edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fıkıhı, hayatın bütün alanlarını kuşatan bir sistem olarak görmesi ve dinî hayatı parçalı değil bütüncül bir anlayışla değerlendirmesi, onun ilmî derinliğini ve metodolojik tutarlılığını ortaya koymuştur.

Zararsız'ın ortaya koyduğu fikirler ve yürüttüğü faaliyetler, onun sadece bireysel dindarlıkla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda İslâm düşüncesinin karşı karşıya olduğu ilmî ve toplumsal sorunlara çözüm arayan bir âlim olduğunu göstermiştir. Modern dönemde yaşanan ilmî zayıflamaya yönelik eleştirileri, ümmet bilincini öne çıkaran yaklaşımı ve kültürel yozlaşmaya karşı geliştirdiği fikirler, onun yaşadığı döneme müdahil olan, sorumluluk sahibi bir ilim adamı olduğunu ortaya koymuştur. Bu yönleriyle Ömer Lütfi Zararsız, ilmi hayatla toplumsal sorumluluğu birleştiren mütefekkir bir âlim olarak değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Cebeci, M. Cemal. *Doksaniüç Yılın Ardından Hatıralarım*. Ankara: Kimder Yayınevi, İkinci Baskı, 2014.
- DİB. Mehmet İhsan Efendi. *TDV İslam Ansiklopedisi* 28/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2018.
- İrfan Dünyamız. *Suurlu Bir Alim Ömer Lütfi Zararsız Hoca*. Erişim 21 Nisan 2026. <https://irfandunyamiz.com/suurlu-bir-alim-omer-lutfi-zararsiz-hoca-kimdir/>
- Koltuk, Durmuş Ali. *Türk Siyasi Tarihinde Milli Nizam ve Milli Selamet Partileri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Memurlar. *Demetevler Özelifsitesinden, Devlet'e yolculuk*. Erişim 21 Nisan 2026. <https://www.memurlar.net/haber/515755/demetevler-ozelif-sitesinden-devlet-e-yolculuk.html>
- Nefes. *Öz Elif Sitesi'nden MİT'in başına*. Erişim 21 Nisan 2026. <https://www.nefes.com.tr/yazarlar/aytunc-erkin/oz-elif-sitesinden-mitin-basina-55813>
- Özcan, Muhsin. Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Haftalık Haber

Dergiciliğinin Gelişim Evreleri (Akis Dergisi Örneği). İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı Genel Gazetecilik Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Türkiye Yazarlar Birliği. Ömer Şahin'den: *Site Devleti, Elif Cumhuriyeti*. Erişim 21 Nisan 2026. <https://www.tyb.org.tr/omer-sahinden-site-devleti-elif-cumhuriyeti-20073h.htm>

Vikipedi. *Emin Zararsız*. Erişim 21 Nisan 2026. https://tr.wikipedia.org/wiki/Emin_Zarars%C4%B1z

Yarbay, Ersönmez. *Yapı Kooperatifçiliği ve S.S Köprü Konut Yapı Kooperatifinin Hikayesi*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2022.

Yeni Şafak. *İktidarın Yolu 'Öz Elif'ten Geçti*. Erişim 21 Nisan 2026. <https://www.yenisafak.com/hayat/iktidarin-yolu-oz-eliften-gecti-2381181>

TASAVVUFÎ GELENEKTE HİZMET ANLAYIŞI: EMİRCİ SULTAN ÖRNEĞİ

Edibe BOYRAZ*

Giriş

Tasavvuf, bireylerin manevi eğitimle birlikte içsel dönüşüm yaşayarak olgunlaşma eğitimini ve bu yapılandırıcı eğitimin süreçlerini konu edinen bir disiplindir. Tasavvufî terminolojide bireylerin olgunlaşma sürecinin adı, seyr u sülûk olup bu manevi yolculukta nefsin tezkiyesi ve ruhun tasfiyesi hedeflenir. Tasavvufî eğitimde bu amaç çerçevesinde birtakım uygulamalar geliştirilmiştir. Riyâzet ve mücahede metotları olarak bilinen az yemek, az uyumak, az konuşmak, halvet ya da uzletle halktan uzaklaşmak gibi uygulamalarla nefis tezkiyesinin sağlanması murad edilir. Bunun yanında sohbet ve seyahat de sûfîlerin olgunlaşma yolunda başvurdukları yöntemler arasında zikredilir. Mezkûr gayeye yönelik sayılabilecek bir diğer uygulama ise hizmettir. Tasavvufta hizmet metodu, hemen hemen her tarikatla görülen bir faaliyet türüdür. Öyle ki bazı tarikatlarda hizmet halvetten üstün tutulmuş, halvetten hâsıl olması beklenen “çile çıkarma” eyleminin yerini hizmet alabilmiştir. Hizmet kavramı ayrıca “dört kapı

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. ORCID ID: 0000-0002-2388-5855

kırk makam” olarak bilinen, Ahmed Yesevî’nin (ö. 562/1166) ve sonrasında Hacı Bektâş-ı Velî’nin (ö. 669/1271 [?]) tasavvuf anlayışında kendisini gösteren tasavvufî öğretide tarikat kapısının beşinci makamı olarak zikredilmektedir.

Tasavvuf tarihinde hususiyetle kurumsal tasavvuf bazında hizmet anlayışına yönelik çok sayıda faaliyetin vuku bulduğu bilinmektedir. Bu faaliyetler çoğunlukla tekkeler aracılığıyla kurumsal sosyal hizmet anlayışı ile sosyal hayatta yer bulmuş, bazen de bireyler bazında hizmet faaliyetlerinin sürdürüldüğü gözlemlenmiştir. Bilindiği üzere tekkeler kimi zaman yemek/çorba dağıtılan bir aşevi, kimi zaman hasta ve yardıma muhtaç kimse-lerin bakımının sağlandığı bir bakımevi ve kimi zaman da yolcuların konaklama hizmetini üstlenen bir kervansaray hüviyeti ile fonksiyonelleşmiş yapılardır. Malazgirt Zaferî’nin akabinde Anadolu’da Türk-İslam kültürünün yaygınlaşması noktasında Türkistan’dan Anadolu’ya göç eden tasavvufî zümrelerin ve onların kurduğu tekkelerin önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. 13. yüzyılda Anadolu’nun bağrında bu gaye ile hareket ettiği bilinen Emirci Sultan da Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşması noktasında mühim bir yere sahip olan bir Türkmen şeyhidir. Emirci Sultan’ın zaviyesini o vakitler “Ziyaret Yeri” denilen, kervanların/yolcuların güzergahında yer alan bir noktaya kurduğu, yüzyıllar boyunca bu tekkenin hem derviş yetiştirdiği ve hem de yolculara hizmet ettiği bilinmektedir.

Bu çalışmada tasavvufî gelenekte mühim bir yere sahip olan hizmet anlayışı ve hizmetin tasavvufî manası anlaşılmaya çalışılacak, Emirci Sultan’ın tasavvufî yaşantısında mühim bir yer tuttuğu anlaşılan “hizmet” anlayışı, bu anlayışın Türk-İslam kültürüne dayanan kökleri, Emirci Sultan’ın tasavvufta bir meşrep sayılan Üveysîlik ile ilişkilendirilmesi üzerinden Üveysîlik ile hizmet kültürünün ilişkisi, Üveysîlikle nitelenen diğer sûfîlerin tasavvufî yaşantılarında hizmet ameliyesinin önemi tartışılacaktır. Çalışmanın sonucunda serdedilen şahsiyet ve uygulama özelinde, tasavvuf tarihi bazında karşılaştırma ve analiz yöntemlerine başvurularak eldeki bulgu ve veriler ışığında bir senteze ulaşılmaya gayret edilecektir.

1. Tasavvufta Hizmet Anlayışı

Tasavvufi eğitim metotlarından biri olarak hizmet, kelime olarak birinin ihtiyacını karşılamak anlamındadır.¹ Hizmet, tasavvufi bir terim olarak sufilere ve fakirlere hizmet ederek onların maddi ihtiyaçlarını karşılamak manasına gelmektedir.² Tasavvufta himmet, hizmete bağlı görülmüş, “hizmet eden himmet bulur” anlayışı benimsenmiştir. “Allah’a yardım edersiniz, O da size yardım eder”³ ayetinin buna işaret ettiği düşünülmüştür.⁴ Tasavvufta hizmet, nafile ibadetten daha makbul görülmüştür. Nitekim bir gün seferde bulunan sahabelerden kimisi oruç tutmuş, oruç tutmayanlar ise onlara hizmet etmişti. Hz. Peygamber bunun üzerine “Bugün oruç tutmayanlar oruç tutanlardan daha çok sevap kazandı” buyurmuştur.⁵

Sufiler hizmet konusunda Hz. Musa’nın Hz. Hızır veya Hz. Şuayb’a hizmet ettikten sonra ilahi müşahedeye mazhar olduğunu ifade ederler.⁶ Keza Hz. Peygamber’in “Bir kavmin efendisi onlara hizmet edendir” hadisini de tasavvufta hizmetin bir eğitim metodu oluşuna delil gösterirler. Allah Teâlâ’nın, Hz. Dâvûd’a: “Ey Dâvûd! Bana tâlib olan ve beni isteyen birini gördüğün zaman onun hizmetçisi (hâdimi) ol!” diye vahyettiği aktarılmıştır. Buna göre hâdim, Allah’ın hizmetlerine karşılık kulları için hazırladığı ecir ve sevabı arzulayarak hizmete giren kişidir. Hâdim, tâliblerin gönlünü rahatlatmak, Allah’a yönelenlerin duygu ve düşüncelerini dünyevî kaygılardan uzaklaştırmak ister. Yaptığı her işi, temiz bir niyet güderek yalnız Allah için yapar. Vaktini, Allah’ın kullarına hizmet ederek değerlendirir.⁷

¹ İbrahim Enis vd., *el-Mu’cemu’l-vasît* (Kahire: Mektebetu’s-Şurûku’d-Devliyye, 1461), 221.

² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kalcı Yayınevi, 2012), 171.

³ *Kur’ân Yolu* (Erişim 17 Nisan 2026), al-Tahrîm , 47/7.

⁴ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009), 279.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihu’l-Buhârî* (Riyad: Darü’s-Selam, 1999), “Cihad”, 71.

⁶ Ömer Yılmaz, “Tasavvufi Düşünce Müşîdinin İnsan Yetiştirmedeki Rolü”, *Kutlu Doğum Haftası “Hz. Peygamber Ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz” Sempozyumu (18-20 Nisan 2014)* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 664.

⁷ Ebu Hafs Şihabüddin Ömer Sühreverdî, *Tasavvufun Esasları (Avârifü’l-meârif Tercemesi)*, çev. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz (İstanbul: Vefa Yayınları, 1990), 118.

Tasavvufi düşüncede hizmette gönüllülük esastır. Gönüllülükte karşılık beklemeden hizmet etme anlayışı mevcuttur.⁸ Nitekim nefsinin belli bir olgunluğa eriştirememiş kişiler için hizmet Allah ile kendisi arasında bir perdeye dönüşebilmektedir.⁹ Tövbe ve ihsan bilincine sahip olanlar, hizmette kusur etmemeye ve kibre kapılmamaya özen gösterirler.¹⁰ Tasavvuf ehli yaptıkları hizmetin karşılığını insanlardan değil, yalnızca Allah'tan beklemeyi bir disiplin haline getirmiştir.¹¹ Tasavvufi ahlakta hizmette karşılık beklenmez ve kişi ayırımı yapılmaz.¹² Toplumun yararına hizmet etmek, kişiyi nefsinin esiri olmaktan ve kibirden kurtaran bir arınma yöntemidir. İbadet niyetiyle yapılan hizmet, kulu Allah'a yakınlaştırırken, kendi çıkarına hizmet etmek insanı "hezimet" yoluna sürükler.¹³

Tasavvuf yoluna giren bir mürid için mürşidine hizmet etmek, yolun en mühim kurallarından birisidir. Ahmed Yesevi "Pîr eteğin muhkem tutup hizmet kılğıl/Hizmet kılğan hergiz yolda kalğanı yok" diyerek hizmet edenin asla yolda kalmayacağını ifade eder. Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) ise "Şeyh-i kâmil hizmetinde(n) fâriğ olma iy Yûnus" diyerek, kâmil bir mürşide hizmetten bir an bile geri durulmaması gerektiğini belirtir.¹⁴ Dolayısıyla müridin mürşidine hizmet etmesi büyük bir onur kabul edilir. Bu durum, mürşidin sadece şahsi ihtiyaçlarını karşılamak değil, onun manevi terbiyesi altında kalarak hal ve hareketlerinden örnek almaktır.¹⁵

Tasavvufi eğitimde hizmet, kişinin başkalarına hizmet ederek kibir duygusundan kurtulmasını ve belirli davranış kuralla-

⁸ Yılmaz, "Tasavvufi Düşüncede Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü", 664.

⁹ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 279.

¹⁰ Betül Türkel, "Toplumsal ve Tasavvufi Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü", *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*, ed. Mehmet Özkan vd. (Bursa: Emin Yayınları, 2025), 489.

¹¹ Türkel, "Toplumsal ve Tasavvufi Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü", 485.

¹² Muzaffer Ertuğrul, "Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı: Mahmud Sami Ramazanoğlu (1892-1984) Örneği", *Sıfıyye* 16 (30 Haziran 2024), 99.

¹³ Türkel, "Toplumsal ve Tasavvufi Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü", 490-491.

¹⁴ Yılmaz, "Tasavvufi Düşüncede Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü", 655.

¹⁵ Kasım Kocaman, "Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özeğitim Yöntemleri", *Journal of International Social Research* 13/70 (30 Nisan 2020), 1164.

rını yaparak ve yaşayarak öğrenmesini sağlayan temel bir yöntemdir.¹⁶ Tasavvufi eğitim sürecinde sâlik öncelikle içe dönük (enfüsî) bir eğitimden geçer, daha sonra ise birtakım dışa dönük hizmetlere yönlendirilir.¹⁷ Bir müridin manevi eğitime tam olarak başlamadan önce genellikle üç yıllık bir hazırlık sürecinden geçtiği belirtilir. Bu süreç; bir yıl halka hizmet, bir yıl Hakk'a hizmet ve bir yıl da kendi kalbini müşahede (gözlemleme) şeklinde kurgulanmıştır.¹⁸

Tasavvufta halka hizmet etmek, Hakk'a ulaşmanın en önemli kapılarından biri olarak kabul edilir. Tasavvuf kültüründe topluma hizmet, Hakk'a hizmet olarak görülmüştür. Tasavvufi değerlerin temelinde, topluma sunulan her türlü hizmetin aslında Allah'a (Hakk'a) yapılan bir hizmet olduğu anlayışı yatar. Bu anlayış, hizmetin takva ve ihlas ile gerçekleştirilmesini sağlar.¹⁹ Tekkeler, gönül aleminde seyr u sülûk edenlere hizmet ettiği gibi, maddi alemde de türlü hizmet fonksiyonu görmüşlerdir.²⁰

Hizmetin nihai gayesi insanı Allah'a yakınlaştırmaktır.²¹ Hizmet yönteminin nihai amacı, hizmet etme yoluyla kişinin ilahi hakikatleri almaya uygun bir gönül safiyetine erişmesidir.²² Hizmetin hakikati, kendini insanlara feda etmek, onların sevgisinde kendini unutmaktır.²³ Sufilere göre hizmet vermek (malından, vaktinden ve hatta gerektiğinde canından) ve paylaşabilmek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu fedakârlık, takva ile doğru orantılıdır. Hizmet takvanın oluşup gelişmesine zemin oluşturduğu gibi, hizmetin niteliğini de takvanın boyutu belirlemektedir. Hizmet davranışı aynı zamanda kulun, merhameti yalnız kendisine has değil, tüm varlığa şamil hale getirmesidir.²⁴

¹⁶ Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri", 1164.

¹⁷ Yılmaz, "Tasavvufî Düşüncede Müşîdin İnsan Yetiştirmedeki Rolü", 659.

¹⁸ Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri", 1164.

¹⁹ Ertuğrul, "Güzel Ahlakî Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı", 101; Türkel, "Toplumsal ve Tasavvufî Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü", 474-475.

²⁰ Mustafa Kara, *Tasavvuf Kültürü* (İstanbul: Anadolu Ay Yayınları, 2019), 123.

²¹ Türkel, "Toplumsal ve Tasavvufî Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü", 477.

²² Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri", 1165.

²³ İmam Gazali, *Kimya-yı Saadet*, çev. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir Yayınları, 2001), 221.

²⁴ Adem Ergül, *Rabbani Eğitim* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 130-131.

Tasavvufi hizmet anlayışı kapsayıcıdır; din, dil, mezhep ayrımı yapmaksızın Allah'ın yarattığı her kula hizmet etmeyi bir hak olarak görür. Yardıma ihtiyacı olan herkese karşı merhametle yaklaşmak ve onların yükünü hafifletmek esas kabul edilir. Vakıf geleneğiyle iç içe geçmiş olan tasavvufi hizmet, “gönüllü hizmetkârlık” esasına dayanır. Kişi, arkasında bıraktığı vakıflar ve eserler aracılığıyla kendi amellerini ve hizmetini geleceğe taşır.²⁵

Sufi gelenekte var olan hizmet anlayışı, herhangi bir çıkar ya da menfaat gözetmeksizin hareket etmeyi gerektirir. Nitekim sâlikin gayesi Rabbine kulluk yaparak nefsinin kölesi olmaktan kurtulmak, hürriyetine kavuşmaktır. Hür kişiler herhangi bir karşılık beklemez, menfaat ya da çıkar beklentisine girmezler zira hedef, nefsin ya da başkalarının değil, yalnızca Allah'ın hoşnut kılınmasıdır. Dolayısıyla sufilerin hizmet davranışında “hür” duygu ve düşüncenin neticesi olarak yalnızca Allah rızasını gözeterek hizmet etmek söz konusudur.²⁶

2. Tarikatlarda Hizmet Geleneği

Tasavvuf edepten ibarettir, denilmiştir. Hizmet süreci, sadece fiziksel bir iş değil, günlük hayattaki tüm davranışların (selamlaşma, oturup kalkma, yemek yeme kuralları vb.) öğrenildiği bir edep ve adap eğitimidir.²⁷

Nakşibendiyye yolunun büyüklerinden Ubeydullah Ahrâr'ın (ö. 895/1490), “Herkesi bir kapıdan götürdüler, bizi hizmet kapısından götürdüler”²⁸ sözü, bu gelenekte hizmete verilen merkezi önemi vurgular. Hâcegân büyüklerinden İsmail Atâ ise hizmetin ölçüsünü; “Halka güneşte gölge, soğukta elbise, açlıkta ekmek olmak” şeklinde tanımlamıştır.²⁹

Hizmet anlayışı, kişinin kendi rahatından vazgeçmesini gerek-

²⁵ Türkel, “Toplumsal ve Tasavvufî Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü”, 480-483; Ertuğrul, “Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı”, 107.

²⁶ İbrahim Işıtan, *Sufi Davranış Sûfi Perspektife Göre Manevî Davranış Gelişimi* (İstanbul: Diwan Kitap, 2024), 143.

²⁷ Kocaman, “Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri”, 1165.

²⁸ Fahreddin Ali Sâfi, *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât* (Le knev: Matbaa-i Münşi Naval Kişor, 1315/1897), 230. Akt. Ertuğrul, “Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı”, 101.

²⁹ Safi, *Reşehât*, 14. Akt. Ertuğrul, “Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı”, 101.

tirir. Öyle ki, örneğin Nakşibendiyye yolunun son dönem mutasavvıflarından Mahmud Sami Ramazanoğlu (1892-1984) tekke misafirlere yer kalmadığında bir dolabın içinde sabahlamış, hasta bir müridinin on sekiz ay boyunca tüm şahsi bakımıyla bizzat ilgilenmiştir. Ayrıca hizmet sadece tekke ile sınırlı değildir. Tasavvufta mürid, müridini sadece zikirle değil, hizmetle de eğitir. Sami Efendi Kâbe'de tavaf ederken yerdeki çöpleri toplayarak müridine de aynısını yapmasını işaret ettiği, böylece ibadet ile hizmeti birleştirdiği aktarılır.³⁰

Mevlevilikte derviş adayı (nev-niyaz), manevi olgunluğa erişmek için 1001 günlük çilesini “matbah-ı şerif” denilen bölümde hizmet ederek geçirir. Bu süreçte kişiye edep, adap ve sabır doğrudan hizmet yoluyla öğretilir.³¹ Mevlevilikteki 18 farklı hizmet kolu mevcuttur. Bu hizmetler aracılığıyla dervişin sabretmeyi, rıza göstermeyi ve benlik duygusundan arınmayı öğrendiği ifade edilir.³² Bu görevlerden bazıları şunlardır: Ayakçı, tekkeye yeni giren canın ilk görevidir; temizlik, odun taşıma ve getir-götür işlerinden sorumludur. Süpürgeci (Kennas), tekkenin çevresinin temizliğine bakar. Somatçı, sofrayı kurup kaldırmak ve yemek sonrası temizliği yapmakla görevlidir. Pazarcı, tekkenin mutfak alışverişini yapar. Bu-laşıkçı, Çamaşırcı (Câmeşûy) ve Yatakçı, tekke mensuplarının hijyen ve düzeninden sorumlu diğer hizmet kollarındandır. Hizmet sadece fiziksel bir iş değil, Hakk’a giden yolda bir olgunlaşma aracıdır. Örneğin “saka postu”nda beklemek, dervişin önce kendi manevi susuzluğunu gidermesi, sonra da başkalarına hizmet ederek (su vererek) Hak aşkını yayması anlamına gelmektedir.³³

Mevlevihanelerdeki hizmet yapısı, günümüzdeki işletmelere ilham verecek kadar profesyonel bir düzene sahiptir. Bu hizmet anlayışında rekabet yerine sosyal bağlılık ve görev bilinci ön plandadır. Mevlevilikteki bu hizmet ve mutfak kültürü (lokma kültürü), günümüzdeki düğün, cenaze yemekleri ve aşevlerin-

³⁰ Ertuğrul, “Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı”, 101-102.

³¹ İmren Yıldız - Ali Özkan, “Türk Tasavvuf Öğretisi Olarak Mevlevilikte Manevi Eğitim”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (31 Mayıs 2017), 49-51.

³² Kocaman, “Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri”, 1164.

³³ Yıldız - Özkan, “Türk Tasavvuf Öğretisi Olarak Mevlevilikte Manevi Eğitim”, 51-53.

deki ikram geleneğinin bir kökeni olarak görülmektedir.³⁴ Böylelikle Türk-İslam geleneğinde hizmetin sadece bir iş olmadığı, kişinin nefsini eğiterek “insan-ı kâmil” olma yolunda yürüdüğü temel bir disiplin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Mevleviliğe benzer biçimde Alevî-Bektâşî geleneğinde de cem ayinleri, kutsal kabul edilen on iki hizmet üzerinden yürütülür.³⁵ Bu hizmetler, sadece fiziksel görevler değil, her birinin başında ve sonunda dualar (gülbanklar) okunan manevi birer erkân olarak kabul edilir. On iki temel hizmet kolu şu şekilde sıralanır: Mürşid (Dede), Rehber, Ferrâş (Süpürgeci), Zâkir (Âşık), Sakka (İbrikçi), Sofracı (Lokmacı). Diğer hizmetler arasında Peyik (haberleşme), Bekçi (güvenlik), Gözcü (düzen), İznikçi (temizlik/tertip), Çerağcı (aydınlatma) ve Pervâne (semah) yer alır.³⁶

Tasavvufi bir meclis olan “Koldan Kopma Cemi” gibi toplantılar, gençleri bu hizmetlere alıştırmak ve onlara tarikat mefkûresini aşlamak amacıyla kullanılır. Hizmetler aracılığıyla kişiye ahlaki değerler ve edep-erkân öğretilir. Cemlerde yürütülen hizmetler, sadece dini bir ritüel değil, aynı zamanda toplumdaki sorunların çözüldüğü, küskünlerin barıştırıldığı ve sosyal dayanışmanın sağlandığı bir platformdur. Bu yönüyle hizmet, ahlak anlayışının şekillenmesinde büyük rol oynar.³⁷ Böylelikle hizmet anlayışının Alevî-Bektâşî tasavvufunda hem manevi bir olgunlaşma aracı hem de toplumsal düzenin ve dayanışmanın temel dişiği olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Horasan yöresinde toplanan ve “Horasan Mektebi” olarak bilinen tasavvuf akımı, 12. Yy.’da Ahmet Yesevi tarafından teşkilatlandırılmış olup bu okulda eğitim Türkçe yapılmış, kadın, erkek, genç, yaşlı olmak üzere herkes eğitim görmüştür. Burada yetişen dervişler daha sonra hizmet için Anadolu’ya ve bir kısmı da Balkanlar’a dağılmıştır.³⁸ Genel kanıya göre, Horasan Erenle-

³⁴ Yıldız - Özkan, “Türk Tasavvuf Öğretisi Olarak Mevlevilikte Manevi Eğitim”, 48-54.

³⁵ Cenksu Üçer, “Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 88 (18 Aralık 2018), 59.

³⁶ Üçer, “Cemevi”, 67-68.

³⁷ Üçer, “Cemevi”, 65-66.

³⁸ Belkis Temren, “Tasavvuf ve Bektaşilik Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 40 (2006), 206.

ri Pirleri'nin şu sözüyle hareket etmişlerdir: "... Şu ata bin, batıya doğru git, atın durduğu yerde in ve hemen hizmete başla."³⁹

Türk tasavvufunun ve Bektaşiliğin belirgin bir özelliği, İslam tasavvufundaki "Hak ile Hak olmak" (manevi olgunluk) aşamasını halka hizmetle bütünleştirmesidir. Bu anlayış, manevi kazanımların topluma fayda sağlayacak şekilde "Hak'tan halka" sunulması esasına dayanır. Horasan Okulu'ndan yetişen dervişler Anadolu ve Balkanlar'ın çeşitli yörelerine giderek "halkın gereksinimleri doğrultusunda" hizmete başlamışlardır.⁴⁰

Bektaşilikte yola katılan birinden beklenen temel amaç, edindiği kazanımlarla oluşturduğu olgun ve yetkin kişilikle halka hizmet sunmasıdır. "Yola katılana da kabul töreninde yapılan nasihat, "seni senden aldık, sana teslim ettik" şeklindedir. Ondan beklenen, kazanımlarıyla oluşturduğu olgun ve yetkin kişilikle, halka hizmet sunmasıdır." Bu anlayışa göre kişi, kendi aklını ve sorumluluğunu kullanarak topluma faydalı olmalıdır.⁴¹

Hacı Bektaş Veli çevresinde şekillenen bu okulun, Anadolu'da sahipsiz kalmış topluluklara yol gösterme hizmetini üstlendiği görülmektedir.

"Bu dönemin belirgin özelliği, İslam tasavvufundaki 'Hak ile Hak olmak' aşamasını, halka hizmet etmekle bütünleştirerek 'Hak'tan halka' sunmasıdır. Horasan'da başlayan oluşum Anadolu'da gelişmiş, Anadolu'da sahipsiz kalmış Türkmenlere yol gösterme hizmetini de üstlenen Hacı Bektaş Veli çevresinde, Türk töresi ve Türk diliyle bezenerek şekillenmiş ve sonraları Bektaşilik adı verilen tasavvuf okulu kurulmuştur."⁴²

3. Orta Anadolu'da Hizmet Eden Kolonizatör Bir Türkmen Şeyhi: Emirci Sultan

13. yy.'dan itibaren bazı siyasi gelişmelerle birlikte Anadolu'nun Türkleşmesi ve dolayısıyla İslamlaşması hız kazanmıştır.⁴³ Ana-

³⁹ Mustafa Kara, Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler (İstanbul: Dergah Yayınları, 1980), 147.

⁴⁰ Temren, "Tasavvuf ve Bektaşilik Üzerine Bir Değerlendirme", 206-207.

⁴¹ Temren, "Tasavvuf ve Bektaşilik Üzerine Bir Değerlendirme", 209.

⁴² Temren, "Tasavvuf ve Bektaşilik Üzerine Bir Değerlendirme", 207.

⁴³ Zahide Ay, "13. Yüzyılda Anadolu'nun İslamlaşma Sürecindeki İsmaili Etkiler ve Bu Etkilerdeki Vefâilîk Boyutu", *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (2016), 3.

dolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinin yumuşak ve hızlı sağlanmasında kolonizatör de denilen, baba, dede, sultan veya abdal olarak anılan sufilerin etkisi büyüktür. Bu Türkmen dervişler, kendi obaları ile birlikte Anadolu topraklarına göç etmiş, burada Türk kültürünü yaşatmaya devam etmenin yanı sıra, bölge halkına İslam'ı sevdirmiş ve İslam'ın bu topraklarda yayılmasına aracılık etmişlerdir. Emirci Sultan da bu kolonizatör Türk dervişleri arasında zikredilen bir şahsiyettir. Halk arasında anlatılan menkıbelere göre soyu Ahmed Yesevi'ye dayanmaktadır. Buradan hareketle, kendisinin Anadolu'daki Yeseviyye ve Vefâiyye geleneğinin temsilcilerinden olduğu söylenebilir.⁴⁴ Emirci Sultan, Anadolu'daki Yeseviyye varlığının en önemli kanıtlarından biri olarak görülmektedir.⁴⁵

Emirci Sultan, Orta Anadolu'da Bozok sancağına obası ile birlikte göç ederek zaviyesini kurmuş ve burada irşad ve tebliğ faaliyetlerini gerçekleştirmiştir. Zaviyesi bölgenin saygın yerlerinden birine dönüşmüştür. Günümüzde de Emirci Sultan bölgede yaşayan halk nezdinde saygıdeğer bir şahsiyettir. Emirci Sultan'la ilişkili pek çok menkıbe mevcuttur. Bu menkıbelerin bir kısmı literatüre aktarılmış, bir kısmı ise hala sözlü kültürde yer almaya devam etmektedir. Menkıbelerde Emirci Sultan'ın Ahmed Yesevi geleneği ile ilişkili olduğu anlatılmaktadır. Emirci Sultan, Anadolu Selçuklu hükümdarı I. Alaaddin Keykubat ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev devirlerinde Bozok mıntıkasında yaşamış bir Türkmen babasıdır.⁴⁶

Hayatına ilişkin bilgiler, ulaşılabilen en eski kaynaklar olarak Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden⁴⁷, Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Vilâyetname*'sinden⁴⁸, Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Künhü'l-Ahbar*'ın-

⁴⁴ Abdulkadir Dündar - Hatice Şerife İpek, "Emirci Sultan, Zaviyesi ve Menkıbevi Hayatı", *İSTEM* 46 (31 Aralık 2025), 216.

⁴⁵ Rıza Yıldırım, "Dede Garkın Ocağı'nın Tarihi İçin Önemli Bir Başlangıç: 'Dede Garkın ve Emirci Sultan 13. Yüzyıl'", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 58 (08 Haziran 2011), 231.

⁴⁶ Dündar - İpek, "Emirci Sultan, Zaviyesi ve Menkıbevi Hayatı", 212-213.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (3.Kitap), haz. Y. Dağlı - S.A. Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 1/327-328.

⁴⁸ Hacı Bektâş-ı Veli, *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*, haz. Abdülbaki Gölpinarlı (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1958), 77-78.

dan⁴⁹ söz edilebilir. Yakın tarihte yapılan araştırmalarda isminin ilk kez M. Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*⁵⁰ eserinde geçtiği görülmektedir. Hakkında en kapsamlı araştırma-yı ise Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmasında⁵¹ görmek mümkündür.⁵² Emirci Sultan, yaşadığı dönemdeki pek çok sufi gibi hayatı menkıbelerle anılır olmuş, halk nezdinde karizmatik bir imaj oluşturan bir şahsiyettir. Hayatına dair menakıbnamesi olmamakla birlikte yazılı literatüre yansımamış menkıbeler birkaç tane olup yerel ve şifahi hüviyettir.⁵³

Arşiv belgelerinde ismi “Emirci” yahut da “Emirce Sultan” olarak geçen Emirci Sultan'ın mezar kitabesinde yazılan ifadelerden anlaşıldığına göre lakabı “Şerefu'd-din”, adı “İsmail” ve babasının adının ise “Muhammed” olduğu, dolayısıyla mezar taşında yazan Şerefeddin İsmail ile Emirci Sultan'ın aynı kişi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden, Emirci Sultan'ın gerçek ismi yerine lakabı ile anıldığı görülmektedir.⁵⁴ 12. yüzyılın ortalarında doğduğu tahmin edilmekte olup, 1240 yılında Yozgat'ta vefat etmiştir.⁵⁵ “Ejderha Savaşçısı Bir Şeyh”, “Emir-i Çin Osman”, “Ahmet Yesevî'nin Tahta Kılıçlı Müridi” ve “Hazret-i Veysel Karanî Suyundan Emirci Sultan” gibi adlarla anılmıştır.⁵⁶

Künhü'l-Ahbar'da geçtiğine göre, Emir-i Çin Osman denilen bu zat Ahmed Yesevi'nin halifelerindendir. İsmi Osman'dır. Ailesi ile birlikte Rum vilayetine gelerek (1203-1204) Keçikıran denilen köy-

⁴⁹ Gelibolulu Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, haz. A. Uğur vd. (Kayseri: 1997), 97-101.

⁵⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984).

⁵¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği* (Dergâh Yayınları, 2021).

⁵² Dündar - İpek, “Emirci Sultan, Zaviyesi ve Menkıbevi Hayatı”, 216.

⁵³ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda iki büyük Yerleşimci/kolonizatör derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan: Vefaiyye ve Yeseviyye gerçeği* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021), 205.

⁵⁴ Dündar - İpek, “Emirci Sultan, Zaviyesi ve Menkıbevi Hayatı”, 213-214.

⁵⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu - F. Hakan Özkan, “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler”, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, ed. Ali Şakir Ergin, Türk Ocakları Yozgat Şubesi yayınları 1 (Yozgat, Turkey: Türk Ocakları Yozgat Şubesi, 2000), 24.

⁵⁶ Mehmet Demiryürek, “Tahrir Defterleri ile Evkaf Muhasebe Defterlerine Göre Emirci Sultan Zaviyesi (Osmanpaşa Tekkesi)”, *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05 - 07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı* (I. Uluslararası Bozok Sempozyumu, Yozgat: Bozok Üniversite Yayınları, 2016), 163.

de mekân tutmuşlar ve o bölgenin sakinlerinin İslam'la şereflenip hidayet bulmalarına vesile olmuşlardır. Burası Osman Paşa Tekkesi adı ile bilinmektedir. Bozok Sancağı civarında bir zaviyedir.⁵⁷

Babası onu küçük yaşta eğitim alması için Ahmed Yesevi'nin dergahına göndermiştir. Çinli tüccarlar, ülkelerindeki bir ejderha belasından kurtulmak için Ahmed Yesevi'den yardım istediklerinde, Osman Efendi gönüllü olmuştur. Ahmed Yesevi, Osman Efendi'nin beline tahta bir kılıç kuşandırarak onu Çin'e uğurlamıştır. Osman Efendi, bu tahta kılıcın keskin bir kılıçtan daha etkili olduğunu bizzat tecrübe ederek ejderhayı öldürmüştür. Bu başarısı üzerine Ahmed Yesevi ona "Emir-i Çin" (Çin'in emiri) lakabını vermiş, bu tabir zamanla halk ağzında bozularak "Emirci" halini almıştır.⁵⁸

Ahmed Yesevi'nin vefatının ardından, şeyhinin vasiyeti üzerine Türkistan'dan ayrılarak Anadolu'ya (Rumeli yönüne) doğru yola çıkmıştır. Anadolu'da bir süre konakladıktan sonra Yozgat'ın Keçikıran Köyü'ne yerleşmiştir. Bir rivayete göre Selçuklu'nun Sivas valisi Osman Paşa, Emirci Sultan'ın şöhretini duyup yanına gelmiş, sohbetinden etkilenererek ona talebe olmuştur. Osman Paşa valilikten istifa ederek şeyhinin zaviyesi çevresindeki arazileri satın alıp vakfetmiştir. Bu olaydan sonra tekkenin adı "Osmanpaşa Tekkesi", köyün adı ise "Osmanpaşa Nahiyesi" olarak değişmiştir. Emirci Sultan 1240 yılında vefat etmiş ve bugün Yozgat'ın Osmanpaşa nahiyesinde bulunan türbesine defnedilmiştir.⁵⁹

Emirci Sultan'ın aynı zamanda Baba İlyas-ı Horasanî'nin halifelerinden olabileceği de ileri sürülmüştür. Hatta Baba İlyas'ın torunu Elvan Çelebi, Baba İlyas'ın halifelerinden Baba İshak aracılığıyla patlak veren Türkmen isyanında Amasya'daki muharebeden sonra Babai'lerle birlikte Ziyaret Yeri denilen bir yerde Selçuklu kuvvetleriyle ikinci bir muharebeye girildiğini kaydetmiştir. Emirci Sultan'ın bu olaya karışıp karışmadığı tam olarak bi-

⁵⁷ Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, 97.

⁵⁸ Abdulkadiroğlu - Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", 24.

⁵⁹ Abdulkadiroğlu - Özkan, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler", 24-25.

linmemekle beraer vefat tarihine ve eldeki mevcut verilere bakılarak kendisini yahut da yakınlarının bu olayda hayatını kaybettiği düşünülmektedir.⁶⁰

Menkıbelere göre Emirci Sultan, Veysel Karânî'nin "nefes evlâdı" veya kız kardeşinin torunu olarak kabul edilir.⁶¹ 16. yüzyıldan itibaren zaviye ile ilgili resmi vesikalarda kendisinden daima "Üveys el-Karenî sülale-i tahiresinden" veya "evlâdından" şeklinde bahsedilmiştir. Tasavvuf tarihinde "Üveysîlik", bir mürşide ihtiyaç duymadan doğrudan Hz. Peygamber'den veya vefat etmiş bir velinin ruhaniyetinden feyz alma yoludur. Dolayısıyla Emirci Sultan'ın bu sufi grubuna mensubiyetini ima eden "Üveysî" sıfatıyla anıldığı ve kendisinin de bu yolun bir temsilcisi olduğu belirtilmiştir. Üveysî sufilerin ortak özelliği olan kuvvetli "cezbe" hali Emirci Sultan'da da görülür; kendisi için "meczublar" ve "Abdal" zümresinden olduğu ifade edilmiştir.⁶² 1919 tarihli bir belgede, Emirci Sultan Zaviyesi şeyhlerinin listesi doğrudan bir "Üveysî Silsilenâmesi" olarak düzenlenmiş ve listenin başına Veysel Karânî konulmuştur.⁶³

Emirci Sultan'ın Yozgat'a yerleşmesi, bir rüya üzerine vuku bulmuştur. Künhü'l-Ahbar'da kaydedildiğine göre Emirci Sultan'a rüyasında "şu köy vardır, oranın insanları mihman-küştür (misafiri öldüren, eziyet eden). Köy sana karargâh kılındı" denilmiş, o da bu mevkide karar kılmıştır.⁶⁴ Rüyasında gördüğü kişinin şeyhi Ahmed Yesevi olduğu da aktarılmıştır. Bu rüyanın akabinde Emirci Sultan müridi ile birlikte söz konusu köye giderek misafir olur. Ahaliye, kendilerini de diğer yolcular gibi öldürüp öldürmeyeceklerini sorar. Ahali şaşkınlıkla bunu nasıl anladıklarını sorarlar. Emirci Sultan "Öküzleriniz söyledi" deyince ahali öküzlerin nasıl konuştuklarını görmek ister. Emirci Sultan hemen hayvanları getirtir ve onlara köy ahalesinin misafirleri öldü-

⁶⁰ Ocak, *Ortaçağ Anadolu'su'nda iki büyük Yerleşimci/kolonizatör derviş Dede Garkın ve Emîrci Sultan*, 225-226.

⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978), 167, 190.

⁶² Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 191.

⁶³ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 182.

⁶⁴ Mustafa Âli Efendi, *Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, 101.

rüp öldürmediklerini sorar. Öküzler Allah'ın kudretiyle dile gelerek "Evet öldürüyorlar" cevabını verirler. Gördükleri karşısında şaşkınlığa uğrayan ahali, İslam'ı kabul ederek bu çirkin adetlerinden vazgeçerler.⁶⁵ Emirci Sultan da "Keçikıran" denilen bu köye yerleşerek daha önce misafirlerin ve yolcuların öldürüldüğü bu bölgede yolculara hizmetin gerçekleşeceği zaviyesini kurar, halkı irşada ve hizmete başlar.

Emirci Sultan, zaviyesini Ziyaret Pazarı denilen bölgede "fukara ve mesâkin" (fakirler ve düşkünler) için kurmuş ve vakfetmiştir. Vakfiyedeki şartlara göre, elde edilen gelirler öncelikle zaviyeye gelen misafirlerin, dervişlerin ve yolcuların (âyende ve revende) yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarına sarf edilmek zorundadır.⁶⁶ Hizmetinin temelinde hiçbir karşılık beklemeden sadece Allah'a yaklaşmak ve sevap kazanmak amacı yatar. Yusuf Ziya'nın bir manzumesinde Emirci Sultan için "hizmetini eylemiş tercih" (hizmet etmeyi tercih etmiş) ifadesi kullanılarak onun bu yönü övülmüştür.⁶⁷

Bir Yesevi-Babâî şeyhi olarak Emirci Sultan, bulunduğu bölgedeki halkı ve gayrimüslim tebaayı İslam'a davet ederek onlara manevi rehberlik (irşad) hizmeti sunmuştur.⁶⁸ Zaviye şeyhleri, halkın dertleriyle ilgilenen ve onlara kapısı her zaman açık olan birer "ümit kapısı" olarak görülmüştür. Emirci Sultan, Veyssel Karânî'nin manevi mirasını taşıyan ve hayatını yolculara, fakirlere ve toplumun irşadına adanmış bir "hizmet eri"dir.

Halifesine verdiği icazetnamede şu ifadeler geçmektedir: "Bu icazetnameyi, özü sözü doğru, kendilerine güvenilir büyükler ve salih fakir (derviş) lerden kurulu bir meclis huzurunda, gelip geçenlerin hizmetine lâıykıyla baksın ve elini onlara uzatsın diye kendisine verdik."⁶⁹ Bu, Emirci Sultan'ın hizmet anlayışını ve kurduğu dergâhın gayesini açıklar niteliktedir. Üveysî meşrepli

⁶⁵ Ocak, *Ortaçağ Anadolu'su'nda iki büyük Yerleşimci/kolonizatör derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan*, 209.

⁶⁶ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 184-185.

⁶⁷ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 180.

⁶⁸ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 179, 198.

⁶⁹ Ocak, "Emirci Sultan ve Zaviyesi", 190.

bir sufi oluşunun, Emirci Sultan'ın hizmet anlayışına etkisi olup olmadığını tespit edebilmek amacıyla çalışmanın son kısmında tasavvufta hizmet anlayışının Üveysîlikle ilişkisine değinilecektir.

4. Tasavvufta Hizmet Anlayışının Üveysîlikle İlişkisi

Üveysîlik, bir kimsenin fiziksel olarak görmediği birinden (Hz. Peygamber, Veysel Karânî, Hızır veya vefat etmiş bir müşşid) mânevî eğitim alması olarak tanımlanır. Birçok büyük mutasavvıfın bu yolla irşad edildiği, örneğin, Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1389) Abdülhâlik Guddüvânî (ö. 575/1179 veya 617/1220) tarafından, Ahmed Fakih'in ise Veysel Karânî tarafından bu yolla irşat edildiği bilinmektedir. Abdullah-ı İlâhî'ye (ö. 896/1491) göre, Veysel Karânî'nin ruhaniyetinden feyiz alan kişilerin temel vasfı; uzlet, riyâzet ve gönlü dünya bağlarından kurtarma halidir. Ancak bazı sûfiler, Üveysî yolla feyiz alınsa bile yaşayan bir müşşide intisap etmeyi daha güvenilir bir hizmet ve eğitim yolu olarak görmektedir. Bu durum, "Diri bir kedi ölü bir aslandan daha iyidir" sözüyle pekiştirilerek, rehberliğin eğitimdeki kritik rolüne dikkat çekilmiştir.⁷⁰

Allah Teâlâ, peygamberleri ve velileri "marifet-hikmet eksenli doğru yolu göstermek" üzere insanlara rehber kılmıştır. Üveysîlik yoluyla manevi kemalâta eren veliler, Hz. Peygamber'in varisleri olarak bu ilahi bilgiyi inisiyatik metotla sonraki nesillere aktarma görevini (hizmetini) üstlenmişlerdir. Tasavvuf ilminin en önemli gayelerinden biri "marifete ulaşp hikmetle amel etmektir". Üveysîlik, zahirde bir müşşidi olmayan ancak mana aleminde Hz. Peygamber'in veya bir kâmil müşşidin ruhaniyetinden istifade edenlerin yoludur. Bu yolla inisiye olan arifler (Bâyezîd-i Bistâmî gibi), tasavvufun tohumlarının yeşermesinde ve İslâm'ın manevi boyutunun topluma yayılmasında tarihi bir hizmet yürütmüşlerdir.⁷¹

⁷⁰ Necdet Tosun, "Üveysîlik", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/400-401.

⁷¹ Abdurrahim Alkış, "Tasavvufun Gelişim Seyri ve Üveysîlik", *Uluslararası Veysel Karânî Ve Manevî Kültür Mirasımız Sempozyumu* (Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012), 24-28.

Üveysîlik geleneği Kur'an'daki Yusuf suresi (Yakup Peygamber'in oğlunun kokusunu alması) ve Hz. Peygamber'in "Yemen tarafından Rahman'ın nefesi geliyor" hadisi ile ilişkilendirilir.⁷² Üveysî meşrep sahipleri; tahsil, terbiye ve ilim adına ne varsa her şeyi zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenirler.⁷³

Tasavvufi ahlakta hizmetin en somut örneği Veysel Karânî'nin annesine olan bağlılığıdır. Onun, Hz. Peygamber'i dünya gözüyle görme arzusuna rağmen, "hizmete muhtaç olan annesini yalnız bırakmak istemeyişi" nedeniyle Medine'de kalmadığı ve annesinin rızasını her şeyin üstünde tuttuğu bilinmektedir. Bu yönüyle o, halkın muhayyilesinde de anne sevgisinin emsalsiz bir örneğidir. Veysel Karânî'nin öncüsü olduğu tasavvuf anlayışına göre insana yaraşan davranışlar; iyilik etmek, alçakgönüllü olmak ve eli açık (cömert) olmaktır.⁷⁴ Nitekim üveysî meşrep bir sufi olan Bâyezîd-i Bistâmî'nin (ö. 234/848 [?]) de anneye bağlılık ve hizmet hususunda Veysel Karânî ile aynı çizgide olduğu bilinmektedir.⁷⁵

Veysel Karânî'nin deve çobanlığı yaptığı, kanaatkâr ve mütevazı bir hayat sürdüğü nakledilir. Hatta Halife Hz. Ömer'in ikram teklifini, "çobanlıktan aldığım bana yetiyor" diyerek reddetmesi, hizmette karşılık beklememe ve hasbîlik prensibini benimsediğine işaret sayılabilir. Veysel Karânî yalnızca bir deve çobanı değildir; İslam birliğinin bozulmaması için mücadele etmesi ve bu uğurda şehit düşmesi, ondaki fedakarlığın sadece bireysel değil toplumsal ve dini bir sorumluluk yönünün olduğunu kanıtlamaktadır.⁷⁶

Esasen irşad (doğru yolu gösterme), doğrudan bir "hizmet" olarak addedilmekte ve bu hizmetin ifasının ihtisas, tecrübe, bilgi

⁷² F. Cangüzel Güner Zülfikar, "Kokusunun Nur'uyla İrşad Eden Bir Üveysî Veli Ebu'l-Hasan Harakani", *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (Kars: Kafkas Üniversitesi, 2012), 396-398.

⁷³ Zülfikar, "Kokusunun Nur'uyla İrşad Eden Bir Üveysî Veli Ebu'l-Hasan Harakani", 402.

⁷⁴ Ergun Çelik, "Veysel Karânî Hazretleri", *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri* (İzmir: Birleşik Matbaa, 2007), 190-195; Doğan Kaplan, "Alevî-Bektâşî Edebiyatında Veysel Karânî ve Bir Yöntem Olarak Üveysîliğin Kullanımı", *Uluslararası Veysel Karânî ve Manevi Kültür Mirasımız Sempozyumu* (Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012), 275.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, *Bayezîd-i Bistami* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 116.

⁷⁶ Çelik, "Veysel Karânî Hazretleri", 195-199.

ve sabır gerektirdiği vurgulanmaktadır. Bu hizmetin temel gayesi, insanların hidayetine ışık tutmak ve sırf Allah rızası için hakikati öğretmektir Türk-İslam geleneğinde hizmet verecek (mürşid) kişilerde aranan en temel vasıflardan biri, “hizmetinde insanlardan bir karşılık beklememek” olarak belirtilmiştir. Kişinin yaptığı hizmet karşılığında dünya malına hırs göstermemesi ve kanaatkâr olması esastır. Bu anlayışa göre irşad hizmetinin asıl rehberi Hz. Muhammed’dir (s.a.v.) ve bu görevi üstlenenlerin ise onun varisleri olarak bu nebevî hizmeti devam ettirdikleri ifade edilebilir.⁷⁷

Üveysî meşrepli sufilerden bir tanesi Ebu’l-Hasan Harakânî’dir (ö. 425/1033). Ebu’l-Hasan Harakânî, kendisinden yaklaşık yüz yıl önce yaşayan Bâyezîd-i Bistâmî’nin ruhaniyeti tarafından müjdelenmiş ve onun manevî kokusunu alarak irşad edilmiştir. Bu durum Üveysî geleneğin en somut örneklerinden biridir.⁷⁸ Harakânî’nin irşat metodunun temel taşlarından biri yardımseverlik ve diğerkâmlıktır. Bu anlayışta başkalarının iyiliğini kendi nefsinin önünde tutmak ve topluma faydalı olmak, hizmetin temel odağıdır.⁷⁹ Harakânî’nin hizmet anlayışında ayrımcılığa yer yoktur; o, genç-ihtiyar, kadın-erkek ayırt etmeksizin herkese tebliğ ve hizmette bulunmuştur.⁸⁰ Bu durum, hizmetin sufiler tarafından toplumsal bir sorumluluk olarak görüldüğüne işaret etmektedir.⁸¹ Harakânî’nin manevî terbiyesini aldığı Bâyezîd-i Bistâmî’nin ruhaniyeti tarafından “halkın irşadı (hizmeti) için görevlendirilmesi”, bu gelenekte manevî olgunluğun nihai amacının topluma hizmet etmek olduğunu gösterir.⁸²

Tasavvuf geleneğinde kâmil insan; fedakârlık, hiçlik ve hizmeti bir kimlik haline getirir. Hak dostlarının temel gayesi, “işî bitmemiş olanlara” (henüz manevî olgunluğa erişmemiş olanlara) yoldaşlık etmektir. Bu, Hz. Peygamber’in Mirac’daki fedakarlığı-

⁷⁷ Bünyamin Çalık, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin İrşat Yöntemi”, *Peygamber Varisi İki Bütün Sufî Ebu’l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ*, ed. Alparslan Kartal (Ankara: Sonçağ Akademisi, 2018), 262-273.

⁷⁸ Zülfikar, “Kokusunun Nur’uyla İrşad Eden Bir Üveysî Veli Ebu’l-Hasan Harakani”, 398.

⁷⁹ Çalık, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin İrşat Yöntemi”, 262-263.

⁸⁰ Çalık, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin İrşat Yöntemi”, 274.

⁸¹ Çalık, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin İrşat Yöntemi”, 264.

⁸² Çalık, “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin İrşat Yöntemi”, 270-271.

nın bir devamı olarak görülür; veliler kendi manevi hazları yerine halka hizmet etmeyi ve onların sıkıntılarına sabretmeyi seçerler.⁸³ Dolayısıyla Üveysî yolla eğitim alan mutasavvıflar, bu manevi yetkinliği kazandıktan sonra toplumun içine dönüp halka hizmet etmekle görevlendirilmişlerdir. Örneğin Maverâünnehir’de yaşayan Seyyid Ahmed Beşîrî (ö.1570), insanların ibadetlerde gevşek davranmasından rahatsız olup dağa çekilmiş (inziva), ancak rüyasında Hoca Ahmed Yesevî’yi görerek “şehre dön ve halkı irşad et” emrini almıştır.⁸⁴ Bu durum, Üveysî geleneğinde kişisel kemalatın tek başına yeterli olmadığını, asıl amacın halka hizmet ve rehberlik olduğunu göstermektedir.

Üveysîlik, Türk devlet geleneğinde toplumsal dönüşümün ve İslamlaşma sürecinin bir hizmet aracı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Üveysîlik anlayışı Türk kültüründe sadece bir tasavvuf metodu olarak kalmamış, halkın günlük hayatındaki işleyiş ve meslek pirlerine de yansımıştır.⁸⁵ Böylelikle Üveysîlik sadece bireysel bir manevi yol değil, halkı irşad etmek, açları doyurmak, misafirlere ikramda bulunmak ve toplumsal dönüşümü sağlamak gibi geniş bir “hizmet” şemsiyesini barındırmaktadır.

Sonuç

Emirci Sultan Yozgat’ta “ziyaret yeri” denilen bölgede tekkesini kurmuş ve gelip geçen yolculara hizmet etmiş bir Türkmen şeyhidir. Emirci Sultan aynı zamanda silsile itibarıyla Üveysîlik tarikine mensuptur. Üveysîlik ise bir yol olarak Veysel Karanî’nin manevi mirasını nesilden nesile aktarmış, irşad ve manevi eğitim yöntemi olarak da hususiyetle hizmeti benimsemiştir. Veysel Karanî Yemenli olmasına karşın onun ismi ve manevi şahsında süregelen Üveysî geleneğin ve aynı zamanda tasavvufta hizmet anlayışının, daha çok Türk-İslam kültürü ile yoğrulmuş şah-

⁸³ Zülfikar, “Kokusunun Nur’uyla İrşad Eden Bir Üveysî Veli Ebu’l-Hasan Harakani”, 401-402.

⁸⁴ Necdet Tosun, “Tasavvufta Üveysîlik ve Üveysî Sufilere Dair Menakıbnameler”, *Uluslararası Veysel Karani Ve Manevi Kültür Mirasımız Sempozyumu* (Uluslararası Veysel Karani Ve Manevi Kültür Mirasımız Sempozyumu, Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012), 17.

⁸⁵ Tosun, “Tasavvufta Üveysîlik ve Üveysî Sufilere Dair Menakıbnameler”, 20-21.

siyetlerde ve topraklarda karşılık bulduğu görülecektir. Buna göre tasavvufta hizmet metodunun ve Üveysî geleneğin kurucusunun Türk olduğu ya da Türk topraklarında neşet etmiş tarikatlar da daha fazla ön planda olduğu söylenebilir. Bu durum, annesine ve halka hizmetle, deve çobanlığı yaparak mütevazı bir hayat yaşayan, fedakarlıkta son nokta olarak canını bile severek vermiş, hakkında “tabiinin en hayırlısı” denilen örnek bir şahsiyet olarak Veysel Karanî’nin tasavvuf ekolleri üzerindeki etkisi olarak algılanabilir. Bunun yanında kadim gelenekleri itibarıyla hizmet kültürüne hali hazırda sahip olan Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonra tasavvufi bir ekol olarak kendilerine yakın buldukları hizmet geleneğine yönelmeleri doğal bir netice olarak anlaşılabilir. Nitekim yüce bir Türkmen dervişi olarak bilinen Yunus’un yüzyıllardır dilden dile dolaşan dizelerinde Veysel Karanî’nin manevi şahsında bu sevginin ve özdeşleşmenin tezahürleri mevcuttur: “Rumda Acemde âşık olduğum / Yemen illerinde Veysel Karanî”.

Bu çalışmada hayatı hakkında çok fazla bilginin bulunmadığı, 13. Yy.’da Yozgat yöresinde yaşamış, orada yolculara hizmet etmiş, Üveysî meşrebi haiz bir Türkmen şeyhi olan Emirci Sultan’ın tasavvuf anlayışına ilişkin, elde bulunan mevcut bilgiler doğrultusunda yeni bir yorum/perspektif geliştirilmeye gayret edilmiştir. Çalışmanın Anadolu’nun her bir köşesinde izdüşümleri görülen, Anadolu’yu İslam yurduna dönüştürmede etkin rolü olan kolonizatör Türk sufilerine ilişkin farklı pencereler açabileceği düşünülmektedir.

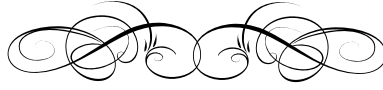
Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim - Özkan, F. Hakan. “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler”. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. ed. Ali Şakir Ergin. Türk Ocakları Yozgat Şubesi yayınları 1. Yozgat, Turkey: Türk Ocakları Yozgat Şubesi, 1. basım., 2000.
- Alkış, Abdurrahim. “Tasavvufun Gelişim Seyri ve Üveysilik”. *Uluslararası Veysel Karani Ve Manevi Kültür Mirasımız Sempozyumu*. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012.
- Ay, Zahide. “13. Yüzyılda Anadolu’nun İslamlaşma Sürecindeki İsmail-

- li Etkiler ve Bu Etkilerdeki Vefâilik Boyutu". *Akademik İncelemeler Dergisi* 11/2 (2016). <https://doi.org/10.17550/aid.50032>
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhârî*. Riyad: Darü's-Selam, 1999.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, 2009.
- Çalık, Bünyamin. "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin İrşat Yöntemi". *Peygamber Varisi İki Büyük Sufi Ebu'l-Hasan Harakânî ve Mevlânâ*. ed. Alparslan Kartal. Ankara: Sonçağ Akademi, 2018.
- Çelik, Ergun. "Veysel Karenî Hazretleri". *Uluslararası Siirt Sempozyumu Bildirileri*. İzmir: Birleşik Matbaa, 2007.
- Demiryürek, Mehmet. "Tahrir Defterleri ile Evkaf Muhasebe Defterlerine Göre Emîrci Sultan Zaviyesi (Osmanpaşa Tekkesi)". *I. Uluslararası Bozok Sempozyumu 05 - 07 Mayıs 2016 Bildiri Kitabı*. Yozgat: Bozok Üniversite Yayınları, 2016.
- Dündar, Abdulkadir - İpek, Hatice Şerife. "Emîrci Sultan, Zaviyesi ve Menkıbevi Hayatı". *İSTEM* 46 (31 Aralık 2025), 211-246. <https://doi.org/10.31591/istem.1766478>
- Enis, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Kahire: Mektebetu's-Şurûku'd-Devliyye, 1461.
- Ergül, Adem. *Rabbani Eğitim*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Ertuğrul, Muzaffer. "Güzel Ahlakı Önemseyen Bir Tasavvuf Anlayışı: Mahmud Sami Ramazanoğlu (1892-1984) Örneği". *Sufiyye* 16 (30 Haziran 2024), 85-120. <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1473785>
- Evliya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi (3.Kitap)*. haz. Y. Dağlı - S.A. Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.
- Gazali, İmam. *Kimya-yı Saadet*. çev. A. Faruk Meyan. Bedir Yayınları, 2001.
- Gelibolulu Mustafa Âli Efendi. *Kitâbü't-Tarih-i Kühnü'l-Ahbar*. haz. A. Uğur vd. Kayseri: 1997.
- Hacı Bektâş-ı Veli. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Veli "Vilâyet-Nâme"*. haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1958.
- Işıtan, İbrahim. *Sufi Davranış Sûfi Perspektife Göre Manevî Davranış Gelişimi*. İstanbul: Divan Kitap, 2024.
- Kaplan, Doğan. "Alevî-Bektâşî Edebiyatında Veysel Karenî ve Bir Yöntem Olarak Üveysiliğin Kullanımı". *Uluslararası Veysel Karenî Ve Manevî Kültür Mirasımız Sempozyumu*. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012.
- Kara, Mustafa. *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.

- Kara, Mustafa. *Tasavvuf Kültürü*. Anadolu Ay Yayınları, 2019.
- Kocaman, Kasım. "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri". *Journal of International Social Research* 13/70 (30 Nisan 2020), 1162-1171. <https://doi.org/10.17719/jisr.2020.4165>
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Emirci Sultan ve Zaviyesi". *Tarih Enstitüsü Dergisi* 9 (1978).
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'su'nda iki büyük Yerleşimci/kolonizatör derviş Dede Garkın ve Emîrci Sultan: Vefâiyye ve Yeseviyye gerçeği*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı., 2021.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'su'nda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*. Dergah Yayınları, 2021.
- Sâfi, Fahreddin Ali. *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât*. Le knev: Matbaa-i Münşi Nâval Kışor. 1315/1897.
- Sühreverdi, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer. *Tasavvufun Esasları (Avârifü'l-meârif Tercemesi)*. çev. H. Kamil Yılmaz - İrfan Gündüz. İstanbul: Vefa Yayınları, 1990.
- Temren, Belkis. "Tasavvuf ve Bektaşilik Üzerine Bir Değerlendirme". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 40 (2006).
- Tosun, Necdet. "Tasavvufta Üveysilik ve Üveysi Sufilere Dair Menakıbnameler". *Uluslararası Veysel Karenî Ve Manevî Kültür Mirasımız Sempozyumu*. Ankara: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Bitlis Bölge Müdürlüğü, 2012.
- Tosun, Necdet. "Üveysilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012. 42/400-401.
- Türkel, Betül. "Toplumsal ve Tasavvufî Etkide Gelişen Vakıfların Kültürel Değişimdeki Rolü". *Geçmişten Günümüze Vakıf Kültürü ve Balıkesir Hafızası*. ed. Mehmet Özkan vd. Bursa: Emin Yayınları, 2025.
- Uludağ, Süleyman. *Bayezid-i Bistami*. Ankara: Türkiye Dyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Üçer, Cenksu. "Cemevi: Âdâb ve Erkânın İcrâ Edildiği Mekân". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 88 (18 Aralık 2018). <https://doi.org/10.31624/tkhbvd.2018.22>
- Yıldırım, Rıza. "Dede Garkın Ocağı'nın Tarihi İçin Önemli Bir Başlan-

- gıç: 'Dede Garkın ve Emîrci Sultan 13. Yüzyıl "" . *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 58 (08 Haziran 2011), 229-234.
- Yıldız, İmren - Özkan, Ali. "Türk Tasavvuf Öğretisi Olarak Mevlevilik-te Manevi Eğitim". *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2/1 (31 Mayıs 2017), 48-55.
- Yılmaz, Ömer. "Tasavvufi Düşünce de Mürşidin İnsan Yetiştirmedeki Rolü". *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber Ve İnsan Yetiştirme Düzenimiz" Sempozyumu (18-20 Nisan 2014) Erzurum*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Zülfikar, F. Cangüzel Güner. "Kokusunun Nur'uyla İrşad Eden Bir Üveysi Veli Ebu'l-Hasan Harakani". *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kars: Kafkas Üniversitesi, 2012.

ŞEYH OSMAN NURİ BAĞDADÎ'NİN HAYATI VE TASAVVUF PEDAGOJİSİ ÇERÇEVESİNDE DİN EĞİTİMİ ANLAYIŞI

Fatma GÖÇMEN*

Giriş

İslâm düşünce geleneğinde din eğitimi, yalnızca teorik bilgi aktarımını değil, bireyin inanç, ibadet ve ahlâk bütünlüğü içerisinde gelişimini hedefleyen kapsamlı bir şahsiyet inşa sürecini ifade etmektedir.¹ Eğitimin temel gayesi, insanın kendini tanıması, iç dünyası ile dış çevresi arasında denge kurarak fıtratına uygun bir ahlâkî ve manevî olgunluğa ulaşmasıdır. İnsanın “kendini bilmesi” ile başlayan ve Yaratıcısını tanımasıyla devam eden bu manevî tekâmül süreci, İslâm eğitim tarihinin temel dinamiklerinden birini oluşturmaktadır.² Bu bağlamda, söz konusu ahlâkî, duyuşsal ve manevî terbiye sürecini İslâm ilim ve kültür tarihinde en sistemli biçimde üstlenen ve bunu bir yaşam biçimi hâline getiren kurumların başında tasavvuf geleneği gelmektedir.³

Tasavvuf; bireyin iç dünyasını terbiye etmeyi, nefsânî eğilim-

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Din Eğitimi Anabilim Dalı, Yozgat, fatma.gocmen@bozok.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1393-4729

¹ Turgay Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi* (Bursa: Düşünce Kitabevi, 2002), 17.

² Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvufî Bakış* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2003), 42.

³ Mustafa Kara, “Tekke Eğitimi ve Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 137-138.

lerini kontrol altına almayı ve ilâhî ahlâkla bütünleşmesini hedefleyen yapılandırılmış bir ahlâk eğitimi sürecidir.⁴ Kuşeyrî Risâlesi'nde Cüneyd-i Bağdâdî tarafından yapılan tanımda da vurgulandığı üzere, bu süreç sürekli bir nefis mücadelesi olarak kavramsallaştırılmaktadır.⁵ Bu yönüyle tasavvuf, te'dib, tehzib, tathir ve tezkiye gibi kavramlar etrafında şekillenen;⁶ insanın kendi fitratını tanımasını ve inancı "kâl" boyutundan "hâl" boyutuna taşıyan,⁷ sohbet, riyazet, hizmet ve zikir gibi yöntemlerle bireyi "insan-ı kâmil" idealine yönelten⁸ dinamik bir yaygın din eğitimi modeli olarak değerlendirilebilir.

Tasavvuf geleneğinin İslâm eğitim tarihi içindeki bu köklü, dönüştürücü ve ahlâk merkezli rolüne rağmen, modern eğitim bilimleri ve din eğitimi literatüründe söz konusu geleneğin pedagojik boyutunun yeterince incelenmediği görülmektedir. Günümüz akademik çalışmalarında tasavvuf çoğunlukla tarihsel bir olgu, teolojik bir tartışma alanı veya sosyolojik bir fenomen olarak ele alınmakta; buna karşın tasavvufî terbiye süreçleri ve irşad pratikleri eğitim bilimi perspektifiyle yeterince analiz edilmemektedir.⁹ Özellikle modern din eğitiminin, bireylerin yalnızca bilişsel süreçlerine odaklanması, insanın varoluşsal anlam arayışını ve duyuşsal ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalmasına neden olmaktadır.¹⁰ Tasavvuf pedagojisinin kuramsal temellerinin, mutasavvıfların eğitim anlayışları üzerinden sistematik ve analitik biçimde yeterince incelenmemiş olması, din eğitimi alanında önemli bir boşluk oluşturmaktadır.¹¹

⁴ Ahmet Beken, "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi", *Antakiyat* 3/2 (Aralık 2020), 268.

⁵ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 400.

⁶ Beken, "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi", 267-268.

⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2009), 5.

⁸ Kasım Kocaman, "Tasavvufî Eğitimde Kullanılan Özeğitim Yöntemleri", *Journal of International Social Research* 13/70 (Nisan 2020), 1163, 1166-1167; Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, ed. Saliha Şişman (İstanbul: Sufi Kitap, 2012), 25.

⁹ Beken, "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi", 259, 274.

¹⁰ Hasan Meydan, "Neglected Aspect of Religious Education: Search for Meaning", *Bilimname* 2019/37 (Nisan 2019), 1247-1248, 1263.

¹¹ Beken, "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi", 274.

Bu çalışma, Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin hayatını, tasavvufî kişiliğini ve din eğitimi anlayışını pedagojik bir perspektifle incelemeyi; tasavvufî eğitim ilkelerini ortaya koyarak bu yaklaşımın din eğitimi açısından işlevlerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, tasavvuf geleneği ile din eğitimi disiplini arasındaki ilişkiyi örnek bir şahsiyet üzerinden inceleyerek literatürdeki boşluğun doldurulmasına katkı sağlamayı amaçlamakta; aynı zamanda modern din eğitiminde gözlemlenen duyuşsal ve yaşantısal öğrenme eksikliklerine alternatif bir model önermektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tasavvuf Geleneğinde Eğitim

İslâm düşünce tarihinde eğitim, yalnızca zihinsel düzeyde bir bilgi aktarımını ifade etmez; aksine bireyin inanç, ibadet ve ahlâk bütünlüğü içerisinde çok yönlü gelişimini hedefleyen, bilginin davranışa ve yaşantıya dönüştüğü kapsamlı bir süreci ifade eder.¹² Bu bağlamda tasavvuf, İslâm'ın derûnî ve ruhanî boyutunu öne çıkararak insanın terbiyesini amaçlayan köklü bir yaygın eğitim modeli olarak değerlendirilebilir.¹³

Akademik literatürde tasavvuf, soyut ve pasif bir mistik tecrübeden ziyade, “deneysel bir bilim ve insanın kendi ruhunu incelemesi yöntemi” olarak tanımlanmaktadır.¹⁴ Varlığı, hayatı ve insanı derinlemesine kavrama çabası olan bu disiplin, insanın sahip olduğu olumlu özellikleri keşfetmesini ve iç-dış dünyası arasında uyum sağlamasını hedefler.¹⁵ Tasavvufî eğitimin temel ve nihai gayesi ise “insan-ı kâmil” yetiştirmektir.¹⁶ İnsan-ı kâmil; Yaratıcı'ya, insana ve diğer varlıklara karşı sorumluluklarını şuurlu bir şekilde yerine getiren, nefsini kontrol altına alarak ilahî ahlâk ile ahlâklanmış ideal şahsiyeti temsil eder.¹⁷ Dolay-

¹² Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, 157.

¹³ Yılmaz, *Tasavvufî Bakış*, 60.

¹⁴ Hayrani Altıntaş, “Tasavvuf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1-2 (Hazar 1981), 413.

¹⁵ Beken, “Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi”, 257.

¹⁶ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları, 1992), 10.

¹⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 314-315; Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10.

sıyla tasavvuf geleneğindeki eğitim, insanın fıtratında bulunan manevî potansiyeli en üst düzeye çıkarmayı hedefleyen, sınırları ve yöntemleri belirlenmiş sistematik bir tekâmül süreci olarak değerlendirilebilir.

1.2. Manevî Terbiye Kavramı

Tasavvuf geleneğinde eğitimin merkezinde yer alan “manevî terbiye”, bireyin iç dünyasını olumsuz eğilimlerden arındırarak olumlu özelliklerle donatılmasını ifade eden temel bir kavramdır. Bu süreç, “nefis terbiyesi” ve “kalp tasfiyesi” olmak üzere iki ana dinamik üzerine inşa edilmiştir.¹⁸ Manevî terbiye, bireyin nefsanî ve şehvî arzularını kontrol altına alması, zaaflarıyla yüzleşmesi ve bunları ilahî iradeye uygun biçimde dönüştürme sürecidir.¹⁹ Eğitim sürecinde bireyin kötülüğü emreden “nefs-i emmâre” aşamasından başlayarak, kendini sorgulayan “nefs-i levvâme” aşamasından geçmesi ve nihayetinde huzura ermiş “nefs-i mutmainne” seviyesine ulaşması hedeflenir.²⁰

Bu ahlâkî olgunlaşma sürecinde riyazet ve mücadele gibi yöntemlerle kötü huylar zayıflatılırken; sabır, şükür, tevekkül, vera’ ve tevazu gibi erdemler bireyin karakterine yerleştirilir.²¹ Din psikolojisi ve eğitim bilimleri açısından değerlendirildiğinde, manevî terbiye modern dönemde “özdenetim” olarak ifade edilen irade eğitiminin tasavvufî karşılığı olarak görülebilir.²² Özdenetim, bireyin dışsal kontrol mekanizmalarını içselleştirerek vicdan temelli bir iç denetim geliştirmesidir.²³ Bu bağlamda bireyin sürekli kendini sorgulaması ve ilahî gözetim bilinciyle hareket etmesi, ahlâkî olgunlaşmanın temel mekanizmalarını oluşturmaktadır.

¹⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 661; Beken, “Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi”, 274.

¹⁹ Süleyman Uludağ, “Riyâzet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008), 35/143; Şakir Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (15 Aralık 2017), 1056.

²⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 472-475.

²¹ Beken, “Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi”, 274; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 39; Uludağ, “Riyâzet”, 35/143.

²² Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1036, 1056.

²³ Fatma Göçmen - Muhammet Mustafa Bayraktar, “Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri”, *Din Eğitimi Biliminin Mahiyeti-I* (Ankara: Eğitim Yayınevi, 2025), 219.

1.3. Tasavvuf Pedagojisi

Tasavvuf geleneğinde manevî terbiyenin hedeflerine ulaşabilmesi için insan psikolojisine, bireysel farklılıklara ve öğrenme süreçlerine uygun yapılandırılmış eğitim yöntemleri geliştirilmiştir.²⁴ “Tasavvuf pedagojisi” olarak adlandırılabilir bu sistemin merkezinde dönüştürücü bir güç olan “mürşid-mürid ilişkisi” yer alır.²⁵ Mürşid, bireye manevî yolculukta rehberlik eden, bireyin karakter yapısını, zaaflarını ve ruhsal ihtiyaçlarını dikkate alarak eğitimi bireyselleştiren kâmil bir eğitici. Bu süreçte “tedricilik” esastır; birey, kapasitesine uygun olarak makam ve hallerden kademeli biçimde geçirilir.²⁶

Tasavvuf pedagojisinde kullanılan en etkili yöntemlerden biri “sohbet”tir. Sohbet, tek yönlü ve didaktik bir bilgi aktarımından öte, mürşidin manevî halinin ve ahlâkî tecrübesinin müride yansıdığı, sevgi ve saygıya dayalı etkileşimsel bir öğrenme ortamıdır.²⁷ Bunun yanı sıra “zikir”, bireyin bilişsel ve duyuşsal farkındalığını artıran, kalbi mâsivâdan arındıran temel bir yöntem. Zikir, bireyin dikkat ve odaklanma kapasitesini geliştirerek psikolojik iyi oluş, zihinsel uyanıklık ve yüksek farkındalık düzeyi kazandırmaktadır.²⁸

Tasavvuf pedagojisinde tüm bu yöntemler, soyut anlatımlardan ziyade “örnek şahsiyet” üzerinden anlam kazanır. Bu bağlamda mürşid, ahlâkî ilkeleri yalnızca sözle değil, bizzat yaşayarak aktaran bir rol model olarak eğitimin merkezinde yer alır.²⁹

1.4. Din Eğitimi Bağlamı

Tasavvuf pedagojisi ve manevî terbiye yöntemleri, modern din eğitimi literatüründe önemli bir yer tutmakta; özellikle bilginin

²⁴ Edibe Boyraz - Ekrem Zahid Boyraz, “Uzaktan Eğitime Farklı Bir Yaklaşım Olarak Tasavvufi Eğitim ve Mektûbât Geleneği”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2023), 174.

²⁵ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 27.

²⁶ Boyraz - Boyraz, “Uzaktan Eğitime Farklı Bir Yaklaşım Olarak Tasavvufi Eğitim ve Mektûbât Geleneği”, 168, 174-176.

²⁷ Kocaman, “Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özeğitim Yöntemleri”, 1163.

²⁸ Yasemin Angın, “Bilinçli Farkındalık (Mindfulness) ile Dini Şuur Arasındaki İlişkinin Müslüman-Türk Örnekleme Üzerinden İncelenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2022), 517; Emine Elif Çakmak İgalcı, “Sûfi Eğitimde Zikir ve Bilişsel Farkındalığa Etkisi”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (Haziran 2024), 378, 385-386.

²⁹ Yılmaz, *Tasavvufi Bakış*, 60.

davranışa dönüşmemesi ve eğitimin yalnızca bilişsel düzeyde kalması gibi sorunlara karşı alternatif bir yaklaşım sunmaktadır.³⁰ Bu çerçevede tasavvufî eğitim, din eğitiminin duyuşsal ve yaşantısal boyutunu tamamlayan güçlü bir kuramsal zemin sağlamaktadır.

Nitekim modern eğitim bilimlerinde bireyin anlam arayışını karşılamak ve varoluşsal bütünlüğünü desteklemek değerler eğitiminin temel hedefleri arasında yer alırken,³¹ tasavvuf pedagojisi dinî bilginin içselleştirilmesini ve yaşantıya dönüştürülmesini esas almaktadır.³² Bu süreçte murakabe ve özdenetim mekanizmaları, bireyin ahlâkî gelişiminin kalıcı bir nitelik kazanmasına katkı sağlamaktadır. Bu yönüyle tasavvuf, bireyselleştirilmiş rehberlik anlayışı ve zengin pedagojik yöntemleriyle empati, dürüstlük, tevazu ve sorumluluk bilinci gibi evrensel değerlerin kazandırılmasına imkân tanıyan bütüncül bir eğitim modeli olarak değerlendirilebilir.³³ Söz konusu kuramsal çerçeve, din eğitimi ve şahsiyet inşası süreçlerinin tasavvufî dinamiklerini ortaya koyarak, Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin din eğitimi anlayışının analitik ve bütüncül biçimde incelenmesine teorik bir zemin oluşturmaktadır.

2. YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yaklaşımıyla tasarlanmıştır. Veri toplama yöntemi olarak doküman analizi (klasik tasavvuf literatürü, biyografik eserler ve akademik çalışmalar) ve yarı yapılandırılmış mülakatlar kullanılmıştır. Veriler betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş, kodlanarak temalar altında toplanmıştır. Analiz sürecinde tasavvufî eğitim anlayışı, manevî terbiye, mürid-mürşid ilişkisi ve eğitim yöntemleri temel kategoriler olarak ele alınmıştır.

³⁰ Emine Elif Çakmak İgalcı, "Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim", *Journal of Current Researches on Educational Studies (JoCuRES)* 8/2 (2018), 12.

³¹ Meydan, "Neglected Aspect of Religious Education", 1267; Çakmak İgalcı, "Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim", 12.

³² Meydan, "Neglected Aspect of Religious Education", 1268-1269.

³³ Çakmak İgalcı, "Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim", 34, 42.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

3.1. Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin Hayatı

3.1.1. Doğumu ve Ailesi

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî (Ölmeztoprak), tasavvuf ve din eğitimi tarihinde müstesna bir yere sahip olan; Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşamış önemli bir mutasavvıf ve irşad önderidir. Askerî arşiv kayıtlarındaki resmî bilgilere göre hicrî 1295'te (miladî 1879), kabul gören rivayetlere göre ise 1881 yılında, dönemin Osmanlı Devleti'ne bağlı Bağdat vilayetinin Süleymaniye kazasına bağlı Biyara köyünde dünyaya gelmiştir.³⁴ Babası Bağdat Posta ve Telgraf Müdürü Muhammed Emin Efendi, annesi ise Fehime Hanım'dır.³⁵ Bağdâdî, nesep itibarıyla hem anne hem de baba tarafından Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyuna dayanan (annesi, Hz. Hasan'ın; babası da Hz. Hüseyin'in soyundan gelen 35. kuşak torundur³⁶), İslâm medeniyetinde manevî bir saygınlığı ifade eden köklü bir Seyyid ve Şerif ailesine mensuptur.³⁷ İçinde doğup büyüdüğü aile ortamı ve kültürel çevre, onun ilmî ve manevî şahsiyetinin teşekkülünde belirleyici bir zemin hazırlamıştır. Aile fertlerinin aktardığına göre, Bağdat'ta üç bin metre karelik bir konakta, maddî refah içerisinde ve yedi farklı mürebbiyenin gözetiminde son derece disiplinli bir altyapıyla yetiştirilmiştir.³⁸ Nitekim babası Muhammed Emin Efendi, bölgenin tanınmış mutasavvıflarından Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halife-

³⁴ Furkan Kurt, *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013), 31; "Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdâdî (Ölmeztoprak) Hazretleri Türbesi", *Habername* (20 Nisan 2023); Ebubekir Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004), 25.

³⁵ Ali Osman Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", *Cumhuriyetin İlk Yüzyılında 100 Şâfi Şahsiyet* (Ankara: Fecr Yayınları, 2023), 103; Hasan Coşkun, "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi", *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu Yozgat'ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları 04-06 Mayıs 2017 Bildiri Kitabı I. Cilt*, ed. Kadir Özköse vd., 2017, 318; Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25.

³⁶ Osman Ölmeztoprak, "Mülakat" (Görüşmecisi: Fatma Göçmen, Akif Göçmen, Görüşme Tarihi: 05.03.2026). (Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin torunu Osman Ölmeztoprak, doğum tarihi: 1959)

³⁷ Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", 103; Coşkun, "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi", 318; Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25.

³⁸ Ölmeztoprak, "Mülakat".

si Şeyh Osman Sirâceddin'in öğretilerine bağlı, tasavvufî hassasiyetleri yüksek bir şahsiyettir.³⁹ Bu manevî ve ilmî atmosfer, Osman Nuri Bağdâdî'nin karakterinin küçük yaşlardan itibaren dinî duyarlılık, ahlâkî olgunluk ve ilim sevgisiyle şekillenmesini sağlamıştır.

3.1.2. Eğitim Hayatı

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin eğitim hayatı, dönemin tarihsel şartları gereği hem modern askerî mekteplerde hem de geleneksel medrese usulünde eş zamanlı ve çok yönlü biçimde şekillenmiştir. Çocukluk ve gençlik yıllarında bir taraftan fen ilimleri öğrenerek askerî okullardaki tahsilini sürdürmüş, diğer taraftan Bağdat'ta babasının tuttuğu özel hocalardan medreselerde okutulan Kur'ân-ı Kerim, Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Kelâm gibi temel İslâmî ilimleri tahsil etmiştir. 7-8 yaşlarında hafız olmuştur. Çocukken aldığı lisan dersleriyle Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca olmak üzere pek çok dilde konuşma ve çeviri becerisi kazanmıştır. Bu entelektüel lisan eğitiminin yanında resimle de yakından ilgilenmiş; sporla iç içe büyüyerek Rus güreşçilerle güreş tutacak üst seviyede fiziksel bir güce erişmiştir.⁴⁰ İlk ve orta öğreniminin ardından 17 yaşında İstanbul'a giderek Harbiye Mektebi'ne girmiş, buradan iki yılda mezun olarak üstün başarısı nedeniyle okul tarihine geçmiştir. Harbiye'deki öğrencilik yıllarında usta bir yüzücü olarak İstanbul Boğazı'nı yüzerek karşıdan karşıya geçtiği de hatıralarında yer almaktadır. Buradan teğmen rütbesiyle mezun olarak Osmanlı ordusuna katılmıştır.⁴¹ Aldığı bu çift yönlü eğitim, onun şahsiyetinde bir komutanın tavizsiz disipliniyle bir İslâm âliminin entelektüel derinliğini birleştirmiştir. Bağdâdî'nin bilinen herhangi bir yazılı eseri bulunmamaktadır.⁴² Onun ilmî ve tasavvufî mirası daha çok yetiştirdiği talebeler ve sözlü irşad faaliyetleri aracılığıyla intikal etmiştir.

³⁹ Coşkun, "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi", 318; "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak Hazretleri, Vuslatının 81. Yılında Dualarla Yâd Edildi", *Malatya Derin Haber* (27 Ocak 2025).

⁴⁰ Ölmeztoprak, "Mülakat".

⁴¹ Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", 103; Coşkun, "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi", 318; Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25; Ölmeztoprak, "Mülakat".

⁴² Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", 105.

3.1.3. Tasavvufî Eğitim Süreci ve Çevresi

Osman Nuri Bağdâdî'nin eğitim serüveninin en hayati boyutu- nu, onun ruhsal ve ahlâkî tekâmülünü sağlayan tasavvufî eğitim süreci oluşturmaktadır. İstanbul'da askerî okulda öğrenci bulundu- ğu sırada içsel bir arayışla tasavvufa yönelmiş; okul tatillerinde ve- ya subay olarak atandığı Bağdat'taki görevleri esnasında Irak'ın ön- de gelen mutasavvıflarından Şeyh Ömer Ziyâeddin Hazretleri'nin dergâhına intisap etmiştir.⁴³ Askerlik mesleğinin getirdiği zorlu şart- lara rağmen müşşidinin bulunduğu Biyara'ya sürekli ziyaretler ger- çekleştirerek onun sohbetlerinden ve manevî feyzinden istifade et- miştir.⁴⁴ Bağdâdî, manevî terbiyesini Nakşibendiyye ve Kâdiriyye neşvesinin harmanlandığı köklü bir gelenek içinde almıştır. Mür- şidi Şeyh Ömer Ziyâeddin'in 1900 yılında vefatının ardından bü- yük bir teessür yaşamış; ancak manevî yolculuğuna ve eğitimine, onun halefi ve oğlu olan Şeyh Muhammed Necmeddin'in rehber- liğinde kesintisiz biçimde devam etmiştir.⁴⁵ Babasının vasiyeti üze- rine Bağdâdî'nin manevî eğitimiyle bizzat ilgilenen Şeyh Necmed- din, onu sülûk merhalelerinden geçirerek yüksek manevî olgun- luk düzeyine ulaştırmıştır.⁴⁶ Böylece müşşidlik makamına erişen Şeyh Osman Nuri Bağdâdî, manevî önderlik ve rehberlik görevini üstlenmiştir.⁴⁷ Kendisine Nakşibendiyye ve Kâdiriyye dâhil olmak üzere farklı tarikat kollarından icazet yetkisi verilmiş; sahip oldu- ğu derin tasavvufî hâl, şefkat ve kerametleri sebebiyle çevresinde ve sevenleri arasında "zamanın Abdülkadir Geylânî'si" olarak anıl- mıştır.⁴⁸ Nitekim mülakatlarda, Bağdâdî'nin sıradan bir şeyh ve- ya müderris olmanın ötesinde, güçlü ve etkileyici bir manevî şah- siyete sahip olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁹

⁴³ "Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi" (20 Nisan 2023); "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025); Ahmet Sargın, "Osman Nuri Bağdadi", *İle- ri Gazetesi* 1967'den Beri (02 Nisan 2023).

⁴⁴ "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025).

⁴⁵ "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025); "Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi" (20 Nisan 2023).

⁴⁶ Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25; Sargın, "Osman Nu- ri Bağdadi" (02 Nisan 2023).

⁴⁷ Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25.

⁴⁸ "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025).

⁴⁹ Ölmeztoprak, "Mülakat".

3.1.4. Askerî Hayatı ve Karakter İnşası

Tasavvufî şahsiyetini askerî kariyeriyle birleştiren Şeyh Osman Nuri Bağdâdî, 17 yaşında girdiği Harp Okulu'nu iki yıl gibi kısa bir sürede tamamlayarak⁵⁰ dikkat çekici bir başarı göstermiştir. 19 yaşında teğmen rütbesiyle göreve başlamış; 22 yaşında üsteğmen, 24 yaşında yüzbaşı, 35 yaşında kıdemli yüzbaşı ve 37 yaşında binbaşı rütbesine yükselmiştir.⁵¹

I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Doğu Cephesi'nde, özellikle Erzurum ve Kars savunmalarında kritik görevler üstlenmiş; savaş meydanlarında gösterdiği cesaret ve kahramanlıklar, emrindeki askerler tarafından takdirle anılmıştır.⁵² Dört yıl süren savaşın ardından Mardin, Derik, Diyarbakır ve Elazığ gibi çeşitli bölgelerde askerî hizmetlerine devam etmiştir. Ayrıca 41-43 yaşları arasında İstiklâl Harbî'ne katılarak aktif görev üstlenmiştir. Otuz yıla yaklaşan askerlik hayatını, 46 yaşında kıdemli binbaşı rütbesiyle, Elazığ Askerlik Şubesi Başkanı iken kendi isteğiyle emekliye ayrılarak tamamlamıştır.⁵³ Ölmeztoprak, Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin cephelelerdeki mücadelesini, tasavvuf tarihinde istisnai bir örnek olarak nitelendirmekte; onun uzun süreli fiilî savaş tecrübesine rağmen manevî hayatından ve ahlâkî ilkelerinden taviz vermediğini vurgulamaktadır.⁵⁴ Bu durum, Bağdâdî'nin güçlü manevî disiplini ve gelişmiş özdenetim kapasitesinin somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

3.1.5. İrşad Faaliyetleri ve Toplum Üzerindeki Etkileri

Emekliliğinin ardından müridlik makamının getirdiği sorumlulukla bütünüyle sivil irşad ve yaygın din eğitimi faaliyetlerine yönelen Şeyh Osman Nuri Bağdâdî, sevenlerinin ısrarı ve ilahî bir işaretle doğrultusunda 1931 yılında Malatya'ya yerleşmiştir. Onun irşad

⁵⁰ Ölmeztoprak, "Mülakat".

⁵¹ Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", 103.

⁵² Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 25; "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025).

⁵³ Altun, "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)", 103; Coşkun, "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi", 318; Sargın, "Osman Nuri Bağdâdî" (02 Nisan 2023); "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak" (27 Ocak 2025).

⁵⁴ Ölmeztoprak, "Mülakat".

faaliyetlerinin merkezinde, insanlara soyut dinî bilgileri ezberletmekten ziyade Allah sevgisini, ibadet lezzetini, manevî huzuru ve insan olmanın erdemlerini “yaşayarak öğrenmeleri”ni sağlamak, başka bir ifadeyle hâl ilmini kazandırmak yer almıştır.⁵⁵ Kurduğu sohbet halkaları, farklı sosyoekonomik kesimlerden insanların bir araya geldiği, sevgi ve muhabbet temelli dinamik eğitim ortamlarına dönüşmüştür.⁵⁶ Mülakat kayıtlarına göre, Bağdâdî'nin irşad faaliyetleri kısa sürede geniş kitlelere ulaşmış ve toplum üzerinde belirgin bir ahlâkî dönüşüm etkisi oluşturmuştur.⁵⁷ Dergâhında ve sohbetlerinde yalnızca manevî kurtuluşu değil, insanları “Hakk’a, halka ve devlete karşı en temiz ve güzel duygu ve düşüncelerle” bezenmiş, sorumluluk sahibi bireyler olarak yetiştirmeyi amaçlamıştır.⁵⁸ Bağdâdî, manevî eğitimi olağanüstü hâller sergilemek şeklinde değerlendirmemiştir. Kerameti, “suyun üstünde post serip namaz kılmak veya havada uçmak olarak değil, “kalplere Allah ve peygamber sevgisini yerleştirmek” biçiminde tanımlayarak eğitimin duyuşsal hedeflerine dikkat çekmiştir.⁵⁹ Malatya’da bulunduğu yıllarda Şeyh Ali Kara gibi önemli halifeler ve talebeler yetiştirmiş; böylece kurduğu tasavvufî ve pedagojik sistemin kendisinden sonra da devam etmesini temin etmiştir.⁶⁰

3.1.6. Yozgat’a İskânı ve Vefatı

II. Dünya Savaşı yıllarına rastlayan bu dönemde, Aralık 1943’te dönemin devlet politikaları neticesinde Anadolu’daki bazı tasavvuf önderleriyle birlikte mecburi iskâna tabi tutularak Malatya’dan Yozgat’a gönderilmiştir.⁶¹ Nitekim mülakat kayıtlarında, Şeyh Os-

⁵⁵ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 103-104; “Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi” (20 Nisan 2023); Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 26; Coşkun, “Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi”, 318.

⁵⁶ “Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi” (20 Nisan 2023).

⁵⁷ Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁵⁸ “Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak” (27 Ocak 2025).

⁵⁹ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 105.

⁶⁰ Abdulhalim Durma, *Evlîyalar Şehri Malatya* (Ankara: Yenigün Matbaacılık, 2012), 48.

⁶¹ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 103; Coşkun, “Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi”, 318; Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 26; Kurt, *Yozgat’taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*, 37; Durma, *Evlîyalar Şehri Malatya*, 48.

man Nuri Bağdâdî'nin bu zorlu sürgün sürecindeki tavizsiz ahlâkî duruşu ve devlet hazinesine gösterdiği derin hassasiyete ilişkin şu olay aktarılmaktadır:

*"... Ailece Yozgat'a sürgün ediliyorlar... [Kaldıkları handan ayrılırken hancıya ücretini ödemek ister] Hancı 'Niye sen ödüyorsun, devlet karşılansın' deyince, 'Hayır evladım' diyor, 'benim param var, imkânım var ben ödeyeceğim... O hazinede tüyü bitmedik yetimin hakkı var.' Hanın parasını cebinden ödüyor o büyük dramın içerisinde, Yozgat'ın soğuşunda, karın tipinin içerisinde."*⁶²

Vefatından yaklaşık bir hafta önce hastalığı ağırlaşınca bir askerî doktor çağırılır. Kendisini muayeneye gelen doktora Fransızca hitap eden Bağdâdî, manevî bir keşif hâliyle öleceği zamanı bildirmiş ve doktora müdahale etmemesini, yalnızca aile efradının teselli bulması için bir reçete yazıp gitmesini tembihlemiş ve şunları söylemiştir: *"...çocuğun hatırı için seni çağırdım, ücretini al bir sarı suyla pansuman yap ve git. Haftaya bugün benim ölüm raporumu imzalayacaksın."*⁶³ Nitekim doktor, tam da onun haber verdiği gün ve saatte gelerek büyük bir şaşkınlıkla Bağdâdî'nin ölüm raporunu imzalamıştır.

Mülakat verilerinde yer alan ve onun manevî keşif halini yansıtan çarpıcı bir diğer hadise ise cenazesinin yıkanması ve kefenlenmesiyle ilgilidir. Vefatından bir süre önce Yozgat Çapanoğlu Camii İmamı Haşmet Efendi'ye cenazesini teşhiz ve tekfin etmesini vasiyet etmiştir. Cebinden o dönemin şartlarında oldukça büyük bir meblağ olan 30 lira (Valinin maaşının 27 lira olduğu bir dönemde) çıkararak vermiştir. Haşmet Efendi'ye, *"Şu 10 liraya kefen al, şu 10 lira sabun parası, bu 10 lira da su parası."* diyerek kendi cenaze masraflarını bizzat karşılamıştır. Haşmet Efendi'nin bu paranın çok fazla olduğunu ve *"Bundan Yozgat'ın kökü kefenlenir."* demesi üzerine Bağdâdî, paranın kalanıyla eşine elbiseler alıp onun gönlünü hoş tutmasını ister.⁶⁴ Nitekim hadiseler aynen haber verdiği gibi cereyan etmiştir.

23 Ocak 1944 tarihinde vefat ettiği sabah, sekerât anında manevî

⁶² Ölmeztoprak, "Mülakat".

⁶³ Ölmeztoprak, "Mülakat".

⁶⁴ Ölmeztoprak, "Mülakat".

bir tecrübe yaşadığına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu anlatımlara göre, Azrail'in gelişi sırasında kapıya yönelerek tebessüm ettiği ve onu içeri davet ettiği; Yozgat'ta sabah selaları okunurken şehadet parmağı havada ve gülümseyerek ruhunu teslim ettiği ifade edilmektedir.⁶⁵

Mecburî iskân kapsamında Yozgat'a gelen Bağdâdî, burada yalnızca kırk gün gibi kısa bir süre kalmasına rağmen, yüksek ahlâkı ve manevî duruşuyla halkın derin teveccühünü kazanmıştır. Vefatına yakın günlerde “*Beni Yozgat topraklarına defnedin.*” şeklinde vasiyette bulunan Bağdâdî, vefatının ardından Çamlıkaltı mevkiiindeki Sarıtopraklık Mezarlığı'na defnedilmiştir.⁶⁶ Sözlü tarih verileri bu kısa süreli ikameti, “*Yozgat'a giriş itibariyle 41. gün vefat ediyor.*” ifadesiyle teyit etmektedir. Zamanla türbesi, farklı şehirlerden ziyaretçilerin uğrak noktası hâline gelmiş; böylece sevgi temelli pedagojik mirası, mekânsal sınırları aşan bir süreklilik kazanmıştır.⁶⁷

Tablo 1:

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin Hayat Kronolojisi ve Askerî Görevleri

Yıl	Yaş	Olay / Rütbe	Konum	Not
1881	0	Doğum	Bağdat / Biyara	1295 H. / 1881'de doğdu.
1886-1889	7-10	Hafızlık Eğitimi	Bağdat	Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetti.
1889-1898	10-19	Medrese Eğitimi	Bağdat	İslâmî ilimler öğrendi.
1898	17-18	Harbiye Mektebi	İstanbul	Askerî eğitim aldı.

⁶⁵ Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁶⁶ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 103; Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 26; Sargın, “Osman Nuri Bağdadi” (02 Nisan 2023); Remzi Hayta, “Yozgat'ta Manevi Bir Kutup: Es-Seyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi Hazretleri'nin Türbesine Ziyaret”, *Malatya Flaş Haber* (20 Ağustos 2025).

⁶⁷ Coşkun, “Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmüne Katkısının Sosyolojik Analizi”, 319.

1900	19-20	Mülâzım (Teğmen)	İstanbul	Harbiyeden üstün başarıyla mezun oldu.
1900-1920	19-39	Osmanlı Or- dusu	Bağdat, Şark	Askerî görevler üstlendi.
1914-1918	33-37	I. Dünya Savaşı	Erzurum, Kars	Yüzbaşı rütbe- si aldı.
1918-1923	37-42	İstiklâl Har- bi	Mardin, Elazığ	Binbaşı rütbe- si aldı.
1925	44	Emekliye Ayrılma	Elazığ	Kendi isteği- yle “Kıdem- li Binbaşı” olarak emekliye ayrıldı.
1931	50	Malatya’ya Yerleşme	Malatya	Kendi isteği- yle sivil irşad faaliyetlerine başladı.
Aralık 1943	62	Yozgat’a İskân	Yozgat	Devlet kararı- yla mecburi (ce- brî) iskâna tabi oldu.
23 Ocak 1944	62-63	Vefat	Yozgat	Vasiyeti üze- rine Yozgat Sarıtopraklık Mezarlığı’na defnedildi.

3.2. Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin Tasavvufî Kişiliği

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin tasavvufî kişiliği, teorik İslâmî ilimlerle manevî tecrübenin bütünleştiği derin bir tekâmül sürecini yansıtmaktadır. Bu yönüyle onun şahsiyeti, İslâm din eğitiminde ahlâk ve karakter inşasının somut bir örneği olarak değerlendirilebilir; zühd ve takva anlayışı, mürşidlik vizyonu ve ahlâk eğitimi yaklaşımı temelinde şekillenmektedir.

3.2.1. Zühhd ve Takva Anlayışı

Tasavvuf geleneğinde zühhd ve takva, bireyin ahlâkî olgunluğa erişebilmesi için dünyaya, maddeye ve nefsanî arzulara karşı geliştirdiği bilinçli mesafeyi ifade eder. Klasik tasavvuf literatürünün önemli kaynaklarından biri olan *Kuşeyrî Risâlesi* gibi eserlerde tasavvuf ve zühhd, nefsin isteklerini terk etmek⁶⁸ ve dünyevî tasarlardan arınarak kalbi saflaştırmak şeklinde tanımlanmaktadır. Bu bağlamda zühhd, bireyin dünyadan tamamen el etek çekerek pasifleşmesi değil; kalbini dünyevî bağlardan özgürleştirip her an ilahî gözetim altında bulunduğu bilincini kuşanmasıdır.⁶⁹ Nitekim mülakat kayıtlarında da tasavvufa ve zühde yönelik salt “*dünyadan elini eteğini çekmek, bir lokma bir hırka*” şeklindeki pasif algıya itiraz edilmiş; tasavvufun bir “*miskinlik sanatı*” ya da “*tekke-de pinekle[mek]*” olmadığı ve Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin bütünüyle “*hayatın içindeki bir varlık*” olduğu doğrudan vurgulanmıştır.⁷⁰

Bu kavramsal çerçeveden bakıldığında Bağdâdî'nin hayatı, zühhd ve takvanın dikkat çekici bir örneğini sunmaktadır. Gençlik yıllarında Osmanlı ordusunda subay olarak görev yapmış, makam ve rütbe gibi dünyevî imkânlarla sahip olmuşsa da kalbini bu unvanlara bağlamamış, böylece zâhidane bir hayat anlayışı sergilemiştir.⁷¹ Sözlü tarih verilerinde onun makam ve güç sahibiyyken dahi sergilediği bu sarsılmaz takvâ hâli, “*...hem muharip bir subay hem Allah'a kulluk ediyor. Allah dostu, insanları ıslah ediyor.*” sözleriyle açık biçimde ifade edilmektedir.⁷² Askerî görevleri sırasında dahi zahmetli yolculuklara katlanarak mürşidinin dergâhına manevî eğitim amacıyla gitmesi, onun dünyevî rahatlıktan ziyade manevî tekâmüle önem verdiğini göstermektedir.⁷³ Bağdâdî'nin

⁶⁸ el-Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 63-64; Edibe Taş, “Tasavvuf Kavramına Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz”, *Diyanet İlmî Dergi* 60/3 (Eylül 2024), 1029-1030.

⁶⁹ Angın, “Bilinçli Farkındalık (Mindfulness) ile Dini Şuur Arasındaki İlişkinin Müslüman-Türk Örneklem Üzerinden İncelenmesi”, 521-522; Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1050.

⁷⁰ Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁷¹ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 105; Sargın, “Osman Nuri Bağdâdî” (02 Nisan 2023); “Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak” (27 Ocak 2025).

⁷² Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁷³ “Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak” (27 Ocak 2025).

zühhd anlayışı, varlığı reddetmekten çok,⁷⁴ varlık içinde “yokluk” şuuruna ermeyi; şatafat ve gösterişten uzak, sade fakat toplumla ve ilahî iradeyle uyumlu bir hayat sürmeyi merkeze almıştır.

3.2.2. Mürşidlik Anlayışı

Tasavvuf pedagojisinde manevî terbiyenin gerçekleşebilmesi için bir rehberle duyulan ihtiyaç esastır.⁷⁵ Tasavvuf ıstılahında mürşid ve şeyh kavramları çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁷⁶ Şeyh, müridini Allah’a ulaştıran, onu manen eğiten ve nefsanî hastalıklardan arındıran “insan-ı kâmil”i temsil eder.⁷⁷ Bu anlamda tasavvufî eğitimde mürşid-mürid ilişkisi, didaktik ve tek yönlü bir bilgi aktarımından ibaret değildir; aksine mürşidin kendi ahlâkî ve manevî tecrübesini talebesinin kalbine yansıttığı dönüştürücü bir süreçtir.⁷⁸ Mürşid, müridinin bireysel özelliklerini, zaafalarını ve kapasitesini dikkate alarak eğitimi kişiselleştiren bir rehber konumundadır.⁷⁹ Bağdâdî, toplumun dışladığı bireyleri dahi manevî eğitim sürecine dâhil ederek dönüştürücü bir rehberlik sergilemiş; Ölmeztoprak’ın ifadelerinde de vurgulandığı üzere, kişileri geçmişleriyle yargılamak yerine şefkat temelli bir yaklaşımla olumlu yönde geliştirmeyi esas alan bir irşad anlayışı ortaya koymuştur.⁸⁰

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin mürşidlik anlayışı da bu geleneksel tasavvuf pedagojisinin canlı örneklerinden biridir. Sahip olduğu derin şefkat, manevî olgunluk ve uyguladığı pedagojik yöntemlerle çevresini derinden etkilemiştir. Mürşidlik pratiğinde baskı ve dayatmayı değil, “üsve-i hasene” olmayı ve sohbet yöntemini esas almıştır.⁸¹ Kurduğu sohbet halkalarında müridlerinin

⁷⁴ Semih Ceyhan, “Zühhd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013), 44/530-531.

⁷⁵ Süleyman Uludağ, “Sülûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 38/127-128.

⁷⁶ Reşat Öngören, “Şeyh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010), 39/50.

⁷⁷ Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 10; Öngören, “Şeyh”, 39/50.

⁷⁸ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 577.

⁷⁹ Boyraz - Boyraz, “Uzaktan Eğitime Farklı Bir Yaklaşım Olarak Tasavvufî Eğitim ve Mektûbât Geleneği”, 168, 174-175.

⁸⁰ Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁸¹ Çakmak İgalcı, “Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim”, 20; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 577.

idrak seviyelerine göre konuşmuş; ilahî aşkı ve ibadet neşvesini, bizzat kendi hayatında yaşayarak onlara aktarmıştır.⁸² Bağdâdî, müridliğinin asıl gayesinin kalplere Allah sevgisini yerleştirmek olduğu bilinciyle irşad faaliyetlerini yürütmüştür.

3.2.3. Ahlâk Eğitimi Yaklaşımı

İslâm eğitim anlayışında din ve ahlâk ayrılmaz bir bütündür; eğitimin en yüce hedefi “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak” ve bireyi erdemli bir varlık kılmaktır.⁸³ Tasavvufî eğitim, bireye neyin doğru neyin yanlış olduğunu teorik olarak sunmanın ötesinde, ona bu doğrularla yaşama gücü ve vicdani bir pusula kazandıran derin bir karakter eğitimidir.⁸⁴

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin din eğitimi anlayışında ahlâk, merkezî bir konuma sahiptir. Onun irşad faaliyetleri incelendiğinde, ahlâk eğitimi soyut kavramlar üzerinden değil, günlük yaşamın somut uygulamaları üzerinden verdiği görülmektedir. Kul hakkı bilinci bu eğitimin temel taşlarından biridir. Örneğin, bir müridinin komşusunun bahçesinden izinsiz kopardığı eriği yiyerek dergâha gelmesi üzerine onu anında uyarması, “kul hakkı” ve “helal lokma” gibi soyut kavramları doğrudan yaşanmış bir olay üzerinden zihinlere kazıdığını göstermektedir.⁸⁵

Bağdâdî’nin ahlâk eğitimi yaklaşımı, şahsiyet inşasını merkeze alan ve ahlâkî değerlerin yaşantı yoluyla aktarılmasını esas alan bütüncül bir modele dayanmaktadır. Örnek kişilik vurgusu ve kâlden hâle geçiş anlayışı, onun sanat, din, askerlik ve ahlâk alanlarını bütünleştiren çok yönlü şahsiyetiyle somutlaşarak gençler için güçlü ve örnek alınabilir bir rol model ortaya koymaktadır.⁸⁶

3.3. Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin Din Eğitimi Anlayışı

Bağdâdî’nin din eğitimi anlayışı, teorik bilginin ötesine geçerek inanç ve ahlâkın yaşantıya dönüştürülmesini esas alan, karakter inşasını merkeze alan bütüncül bir eğitim modelidir.

⁸² Coşkun, “Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmüne Katkısının Sosyolojik Analizi”, 318.

⁸³ Gündüz, *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*, 84-85.

⁸⁴ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1051.

⁸⁵ Kurt, *Yozgat’taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*, 42; Ölmeztoprak, “Mülakat”.

⁸⁶ Ölmeztoprak, “Mülakat”.

Tablo 2:

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin Din Eğitimi Modelinin Temel Unsurları

Boyut	Merkez Kavram	Tasavvufî Temel	Modern Pedagoji
Bilgi Dönüşümü	Kâl → Hâl	Söz'ün Yaşantıya Dönüşümü	Bloom'un Taksonomisi (Bilişselden Psikomotora Geçiş)
Karakter İnşası	Nefs Tezkiyesi	Nefsanî Eğilimlerin Kontrolü	Özdenetim Teorileri
İç Disiplin	Murakabe	İlahi Gözetim Bilinci	Bilinçli Farkındalık / İçsel Denetim
Rehberlik	Mürşid-Mürid	Sevgi-Teslimiyet Merkezli İletişim	Mentörlük ve Psikolojik Danışmanlık
Rol Model Olma	Üsve-i Hasene	Yaşayarak Aktarma (Örnek Şahsiyet)	Sosyal Öğrenme Kuramı (A. Bandura)
Öğrenme Yöntemi	Sohbet	Etkileşimli Diyalog ve Aktarım	Diyalojik Pedagoji / Etkileşimli Öğrenme
Hata Düzeltme	Anlık Müdahale	Anında Dönüt ve Düzeltme	Anında Geri Bildirim İlkeleri
Anlam Arayışı	Varoluşsal Anlam	Manevî Huzur ve Gaye	Logoterapi (Viktor Frankl) / Anlam Merkezli Eğitim
Değerleri İçselleştirme	İçselleştirme	Değerlerin Kalpte Kök Salması	Duyuşsal Öğrenme / Karakter Eğitimi
Kurumsal Süreklilik	Halife Yetiştirme	Tasavvufî Silsile ve Devamlılık	Kurumsal Sürdürülebilirlik / Liderlik Eğitimi

3.3.1. Kâl İlmi'nden Hâl İlmi'ne Geçiş: Yaşantısal Öğrenme

İslâm eğitim düşüncesinde “terbiye” kavramı, bireyin tutum, davranış ve karakterine yön veren yeteneklerini geliştirmeyi, ira-

deyi güçlendirerek akılla duygu arasında denge kurmayı hedefleyen kapsamlı bir süreci ifade eder.⁸⁷ Bu çerçevede tasavvufî terbiye, insanın nefsânî eğilimlerini kontrol altına alarak bunları ahlâkî ve manevî olgunluğa dönüştürmeyi amaçlayan sistematik bir içsel eğitim mekanizmasıdır.⁸⁸ Bireyin özdenetim kazanmasını ve kalbini mâsivâdan arındırmasını esas alan bu yaklaşım, tasavvufun aynı zamanda bir eğitim yöntemi olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁹

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin din eğitimi anlayışının merkezinde, kâl'den hâl'e dönüşüm yer almaktadır. Irak'ın büyük mutasavvıflarından Şeyh Ömer Ziyâeddin ve Şeyh Muhammed Necmeddin'in aldığı eğitim neticesinde manevî olgunluğa ulaşmış bir mürid olarak⁹⁰ nefis terbiyesini eğitimin temel eksenine hâline getirmiştir. Ona göre eğitimin amacı, bireylere soyut bilgileri aktarmaktan ziyade Allah sevgisini, ibadet bilincini ve ahlâkî duyarlılığı yaşayarak kazandırmaktır.⁹¹ Bu doğrultuda bireyin içsel dönüşümünü tamamlamadan dışsal bir ahlâkî tutarlılık sergileyemeyeceği anlayışıyla, nefsânî zaafırlarla mücadeleyi eğitimin ön şartı kabul etmiş; riyazet ve mücahedeyle desteklenen bir manevî gelişim süreci benimsemiştir.⁹²

3.3.2. Rol Model Olma ve Sosyal Öğrenme

Eğitim psikolojisinde sosyal öğrenme kuramları, davranışların kazanılmasında “model almanın” ve gözlemin oynadığı belirleyici role dikkat çeker.⁹³ İslâm eğitim geleneğinde bu durum “üsv-e hasene” kavramıyla ifade edilmekte ve ahlâkî ilkelerin hayata aktarılmasında rol modelin önemi özellikle vurgulanmaktadır.⁹⁴ Ta-

⁸⁷ Abdullah Bayram, “Kur’an ve Sünnetteki Değerler Sistemi Perspektifinden Tâlim ve Terbiye Metodunun Analizi”, *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 115.

⁸⁸ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1056; Süleyman Uludağ, “Nefis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006), 32/528.

⁸⁹ Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011), 40/119.

⁹⁰ “Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak” (27 Ocak 2025).

⁹¹ “Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdâdî” (20 Nisan 2023).

⁹² Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 105.

⁹³ Göçmen - Bayraktar, “Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri”, 20.

⁹⁴ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü”, *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 54.

savvuf geleneğinde mürşid, yalnızca söz söyleyen bir hatip değil, anlattığı hakikatleri bizzat kendi hayatında uygulayarak müridlerine “hâl” ile örnek olan canlı bir modeldir.⁹⁵

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî, hayatı boyunca zorluklar ve savaşlar içerisinde dahi ahlâkî ilkelerinden taviz vermeyerek bu rol model pedagojisini bizzat kendi üzerinde tatbik etmiştir. Osmanlı ordusunda otuz yıla yakın süre askerlik yapan, Birinci Dünya Savaşı’nda Şark Cephesi’nde kahramanca mücadele eden Bağdâdî, askerlik gibi zor bir mesleği icra ederken dahi tasavvufî hayatın çile ve zorluklarını hiç taviz vermeden yaşamıştır.⁹⁶ Onun yoksulluk, savaş ve meşakkatler karşısındaki bu sarsılmaz duruşu, talebeleri üzerinde derin bir etki (özdeşim kurma) yaratmıştır. Öğrencileri, onun anlattıklarını sadece dinlemekle kalmayıp aynı zamanda onun adaletini, cesaretini, merhametini ve ibadet disiplinini gözlemleyerek içselleştirmişlerdir.

Bağdâdî, çok yönlü kişiliği ve yaşam pratiğiyle genç nesiller için güçlü bir rol model teşkil etmektedir. İnanç ile davranış arasındaki tutarlılığı bizzat yaşayarak ortaya koyması, onun şahsiyet bütünlüğünü temsil eden örnek bir eğitim figürü olarak değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır.

3.3.3. Mürşid-Mürid İlişkisi ve Anında Pedagojik Dönüt

Tasavvuf pedagojisinin ayırt edici yönlerinden biri, mürşidle mürid arasında kurulan derin ve dönüştürücü ilişkidir. Mürşid, klasik öğretmen tipinin ötesinde, müridinin ruhsal yapısını ve gelişim potansiyelini dikkate alarak onu bireysel olarak yönlendiren kâmil bir rehberdir. Bu ilişki, müridin mürşidine güven, sevgi ve teslimiyet temelinde bağlanmasını gerektirir.⁹⁷

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî’nin eğitim anlayışında bu ilişki, modern rehberlik ve danışmanlık yaklaşımlarını aşan bir derinliğe sahiptir. Onun halifelerinden Şeyh Ali Kara ile kurduğu ilişki bu durumun somut bir örneğidir. Şeyh Ali Kara, Bağdâdî’ye büyük bir

⁹⁵ Öngören, “Şeyh”, 39/51.

⁹⁶ “Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak” (27 Ocak 2025); Koçaker, *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*, 26.

⁹⁷ Öngören, “Şeyh”, 39/51.

teslimiyetle bağlanmış ve onun yüksek teveccühleriyle on sekiz yıl boyunca manevî eğitimini kesintisiz sürdürerek irşad ehliyetini kazanmıştır.⁹⁸ Bu bağlamda, Bağdâdî'nin eğitim anlayışının; şahsiyet inşasını, anında pedagojik dönütü ve yaşantısal öğrenmeyi merkeze alan özgün bir model olarak din eğitimi literatürüne önemli kuramsal katkılar sunduğunu söylemek mümkündür. Sadece bireysel ahlâkî değil, Şeyh Ali Kara örneğinde olduğu gibi halifeler yetiştirerek⁹⁹ kurumsal bir eğitim silsilesinin devamlılığını sağlaması, onun bir din eğitimcisi olarak taşıdığı vizyonu gözler önüne sermektedir.

Bağdâdî'nin müridlerinin bireysel zaafalarını dikkate alarak yönlendirmelerde bulunması ve gerektiğinde anında müdahale etmesi,¹⁰⁰ onun eğitim anlayışının dinamik ve bireyselleştirilmiş bir nitelik taşıdığını ortaya koymaktadır. Müridlerinin hata ve eksikliklerini bir ebeveyn şefkatiyle gözlemlemesi,¹⁰¹ buna karşılık yanlış davranışlar karşısında anında düzeltme mekanizmasını işletmesi, onun rehberlik anlayışının aktif ve sonuç odaklı bir karakter taşıdığını göstermektedir. Bu yaklaşım, müridlerde güçlü bir murakabe bilinci ile gelişmiş bir özdenetim mekanizmasının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Bununla birlikte Bağdâdî'nin eğitim anlayışı, müridlerin bireysel farklılıklarını esas alan, şefkat ve disiplin dengesine dayalı bütüncül bir yapı arz etmektedir. Hata ve eksikliklerin şefkat temelli bir yaklaşımla izlenmesi ve buna eşlik eden yönlendirici müdahaleler, murakabe bilinci ile yüksek düzeyde özdenetim kapasitesi geliştiren etkili bir pedagojik model olarak değerlendirilebilir.

3.3.4. Murakabe, Özdenetim ve Anlam Arayışı

Bağdâdî'nin sisteminde “murakabe”, bireyin her an ilahî gözetim altında olduğu bilinciyle hareket etmesini sağlayan temel bir iç disiplin aracıdır. Bu kavram, modern psikolojideki “özdenetim” mekanizmasının manevî bir zemin üzerinde inşa edilme-

⁹⁸ “Şeyh Ali Kara k.s. Hazretleri”, *Sivas Bülteni Sivas'ın İlk Haber Sitesi* (20 Haziran 2026); Durma, *Evlîyalar Şehri Malatya*, 48.

⁹⁹ Altun, “Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)”, 104.

¹⁰⁰ “Mutasavvıf Esseyyid Şeyh Osman Nuri Bağdâdî” (20 Nisan 2023).

¹⁰¹ Kadir Özköse (ed.), *Tasavvuf: El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 330.

sine karşılık gelir. Ayrıca, Viktor Frankl'ın vurguladığı "anlam arayışı", Bağdâdî'nin irşadında manevî huzur ve ilahî rıza ekseninde karşılık bulur. Tasavvuf pedagojisi, bireyin varoluşsal boşluk ve anlamsızlık duygularına karşı manevî bir zemin oluşturarak, dinî bilgilerin içselleştirilmesini sağlar

3.4. Din Eğitimi Açısından Değerlendirme

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin hayatı ve irşad faaliyetleri, tasavvuf pedagojisi ile modern din eğitiminin hedeflerini kesiştiren, şahsiyet inşasını merkeze alan bütüncül bir eğitim modeli ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımda din eğitimi, salt bilişsel aktarımın ötesine geçerek bireyin fitratını tanımasını, varoluşsal anlam arayışına cevap bulmasını ve ahlâkî değerleri yaşantıya dönüştürmesini amaçlayan bir karakter inşası süreci olarak temellendirilmektedir.¹⁰²

Askerî disiplinle şekillenmiş, zühd ve merhametle derinleşmiş tasavvufî şahsiyeti, onun eğitim anlayışının hem kuramsal hem de pratik zeminini oluşturmaktadır. Bağdâdî'nin kâl ilminden hâl ilmine geçişi esas alan, rol model olmaya dayalı yaklaşımı; dürüstlük, merhamet, adalet ve sorumluluk gibi değerlerin gündelik hayat içinde içselleştirilmesini hedeflemekte ve bireyi Hakk'a, topluma ve kendine karşı sorumluluk bilinci gelişmiş bir özne hâline getirmektedir.

Bu çerçevede Bağdâdî'nin irşad yöntemi, soyut teolojik tartışmalar yerine ahlâkî değerlerin pratik karşılıklarını merkeze almakta; ahlâk eğitimini dışsal bir kural öğretiminden ziyade, bireyin kendi zaaflarıyla yüzleşerek olgunlaştığı içsel bir dönüşüm süreci olarak ele almaktadır. Bu yönüyle söz konusu yaklaşım, duyuşsal ve değer odaklı, yaşantı merkezli din eğitimi ihtiyacına cevap veren güçlü bir pedagojik model olarak değerlendirilebilir.

3.4.1. Tasavvuf Pedagojisi Bağlamında Değerlendirme

Bağdâdî'nin irşad faaliyetleri, tasavvuf pedagojisinin klasik yöntemlerinin işlevsel biçimde uygulandığını göstermekte; mür-

¹⁰² Göçmen - Bayraktar, "Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri", 211-212; Meydan, "Neglected Aspect of Religious Education", 1250.

şid-mürîd ilişkisi, modern mentörlük ve manevî rehberlik yaklaşımlarının daha derin ve bütüncül bir formunu temsil etmektedir.¹⁰³ Bu çerçevede Bağdâdî, müridlerini homojen bir yapı olarak ele almak yerine, bireysel özelliklerini, ihtiyaçlarını ve zaafalarını dikkate alarak eğitimi bireyselleştirmiştir.

Bağdâdî'nin eğitim anlayışında “sohbet” yöntemi, bilişsel aktarımı aşarak duyuşsal etkileşimi merkeze alan bir öğrenme zemini sunmakta; “üsve-i hasene” ilkesi doğrultusunda model olma ise ahlâkî ilkelerin yaşantı yoluyla aktarılmasını sağlamaktadır. Bunun yanında, mürid davranışlarına yönelik anlık müdahale ve düzeltmeler, modern eğitimde “anında geri bildirim” olarak ifade edilen ilkenin tasavvufî pedagojideki işlevsel karşılığı olarak değerlendirilmektedir.

3.4.2. Modern Din Eğitimi ile İlişkisi

Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin din eğitimi anlayışı, çağdaş din eğitimi yaklaşımları açısından değerlendirildiğinde, günümüz eğitim problemlerine ışık tutabilecek önemli pedagojik veriler sunmaktadır. Modern din eğitimi alanında öne çıkan temel sorunlardan biri, öğretimin bilişsel düzeyde kalması ve öğrenilen bilgilerin davranışa dönüşmemesidir.¹⁰⁴ Bu durum, duyuşsal alanın ihmal edilmesi ve eğitimin bireyin iç dünyasına yeterince nüfuz edememesiyle yakından ilişkilidir.¹⁰⁵

Bloom'un eğitim hedefleri taksonomisinde de vurgulandığı üzere, öğrenmenin kalıcı hâle gelebilmesi yalnızca bilişsel alanın değil, aynı zamanda duyuşsal alanın gelişimine bağlıdır.¹⁰⁶ Bu bağlamda duyuşsal boyutu ihmal eden bir din eğitimi yaklaşımı, bireyin değerleri içselleştirmesini ve davranışa dönüştürmesini zorlaştırmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰³ Kadir Özköse - İbrahim Baz (ed.), “Tasavvufun Tesir Halkası”, *Tasavvuf: El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 295.

¹⁰⁴ Göçmen - Bayraktar, “Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri”, 198, 201.

¹⁰⁵ Süleyman Akyürek, “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”, *Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Recai Doğan - Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 98-99.

¹⁰⁶ Benjamin S. Bloom vd., *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain* (United States of America: Longmans, Green and Co Ltd., 1956), 7-9.

¹⁰⁷ Richard W. Morshead, “Taxonomy of Educational Objectives Handbook II: Affective

İradenin güçlendirilmediği ve ruhî/manevî boyutla bütünleştirilmeyen salt zihinsel bir din eğitimi, bilginin davranışa ve kalıcı karaktere dönüşümünü sınırlamaktadır. Bu bağlamda Bağdâdî'nin tasavvuf temelli irşad modeli, modern din eğitiminin değerler ve karakter eğitimi arayışına karşılık gelen güçlü bir yaşantısal zemin sunmaktadır. Nitekim tasavvufî eğitim, formel bilgi aktarımının ötesine geçerek bireyin iç dünyasını inşa etmeyi hedefleyen derinlikli bir karakter eğitimi temsil etmektedir.¹⁰⁸

Bandura'nın sosyal öğrenme kuramı, bireylerin davranışları model alma yoluyla edindiğini ortaya koymaktadır.¹⁰⁹ Bu bağlamda tasavvuf pedagojisinde mürşidin "üsve-i hasene" olarak konumlanması, öğrenmede model alma mekanizmasının etkin kullanımını sağlamaktadır. Bağdâdî'nin hayatıyla sergilediği örneklik ise bu teorik çerçevenin pratik bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Modern din eğitiminin karşı karşıya olduğu temel sorunlardan biri, bireyin varoluşsal anlam arayışının yeterince karşılanamamasıdır.¹¹⁰ Viktor Frankl'a göre insan davranışlarının temel motivasyonu haz ya da güç değil, anlam arayışıdır.¹¹¹ Frankl'ın Logoterapi kuramında merkezî bir yer tutan "anlam arama" süreci, Bağdâdî'nin irşad faaliyetlerinde "ilahî sevgi ve hizmet" ekseninde somut bir karşılık bulmaktadır. Bu çerçevede Bağdâdî'nin eğitim yaklaşımı, bireyin hayatına anlam kazandıran manevî bir perspektif sunarak işlevsel bir rol üstlenmektedir. Tasavvuf pedagojisi ise bireyin varoluşsal boşluk, yabancılaşma ve anlamsızlık duygularına karşı bütüncül bir manevî zemin sağlayarak anlam inşasını destekleyen önemli bir imkân olarak değerlendirilebilir.

Çağdaş değerler eğitiminde temel hedeflerden biri, bireyin içsel denetim mekanizmasını geliştirmesidir. Modern psikolojide özdenetim, bireyin davranışlarını içsel süreçler aracılığıyla düzenleyebilmesi olarak tanımlanmaktadır. Tasavvuf pedagojisinde önem-

Domain", *Studies in Philosophy and Education* 4/1 (1965), 165-168.

¹⁰⁸ Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2015), 19.

¹⁰⁹ Albert Bandura, *Social Learning Theory* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1977), 2,3,5.

¹¹⁰ Hasan Meydan, "Neglected Aspect of Religious Education: Search for Meaning", *Bilimname* 2019/37 (Nisan 2019), 1247-1248.

¹¹¹ Shane McLoughlin - Kristján Kristjánsson, "Virtues as Protective Factors for Adolescent Mental Health", *Journal of Research on Adolescence* 35/1 (Ocak 2025), 4-5.

li bir yer tutan “murakabe” anlayışı ise, bireyin her an ilahî gözetim altında olduğu bilinciyle hareket etmesini sağlayarak güçlü bir özdenetim mekanizması oluşturmaktadır.¹¹² Bu yönüyle murakabe, modern psikolojideki özdenetim kavramının manevî temelli bir karşılığı olarak değerlendirilebilir.¹¹³

Bağdâdî'nin eğitim anlayışı; bilişsel, duyuşsal ve manevî boyutları bütünleştiren, şahsiyet inşasını merkeze alan bütüncül bir model olarak değerlendirilebilir. Bilginin davranışa dönüşmesini esas alan bu yaklaşım, rol model olma ve özdenetim ilkeleriyle desteklenmektedir. Bu çerçevede söz konusu model, modern din eğitimi, karakter eğitimi ve manevî danışmanlık alanlarına hem teorik hem de pratik düzeyde katkı sunabilecek nitelikte bir potansiyel taşımaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu mutasavvıfları arasında öne çıkan şahsiyetlerden Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin hayatı, irşad metodu ve din eğitimi anlayışı tasavvuf pedagojisi çerçevesinde analiz edilmiştir. Bağdâdî'nin Yozgat'ta yaklaşık kırk gün gibi kısa bir süre bulunmasına rağmen yerel halk üzerinde derin bir etki bıraktığı; vasiyeti doğrultusunda Çamlıkaltı mevkiindeki Sarıtopraklık Mezarlığı'na defnedilmesinin de bu etkinin kalıcılığını gösteren sembolik bir unsur olduğu değerlendirilmektedir. Elde edilen bulgular, Bağdâdî'nin askerî disiplin ile tasavvufî şefkati birleştirerek bireyin inanç, ibadet ve ahlâk bütünlüğünü merkeze alan sistematik bir yaygın din eğitimi modeli sunduğunu göstermektedir. Çalışmada ulaşılan temel bulgular şöyle özetlenebilir:

- ✓ *Kâl'den Hâl'e Geçiş*: Bağdâdî'nin eğitim felsefesi, bilginin davranışa dönüşmesini ve karakter inşasını merkeze alan bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bu yönüyle söz konusu yaklaşım, modern din eğitiminde sıklıkla dile getirilen teori-

¹¹² Angın, “Bilinçli Farkındalık (Mindfulness) ile Dini Şuur Arasındaki İlişkinin Müslüman-Türk Örneklem Üzerinden İncelenmesi”, 522.

¹¹³ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi”, 1047-1048.

pratik ayrışmasına tarihsel ve uygulanabilir bir çözüm sunmaktadır.

- ✓ **Rol Model Olma:** Bağdâdî'nin "üsve-i hasene" ilkesi temelindeki rehberliği, modern eğitim bilimlerinde öne çıkan sosyal öğrenme ve model alma süreçleriyle büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu çerçevede mürşidin yaşantısı, soyut ahlâkî değerlerin somutlaşmasına imkân tanımaktadır.
- ✓ **Murakabe ve Özdenetim Mekanizması:** Murakabe anlayışı, bireyin her an ilahî gözetim altında olduğu bilincini kazandırarak, modern özdenetim kuramlarının manevî boyutunu tamamlayıcı bir işlev üstlenmektedir.
- ✓ **Varoluşsal Anlam ve Manevî Rehabilitasyon:** Bağdâdî'nin sevgi ve merhamet merkezli yaklaşımı, bireyin varoluşsal boşluk ve anlamsızlık duygularına karşı manevî bir anlam çerçevesi sunarak rehabilite edici bir rol oynamaktadır.

Çalışmanın bulguları ışığında, çağdaş din eğitimi disiplini-ne, din eğitimcilerine ve alan araştırmacılarına yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- ✓ **Duyuşsal Alanın Tahkimi:** Din eğitimi müfredatlarının, salt didaktik bilgi aktarımının ötesine geçirilerek; tasavvuf pedagojisinin temel unsurları olan sohbet, empati ve yaşantısal öğrenme süreçlerini içerecek biçimde yeniden yapılandırılması önerilmektedir. Bu çerçevede, erdem, değer ve eylem perspektifinde duyuşsal farkındalığın kazandırılması; söz konusu kazanımların psikomotor hedeflere yansıtılmasını mümkün kılan bütüncül bir öğretim yaklaşımının geliştirilmesi önem arz etmektedir.
- ✓ **İçsel Denetim Odaklı Eğitim:** Ahlâk eğitiminde ödül-ceza temelli dışsal denetim mekanizmaları yerine, bireyin kendi vicdanı ve nefsiyle yüzleşmesini sağlayan murakabe ve muhasebe bilincinin müfredata entegre edilmesi önem arz etmektedir. Bu süreçte bireyde özdenetim ve otokontrol becerilerinin geliştirilmesine yönelik pedagojik yaklaşımların güçlendirilmesi gerekmektedir.
- ✓ **Rehberlikte Rol Model Yaklaşımı:** Eğitimcilerin ve manevî rehberlerin yalnızca bilgi aktaran teknik personel olmaları-

nın ötesinde, “üsve-i hasene” ilkesi bağlamında, temsil ettikleri değerleri bizzat yaşayan ve davranışlarıyla model oluşturan pedagojik aktörler olarak konumlandırılmaları teşvik edilmelidir.

- ✓ **Disiplinlerarası Araştırmaların Teşviki:** Tasavvuf geleneğinde yer alan riyazet, sohbet ve zikir gibi yöntemlerin; din psikolojisi, nörobilim ve karakter eğitimi bağlamında ampirik araştırmalara konu edilmesi, alan yazına özgün katkılar sunma potansiyeli taşımaktadır.
- ✓ **Yerel İlmî Mirasın Korunması:** Bağdâdî örneğinde görüldüğü üzere, Yozgat gibi Anadolu'nun irfan merkezlerindeki ilmî miras; eğitim tarihi, kültürel bellek ve yerel din eğitimi modelleri bağlamında sistematik olarak incelenmesi ve elde edilen bulguların güncel eğitim programlarıyla ilişkilendirilmesi önem arz etmektedir.
- ✓ **Kolektif Çalışma İhtiyacı:** Bağdâdî'nin mirasının bütüncül biçimde anlaşılabilmesi için; ilahiyat, tarih, edebiyat, tasavvuf, spor bilimleri, mûsiki ve sosyoloji gibi farklı alanlardan uzmanların yer aldığı disiplinlerarası araştırma ekiplerinin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu tür kapsamlı çalışmalar, söz konusu manevî mirasın evrensel değerinin çok boyutlu olarak ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak; Şeyh Osman Nuri Bağdâdî'nin temsil ettiği tasavvufî miras, bireyin bütüncül gelişimini esas alan, karakter inşasını önceleyen ve anlam temelli bir pedagojik zemin sunması bakımından yalnızca tarihsel bir tecrübe değildir. Bu miras, aynı zamanda çağdaş din eğitimi açısından tasavvuf pedagojisinin yaşayan örnekler üzerinden içselleştirilmesini mümkün kılan, duyuşsal ve yaşantısal öğrenme boyutlarını güçlendiren özgün ve dönüştürücü bir model olarak evrensel bir değer taşımaktadır.

Kaynakça

- Akyürek, Süleyman. “İlk ve Orta Öğretimde Din Öğretimi: Kuramsal Çerçeve”. *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Recai Doğan - Remziye Ege. 89-112. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. bs., 2016.
- Altıntaş, Hayrani. “Tasavvuf”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der-*

- gisi 24/1-2 (Haziran 1981), 413-424. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auifd/article/1151482>
- Altun, Ali Osman. "Osman Nuri Bağdâdî (v. 1944)". *Cumhuriyetin İlk Yüzyılında 100 Sûfî Şahsiyet*. Ankara: Fecr Yayınları, 1. bs., 2023.
- Angın, Yasemin. "Bilinçli Farkındalık (Mindfulness) ile Dini Şuur Arasındaki İlişkinin Müslüman-Türk Örneklem Üzerinden İncelenmesi". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2022), 516-538. <https://doi.org/10.53683/gifad.1083881>
- Bandura, Albert. *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, N.J: Prentice Hall, 1977.
- Bayram, Abdullah. "Kur'an ve Sünnetteki Değerler Sistemi Perspektifinden Tâlim ve Terbiye Metodunun Analizi". *Balıkesir İlahiyat Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 115-156. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baid/article/722853>
- Beken, Ahmet. "Ahlâkî Bir Alan Olarak Tasavvufun Eğitimle/Din Eğitimiyle İlişkisi". *Antakiyat* 3/2 (Aralık 2020), 256-278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/antakiyat/821452>
- Bloom, Benjamin S. vd. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain*. United States of America: Longmans, Green and Co Ltd., 1956.
- Boyraz, Edibe - Boyraz, Ekrem Zahid. "Uzaktan Eğitime Farklı Bir Yaklaşım Olarak Tasavvufi Eğitim ve Mektûbât Geleneği". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28/2 (Aralık 2023), 167-181. <https://doi.org/10.58568/firatilahiyat.1362295>
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 5. bs., 2009.
- Ceyhan, Semih. "Züh'd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 44/530-533. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013.
- Coşkun, Hasan. "Yozgat Ziyaret Mekânlarının İnanç Turizmine Katkısının Sosyolojik Analizi". *II. Uluslararası Bozok Sempozyumu Yozgat'ın Turizm Potansiyelleri ve Sorunları 04-06 Mayıs 2017 Bildiri Kitabı I. Cilt*. ed. Kadir Özköse vd., 2017. <https://bozok.edu.tr/Dosya/397d15e5-9.pdf>
- Çakmak İgalcı, Emine Elif. "Okul Öncesi Dönemde Tasavvufî Ahlak Bazında Manevî Eğitim". *Journal of Current Researches on Educational Studies (JoCuRES)* 8/2 (2018), 11-50. <https://dergipark.gov.tr/jocures/501007>
- Çakmak İgalcı, Emine Elif. "Sûfî Eğitimde Zikir ve Bilişsel Farkındalığa

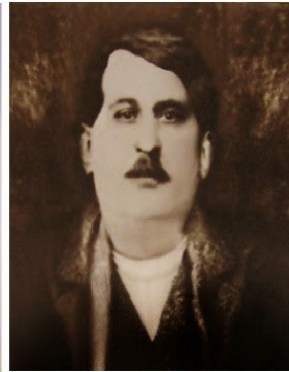
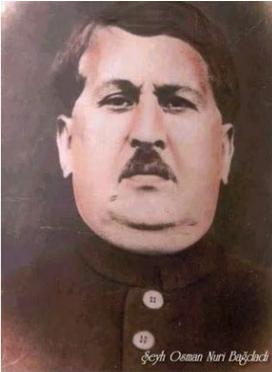
- Etkisi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 22 (Haziran 2024), 375-408. <https://doi.org/10.18498/amailad.1442812>
- Durma, Abdulhalim. *Evlialar Şehri Malatya*. Ankara: Yenigün Matbaacılık, 1. bs., 2012. <https://dn710707.ca.archive.org/0/items/EvliyalarehriMalatya/EvliyalarehriMalatya.pdf>
- Göçmen, Fatma - Bayraktar, Muhammet Mustafa. "Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri". *Din Eğitimi Biliminin Mahiyeti-I*. 197-226. Ankara: Eğitim Yayınevi, 1. bs., 2025.
- Gözütok, Şakir. "Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/2 (15 Aralık 2017), 1035-1060. <https://doi.org/10.18505/cuid.338632>
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. "Çocuğun Din Eğitiminde Ailenin Rolü". *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Haziran 2017), 39-60. <https://doi.org/10.21798/kadem.20171301410>
- Gündüz, Turgay. *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Bursa: Düşünce Kitabevi, 1. bs., 2002.
- Habername. "Mutasavvıf Esseyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi (Ölmeztoprak) Hazretleri Türbesi". 20 Nisan 2023. Erişim 20 Şubat 2026. <https://www.habername.com/haber-mutasavvif-esseyid-seyh-osman-nuri-bagdadi-olmeztoprak-hazretleri-turbesi-184399.htm>
- Hayta, Remzi. "Yozgat'ta Manevi Bir Kutup: Es-Seyyid Şeyh Osman Nuri Bağdadi Hazretleri'nin Türbesine Ziyaret". *Malatya Flaş Haber*. 20 Ağustos 2025. <https://malatyaflashhaber.com/yozgatta-manevi-bir-kutup-es-seyyid-seyh-osman-nuri-bagdadi-hazretlerinin-turbesine-ziyaret/>
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı İletişim Yayınları, 1. bs., 1992.
- Kara, Mustafa. "Tekke Eğitimi ve Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6/12 (2008), 107-138. https://www.academia.edu/7846696/Tekke_EC4%9Fitimi_ve_Literat%C3%BCr%C3%BC_The_Literature_on_Education_in_Dervish_Lodges_MUSTAFA_KARA
- Kılıç, Mahmud Erol. *Tasavvufa Giriş*. ed. Saliha Şişman. İstanbul: Sufi Kitap, 1. bs., 2012.
- Kocaman, Kasım. "Tasavvufi Eğitimde Kullanılan Özeleğitim Yöntemleri". *Journal of International Social Research* 13/70 (Nisan 2020), 1162-1171. <https://doi.org/10.17719/jisr.2020.4165>
- Koçaker, Ebubekir. *Yozgat Yöresindeki Ziyaret Yerleri ile İlgili Bir İnceleme*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2004.

- Kurt, Furkan. *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2013.
- Kuşeyrî, Abdülkerim el-. *Kuşeyrî Risalesi*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 1. bs., 2013.
- Malatya Derin Haber. "Es-Seyyid Eş-Şeyh Osman Nuri Ölmeztoprak Hazretleri, Vuslatının 81. Yılında Dualarla Yâd Edildi". 27 Ocak 2025. Erişim 20 Şubat 2026. <https://www.malatyaderinhaber.com/es-seyyid-es-seyh-osman-nuri-olmeztoprak-hazretleri-vuslatinin-81-yilinda-dualarla-yad-edildi/12729/>
- McLoughlin, Shane - Kristjánsson, Kristján. "Virtues as Protective Factors for Adolescent Mental Health". *Journal of Research on Adolescence* 35/1 (Ocak 2025), 1-14. <https://doi.org/10.1111/jora.13004>
- Meydan, Hasan. "Neglected Aspect of Religious Education: Search for Meaning". *Bilimname* 2019/37 (Nisan 2019), 1247-1269. <https://doi.org/10.28949/bilimname.519316>
- Morshead, Richard W. "Taxonomy of Educational Objectives Handbook II: Affective Domain". *Studies in Philosophy and Education* 4/1 (1965), 164-170. <https://doi.org/10.1007/BF00373956>
- Ölmeztoprak, Osman. "Mülakat". Görüşmeci: Fatma Göçmen, Akif Göçmen, Görüşme Tarihi: 05.03.2026.
- Öngören, Reşat. "Şeyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 39/50-52. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 40/119-126. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011.
- Özköse, Kadir (ed.). *Tasavvuf: El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. bs., 2016.
- Özköse, Kadir - İbrahim Baz (ed.). "Tasavvufun Tesir Halkası". *Tasavvuf: El Kitabı*. 293-299. Ankara: Grafiker Yayınları, 4. bs., 2016.
- Sargın, Ahmet. "Osman Nuri Bağdadi". *İleri Gazetesi* 1967'den Beri. 02 Nisan 2023. Erişim 01 Mart 2026. <https://www.ilerigazetesi.com.tr/osman-nuri-bagdadi>
- Sivas Bülteni Sivas'ın İlk Haber Sitesi. "Şeyh Ali Kara k.s. Hazretleri". 20 Haziran 2026. Erişim 20 Şubat 2026. <https://www.sivasbulteni.com/haber-seyh-ali-kara-ks-hazretleri-12592.html>
- Taş, Edibe. "Tasavvuf Kavramına Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz". *Diyanet İlmi Dergi* 60/3 (Eylül 2024), 1025-1050. <https://doi.org/10.61304/did.1477969>

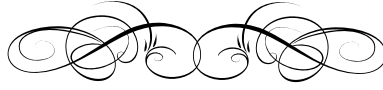
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 8. bs., 2015.
- Uludağ, Süleyman. "Nefis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 32/526-529. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Riyâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 35/143-144. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2008.
- Uludağ, Süleyman. "Sülûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. 38/127-128. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2010.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Tasavvufî Bakış*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2003.

EKLER

**Sultan-ul Evliya Es-Seyyid Osman Nuri Ölmeztoprak Efendi
Hazretleri (K.S.A.) ve Türbesi (Sarıtopraklık Mezarlığı-Yozgat) -
23.02.2026**

ŞEYHZÂDE AHMET ŞEVKİ ERGİN
(1906-2002):
BOZOK'UN MANEVÎ MİMARLARINDAN BİR
HALVETÎ-NAKŞÎ ŞEYHİNİN
HAYATI, TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ VE
YOZGAT'TAKİ MANEVÎ MİRASI

Hüseyin YÜNER*

Giriş

Tasavvuf tarihimizin sürekliliğini sağlayan halkalar, çoğu zaman büyük şehirlerin dışında, Anadolu'nun ücra köşelerinde yerleşmiş; ilmi ve irfanı şahsında cem eden mütevazı zatlarda tecesüm etmiştir. Yozgat tarihinin manevî coğrafyası incelendiğinde bu sürekliliğin en belirgin örneklerinden birinin, Büyük Şeyh Hacı Ahmet Efendi'den (ö. h. 1312/m. 1894-95) torununa kesintisiz akan bir nur silsilesi olduğu görülür. Bu silsilenin son halkası ve belki de en berrak tezahürü olan Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin, yaşadığı zorlu tarihî konjonktürde -imparatorluğun çöküşünden Cumhuriyetin kuruluşuna, tekke ve zaviyelerin kapatılmasından modernleşmenin dayattığı kültürel dönüşüme kadar- hem ilmin

* Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Yozgat / Türkiye. E-posta: huseyin.yuner@yobu.edu.tr. Orcid: [0000-0002-5169-7886].

hem memuriyetin hem de maneviyatın aynı potada eridiği nadir bir insân-ı kâmil portresi çizmiştir.

Şeyhzâde lakabı, tasavvuf geleneğinde tarikat şeyhinin oğluna verilen bir unvan olmakla birlikte, Ahmet Efendi'nin bu sıfatı babasından değil, Halvetî-Şâbânî geleneğinin Yozgat'taki en büyük temsilcisi olan dedesi Hacı Ahmet Efendi'den tevarüs ettiği bilinmektedir.²

Onun hayatını ve manevî kişiliğini inceleyen bu bildiri; eğitim ve meslekî hayatı, tasavvufî arayışı, birden fazla silsileden aldığı icazetler ve Yozgat'ta bıraktığı derin iz üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kullanılan temel kaynaklar; oğlu Ali Şakir Ergin'in kaleme aldığı biyografi, döneme ait Yozgat Divanı dergisinin ilgili sayısı, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi maddeleri ve güvenilir sözlü tarihtir.

1. Neseb ve Aile: Tekkeden Gelen Miras

Şeyhzâde Ahmet Şevki Efendi, 1906 yılında (r. 1322 / h. 1324-1325) Yozgat'ta dünyaya gelmiştir.³ Ailesinin bilinen en eski atası Derviş Süleyman Efendi'dir. Süleyman Efendi'nin oğlu ve Ahmet Efendi'nin dedesi olan Hacı Ahmet Efendi, "Büyük Şeyh" lakabıyla Yozgat'ta tanınmış, Halvetiyye tarikatının Şâbânîyye kolunun bu bölgedeki en köklü temsilcisi olmuştur.⁴

Annesi Hâfize Hanım, Gümüşhaneli Ahmet Ziyaeddin Efendi'nin⁵ halifelerinden müderris Mehmet Ali Efendi'nin kızıdır. Böylece Ahmet Efendi, baba tarafından Halvetî-Şâbânî tasavvuf geleneğinin, anne tarafından ise Nakşibendî-Hâlidî ilim geleneğinin içinde doğmuş; nisbeti hem tarik hem de ilim sahasında belirlemiş iki büyük damara bağlıdır.

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1984), 1191; Mehmet Kanar, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük* (Tahran: Şirin Yayıncılık, 1995), 325.

³ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (İstanbul: Seçil Ofset, 2013), 67.

⁴ Ali Şakir Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/564.

⁵ Mustafa Fevzi b. Numan, *Hedîyyetu'l-Hâlidîn fî Menâkıb-ı Kutbi'l-ârifin Mevlâna Ahmed Ziyâuddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî* (İstanbul, 1895), 16; İrfan Gündüz, "Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/276.

Babası Abdullah Arif Efendi, çiftlik evinde koleraya yakalanmış, Yozgat'a getirilirken yolda vefat etmiş (h. 1327/m. 1910); dört yaşındaki Ahmet Efendi yetim kalmıştır. Bu erken yetimlik, onun manevî olgunlaşma sürecinde belirleyici bir etken olmuştur. Dul kalan annesi Hâfize Hanım, amcazadesi Hafız İbrahim Edhem Efendi ile evlenmiş; bu birliktelik, ilerleyen yıllarda Ahmet Efendi'nin tasavvuf yoluna girmesine vesile olacak Edhem Efendi ile aynı çatı altında büyümesini sağlamıştır.

Büyük Şeyh Hacı Ahmet Efendi'nin manevî mirasına kısaca değinmek gerekirse: Yozgat'ın doğusundaki Çalatlı köyünden bir Türkmen ailesine mensup olan bu müstesna zât, genç yaşta Şâbâniyye⁶ kolunun pîr-i sâniyi sayılan Çerkeşi Mustafa Efendi'ye intisap etmiş, seyrüsülûkünü tamamladıktan sonra Bağdat, Mekte ve Medine ziyaretlerini gerçekleştirip Yozgat'a dönmüş ve burada evinin yanına bir cami ile Halvetî tekkesi inşa ettirmiştir.⁷ Hacı Ahmet Efendi'nin bu mirası, Sultan II. Abdülmecid'in hanımı Şevkefza Kadın Sultan'ın himayesiyle desteklenmiş; tekke ve cami, Bozok halkının manevî merkezi hâline gelmiştir.

2. Tahsil Hayatı: Medreseden Mektebe

Ahmet Efendi, ilk tahsiline babasının vefatının ardından taşındıkları Taşköprü Mahallesi'ndeki Cevherî Ali Efendi Medresesi'ne bağlı sıbyan mektebinde başlamıştır. Burada Büyük Ali Efendi ve Derviş Efendi hocalardan ders almış; aynı zamanda amcazadesi Hafız İbrahim Edhem Efendi'den Kur'ân-ı Kerim ve temel İslâmî ilimleri öğrenmiştir. Ardından Yozgat Sultanisi'nde orta öğrenimine devam etmiş, Yozgat Dârü'l-Hilâfesi'ne başlamış; bu okulun kapatılması üzerine İstanbul Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye'ye nakledilmiştir (11 Eylül 1924).

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun dördüncü maddesi, dini hizmet görevlilerine yönelik okullar açılması doğrultusunda bir düzen-

⁶ Şâbâniyye; Halvetiyye'nin Cemâliyye kolundan ayrılan bir şubedir. Mustafa Tatcı, "Şâbâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/211-215.

⁷ Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/393.

leme getirmiştir.⁸ Bu çerçevede eğitimini İstanbul İmam Hatip Mektebi'nde sürdüren Ahmet Efendi, dönemin İstanbul Müftüsü Mehmet Fehmi Efendi'nin ve Yozgatlı müderris Hüseyin Avni Efendi'nin himayesinde bulunmuştur. Bu dönemde Kapalı Çarşı'daki bir mescide öğle, ikindi ve akşam vakitleri için imam olarak tayin edilmiş; elde ettiği kazancın bereketiyle bu görevi hayatının sonuna kadar gönlünde özel bir yere koymuştur.

Boş vakitlerini değerlendirdiği Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde, kâmil bir mürşide kavuşma arayışındaki bu genç ile Fatih Dersiâmlarından Gümülcineli Mustafa Efendi arasında gerçekleşen mülâkat, hayatının seyrini belirleyecek bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Efendi, ona "Yozgat'ta Gedikhasanlı Müderris Mehmet Şâkir Efendi'yi ziyaret etmesini" tavsiye etmiş ve selâm yollamıştır.⁹

Mısır yolculuğuna çıkma fırsatını sağlık sorunları nedeniyle kaçıran Ahmet Efendi,¹⁰ ameliyat ve uzun bir hastane sürecinin ardından 3 Aralık 1924 tarihli tasdiknameyle okulundan ayrılarak Yozgat'a dönmüştür.¹¹ Böylece tahsilini tamamlayamamış; ancak bu eksikliği, gönül kapısından girdiği manevî ilim yoluyla telâfi etmeye çalışmıştır.

3. Tasavvufi Arayış ve İntisap: Seyrisülûkün Haritası

3.1. Halvetî-Şâbânî Mirası ve Ailevî Tasavvuf Geleneği

Ahmet Efendi, manevî donanımın çok büyük bir kısmını doğduğu aile ocağından tevarüs etmiştir. Dedesinin kurduğu cami ve tekke etrafında şekillenen çocukluk ve ilk gençlik yılları, onu hem itikadî hem de ibadî açıdan donanımlı kılmıştır. Öyle ki hiçbir namazını kazaya bırakmamış, sâhib-i tertîb vasfını bütün hayatı boyunca muhafaza etmiştir. Şâri'in ruhsat tanıdığı hallerde

⁸ Zeki Salih Zengin, "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi", *Dinî Araştırmalar* 5/13 (2002), 84.

⁹ Ali Şakir Ergin, "Ahmet Şevki Ergin Hoca Efendi'nin Hayatı ve Kişiliği (Efendi Babam)", *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 5.

¹⁰ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 77.

¹¹ Kâmil Büyüker, *Mehmet İhsan Efendi: Akif'in Mısır Günlerinde Hakikatli Bir Dost* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017).

bile azîmeti tercih etmesi, onun tasavvufî disiplininin dışı yansıyan en belirgin işaretlerinden biridir.

3.2. İbrahim Edhem Efendi'ye İntisap: İlk Manevî Eğitim

Yozgat'a döndükten sonra uzun süredir arayışında olduğu mürşide kavuşma imkânını bulduğu yer, şaşırtıcı biçimde, aynı çatı altında yaşadığı amcazadesi ve üvey babası Hafız İbrahim Edhem Efendi (d. 1864-ö. 1941) olmuştur. Halvetî-Kâdirî geleneğine mensup olan Edhem Efendi,¹² onun ilk resmî mürşidi olmuş; Ahmet Efendi bu zat nezaretinde seyrüsülûkünü tamamlamıştır. Bu intisab, hem bir tasavvuf eğitiminin başlangıcı hem de dededen intikal eden manevî mirasın bilinçli olarak sahiplenilmesinin ifadesidir.

3.3. Gedikhasanlı Şâkir Efendi ile Bereketli Sohbet Yılları

Gümülcineli Mustafa Efendi'nin tavsiyesi ve İbrahim Edhem Efendi nezaretinde tamamladığı ilk seyrüsülûkun ardından Ahmet Efendi, Gedikhasanlı Köyü'ne giderek Dersîâm Müderris Şâkir Efendi'yi ziyaret etmiştir. İlk görüşmede Şâkir Efendi, onu bağrına basmamış; ancak Gümülcineli Efendi'nin selamını iletmesi üzerine talebesi olarak kabul etmiştir.

Şâkir Efendi'ye yakın olabilmek gayesiyle öğretmen tayinini onun bulunduğu köye en yakın yer olan Karga Köyü'ne yaptıran Ahmet Efendi, hafta sonlarını ve tatil günlerini bu müstesna zatın yanında geçirmeye gayret etmiştir. Hocasının kendisine söylediği, “Evlâdım, senin gelmenden rahatsız olmam. Gece gündüz deme, ne zaman gelmek istersen gelebilirsin. Senin gelişin beni memnun eder” sözü, bu ikili arasındaki muhabbet bağının derinliğini açıkça ortaya koymaktadır. Şâkir Efendi'nin himayesinde geçen bu dönem, Ahmet Efendi'nin tasavvufî gelişiminin en bereketli zamanları olmuştur.

Vefatına yakın Şâkir Efendi, ona şöyle vasiyet etmiştir: “Oğlum, seni olabildiğince yetiştirdim. Senin benden sonraki kısme-

¹² Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/131.

tin İstanbul'da ve seyri sülûkun nakşî meşrebimiz üzerine tamamdır. Sana hilafet icazetin İstanbul'dan verilecektir. Merak etme, zamanı gelince o seni bulur.”¹³

3.4. Askerlik Döneminde Manevî Arayışın Sürmesi

1 Kasım 1929'dan itibaren yürüttüğü askerlik görevinin Kayseri safhasında Hamurculu Bekir Sıtkı Efendi ile kurduğu samimi dostluk, onun manevî arayışını coğrafyayla sınırlamayan bir gönül adamı olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu iki zatın, “hem bu dünyada hem de ahirette birbirlerini unutmayacakları ve ahirette birlikte haşr olmak temennisiyle” ayrıldıkları rivayet edilmektedir.¹⁴

3.5. Erbilli Esad Efendi Halifeleriyle İrtibat

Şâkir Efendi'nin vefatının ardından manevî yolculuğunu sürdürmek amacıyla Erbilli Muhammed Esad Efendi'nin (d. 1847-ö. 1931) halifelerinden hilafet alan Ahmet Efendi, aynı dönemde Yozgat Müftüsü Mehmet Hulûsi Efendi'yle de tasavvufi yoluna devam etmiştir. Esad Efendi, Nakşibendî-Hâlidî geleneğinin o dönemki en etkili temsilcisi olup İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da binlerce müntesibi bulunan ve pek çok kişiye hilafet veren büyük bir mürşiddir.¹⁵

3.6. Mustafa Hulûsi Efendi'den Hilafet: Seyrin Kemâli

Tasavvuf yolunun dönüm noktalarından biri, gördüğü bir rüyanın ardından gerçekleşmiştir. Rüyasında toplanan şeyhlerden birinin kendisine lütufta bulunduğunu gören Ahmet Efendi, Müftü Mehmet Hulûsi Efendi'nin yönlendirmesiyle İstanbul'da Mustafa Hulûsi Efendi'yi (Arınmış) aramaya başlamıştır. İkinci askerlik görevi vesilesiyle İstanbul'a giden Ahmet Efendi, nihayet Mustafa Hulûsi Efendi'yi bulmuştur. Efendi'nin ikametgâhından çık-

¹³ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 102.

¹⁴ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 94.

¹⁵ “Esad Erbilli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Şubat 2026), <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-erbili>.

masını beklerken onu ilk gördüğünde rüyasındaki zat olduğunu fark etmiş; bu karşılaşma ilk bakışta bir keşf hükmünde olmuştur.

Şâkir Efendi'yle kazandığı tasavvufî yetkinlik sayesinde bir yıldan kısa bir sürede Mustafa Hulûsi Efendi nezdinde eğitimini tamamlayan Ahmet Efendi, Nakşibendî-Hâlidî hilafetini almıştır. Hulûsi Efendi'nin onunla ilgili söylediği, "Allah'ıma şükrediyorum ki bana Ahmed gibi bir evlât verdi. Yeryüzünde melek görmek isteyen Ahmed'i görsün" sözü, Şeyhzâde'nin manevî kemali hakkında şüphe bırakmayacak bir şahitliktir.

3.7. Silsile ve Tarikat İcazetleri

Şeyhzâde Ahmet Efendi, Nakşibendî-Hâlidî, Halvetî-Şâbânî ve Kâdirî tarikatlarının üçünden birden yetkili bir mürşid konumuna yükselmiştir.¹⁶ Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi" maddesinde belirtildiğine göre; şeyhlik makamı, Büyük Şeyh Hacı Ahmet Efendi'nin ardından sırasıyla oğulları Muhyiddin Efendi ve Sadreddin Efendi, torunlarından Ethem Efendi ve altı ay kadar aile dışından Damadzâde Necib Efendi'ye geçmiş; en son Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin'e intikal etmiştir.

Ders telkini sürecinde erkek-hanım ayrımı gözetmeyen, ancak hanımlar söz konusu olduğunda kocasının ya da velisinin iznini şart koşan Ahmet Efendi; müridin istidat ve kudretine göre doz belirler, yeni gelene ağır sorumluluklar yüklemeyiz, kötü alışkanlıkların terk edilmesini ön şart olarak arar, istihareden faydalanır ve bu uygulamayı gerektiğinde tekrarlardı.¹⁷

4. Meslekî Hayat ve Toplumsal Hizmet

Şeyhzâde Ahmet Efendi'nin çalışma hayatı, İstanbul'daki öğrenciliği döneminde Kapalı Çarşı'daki bir mescide öğle, ikindi ve akşam namazları için imam olarak tayin edilmesiyle başlamıştır. Yozgat'a döndükten sonra Cumhuriyet'in öğretmen açığını kapatma seferberliği kapsamında Karga Köyü'nde vekil yardım-

¹⁶ Ergin, "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi", 43/564.

¹⁷ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 174.

cı öğretmen olarak göreve başlayan Ahmet Efendi, burada 16 yıl hizmet etmiştir.

Karga Köyü'nde öğretmenlik yaptığı yıllarda köyde imam bulunmadığından, dersi olmayan vakitlerde namazları gönüllü olarak kıldırmıştır. Bu özverili kişiliği, onun hem sevilen bir öğretmen hem de gönüllere mâl olan bir manevî rehber olarak tanınmasını sağlamıştır. 1943'te ikinci askerliğini tamamlamasının ardından Musabeyli Köyü'nde gezici başöğretmenlik görevine başlamış; sonraki yıllarda Millî Eğitim Müdürlüğü Köy Bürosu'nda memur, büro şefi ve maarif başkâtibi olarak çalışmıştır.

1957-1958 yıllarında, açılışına büyük emek verdiği Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda Arapça, Akâid, Siyer ve Ahlâk derslerini okutmuştur. Aynı dönemde dedesi Büyük Şeyh Hacı Ahmet Efendi'nin yaptırdığı camide fahri imamlık yapmış; bu görevi 1942'den 1987'ye kadar kesintisiz sürmüştür. 1971'de 65 yaşında yaş haddinden emekliye ayrılmış; 47 yıllık devlet hizmetini böylece noktalamıştır.

Meslekî hayatının en dikkat çekici kesiti, memuriyet sicilindeki tek olumsuz belgedir. Katılmaya zorlandığı Cumhuriyet Bayramı balosuna sağlık raporu alarak iştirak etmemesi sebebiyle verilen uyarma cezası, onun dünyaya mesafesini ve istikametini ortaya koyması bakımından bir kınama belgesi değil, aksine bir duruş vesikası olarak tarihe geçmiştir.¹⁸

Toplumsal alanda bıraktığı iz yalnızca dinî ve eğitimsel hizmetlerle sınırlı kalmamıştır. Yozgat'ta yatırım yapmak isteyen tanıdıklarını cesaretlendirmiş, bu çabalar dolaylı biçimde şehrin sanayileşmesine katkı sunmuştur.¹⁹

5. Tasavvufî Kişilik ve Ahlâkî Portre

Şeyhzâde Ahmet Efendi gibi İslam'ı samimiyetle içselleştirip gündelik hayatına yansıtan kâmil şahsiyetler, toplumun her kesimince sevilir ve sayılır. Nitekim ondan duyduklarını anlatan-

¹⁸ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 121.

¹⁹ Hüseyin Yüner, "Bilal Şahin ile Yapılan Mülâkat" (ses kaydı, 24 Haziran 2022).

ların ortak tespiti, bu zatın bir ilim, ahlak ve hâl âbidesi olduğu yönündedir.²⁰

Kişiliğini şekillendiren temel vasıf, öfkeyi dizginleme ve sabır üzere kalmadır. “Kızmak yasaktır; öfkeyi yenmek esastır” sözü, hayatı boyunca telaffuz ettiği kaidelerden biridir.²¹ Hitabetinde herkesin anlayabileceği sade bir üslup hâkim olup zamanı israf etmemeyi öğütlerdi. Giyim-kuşamındaki intizam, adımlarına kadar uzanan adap anlayışı ve sükûnet üzerine bina edilmiş hayat tarzı onu tanıyanların zihninde silinmez izler bırakmıştır.

Muhataplarını incitmeden yönlendirme meziyeti ve inceliği ise olumsuz cevap vermesi gereken durumlarda bile büyüklerin hayatından menkıbeler anlatarak karşısındakini hissettirmeden ikna etme yolunu tercih etmesinde tezahür etmektedir. Şöhret ve servet hürsından azade, vakur ve mütevazı bu şahsiyetiyle dedikodu, haset ve kibir gibi hiçbir menfi haslet onun ismiyle hiçbir zaman bir arada anılmamıştır.

Modern Türkiye’de ulema ile meşâyihın toplumsal rolüne dikkat çeken tarihçi Ahmet Yaşar Ocak, bu iki zümrenin Osmanlı kültür mirasının kuşaklar arası aktarımını üstlendiğini vurgulamaktadır. Ocak’a göre Ahmet Efendi gibi zatlar sayesinde pek çok insan, geçmiş kültürün manevî dokusuna temas etme imkânı bulmuştur.²²

Talebelerinden birinin dile getirdiği veciz ifade, onun irşad boyutunu en güzel şekilde özetlemektedir: “Şu âlemde Allah’ın varlığını gösteren deliller bulunduğu gibi, O’nun sevgisini gönüllere nakşeden, insanların elinden tutup onları Rabb’lerine götüren deliller de vardır. İşte Ahmet Efendi de o delillerden biriydi.”²³

6. Gündelik Hayat ve Vefat

Şeyhzâde Ahmet Efendi hem devlet memuru hem de aile reisi olarak üstlendiği sorumlulukları titizlikle yerine getirmiştir. Me-saisine zamanında başlama konusunda titizliği ve işinden çıktık-tan sonra vakit geçirmeksizin evine dönme alışkanlığı disiplinli

²⁰ Halis Ayhan, “Bir Büyüğün Cenazesini Selamlamak”, *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 28.

²¹ Ergin, *Gönül Ufkunda*, 127.

²² Ahmet Yaşar Ocak, “Şeyhzâde Ahmet Beyefendi”, *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 20.

²³ M. Yaşar Kandemir, “İslam’da Açılan Gedik”, *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 24.

yaşam tarzının açık bir temayüzüdür. Emekliliğinin ardından zamanını evinde ve özellikle yaz aylarında avludaki kamelyasında ziyaretçileriyle sohbet ederek geçirmiş; namaz vakti olunca mutlaka camiye gidip imamlık görevini üstlenmiştir.

31 Aralık 1992’de geçirdiği hipoglisemi atağı, onun yatağa mahkûm olmasına yol açmıştır. Bu on yıllık dönemde dahi, bilincinin yerinde olduğu son anlarına kadar ibadetlerinden taviz vermemiş; sâhib-i tertîb bir mümin olarak tam bir teslimiyet içinde Hakk’a yürümeye hazırlanmıştır. Yatalak olduğu bu uzun süreçte de ziyaretçilerini kabul etmiş, itikadî ve beşerî her konuda elinden geleni yapmaya çalışmıştır.

7 Ocak 2002’de Hakk’ın rahmetine kavuşan Şeyhzâde Ahmet Efendi’nin cenazesine soğuk hava şartlarına rağmen mahşerî bir kalabalık iştirak etmiştir.²⁴ Yaklaşık yirmi yıl önce kendi için kazdırtıp gömülmeyi vasiyet ettiği kabre, dedesi Büyük Şeyh Hacı Ahmet Efendi ve amcalarının yanına defnedilmiştir. Cenazesine katılmak için binlerce kişi dört bir yandan akın etmiş; bu kalabalık, onun toplum nezdindeki manevî otoritesini son kez gözler önüne sermiştir.

Vefatından sonra oğulları tarafından kurulan “Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı”, tarihî camiyi, türbeyi ve çevresini ayakta tutmak, cenaze hizmetleri sunmak ve kültürel faaliyetler yürütmek amacıyla kurulmuştur. Yozgat’ın Taşköprü Mahallesi’nde bulunan vakfa ait kütüphane, onun ilim ve irfan mirasını yaşatma çabalarının günümüzdeki en somut tezahürlerinden biridir.

Tartışma ve Sonuç

Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin, Osmanlı’nın son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yarısına uzanan derin bir kırılma çağında, ilmî gelenekle tasavvufî irşadı ve devlet memuriyetini mezc eden ender şahsiyetlerden biridir. Halvetî-Şâbânî, Nakşibendî-Hâlidî ve Kâdirî silsilelerinden aldığı üç ayrı icazetle tarikatın mülkünde tam donanımlı bir mürşid konumuna yükselen bu zat, ay-

²⁴ Ergin, “Efendi Babam”, 3-13.

nı zamanda onlarca yıl öğretmen ve eğitim bürokratı olarak devlete hizmet etmiştir.

Onun hayatı; tekke ile devlet dairesinin, tasavvuf ile modern eğitimin, şeyhlik geleneği ile memuriyet ahlakının nasıl tek bir bünyede barındırılabilirliğinin canlı bir örneğidir. Bu bulgu, modernleşme süreciyle birlikte geleneksel dinî kurumların işlevsizleştiğine ilişkin yaygın kanının yeniden sorgulanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ahmet Şevki Ergin örneği, tekke ve zaviyelerin kapatılmasının ardından tasavvufî geleneğin kurumsal zeminini kaybetmiş olsa da bireysel ve toplumsal düzeyde yaşamaya devam ettiğini göstermektedir.

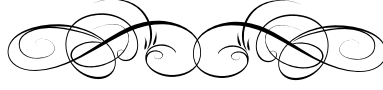
Yozgat'ta bıraktığı manevî iz, vefatından bu yana her yıl düzenlenen anma programlarıyla, adına kurulan vakıfla ve ismi verilen sokaklarla yaşamaya devam etmektedir. Bugün hâlâ dükkânların başköşesinde asılı duran resmiyle Yozgat'ın manevî sembolü olmayı sürdürmesi, bu kalıcı tesirin en somut göstergesidir.

Yozgatlı mutasavvıflar üzerine yapılan çalışmalarda Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin'in, akademik çevrelerce hakkını layıkıyla bulamamış bir şahsiyet olduğu dikkat çekmektedir. Hayatının ayrıntıları büyük ölçüde oğlu Ali Şakir Ergin'in biyografi çalışmasına dayanmakta; geniş kapsamlı akademik çalışmalara muhtaç pek çok boyut aydınlatılmayı beklemektedir. Bu çalışma, söz konusu aydınlatma çabalarına mütevazı bir katkı sunması ümidiyle kaleme alınmıştır.

Kaynakça

- Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı. "Vakıf Senedi". *askvakfi.com*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://askvakfi.com/vakif-senedi-tuzuk.html>.
- Ayhan, Halis. "Bir Büyüğün Cenazesini Selamlamak". *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 28-29.
- Azamat, Nihat. "Kâdiriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/131-136. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Büyüker, Kâmil. *Mehmet İhsan Efendi: Akif'in Mısır Günlerinde Hakikatli Bir Dost*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 1984.

- Ergin, Ali Şakir. "Ahmet Şevki Ergin Hoca Efendi'nin Hayatı ve Kişiliği (Efendi Babam)". *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 3-13.
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzade*. İstanbul: Seçil Ofset, 2013.
- Ergin, Ali Şakir. "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/564. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- "Esad Erbîlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esad-erbili>.
- Gündüz, İrfan. "Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/276-277. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. Tahran: Şirin Yayıncılık, 1995.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Kandemir, M. Yaşar. "İslam'da Açılan Gedik". *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 24-26.
- Mustafa Fevzi b. Numan. *Hediiyetu'l-Hâlidîn fî Menâkıb-ı Kutbi'l-ârifîn Mevlâna Ahmed Ziyâuddîn b. Mustafa el-Gümüşhânevî*. İstanbul, 1895.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Şeyhzade Ahmet Beyefendi". *Yozgat Divanı* 1/4 (2002), 20-21.
- "Şeyhzade Ahmed Şevki Ergin". *biyografya.com*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://www.biyografya.com/tr/biographies/seyh-zade-ahmed-sevki-ergin-53389aa5>.
- "Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin Hocaefendi". *kirmizilar.com*. 15 Ocak 2023. Erişim 17 Nisan 2026. <https://www.kirmizilar.com/seyh-zade-ahmet-sevki-ergin-hocaefendi/>.
- Tatcı, Mustafa. "Şâbâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/211-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/393-395. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- "Yozgatlı Hacı Ahmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Şubat 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yo-zgat-li-haci-ahmed-efendi>.
- Yüner, Hüseyin. "Bilal Şahin ile Yapılan Mülâkat". Ses kaydı. 24 Haziran 2022. Yazar arşivi.
- Zengin, Zeki Salih. "Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun Hazırlanmasından Sonraki İlk Dönemde Uygulanışı ve Din Eğitimi". *Dinî Araştırmalar* 5/13 (2002), 81-106.

MOLLA HÜSREV DÜŞÜNCESİNDE AKIL, NAKİL VE AHLAK DENGESİ: OSMANLI KURULUŞ FELSEFESİNİN İRFANÎ VE HUKUKÎ TEMELLERİ

Yasin GÖKHAN*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir dünya gücü haline geldiği 15. yüzyıl, devletin resmi düşünce sisteminin ve ilmiye teşkilatının kurumsallaştığı kritik bir dönüm noktasına tekabül eder. Bu entelektüel inşanın merkezinde yer alan Molla Hüsrev (ö. 885/1480), sadece bir hukukçu değil; akıl, nakil ve ahlak dengesini şahsında ve eserlerinde mezcetmiş bir "kurucu figür"dür. Bizatihi Fatih Sultan Mehmet'in kendisini "zamanın Ebû Hanîfesi" olarak tavsif etmesi¹, aynı zamanda bu geleneği dönemin ihtiyaçlarına göre rasyonel bir sistematığe (akıl) kavuşturma dehasını yansıtmaktadır.²

Molla Hüsrev'in Osmanlı ilim tarihindeki en belirgin başa-

* Dr. Öğr. Üyesi., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0002-6289-0876

¹ Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, haz. Muhammet Hekimoğlu (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 202.

² Ahmet Demir, "Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği", *ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/Özel (Aralık 2019): 155.

rısı, fıkıh düşüncesine kazandırdığı metodolojik sürekliliktir. Yeni araştırmaların da vurguladığı üzere, onun *Gurerü'l-Ahkâm* ve *Dürerü'l-Hükkâm* adlı eserleri, kendisinden önceki fıkıh birimini Osmanlı medrese sisteminin ve hukuki bürokrasinin temel taşı haline getirmiştir.³ Bu eserler, sadece hukuki kurallar yığını sunmakla kalmamış; mantık ve usul kaidelerini (akıl), vahyî ve tarihî verilerle (nakil) harmanlayarak “otorite” bir metin kimliği kazanmıştır. Nitekim *Dürerü'l-Hükkâm* üzerine yazılan pek çok şerh ve haşiye, Molla Hüsrev’in geliştirdiği fikhî dilin yüzyıllarca Osmanlı entelektüel zeminini nasıl domine ettiğinin bir kanıtıdır.⁴

Osmanlı düşünce geleneğinde akıl, zihni yanlış düşünmekten koruyan bir alet ilmi olarak kabul edilirken, Molla Hüsrev bu rasyonel disiplini ahlaki bir olgunlukla taçlandırmıştır.⁵ Bilginin eyleme dönüşmesi noktasında sergilediği mütevazı yaşam tarzı ve “ilmî haysiyeti”ni siyasi otoritenin üstünde tutan duruşu, onu bir ahlak abidesi olarak konumlandırır.⁶ Bu çalışma, Molla Hüsrev’in çok yönlü kişiliğini; aklın sistematiği, naklin otoritesi ve ahlakın estetiği arasındaki o hassas denge üzerinden inceleyerek, bu dengenin Osmanlı resmi düşüncesinin gelişimindeki kurucu rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yozgat havzasından bir alim olarak bu toprakların irfan geleneğine katkısı, günümüzün parçalı dini düşünce yapısı için hala bütüncül ve tutarlı bir ufuk sunmaktadır.⁷

1. Metodolojik Bir Araç Olarak Akıl ve Mantık

³ Betül Kara, “Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fikhî Düşüncenin Gelişimi” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2022), 2.

⁴ Kara, “Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fikhî Düşüncenin Gelişimi”, 3-5.

⁵ Fatma Zehra Pattabanoğlu, “Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, no. 1 (2014): 12.

⁶ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 72.

⁷ “Bir rivayete göre Varsak (Arsak şeklinde de okuyanlar vardır) kabilesine mensûp Türkmen aslından olup Sivas ile Tokat arasındaki Kargın (Kırkın) köyünde doğmuştur.” Cihat Tunç, “Molla Hüsrev'in İlmî Hayatı ve Vasiyetnamesi,” *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1992), 9.

Osmanlı düşünce geleneğinin kurucu yüzyılı olan 15. asır, ilmiye sınıfının hem dini hem de rasyonel ilimlerde yetkinleştiği bir “te’lif ve terkip” dönemidir. Bu dönemin kutup yıldızı sayılan Molla Hüsrev (ö. 885/1480), klasik İslam felsefesi ile hukuk düşüncesini “mantık” zemininde birleştiren en önemli figürdür. Onun düşünce sisteminde akıl, nakli yargılayan harici bir unsur değil; naklin iç tutarlılığını sağlayan, vahiyle bildirilen hükümlerin illetlerini (gerekçelerini) keşfeden ve toplumsal maslahatı tesis eden bir “mîzân” (terazi) işlevi görür.

1.1. Mantık İlminin Epistemolojik Statüsü ve “Nakdü’l-Efkâr”

Osmanlı medrese müfredatının ruhunu oluşturan “alet ilimleri” içerisinde mantık, Molla Hüsrev için sadece bir giriş dersi değil, hakikatin kapısını açan bir anahtardır. Mantık, zihni hata yapmaktan koruyan bir sanat olarak görülürken, Molla Hüsrev bu sanatı bir adım öteye taşıyarak onu bizzat “tefekürün eleştirisi” haline getirmiştir.⁸

Onun mantık alanındaki en özgün eserlerinden biri olan “*Nakdü’l-Efkâr fî Şerhi Ma’rifeti’l-Anvâr*”, aklın bilgi üretme süreçlerini nasıl denetlemesi gerektiğini teknik bir dille anlatır. Eserin tam adı “*Nakdü’l-Efkâr fî Reddi’l-Enzâr*” olup altı fasıldan oluşan ve her birinde on ayrı meseleyi muhakemât usulüyle ele alan bir “hakem metni”dir: Kur’ân, siyer, fıkıh, fıkıh usulü, belâgat ve mantık. Bu yapıya göre Alâeddin Ali b. Mûsâ er-Rûmî’nin (ö. 841/1438) öne sürdüğü sorulara Sirâceddin et-Tevkî’nin (ö. 886/1481) verdiği cevapları Molla Hüsrev; felsefe ve akıl yürütmenin ağır bastığı bir hakemlik üslubuyla tahlil etmiştir. Molla Hüsrev bu eserinde, Aristotelesçi kıyas yöntemini kelâmî ve fikhî meselelere tatbik ederken, bilginin kesinliğini (yakîn) sorgular. Ona göre mantık kurallarına riayet edilmeden yapılan bir fıkıh istinbatı veya kelâmî savunma, metodolojik olarak sakattır. Bu eserdeki “tanımların (hâd) tutarlılığı” ve “önergelerin doğrulanabilirliği” üzerine yaptığı vurgu, Osmanlı rasyonalizminin en erken ve en teknik

⁸ Pattabanoğlu, “Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, 10-12.

örneklerinden biridir. Nitekim günümüz araştırmacıları da eserin bu çok boyutlu yapısını kayda değer bulmakta; son yıllarda farklı fasıllarının tahkikli neşri gerçekleştirilmektedir.⁹

1.2. Sahn-ı Semân'ın Rasyonel İnşası: Ali Kuşçu ile Entelektüel Ortaklık

Molla Hüsrev'in metodolojik vizyonu, sadece dini metinlerin yorumlanmasıyla sınırlı kalmamış, Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Sahn-ı Semân medreselerinin "eğitim felsefesi" haline gelmiştir. Fatih Sultan Mehmet, medrese müfredatını hazırlama görevini Molla Hüsrev ile Ali Kuşçu'ya vererek aslında çok stratejik bir hamle yapmıştır. Bu, "hukuki akıl" (Molla Hüsrev) ile "matematiksel/astronomik aklın" (Ali Kuşçu) buluşmasıdır.

Bu iş birliği neticesinde ortaya çıkan program, mantık ve felsefeyi dini ilimlerin ayrılmaz bir parçası kılmıştır. Ali Kuşçu'nun kelâmı felsefeden arındırma (tecrîd) ve riyazi (matematiksel) bir zemine oturtma çabası, Molla Hüsrev'in hukuku sistematize etme gayretiyle örtüşür. Onların hazırladığı müfredat sayesinde, bir Osmanlı alimi sadece "nakil ezberleyen" değil, meseleleri "burhânî" (kesin kanıta dayalı) yöntemle tartışan bir entelektüel olarak yetişmeye başlamıştır.

1.3. Usûl-i Fıkıhta Rasyonellik: "Mir'âtü'l-Usûl" ve Metodolojik Devrim

Molla Hüsrev'in akıllı bir metodoloji aracı olarak nasıl kullandığını anlamak için onun usûl-i fıkıh (hukuk metodolojisi) sahasındaki şaheseri olan "Mir'âtü'l-Usûl" eserine bakmak gerekir. Eserin arka planı dikkat çekicidir: Molla Hüsrev önce "Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl" adıyla kısa bir metin kaleme almış, ardından bu metni Mir'âtü'l-Usûl adıyla iki ciltlik bir şerhe dönüştürmüştür. Kendi mukaddimesinde bu süreci şöyle anlatır: "Öncekilerin fi-

⁹ Eserin farklı fasıllarına ait tahkikli neşirler için bk. Mustafa Şen (thk.), "el-Faslü'l-Evvel min Kitâbi Nakdi'l-Efkâr," *Mütefekkir*, 4/7 (2017): 197-229; Hasan Uçar, "Belâgatla İlgili Beşinci Bölümün Tahkiki," *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 38 (2017): 123-165; Hasan Uçar – Mehmet Emin Güzel (thk.), "Hadis İlmi ile İlgili İkinci Bölüm," *Tahkik Dergisi* 4/2 (2021): 347-404.

kirlerini özetleyerek ve sonrakilerine yardımcı olacak temel bilgileri toplayan bir mecelleyi yazdım. Fakat zamanın âlimlerinin haset ve inatları yüzünden yıllarca yastığımın altında sakladım. Daha sonra ifadeleri delillendirerek ve anlaşılır biçimde şerh ettim.” Öte yandan fıkıh usulü yazımındaki “memzûc” (karma) yöntemi benimseyen Mir’ât, hem fukâhâ hem de mütekellimûn geleneğini sentezlemekte; naklî delillerden ziyade aklî delillere ağırlık verişyle Osmanlı usul literatüründe özgün bir konum kazanmaktadır. Bu eser, kendinden önceki büyük usulcülerin (Pezdevi, Nesefî vb.) görüşlerini rasyonel bir süzgeçten geçirerek yeniden tasnif eder. Molla Hüsrev bu eserde, fikhî bir hükme ulaşırken izlenen yolu tıpkı bir mantık önermesi gibi kurmaktadır:¹⁰

1. **Asıl (Veri):** Nakli delil (Ayet/Hadis).

2. **İllet (Gerekçe):** Aklın nakil içerisinden süzüp çıkardığı mantıksal neden.

3. **Hüküm (Sonuç):** Aklın illet üzerinden ulaştığı yeni durum.

Bu teknik süreçte akıl, nakli zenginleştiren bir faktördür. Molla Hüsrev, kıyas yöntemini kullanırken mantıksal tutarlılığı öyle bir seviyeye taşımıştır ki, onun usulü sayesinde Osmanlı fıkıh düşüncesi “içtihat” kapısını teorik olarak açık tutmayı başarmıştır. Onun bu sistematik başarısı *Dürer ve Gurer*’in yüzyıllarca otorite kalmasını sağlamıştır.¹¹

1.4. Teknik Bir Örnek: “İllet-Hikmet” Ayırımı ve Fikhî Çıkarımlar

Molla Hüsrev’in aklı nasıl teknik bir hassasiyetle kullandığını gösteren en bariz örnek, fıkıhtaki “illet” (hükmün bağlı olduğu açık gerekçe) ve “hikmet” (hükmün nihai amacı/faydası) ay-

¹⁰ Molla Hüsrev’in kendi mukaddimesinden naklen: KLU İlahiyat Fakültesi Akademik Seminer Notları, 24.01.2015. Ayrıca bk. Ferhat Koca, “Mir’âtü’l-Usûl,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/148 (Ankara: TDV Yayınları, 2020); Davut İltaş (thk. ve terc.), *Mirkâtü’l-Vusûl İlâ İlmi’l-Usûl - Mir’âtü’l-usûl Fî Şerhi Mirkâtü’l-Vusûl*, C:1-2, (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023). <https://www.scribd.com/document/772067529/Mi-rkatu-L-Vusul-i-la-i-lmi-L-usul-Mi-r-Atu-L-usul-Fi-%C5%9Eerhi-Mi-rkati-L-Vusul-1>.

¹¹ Kara, “Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gureri’l-Ahkâm’ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fikhî Düşüncenin Gelişimi”, 58-62.

rımıdır. Klasik usulde bu ayrım önemlidir ancak Molla Hüsrev bunu bir “hukuki kesinlik” meselesi haline getirir.

Örneğin, seferilikte namazın kısaltılması meselesinde nakil “yolculuğu” esas alır. Akıl burada devreye girerek sorar: “Amaç meşakkati (zorluğu) gidermek midir yoksa sadece yol gitmek midir?” Molla Hüsrev, mantıksal bir zorunlulukla hükmün “zahiri ve sabit bir illete” (yolculuk mesafesi) bağlanması gerektiğini, öznel olan “hikmetin” (yorgunluk derecesi) hukuki bir standart oluşturamayacağını savunur. Bu, hukukun rasyonalizasyonu ve standartlaşması adına atılmış dev bir adımdır. Onun bu rasyonel tavrı, keyfi yorumların önüne geçerek “hukuk güvenliğini” tesis etmiştir.¹² Onun hukuk anlayışı sadece mevcut nakilleri tekrarlamak değil, bu nakilleri rasyonel bir sistematığa oturtarak “hukuk devleti” ve “adalet” ilkelerini kurumsallaştırmaktır.

Molla Hüsrev, meseleleri ele alırken klasik İslam hukukunun *kazuistik* (meseleci) yöntemini benimser. Hukuki ilkeleri soyut teoriler üzerinden değil, “model olaylar” üzerinden tartışarak hukukun hayatla olan bağına canlı tutar. *Nakdu'l-Efkâr* adlı eserinde, dönemin alimleri tarafından ortaya atılan hukuki problemleri Hanefî ekolünün prensipleriyle çözerken rasyonel bir tartışma üslubu sergiler. Bardakoğlu’nun tahlil ederek tasnif ettiği örnekler, Molla Hüsrev’in hukuk mantığını açıkça ortaya koymaktadır: 1) Molla Hüsrev, abdestte niyetin şart olup olmadığına dair yürüttüğü fıkhi tartışmada “gaye temizliktir” ilkesinden hareket ederek tamamen makâsıd (amaç) odaklı bir yaklaşım sergiler; bu çerçevede ibadetin geçerliliğini, şartın kasten veya tesadüfen yerine getirilmesinden ziyade akli ve nakli bir dengeyle sonucun, yani temizliğin fiilen hâsıl olmasına bağlar. 2) *el-Hidâye*’deki “icmâ” iddialarını değerlendirirken, bu terimin metodolojik bir mutabakattan ziyade Hanefî mezhebi içindeki “sağlam rivayet birliği” anlamında kullanıldığını belirterek terim karmaşasını netleştirmektedir. 3) Molla Hüsrev, teyemmüm ayetinde geçen “yolcu-

¹² Molla Hüsrev, *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Durer*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu, (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/collections/94ef4061-6fd9-482b-b17b-0420c8cf4ff8>), Matbaa-i Amire, 1875, 45-48.

luk” ve “hastalık” ifadelerini bu ruhsatın mutlak şartları değil, en yaygın görülen mazeret örnekleri olarak değerlendirir; ayeti lafzi bir daraltmadan kurtararak daha kapsayıcı bir hukuki çerçeveye oturtur. Ona göre ayetteki asıl belirleyici unsur “suya ulaşılabilmesi” durumudur ve teyemmüm ruhsatı sadece hasta veya yolculara has bir imtiyaz değil, su bulamayan yerleşik ve sağlıklı kimseleri de içine alan genel bir kolaylıktır. Bu yaklaşımıyla Molla Hüsrev, ibadetlerde kolaylığı esas alan temel İslam hukuk ilkelerini ve sünneti rehber edinerek, metnin amacını (makâsıd) ön plana çıkaran rasyonel bir tefsir ve hukuk mantığı sergiler.¹³

Pratik örnekler üzerinden görüldüğü üzere Molla Hüsrev, çağının tartışmalı konularını sadece naklî birer veri olarak değil, hukuki birer “problem” olarak ele almıştır. Onun yaklaşımı şu üç noktada değer kazanır: 1) Tutarlılık: Farklı görüşleri Hanefî ekolü içerisinde telif ederek hukukta birliği sağlamıştır. 2) Rasyonalite: Zarar, rıza ve hakkaniyet gibi kavramları tartışırken hukuk mantığını ön planda tutmuştur. 3) Adalet: Kanunlaştırma hareketlerinin olmadığı bir devirde, doktriner tartışmaları sonuca bağlayarak yargıda keyfiliği önlemiş ve adaletin tecellisine yardımcı olmuştur. Molla Hüsrev’in bu kazuistik ve rasyonel tavrı, onu sadece bir mezhep hukukçusu değil, İslam hukuk düşüncesini Osmanlı resmi ideolojisiyle sentezleyen bir hukuk mimarı yapmıştır.

1.5. Diyalektik Güç: Molla Gürânî ile Kelâmî ve Mantıkî Tartışmalar

Molla Hüsrev’in aklı bir “eleştiri ve savunma” aracı olarak kullanımı, çağdaşı Molla Gürânî ile yaptığı meşhur tartışmalarda zirveye ulaşır. Taşköprülüzâde’nin bildirdiğine göre bu tartışmalar, sadece birer fıkıh münazarası değil, mantık önermelerinin geçerliliği üzerine yapılan yüksek seviyeli entelektüel düellolardır.¹⁴ Bunlardan en ilginç de “Molla Hüsrev ile Molla Gürani’nin tartışmasıdır ki bizzat Fatih’in huzurunda gerçekleşmiştir. “Mol-

¹³ Ali Bardakoğlu, “Molla Hüsrev’in İslam Hukuku’nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı ve Bunun Değerlendirmesi,” *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1992), 14-16.

¹⁴ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku’-n-Nu’-mâniyye fî Ulemâi’l-Devleti’l-Osmâniyye*, 71.

la Hüsrev'in "Padişahların malına, az da olsa haram karışmıştır" sözü ile başlayan, Hoca-Talebe tartışmasında, tecrübeli Hocasının Fatih'i yendiği söylenir."¹⁵

Molla Hüsrev, rakibinin görüşlerindeki mantıksal tutarsızlıkları (tenakuz) ve kavram kargaşalarını (iştirâk) bulup çıkarma konusunda eşsiz bir yeteneğe sahiptir. O, hakikati ararken otoriteye (taklit) değil, delile (burhan) teslim olmayı şiar edinmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in bu tartışmaları büyük bir keyifle izlemesi ve ulemanın bu rasyonel rekabetini teşvik etmesi ise Osmanlı kuruluş felsefesinin "akılcı" karakterini perçinlemiştir.

1.6. "Zamanın Ebû Hanîfesi" Nitelemesinin Teknik Arkaplanı

Fatih Sultan Mehmet'in Molla Hüsrev'e "Zamanın Ebû Hanîfesi" demesi rastgele bir övgü değildir. Ebû Hanîfe, fıkıh tarihinde "re'y" (hukuki muhakeme) ekolünün kurucusudur. Molla Hüsrev ise bu "re'y" geleneğini 15. yüzyılın gelişmiş mantık ve usul kaideleriyle "kodifiye" eden kişidir. O, hukuku sadece dini bir emirler manzumesi olarak değil, toplumsal ihtiyaçlara göre şekillenen rasyonel bir "sistem" olarak görmüştür. Molla Hüsrev'in yaşadığı dönemde Osmanlı düşüncesi, Batı'daki karanlık dogmatizmin aksine, aklın ışığında metafizik bir zirveyi temsil ediyordu.¹⁶ Bu zirve, Molla Hüsrev'in aklı nakille, nakli ise ahlakla dengeleyen o muazzam metodolojisi sayesinde inşa edilmiştir.

Birinci bölümde detaylandırdığımız bu akıl ve metodoloji anlayışı, Molla Hüsrev'i sadece bir fakih değil, bir "düşünce mühendisi" yapar. Onun mantık eserlerindeki titizliği, Ali Kuşçu ile kurduğu bilimsel köprü ve hukuk metodolojisindeki rasyonalizmi, bir sonraki bölümde ele alacağımız "Nakil" unsurunun nasıl yorumlanacağını ve nihayetinde "Ahlak" ile nasıl bütünleşeceğini belirleyen ana unsurdur. Molla Hüsrev, akıl yoluyla nakli evrenselleştirmiş, ahlak yoluyla da bu bilgiyi insanileştirmiştir.

¹⁵ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 71-72; Ahmet Hulûsi Köker, "Molla Hüsrev'in İlmî Çevresi ve Şahsiyeti," *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1992), Giriş.

¹⁶ Murtaza Korlaelçi, "Molla Hüsrev'in İlmî Çevresi ve Şahsiyeti," *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 1992), 50.

2. Naklin Sistematik Yorumu: Otorite Metin ve Fıkîhî Düşüncenin İnşası

Osmanlı düşünce atlasında “nakil”, sadece geçmişten tevarüs eden donuk bir metinler yığını değil; akıl süzgecinden geçirilerek toplumun, devletin ve hukukun ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde yeniden inşa edilen canlı bir otoritedir. Molla Hüsrev, 15. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında, nakli verileri (ayet, hadis ve selef fakihlerinin görüşlerini) rasyonel bir metodolojiyle harmanlayarak “kurucu bir hukuk dili” oluşturmuştur. Onun nakil anlayışı, metnin lafzına sadık kalırken, metnin amacını ve sistem bütünlüğünü ön plana çıkaran bütüncül bir karakter arz eder.

2.1. Otorite Metin İnşası: Gurer ve Durer’in Osmanlı Hukukundaki Merkezi Konumu

Molla Hüsrev’in nakil ilimlerindeki en kalıcı başarısı, fıkîh literatürünü “otorite bir metin” haline getirmiş olmasıdır. *Dürerü’l-Hükkâm*, sadece bir şerh değil, Osmanlı fıkîhî düşüncesinin gelişimini bizzat şekillendiren ve yüzyıllarca medrese müfredatının merkezinde yer alan bir anıt eserdir.¹⁷ Molla Hüsrev, nakli verileri sunduğu ana metni (*Gurerü’l-Ahkâm*) bizzat kendisi telif etmiş, ardından bu metni yine kendi rasyonel yorumuyla (*Dürerü’l-Hükkâm*) şerh etmiştir.

Bu “çift katmanlı” telif yöntemi, naklin nasıl anlaşılması gerektiğine dair müellifin tam bir kontrol sahibi olmasını sağlamıştır. Osmanlı hukukçuları için *Dürer*, sadece bir bilgi kaynağı değil, aynı zamanda hukuki bir meselede nihai sözü söyleyen bir referans noktası olmuştur. Eser üzerine yazılan yüzden fazla şerh ve haşiye, Molla Hüsrev’in kurduğu bu sistemin, Osmanlı entelektüel zeminini nasıl domine ettiğinin ve naklin nasıl “resmi bir hukuk dili”ne dönüştüğünün en bariz kanıtıdır.¹⁸

¹⁷ Kara, “Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gureri’l-Ahkâm’ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkîhî Düşüncenin Gelişimi”, 2.

¹⁸ Kara, “Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gureri’l-Ahkâm’ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkîhî Düşüncenin Gelişimi”, 45-50.

2.2. Naklin Rasyonalizasyonu: Lafızdan Manaya, Manadan Hikmete

Molla Hüsrev, nakli yorumlarken “hikmet” ve “amaç” kavramlarını merkeze alarak Hanefî usul geleneğini zirveye taşımıştır. Onun düşüncesinde bir nakil, arkasındaki akli gerekçe (illet) anlaşıldığı ölçüde toplumsal hayata tatbik edilebilir. Bu yaklaşımın en somut örneklerinden biri, ibadetler hukuku sahasındaki “abdest” yorumudur. Molla Hüsrev, abdestin rüknü olan niyet meselesinde, naklin lafzından ziyade amacına odaklanır. Ona göre, “gaye temizliktir”; eğer su ile temizlik fiilen gerçekleşmişse, niyetin teknik ayrıntıları bu asli amacın önüne geçmemelidir.¹⁹ Bu, nakli kuru bir şekilcilikten kurtarıp, aklın kavrayabileceği bir hikmet zeminine oturtma çabasıdır. Molla Hüsrev için fıkıh, sadece metin ezberlemek değil, o metnin neden vaz edildiğini (vaziyetini) akılla bulup çıkarmaktır.

2.3. Siyaset ve Hukuk Birlikteliğinde Naklin Rolü

Molla Hüsrev’in nakil anlayışı, Fatih Sultan Mehmet’in imparatorluk vizyonu ile tam bir uyum içerisindedir. Fatih’in merkezîyetçi devlet yapısı, “öngörülebilir” ve “sistemli” bir hukuk anlayışına ihtiyaç duyuyordu.²⁰ Molla Hüsrev, nakli verileri öyle bir tasnife tabi tutmuştur ki, bu yapı devletin idari kararlarıyla (örfî hukuk/kanunnâmeler) çatışmak yerine, onları destekleyen rasyonel bir zemin oluşturmuştur.

O, ayet ve hadisleri devletin bekası ve adalet (maslahat) ilkeleriyle çelişmeyecek bir metodolojiyle yorumlamıştır. Bu sayede, Osmanlı resmi düşüncesi “şeriat” (nakil) ile “kanun” (akıl/irade) arasında sarsılmaz bir köprü kurabilmiştir. Molla Hüsrev’in hukukçuluğu, naklin evrensel ilkelerini, yerel ve zamanın ihtiyaçlarına uygun hukuki normlara dönüştürme sanatıdır.

¹⁹ Ali Bardakoğlu, “Molla Hüsrev’in İslam Hukuku’nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı”, 16.

²⁰ Demir, Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikteliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği, 164.

2.4. Tefsirde Usul Titizliği ve Metin Analizi

Molla Hüsrev'in nakil sahasındaki yetkinliği sadece hukukla sınırlı kalmamış, tefsir alanında da derin izler bırakmıştır. Onun tefsir haşiyeleri, bir metni analiz ederken “dilsel tutarlılık” ile “mantıksal doğruluğu” nasıl birleştirdiğini gösterir. Taşköprülüzâde'nin bildirdiğine göre o, ayetleri yorumlarken döneminin en büyük alimleriyle (Molla Gürânî gibi) girdiği tartışmalarda, metnin hem dilbilimsel (sarf-nahiv) hem de kelâmî boyutlarını eşzamanlı olarak değerlendirmiştir.²¹

Onun tefsir anlayışında nakil, müphem bir alan değil, belirli kurallar çerçevesinde anlamlandırılan bir vahiydir. “Metnin metni tefsiri” kadar, “akıl metni tefsiri”ne de önem vermiştir. Bu durum, Osmanlı ulemasının metni (nakli) bir “bilgi nesnesi” olarak ne kadar titiz ve sistematik bir eleştiri süzgecinden geçirdiğinin de bir kanıtıdır.

2.5. “Zamanın Ebû Hanîfesi” Olarak Nakil Mirasını Güncellemesi/İhyası

Molla Hüsrev'in “Ebû Hanîfe-i Sâni” (İkinci Ebû Hanîfe) olarak anılması, onun sadece Hanefî mezhebini takip etmesiyle ilgili değildir. Asıl sebep, Ebû Hanîfe'nin “re'y” (akli muhakeme) ve “kıyas” yöntemini kullanarak nakli, hayatın içine taşıma yeteneğini 15. yüzyıl İstanbul'unda yeniden üretmiş müşahhas bir örnek olması nedeniyledir.

Molla Hüsrev, geçmişin büyük fakihlerinin içtihatlarını, kendi döneminin toplumsal dinamiklerine (akıl) göre yeniden formatlamıştır. Kara'nın da nezih bir ifadeyle tespit ettiği üzere, onun telifleri Osmanlı hukuk düşüncesini “donuk bir geçmişe bakmaktan” kurtarıp, “geleceği inşa eden bir sisteme” dönüştürmüştür.²² Onun sisteminde nakil, hayatın gerisinde kalan bir yük değil, hayatın önünde yürüyen bir rehberdir.

Sonuç olarak, Molla Hüsrev'de nakil, aklın ışığında aydınlatılan, hukukun disipliniyle formüle edilen ve ahlakın estetiğiyle

²¹ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 71.

²² Kara, “Dürrü'l-Hükkâm fi Şerhi Gururî'l-Ahkâm'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkhî Düşüncenin Gelişimi”, 220.

hayata geçirilen bir değerdir. O, ayet ve hadisleri yorumlarken sadece “hüküm” aramamış, aynı zamanda o hükmün toplumsal adalet (ahlak) ve mantıksal tutarlılık (akıl) ile olan bağıını kurmuştur. Bu bütüncül yaklaşım, onun nakil anlayışının, neden Osmanlı resmi düşüncesinin kurucu unsuru olduğunu açıklamaktadır. Bir sonraki bölümde göreceğimiz üzere, bu muazzam ilmi yapı (akıl-nakil), Molla Hüsrev’in şahsında sarsılmaz bir ahlaki duruşla taçlanacaktır.

3. Bilginin Eyleme Dönüşmesi: Bir Ahlak Abidesi Olarak Molla Hüsrev

Molla Hüsrev’in entelektüel sisteminde akıl ve nakil, tek başına nihai bir amaç değil; insanı dünya ve ahiret saadetine, yani “ahlaki kemale” ulaştıran basamaklardır. Din felsefesi perspektifinden bakıldığında Molla Hüsrev, bilginin (ilim/episteme) eylemden (amel/praxis) kopuk olamayacağını savunan klasik İslam ahlak geleneğinin 15. yüzyıldaki en mücessem örneğidir. Onun için ilim, sadece zihni bir tasarım veya kavramsal bir oyun değil; bireyin nefsinin terbiye eden, toplumsal adaleti sağlayan ve siyasi otoriteyi denetleyen bir yaşam disiplini.

3.1. İlmî Haysiyet ve Siyasi Güç Karşısında Ahlaki Duruş

Molla Hüsrev’in ahlak anlayışının en ayırt edici vasfı, “ilmî istiklâl” ve “hukuki haysiyet” kavramlarına yüklediği hayati önemdir. Fatih Sultan Mehmet gibi dünya tarihinin en güçlü ve entelektüel hükümdarlarından birinin döneminde yaşamış olmasına rağmen Molla Hüsrev, dalkavukluktan ve otoriteye körü körüne teslimiyetten uzak durmayı başarmış birisidir.

Fatih ve Molla Hüsrev arasındaki ilişki, “siyaset ve hukuk birlikteliği”nin ideal bir örneğidir. Ancak bu birliktelik asla hukukun siyasete feda edilmesi anlamına gelmemiştir.²³ Bunun en bariz kanıtı, bir protokol meselesinde kendisine yapılan (veya öyle algıladığı) haksızlık karşısında sergilediği tutumdur. Bir mecliste

²³ Demir, Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikteliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği, 159.

kendisinden daha genç bir alimin (Molla Gürânî) padişah tarafından üstte tutulması üzerine Molla Hüsrev, hiçbir dünyevi makamı (kazaskerlik, müftülük) gözetmeksizin İstanbul'u terk ederek Bursa'ya çekilmiştir.²⁴ Bu olay, onun için makamın değil, temsil ettiği "ilim rütbesinin" ve "şahsiyet onurunun" her şeyden üstün olduğunu gösterir. Padişahın bizzat gönlünü almasıyla geri dönmesi, ahlaki dik duruşun siyasi otoriteye kabul ettirildiği nadir tarihî anlardan biridir.

3.2. Zühd ve Tevazu: Büyük Servetten Mütevazı Odalara

Taşköprülüzâde'nin *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'de sunduğu biyografik detaylar, Molla Hüsrev'in ahlak anlayışının teorik bir söylemden ibaret olmadığını, gündelik hayatın en ince ayrıntılarına kadar sindiğini kanıtlamaktadır. Maddi durumu oldukça iyi olan, adına camiler ve medreseler yaptıran bu büyük alim, ev hayatında hayret verici bir zühd (dünyadan el çekme) halini benimsemiştir.

Tarihî kayıtlar, Molla Hüsrev'in evinde hizmetçi kullanmadığını, odasını bizzat temizlediğini, çamaşırlarını kendi elleriyle yıkadığını ve lambasını kendi yaktığını nakleder.²⁵ Bir din felsefesi uzmanı için bu davranışlar, "nefs-i emmâre"nin (kötülüğü emreden nefis) tam bir kontrol altına alınması ve kibrin bilgiyle yok edilmesidir. O, "Zamanın Ebû Hanîfesi" olarak anılırken sadece bilgisini değil, Ebû Hanîfe'nin o meşhur "el emeğiyle geçinme" ve "minnet altına girmeme" ahlakını da miras almıştır. Bu mütevazı yaşam, onun akli ve nakli birikiminin ruhunda nasıl bir sükûnet ve denge oluşturduğunun da pratik bir göstergesidir.

3.3. Adalet ve Hakkaniyet: Kadılık ve Şeyhülislamlık Dönemi

Molla Hüsrev, İstanbul'un ilk kadılarından ve yaşamının son yirmi yılını Şeyhülislam olarak tamamlamış bir devlet adamıdır. Bu makamlarda sergilediği ahlak, "hukuki ahlak" kategorisinde değerlendirilmelidir. O, hukuku sadece cezalandırma aracı değil,

²⁴ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 72.

²⁵ Taşköprülüzâde, *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, 72.

toplumsal barışı (sulh) ve bireysel hakkı (kul hakkı) koruma mekanizması olarak görmüştür.

Onun adalet anlayışı, “adam kayırmacılık” veya “otoriteye yaranma” gibi ahlak dışı unsurlara kapalıdır. Kadılık yaptığı dönemde verdiği hükümlerin rasyonelliği ve hakkaniyeti, halk nezdinde büyük bir güven oluşturmuştur. Molla Hüsrev gibi şahsiyetler sayesinde ilmiye sınıfı, devlet teşkilatında sadece bir memuriyet değil, ahlaki bir denetim mekanizması halini almıştır.²⁶

3.4. Vasiyetnamede Tecelli Eden Ahlaki Titizlik

Molla Hüsrev’in ahlak anlayışının “final” noktası, bizzat kaleme aldığı vasiyetnamesidir. Tunç’un detaylı incelemesine göre bu vasiyetname, bir alimin hayata veda ederken bile akıl-nakil-ahlak dengesini nasıl gözettiğini gösteren eşsiz bir vesikadır.²⁷ Vasiyetinde; kütüphanesinin vakfedilmesi, kölelerinin azat edilmesi (veya hürriyetlerine kavuşması için gerekli şartların sağlanması), borçlarının kuruşu kuruşuna ödenmesi ve cenazesinin mütevazı bir şekilde Bursa’ya nakledilmesi gibi maddeler yer alır. Bu maddeler, onun hayatı boyunca savunduğu “kul hakkı” ve “kamu yararı” ilkelerinin vasiyet düzeyinde perçinlenmesidir. Özellikle vasiyetnamesindeki hukuki hassasiyet, bir alimin bilgisinin (akıl-nakil) ölüm anında bile ahlaki bir sorumluluğa (amel) nasıl dönüştüğünün en güzel örneğidir.

3.5. Sosyal Ahlak ve Hayırseverlik: Yozgat’tan İstanbul’a Bir Gönül Köprüsü

Molla Hüsrev, Anadolu’nun saf irfanını ve cömertliğini İstanbul’un kurumsal yapısına taşımıştır. Kendi kazancıyla yaptırdığı Hüsrev Paşa Camii ve medresesi, onun bilgisini toplumsallaştırma ve “sadaka-i cariyeye” (kesintisiz iyilik) anlayışının ürünüdür. Bilgiyi kendine saklayan değil, onu binalar, vakıflar ve talebeler aracılığıyla geleceğe taşıyan bir ahlakı benimsemiştir. Talebelerine karşı gösterdiği babacan tavır ve onlara sadece bilgi de-

²⁶ Murat Akgündüz, “Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri,” *Review of the Faculty of Divinity, University of Harran* [Cilt ve yıl bilgisi tamamlanacak]: 14.

²⁷ Tunç, “Molla Hüsrev’in Vasiyetnamesi”, 11.

ğil, aynı zamanda edep ve vakar aşılması, onun eğitim ahlakının bir parçasıdır.

Molla Hüsrev’de ahlak, akıl ve naklin ulaştığı son menzildir. Mantık (akıl) zihni doğruya yöneltmiş, fıkıh (nakil) toplumu haka yönlendirmiş, ahlak ise ruhu kâmil olana yöneltmiştir. Eserinin otoriteleşme sürecinde vurguladığı “telif kültürü”, aslında Molla Hüsrev’in ahlaki otoritesinin metne yansımından başka bir şey değildir.²⁸ Yazdıklarıyla yaşadıkları arasında hiçbir boşluk bırakmayan nadir düşünürlerden biri olan Molla Hüsrev akıllı, nakli ve ahlakı birbiriyle çatıştırmadan, her birini kendi makamında kemale erdiren bir “denge insanı”dır. Onun mirası, bugün parçalanmış olan “bilgi ve ahlak” ilişkisini yeniden kurmak isteyen modern insan için en sağlam referanslardan biri olabilir.

4. Akıl, Nakil ve Ahlakın Tevhidi: Osmanlı Resmi Düşüncesinin Mimarisi

Molla Hüsrev’in entelektüel mirasını sadece parçalı disiplinler (fıkıh, mantık veya biyografi) üzerinden okumak, onun İslam düşünce tarihindeki devrimci rolünü eksik bırakacaktır. Onun asıl dehası; aklın rasyonalitesini, naklin otoritesini ve ahlakın estetiğini birbiriyle çatıştırmadan, “Osmanlı Klasik Düzeni”ni kuracak bir üst kimlikte birleştirebilmiş olmasıdır. Bu bölümde, önceki bölümlerde ayrı ayrı ele alınan bu üç unsurun nasıl bir “altın denge” oluşturduğu ve bu dengenin neden “zamanın Ebû Hanîfesi” nitelenmesini hak ettiği irdelenecektir.

4.1. Metodolojik Bütünlük: Akıl ve Nakil Arasındaki Organik Bağ

Molla Hüsrev’de akıl ve nakil arasındaki ilişki, bir üstünlük mücadelesi değil, bir “iş birliği” sürecidir. Kara’nın *Dürerü’l-Hükkâm* üzerine yaptığı çalışmada belirttiği üzere, Molla Hüsrev nakli ve rileri sistematize ederken mantığı (akıl) bir dış denetleyici değil, metnin içine nüfuz eden bir ruh olarak kullanmıştır.²⁹

²⁸ Kara, “Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gururü’l-Ahkâm’ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkhi Düşüncenin Gelişimi”, 2.

²⁹ Kara, “Dürerü’l-Hükkâm fî Şerhi Gururü’l-Ahkâm’ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında

Onun *Gurerü'l-Ahkâm* metnini bizzat kendi şerhi olan *Dürerü'l-Hükkâm* ile açıklaması, İslam hukuk tarihindeki en başarılı sentezlerden biridir. Burada akıl, nakli “akılcılaştırmak” (rationalize) için değil, naklin özünde var olan mantığı (illet ve hikmet) gün yüzüne çıkarmak için vardır. Molla Hüsrev, nakli bir binanın taşları, akli ise o taşları bir arada tutan ve binayı yaşanabilir kılan mimari plan olarak görür. Bu denge sayesinde, Osmanlı hukuku sadece dinsel bir dogma olmaktan çıkmış, aynı zamanda mantıksal bir tutarlılığa ve toplumsal bir işlevselliğe kavuşmuştur.

4.2. “Siyaset-Hukuk-Ahlak” Üçgeninde Devletin Bekası

“Siyaset ve Hukuk Birlikteliği”, Molla Hüsrev’in ahlaki ve akli duruşunun siyasal alandaki yansımasıdır.³⁰ Fatih Sultan Mehmet’in imparatorluk vizyonu, rasyonel bir hukuk sistemini zorunlu kılıyordu. Molla Hüsrev, nakli temellerden taviz vermeden geliştirdiği bu rasyonel hukukla, devletin bekasını “adalet” (ahlak) kavramına bağlamıştır.

Onun sisteminde ahlak, sadece bireysel bir takva hali değil, devletin meşruiyet zeminidir. Padişahın huzurunda ayağa kalktığı, devletin en yüksek protokolünde yer alan bir alim olarak Molla Hüsrev, adaletin tesisinde aksama gördüğünde makamını terk edebilecek kadar yüksek bir ahlaki bağımsızlığa sahiptir. Bu durum, “akli” olan devlet idaresinin ve “nakli” olan şer’i hükümlerin ancak “ahlaki” bir iradeyle (ilmî haysiyetle) dengelenebileceğini gösterir. Bu denge kurulmadığında, aklın kurnazlığa, naklin ise şekilciliğe dönüşme riski vardır; Molla Hüsrev bu riski şahsiyetiyle bertaraf etmiştir.

4.3. Eğitimde Denge: Ali Kuşçu ile Sahn-ı Semân Vizyonu

Molla Hüsrev’in akıl ve nakil dengesinin kurumsal kalbi Sahn-ı Semân medreseleridir. Onun Ali Kuşçu ile birlikte hazırladığı müfredat, Osmanlı düşüncesinin “eklektik ama tutarlı” yapısının temelidir. Bu programda matematik ve astronomi (akıl) ile fıkıh ve

Fıkhî Düşüncenin Gelişimi”, 220-225.

³⁰ Demir, Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikteliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği, 164.

tefsir (nakil) yan yana durmaktadır. Bu müfredatın ahlaki boyutu ise “edep” ve “usul” kavramlarında gizlidir. Molla Hüsrev, talebelerine sadece bilgi yüklememiş, o bilginin vakarına uygun bir ahlaki duruş aşılamıştır. Mantık dersleri talebenin zihnini yanlış düşünmekten korurken, fıkıh ve ahlak dersleri de onu yanlış eylemden korumuştur.³¹ Bu, bilginin bir güç değil, bir sorumluluk olarak algılandığı bir eğitim devrimidir.

4.4. Yozgat Havzasından Bir Alimin Evrensel Ufku

Molla Hüsrev’in aslen Yozgat havzasından olması ve Anadolu’nun bağrından süzülüp İstanbul’un hukuk otoritesi haline gelmesi, onun düşüncesindeki “denge”nin sosyolojik boyutunu açıklar. O, Anadolu’nun samimi irfanını, medresenin sistematik bilgisiyle ve İstanbul’un kurumsal rasyonalitesiyle birleştirmiştir. Onun vasiyetnamesinde görülen titizlik; hem bir alimin sözüne sadakati, hem bir hukukçunun borç-alacak dengesi konusundaki rasyonalitesi, hem de bir müminin ahiret kaygısıdır. Vasiyetindeki kul hakkı hassasiyeti, teoride yazdığı binlerce sayfalık fıkıh hükmünün (Dürer) pratikteki ahlaki onayıdır. Tunç’un da belirttiği üzere, Molla Hüsrev’de “kalem” ile “karakter” arasında hiç bir çatlak yoktur.³²

Molla Hüsrev’in akıl, nakil ve ahlak dengesi, bugün parçalanmış olan dini ve dünyevi bilgi alanları için birleştirici bir model sunar. O, aklı “ilahilikten kopuk bir sekülerlik” olarak değil, nakli anlamının bir şartı olarak görmüştür. Nakli ise “aklı devre dışı bırakan bir donukluk” olarak değil, hayatın yönünü tayin eden bir pusula olarak konumlandırmıştır.

Molla Hüsrev, alimlik ile mutasavvıflık, hukuk ile ahlak arasındaki sınırları ortadan kaldırarak; hakikati bir bütün olarak kavrayan “zül-cenâhayn” (çift kanatlı) bir figürdür. Onun mirası, sadece kütüphanelerdeki ciltli eserlerde değil, adalet ve hikmetin harmanlandığı her türlü toplumsal düzende yaşamaya devam etmektedir.

³¹ Pattabanoğlu, “Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi”, 15.

³² Tunç, “Molla Hüsrev’in Vasiyetnamesi”, 11.

Tartışma ve Sonuç

Molla Hüsrev'in hayatı ve eserleri üzerine bina edilen bu çalışma, 15. yüzyıl Osmanlı entelektüel dünyasının sadece bir biyografiden ibaret olmadığını, aksine devasa bir zihniyet inşasının dışavurumu olduğunu göstermektedir. Anadolu evladı olarak Molla Hüsrev, bu toprakların saf irfanını İstanbul'un yüksek rasyonalitesi ve medresenin kadim nakil geleneğiyle mezcetmeyi başarmış müstesna bir şahsiyettir. Onun düşünce sisteminde ulaştığı **"Akıl-Nakil-Ahlak Dengesi"**, Osmanlı Devleti'nin bir dünya imparatorluğuna dönüşme sürecindeki hukuki ve ahlaki meşruiyet zeminini oluşturmuştur.

Sistematik Bir Başarı: Aklın ve Naklin Tevhidi

Molla Hüsrev'in İslam düşünce tarihine bıraktığı en büyük miras, nakil ile akıl arasındaki o kadim gerilimi, bir "çatışma" değil, bir "bütünleşme" stratejisiyle yeniden kurgulamasıdır. Çalışmamızın birinci ve ikinci bölümlerinde detaylandırıldığı üzere, Molla Hüsrev akli (mantık) nakli (fıkıh/tefsir) anlamak için bir "alet" olarak konumlandırmıştır. Onun *Gurerü'l-Ahkâm* metnini bizzat kendi şerhi olan *Dürerü'l-Hükkâm* ile açıklaması, metnin rasyonel bir iç bütünlüğe kavuşturulması operasyonudur. "Otorite metin" vasfını kazanması, sadece eserinin çok okunmasından değil, sunduğu metodolojik güvenilirlikten kaynaklanmaktadır.³³ Molla Hüsrev, fıkıh kurallarını birbirinden kopuk rivayetler olmaktan çıkarmış; onları mantık ilminin tasnif gücüyle disipline ederek, hukuku öngörülebilir ve sistemli bir yapıya büründürmüştür. Bu durum, Osmanlı bürokrasisinin ihtiyaç duyduğu rasyonel hukuk düzeninin de temeli olmuştur. Ali Kuşçu ile birlikte Sahn-ı Semân medreselerinin programlarını hazırlarken sergilediği vizyon, "aklî ilimler" ile "naklî ilimler" in birbirini nakzetmediği, aksine birbirini tamamladığı bir eğitim felsefesinin ürünüdür.

³³ Kara, "Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fıkıhî Düşüncenin Gelişimi", 220-225.

Karakterin Bilgiyle Sınanması: İlmî Haysiyet ve Ahlak

Çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınan “ahlak” boyutu, Molla Hüsrev’in düşüncesini salt bir teorik sistem olmaktan çıkarıp bir yaşam felsefesine dönüştürür. Din felsefesi açısından bakıldığında, bilginin ahlaki bir karakter inşa etmemesi durumunda bir yüke dönüşeceği gerçeği, Molla Hüsrev’in şahsında bir panzehir bulmuştur. Onun yüksek devlet makamlarında bulunmasına, imparatorluğun en zengin alimlerinden biri olmasına rağmen bizat kendi işini yapacak kadar mütevazı bir hayat sürmesi, bilginin tevazuyla olan ilişkisinin en somut kanıtıdır.

Ancak onun ahlakının en çarpıcı yönü, “ilmî haysiyet” ve “adalet” konusundaki tavizsiz duruşudur. Fatih Sultan Mehmet gibi kudretli bir hükümdar karşısında, hukuki ve mesleki onuru için makamını terk edebilmesi, ahlakın sadece bireysel bir takva değil, siyasi gücü denetleyen rasyonel bir otorite olduğunu gösterir.³⁴ Bu duruş, Osmanlı ilmiye sınıfının “memurlaşmadan” önceki o vakur döneminin en asil örneğidir. Onun vasiyetnamesindeki “kul hakkı” titizliği ve vakıf hassasiyeti, teoride yazdığı binlerce sayfalık fıkıh hükmünün (Dürer) pratikteki ahlaki mührüdür. Tunç’un da belirttiği gibi, o “kalemiyle yaşadığı hayat arasında hiçbir boşluk bırakmamıştır.”³⁵

Anadolu’nun bağrından kopup gelen bir gencin, dönemin “Zamanın Ebû Hanîfesi” unvanını alacak kadar yükselmesi, Osmanlı liyakat sisteminin ve Anadolu irfanının evrenselleşme kabiliyetini gösterir. Molla Hüsrev, yerel değerlerin nasıl küresel bir hukuk sistemine ilham verebileceğinin tarihî bir kanıtıdır. O, bir dervişin gönül dünyası ile bir hukukçunun rasyonel zihnini aynı bedende buluşturmuştur.

Modern Döneme Çağrı: Parçalanmış Düşünce Krizinin İlacı

Molla Hüsrev’in mirası, bugün modern insanın karşı karşıya kaldığı “bilgi ile değer”, “akıl ile vahiy” ve “hukuk ile ahlak” ara-

³⁴ Demir, Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikteliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği, 164.

³⁵ Tunç, “Molla Hüsrev’in Vasiyetnamesi”, 11.

sındaki parçalanmışlık ve kopukluğun giderilmesi için eşsiz bir rehberdir. Modern hukuk sistemlerinin “ahlaksız hukuk” veya modern felsefelerin “nakilsiz akıl” sarmalında tıkanıdığı bir çağda, Molla Hüsrev’in kurduğu “altın denge” (mîzân), bütüncül bir dünya görüşünün imkânını hatırlatmaktadır.

Molla Hüsrev, bize şunu fısıldamaktadır: Akıl olmadan nakil dogmatizm ve şekilciliktir; nakil olmadan akıl köksüz ve yönsüz bir rasyonalizmdir; her ikisi de ahlakla taçlanmadığı sürece topluma adalet ve huzur getiremez. Onun Bursa’daki medresesinin haziresinde sessizce yatan bedeni, aslında yüzyıllarca medreselerde yankılanan *Durerü’l-Hükkâm*’ın ruhuyla bugün de yaşamaya devam etmektedir. Bu çalışma ile Yozgatlı bir alimin, imparatorluk vizyonu ile nasıl devleştiği ve insanlığın kadim arayışı olan “denge”yi nasıl tesis ettiği bir kez daha kayıt altına alınmaya çalışılmıştır. Molla Hüsrev, sadece bir “Osmanlı alimi” değil, aklın, naklin ve ahlakın evrensel bir temsilcisidir.

Osmanlı medeniyetinin ulaştığı bu entelektüel zirve, dönemin Batı dünyası ile kıyaslandığında çok daha çarpıcı bir tabloyu karşımıza çıkarmaktadır. Nitekim Fatih Sultan Mehmet’in ilmiye teşkilatını kurumsallaştırmasından yaklaşık bir buçuk asır sonra bile Batı, dogmatik bir tutumun pençesindedir; Galileo Galilei (1564-1642), “dünya dönüyor” dediği için 1633 yılında Engizisyon mahkemelerinde mahkûm edilmiştir. Buna mukabil, Batı’nın karanlık bir dogmatizm içerisinde bulunduğu bu dönemden yaklaşık 177 yıl önce (1456 civarı), Osmanlı ilim adamları fizik ve metafizik sahada dünyaya ışık saçmaktadır. Metafizik alanda kaleme aldığı *Tehafütü’l-Felasife* adlı eseriyle felsefi düşünceye yeni bir soluk getiren Hocazâde Muslihuddin Efendi (ö. 1487) gibi isimlerin devlet nezdinde 20 bin akçe ile taltif edilmesi, o dönemdeki ilim ve medeniyet seviyesinin ulaştığı hür ve üstün mertebeyi açıkça gözler önüne sermektedir.³⁶

İşte Molla Hüsrev, bilginin baskılandığı değil, ödüllendirildiği ve akılla harmanlandığı bu muazzam ilim zirvesinin en tepesinde yer almaktadır. Hem hukuki rasyonalitesi hem de sarsıl-

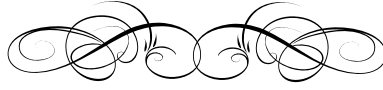
³⁶ Murtaza Korlaelçi, “Molla Hüsrev’in İlmî Çevresi ve Şahsiyeti”, 50.

maz ahlaki duruşuyla bu medeniyet idealini şahsında tecessüm ettiren Molla Hüsrev'i bugün hürmetle anmak ve mirasını anlamaya çalışmak, her Türk aydını için sadece akademik bir faaliyet değil, aynı zamanda tarihî ve zaruri bir görevdir.

Kaynakça

- Akgündüz, Murat. "Osmanlı Devleti Teşkilatında İlmiye Sınıfının Yeri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (01 Haziran 1999): 249-254. <https://izlik.org/JA23GF29AX>.
- Bardakoğlu, Ali. "Molla Hüsrev'in İslam Hukuku'nun Bazı Meselelerine Bakış Tarzı ve Bunun Değerlendirmesi". *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri (14 Mart 1985)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 13-22. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Cici, Recep. "Molla Hüsrev'in Osmanlı Hukuk Düşüncesindeki Yeri". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa)*. ed. Kadir Gömbeyaz vd. 153-180. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Demir, Ahmet. "Osmanlı Resmi Düşüncesinin Gelişiminde Siyaset ve Hukuk Birlikteliği: Fatih Sultan Mehmet ve Molla Hüsrev Örneği". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/Özel Sayı (Aralık 2019): 153-172.
- İltaş, Davut (thk. ve terc.). *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl – Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtü'l-Vusûl (Tahkikli Tercüme)*. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Kara, Betül. *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm'ın Şerh ve Haşiyeleri Bağlamında Fikhî Düşüncenin Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Koca, Ferhat. "Mir'âtü'l-Usûl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/148. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev'in Hayatı, Eserleri ve Kişiliği". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa)*. ed. Tevfik Yücedoğru vd. 21-52. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Korlaelçi, Murtaza. "Molla Hüsrev'in İlmî Çevresi ve Şahsiyeti". *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri (14 Mart 1985)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 45-55. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Köker, Ahmet Hulûsi. "Giriş". *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri (14 Mart 1985)*. ed. Ahmet Hulûsi Köker. 1-4. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.

- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmuz. *Tercümetü'l-Gurer ve'd-Durer*. TBMM Kütüphanesi. (<https://acikerisim.tbmm.gov.tr/collections/94ef4061-6fd9-482b-b17b-0420c8cf4ff8>), Yer No: 2011-886. Matbaa-i Amire, 1875.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz. *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâtî'l-Vusûl*. thk. İlyas Kaplan. Beyrut: Dâru Sâdır, 2011.
- Pattabanoğlu, Fatma Zehra. "Medreselerde Okutulan Mantık ve Felsefe Derslerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yeri ve Önemi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1 (2014): 1-28.
- Taşköprülüzâde, Ahmed Efendi. *Eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (Osmanlı Alimleri). haz. Muhammet Hekimoğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Tunç, Cihat. "Molla Hüsrev'in İlmî Hayatı ve Vasiyetnamesi". *Molla Hüsrev Mehmet Efendi Kongresi Tebliğleri* (14 Mart 1985). ed. Ahmet Hulûsi Köker. 5-12. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1992.
- Şen, Mustafa (thk.). "el-Faslü'l-Evvel min Kitâbi Nakdi'l-Efkâr fî Reddi'l-Enzâr li-Molla Hüsrev: Dirâse ve Tahkîk". *Mütefekkir: Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/7 (Haziran 2017): 197-229.
- Uçar, Hasan. "Molla Hüsrev'in Nakdü'l-Efkâr fî Reddi'l-Enzâr Adlı Eserinin Belâgatla İlgili Beşinci Bölümünün Tahkiki". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 38 (2017): 123-165. <https://doi.org/10.26570/isad.347725>.
- Uçar, Hasan - Güzel, Mehmet Emin (thk.). "Molla Hüsrev'in Nakdü'l-Efkâr fî Reddi'l-Enzâr Adlı Eserinin Hadis İlmi ile İlgili İkinci Bölümünün Tahkiki". *Tahkik: İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4/2 (2021): 347-404.

OSMANLI EĞİTİMİNDE YENİ BİR METOT ARAYIŞI: YOZGATLI YÛSUF ZİYÂ BEY'İN TÛRKÎ, ARABÎ, FÂRSÎ MEDÂR-I MÛKÂLEME ADLI ESERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Özlem ŞAHİN*

Giriş

XIX. yüzyılda Tanzimat'la birlikte eğitim alanında yaşanan dönüşümler, dil öğretiminde de daha pratik, anlaşılır ve uygulamaya dayalı yöntemlerin geliştirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda özellikle rüştiye ve idadi gibi Batılı tarzdaki yeni eğitim kurumlarında Arapça ve Farsça dillerinin uygulanabilir olması yönüyle düzenlenmesi ihtiyacı tebarüz etmiştir. Ancak dönemin mevcut öğretim kaynakları incelendiğinde, bu ihtiyaca doğrudan cevap veren, çok dilli ve karşılaştırmalı öğretim modeli sunan kitapların oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan incelemeler sonucunda Arapça, Farsça dilleri için çeşitli müstakil kitaplara rastlanılsa da Türkçe-Arapça-Farsça üç dilli gramer veya konuşma kitabı tespit edilememiştir. Bu minvalde Yûsuf Ziyâ'nın *Türkî, Arabî, Fârisî Medâr-ı Mükâleme* adlı ese-

* Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Yozgat, Türkiye ozlem.sahin@yobu.edu.tr orcid.org/0000-0002-2472-4623

ri ilk üç dilli (lisan-ı selâse) konuşma ve uygulama kitabı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmayla, *Medâr-ı Mükâleme*'nin Osmanlı'nın son dönemindeki dil öğretimi içerisindeki yeri değerlendirilecek; eserin yapısı, öğretim yöntemi ve dil örnekleri üzerinden klasik eğitim anlayışı ile usûl-i cedîd arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Çalışmada ayrıca eserin müellifi Yûsuf Ziyâ'nın hayatı ve ilmî kişiliği, eserin ortaya çıkış sürecini anlamaya katkı sağlamak amacıyla ele alınacaktır.

1. Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği

1.1. Hayatı

Yûsuf Ziyâ Yozgadî veya Yozgatlı Yûsuf olarak bilinen müellif, H. 1270'te (1853/54) Yozgat'ta doğmuştur. Denizli, Kırşehir gibi çeşitli vilayetlerde mutasarrıflık yapmış Hasan Hayrî Paşa'nın oğludur.² *Bârîka-i Te'essür* adlı kitabından hareketle annesinin Osmanlı bürokratlarından Hasan Ziyâeddin Bey'in kızı olduğu görülmektedir.³ *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ* adlı eserinde köklerinin mutasavvıf Emirci Sultan'a uzandığını bildirmiştir.⁴ Yozgat'ta sıbyan mektebinde eğitime başlayan müellif, rüştiye eğitimi sonrası Arapça ve Farsça özel derslerle dil öğretimine devam etmiş, Nesih ve Sülûs öğrenip icazet almıştır.⁵

Henüz 17 yaşındayken ilk olarak Yozgat Tahrirat Kalemî'nde memur olarak göreve başlayan Yûsuf Ziyâ Bey, ardından Kırşehir Tahrirat Kalemî'nde göreve devam etmiş, kısa süre sonra tekrar Yozgat'a dönerek Temyiz Meclis Kalemî'nde çalışmıştır. 1872'de hukuk başkâtip muavini olan Yûsuf Ziyâ, 1874'te Yozgat Livâ İdare Meclisi kâtibi olmuş ve uzun yıllar bu görevine devam etmiştir. 1883'te Yozgat Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi'ne başkan olarak atanmış ancak Yozgat'ın ileri gelenlerinden olduğu için tedbiren

² Yunus Özger, "Yusuf Ziya Yozgadî ve Temâşâyı Celâli Hüdâ Adlı Eseri", *Karadeniz Araştırmaları* 28 (Kış 2011), 116.

³ Yunus Özger, "Yozgadî Yusuf Ziya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 17 Nisan 2026).

⁴ Erdem Can Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 8/2 (Ağustos 2024), 730.

⁵ Özger, "Yusuf Ziya Yozgadî ve Temâşâyı Celâli Hüdâ Adlı Eseri", 116.

1886'da bu görevinden alınmıştır.⁶ 1887'de tekrar Kırşehir'e dönerek Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi'nde göreve başlayan ve sonrasında 1888'de Niğde'de savcı yardımcılığına atanan müellif, bu görevini Kırşehir ve Lüleburgaz'da da sürdürmüştür. 1892 yılında Çankırı Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi'nde başkanlık ve 1896'da Kastamonu Bidâyet Mahkemesi'nde savcı yardımcılığı yapmıştır.⁷ 1897'de Musul ve Adana'da görev yapan müellif, 1900'de Edirne Bidâyet Mahkemesi Ceza Dairesi başkanlığına getirilmiştir.⁸ 1904'te Trablusgarp'ta savcı yardımcılığı yaptığı esnada kurumda yaşanan bir tartışma sebebiyle disiplin suçu almış ve 1906'da bu görevine son verilmiştir. 4 yıl memuriyet yapamayan Yûsuf Ziyâ'nın son görev yeri 1910 yılında atandığı Üsküdar Bidâyet Mahkemesi olmuştur. 1918'de geçirdiği felç sonrası beş altı gün yaşayabilen müellif, hayatını kaybetmiştir. Kabri İstanbul Merkez Efendi Mezarlığı'ndadır.⁹

1.2. Eserleri

Rüştiye şehadetnamesi alan Yûsuf Ziyâ, babasının da katkısıyla iyi bir eğitim görmüş özellikle özel hocalardan aldığı Arapça ve Farsça derslerinde *Mültekâ*, *Hâfız Divan'ı* ve Firdevsî'nin *Şehnâme*'si gibi önemli eserler okumuştur.¹⁰ Güçlü kalemi olan müellif, memurluğu esnasında 13 âdeti basılı olmak üzere 25 manzum ve mensur eser kaleme almıştır. Dönemin Maârif Nezâreti'nin müellifin bazı kitaplarının basımına izin vermediği hatta basılan bazı kitaplarını da toplattığı bilinmektedir. Nezâret, kitaplarında isim değişikliği de yapılmıştır.¹¹ Basılmış eserleri şunlardır:

1. *Müntehabât-ı Şehnâme-i Firdevsî-i Tûsî*: Şair Firdevsî'nin meşhur eseri *Şehnâme*'den seçtiği fıkra ve beyitleri bir araya getirdiği kitabıdır. 223 sayfalık bu eser 1888-89 yılında Kasbar Matbaası'nda basılmıştır.¹²

⁶ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 730.

⁷ Özger, "Yusuf Ziya Yozgadî ve Temaşâyı Celâli Hüdâ Adlı Eseri", 117.

⁸ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 730.

⁹ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 730.

¹⁰ Tavşancioğlu, Ali. *Yusuf Ziya Yozgadî ve Kastamonu Küre İnebolu Temâşası 1896-1897* (Yozgat: Kün Yayıncılık, 2011), 25.

¹¹ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 730.

¹² Muhittin Turan, "Müntehabât-ı Şeh-nâme-i Firdevsî-i Tûsî". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü* (Erişim 17 Nisan 2026).

2. *Mir'at-ı Muhammediyye ve Menâkıb-ı Ahmeddiyye*: Siyer olan bu kitabı manzum-mensur karışık bir eserdir. Arapça şiirlerin de bulunduğu bu eser 152 sayfa olup 1895-96 yılında Matba-i Âmire'de basılmıştır.¹³

3. *Tabsıra Yâhûd Adana Temâşâsı*: Adana Bidâyet Mahkemesi başkanlığı sırasında kaleme aldığı 23 sayfalık eser, Adana Vilâyet Matbaası'nda 1898'de basılmıştır.¹⁴

4. *Kastamonu Küre, İnebolu Temâşâsı*: 19. Yüzyıl Kastamonu'su hakkında önemli bilgiler ihtiva eden eser 1897'de Adana Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır.¹⁵

5. *Temâşâ-yı Celâl-i Hudâ*: Oğlu Mehmed Âsım'ın vefatıyla sarılan bir babanın kaleminden çıkan bu eser, 1896'da Kastamonu Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır.¹⁶

6. *Zemzeme-i Zafer*: 1897 Osmanlı-Yunan savaşıyla ilgili tarih bilgilerinin verildiği 18 sayfalık bu manzum eser, 1900 senesinde Sakız'da basılmıştır.¹⁷

7. *Birinci Mecmûa-i Eş'ârım Yahut Nevbahârım*: Mürettep bir divan özelliği taşımayan bu eser 1899'da Sakız Şems Matbaası'nda basılmıştır.¹⁸

8. *Temâşâ-yı Âlem*: Allah'ın yaratma gücünü, kudretini anlatmak için kaleme aldığı bu 1899'da Cemal Efendi Matbaası'nda basılmıştır.¹⁹

9. *Evsaf-ı Seniyye-i Hamîdiyye'den Bir Şemme*: Eserde 1888'de Ankara'da meydana gelen kıtlık sebebiyle kurulan komisyonda görevlendirilen Yûsuf Ziyâ'nın çeşitli konuşmaları yer alır. Eser 1898'de Şems Matbaası'nda basılmıştır.²⁰

10. *Bârîka-i Te'essür*: Müellif bu eserini babasının vefatı üzeri-

¹³ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 730.

¹⁴ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 731.

¹⁵ Tavşancioğlu, *Yusuf Ziya Yozgâdî ve Kastamonu Küre İnebolu Temâşâsı*, 21-22.

¹⁶ Özger, "Yusuf Ziya Yozgâdî ve Temeşâyı Celâli Hüdâ Adlı Eseri", 146-147.

¹⁷ Özger, "Yozgâdî Yusuf Ziya".

¹⁸ Beyhan Çelik, *Yusuf Ziya Bey ve Birinci Mecmu'â-i Eş'ârım Yâhûd Nevbahârım; İnceleme-Metin* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 4-5.

¹⁹ Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 733-734.

²⁰ İsmail Yıldırım, "Evsâf-ı Seniyye-i Hamîdiyye'den Bir Şemme", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026.

ne üzüntüsünü dile getirmek üzere kaleme almıştır. Eser, 1909'da Metin Matbaası'nda basılmıştır.²¹

11. *Meb'ûsâna Rehber, Hürriyetin Osmanlılara Hitâbı*: 24 sayfalık bu risalede mebuslara Osmanlı'nın siyasi sosyal mali durumuyla ilgili bazı bilgiler verilmiştir. 1890'da İstanbul'da basılmıştır.²²

12. *Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı*: Oğlu Yûsuf Celâleddin'in fiziki ve ahlaki özelliklerinin anlatıldığı eser 1911'de Hikmet Matbaası'nda basılmıştır.²³

İnceleme konumuz olan 1888/89 yılında basılmış olan *Türkî, Arabî, Fârisî Medâr-ı Mükâleme* eseri dışında basılı olmayan diğer eserleri şunlardır: *Manzûm Mektûblar, Mensûr Mektûblar, Manzûme-i Enbiyâ, İkinci Mecmûa-i Eş'ârım Yâhûd Sonbahârım, Edirne Temâşâsı, Hatırât-ı Hayâtım, Nagamât-ı Mersiyye, Şiven Yâhûd Fıkân-ı Nev-cevân* (Şiven Yâhûd Firkat-i Nev-cevân), *Evsâf-ı Güzide, Trablusgarb'da Bir Kûsûf Temâşâsı, Mir'ât-ı Tecelliyât Yâhûd Temâşâ-yı Âlem-i Menâm, Adana'da Nagamât-ı Sayfiyye ve Bir Gurûb Temâşâsı*.

1.3. Edebi Kişiliği

Yûsuf Ziyâ, yoğun memuriyet hayatına rağmen 25 eser ortaya koymuş iyi bir nasir ve şairdir. İlk eğitimini Yozgat'ta alan Yûsuf Ziyâ, klâsik tarzda eserler kaleme alsa da özellikle şiirlerinde muhteva yönüyle Batılı bir şiir anlayışına da yaklaşmaktadır. Ziyâî, Yûsuf Ziyâ, Ziyâ Yozgadî, Ziyaeddin gibi çeşitli mahlaslarla yazan şair, şiirlerinde çoğu kez Ziyâî mahlasını kullanmıştır. Gazel, kaside, mesnevi, kıt'a, şarkı gibi çeşitli nazım şekillerinde beyitler kaleme almış olan Yûsuf Ziyâ, aruzda oldukça başarılıdır. Şiirlerine hakîmâne, âşıkâne gibi başlıklar veren şairin rindâne tarzda şiirler ortaya koyduğu görülür. Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı'da eğitim ve metot anlayışı değişmiş eski-yeni, Batı-Doğu, medrese-mektedir ikiliği Cumhuriyet'e kadar devam edegelmiştir. Namık Kemal, Ziyâ Paşa gibi Tan-

²¹ Ramazan Ekinci, "Bârîka-i Te'essür", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026.

²² Öztürk, "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri", 732.

²³ Ramazan Ekinci, "Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı", *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026.

zimatçıların aksine şiirde geleneği sürdürmeyi tercih etmiştir. Ziyâ Paşa gibi siyasi ve sosyal şiirler yazmayan şair kendisinin 2. Ziyâ olarak kabul edilmesini de istemiştir. Zıt yönleri bakan bu iki isim dönemin eski-yeni, geleneksel-modern bakış açısını sunmalarıyla dikkat çeker. Nâbî, Nedim, Nef'î gibi klasik şairlerin yanında Tanzimatçılardan Âkif Paşa; ayrıca Ali Emîrî, Osman Nevres ve memleketlisi Fennî etkilendiği şairlerdendir. Şairin vefat, yaş günü, çeşme inşası, kasır inşası, sanayi mektebinin açılışı gibi çeşitli vesilelerle kaleme aldığı tarih manzumeleri vardır. Farklı vilayetlerdeki memuriyetlerinden dolayı *Tab-sıra Yâhûd Adana Temâşâsı*, *Kastamonu Küre*, *İnebolu Temâşâsı* gibi şehrengiz türüne benzeyen manzumeler yazmış, bu memleketlerin tabii güzelliklerinin yanı sıra kültürel ve ekonomik yapıları hakkında bilgiler vermiştir. Babasının ve oğullarının ölümüyle mersiyeler kaleme alan, Hz. Peygamber'in siyerini telif eden Yûsuf Ziyâ; Firdevsî'den yaptığı seçkileri ve çalışma konumuz olan *Medâr-ı Mükâleme* eseriyle Arapça ve Farsça dillerine olan hâkimiyetini ortaya koymaktadır.²⁴

2. Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Dil Eğitimi

Osmanlı'da ilk eğitim ve öğretim sıbyan okullarında verilmiştir. Sıbyan mektepleri Kur'an okuyup namaz surelerini ve dualarını öğrenmek ve biraz da yazı yazmak üzere kurulmuş okullardır. Elifba, Kur'an, İlm-i hâl, Tecvid gibi derslerin okutulduğu bu mekteplerde öğretimde usul ezberdir. Medreselerdeki gibi yüksek bir Arapça gramer eğitimi yerine, öğretim dili her zaman Türkçedir, öyle ki Türkçe dualar ezberletilip, Türkçe ilahiler ve gülbanklar söylenmiştir.²⁵ Çocukların klasik din eğitimi yanında modern eğitim almaları gerektiğini savunan II. Mahmud,

²⁴ Müellifin edebi kişiliği, Beyhan Kesik'in "Yusuf Ziya Bey ve Birinci Mecmu'â-i Eş'ârım Yâhûd Nevbahârım; İnceleme-Metin" başlıklı yüksek lisans tezinden faydalanılarak yazılmıştır. (Bknz. Çelik, *Yusuf Ziya Bey ve Birinci Mecmu'â-i Eş'ârım Yâhûd Nevbahârım; İnceleme-Metin*.)

²⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-II* (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 86., Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 57.

sıbyan mektepleriyle yakından ilgilenmiş ancak eğitimde belirgin bir değişikliğe gidilememiştir.

Osmanlı'nın geleneksel yapıdan modern devlet anlayışına geçişinin Tanzimat'la ivme kazanmasıyla her alanda görülen reformlar eğitim anlayışına da yansımıştır. Eğitim metodu açısından klasik eğitimin yerini tedricen modern eğitim anlayışına bırakmaya başladığı bu dönemde eğitim dili noktasında da dönüşüm yaşanmıştır. Özellikle Türkçenin öğretim dili olarak merkeze alınması yeni eğitim anlayışının temelini oluşturmuştur. Nitekim 1838'de Meclis-i Umûr-ı Nâfia Lâyihası'nın hazırlık sürecinde okuma yazma becerisindeki eksikliklerin tespitiyle Türkçe kitapların okutulmasının zaruriyeti üzerinde durulmuştur. Bu fikrî temeller üzerine Abdülmecid devrinde 1847'de hazırlanan bir talimatname ile eğitimde yeni bir aşama kaydedilmiştir.

Bu düzenleme 1869'daki daha kapsamlı olacak Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi'ne de zemin hazırlamıştır. Tüm bu çalışmalarda eğitim dilinin Türkçe olmasıyla eğitimin millîleştirilmesinin hedeflenmesi en dikkat çekici nokta olmuştur.²⁶ Bu minvalde kaleme alınan Nuhbetü'l Etfâl gibi eserler ana dilde eğitimi hedefleyen örnekler arasında yer almıştır. Tüm bu gelişmeler Arapça merkezli öğretim anlayışından farklı olarak yeni bir usule yani usûl-i cedîd olarak adlandırılan yeni eğitim modeline zemin oluşturmuştur. İsmail Gaspıralı'nın "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarıyla Bahçesaray'da açtığı ilk usûl-i cedîd okuluyla Türk dünyasında milli karakterli ve modern eğitim anlayışı hız kazanmıştır.²⁷

1872 yılında Batılı tarzda açılan iptidai mektepleri ile eğitimde ikili bir sistem ortaya çıkmıştır. Özellikle 2. Abdülhamit döneminde 1882'den sonra dönemin Maârif Nezâreti ikiliği kaldırmak niyetiyle Batılı tarzda eğitim veren iptidai okullarına ağırlık vermeye başlamıştır. Osmanlılık siyasetinin de etkisiyle özellikle Müslüman nüfusun olduğu bölgelerde eğitime ağırlık verilmiş ve memle-

²⁶ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 59-62.

²⁷ Gamze İme. "Türk Çağdaşlaşma Sürecinde İsmail Gaspıralı Önderliğinde Başlatılan Usul-i Cedit Hareketin Rolü" . *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/72 (Eylül 2022), 369. , Selçuk Türkyılmaz. "Usul-i Cedit Eğitim ve Selim Sabit'in Elifba Risalesi". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 17 (Bahar 2018), 129-130.

ketin farklı vilayetlerinde çeşitli okullar ve kurslar açılmıştır.²⁸ Dönemin İlkokul eğitimi, din derslerine ağırlık verilmesi ve Osmanlılık fikrine bağlı nesiller yetiştirmesi esasına dayalıdır. Bunda gayrimüslimlerin kendi millî okullarına gitmesine karşın devletin İslami ve millî karakterde eğitim verilmesi noktasında hassasiyet göstermesi etkilidir.²⁹ Bu minvalde köydeki okullarda müfredatta Elifbâ, Ecza-yı şerîfe, Kur'an, İlm-i hâl, Hesap, Kırâat, Hat ve İmlâ dersleri; iptidai mekteplerinde ise Elifbâ, Kur'an, Tecvid, İlm-i hâl, Ahlâk, Sarf-ı Osmânî, İmlâ, Kırâat, Mülahhas Tarih-i Osmânî, Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî, Hesap, Hat dersleri verilmiştir.³⁰

Tüm bu gelişmelerle birlikte geleneksel dil eğitiminin ezber dayalı olması, dolayısıyla yetersiz olması ve bunun bir sonucu olarak modern eğitime geçme zorunluluğu o dönemi tecrübe edenler tarafından dile getirilmiştir. Köyde sıbyan mektebinde eğitim gördükten sonra 1891'de İstanbul'a getirilen İhsan Sungu, Kur'an'ı iki kez hatmetmesine rağmen Zeyrek Rüşdiyesi'ne gittiğinde müdürün önüne koyduğu Mushaf'tan rastgele açtığı birkaç sayfayı okuyamadığını çünkü sıbyan mektebinde Kur'an'ı derslerini hoca tekrarı ile ezberlediğini söyler:

"...üç sene okumuş ve Kur'an'ı adetâ ezberlemiştim. Fakat harfleri tanıımıyordum. Hoca okumuş ben tekrar etmişim, böylece tekrar ede ede Kur'an'ı ezberlemişim. Meselâ birisi 'Yasîn' dese 'vel kurrânîl hakim inneke leminel mürselin' diye alt tarafını gramofon plâğı gibi okuyordum. Fakat Y hangisidir, S hangisidir, aranırsa Yâsîn sûresi Kur'an'ın neresinde bulunur? Bunları bilmiyordum..."³¹

Dönemin genel eğitim yapısına bakıldığında Tanzimat eğitiminin temelini teşkil eden önemli okullardan birinin de rüştiyeler olduğu görülmektedir. 1838'de açılan ve ilk rüştiye olarak kabul edilen Mekteb-i Maârif-i Adlî ve 1839 yılında Umûm-ı Edebiye okulları memur yetiştirmek ve mevcut memurların bilgileri artırmak amacıyla açılmıştır. 1846'da yayınlanan talimatnamede

²⁸ Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 69.

²⁹ Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 84.

³⁰ Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, 88.

³¹ Ergin, Türk Maarif Tarihi 1-II, 66-74.

okutulan dersler şunlardır: Kur'an, Akaid, Arapça, Hesap ve Yazı. 1848'de program yenilenmiş bu derslere ek olarak Farsça, coğrafya ve hendese programa dâhil edilmiştir. 1869 yılındaki nizamnâme ile dil dersleri olan Kavâid-i Lisân-ı Osmânî, Kavâid-i Arabî ve Fârisî dersleri memur yetiştirmek üzere oluşturulan tüm rüştiyelerin ders programında yerini almıştır.³² Arşiv belgelerinde rüştiye okulunda verilen ders müfredatındaki Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi (Lisan-ı Selâse) derslerinin programın önemli bir kısmını teşkil eden dersler olduğu görülmektedir. Dil ekseninde yapılan bu programda klasik İslam eğitiminin anahtarı olan Arapça, edebiyat dili olan Farsça ve devletin resmi yazı dili olan Osmanlı Türkçesinin öğretimiyle özellikle ileri derecedeki öğrencilerin filolojik yetkinliği amaçlandığı görülmektedir.³³

Osmanlı Devleti, muhtelif dilleri konuşabilen, farklı dinlere, farklı kültürlerle sahip insanların idaresini sağlayan Osmanlı memurları yetiştirmek üzere açtığı okullardan olan Divan-ı hümayun'da eğitim gören talebeler için haftanın belirli günlerinde eğitim vermek üzere Arapça ve Farsça hocaları tayin etmiştir. Memurların bendegân mahlası alabilmeleri ve görevde terfi alabilmeleri için Arapça ve Farsça bildiklerine dair şehadetname almaları gerekmektedir. Ayrıca diğer ilimleri öğrenebilmesi için de bu dillerin öğrenilmesi gereklidir. 1836 yılına ait bir belgede Bab-ı Defterdâri Mektebi'nde Hacı Pertev Efendi'nin memurlara Arapça ve Farsça öğretmek üzere görevlendirildiği görülmektedir: "... Tefeyyüz edecek ketebe ulûmü Arabiye ve Fârisiyeden behredar olmadıkça tahsili fenni kitabet edemeyeceği bedihesiyle bundan akdem Babıdefterdarî ketebesine hacı Pertev Efendi müderris ta-

³² Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, 91-92.

³³ Ders cetveli: İptidai birinci sene: Ecza-yı şerîfe, Talîm-i namaz, Hesab-ı zihni, Hatt-ı sülûs, İptidai ikinci sene: Kur'an-ı Kerîm, İlmi hâl, Tecvîd, Kıraat-i Türkiye, Hesap, İmlâ, Hattı Sülûs; İptidai üçüncü sene: Kur'an-ı Kerîm, İlmi hâl, Tecvîd, Kıraat-i Türkiye, Hesap, İmlâ, Hattı Sülûs, Rüşdî birinci sene: Ulûmu diniye, Arabî, Fârisî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, İmlâ, Hattı sülûs, Hattı rik'a, Resim. Rüşdî ikinci sene: Ulûmu diniye, Arabî, Fârisî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Coğrafya, İmlâ, Hattı sülûs, Hattı rik'a, Resim. Rüşdî üçüncü sene: Ulûmu diniye, İlmi ahlâk, Arabî, Fârisî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Coğrafya, İmlâ, Hattı sülûs, Hattı rik'a, resim. Rüşdî dördüncü sene: Ulûmu diniye, İlmi ahlâk, Arabî, Fârisî, Lisan-ı Osmanî, Hesap, Coğrafya, Hendese, İmlâ, Hattı sülûs, Hattı Rik'a, Resim. Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-II*, 23.

yin olunduğu...”³⁴ 1838 yılında açılmış olan sonra rüştiyeye çevrilecek olan Süleymaniye Sıbyan Mektebi’nde Arapça, Farsça, dersleri vardır. 1876 yılında öğretmen okullarının sıbyan şubelerinde Türkçe, Farsça, Hesap, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Hendese dersleri okutulurken; rüştiye sınıfında Arapça ve Çeviri, Farsça, Türkçe, Hesap, Cebir, Tarih, Coğrafya gibi dersler okutulmuştur. Ancak o dönemde özellikle hocasız ve denetimsiz olan sıbyan mekteplerinde imamdan biraz Kuran öğrenen, namaz surelerini ezberleyen çocukların taşrada yeterli eğitimi alamadığı bir gerçektir. Aydın ve varlıklı aileler ortaokul seviyesine gelen çocuklarına Arapça, Farsça, Hat, Müzik, Edebiyat, Hendese, Hesap gibi dersleri özel dersler şeklinde aldırılmıştır.³⁵

Tanzimat’ın ilanıyla Batılı tarzda kurulan okullarda [ibtidai (ilkokul), rüştiye (ortaokul), idadiye (lise) ve darülfünun (üniversite)] Farsça, ders müfredatına girmiştir. Tanzimat’la birlikte yeni konular eski edebiyatın olanaklarıyla anlatılmış ancak daha sade bir Türkçe tercih edilmiştir. Bu yüzden Farsça tamlama ve tabirlerin olanaklarından faydalanma yoluna gidilmiştir. Bu dönemde karşılaşılan yeni siyasi ve hukuki kavramlara Farsça karşılıklar [(kârâşına (uzman), lisanâşına (dil bilen, yabancı dil bilen), kârâzma (deneyimli)] verilmiştir. Bu Farsça kelimeler gazetelerde ve kitaplarda yerini almıştır.³⁶

Sıbyan mekteplerindeki ezbere ve tekrara dayalı öğretimdeki eksikliklerin rüştiyeler başta olmak üzere idadi, sultani, darülfünunda verilen Türkçe, Arapça, Farsça dersleriyle giderilmeye çalışılması beraberinde dilin pratik kullanımını takviye eden yardımcı eğitim kaynaklarına olan ihtiyacı doğurmuştur. Bu çalışmalarla öğrencilerin ezber eğitimin dışında konuşma (mükâleme) ve cümle kurma özellikleriyle donatılarak dili aktif bir şekilde kullanması hedeflenmiştir. Bu sosyokültürel, fikrî ve filolojik zemin XIX. yüzyıl sonlarında kaleme alınan dil öğretim kitapları-

³⁴ Ergin, *Türk Maarif Tarihi 1-II*, 66-74.

³⁵ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003), 62.

³⁶ Muhammed Emin Riyâhî, *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 49.

nın ortaya çıkışını hazırlamıştır. Çalışmamıza konu olan *Medâr-ı Mükâleme* de bu tarihi süreç içerisindeki konumu ve yazılış amacı dikkate alınarak değerlendirilmelidir.

3. Türkî, Arabî, Fârisî Medâr-ı Mükâleme'nin Yazılış Amacı ve Metodu:

Osmanlı'da medreseler din ve hukuk insanı yetiştirmek üzere eğitim veren kurumlarken, mektepler ise devlet dairelerinde çalışacak memurları yetiştirmek üzere açılmıştır. O dönemin rüştiyeleri bu mekteplerdendir ve günümüzün ortaokulları olarak görülse de devlete hizmet etmek üzere çok sayıda bürokrat yetiştirebilecek kapasitededir. Taşradaki bu mekteplerde okuyan kişiler Arapça ve Farsça dersler alarak kendini yetiştirmiş ve bürokraside çok iyi görevlere gelme imkânı bulmuştur. Bu bağlamda Yûsuf Ziyâ, rüştiye şehadetnamesinden sonra aydın ve varlıklı bir aileye mensubiyetinin de imkânıyla Arapça ve Farsça dersleri özel hocalardan öğrenme fırsatı elde etmiş; ayrıca Hat dersleriyle ilmî ve mesleki olarak kendini çok iyi yetiştirmiş bir Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik dil öğretiminde öğrenciler, öncelikle sarf ve nahiv kurallarını öğrendikten sonra, çeşitli klasik eserlerin hoca ile birlikte okunup şerh edilmesiyle okumalarını geliştirmişlerdir. Bu durum, öğrencilerin dili aktif biçimde kullanmalarını zorlaştırmıştır. Yûsuf Ziyâ Bey'in eserinde bu yöntemin aksine, doğrudan cümle temelli bir öğretim modeli ile günümüz "karşılaştırmalı dil eğitimi" ve "bağlam içinde öğrenme" yaklaşımlarına benzer bir sistem ortaya konmuştur. Türkçe cümlelerin akabinde önce Arapça, sonra Farsça karşılıkları verilerek, öğrencilerin diller arasındaki ilişkileri karşılaştırmalı olarak kavraması sağlanmıştır.

Bu çerçevede yazarın, usûl-i cedîd hareketine paralel olarak yalnızca dil öğretimini değil, aynı zamanda çok yönlü bir eğitim modelini hedeflediği görülmektedir. Eserde Türkçe merkezî dil olmak üzere Arapça ve Farsça dil pratiği verilmiş; bunun yanı sıra dinî ve ahlaki değerlerin kazanımı da temel eğitim amacı olarak görülmüştür. Metnin yalnızca dil bilgisiyle sınırlı olmadığı fark-

lı disiplinleri ihtiva edecek şekilde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu yönüyle eser, bütüncül bir eğitim kitabı niteliği taşımaktadır.

Medâr-ı Mükâleme adlı matbu eserin incelediğimiz nüshası İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda OE_TK_02349 numarası ile kayıtlıdır. 250 sayfalık eser 1306/1888 yılında Kasbar Matbaası'nda basılmıştır. Eserin başında sebep-i telif kısmı bulunur, akabinde 770 maddenin yer aldığı metin kısmı gelir. Eserde çeşitli ayetler, hadisler, din kuralları, atasözleri, pozitif bilimler, tarih ve coğrafya bilgileri gibi çeşitli konularda önce Türkçe cümleler verilmiş altına sırasıyla Arapça ve Farsçaları yazılmıştır. Birkaç satırlık her cümlenin başına numara verilmiştir. Sözlük tertibinde hazırlanan eser elif harfi ile başlamaktadır. Diğer harfler de alfabetik olarak devam etmektedir.

Ortalama iki üç satırlık Türkçe cümleler, sade ve öğretici bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu yöntemle öğrencilere üç dil arasındaki gramer ve anlam ilişkisini karşılaştırmalı biçimde öğretmek hedeflenmiştir. Eserde yer alan cümleler yalnızca dil öğretimi ile sınırlı değildir. İhtiva ettiği farklı konular ile eserin kültürel ve ahlaki işlevi ayrıca dikkat çekmektedir. Türkçe cümlelerin Arapça ve Farsça karşılıklarıyla birlikte sunulması, klasik dil öğretiminde görülen gramer ağırlıklı yönteme alternatif olarak pratik ve karşılaştırmalı bir öğretim modelini ortaya koymaktadır. *Medâr-ı Mükâleme* yalnızca bir dil kitabı değil usûl-i cedîd ekseninde geliştirilmiş erken dönem karşılaştırmalı dil öğretiminin en önemli örneklerinden biri olma özelliği taşımaktadır.

Yûsuf Ziyâ 1888'de savcı yardımcılığına atandığı Niğde'de bu eseri kaleme almıştır. Müellif, sebep-i telif kısmında o dönemde özellikle padişahın eğitim politikaların uygun olarak ilmî gelişmeler için çok sayıda eserin kaleme alındığını ancak özellikle taşradaki öğrencilerin Arapça ve Farsça dersleri tercüme ve uygulamasında henüz yeterli bir yöntemin bulunmadığını ve bu doğrultuda yazılacak bir eserin faydalı olacağı kanaatinden yola çıkarak bu üç dilli eseri yazdığını bildirmiştir:

“Âsâr-ı meşkûre ve müsâ'adât -ı kâmile-i mütevâliye-i el-Hak 'uyûn-ârây-ı cihân ve bâ-husûs vâzı'-ı esâs-ı medeniyet olan ma'ârifin ilerül-

dilmesi emrindeki efkâr-ı neyyire-i şâhâneleri cümleye 'ayân olmağı-la vesâ'it-i ta'lîmiyyenin tezyîdiyle 'ulûm ve fûnûnun teshîl-i intişârı zımnında birçok âsâr meydâna vaz' olunmakda olduğuna ve taşralarca Arabî ve Fârisî bir kitâbın tedrîsi esnâda şâkirdânın terceme ve terkîb-i kelâma alışdırılması usûlü henüz gayr-ı cârî idüğüne binâ'en, bu usûl-i mahâsin-i şümûlün tesîsine bir vesile olur ümmîdiyle mümkün mer-tebe yek-digerinin tercemesi olmak üzere bazı âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i nebevîyye ile cümle-i hikemiyye ve fıkârât-ı târîhiyye ve coğrafîyye ve durûb-ı emsâl ve sâ'ir mesâil-i mütenevvî'âyı hâvî ve lûgat tertîbine tâbî' ve elsine-i sene-i mezkûreden mürekkeb olarak işbu Medâr-ı Mükâleme nâm kitâbı te'lîf ve neşre cür'etyâb oldum.

*Mücerred-i sâ'ikâ-yı gayret-i millîye ile ebnâ-yı vatana bir hidmet-i müftehire olabilmek için yazdığım bu kitabda meşhûd olacak hata'iy-yâtımın hüsn-i niyyetime bağışlanacağına ümmîdim ber-kemâldir ve minallahi't-tevfik"*³⁷

Eserde yer alan örnek cümleler, üç dil arasındaki gramer ve anlam ilişkisinin somut biçimde gözlemlenmesine imkân tanımaktadır. Örneğin Nitekim "Eimme-i Erba'a-i dîn..." ifadesiyle başlayan ilk maddede, Türkçe cümlelerin ardından verilen Arapça karşılıkta daha sistematik ve kurallı bir yapı göze çarparken, Farsça tercümede anlatımın daha akıcı ve doğal bir söyleyişe yöneldiği görülmektedir.

Benzer şekilde "Abdâl..." ile başlayan 3. maddede tasavvufi bir kavramın üç dilde nasıl ifade edildiği incelendiğinde, Türkçe açıklayıcı ve öğretici bir dil olarak konumlandırılmış; Arapça ve Farsça ise bu anlamı birebir karşılayan dil araçları olarak yerini almıştır. Bu çok dilli öğretim, yalnızca kelime karşılıklarını öğrenmeye değil, aynı zamanda anlamın farklı dillerde nasıl kurulduğunu kavramaya da katkı sunmaktadır.

Metnin başladığı ilk iki varakta müellifin; halifelerden, mezheplerden, abdallardan; tarihi şahsiyetlerden İbrahim bin Edhem ve Osmanlı'nın son dönemindeki önemli siyasi figürlerden olan İbrahim Paşa'dan bahsettiği eğitici ve bilgilendirici Türkçe, Arapça ve Farsça ilk 10 cümle örneği bu şekildedir:

³⁷ İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda OE_TK_02349 numarası ile kayıtlı nüshanın 3-4. sayfaları

Birinci Madde, Türkçe (Arap harfli): ائمهٔ اربعهٔ دين يعنى خلفاى راشدين
که ابو بکر و عمر و عثمان و علی رضوان الله تعالى عليهم اجمعين حضراتدر

Türkçe Okunuşu: Eimme-i Erba'a-i dîn ya'nî Hulefâ-yı Râşidîn
ki Ebû Bekir ve Ömer ve Osman ve Ali rıdvânullâhi teâlâ aleyhim
ecma'în hazerâtıdır.

Anlamı: Dinin dört imamı yani Hulefâ-yı Râşidîn, Ebû Bekir,
Ömer, Osman ve Ali (Allah hepsinden razı olsun) hazretleridir.

Arapça Okunuşu: Eimmetü erba'atî'd-dîn a'nî bihâ el-hulefâü'r-
râşidûn hadarâtü Ebî Bekrin ve Ömera ve Osmâne ve Aliyyin
rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecma'în.

Farsça Okunuşu: Çâr imâmân-ı dîn ya'nî hulefâ-yı râşidîn
hazerât-ı Ebî Bekr ve Ömer ve Osmân ve Alî end Hudâ ez-îşân
râzî bâd.

İkinci Madde, Türkçe (Arap harfli): ائمهٔ مذاهب اربعهٔ اهل سنت که ابو:
حنيفه و شافعى و مالك و حنبلى رحمهم الله تعالى حضراتدر

Türkçe Okunuşu: Eimme-i mezâhib-i erba'a-i ehl-i sünnet ki
Ebû Hanîfe ve Şâfi'î ve Mâlik ve Hanbelî rahimehumullâhu teâlâ
hazerâtıdır.

Anlamı: Ehl-i Sünnet'in dört mezhep imamı Ebû Hanîfe, Şâfi'î,
Mâlik ve Hanbelî (Allah onlara rahmet etsin) hazretleridir.

Arapça Okunuşu: Eimmetü mezâhibi ehli's-sünneti hümm hada-
râtü Ebî Hanîfete ve's-Şâfi'î ve Mâlikin ve Hanbelin rahimahu-
mullâhu teâlâ.

Farsça Okunuşu: İmâmân-ı mezâhib-i ehl-i sünnet çehâr kesâ-
nend ânhâ hazerât-ı Ebû Hanîfe ve Şâfi'î ve Mâlik ve Hanbelî
rahimahumullâhu teâlâ.

Üçüncü Madde, Türkçe (Arap harfli): ابدال مصالح عبادى تصرفه من قبل
الحق مأمور اولان اوتوز وياخود قرق ذاتدر ديو روايت ايدرلر

Türkçe Okunuşu: Abdâl, mesâlih-i ibâdî tasarrufa min-kıbeli'l-
Hakk me'mûr olan otuz veyâhûd kırk zâtdır diyü rivâyet iderler.

Anlamı: Abdallar, kulların işlerini idare etmek üzere Hak Teâlâ
tarafından görevlendirilmiş otuz veya kırk kişidir diye rivayet
olunur.

Arapça Okunuşu: Merviyun enne'l-abdâle hümm selâsûne

ev erba'ûne zâten el-me'mûrûne min-kıbeli'l-Hakk ilâ tasarrufi mesâlihi'l-ibâd.

Farsça Okunuşu: Mervîst abdâl-ı sî veyâ çehil zât est ki berây-ı tasarruf-ı mesâlih-i ibâd ez-taraf-ı Hak me'mûr şudeend.

Dördüncü Madde, Türkçe (Arap harfli): آبدستسز كلام قديمى مس ايتمك رجل بالغ عاقله شرعاً حرامدر

Türkçe Okunuşu: Abdestsiz Kelâm-ı Kadîm'i mes itmek recül-i bâliğ-i âkıla şer'an harâmdır.

Anlamı: Abdestsiz olarak Kur'ân-ı Kerîm'e dokunmak, akıllı ve ergenlik çağına gelmiş (kişi) için dinen haramdır.

Arapça Okunuşu: Messü'l-Kur'âni bi-lâ vudûin harâmun alâ recûlin bâliğın âkılın.

Farsça Okunuşu: Bî-âbdest dest zeden be-Kur'ân-ı Şerîf der-şer'-i mübîn harâm est ber-merd-i bâliğ-i âkıl.

Beşinci Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم بن ادھم بلخ حکمدار زاده لرندن و اولياء اللھدن بر ذات محترمدير

Türkçe Okunuşu: İbrâhim bin Edhem, Belh hükümdârzâde-lerinden ve evliyâullâhtan bir zât-ı muhteremdir.

Anlamı: İbrâhim bin Edhem, Belh hükümdarının oğullarından olup Allah dostlarından bir muhterem kişidir.

Arapça Okunuşu: İbrâhimü bin Edheme zâtün muhteremün min evliyâillâhi ve min evlâdi selâtini'l-Belh.

Farsça Okunuşu: İbrâhim-i bin Edhem zât-ı muhteremîst ez-evliyâ-yı Hudâ ve ez-hükümdâr zâdegân-ı Belh.

Altıncı Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم بن ادھمك كنيھسى ابو اسحق و ارتحالى هجرتك يوز التمش ايكنجى سنه سنده در

Türkçe Okunuşu: İbrâhim bin Edhem'in künyesi Ebû İshak ve irtihâli hicretin yüz altmış ikinci senesindedir.

Anlamı: İbrâhim bin Edhem'in lakabı Ebû İshak'tır ve vefatı hicretin 162. yılındadır.

Arapça Okunuşu: Künyetü İbrâhime bin Edheme Ebû İshaka ve irtihâlühû fî seneti's-sâniyeti ve's-sittîne ve mietin mine'l-hicreti.

Farsça Okunuşu: Künye-yi İbrâhim-i bin Edhem Ebû İshak est ve rihlet-eş der sed u şest ve dovzum-i sâli hicrî.

Yedinci Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم بن ادھمك تربہ شريفه سى لا ذقيه ده جبله ادھمى نام محلده در

Türkçe Okunuşu: İbrâhim bin Edhem'in türbe-i şerîfesi Lâzkiye' de Cebeliyye-i Edhemî nâm mahaldedir.

Anlamı: İbrâhim bin Edhem'in mübarek türbesi Lazkiye'de Edhemi Dağı denilen yerdedir.

Arapça Okunuşu: El-medfenü's-şerîf li-İbrâhime bin Edheme fi'l-mahallî'l-müsemma bi-Cebeli'l-Edhemiyyi fî Lâzkiye.

Farsça Okunuşu: Türbe-i pâk-i İbrâhim-i bin Edhem der-Lâzkiye Cebel-i Edhemî nâm câyîst.

Sekizinci Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم پاشا مصر واليسى محمد على پاشانك اوغلى وسرعسكريدر

Türkçe Okunuşu: İbrâhim Paşa, Mısır vâlisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve ser-askeridir.

Anlamı: İbrâhim Paşa, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu ve ordusunun başkomutanıdır.

Arapça Okunuşu: İbrâhim Paşa hüve ibni Muhammed Alî Bâsâ el-vâlî fi'l-Misri ve reîsü askerihî.

Farsça Okunuşu: İbrâhim Paşa peser ve ser-asker-i hidîv-i Mısır Muhammed Alî Bâsâ est.

Dokuzuncu Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم پاشا هجرتك بيك ايكى يوز اوتوز دوت تاريخنده طرف سلطنت سنیه دن حجازو حرمين واليلىكنه تعيين اولمشدر

Türkçe Okunuşu: İbrâhim Paşa, hicretin bin iki yüz otuz dört târîhinde taraf-ı saltanat-ı seniyyeden Hicaz ve Haremeyn vâllîliğine ta'yîn olunmuşdur.

Anlamı: İbrâhim Paşa, hicri 1234 yılında Osmanlı Devleti tarafından Hicaz ve Haremeyn (Mekke-Medine) valiliğine atanmıştır.

Arapça Okunuşu: İbrâhim Paşa kad u'li-ye min kîbeli's-saltanatî's-seniyyeti ilâ eyâleti'l-Hicâzi ve'l-Haremeyni fî seneti erba'ın ve selâsîne ve mieteyn ve elfin mine'l-hicreti.

Farsça Okunuşu: İbrâhim Paşa der-sî ve çehâr ve dovımsad ve hezâr sâl-i hicrî ez-sûy-ı saltanat-ı seniyye be-vilâyet-i Hicâz ve Haremeyn vâlî şude est.

Onuncu Madde, Türkçe (Arap harfli): ابراهيم پاشا حجاز و حرمين شريفين حواليسنى تهديد ايدن وهابيلرى دفع و طرد ه موفق اولمشدر

Türkçe Okunuşu: İbrâhim Paşa, Hicaz ve Haremeyn-i Şerîfeyn havâlîsini tehdîd iden Vehhâbîleri def' ve tarda muvaffak olmuşdur.

Anlamı: İbrâhim Paşa, Hicaz ve Haremeyn çevresini tehdit eden Vehhabileri o bölgeden uzaklaştırmayı ve kovmayı başarmıştır.

Arapça Okunuşu: İnne İbrâhim Paşa sâra muvaffakan bi-def'î'l-Vehhâbiyyîne'llezîne heddevû havâli'l-Hicâzi ve'l-Haremeyni's-Şerîfeyn.

Farsça Okunuşu: İbrâhîm Paşa ber-bâdkirdenî-yi Vehhâbiyân dusteres şude est ki âbân-ı havâli-yi Hicâz ve Haremeyn-râ tehdîd kerde bûdend.

Sonuç

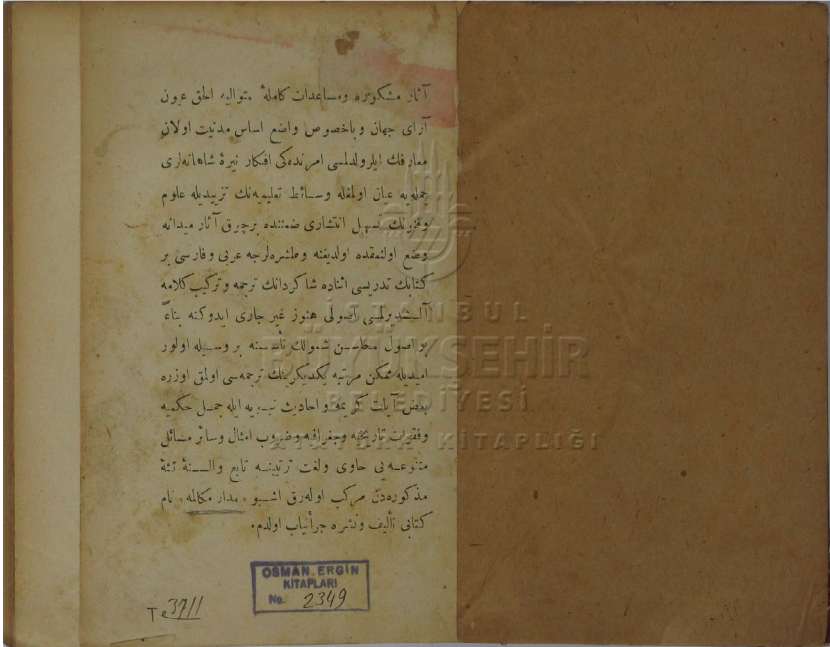
Yozgatlı Yûsuf Ziyâ Bey (1853/54-1918), Osmanlı devlet teşkilatı içerisinde uzun yıllar farklı coğrafyalarda önemli bürokratik görevler üstlenmiş bir devlet adamıdır. Görev hayatı boyunca Yozgat, Kırşehir, Niğde, Denizli, Edirne, Adana ve İstanbul gibi Anadolu ve Rumeli şehirlerinin yanı sıra Musul ve Trablusgarp gibi devletin farklı eyaletlerinde idari vazifelerde bulunmuştur. Bu geniş idari tecrübe, onun ilmî ve kültürel çalışmalarına da yansımış, müellif; farklı alanlarda kaleme aldığı yaklaşık yirmi beş eserle Osmanlı düşünce ve eğitim hayatına katkı sağlamıştır.

Müellifin kaleme aldığı *Medâr-ı Mükâleme*, Osmanlı eğitim sisteminin modernleşme süreciyle birlikte usûl-i cedîd anlayışı çerçevesinde dil öğretimi alanındaki önemli örneklerinden biridir. Eser döneminin alışagelmış filolojik çalışmalardan farklı olarak dil öğretimi literatüründe Türkçe, Arapça ve Farsçayı tek bir kitapta cemetmiş olmasıyla nevi şahsına münhasır bir çalışma olarak karşımıza çıkar. Osmanlı Türkçesi, Arapça ve Farsçanın bilinmemesinin mesleki yetersizlik ve entelektüel sıklık olarak kabul edildiği bir dönemde bir hukuk insanının özellikle taşradaki öğrencilerin dil öğretimi için böyle bir eser kaleme alması hem yazarın bu dillere hâkimiyetini hem de akademik yönünü göstermektedir.

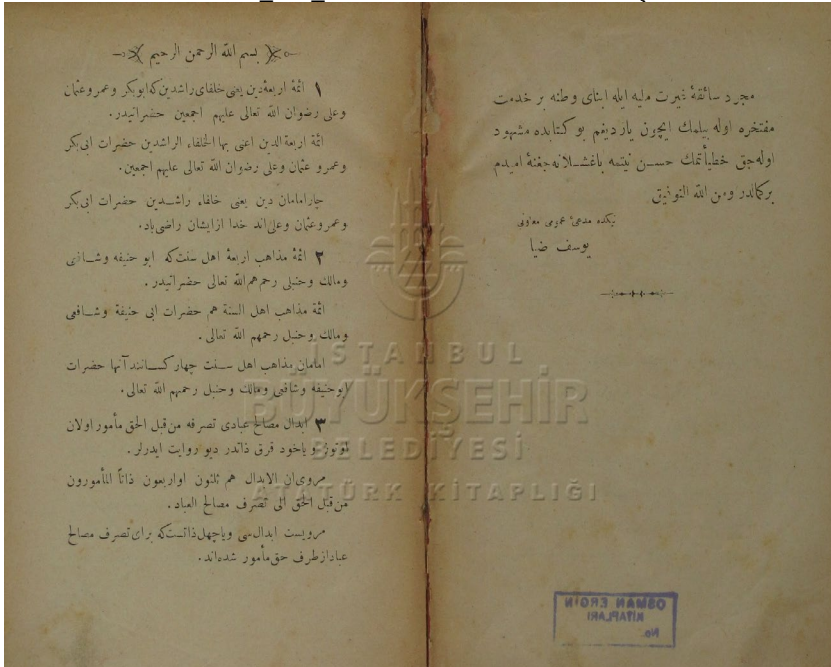
Osmanlı'da usûl-i cedîd olarak adlandırılan yeni eğitim anlayışının dil öğretimi alanındaki önemli bir çalışması olan bu eser, klasik ile modern eğitim arasında yeni bir metot anlayışı sunmaktadır. Klasik eğitimde öğrenciler, dili ezberlemek suretiyle öğrenmekte ancak medreseler aşamasında gramer kurallarına hâkimiyet kazanıp çeşitli metin şerhleri üzerine okumalar icra etmekte, bu

durum ise öğrencilerin dili pratik biçimde kullanmalarının önüne geçmekte ve öğrenme sürecini zorlaştırmaktaydı.

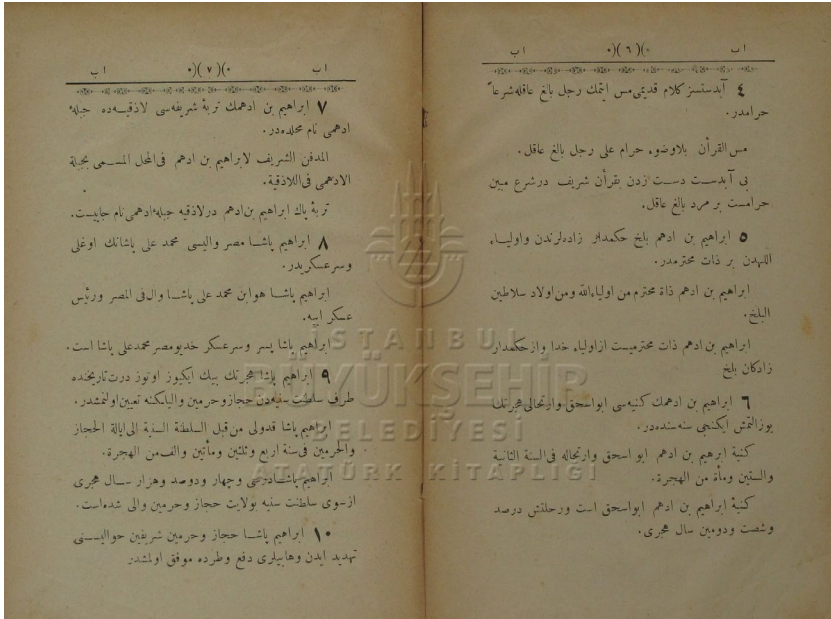
Medâr-ı Mükâleme, dil öğretiminde doğrudan cümle temelli bir öğretim modelini sunmaktadır. Eserde yer alan Türkçe cümlelerin hemen ardından Arapça ve Farsça karşılıklarının verilmesi, öğrencilerin üç dil arasındaki anlam ilişkisini karşılaştırmalı olarak kavramasını sağlar. Eserde yer alan cümlelerin, dinî-ahlaki öğretilere, tasavvufa, coğrafyaya, pozitif bilimlere, tarihî anlatılara, atasözlerine ve gündelik hayata dayanmasıyla birlikte sadece dil öğretimi hedeflenmemiş, Osmanlı'nın yeni eğitim anlayışı olan usûl-i cedîde paralel olarak çok yönlü bir eğitim modeli hedeflenmiştir. Bu bütüncül müfredat ve çok yönlü eğitimle temelde millî ve manevî değerleri sağlam, kadim gelenek ile yeni fikirleri kendi potasında eritebilen Osmanlı münevveri yetiştirmek esas alınmıştır. Tüm bunlar değerlendirildiğinde *Medâr-ı Mükâleme*, hem Osmanlı eğitim tarihinde uygulanabilir dil öğretimini göstermesi hem de ihtiva ettiği konularıyla kıymetli bir hazinedir. Eser, yalnızca kendi dönemine değil, günümüz dil öğretimi yaklaşımlarına da ışık tutabilecek niteliktedir.

Resim 1: OE_TK_02349 Nüshalı Eserin Giriş Kısmı

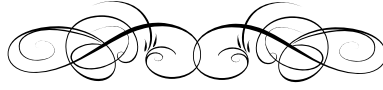
Resim 2: OE_TK_02349 Nüshalı Eserin 4 ve 5. Sayfaları

Resim 3: OE_TK_02349 Nüshalı Eserin 6 ve 7. Sayfaları

Kaynakça

- Çelik, Beyhan. *Yusuf Ziya Bey ve Birinci Mecmu'â-i Eş'arım Yâhûd Nevbahârım; İnceleme-Metin*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Ekinci, Ramazan. "Bârîka-i Te'essür". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/barika-i-teessur-ziya-tees-1270>
- Ekinci, Ramazan. "Vâveylâ-yı Peder Yâhûd Evlâd Acısı". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/vaveyla-yi-peder-yahut-evlad-acisi-ziya>
- Ergin, Osman. *Türk Maarif Tarihi 1-II*. İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- İme, Gamze. "Türk Çağdaşlaşma Sürecinde İsmail Gaspıralı Önderliğinde Başlatılan Usul-i Cedit Hareketin Rolü". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 41/72 (Eylül 2022), 363-378.
- Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- Özger, Yunus. "Yozgadî Yusuf Ziya". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yozgadi-yusuf-ziya>
- Özger, Yunus. "Yusuf Ziya Yozgadî ve Temaşâyı Celâli Hüdâ Adlı Eseri". *Karadeniz Araştırmaları* (Kış 2011), 115-150.
- Öztürk, Erdem Can. "Yozgatlı Yûsuf Ziyâ ve Temâşâ-yı Âlem İsimli Eseri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 8/2 (Ağustos 2024), 727-748.
- Riyâhî, Muhammed Emin. *Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Tavşancıoğlu, Ali. *Yusuf Ziya Yozgadî ve Kastamonu Küre İnebolu Temâşası 1896-1897*. Yozgat: Kün Yayıncılık, 2011.
- Turan, Muhittin. "Müntehabât-ı Şeh-nâme-i Firdevsî-i Tûsî". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/muntehabat-i-sehname-i-firdevsi-i-tusi-ziya>
- Türkyılmaz, Selçuk. "Usul-i Cedit Eğitim ve Selim Sabit'in Elifba Risalesi". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 17 (Bahar 2018), 127-129.
- Yıldırım, İsmail. "Evsâf-ı Seniyye-i Hamidiyye'den Bir Şemme". *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim 17 Nisan 2026. <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/evsaf-i-seniyye-i-hamidiyye-den-bir-semme-ziya>

YOZGAT İL MÜFTÜSÜ
HÂFİZ HAŞMET DOĞAR EFENDİ
(1896-1968):
HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE YOZGAT'TA
DİNÎ HAYATA KATKILARI

Akif GÖÇMEN*

Giriş

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türkiye'de din hizmetlerinin kurumsallaşma süreci hız kazanmış; 2 Mayıs 1920 tarihinde Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'nin kurulmasının ardından, bu kurumun 3 Mart 1924 tarihinde lağvedilmesi üzerine 429 sayılı Kanun ile Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.¹ Söz konusu Başkanlık hem merkezde hem de taşrada din hizmetlerinin yürütülmesini tek elden koordine ederek toplumun dinî ihtiyaçlarının karşılanmasında temel bir rol üstlenmiştir. Bu kurumsallaşma süreci içerisinde, taşrada din hizmetlerinin yürütülmesinde müftülerin toplumsal ve dinî rehberlik fonksiyonu özel bir önem taşımaktadır. Nitekim taşradaki dinî hayatın merkezinde yer alan il ve ilçe müftüleri,

* Dr., Müdür Yardımcısı, Diyanet Akademisi Yozgat Şehit İbrahim Yılmaz Dinî İhtisas Merkezi Müdürlüğü, Yozgat, akifserdar37@gmail.com, orcid.org/0000-0001-6278-2114

¹ Ali Akyıldız, "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/7-8.

yalnızca resmî ve idarî süreçleri yürüten bürokratik aktörler olarak değil; aynı zamanda cami kürsülerinde ve örgün din eğitimi kurumlarında halkın ve gençlerin eğitime katkı sunan, manevî irşat faaliyetlerini yürüten, yerel sosyal yapının bütünlüğünü koruyan, toplumu din konusunda aydınlatan ve manevî kalkınmayı destekleyen rol model dinî önderler olarak işlev görmüşlerdir.

Din hizmetleri, din eğitimi ve dinler tarihi araştırmalarında biyografik çalışmalar, kurumsal tarih yazımını bireysel ve yerel bilgi ve tecrübelerle zenginleştirmeleri bakımından büyük önem taşımaktadır. Din hizmetlerine katkı sağlayan âlimlerin hayatlarının, ilmî serüvenlerinin ve hizmet yöntemlerinin incelenmesi; dönemin sosyal, kültürel ve dinî dokusunun mikro ölçekte daha derinlikli biçimde anlaşılmasına imkân vermektedir. Bu bağlamda, köklü bir ilim ve medrese geleneğine sahip olan Yozgat'ın dinî ve kültürel yapısı, Cumhuriyet döneminde de bölgenin dinî kimliğinin muhafazasında belirleyici bir rol üstlenmiştir.

İlk Büyük Millet Meclisi'nde "Yozgat Mebusu" ve "Yozgat Müftüsü" sıfatlarıyla tanınan müderris Mehmet Hulûsi Akyol Efendi (ö. 1964)² ve "Şeyhzâde" lakabıyla bilinen Ahmet Şevki Ergin Efendi (ö. 2002)³ gibi medrese kökenli âlimler, bölgenin manevî inşasında ve yeni nesillerin din eğitimi önemli rol oynamışlardır. Yozgat'ın bu zengin dinî dokusu içerisinde öne çıkan bir diğer mümtaz şahsiyet ise Haşmet Doğar Efendi'dir. Yozgat'ta halk arasında "Haşmet Hâfız" lakabıyla meşhur olan ve İmam-Hatip, Müezzin-Kayyım ve İl Müftüsü olarak din ve irşat hizmetleri sunan Haşmet Efendi, Cumhuriyet döneminde bölgenin din hizmetleri ve eğitimi iz bırakan az sayıdaki ilim ve irfan sahibi âlimlerinden biridir. Sadece müftülük gibi idarî bir görevle sınırlı kalmayan Doğar, aynı zamanda 1953 yılında Yozgat İmam-Hatip Okulu açıldığında Arapça ve meslek derslerine girerek yeni neslin örgün din eğitimi de aktif olarak destek vermiştir. Özellikle, kendisinden özel ve resmî olarak Arapça ve dinî ilimler tah-

² Ali Şakir Ergin, "Mehmet Hulûsi Akyol", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/303-304.

³ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (İstanbul: Aşk Vakfı Yayınları, 2021), 49-217.

sil eden ve daha sonra mühim resmî görevlerde bulunan Ömer Lütfi Zararsız (ö. 2021), Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak (doğ. 1945), Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir (doğ. 1941), Kurrâ Hâfız İlyas Yazan (doğ. 1938) gibi önemli âlimlerin yetişmesindeki rolü, onun Yozgat'taki yerel din hizmetleri içerisindeki müstesna konumunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Haşmet Efendi'nin hayatını, ilmî ve dinî kişiliğini, tasavvufî ve ahlâkî şahsiyetini, eğitimi, Cumhuriyet döneminde Yozgat özelindeki din hizmetlerine ve din eğitime yaptığı resmî ve gayriresmî katkıları objektif bir biçimde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada "Haşmet Doğar'ın Cumhuriyet döneminde Yozgat'ta din hizmetlerinin yürütülmesine, yeni yetişen nesillerin din eğitime ve toplumsal yapıya katkıları nelerdir?" ve "Haşmet Doğar ilmî, dinî ve ahlâkî olarak nasıl bir şahsiyet profili sergilemektedir?" sorularına cevap aranmıştır. Bu sorular çerçevesinde, Haşmet Efendi'nin hayatı, yetiştiği çevre, eğitim süreci ve ilmî-dinî şahsiyeti; Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde yürüttüğü görevler, Yozgat'ta din eğitime sağladığı katkılar ve yerel toplum üzerindeki etkileri analiz edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Hayatı

Haşmet Doğar, aslen Yozgat'ın yerlisidir. Eskipazar Mahallesi'nden, Ganiogulları sülalesinden Hasan Efendi ile Yozgat eşrafından Atiye Hanım'ın oğlu olarak miladî 1896 (hicrî 1314)⁴ yılında Yozgat merkezde dünyaya gelmiştir. İlk öğreniminden sonra Yozgat Sancağı'na bağlı olan ve beş yıllık nehârî eğitim veren⁵ Yozgat İ'dâdî-i Mülkîsi'nden (bugünkü Yozgat Lisesi, 1895)⁶ mezun olduğu zikredilmektedir.⁷ Ancak İ'dâdî-i Mülkî'nin kayıtları

⁴ 02.09.1965 tarihli "Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti" adlı nüfus belgesinde Meclisi İdari Liva'nın 10 Şubat 1328 tarihli kararıyla Doğar'ın doğum tarihi 1312'den 1314 doğumu olarak düzeltilmiştir.

⁵ Ali Göçer, "II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği", *Tarih Okulu Dergisi* 71 (2024), 1905.

⁶ Mustafa Telli, "Yozgat İ'dâdî-i Mülkîsi" (Görüşmecisi: Akif Göçmen, Yozgat Lisesi Müdürlüğü, Görüşme 06 Mart 2026) (Yozgat).

⁷ *Yozgat Müftüler Albümü*, thk. Yozgat İl Müftülüğü (Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası, 1993), 19.

rında Haşmet Efendi isminde bir kişi geçmekte fakat babasının adı Hasan olarak zikredilmediğinden bu kişinin Haşmet Doğar Efendi olup olmadığı kesin olarak tespit edilememiştir.⁸

Dinî eğitimine erken yaşlarda başlayan Haşmet Efendi, hıfzını 19. yüzyılın sonlarından itibaren Yozgat'ın en meşhur hâfızları arasında yer alan mûsikîşinas Hâfız Süleyman Dereli Efendi'nin (ö. 1941) nezaretinde hıfzını tamamlamış⁹ ve mûsikî alanında da ondan meşk ederek kendisini yetiştirmiştir. Gençliğinde hem bir udî olarak hem de çok güzel sesiyle tebarüz etmiş olan Haşmet Efendi hâfızlığını bitirince, Yozgat'ın Sorgun ilçesinde merkezdeki Salih Paşa Camii'nde mukabele okumuştur.¹⁰ Klasik medrese eğitimini ise Yozgat'ta son devrin büyük âlimlerinden Mehmet Hulûsi Efendi'den özel surette medrese usulüyle on sekiz yıl boyunca Arapça ve tüm İslâmî ilimleri okuyarak kendisini ilmî ve dinî olarak yetiştirmiştir. Aldığı kapsamlı eğitim doğrultusunda altyapısını sağlam temeller üzerine inşa etmiştir.¹¹ Haşmet Efendi, Yozgat'ta zeki, iyi bir hoca, fıkıhçı ve fıkıh ilminde mahir bir âlim olarak tanınmıştır. Halil İpek Efendi'nin (ö. 2017), Haşmet Efendi'nin fıkıhını ve fıkıh ilmindeki derinliğini beğendiği dile getirilmiştir.¹²

Haşmet Doğar Efendi'nin resmî nüfus kayıtlarına göre aile hayatında üç evlilik yaptığı anlaşılmaktadır. İlk olarak Hatice Hanım ile evlenmiş, daha sonra bu evlilik sona ermiştir. İkinci evliliğini yaptığı İsmet Hanım ile olan birlikteliği de boşanma ile neticelenmiştir. Bu iki evliliğe ilişkin evlenme ve boşanma tarihleri kesin olarak tespit edilememektedir. Daha sonra, Yozgat'ta Yeni Cami Mahallesi'nde ikamet eden İsmail Efendi ile Penbe Hanım'ın

⁸ "1331-1340 Senesi İmtihanları Müsevvide ve Yozgat Lisesi 9. Sınıf Talebesine Mahsus Sicill-i Umûmî Defteri, Envanter No: 54", Yozgat Lisesi 9. Sınıf Talebesine Mahsus Sicill-i Umûmî Defteri (Yozgat, 1916), 82, Mekteb Numarası: 141.

⁹ S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir: Bozoknaşme: Yozgat'a Güzelleme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 186; *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

¹⁰ İlyas Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşmecisi: Akif Göçmen, Yozgat Merkezdeki İkametgahı, Görüşme 08 Mart 2026) (Yozgat).

¹¹ Ali Şakir Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşmecisi: Akif Göçmen, Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Kütüphanesi, Görüşme 04 Mart 2026) (Yozgat).

¹² Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026); Halil İpek, "Haşmet Doğar" (Görüşmecisi: Akif Göçmen, Yozgat Lisesi Müdürlüğü, Görüşme 26 Şubat 2026) (Yozgat).

kızı Fatma Hanım ile evlenmiştir. Özlük dosyasında yer alan “Aile Durumu Sual Varakası”na göre, 1933 yılında evli olduğu, ancak çocuğunun bulunmadığı kaydedilmiştir. Ayrıca, 22.07.1942 tarihli Yozgat Nüfus Dairesi’nden alınan nüfus örneğinde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olduğu ve Köseoğlu Mahallesi’nde ikamet ettiği belirtilmiştir.

Haşmet Efendi’nin resmî aile nüfus kaydına göre, 05.07.1944 tarihinde doğan Yaşar isimli bir kız çocuğunun kayıtlarda yer aldığı görülmektedir.¹³ Bununla birlikte, Yozgat’ta kendisini tanıyan kişiler, biyolojik çocuğunun bulunmadığını; bu nedenle Yaşar adlı bir kız çocuğunu evlat edindiğini ifade etmektedirler.¹⁴ Bazı rivayetlerde ise, Yozgat eşrafından bir aileyle akrabalık bağı bulunduğu, bu çerçevede kaynının kızı olan yeğeni Yaşar’ı koruyucu aile statüsünde himayesine alarak yetiştirdiği belirtilmektedir.¹⁵ Öte yandan, Yaşar’ın yanı sıra Hülya adında bir kız çocuğunun daha bulunduğu da zikredilmektedir. Haşmet Efendi’nin bu çocuklara sevgisini, “Benim evladım yok; bunlar benim evladımdan kıymetli, bana hayat verdi.” şeklinde dile getirmiştir.¹⁶ Haşmet Efendi’nin eşi Fatma Doğar Hanım hicrî 1319 yılında doğmuş ve 8 Nisan 1982 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi, Sarıtopraklık Mezarlığı’nda, eşi Haşmet Efendi’nin yanına defnedilmiştir.

Haşmet Efendi’nin Yozgat’ta düzenlenen hacı uğurlama ve karşılama törenleri, hâfızlık icazet merasimleri, yağmur duaları ve cenaze namazları gibi çeşitli dinî merasimlere aktif olarak katıldığına dair tarihî fotoğraflar bulunmaktadır. Yağmur dualarında, yerel gelenek gereği çocukların günahsız kabul edilmesi sebebiyle ön saflarda yer almaları ve Doğar’ın da onların arasında dua etmesi,¹⁷ bu merasimlerin dikkat çekici unsurları arasında yer almaktadır. Nitekim 1954 yılında Yozgat’ta Hüseyin Karaduman’ın hâfızlık icazet merasimine katılarak kendisini tebrik ettiği; mera-

¹³ Yozgat Merkez İlçe Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü (Yozgat).

¹⁴ Ergin, “Haşmet Doğar” (Görüşme 04 Mart 2026); Yazan, “Haşmet Doğar” (Görüşme 08 Mart 2026).

¹⁵ “Haşmet Doğar”, *Yozgat Efendisi* (11 Mart 2026).

¹⁶ Yazan, “Haşmet Doğar” (Görüşme 08 Mart 2026).

¹⁷ “Haşmet Doğar’ı Bir Köyde Yağmur Duası Yaparken Gösteren Bir Fotoğraf”, *Yozgat Efendisi* (Yozgat) (13 Mart 2026). Bk. Ekler, Ek 5.

sim sırasında çekilen fotoğraflarda Doğar'ın yanı sıra Fazlı Lekesiz (ö. 2026) ve diğer hâfızların da yer aldığı görülmektedir.¹⁸ Ayrıca 1963 yılında Yeni Cami Mahallesi'nde Yazıtış ailesinin hac yolculuğu vesilesiyle düzenlenen uğurlama merasimine iştirak ederek hacı adaylarını uğurladığı dikkat çekmektedir.¹⁹ Bu tür dinî merasimlere katılımı, onun hac ibadetine, hâfızlık müessesesine ve yerel din eğitimine ve bu müessesenin devamına verdiği önemi ve teşvikini açıkça ortaya koymaktadır. Bu çerçevede Doğar, imamlık ve müftülük gibi resmî görevlerinin yanı sıra, halkın dinî hayatına doğrudan iştirak eden bir dinî rehber olarak Yozgat'ın dinî, manevî ve sosyal yapısına önemli katkılar sunmuştur.

Haşmet Efendi, Yozgat'ta dindarlığı, takvasıyla temayüz eden bir şahsiyet olarak tanınmakta ve anılmakta; Allah'a aşkı ve tasavvufî yönü hatıralarda canlılığını korumaktadır. Nitekim talebelerinden, Çapanoğlu Camii'nin emekli imamlarından İlyas Hâfız, Haşmet Efendi'ye dair bir hatırasını şu şekilde aktarmaktadır:

“Haşmet Efendi Yozgat İl Müftüsü olarak görev yaparken Çapanoğlu Camii'ne vakit namazlarına, özellikle de sabah namazlarına gelirdi ve namazlarını kılardı, takva ehli bir zattı. Fazlı Efendi Çapanoğlu Camii'nde 'İlahi cennet evine girenlerden eyle bizi.' adlı ilahiyi okurken, ilahinin 'Cennet içinde cemalini görenlerden eyle bizi.' kısmı söylenince Haşmet Efendi mihrapta derin bir vecd haliyle birden 'Allah' diyerek coştı ve yere düştü, yere düşünce sarığı ve gözlüğü bir tarafa, kendisi bir tarafa gitti. Ben o dönem Kur'an Kursu'nda hocaydım.”²⁰

Yozgat'ta Haşmet Efendi ile ilgili bazı rivayetler nakledilmektedir. Bu rivayetlerden birinde Haşmet Efendi'nin evli olduğu ve maddi sıkıntı içinde olduğu, Osman Nuri Bağdâdî (Ölmeztoprak) Efendi'nin Haşmet Hoca ile muhabbetinin olduğu ve ona “*Şu parayı al ve hanımına sigara al.*” dediği ve para verdiği anlatılmaktadır.²¹

¹⁸ Ekler, Ek 3.

¹⁹ Ekler, Ek 4.

²⁰ Yazan, “Haşmet Doğar” (Görüşme 08 Mart 2026).

²¹ Kemalettin Özdemir, “Haşmet Doğar” (Görüşmecisi: Akif Göçmen, Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Kütüphanesi, Görüşme 04 Mart 2026) (Yozgat); Furkan Kurt, *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 38-39.

Osman Nuri Efendi'nin torunu Osman Ölmeztoprak (doğ. 1959) tarafından aktarılan bir rivayete göre, Osman Nuri Efendi vefatından bir süre önce Çapanoğlu Camii'nde ikindi namazını eda ederken Kur'ân-ı Kerîm'den Kıyâmet Sûresi'ni okumuş ve caminin imam-hatibi olan Haşmet Efendi'ye buradaki son kıraati olduğunu, yirmi bir gün sonra Yozgat'ta vefat edeceğini ve cenaze namazının burada kılınacağını ifade etmiştir. Aynı rivayette, torunu Mithat'ın da kendisinden üç gün sonra vefat edeceği belirtilmektedir. Rivayetin devamında, Osman Nuri Efendi'nin Yozgat'a gelişinin kırk birinci gününde, son yirmi günü hastalıkla geçirdikten sonra sabah namazı vaktinde vefat ettiği nakledilmektedir. Vefatından önce cenaze masrafları için Haşmet Efendi'ye 30 lira vererek bu meblağın bir kısmıyla kefen, sabun ve su temin edilmesini istemiş; ayrıca cenazesinin yıkanması, teşhiz, tekfin ve telkin işlemlerinin bizzat onun tarafından yerine getirilmesini vasiyet etmiştir. Haşmet Efendi'nin söz konusu miktarın fazla olduğunu ifade etmesi üzerine, kalan kısmın ailesi için kullanılmasını istediği aktarılmaktadır. Rivayete göre torunu Mithat da üç gün sonra vefat etmiş ve Osman Nuri Efendi'nin yanına defnedilmiştir.²² Şifahî anlatımlarda ayrıca, Osman Nuri Efendi'nin 23 Ocak 1944 tarihinde Yozgat'ta vefat etmesinin ardından cenazesinin teşhiz ve tekfin işlemlerinin Haşmet Doğar tarafından gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.²³ Nitekim İlyas Efendi'ye atfedilen bir hatıradaki, *"Haşmet Efendi, Osman Nuri Efendi'yi teneşirde yıkadı; ancak yıkama esnasında sanki kendisi dönüyordu."*²⁴ şeklinde bir anlatım yer almaktadır.

Haşmet Efendi, resmî nüfus bilgilerindeki kayda göre ikametini Yozgat'ın Eskipazar Mahallesi'nden Köseoğlu Mahallesi'ne nakletmiştir.²⁵ Yozgat Müftüsü olarak görev yaparken hayatının son

²² Osman Ölmeztoprak, "Mülakat" (Görüşmecisi: Fatma Göçmen - Akif Göçmen, Görüşme 05 Mart 2026).

²³ Halil İpek Bey'in dedesi merhum Halil İpek Efendi'den naklettiği bilgi. Bk. İpek, "Haşmet Doğar" (Görüşme 26 Şubat 2026); Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026); Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026). Ali Şakir Ergin hakkında bilgi için ayrıca bk. Kâmil Büyüker (ed.), *Yozgatlı Bir Münevver: Dr. Ali Şakir Ergin* (Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Yayınları, 2025), 12-180.

²⁴ Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026).

²⁵ Yozgat Merkez İlçe Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, Görüşme.

dönemlerinde mide kanserine yakalanmış, Ankara Hastanesi'nde mide ameliyatı olmuş ve 12.02.1968-24.04.1968 tarihleri arasında Baştabiplik tarafından kendisine Sağlık Kurulu İstirahat Raporu verilmiş, yatarak tedavi görmüş ve tedavilerinin ardından Yozgat'a dönmüş ve 8 Nisan 1968 Pazartesi günü vefat etmiştir.²⁶ “Cenazemi talebelerim İlyas Yazan ile Mehmet Yılmaz yıkasın.” şeklindeki vasiyeti üzerine Haşmet Efendi vefat ettiğinde naaşını Yozgatlı İlyas Yazan Efendi ve deli imam lakabıyla tanınan Mehmet Yılmaz birlikte yıkayıp kefenlemiş ve Yozgat Sarıtopraklık Mezarlığı'na defnetmişlerdir. Kabri, merhum âlim ve mutasavvıf Halil İpek Efendi'nin mezarının hemen sol tarafında bulunmaktadır. Haşmet Efendi vefat ettiğinde 72 yaşındaydı. Kendisi hayattayken Halil Efendi'ye “Kimsem yok, mezarımı tamir ettir.” şeklinde vasiyette bulunmuştur.²⁷ Özlük dosyasındaki resmî kayıtlara göre Haşmet Doğan'ın ölümüyle dul kalan eşi Fatma Doğan Hanım'a gerekli maaşın bağlanması için lüzumlu evrak hazırlanmış ve kendisine devlet tarafından 01.05.1968 tarihinden itibaren 161 lira dul maaşı bağlanmış, aynı tarihten itibaren aylığı 669 sayılı Kanun'a göre 250 liraya yükseltilmiştir. Ancak o zamanki mevzuat gereği emekli ikramiyesi ödenmesi mümkün olmamıştır.²⁸ Resmî kayıtlardan Yozgat İl Özel İdare Müdürlüğü'nde maaşlı tahsildarlık vazifesinde geçen hizmetinden dolayı Haşmet Doğan'a ikramiye verilmediği anlaşılmaktadır.

Haşmet Efendi dinî ve ilmî kimliğiyle bir müderris gibi bazen Çapanoğlu Camii'nde Kayyımhane denilen İmam Müezzin odasında, bazen de Yozgat Müftülüğünde²⁹ bazı istekli talebelere Arapça başta olmak üzere muhtelif dinî ilimler okutmuş ve onların iyi yetişmeleri için gayret göstermiştir. Onun yetiştirdiği talebeler, sonraki dönemde Yozgat halkına faydalı olmuşlardır.

²⁶ “Haşmet Doğan'ın Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki Özlük Dosyası”, ts.; “Haşmet Doğan'ın Yozgat Müftülüğü Arşivi'ndeki Özlük Dosyası”, ts.; *Yozgat Müftüler Albümü*, 19; “Haşmet Doğan (1959-1968)”, *Yozgat Müftülüğü* (09 Mart 2026); Yazan, “Haşmet Doğan” (Görüşme 08 Mart 2026); Ergin, “Haşmet Doğan” (Görüşme 04 Mart 2026).

²⁷ Yazan, “Haşmet Doğan” (Görüşme 08 Mart 2026).

²⁸ “Haşmet Doğan'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası”.

²⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı Ahmet Yaşar Ocak*, thk. Haşim Şahin (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 71-72; Yazan, “Haşmet Doğan” (Görüşme 08 Mart 2026).

Kendisinden ilim öğrenen talebeler ve Yozgatlı âlimler ve şahsiyetler arasında Ömer Lütü Zararsız,³⁰ Mehmet Yaşar Kandemir,³¹ İlyas Yazan, Behçet Güçlü, Ahmet Seçkin, Şükrü Kılıç, Şahin Ekici sayılabilir. İlyas Efendi'nin anlattığına göre Haşmet Efendi; Ömer Lütü Zararsız, Behçet Güçlü, İlyas Yazan, Ahmet Seçkin, Şükrü Kılıç, Şahin Ekici gibi talebelerine bütün dinî ilimleri okutmuştur. İlyas Efendi eğitim hayatında, Haşmet Efendi'den Arapça İlm-i Sarf, *Emsile*, *Bina*, *Maksud*, *İzhar* ve *Nahiv*; Fıkıh ilminde *Mülteka'l-Ebhur*, *Merâkî'l-Felâh* ve *Halebî*'yi; Akaid ilminde *Emâlî* isimli eserleri ve diğer dinî ilimleri yıllarca okuduğunu kaydetmiştir.³² Haşmet Efendi'nin, talebelerine yıllarca özel ders verdiği, medrese usulüyle tüm İslâmî ilimleri talim ve tedris ederek onların yetişmelerinde büyük gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Haşmet Efendi'nin hayatındaki dönüm noktalarından biri de onun 1953 yılında Yozgat İmam-Hatip Okulu açıldıktan sonra okulda meslek dersleri öğretmeni olarak görevlendirilmesi ve derslere girmiş olması ve Yozgat'ın maarifine katkı sunmasıdır. Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir'in anlattığına göre, Yozgat İmam-Hatip Okulu açıldıktan sonra okulda meslek derslerine girecek öğretmen ihtiyacı ve yeterli sayıda öğretmen bulunmaması nedeniyle Haşmet Efendi, meslek dersleri öğretmeni ünvanıyla okulda görev yapmış ve kısa bir süre Arapça derslerine girmiştir. Medrese mezunu ve özel gayretleriyle dinî tahsilini tamamlamış bir meslek dersleri hocasıydı.³³ Haşmet Efendi, bir yandan imamlık görevini sürdürürken diğer yandan İmam-Hatip Okulu'nda meslek dersleri öğretmeni olarak görev yaparak Yozgat'ın din eğitimine önemli katkılar sunmuş; öğrenciler üzerinde bıraktığı kalıcı etkilerle Yozgat'ın din eğitimi tarihinde mühim bir yer edinmiştir.

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak hatıratında, 1956-1963 yılları ara-

³⁰ Mustafa Öcal, 90. Yılı Münasebetiyle Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine (1924-2014) (Bursa: Yozgat İmam Hatip Liseleri Vakfı, 2015), 180; "Şuurlu Bir Alim Ömer Lütü Zararsız Hoca", *İrfan Dünyamız* (19 Şubat 2026); "Fakültemize Katkıda Bulunanlar: Ömer Lütü Zararsız", *İlahiyat Fakültesi* (05 Mart 2026).

³¹ "Kendi Dilinden M. Yaşar Kandemir Hocamız", *İrfan Dünyamız* (05 Mart 2026).

³² Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026).

³³ Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*, 179-180.

sında³⁴ Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda öğrenci iken³⁵ okulda aldığı dersleri takviye etmek amacıyla okul dışında farklı hocalardan ek dersler aldığını kaydetmiştir. Okul tatillerinde tüm yaz boyunca Yozgat Müftüsü Haşmet Doğan'dan ve yardımcısı Müsevvid Halil İpek'ten³⁶ Arapça ve Fıkıh dersleri aldığını zikretmiştir.³⁷ Bu dinî ve ilmî dersleri bazen "Fetvahane" olarak anılan Yozgat İl Müftülüğü binasında Müftü Haşmet Doğan'ın makamında veya ikinci namazından sonra Camii Kebir'de yaptıklarını; bu derslerin sıkıcı geçmediğini, hocaların ders esnasında hatıralarını anlattıklarını; kendisiyle beraber birkaç din görevlisinin de devam ettiği bu ders halkalarından çok istifade ettiğini ve mezun oluncaya kadar okul yıllarında medrese usulü derslere devam ederek ilim tahsil ettiğini belirtmiştir.³⁸

DİB Arşivi'nde bulunan şahsî özlük dosyasındaki bilgilerden Haşmet Efendi'nin çok iyi derecede Arapça bildiği³⁹ ve Osmanlıca'yı da çok güzel okuyup yazdığı anlaşılmaktadır.⁴⁰

Hâfız İlyas Efendi'nin anlattığına göre Yozgat Müftüsü Haşmet Efendi ona, "*Sabah namazında camide Kur'an okurken Kur'an'ı makamlı okuma.*" demiştir. Ancak iki-üç gün namazlarda Kur'an'ı makamlı okumaya devam ettiğini belirtmiş; bunun üzerine Haşmet Efendi de ona "*Ben okuduğun Kur'an'dan lezzet alamadım, sen bildiğin gibi Kur'an oku.*" demiştir.⁴¹ Bu rivayetten hareketle, mahir bir udî ve mûsikîşinas olan Haşmet Efendi'nin⁴² İlyas Efendi'nin tilavetini dinî mûsikî açısından güzel bulmadığı ve makamları iyi tatbik edemediği için bu sözü serdettiği söylenebilir.

³⁴ Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*, 201.

³⁵ Mustafa Öcal, *Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam Hatip Okulu'nun Açılışı ve Gelişmeler* (Ankara: Anıl Grup Yayıncılık, 2025), 75-160; Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*, 115-263, 201.

³⁶ Yaşar Türkbek - İrfan Görkaş, "Amelî Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2017), 55-83.

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihçinin Sıradan Meslek Hayatı Ahmet Yaşar Ocak*, Söyleşi: Haşim Şahin (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 70.

³⁸ Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak*, 71-72.

³⁹ "Haşmet Doğan'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası"; *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

⁴⁰ Yazan, "Haşmet Doğan" (Görüşme 08 Mart 2026).

⁴¹ Yazan, "Haşmet Doğan" (Görüşme 08 Mart 2026).

⁴² Kapusuzoğlu, *Bozoknaşme*, 186; *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

2. Eğitimleri

2.1. Modern Mektep Eğitimi

Haşmet Efendi'nin eğitim hayatına bakıldığında onun Yozgat İ'dâdî-i Mülkîsi'nden mezun olduğu zikredilmektedir.⁴³ Yozgat Lisesi'nin resmi kayıtlarında Haşmet Efendi isminde bir kişi geçmekte fakat babasının adı Hasan olarak yazılmadığı ve boş bırakıldığı için bu kişinin Haşmet Doğar Efendi olup olmadığı kesin olarak tespit edilememiştir. Ancak, bu bilgiden ve ilim hayatından onun ilk öğrenimini gördüğü ve daha sonra da modern eğitim almak üzere Yozgat Lisesi'ne kaydolduğu söylenebilir. Yozgat Lisesi'nin kayıtlarında yaptığımız araştırmada sadece lise 1. sınıfta Haşmet Efendi adı geçmekte ancak okuldan mezun olduğuna dair bir bilgi ve okuduğu dersler bulunmamaktadır.⁴⁴

2.2. Klasik Medrese Eğitimi

Osmanlı döneminde Yozgat'ta medreseler bulunmakla birlikte Haşmet Efendi'nin Yozgat medreselerinde eğitim aldığına dair herhangi bir bilgi veya belgeye ulaşılamamıştır. Bazı kaynaklarda ise Haşmet Efendi'nin, memuriyet görevleri esnasında Yozgat'ın önde gelen müderris ve ulemalarından dinî tedrisatını devam ettirdiği ve kendisini özel olarak yetiştirdiği zikredilmektedir.⁴⁵ Haşmet Efendi'nin dinî ilimler tahsil ettiği âlimler araştırılmış fakat onların kimler olduğu tespit edilememiştir. Haşmet Efendi'nin eğitim hayatında Yozgatlı Mehmet Hulûsi Efendi'nin⁴⁶ çok özel bir yeri vardır. Zira Ali Şakir Ergin Efendi'ye (doğ. 1938)⁴⁷ göre Haşmet Efendi'nin müderris ve mûcaz bir âlim olan Mehmet Hulûsi Efendi'den başka hocası yoktur. Haşmet Efendi, özel surette Arapça ve İslâmî ilimleri sadece Mehmet Hulûsi Efendi'den tahsil etmiş ve eğitim hayatında toplamda on sekiz yıl boyunca ondan medrese usulü tüm İslâmî ilimleri okumuş ve kendisini ilmî ve dinî olarak yetiştirmiştir. Yozgat Müftüsü Mehmet Hulûsi Efen-

⁴³ *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

⁴⁴ "1331-1340 Senesi İmtihanları Müsevvide ve Yozgat Lisesi 9. Sınıf Talebesine Mahsus Sicill-i Umûmî Defteri, Envanter No: 54", 82.

⁴⁵ *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

⁴⁶ Ergin, "Mehmet Hulûsi Akyol", 2/303-304.

⁴⁷ Büyüker, *Yozgatlı Bir Münevver: Dr. Ali Şakir Ergin*, 11-180.

di vazifesi esnasında, Haşmet Efendi'yi Çapanoğlu Camii Müezzin-Kayyımlık vazifesine 13 Aralık 1933 tarihinde tayin etmiş ve bu görevde iken ona dokuz sene ders vererek İslâmî ilimler okutmuş, 18 Temmuz 1942 tarihinde ona İmam-Hatiplik vazifesi vermiş ve dokuz sene daha ders okutmuştur.⁴⁸

Haşmet Doğar'ın özlük dosyasında tahsil durumunu gösteren herhangi bir belge bulunmamaktadır. Yozgat Büyük Cami İmam-Hatibi Haşmet Doğar, münhal bulunan Yozgat İl Müftülüğüne atanmak amacıyla Başkanlığa 08.05.1959 tarihinde bir dilekçe vermiştir. Onun verdiği dilekçesine dair Başkanlık tarafından bir not hazırlanmış ve belgedeki ilk notta *"Haşmet Doğar'ın tahsil belgesinden maada hükmü emekleri tamamdır. İmamlığa 1942'de başlamıştır. 9.5.959"* tarihi yazılarak imzalanmıştır. Belgedeki ikinci notta ise *"makam tayin emriyle tahsil belgesiz tayini yapılacaktır."* şeklinde yazılmıştır. Belgedeki imzanın kimin tarafından atıldığı belirlenememiştir. Ancak Başkanlıktaki personel işlerinden sorumlu bir üst yetkili amir tarafından ilk notun yazılarak imzalandığı ve ikinci notun ise başka bir yetkili tarafından yazıldığı değerlendirilmektedir. Haşmet Doğar'ın, adaylık süresi içerisinde Feraiz ilminden imtihan vermek şartıyla münhal bulunan il müftülüğü vazifesine tayin olma dileği üzerine aday müftü olarak Yozgat İl Müftülüğüne tayin edilme belgesinde tahsili bölümüne *"Tahsili: Bi'l-imtihan vaizliğe ehildir."* kaydedilmiştir.⁴⁹

Başkanlıktan aldığı imtihan giriş belgesiyle 02.09.1958 tarihinde Ankara'da DİB merkezinde Başkanlıkça yapılan vaizlik yazılı imtihanına Haşmet Doğar dâhil altı kişi katılmıştır. Vaizlik imtihanı yazılı sualleri Başkanlık Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Heyeti azaları tarafından *Ayet-i Kerime, Hadis-i Şerif, Kelam, Fıkıh* ve *Takrir* alanlarında hazırlanmış ve imtihan evrakları mühürlenerek imzalanmıştır. Heyet tarafından imtihana girenlerin sorulan suallere verdikleri cevaplar 11.09.1958 tarihinde incelenmiş ve Haşmet Doğar dâhil altı kişinin vaizlik imtihanında başarılı bulunarak vaizliğe ehil olduğuna karar verilmiştir. Haşmet Doğar'ın

⁴⁸ Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026).

⁴⁹ "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası". Bk. Ekler, Ek 6.

ilmî ehliyet ve yeterliliğe sahip bir âlim olduğu imtihan ile ortaya konulmuş ve bu başarı durumu Başkanlığa da sunulmuştur.

Vaizlik imtihan alanlarına, suallere, cevaplarına⁵⁰ ve imtihandan aldığı puanlara bakıldığında Haşmet Doğar; Kur'ân'ı Kerim'den *Ayet-i Kerime* (9), *Hadis-i Şerif* (5), *Kelam* (5), *Fıkıh* (7) ve *Takrir*'den (7) puan olmak üzere verdiği kapsamlı cevaplarla toplamda 50 tam puan üzerinden "33 puan" alarak vaizlik imtihanında başarılı olmuş ve ilmî ehliyetini resmen kanıtlamıştır.⁵¹ Haşmet Doğar, Kur'ân'ı Kerim'den *Ayet-i Kerime* alanında Fussilet Sûresi'nin 33-35. ayetlerini⁵² ve Tevbe Sûresi'nin 52. ayetini⁵³ Arapça olarak el yazısıyla yazmış, ayetlerin Türkçe meali ile tefsirini yazmış, kendi imtihan evrakını imzalamış ve Başkanlığa teslim etmiştir.

Haşmet Doğar, vaizlik sınavında *Hadis-i Şerif* alanında sorulan suallere verdiği cevaplarda el yazısıyla Allah'ın (c.c.) en çok buğzettiği üç kişiden -zina eden ihtiyar, yalan söyleyen hükümdar ve kibirlenen fakir- bahseden hadis-i şerifin metnini Arapça olarak yazmış ve tercüme ederek şerh etmiştir. Hadis-i şerifi şöyle tercüme etmiştir: "*Cenab-ı Hakk yevm-i kıyamette üç kimseye hitap etmez, rahmetle nazar etmez...*".⁵⁴ Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet edilen bir diğer hadis-i şerifte ise Medine Vesikası'na sadakat göstermeyen ve Hendek Harbi'nde Müslümanlara ihanet eden Kurayza Yahudileri hakkında Hz. Peygamber'in Sa'd b. Muâz'ı göndermesini ve onun Yahudiler hakkında verdiği hükmü anlatmıştır.

Vaizlik yazılı imtihanında *Kelam* ve *Fıkıh* alanında üç soru sorulmuş, cevapları istenmiş ve imtihan soruları imzalanmıştır. Haşmet Doğar, *Kelam* alanında sorulan üç suali el yazısıyla cevaplamış ve imzalayarak evrakın üzerine tarih atmıştır. *Fıkıh* alanında sorulan üç sorunun cevaplarını mühürlü kağıtlara yazmış ve Başkanlığa teslim etmiştir.

⁵⁰ Ekler, Ek 11, 12.

⁵¹ Ekler, Ek 13.

⁵² Fussilet 41/33-35.

⁵³ Tevbe 9/52.

⁵⁴ Tirmizî, "Sıfatü'l-Cenne", 25; Nesâî, "Zekât", 75; Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 4/281.

Başkanlık, 16.09.1958 tarihli yazılarıyla Haşmet Doğar'ın vaizlik imtihanında başarılı olması sebebiyle vaizliğe ehil ve ilmî ehliyete sahip olduğunu Yozgat Müftü Vekili Halil İpek'e bildirmiştir. Bu başarısının ardından Haşmet Doğar, 30 Mayıs 1959 tarihinde Yozgat İl Müftüsü olarak tayin edilmiş ve görevine başlamıştır.

2.3. Meslekî Hizmet İçi Eğitimi

Haşmet Efendi'nin eğitim hayatını incelediğimizde onun görevde iken muhtelif tarihlerde ve yerlerde Başkanlıkça düzenlenen bazı meslekî hizmet içi eğitimlere katıldığı anlaşılmaktadır. Özlük dosyasındaki bilgilere göre Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar, 5-12 Ağustos 1965 tarihlerinde Ankara'da tüm il ve ilçe müftüleri için düzenlenen 1965 yılı müftüler seminerine ve 5-17 Eylül 1966 tarihleri arasında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü konferans salonunda yapılan "1966 Yılı Vilayet Müftüleri Kurs ve Semineri"ne katılmış ve seminerin sonunda belge almıştır.⁵⁵

3. Resmî Görevleri

Haşmet Doğar, özlük dosyasında yer alan bilgi ve belgelere göre Yozgat İl Jandarma Komutanlığı emrinde Jandarma Er olarak 23 Nisan 1336 (1920) ile 23 Haziran 1339 (1923) yılları arasında üç yıl askerlik hizmetini yapmış ve 23 Haziran 1339 (1923) tarihinde terhis olmuştur. Temditli olarak askerlik vazifesini Jandarma Er rütbesinde 11 Mayıs 1340 (1924) tarihine kadar sürdürmüştür. Daha sonra 10 Temmuz 1924'te Yozgat İl Özel İdare Tahsildarlığına tayin olunmuş ve bu vazifesine 30 Ocak 1929 tarihine kadar devam etmiştir. 13 Aralık 1933 tarihinde Yozgat merkezde bulunan Çapanoğlu Camii'ne Müezzin-Kayyım, 18 Temmuz 1942 tarihinde aynı camiye ikinci İmam-Hatiplik vazifesine ilk tayinle devlet memuru olarak tayin edilmiş ve bu vazifesini 30 Mayıs 1959 tarihine kadar sürdürmüştür. 30 Mayıs 1959 tarihinden 8 Nisan 1968 tarihine kadar ise İl Müftüsü olarak Yozgat'ın dinî ve toplumsal hayatına katkı sunmuştur.

Son devir Yozgatlı âlimlerden İlyas Yazan, Haşmet Efendi'nin

⁵⁵ "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası".

hâfız olmakla birlikte imam ve hatiplik vazifesi esnasında, Ramazan ayı geldiğinde Çapanoğlu Camii'nde teravih namazlarını hatimle kıldırmadığını kaydetmiştir.⁵⁶

Haşmet Doğar'ın İl Müftüsü olarak tayin süreci dönemin yürürlükteki mevzuatı açısından incelendiğinde Başkanlığın müftü tayinleri yönünden önce mahalli seçim ve akabinde Başkanlık tarafından tayin edilme olmak üzere iki aşamalı bir süreç izlenmekteydi. Bu bağlamda müftü olacak kişilerin 3 Mart 1340 (1924) tarihinden evvel icazet almış olması, icazete sahip olmayan kişilerin ise Başkanlıkça yapılan müftülük imtihanlarına girmek suretiyle yeterlilik belgesi almış olması ve göreve ehil olması şartlarının arandığı görülmektedir.⁵⁷ Nitekim Haşmet Doğar'ın İl Müftüsü olarak tayin edilmesi sürecinde "Başkanlıkça tayin edilme" şeklinde bir tayin sürecinin işletildiği, Başkanlıkça Ankara merkezde 2 Eylül 1958 tarihinde yapılan vaizlik yazılı imtihanına katıldığı ve imtihanda ilmî ve dinî liyakatini ve ehliyetini göstermesinden dolayı imtihan sonrası resmî yazılarda "*Bi'l-imtihan vaizliğe ehildir.*" denilmek suretiyle vaizliğe/müftülüğe ehil kabul edildiği ve il müftülüğü vazifesine tayin edildiği anlaşılmaktadır. Başkanlık tarafından 16 Eylül 1958 tarihinde Yozgat Valiliği'ne gönderilen yazıda mümkün olduğu kadar memleketine yakın yerlerde istihdamı göz önünde bulundurulmak üzere, herhangi bir yer vaizliğini harcırahsız olarak kabul ettiğine dair pullu muvafakatnamesi ile aşağıdaki listede tayin için gerekli belgelerin on beş gün içinde gönderilmesi gerektiği; aksi takdirde dosyasının muameleden kaldırılacağı Haşmet Doğar'a bildirilmiştir.

Gönderilecek belgeler şunlardır:

- 1- Tahsil belgesi aslı (En az ilkokul tahsil belgesi ibrazı şarttır.)
- 2- Hal tercümesi (evvelce bir daireye hal tercümesi vermiş ise yeniden tanzim edilmeyip, hangi vazife için nereye verildiği ve sicil numarası bildirilmelidir. (Boş nüsha daire tarafından gönderilmiştir.)

⁵⁶ Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026).

⁵⁷ Mehmet Bulut, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", *Dini Araştırmalar* 15/41 (Haziran 2012), 91-92.

3- Memuriyete tayinine mani adlî ve idarî bir durumu olmadığına dair savcılıktan ve muhtarlıktan ayrı ayrı alınacak belgeler

4- Resmî tabiplikten alınacak sıhhat raporu (İlgili 60 yaşını aşmış bulunduğu takdirde, bu rapor en az üç tabipli bir sağlık kurulundan alınacaktır.)

5- Resmî bir makamca tasdikli nüfus ve askerlik vesikası suretleri

6- Mal beyannamesi (Boş nüsha daire tarafından gönderilmiştir.)

7- Vesikalık dört adet fotoğraf

8- İmtihanda kazandığı takdirde herhangi bir yer müftülük veya vaizliğini harcırahsız olarak kabul edeceklerine dair seksen kuruşluk pul üzerine imzalı ve imzası resmî bir makamca tasdikli taahhüt senedi.

Dosyanın muhtevasından Haşmet Doğar'ın gerekli belgeleri ve *"En az ilkokul tahsil belgesi ibrazı şarttır."* yazısı gereği ilkokul tahsil belgesini Başkanlığa göndermesi ve ibraz etmesi gerektiği belirtilmekte ancak onun özlük dosyasında tahsiline ilişkin herhangi bir belge bulunmamaktadır. Doğar, Yozgat İl Müftüsü olarak atanmak amacıyla 08.05.1959 tarihinde bir dilekçe vermiştir. Verdiği dilekçesine dair Başkanlık tarafından bir not hazırlanmış ve belgedeki ilk notta *"Haşmet Doğar'ın tahsil belgesinden maada hükümü emekleri tamamdır. İmamlığa 1942'de başlamıştır. 9.5.959" tarih* ile birlikte yazılarak imzalanmıştır. Belgedeki ikinci notta ise *"makam tayin emriyle tahsil belgesiz tayini yapılacaktır."* şeklinde yazılmıştır. Belgedeki imzanın kimin tarafından atıldığı belirlenememiştir. Ancak Başkanlıktaki personel işlerinden sorumlu üst düzey bir yetkili amir tarafından ilk notun yazılarak imzalandığı ve ikinci notun ise başka bir yetkili tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Haşmet Doğar'ın tayin yazısında kendisi hakkında *"Bi'l-imtihan vaizliğe ehildir."* denildiği ve onun imtihandaki başarısının dikkate alındığı ve İl Müftüsü olarak Yozgat'a tayininin tahsil belgesi olmadan yapıldığı anlaşılmaktadır. Haşmet Doğar'ın Yozgat İl Müftülüğünden alınan güncel hizmet cetvelinde *"Öğrenim Durumu, Süresi (İlk Girişte)"* kısmında tahsiline dair herhangi bir bilginin yer almadığı görülmektedir. Nitekim Haşmet Doğar, vaizlik imtihanında başarılı olmuş ve adaylığı müddeti içerisinde *Feraiz il-*

minden imtihan vermek şartıyla dileğine binaen Yozgat İl Müftülüğüne aday müftü olarak naklen tayin edilmiş ve 30.05.1959 tarihinde vazifesine başlamıştır.

Başkanlık, yaptığı tetkikat neticesinde müftü adayı Haşmet Doğar'ın kaleme alması gereken va'z risalesini göndermediğini belirlemiştir. Haşmet Doğar'ın adaylığının kaldırılıp asaletinin tasdik edilmesi ve va'z risalesinin gönderilmesi için 18.01.1960 tarihinde Yozgat Valiliği'ne bir yazı yazmış ve Valilik'ten, Haşmet Doğar'ın asaletinin tasdik edilmesi mevzubahis olduğundan il müftülüğü vazifesinde başarı gösterip göstermediğinin bildirilmesini, ayrıca ilmî ehliyetini belirten ve el yazısıyla kaleme aldığı va'z risalesini incelenmek üzere göndermesini talep etmiştir. Dönemin Yozgat Valisi Celalettin Coşkun, 25.01.1960 tarihinde Müftü Haşmet Doğar'ın namzetlik süresi içerisinde müftülük vazifesinde istenilen başarıyı göstermiş olması, çalışkan ve işine bağlı bir memur olması ve ilmî ehliyetini belirten va'z risalesini kaleme almış olmasından dolayı adaylığının kaldırılarak asil memur sınıfına geçirilmesini Başkanlık'tan istemiştir.⁵⁸ *Feraiz* ilmin-den imtihan vereceği ifade edilmesine rağmen va'z risalesi olarak "Yâsîn Sûresi" ve "Eski Kavimlerin Kıssaları ve Kur'ân-ı Kerim'de geçen Hurafe ve Bidatlerin Yasaklanması"na⁵⁹ dair ayetlerin tefsiriyle ilgili Müftü Haşmet Doğar'ın kaleme aldığı ilmî açıklamalarını tetkik edilmek üzere Başkanlığa resmî yazıyla göndermiştir.⁶⁰ Başkanlık, Doğar'ın asaletinin tasdiki mevzubahis olduğundan dolayı 02.08.1960 tarihinde vazifesindeki başarı derecesini Yozgat Valiliği'nin bildirmesini istemiştir. Valilik 06.08.1960 tarihinde, 25.01.1960 tarihinde verdiği cevabın aynısını vermiş ve Doğar'ın adaylığının kaldırılmasını ve asil memur sınıfına nakledilmesini Başkanlık'tan talep etmiştir.

⁵⁸ "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası".

⁵⁹ *Yozgat Müftüler Albümü*, 19. *Yozgat Müftüler Albümü*nde zikredilen ve Doğar'a atfedilen bu esere dair herhangi bir belge özlük dosyasında bulunmamaktadır.

⁶⁰ *Yozgat Müftüler Albümü*, 19. Bu eserde, söz konusu bilgi geçmekte fakat aşağıda zikredildiği üzere Doğar'ın üçüncü mütalaası "Yâsîn Sûresi"dir. Onun ikinci mütalaasının ise "Eski Kavimlerin Kıssalarının Kur'ân-ı Kerim'de Mütөөddit Yerlerde Bahis Mevzuu Edilme Sebebi" olduğu değerlendirilmektedir. Zira Başkanlık, üçüncü mütalaayı belirlemiştir. Eski kavimlerin kıssalarıyla ilgili mütalaa Mayıs 1962 tarihine aittir. Bahsi geçen va'z risalesi ise 1960 yılında Başkanlığa gönderildiği ifade edilen risaledir.

Başkanlığın 29.01.1960 ve Yozgat Valiliği'nin 25.01.1960 tarihli yazıları üzerine Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu, adaylığı müddeti içerisinde Feraiz ilminden imtihan vermek şartıyla müftü adayı olarak Yozgat İl Müftülüğü vazifesine başlamış olan Haşmet Doğar'ın aslî memuriyete alınması için kaleme aldığı risalesini 27.07.1960 tarihinde tetkik etmiştir. Yaptığı tetkik neticesinde müftü adayı Haşmet Doğar'ın risalesinde ilmî kudretini gösterdiğini ve Feraiz ilminden imtihan verdiği takdirde kesin olarak aslî memuriyete tayin edilmesinin uygun olacağını kararlaştırmıştır. Valiliğin Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar'ın adaylık süresi içinde bir sene üç ay müddetle ifa ettiği müftü adaylığı vazifesinde başarı gösterdiğine dair resmî yazı göndermesi ve Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu'nda yapılan tetkikatta Doğar'ın kaleme aldığı söz konusu va'z risalesiyle ilmî ehliyetinin kabul ve takdir edilmesinden dolayı, Başkanlık Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Kurulu'nun 27.07.1960 tarihli kararı ve Valiliğin 06.08.1960 tarihli yazısına istinaden DİB Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen'in imzasıyla Doğar'ın 11.08.1960 tarihinde müftü adaylığını kaldırarak müftülük asaletini tasdik etmiş ve durumu Valiliğe bildirmiştir. Valilik, Doğar'ın aslî memur sınıfına nakledildiğine dair Başkanlığın yazısını 16.08.1960 tarihinde kendisine tebliğ etmiş ve yazıyı Başkanlığa göndermiştir.

Yukarıda bahsi geçen *Feraiz* konusuyla ilgili olarak Müftü Haşmet Doğar'ın özlük dosyası etüt edilmiştir. Ancak dosyasında *Feraiz* ilmiyle ilgili kaleme aldığı herhangi bir belgenin bulunmadığı ve va'z risalesinde ortaya koyduğu ilmî ehliyetin Başkanlık tarafından yeterli kabul edilmek suretiyle müftü adaylığının kaldırıldığı ve müftülük asaletinin tasdik edilerek asil memur sınıfına nakledildiği görülmektedir.

Müftü Haşmet Doğar, dönemin Diyanet İşleri Başkanları ve Yozgat Valileri gibi mülkî idare amirleri tarafından meslekî bilgisi, görevdeki başarısı, sicil ve tezkiyelerinden dolayı takdir edilmiştir. Örneğin 1962 yılında DİB Başkanları Hasan Hüsnü Erdem ve 1965 yılında Mehmet Tevfik Gerçekler de Müftü Haşmet

Doğar'ın meslekî bilgisini, başarısını, sicilini, tezkiyelerini ve terfiye hak kazandığını yazılı olarak belirtmişlerdir.⁶¹

Haşmet Efendi'nin hem şahsî özlük dosyasındaki resmî kayıtlardan hem de Yozgat'ta kendisi hakkında nakledilen şifahî rivayetlerden görevde iken maddî sıkıntılar çektiği⁶² ve bundan dolayı Yozgat İl Müftülüğü vazifesinden Çapanoğlu Camii'nin İmam-Hatiplik kadrosuna atanmak isteğine dair Başkanlığa sunduğu dilekçeden anlaşılmaktadır. Ancak Başkanlık tarafından gönderilen resmî yazıda Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar'ın isteğine olumlu cevap verilmemiş ve müftülük görevinde kalması ve vazifesine devam etmesi istenmiştir.

Yozgat Valiliği de İl Müftüsü Haşmet Doğar'ın yaşadığı maddî sıkıntılarını dikkate alarak Başkanlık nezdinde bazı girişimlerde bulunmuştur. Maaşının azlığından dolayı mağdur edilmemesi için Başkanlıktan 02.03.1960 tarihinde 100 liralık kadro talebinde bulunmuştur. Valilik, Başkanlıktan 02.08.1960 tarihinde Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar için ek vazife olarak Hatiplik kadrosu istemiştir. Ancak Başkanlık, 26.08.1960 tarihinde aldığı son prensip kararı gereği bu talebe olumlu cevap verilemediğini Valiliğe bildirmiştir. Valilik 24.02.1961 tarihinde, maaşının az olması ve geçinmenin zorluğu nedeniyle Doğar'a 1961 yılı bütçesinden bir Hatiplik kadrosu verilmesini Başkanlıktan talep etmiştir. Ancak Başkanlık, talep etmesine rağmen yeniden ek Hatiplik kadrosu verilemediğini Valiliğe bildirmiş ve konunun Doğar'a tebliğ edilmesini istemiştir.

Yozgat İl Müftüsü Haşmet Doğar'ın 28.05.1965 tarihinde memuriyetteki müktesep derecesine bağlı olarak 700 liralık kadrodan maaş alması gerekirken işgal ettiği kadro derecesinin 12. derecede olmasından dolayı maaşının az olduğu; il müftülüğü vazifesini deruhte ederken kanun gereği imamlik ve müezzinlikte geçen hizmetlerinin intibak yapılamayarak terfiine ilave edilmemesi nedeniyle kadro derecesinin düşük kalmasından dolayı

⁶¹ "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası".

⁶² Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026); Özdemir, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026); "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası".

400 lira aylık maaş aldığı görülmektedir. 28.05.1965 tarihinde işgal ettiği kadro aylığı açısından Haşmet Doğar'ın kadrosu 350 lira maaşlı kadro olup 08.04.1968 tarihinde vefat ettiğinde kadrosundan daha yüksek bir dereceye sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Haşmet Efendi, Yozgat Müftüsü olarak görev yaparken Başkanlığı bir dilekçe yazmış ve dilekçesinde 20 Teşrinisani 1333 tarihinde Yozgat'ta merkezdeki Camii Kebir Müezzin-Kayyımlığına, 18.07.1942 tarihinde de yine Camii Kebir'in İkinci İmam-Hatipliğine, 29.05.1959 tarihinde de Yozgat İl Müftülüğüne tayin edildiğini, Başkanlığın Kuruluş ve Görevleri hakkındaki kanunun Geçici 3. maddesinin (a) bendinin (e) fıkrası hükümlerine göre ücretli geçen hizmet sürelerinin intibak ve terfiinin yapılmasını talep etmiş, memuriyette geçen sürelerini birleştirmiştir. Geriye dönük tüm memuriyet hizmetleriyle ilgili devlete borçlanma talebinde bulunmuş ve Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü'nden alınan 04.11.1950 tarihli borçlandırma tahakkuk tablosu hesaplanarak Yozgat Müftülüğü tarafından Haşmet Efendi'ye tebliğ edilmesi için gönderilmiş ve Haşmet Efendi belirlenen miktarı Maliye'ye ödemiştir.

Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar, imamlık ve müezzinlikte geçen hizmetlerinin intibakının ve ilave edilerek terfiinin yapılması için Başkanlığa 16.08.1965 tarihinde bir dilekçe vermiştir. Başkanlık, 10.09.1965 tarihinde 633 sayılı teşkilat kanunu gereğince bu kanun öncesinde imamlık, hatiplik, müezzinlik, Kur'an kursu öğretmenliği gibi ünvanlarda görevde olunması gerektiği, ancak onun bu görevlerde olmadığından talebinin yerine getirilemediğini kendisine tebliğ etmiştir. Bunun üzerine Doğar, intibak talebine olumlu cevap verememesinden dolayı Başkanlığın da verdiği cevabı ekleyerek 14.09.1965 tarihinde Devlet Bakanlığı'na imamlık ve müezzinlikte geçen hizmetlerinin intibakı ve terfiinin sağlanması için yeniden bir dilekçe vermiştir. Devlet Bakanlığı da onun dilekçesini Başkanlığa havale etmiştir; Başkanlık, 25.09.1965 tarihinde söz konusu intibak ve terfiin sağlanması talebinin mevzuat gereği mümkün olmadığını ikinci defa Doğar'a tebliğ etmiş ve bu durumu Yozgat Valiliği'ne bildirmiştir.

Haşmet Efendi'nin vazifeye başladığı tarihten itibaren derece

ve terfiine bağlı olarak görevde aldığı maaşları ile özlük haklarına, özlük dosyasındaki bilgi ve belgelere göre Yozgat Jandarma Birliği'nde Jandarma Eri 23 Nisan 1336 - Haziran 1339 arası; Yozgat Jandarma Birliği'nde Jandarma Eri temditli olarak 1 Temmuz 1339 - 23 Ağustos 1339 arası; Yozgat Özel İdare Tahsildarlığında 18 Temmuz 1340 - Şubat 1926 arası 650 kuruş maaş, 1 Mart 1926 - Ocak 1929 arası 1200 kuruş maaş; din hizmetleri sınıfında Vakıflar Umum Müdürlüğü Yozgat Camii Kebir Müezzin-Kayyımlığında 20 Kasım 1933 - 18 Temmuz 1942 arası (sekiz yıl, sekiz ay, yirmi altı gün vazife yapmıştır) kadrosu 60 olup aldığı ücret 60 lira; 13 Aralık 1939 - Haziran 1942 arası 17 lira 69 kuruş; Camii Kebir İkinci İmamlığında 18 Temmuz 1942 - Mayıs 1944 arası 23 lira 84 kuruş; 1 Haziran 1944 - Aralık 1946 arası 24 lira 18 kuruş; 1 Ocak 1947 - Şubat 1949 arası ücreti 50 lira; 1 Mart 1949 - Şubat 1951 arası ücreti 60 lira; 1 Mart 1951 - Şubat 1952 arası kadrosu mucibince ücreti 70 liraya; 1 Mart 1952 - Şubat 1956 arası ücreti 75 liraya; 1 Mart 1956 - Şubat 1958 arası ücreti 100 liraya; 1 Mart 1956 - 29 Mayıs 1959 arası (on altı yıl, on ay, on dört gün vazife yapmıştır) ücreti 125 liraya yükseltilmiştir. 29 Mayıs 1959 - 28 Mayıs 1962 arası Yozgat İl Müftüsü iken maaşı 300 lira; 29 Mayıs 1962 - 28 Mayıs 1965 yılları arası maaşı 350 lira; 29 Mayıs 1965 - 8 Nisan 1968 yılları arası maaşı 400 lira olmuştur. Başkanlık, Haşmet Doğar'ın 28.05.1968 tarihinde 450 liraya terfiini Devlet Bakanlığı'nın onayına sunmuştur.

Haşmet Efendi'nin özlük dosyasında bulunan yıllık izin kullanmasına dair bilgi ve belgeler incelendiğinde, dilekçesinde de belirttiği üzere onun resmî vazifeleri esnasında muhtelif senelerde ihtiyacı olduğu durumlarda zatî ve hususî işlerini takip etmek amacıyla bazen bir ay, bazen iki yıllık iznine mahsuben iki ay yıllık izin kullandığı, bazen uzun yıllar iznini kullanmayıp taşrada din hizmetlerini özveri ve sadakatle devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Büyük Cami İmam-Hatibi Haşmet Doğar, kendisinin yerine Kur'an Kursu Öğretmeni Hüseyin Sarıca'nın vekalet etmesi şartıyla zatî ve hususî işlerini görmek ve yıllık izin kullanmak üzere Yozgat Müftülüğüne bir dilekçe vermiş ve bu dilekçesinde 1954 yılında iki ay izin kullanma talebini belirtmiştir. Yıllık iz-

ni Başkanlık tarafından onaylanmış ve 1953-1954 yıllarına ait iki yıllık iznine mahsuben 1954 yılında iki ay yıllık izin kullanmıştır. Yozgat Valiliği, Haşmet Doğar'ın yıllık izninde yerine imamlık vazifesini ifa etmek üzere Kur'an Kursu Öğretmeni Hüseyin Sarıca'nın vekalet edeceğini Başkanlığa yazmış ve izin istemiştir. Haşmet Efendi, 1962-1963 yıllarına ait iki yıllık iznine mahsuben 1964 yılında da iki ay yıllık izin kullanmıştır. Hususî işlerini görmek üzere Valiliğe bir dilekçe vermiş ve dilekçesinde 1965 yılında bir ay izin kullanmak istediğini belirtmiştir. Valiliğin, yıllık izni kullanmasında mahzur olmadığını Başkanlığa bildirmesi üzerine Başkanlık tarafından yıllık izni onaylanmış ve Haşmet Doğar 1965 yılında bir ay yıllık izin kullanmıştır.

Yozgat'ta bir vatandaşın 16.11.1965 tarihli imzalı dilekçesinde, Müftü Haşmet Doğar'ın yaş haddini ikmal ettiğinden emekliye ayrılması talep edilmiştir. Ancak müftüler, yürürlükte bulunan 5434 sayılı Kanun ile yaş haddinden müstesna olduklarından söz konusu talebin yerine getirilmesinin mümkün olmadığı Yozgat Müftülüğü tarafından ilgili vatandaşa tebliğ edilmiştir. 01.08.1966 tarihinde bir vatandaş, Müftü Haşmet Doğar'ın 67 yaşında olması ve yaşlı olmasından dolayı emekli edilmesi için Devlet Bakanlığı'na bir dilekçe yazmış, bu dilekçe Devlet Bakanlığı'ndan Başkanlığa havale edilmiştir. Başkanlık, 16.08.1966 tarihinde Yozgat Valiliği'nden Müftü Haşmet Doğar'ın sağlık durumunda görev yapmasını engelleyen bir durum var ise Devlet Hastanesi'nden alınacak bir sıhhi kurul raporunun gönderilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Valilik, 22.08.1966 tarihinde sağlık durumunun tetkik edilmesi neticesinde Doğar'ın hâlen vazifesini yapacak sıhhatte ve yapmaya ehil olduğunu ve vazifesine devamında bir sakınca görülmediğini Başkanlığa bildirmiştir. Başkanlık, emekliye sevk etme konusunda takdir yetkisinin kanun gereği kendisinde olduğunu vatandaşa bildirmiştir.

Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar'ın özlük dosyasında yer alan bilgi ve belgeler incelendiğinde, Başkanlık ve mülkî idare amirleriyle olumlu ve sağlıklı münasebetler tesis ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra meslekî bilgisi, görevdeki başarısı, sicil kayıtları ve tezkiyeleri, onun görev ehliyetine sahip olduğunu ortaya koy-

maktadır. Başkanlık tarafından gerçekleştirilen sınavlardaki başarısı ile kaleme aldığı mütalaalar ve va'z risalesi ise ilmî ehliyetinin ve akademik yeterliliğinin tescil edildiğini göstermektedir. Nitekim kendisinden akademik çalışmalarını sürdürmesinin talep edilmesi, araştırma ve telif kabiliyetinin teşvik ve takdir edilmesine işaret etmektedir.

4. Tasavvufî ve Ahlâkî Şahsiyeti

Yozgat halkı tarafından çok sevilen Haşmet Efendi güzel ahlâk sahibi, takva ehli ve dindar, nüktedan ve hoşsohbet bir şahsiyet, bağrı yanık ve âşık bir şahsiyet olarak bilinmektedir.⁶³ Onun tarikat meşrep ve tasavvuf ehli bir şahsiyet olduğu, Nakşibendî tarikatına intisap ettiği, kendisinin Nakşî şeyhi olduğu ve icazet aldığı nakledilmektedir.⁶⁴ Ali Şakir Efendi, Haşmet Efendi'nin hocası olan Mehmet Hulûsi Efendi'nin aynı zamanda bir Nakşî şeyhi olduğunu ve hayatta iken pek çok zata icazet verdiğini, on sekiz yıl boyunca Haşmet Efendi'ye de dinî ilimler okutup onu yetiştirdiğini ve ona bir tarikat icazetnamesi vermiş olabileceğini belirtmiştir.⁶⁵ İlyas Efendi, Haşmet Efendi'nin bizzat ona "*Ben evvela Kâdirî tarikatından Çorumlu Şeyh Mustafa Efendi'ye intisap ettim. Çorumlu Mustafa Efendi vefat edince Yozgatlı Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin Efendi'ye intisap ettim.*" dediğini söylemiştir. Yine İlyas Efendi, Şeyhzâde Ahmet Efendi'nin ona "*Evladım ben dört tarikattan icazetliyim. Haşmet Efendi'ye Nakşî dersi verdim.*" dediğini nakletmiştir.⁶⁶ Bu zikredilen bilgilerden tasavvufî yönü oldukça güçlü olan Haşmet Efendi'nin evvela Kâdirî, sonra Nakşî tarikatına intisap ettiği; Kâdirî, Nakşî, Halvetî ve Rıfâî tarikatlarından icazetli olan Ahmet Efendi'nin kendisine gelen kimselere hep Nakşî usulüne göre icazet verdiği; Mehmet Hulûsi Efendi'nin Haşmet Efendi'ye on sekiz yıl hem dinî ilimleri okuttuğu hem de tasavvufî ilimleri öğrettiği anlaşılmaktadır.

⁶³ Ocak, *Arı Kovanına Çomak Sokmak*, 71-72; Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026); İpek, "Haşmet Doğar" (Görüşme 26 Şubat 2026).

⁶⁴ İpek, "Haşmet Doğar" (Görüşme 26 Şubat 2026); Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026); Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026).

⁶⁵ Ergin, "Haşmet Doğar" (Görüşme 04 Mart 2026).

⁶⁶ Yazan, "Haşmet Doğar" (Görüşme 08 Mart 2026).

5. Eserleri

5.1. Va'z Risalesi

Başkanlık tarafından 18.01.1960 tarihinde Yozgat Valiliği'ne yazılan bir yazıda Yozgat Müftülüğüne aday müftü olarak tayin edilen Haşmet Doğar'ın asaletinin tasdiki mevzubahis olduğundan, vazifesinde başarı gösterip göstermediğinin bildirilmesini, yapılan tetkikat neticesinde risale göndermediği anlaşılan adı geçen ilmî ehliyetini belirten ve kendisi tarafından el yazısıyla kaleme alınan va'z risalesinin tetkik edilmek üzere Başkanlığa gönderilmesi talep edilmiştir. 25.01.1960 tarihinde Yozgat Valiliği tarafından Doğar'a ait va'z risalesi tetkik edilmek amacıyla Başkanlığa gönderilmiştir. Başkanlık tarafından da risalenin tetkik edilmesinden sonra Doğar'ın ilmî ehliyeti ve yeterliliğiyle birlikte asaleti tasdik edilmiş ve bu durum gönderilen yazıda ifade edilmiştir. Aday müftü olarak tayin edildiğinde *Feraiz* ilminden imtihan edileceği belirtilmiş olmasına karşın Doğar'ın kaleme aldığı va'z risalesinin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak onun söz konusu va'z risalesi, özlük dosyasında bulunmamaktadır.

5.2. Mütalaaları

Özellikle Tefsir, Fıkıh ve Arapça alanlarında otorite kabul edilen Yozgat Müftüsü Haşmet Doğar, Başkanlığın talebi üzerine muhtelif ayetlerin tefsirini içeren derinlikli mütalaalar hazırlamıştır.

Birinci Mütalaa: Bakara Sûresi'nin 67-73. Ayetlerinin Tefsiri.⁶⁷

Doğar, 26.09.1961 tarihinde Bakara Sûresi'nin 67-73. ayetlerinin⁶⁸ tefsirine dair birinci mütalaasını yazılı ve imzalı olarak iki sayfa hâlinde Başkanlığa, Başkanlık da Müşavere ve Dinî Eserler İnceleme Heyeti'ne göndermiştir. Doğar'ın ilk mütalaasında Kur'an'da Yahudileri⁶⁹ ve kurban⁷⁰ konusunu ele alan Bakara Sûresi'nin

⁶⁷ Bk. Ekler, Ek 8, 10. "Haşmet Doğar'ın DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası"; "Haşmet Doğar'ın Yozgat Müftülüğü Arşivi'ndeki Özlük Dosyası".

⁶⁸ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: DİB Yayınları, 2005), el-Bakara 2/67-73. Bk. Ekler, Ek 10.

⁶⁹ Ömer Faruk Harman (ed.), *Kur'an'da Yahudiler* (Ankara: Kuramer Yayınları, 2019), 19-441.

⁷⁰ Kurban hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Güç, *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban* (İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003), 1-384.

67-73. ayetleri hakkında yapmış olduğu tefsirlere ve yorumlarına bakıldığında onun dinler tarihi konusunda temel bilgilere sahip olduğu, özellikle kurban bağlamında Kur'ân okumaları üzerinden özelde Yahudiliğe ve Hristiyanlığa, genelde dinler tarihi araştırmalarına ilgi duyduğu söylenebilir.

İkinci Mütalaa:

Kur'ân-ı Kerim'in tefsiri bağlamında muhtelif ayetler hakkında Müftü Haşmet Doğar'dan evvelce iki defa yazı istenmiş ve cevapları alınmıştır. Bunlardan pek iyi derecede olanlar *Diyanet Aylık Dergi*'de peyderpey neşredileceği kaydedilmiştir.⁷¹ Doğar'ın kaleme aldığı ancak yayımlanmayan makaleleri için sarf ettiği çalışmalarının heder olmadığı, önceki iki tefsir mütalaasının 04.08.1962 tarihli yazıyla DİB Başkanı Hasan Hüsnü Erdem tarafından onun araştırma, düşünme ve yazı kabiliyetinin bir belgesi olarak değerlendirilmiş ve bundan sonra devam edecek olan tefsir yazılarında ilerlemeye vesile teşkil ettiği belirtilerek yazı yazmaya devam etmesi teşvik ve takdir edilmiştir.

Doğar'ın Kur'ân-ı Kerim'in bazı ayetlerinin⁷² tefsirleri bağlamında "Eski Kavimlerin Kıssalarının Kur'ân-ı Kerim'de Müteaddit Yerlerde Bahis Mevzuu Edilme Sebebi"ne dair bir çalışmasından bahsedilmektedir. Başkanlık, bu konuyu kendisi belirlemiş; tefsiri ve izahı olarak ikinci mütalaasını Mayıs 1962 sonuna kadar yazılı olarak göndermesini Doğar'dan talep etmiştir. Doğar, ikinci mütalaasını Mayıs 1962 sonuna kadar Başkanlığa göndermiştir fakat özlük dosyasında bu mütalaaya dair bir belge bulunmamaktadır.

Üçüncü Mütalaa: Yâsîn Sûresi'nin Tefsiri.

04.08.1962 tarihinde DİB Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in imzasıyla üçüncü mütalaanın mevzuu Yâsîn Sûresi'nin tefsiri ve izahı olarak belirlenmiş⁷³ ve mevzu Doğar'a tebliğ edilmiştir. Doğar, Yâsîn Sûresi hakkında 15.09.1962 tarihinde Başkanlığa yazılı ve imzalı olarak iki sayfa hâlinde üçüncü mütalaasını gönder-

⁷¹ Doğar'ın yayınlanacağı ifade edilen bu makalelerine ulaşamamıştır.

⁷² Bakara 2/41; ez-Zuhruf 43/56.

⁷³ Bk. Ekler, Ek 8.

miştir.⁷⁴ Doğar'ın üçüncü ilmî mütalaasını süre bitmeden Başkanlığa sunması, onun vazifesine verdiği önemi ve tefsir alanında mütebahhir bir müfessir olduğunu ortaya koyduğu söylenebilir.

Dördüncü Mütalaa: *İslâm Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Kalan ve Kalıntı Hâlinde Yaşayagelen İtikatlar*

03.03.1962 tarihinde DİB Başkanı Hasan Hüsnü Erdem'in imzasıyla söz konusu eserden⁷⁵ bir adet ilişik olarak Müftü Haşmet Doğar'a gönderilmiş ve ondan eserin muhtevası hakkında mütalaasını sahih dinî kaynaklara dayanarak bildirmesi rica edilmiştir. Ancak özlük dosyasında onun dördüncü mütalaasına dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Başkanlığın Doğar'dan talep ettiği farklı konulardaki mütalaalar, onun ilmî ehliyetine ve akademik yeterliliğine verdiği ehemmiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

Haşmet Doğar, Yozgatlı âlimler ve mutasavvıflar arasında Cumhuriyet döneminin dikkat çekici dinî şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Onun ilmî kimliğinin yanı sıra özellikle tasavvufa olan derin ilgisi ve bu alandaki yetkinliği dikkat çekicidir. Nitekim Doğar, Yozgat Müftüsü müderris Mehmet Hulûsi Akyol Efendi'den hem ilmî hem de tasavvufî icazet alarak bu sahalarda kendisini yetiştirmiştir. Yapılan araştırmalarda, Yozgat'ta bazı talebelere medrese usulü klasik İslâmî ilimler okuttuğu tespit edilmekle birlikte, kimlere ilmî icazet verdiğine dair kesin verilere ulaşılammıştır.

Doğar, Yozgat'ta açılan ilk İmam-Hatip Okulu'nun kuruluş ve gelişim sürecine sunduğu ilmî katkılar ve yürüttüğü eğitim faaliyetleriyle yakın dönem örgün din eğitime önemli katkılar sağlamıştır. Bunun yanı sıra, uzun yıllar sürdürdüğü mihrap ve kürsü hizmetleri aracılığıyla yaygın din eğitimi alanında da belirgin etkiler meydana getirmiş; böylece hem resmî hem de gayriresmî din eğitimi süreçlerinde etkin bir rol üstlenmiştir. Müezzinlik, imamlık ve müftülük görevleri süresince toplumun sevinç, hü-

⁷⁴ Bk. Ekler, Ek 9.

⁷⁵ Edward Westermarck, *İslâm Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Arta Kalan ve Kalıntı Halinde Yaşayagelen İtikadlar*, çev. Şahap Nazmi Coşkunlar (Ankara: Yeni Matbaa, 1962).

zün ve sıkıntı anlarında daima yanında yer alan bir din görevlisi olarak temayüz etmiş; bu yönüyle gerek Yozgat halkı gerek yakın çevresi tarafından sevgi ve saygıyla anılmıştır.

Doğar, Yozgat'ın dinî, ilmî ve toplumsal hayatında; duaları, fetvaları, görevine bağlılığı ve ahlâkî olgunluğuyla temayüz eden, tasavvuf ehli bir âlim olarak hafızalarda yer edinmiştir. Bu çerçevede onun vefatından sonra da hatırasının canlılığını koruduğu ve yerel kolektif hafızada saygın konumunu sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Özellikle yağmur duaları, hacı uğurlama ve karşılama merasimleri ile cenaze törenleri gibi mahallî dinî etkinliklerde dua etmek üzere sıklıkla davet edilmesi, onun toplum nezdindeki dinî otoritesini ve kabulünü göstermektedir. Bu tür ortamlarda cemaatle kurduğu güçlü manevî bağ, din hizmetlerini toplumsal bütünleşme ile irtibatlandıran bir örnek teşkil etmektedir.

Öte yandan Doğar, yalnızca bir din görevlisi kimliğiyle sınırlı kalmamış; vaizlik imtihanındaki başarısı, Başkanlığa sunduğu tefsir mütalaaları ve kaleme aldığı va'z risalesiyle güçlü bir ilmî altyapıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. Söz konusu risalenin ilmî ehliyetinin tespitinde belirleyici rol oynaması, onun resmî olarak da ilmî yeterliliğinin kabul edildiğini göstermektedir. Bu bağlamda Doğar'ın, ilmiyle amel eden bir âlim olarak sürekli ilim tahsiline önem verdiği; başta tefsir, fıkıh ve Arapça olmak üzere İslâmî ilimlerde derinleşmiş bir ilmî birikime sahip olduğu ve bu birikimi talebelerine aktarmaya özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akyıldız, Ali. "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/7-8. İstanbul: TDV Yayınları 2010.
- Bulut, Mehmet. "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri". *Dini Araştırmalar* 15/41 (Haziran 2012), 80-98.
- Büyüker, Kâmil (ed.). *Yozgatlı Bir Münever: Dr. Ali Şakir Ergin*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi Yayınları, 2025. <https://bozok.edu.tr/Dosya/81801392-e.pdf>
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*. İstanbul: Aşk Vakfı Yayınları, 5. bs., 2021.
- Ergin, Ali Şakir. "Haşmet Doğar" (Görüşmeci: Akif Göçmen, Ahmet

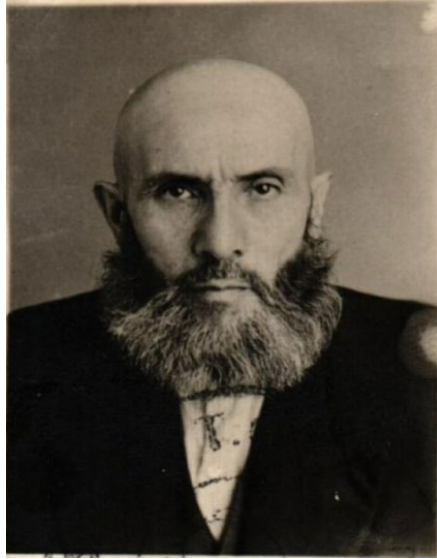
- Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Kütüphanesi, Görüşme 04 Mart 2026). Yozgat.
- Ergin, Ali Şakir. "Mehmet Hulûsi Akyol". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/303-304. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Göçer, Ali. "II. Abdülhamid Dönemi İdadilerinin Değerlendirilmesi: Kayseri İdadisi Örneği". *Tarih Okulu Dergisi* 71 (2024), 1896-1916. <https://doi.org/10.29228/joh.74669>
- Güç, Ahmet. *Çeşitli Dinlerde ve İslâm'da Kurban*. İstanbul: Düşünce Kitabevi, 2003.
- Harman, Ömer Faruk (ed.). *Kur'an'da Yahudiler*. Ankara: Kuramer Yayınları, 1. bs., 2019.
- "Haşmet Doğan'ın Bir Fotoğrafı". Yozgat, ts.
- "Haşmet Doğan'ın Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki Özlük Dosyası", ts.
- "Haşmet Doğan'ın Yozgat Müftülüğü Arşivi'ndeki Özlük Dosyası", ts.
- "Hüseyin Karaduman'ın Hâfızlık İcazet Merasiminden Bir Fotoğraf". Yozgat, 1954. Halil İbrahim Güneşer Koleksiyonu.
- İlahiyat Fakültesi. "Fakültemize Katkıda Bulunanlar: Ömer Lütfi Zararsız". 05 Mart 2026. <https://bozok.edu.tr/okul/ilahiyat-fakultesi/sayfa/fakultemize-katkida-bulunanlar/818>
- İpek, Halil. "Haşmet Doğan" (Görüşmeci: Akif Göçmen, Yozgat Lisesi Müdürlüğü, Görüşme 26 Şubat 2026). Yozgat.
- İrfan Dünyamız. "Kendi Dilinden M. Yaşar Kandemir Hocamız". 05 Mart 2026. <https://irfandunyamiz.com/kendi-dilinden-mehmet-yasar-kandemir-hocamiz-irfandunyamiz-islam-alimleri/>
- İrfan Dünyamız. "Şuurlu Bir Alim Ömer Lütfi Zararsız Hoca". 19 Şubat 2026. <https://irfandunyamiz.com/suurlu-bir-alim-omer-lutfi-zararsiz-hoca-kimdir/>
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Dem Bu Demdir: Bozoknağme: Yozgat'a Güzelleme*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. bs., 2015.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: DİB Yayınları, 2. bs., 2005.
- Kurt, Furkan. *Yozgat'taki Türbeler ve Ziyaret Yerleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Arı Kovanına Çomak Sokmak: Taşra Kökenli Bir Tarihinin Sıradan Meslek Hayatı Ahmet Yaşar Ocak*. thk. Haşim Şahin. İstanbul: Timaş Yayınları, 1. bs., 2014.
- Öcal, Mustafa. 90. Yılı Münasebetiyle Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yoz-

- gat *İmam-Hatip Liselerine* (1924-2014). Bursa: Yozgat İmam Hatip Liseleri Vakfı, 1. bs., 2015.
- Öcal, Mustafa. *Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam Hatip Okulu'nun Açılışı ve Gelişmeler*. Ankara: Anıl Grup Yayıncılık, 1. bs., 2025.
- Ölmeztoprak, Osman. "Mülakat" (Görüşmeci: Fatma Göçmen - Akif Göçmen, Görüşme 05 Mart 2026).
- Özaşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1. bs., 2014.
- Özdemir, Kemalettin. "Haşmet Doğar" (Görüşmeci: Akif Göçmen, Ahmet Şevki Ergin Kültür ve Hizmet Vakfı Kütüphanesi, Görüşme 04 Mart 2026). Yozgat.
- Telli, Mustafa. "Yozgat İ'dâdî-i Mülkîsi" (Görüşmeci: Akif Göçmen, Yozgat Lisesi Müdürlüğü, Görüşme 06 Mart 2026). Yozgat.
- Türkben, Yaşar - Görkaş, İrfan. "Amelî Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2017), 55-83.
- Westermarck, Edward. *İslâm Medeniyetinde Puta Tapma Devrinden Artı Kalan ve Kalıntı Halinde Yaşayagelen İtikadlar*. çev. Şahap Nazmi Coşkunlar. Ankara: Yeni Matbaa, 1962.
- Yazan, İlyas. "Haşmet Doğar" (Görüşmeci: Akif Göçmen, Yozgat Merkezdeki İkametgahı, Görüşme 08 Mart 2026). Yozgat.
- "Yeni Cami Mahallesinde Yazıtış Ailesinin Hacca Gitmesi İçin Hazırlanan Merasime Ait Bir Fotoğraf". Yozgat, 1963. Halil İbrahim Güneşer Koleksiyonu.
- Yozgat Efendisi. "Haşmet Doğar". 11 Mart 2026. <https://www.facebook.com/groups/yozonefendisi/permalink/1285401079384576/?app=fbl>
- Yozgat Müftülüğü. "Haşmet Doğar (1959-1968)". 09 Mart 2026. <https://yozgat.diyaret.gov.tr/sayfalar/contentdetail.aspx?ContentId=2976&MenuCategory=Kurumsal>
- Yozgat Efendisi. "Haşmet Doğar'ı Bir Köyde Yağmur Duası Yaparken Gösteren Bir Fotoğraf". Yozgat. 13 Mart 2026. <https://www.facebook.com/groups/yozonefendisi/permalink/1285401079384576/?app=fbl>
- Yozgat Merkez İlçe Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü. Yozgat. *Yozgat Müftüler Albümü*. thk. Yozgat İl Müftülüğü. Ankara: Diyanet Vakfı Matbaası, 1993.
- "1331-1340 Senesi İmtihanları Müsevvide ve Yozgat Lisesi 9. Sınıf Talebesine Mahsus Sicill-i Umûmî Defteri, Envanter No: 54". Yozgat Lisesi 9. Sınıf Talebesine Mahsus Sicill-i Umûmî Defteri. Yozgat, 1916.

Ekler

Ek 1: Haşmet Doğar'ın Bir Fotoğrafı. Fotoğrafın Tarihi Bilinmemektedir. (Halil İbrahim Güneşer Koleksiyonu)

Ek 2: Haşmet Doğar'ın *Nüfus Örneği*'nde Bulunan Bir Fotoğrafı. (DİB Arşivi'ndeki Özlük Dosyası).

Ek 3: Hüseyin Karaduman'ın Hâfızlık İcazet Merasiminden Bir Fotoğraf. Ön Sıra Soldan Sağa Hâfız Fazlı Lekesiz, Hâfız Hüseyin Avni Bayraktar; İkinci Beyaz Sakallı Hâfız Haşmet Doğar, Hâfız Hüseyin Sarıca, Arka Sıra Soldan Sağa Beşinci Sıradaki Hâfız Hüseyin Karaduman. (Yozgat, 1954) (Halil İbrahim Güneşer Koleksiyonu).

Ek 4: Yeni Cami Mahallesinde Yazıtash Ailesinin Hacca Uğurlanma Merasimi. Ön Sırada Ortada Sakallı, Gözlüklü ve Kravatlı Olan Haşmet Doğar. Yazıtash Ailesinin Hacca Gitmesi İçin Hazırlanan Merasime Ait Bir Fotoğraf" (Yozgat, 1963) (Halil İbrahim Güneşer Koleksiyonu).

Ek 5: Ön Sırada Ortada Sakallı ve Ceketli Haşmet Doğan'ı Bir Köyde Yağmur Duası Yaparken Gösteren Bir Fotoğraf, Yozgat, Tarih Bilinmiyor.

T. C.
DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
Zatîî, Sicil ve İv. Müdürlüğü

11. Mayıs 1969
..... / / 196

Sayı : 116-5511

9163 Riyaset Yüksek Mektubu

Adı ve Soyadı : Haşmet Doğan
Ehbetinin adı : Hasan
Doğum yeri ve tarihi : Yozgat 1312
Emekliliğe tabii hisse : Yozgat Büyük Camii 200 lira aylık
ti bulunup bulunmadığı : Gerektiği İmam-Hatibi
Tahsili : Bilimihis vaktiğe emeldir.
Tayin olunması görev : Yozgat Müftülüğü
Kadrosu : 20

Muhel bulunan 20 lira kadrosu aylıklı Yozgat Vi
lâyeti Müftülüğüne, yukarıda durumu açıklanan ve aynı Vi
lâyet Büyük Camii 200 lira aylık Gerektiği İmam-Hatibi Haş
met Doğan'ın, adaylığı müddeti içerisinde fereinden imti
han vermek şartıyla dileğine binaen 15 lira maaşla ve aday
olarak tayini yüksek tasviblerine arz olunur.

Zatîî, Sicil ve İv. Müdürlüğü
Mesut Yüksel

Muvafakkat.
/// 5/1969
Reis y.
Ş. Akşit Aslı gibidir.

(Signature and Stamp)

Cevaben yazılacak muhaberatın ait olduğu şahsın tarih ve numarasının derci rica olunur.

Ek 6: Haşmet Doğan'ın Yozgat İl Müftüsü Olarak Tayin Yazısı.

[illegible]

Ek 7: Haşmet Doğar'ın Hizmet Cetveli,
Özlük Dosyası.

Sûre-i (دوس)in nihâyetinde :

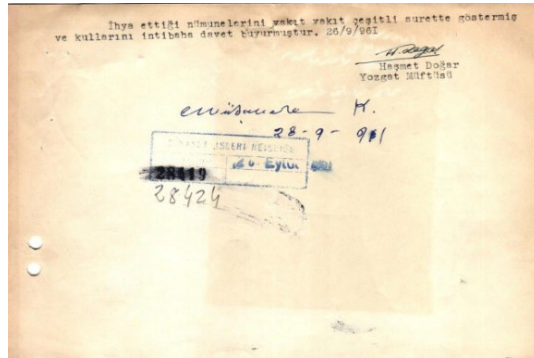
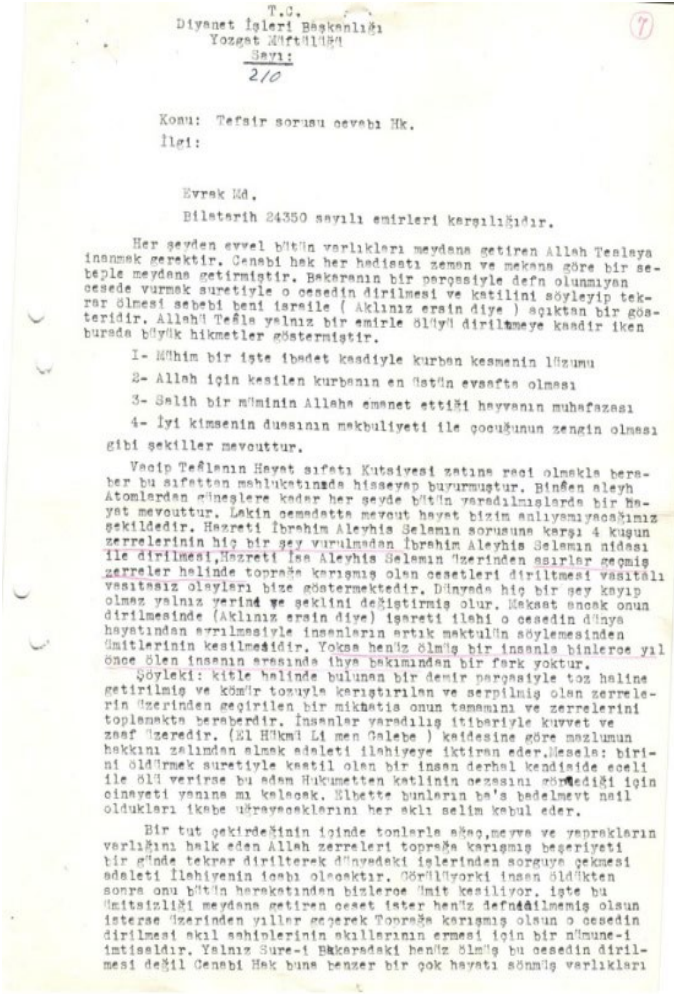
اولو اور الانسان المخلوق من نطفة فاذ له خصم ميت * وعرب لنا مثلاً ونشى
خلقاً قال من بين العظام وهو رميد * قل يحيى الذى اسماها اول من وهب
بصياحه ليده * الذى خلق من النيران الانسان ناراً قال انت منه تو قد وهب
اول من الذى خلق السموات والارض بعد ان خلق خلقاً مثله * بلى وهو الهالق
العليم * انه ابراهم اذا راى شيئا من ان يقبل له لكن فيه شك * فسمنا الذى
بيده ملكوت كل شئ * واليه ترجعون *

Âyeti kaviyelerinde insanin yaratilmasinin nutfeden oldugu dikkat nazarina konuyor. Insanin bunu unutarak guclugun kasiklari kis dirilteceginde ahyalesindeki gaflet belirtiliyor. ilk defa insanı sair mahluklardan ayri bir ezellikte yaratan onu tekrar yaratabilir, diyor ve misal olarak yag acaktan ates yaktigizmis gibi, gucleri ve arzi yaratannin da, o insanin mislini yaratacagini gucluku o ne dilerse, ol * Dedigi zaman ol-burumun, her seyin melekutu yani her seyde mekûm kudret Allah'in elinde bulunduğunu ve bizlerin de O'na döndürölüp götürüleceginizi ifade buyuyor.

Burada yag acaktan ates çikmasi ile nutfeden insan hisli olmasi, guclerin yerin yaratilmasiyle insanin mislini yaratmak birbirine dellil olarak bildiriliyor. Bunun bu hususda xakiyat noktası son cümlede her seyin melekutu Allah'in elinde olduğu ve bizim de O'na rücu edecekimiz keyfiyetidir. Bu cihetlerdeki mantiki teselsülün ve ilmi vetefrenin isbâhı .

سورة

Ek 8: Üçüncü Mütalaa: Yâsîn Sûresi'nin Tefsiri, Özlük Dosyası.

Ek 9: Doğar'ın Üçüncü Mütalaası: Yâsîn Sûresi'nin Tefsiri, Özlük
Dosyası, 2.

4- (منى زانه) Her şeyin melekutî elinde olan tesbîh edilmezmi.

Atom çekirdeğindeki dancıkları birbirine bağlayan kudret pek büyük bir şeydir. Her hangi bir çekirdeği parçalamak için bombardıman edilmesi lazımdır. Zaman geldiği zaman milyonlarca elektron volta ihtiyacı hasıl oluyor. Bu dancıkları bir arada tutan kuvvet yer çekiminin 1035 mislidir. Çekirdek içindeki bu kuvvet mezonlar veya kısaca mezon denilen dancıklarda beliri-yorki bunlarda tekeşif edilmiş enerjiden ibarettir. Melek kelimesi arapça-da eluk kökünden geldiği için götüren manasına da gelir. Bu halde yaratma işini maddi sahaya nakleden kudrete melek demiş oluyoruz.

5- Tabiat hilafına bizim bir çok olmaz gibi gördüğümüz her şey kudreti ilahi ile mümkündür. Havada insan yaşar suda mümkün değildir. Suda balık yaşar havaya çıkınca ölür buzlar arasında hergey doner kendisine mahsus kurtlar ve hayet sahipleri vardır. Bizleri donduran soğuk eski kulların hayatını idame ettirir. Hergeyi yakan ateş içinde yaşayan böcek-leri ve canlıları taşır. Allahın kudreti tehdit edilmes.

Fütuhatı Mekkiyede eyyayı zuhura getiren meczzeb tanrı O eyyanın ayıdır der bu ayat kelimesi arapçada meaba ve cevher demektir.

(Bu dünya alemi imkandır deme olmaz olmaz) her şeyin b'ula varlıkların maliki Allah Zülcelâl olunca O istediği gibi tasarruf eder mükavvenatı istediği gibi var edip yok etmekte dilediği gibi hareket etmekte kudret sahibi muhayyirdir. İstedikini bir ol emri ile meydana getirir. Mülasa (من السحر والحرارة) yeşil ağacın hararet vermesiyle yanmasıyla insanlar arasındaki münasebet, birleşme, muhabbet ve sevgiyi göstermektedir.

Yeşil ağacı tutuşdurduğumuz zaman ondan ateş husulunda size o mükim kıl-dı böyle ise gökleri ve yeri yaratan tanrı sizin mislinizi de yaratmaya keadirdir değildir. Kuru ağaç ateş alıp yandığı esnada kurunun yanında yaşta yanar ve aynı ateşte birleşir yanan ağacın sıcaklığı v'outumuza kadar işleyerek kudret, cevvaliyet ve neş'e verir. O halde kuru ağaçtan yaş ağaca geçen ateş ve ateşten v'outumuza intikal eden maddi ve manevi tesirler gibi insanlar arasında da kendine isandırın feyiz veren kıpta his uyandıran kudretli insan ruhlarından diğerlerine intikal daha kolay değildir. Aşk ve muhabbet teklit ve telkin hep birinden o birine deluş değildir. Takdirkarların yükselten onları diğer insanlardan daha inoe düşünce daha duygulu bur hale getiren dehiler sayesinde her meslek te-rakki etmemişdir. Kur'an bilhassa iyilik konuşmanın önem verir.

(دفع الله الناس) canımızı iyi insanlarla beraber al ayeti onların zümresine ruhan birleşmeyi istedir. İyiler cemiasına katılma arzusu onların icabeti demek bunun iyi taraflarını onlarinkine irtibat kesbet-mesi demektir. Bu suretle yüksek mertebeye birinin daha aşağı seviyede bir vesile noktasında bir olması şefaat olur. Tanrı savcidi insanları bağlamadıkça böyle bir incizapta olmaz.

H. Ş. Ş. Ş.
Yozgat Müftüsü
Haşmet Doğar

Ek 10: Doğar'ın Birinci Mütalaası: Bakara Sûresi 67-73. Ayetler, Özlük Dosyası, 1-2.

kelam Kasmet alman
gıyaset

bulup caguna kınıs olan iman ile mukalefdir
arada bir ihtiyar ile gıyasetin ise teklif dememesi
lugatı bir mana dır kulluk kudretin perokinde
teklif ilahıya gıyaset bulup orunı aklı kasında
olan bir kınıs nın iman etmesi kudretinin perokinde
değil kudret dahlindedir

2 istitlahi iman eserden mızgırcı marar ve tıfıkkıdır
dış magrudan İman almanı bilmekdendir
teklifi iman akıdın ağıtınakla imanın mızgırcı
ihtiyatı iman mızgırcı imandır
istitlahi teklifi iman salık ihtiyatı
salık değildir

Ek 11. Vaizlik İmtihanı Kelam 1. ve 2. Suallerin Cevapları, Özlük Dosyası.

Fıkıh Kasmet alman
gıyaset

1 kamefi mekhalinde gıyaset ağız ve lırunı
gıyaset fıkı aldığı nazmı celile mızgırcı
gıyaset ile nazmı olan (1. nısı) ağız ile
akıdın mızgırcı ağız ve lırun mızgırcı
dahl değildir

2 tıfıkkı gıyaset orulu lırunı
kınıs olan kınıs kınıs tıfıkkı bilmek
gıyaset gıyaset ağız dıyuna kınıs
orulu lırunı

3 imane iftıda edile arada kınıs ve gıyaset
ağız ile rekate gıyaset eden kınıs gıyaset
denir kınıs akıdın alı namaza mızgırcı
kınıs kınıs imane ağız ağız
kınıs ise kınıs kınıs namazını tıfıkkı
imane ile kınıs alı

doca m. 3

Ek 12: Vaizlik İmtihanı Fıkıh 1., 2. ve 3. Suallerin Cevapları, Özlük Dosyası.

T.C.
DİYANET İŞLERİ REİSİ
MÜŞAVERE VE DİNİ İŞLER
İNCELEME HEY'ETİ

Sayı : H. 364
U.

Ankara / / 195
Hâlasa Merkezde yapılan
İmtihanlar H:

İlgili

Yüksek Riyasetten aldıkları imtihana giriş belgeleri ile merkezde yapılan Vaislik imtihanına iştirak edenlerden aşağıda adı ve soyadı yazılı bulunanların imtihan evrakları incelendi:

Adı ve Soyadı	Memleketi	Ayeti	Hadisi	Kerime	Serif	Kolâm	Fıkıh	Takrir	Yekûn
Mehmet Özen	Söğüt	8	7	5	8	6	34		
Haşmet Doğar	Yozgat	9	5	5	7	7	33		
Sipahi Demir	Anamur	8	8	5	5	7	33		
Mustafa Efe	Fasar	6	7	5	8	7	33		
Mürsel Tokgöz	Fasar	6	6	7	6	8	33		
Durmuş Ali Başçı	Ankara	6	6	6	8	7	33		

Yukarıda adı geçenlerin yazdıkları cevaplara (Elli) tam numara-ya karşı (Otuzüç) numara takdir edildiğinden Vaisliğe everiği olduk-ları anlaşılmıştır.

Kayıfıyetin Yüksek Riyasete arzına karar verildi: 11/9/1958

AZA AZA AZA AZA AZA
İzinali

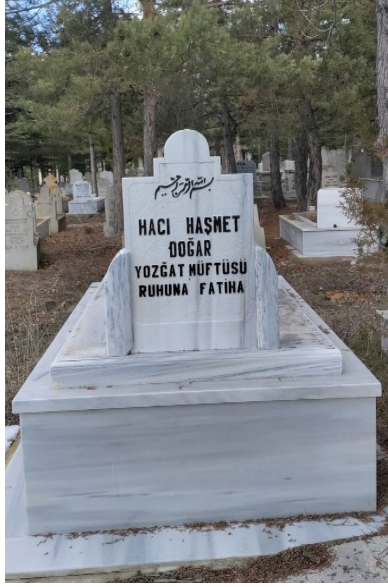
UYGUNDUR
REİS Y.
Ş. Akçit

Aslı Mehmet Özen'in
dosyasında

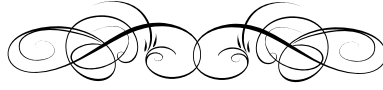
ASLI GİBİDİR.
18/4/1959

Cevaben yazılacak muhaberetin alt olduğu şubenin tarih ve numarasının derci rica olunur.

Ek 13: Vaislik İmtihanına Katılanlar ve Aldıkları Puanlar, Özlük Dosyası.

Ek 14: Doğar'ın Kabri, Yozgat Sarıtopraklık Mezarlığı.
(Fotoğraf: 25.02.2026)

İLİM VE İRFAN GELENEĞİNDE
YOZGATLI BİR ÂLİM:
PROF. DR. HALİS AYHAN
(1944-2025)

Ümmi MURATİ*

Giriş

Yozgat, Anadolu'nun köklü ilim ve irfan geleneğini taşıyan şehirlerinden biri olarak, dinî ve kültürel hayatın teşekkülünde müstesna bir yere sahiptir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreçte medrese kültürü, cami merkezli eğitim anlayışı ve ulemâ geleneğiyle şekillenen bu şehir, yalnızca yerel ölçekte değil, yetiştirdiği ilim adamları ve rehber şahsiyetler aracılığıyla ülke tarihinde bir etki alanı oluşturmuştur. Bu gelenekte bilgi, -kadim bilgi teorisi doğrultusunda- salt teorik bir birikim olarak değil; hayatı anlamlandıran, yön veren ve yaşanan bir değer olarak kabul edilmiştir. Aile, cami ve mahalle ekseninde teşekkül eden bu bütüncül yapı, bireyin hem manevî hem de sosyal gelişimini destekleyen güçlü bir eğitim zemini meydana getirmiştir. Böyle bir kültürel atmosferde yetişen âlimler, sadece bilgi sahibi ve aktarıcısı kişiler değil aynı zamanda topluma yön veren, örneklik teşkil eden ve irfanı temsil eden şahsiyetler olarak temayüz etmiştir.

* Dr., TÜRGEV (Türkiye Gençlik ve Eğitime Hizmet Vakfı) ORCID: 0009-0004-0172-2934
ummimurati@gmail.com.

İşte bu köklü geleneğin Cumhuriyet dönemindeki önemli temsilcilerinden biri olan Prof. Dr. Halis Ayhan, Yozgat'ın manevî ikliminde başlayan hayat yolculuğunu Türkiye'nin eğitim ve din eğitimi alanındaki en üst kademelerine taşıyan müstesna bir ilim adamıdır. Onun hayatı, gelenek ile modern eğitim anlayışının keşim noktasında şekillenen ve süreklilik arz eden bir ilim-hizmet çizgisini temsil etmektedir. Henüz çocukluk yıllarında dinî bilgiye duyduğu ilgi, zamanla derinleşerek ilmî bir yönelişe dönüşmüş; bu yöneliş, aynı zamanda hayatı boyunca sürdürdüğü eğitim, öğretim ve idarecilik faaliyetlerinin temelini oluşturmuştur.

Ayhan'ın ilim anlayışı, bilgiyi teorik bir çerçevede ele almakla sınırlı kalmamış; onu ahlâk, sorumluluk ve şahsiyetle bütünleştiren bir perspektife dayandırmıştır. Bu yönüyle o ilminin bir meslek edinmenin ötesinde, bir hayat tarzı ve "kulluk bilinci" olarak değerlendirmiştir. Meslek hayatının her aşamasında görev bilincini merkeze alan Ayhan, öğretmenlikten idareciliğe, akademik çalışmalardan eğitim politikalarına kadar uzanan geniş bir sahada aktif rol almış; Türkiye'de din eğitiminin kurumsallaşması ve gelişmesine doğrudan katkı sunmuştur.

Onun temsil ettiği çizgi, yalnızca bireysel bir başarı hikâyesi değil; aynı zamanda Anadolu'nun köklü ilim ve irfan geleneğinin modern eğitim sistemi içerisindeki devamlılığını gösteren somut bir örnektir. Bu çalışma, söz konusu geleneğin günümüzdeki yansımalarından biri olarak Prof. Dr. Halis Ayhan'ın ilmî, idarî ve fikrî katkılarını ele almayı, böylesine örnek bir insanın yanı başında olma nimetine erişmiş bir talebesi olarak hem bu büyük lütfun şükürünü eda etmenin hem de onun bıraktığı müstakim izleri günümüze ve geleceğe takdim etmenin bahtiyarlığıyla kaleme alınmıştır.

1. Yozgat ve İlk Tedrisat Yılları

Halis Ayhan, 1944 yılında Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Aşağı Sarıkaya Köyü'nde babası Mehmet ve annesi Hatice'nin altı çocuğunun ilki olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi, köy şartlarına göre hem ekonomik hem de sosyal bakımdan saygın bir konuma sahip olup, özellikle babasının ziraat ve ticaretle meşgul olması ve Kayseri ile kurduğu ticari ilişkiler, erken yaşlardan itibaren da-

ha geniş bir sosyal çevreyle temas kurmasına imkân sağlamıştır. Bu ortam, onun hem dünyaya bakışını hem de ilerleyen yıllarda şekillenecek olan ilmî yönelimini etkileyecektir.

Anadolu'nun köklü dinî ve kültürel geleneğinin canlı olarak yaşandığı bir çevrede yetişmesi de ilmî ve fikrî gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. İlköğrenimini 1955 yılında doğup büyüdüğü köyde, Aşağı Sarıkaya Köyü İlkokulu'nda tamamlayan Ayhan, burada köy enstitüsü mezunu öğretmenlerden olan Nazmi Alkan ve Kuddusi Öztürk'ün talebesi olmuştur. Kendi ifadelerine göre bu öğretmenler, yalnızca bilgi aktaran kişiler değil, aynı zamanda köy halkıyla güçlü iletişim kuran, sevgi ve saygı temelli bir eğitim anlayışını temsil eden örnek şahsiyetlerdir. Özellikle Nazmi Alkan'ın köyün tüm kesimleriyle kurduğu dengeli ve uyumlu ilişkiler, Halis Ayhan'ın eğitim ve insan anlayışında kalıcı izler bırakmıştır. Bu yönüyle ilkokul yılları, onun hem pedagojik duyarlılığının hem de toplumsal ilişkiler konusundaki yaklaşımının temellerinin atıldığı bir dönem olmuştur.¹

Ayhan'ın dinî eğitime yönelimi ise ilkokul yıllarında başlamıştır. Üçüncü sınıftan itibaren köy imamı Abdullah, Dursun ve Mehmet hocalardan Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenmiş, temel ilmi bilgilerini edinmiştir. Bu süreç, onun dinî ilimlere olan ilgisini artırmış ve ileride seçeceği eğitim yolunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

1955 yılında köylerine gelen Kayseri İmam Hatip Okulu öğrencisi İbrahim Çelik'in sohbetleri, camide verdiği vaazlar ve köyde daha önce imam hatip eğitimi almış olan Turgut Çalışkan'ın dolaylı etkileri, Ayhan'ın hayatında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Bu etkiler neticesinde aynı yılın Ekim ayında Kayseri İmam Hatip Okulu'na başlamıştır. Bu tercihini o, sadece dinî bir yönelim olarak değil, aynı zamanda dönemin şartları içinde dinî ilimler ile müsbet ilimleri birlikte öğrenme imkânı sunan bütüncül bir eğitim anlayışı olarak değerlendirmiştir.

Eğitim hayatına Kayseri'de başlamış olmakla birlikte daha son-

¹ Mübarek Erkul, "Halis Ayhan Hayatı Eserleri ve Eğitim Görüşleri", (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

ra Yozgat İmam Hatip Okulu'na yatay geçiş yaparak öğrenimine burada devam etmiş ve dördüncü sınıf ile lise kısmını 1962 yılında tamamlamıştır. Bu dönem, ilmî ilgi alanlarının çeşitlenmeye başladığı ve düşünsel dünyasının derinleştiği önemli bir safhayı teşkil etmektedir.

Yozgat İmam Hatip Okulu'nda geçirdiği yıllarda, klasik dinî ilimlerin yanı sıra beşerî bilimlere yönelmesi dikkat çekicidir. İslâm tarihi, fıkıh, tefsir ve hadis gibi temel dinî derslere ilgi duymakla birlikte, özellikle felsefe, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlara karşı artan bir merak geliştirmiştir. Bu durum, ilerleyen yıllarda din eğitimi yalnızca naklî bilgiler çerçevesinde değil, aynı zamanda insanı ve toplumu anlamaya yönelik disiplinlerle birlikte ele alacak bütüncül bir yaklaşımın zeminini hazırlamıştır.

Ayhan'ın söz konusu dönemdeki eğitim tecrübesi, öğretmen-öğrenci ilişkisinin öğrenme süreci üzerindeki etkisini de açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim alanında yetkin ve rehberlik yönü güçlü öğretmenlerin varlığı, onun ilmî birikiminin şekillenmesinde ve düşünsel ufkunun genişlemesinde belirleyici olmuştur. Bu etkileşim, yalnızca bilgi aktarımıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda eleştirel düşünme, yorumlama ve farklı disiplinler arasında bağ kurma becerisinin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Böylece Yozgat İmam Hatip Okulu yılları, din eğitimi anlayışının teorik ve metodolojik temellerinin teşekkül ettiği kritik bir dönem olarak öne çıkmaktadır.

Halis Ayhan, imam hatip yıllarında yalnızca okul eğitimiyle yetinmemiş, yaz tatillerini de ilmî gelişimi açısından değerlendirmiştir. Bu dönemlerde özellikle civar köylerde Arapça bilgiyle tanınan bazı hocaların yanında klasik usûlde Arapça eğitimi almıştır. Eğitim, medrese geleneğinin temelini oluşturan sarf ve nahiv ilimlerine dayalı olup, onun dinî ilimler alanındaki altyapısını güçlendirmiştir. Kendi ifadelerine göre bu süreçte Emsile, Bina, Maksud, Avâmil, İzhar ve Kâfiye gibi klasik Arapça gramer kitaplarını ezberleyerek okumuş; böylece geleneksel medrese yönteminin önemli bir aşamasını tamamlamıştır. Her ne kadar Molla Câmi ve daha ileri seviyedeki metinlere geçme imkânı bulamamış olsa da, aldığı bu eğitim, dil becerilerini ge-

liştirmiş ve İslâmî ilimleri daha sağlam bir zeminde öğrenmesine katkı sağlamıştır.

1.1. Tahsil Hayatı

İmam Hatip Lisesi mezuniyetinin ardından Ayhan, 1962 yılında Balıkesir'in Savaştepe ilçesinde altı ay süreyle müftülük görevinde bulunmuş, on sekiz yaşında üstlendiği bu görev sonrasında yüksek dinî öğrenime devam etme kararı almıştır. Bu süreç onun erken yaşta önemli idari ve mesleki tecrübeler edinmesini sağlamış, aynı zamanda ilmî gelişimini daha ileri seviyeye taşıma yönündeki tercihinde belirleyici olmuştur.

Daha önce öğretmenler kurulu tarafından Yüksek İslâm Enstitüsü'ne aday öğrenci olarak seçilmesi, onun yükseköğrenim sürecine yönelişinde önemli bir aşama olmuştur. O dönemde İmam Hatip mezunları, bu enstitülere öğretmenler kurulu kararıyla kabul edilmekteydi. Bu durum, okul idaresinin yükseköğrenime devam etmesi yönündeki tavsiyeleri ve çevresinin teşvikiyle birleşerek Yüksek İslâm Enstitüsü'nde okuma düşüncesini daha da güçlendirmiştir. Başlangıçta İstanbul'da beraberinde hukuk eğitimi de alarak öğrenim görmeyi planlamış, ancak mevcut şartlar nedeniyle bu imkânın sınırlı olduğu düşüncesine varmıştır. 1962 yılında Konya'da ikinci Yüksek İslâm Enstitüsü'nün açılmasıyla birlikte, İstanbul'u bekleme düşüncesinden vazgeçerek Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'ne gitme kararı almıştır. Tercihinin şekillenmesinde, söz konusu enstitülerden mezun olanlara devletin diğer yükseköğrenim mezunlarına tanıdığı hakların sağlanmasının da etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle Halis Ayhan'ın Yüksek İslâm Enstitüsü'ne yönelişi, yalnızca bireysel bir eğitim tercihi olmanın ötesinde, Türkiye'de din eğitiminin kurumsallaşma süreciyle örtüşen bilinçli bir ilmî tercih olarak değerlendirilebilir.

Yükseköğrenim sürecinde ders alma imkânı bulduğu Muhammed Tayyip Okiç ile tanışması, onun akademik kariyere yönelme arzusunun şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Okiç'in şahsiyetinde İslâmî ilimlerin akademik bir çerçevede ele alınışını müşahade etmesi, öğrencilik yıllarından itibaren İslâmî ilimleri öğrenme ve öğretme ile birlikte araştırma yapma fikrini

güçlendirmiştir. Bu süreçte ilmî faaliyetlere ve akademik çalışmalara olan ilgisi giderek derinleşmiştir.

1965-1966 yıllarında Konya Aydın Fikirler Kulübü Genel Sekreterliği görevini üstlenmesi ise, entelektüel çevrelerle temasını artırmış; Türkiye'nin ilim, kültür ve siyaset hayatında yer alan önemli şahsiyetlerini yakından tanınmasına imkân sağlamıştır. Bu tecrübe, hem düşünsel ufkunun genişlemesine hem de akademik ilgilerinin daha sistemli bir zemine oturmasına katkıda bulunmuştur.

1.2. İlk Öğretmenlik ve İdarecilik Yılları

Halis Ayhan'ın yükseköğrenim hayatı, 1962-1966 yılları arasında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü'nde geçmiştir. Kendi ifadesine göre meslek hayatının en heyecan verici, en verimli ve en etkili dönemi ise 1966-1970 yılları arasında Çorum'da geçirdiği öğretmenlik ve idarecilik yıllarıdır. Bu dönemde Çorum İmam Hatip Okulu öğrencileriyle yakın ilişkiler kurmuş, eğitim faaliyetlerini yakından yürütmüş; ayrıca Çorum Lisesi'nde felsefe grubu dersleri vererek farklı eğitim ortamlarında da aktif görev almıştır. Hayatında özel bir yeri olan Çorum öğretmenlik tecrübesi, stajyerlik döneminin hemen ardından önemli bir idarecilik göreviyle devam etmiştir. Halis Ayhan, Kasım 1967'de okul müdürlüğü görevine başlamış ve Kasım 1970'e kadar meslektaşlarıyla uyum ve iş birliği içerisinde çalışarak okulun her yönden gelişmesi için yoğun bir gayret göstermiştir. İmam Hatip Lisesi'nde müdürlük görevine başlamasının ardından Çorum Lisesi'ndeki öğretmenliğini bırakmak durumunda kalmış; ancak öğrencilerin özel talepleri ve resmî dilekçeleri üzerine, aldığı özel izinle bu okulda ders vermeye devam etmiştir.

Bu süreçte, 1967-1968 eğitim-öğretim yılında Türkiye'de ilk defa bir İmam Hatip Okuluna kız öğrenci kabul edilmesi sağlanmış; Hıdırlık semtindeki bir Kur'an Kursu bünyesinde yaklaşık seksen öğrenciyle öğretime başlayan bu müstakil özellikli İmam Hatip Okulu, kısa sürede ülke genelinde dikkatle takip edilen bir kurum haline gelmiştir. Uygulama, toplumun farklı kesimlerinden ailelerin kız çocuklarını bu okula göndermelerine vesile olmuş ve hem aile hem de çevre ve toplum üzerinde kalıcı ve olumlu etkiler

oluşturmuştur. Ayrıca öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak dernek ve vakıflar aracılığıyla giyim, kuşam ve yiyecek gibi temel ihtiyaçların doğrudan bireysel yardımlar yerine kurumsal bir yapı üzerinden karşılanmasına özen gösterilmiştir.

2. Akademik Çalışmaları ve Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Kurucu Müdürlüğü

Halis Ayhan'ın büyük bir özveri ve heyecanla yürüttüğü öğretmenlik ve müdürlük görevlerinden ayrılmasında en önemli etkenlerden biri, araştırma ve akademik çalışmalara yönelme isteğidir. Özellikle Yüksek İslâm Enstitüsü'ndeki öğrencilik yıllarında kendisinden derin şekilde etkilendiği ve büyük saygı duyduğu Prof. Dr. Muhammed Tayyip Okiç'in de tesiriyle, akademik çalışma arzusu, meslek hayatı boyunca kendisi üzerinde belirleyici olmuştur. Bu etki, Ayhan'ın eğitimcilikten akademisyenliğe geçiş sürecinde önemli bir ilham kaynağı teşkil etmiştir.

Bu minvalde 7 Ekim 1970 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Yüksek İslâm Enstitüleri için açılan asistanlık sınavını kazanarak Din Eğitimi ve Din Psikolojisi alanında asistan olarak Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'ne atanmıştır. Hasan Ali Koçer danışmanlığında "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler ve Türklerin Eğitime Hizmetleri" konulu tez çalışmasına başlamış; bu çalışmayı 1973 yılında başarıyla tamamlayarak öğretim üyesi olmuştur.

1982 yılında Yüksek İslâm Enstitülerinin fakülteye dönüştürülmesiyle birlikte, söz konusu bilimsel çalışmaları jüri tarafından yeniden değerlendirilmiş ve doktora tezi olarak kabul edilmiştir. Ayhan, 1973 yılında öğretim görevliliğinden öğretim üyeliğine geçmiş; 1974 yılında Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü'nde müdür yardımcılığı görevinde bulunmuştur.

1975 yılında Isparta'daki kısa süreli askerlik görevinin ardından İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne Din Psikolojisi ve Din Pedagojisi öğretim üyesi olarak atanmıştır. Bu göreve yeni başladığı dönemde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü'ne tayin edileceği bildirilmiştir. Kurucu müdür olarak görevlendirileceği bu kurumda, akademik kadro-

yu oluşturma imkânına da sahip olacağını düşünmüştür. Bu doğrultuda, Bakanlığa, asistanlık ve öğretim görevliliği çalışmalarını tamamlamamış kişilerin atanmaması yönünde teklifte bulunmuş; nitelikli, uyumlu ve yetkin bir kadro ile öğrenciler ve şehir halkıyla sağlıklı ilişkiler kuran bir yükseköğretim kurumu oluşturma hedefiyle görevi üstlenmiştir.

Halis Ayhan o günkü duygularını şöyle ifade etmiştir:

“Osmanlının dibacesi olan Bursa’da milletimizin tamamına tarikat, cemaat ve siyaset ayrımı gözetmeksizin hepsini kucaklayan ve hepsine hizmet götüren bir yüksek din öğretimi kurumu kurmayı, memleketimizin en yetişkin gençlerini asistan olarak almayı, milletimizle devletimizin imkânını, maddi ve manevi gücünü birlikte kullanmayı, Allah’ın buyurduğu Peygamberimiz’in (a.s) duyurduğu İslâm tarihi boyunca âlimlerimizin öğretmeye çalıştığı dinimizin doğru anlaşılması, doğru yorumlanması ve samimiyetle yaşanması doğrultusunda gençler yetiştirmeyi not almıştım. On üç yıllık Bursa hizmet yıllarında bu anlayışta hizmetler yapmaya, karşılaştığım güçlükleri hep bu yaklaşımla çözmeye çalıştım”.

Prof. Dr. Halis Ayhan’ın Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü dönemi, kurumsallaşma ve gelişim açısından son derece belirleyici bir süreç olmuştur. Sahip olduğu akademik birikim, idarecilik tecrübesi ve mevzuata hâkimiyeti sayesinde, kurumun hedefleri doğrultusunda önemli ve kalıcı adımlar atılmıştır.

Kurucu müdür olarak görev yaptığı bu dönemde, kısa sayılabilecek bir süre içerisinde güçlü bir akademik kadro oluşturulmuş; aynı zamanda kurulan vakıf aracılığıyla Enstitü’nün maddi ve kurumsal altyapısı sağlam temellere oturtulmuştur. Vakıf, o dönemde elde edilen kazanımlar sayesinde günümüzde de ilahiyat alanında en geniş imkânlara sahip vakıflardan biri olma özelliğini sürdürmektedir. Ayhan’ın özellikle iletişim becerisi, mevzuata hâkimiyeti ve iş takibindeki ısrarcı tutumu neticesinde, İlahiyat Fakültesi ve cami inşaatı da tamamlanmış; böylece kurum sadece fizikî altyapısını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda ulusal ve uluslararası düzeyde ilahiyatçı yetiştiren köklü bir eğitim kurumu haline gelerek varlığını sürdürmüştür.

Halis Ayhan, Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü Müdürlüğü görevini sürdürdüğü dönemde akademik, idari ve güncel gelişmeleri yakından takip etmiş; eğitim politikalarıyla ilgili bilimsel ve resmî toplantılara aktif olarak katılmıştır. Bu süreçte hem yüksek din öğretimi alanındaki tartışmalara katkı sunmuş hem de kurumun gelişimini etkileyen resmî ve akademik süreçlerde etkin bir rol üstlenmiştir.

12 Eylül 1980 sonrasında din eğitimiyle ilgili tüm meseleler yeniden gündeme gelmiş; Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun birçok şehrinde bu gelişmelere dair heyecanlı ve aynı zamanda endişeli bir bekleyiş başlamıştır. Bu süreçte Millî Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan özel raporda, imam hatip okullarının sayısının azaltılması, mezunlarının üniversiteye girişlerinin sınırlandırılması ve Kur'an kurslarının Millî Eğitim'e bağlanması gibi önerilere yer verilmiştir. YÖK tarafından hazırlanan raporda ise Yüksek İslâm Enstitülerinin sayısının beşe indirilmesi ve bulundukları ya da yakın illerdeki üniversitelere bağlanmaları yönündeki görüşler konseyin onayına sunulmuştur.

Halis Ayhan'ın kendi ifadesine göre, o dönemde bir YÖK üyesi tarafından kendilerine karar taslağının bir sureti iletilmiştir. Bu taslakta, Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'nün İstanbul'daki bir yükseköğretim kurumu ile birleştirilerek Marmara Üniversitesi'ne bağlı bir İlahiyat Fakültesine dönüştürülmesi öngörülmektedir. Benzer şekilde Samsun, Konya ve Kayseri'deki Yüksek İslâm Enstitülerinin de bulundukları veya yakın illerdeki üniversitelerle birleştirilerek fakülteye dönüştürülmesi kararlaştırılmıştır. Bu süreçte Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü'nün İstanbul ile birleştirilmesi ve İstanbul'da bir fakülteye dönüştürülmesi fikri, özellikle İstanbul mezunu olan ve İstanbul'un akademik geleneğini yakından tanıyan bazı meslektaşları tarafından da olumlu karşılanmıştır. Hatta bu görüşü benimseyen bazı akademisyenler, Enstitü'nün mevcut fiziki imkânlarıyla Bursa'da bağımsız bir fakülte olarak devam etmesinin güç olacağını ileri sürerek YÖK kararının desteklenmesi gerektiğini savunmuş ve bu doğrultuda vakıf yönetimi ile enstitü kurulları üzerinde etkide bulunmaya çalışmışlardır.

Buna karşılık Halis Ayhan, İstanbul'da bir İlahiyat Fakültesi

kurulmasının mümkün olduğunu ve isteyen öğretim üyelerinin oraya geçebileceğini ifade etmiştir. Ancak yedi yıllık bir eğitim geçmişine sahip, elli dönüm arazi üzerinde yeni binası inşa edilmekte olan bir yüksek din öğretimi kurumunun devlet eliyle kapatılmasını doğru bulmamıştır. Eğitim tarihi, devlet-millet güven ilişkisi ile din eğitiminin sürekliliği açısından bu yaklaşımı sakıncalı görmüş, farklı görüşlere saygı duymakla birlikte, Bursa’da en azından yüksekokul düzeyinde de olsa kurumun varlığını sürdürmesi gerektiğini savunmuştur. Bu doğrultuda YÖK ve ilgili kurulları ikna etmeye yönelik çalışmalarını kararlılıkla sürdürmüştür.

Bu süreçte bizzat kendi deyimiyle “Akif’in dediği gibi, say-ı medîd yapıyor, Allah’ın tevfikini istiyordum” anlayışıyla hareket ederek yalnızca meşru ve makul yolları kullanmaya özen göstermiştir. Aynı çerçevede hazırladığı ve *Türkiye’de Din Eğitimi* adlı eserinin 9. ekinde de yer alan rapor, ilgili tüm makamlara sunulmuştur.

Halis Ayhan, hazırladığı raporu hükümet üyelerine, konsey üyelerine ve YÖK Başkanı’na göndermiştir. Ayrıca dönemin Başbakan Yardımcısı olan merhum Turgut Özal ile Bursa’da bir görüşme gerçekleştirmiş; Bursalı vakıf yöneticileri ve iş insanlarıyla birlikte Millî Eğitim Bakanlığı, YÖK ve Konseyin gündemindeki raporu kendisine sunmuştur. Bu görüşmelerde, Yüksek İslâm Enstitülerinin bulundukları illerde fakülte olarak korunması gerektiği ifade edilerek sürece destek verilmesi talep edilmiştir.

Mezkûr doğrultudaki çalışmalar farklı platformlarda ısrarla sürdürülmüş, “41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname”nin yayımlanmasına kadar devam etmiştir. Sonuç olarak Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü hariç olmak üzere tüm enstitüler, bulundukları illerdeki üniversitelere bağlanarak ilahiyat fakültesine dönüştürülmüştür. Resmî Gazete’de kararın yayımlanmasıyla birlikte, yaklaşık iki yıl süren yoğun bir bekleyiş, nihayete ermiştir

2.1. Prof. Dr. Halis Ayhan’ın Din Eğitiminin Anayasal Sürecindeki Rolü ve 1981 Raporu

Halis Ayhan’ın eğitim anlayışı, sadece akademik üretimle sınırlı kalmamış; din eğitiminin kurumsal ve hukuki statüsünün

belirlenmesi, sistemin yapılaşmasında müessis bir irade ortaya koymuştur. Bu sorumluluk anlayışının en somut örneği, Türkiye'nin eğitim sisteminde önemli yapısal değişikliklerin görüldüğü 1981 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte, aralarında Ayhan'ın da bulunduğu Yüksek İslâm Enstitüsü yöneticileri ve öğretim üyeleri, din eğitiminin daha sistemli bir yapıya kavuşturulması amacıyla kapsamlı bir rapor hazırlayarak devletin üst makamlarına sunmuşlardır.

Söz konusu rapor, din eğitimi bireyin fıtrî bir ihtiyacı ve toplumsal bir gereklilik olarak tanımlamıştır. Metinde, bu ihtiyacın bilimsel ve pedagojik yöntemlerle devlet denetiminde karşılanmaması durumunda oluşabilecek boşluklara dikkat çekilmiştir. Raporda sunulan temel öneri; din bilgisi ve ahlâk derslerinin içerik olarak birleştirilerek, eğitimin her kademesinde zorunlu bir statüye kavuşturulmasıdır. Bu yaklaşım, din eğitimi laiklik ilkesiyle uyumlu, toplumsal bütünlüğü ve ortak ahlakî değerleri destekleyen bir mekanizma olarak konumlandırmıştır.

Aynı girişim, Türkiye'nin din eğitimi tarihindeki en önemli yapısal dönüşümlerden birine zemin hazırlamıştır. Halis Ayhan ve çalışma arkadaşlarının sunduğu bu gerekçeli rapor, 1982 Anayasası'nın hazırlık sürecinde de referans alınmış; sonuç olarak 24. madde ile "Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi" dersleri anayasal bir güvenceye kavuşmuştur. Raporun bizzat dönemin devlet başkanına takdim edilmesi ve gerekçelerin en üst karar merciine doğrudan arz edilmesi, meselenin akademik bir teklif olmanın ötesine geçerek bir devlet politikası olarak tescillenmesini sağlamıştır. Bu süreç, Ayhan'ın teorik birikimini bürokratik bir çıktıyla taçlandığı ve Türkiye'nin din eğitimi hafızasında belirleyici bir rol üstlendiği en kritik dönemlerden biridir.

2.2. Prof. Dr. Halis Ayhan'ın Akademik Gelişimi ve TDV İslâm Ansiklopedisi'ndeki Hizmetleri

Halis Ayhan'ın din eğitiminin yasal ve idari zeminde yapılandırılmasına yönelik daha önce zikredilen girişimleri, kurumların akademik dönüşüm sürecinde somut karşılıklarını bulmuştur. Nitekim bizzat idari sorumluluk üstlendiği Bursa Yüksek İslâm

Enstitüsü'nün 1982 yılında Uludağ Üniversitesi bünyesinde İlahiyat Fakültesi'ne dönüştürülmesiyle birlikte, üzerinde durduğu "akademikleşme" hedefi kurumsal bir statüye kavuşmuştur. Bu dönüşümün ardından müdürlük görevinden ayrılan Ayhan, mesaisini doğrudan akademik çalışmalara yönlendirmiş; fakülte-deki öğretim üyeliğinin yanı sıra Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyeliği gibi görevlerle sistemin işleyişine katkı sunmaya devam etmiştir.

Akademik tekâmülünü bu yeni kurumsal yapı içerisinde sürdüren Ayhan, 1983 yılında "İslamiyet'in Eğitimimize Getirdiği Değerler ve Türkler'in Eğitime Hizmetleri" başlıklı teziyle doktor unvanını almış; 1984 yılında ise yardımcı doçent kadrosuna atanmıştır. İlmi birikimini uluslararası bir perspektifle zenginleştirmek amacıyla 1987 yılında bir yıl süreyle Suudi Arabistan'da misafir öğretim üyesi olarak bulunmuştur. Yurda dönüşünde, elde ettiği idari ve akademik tecrübeyi Türkiye'nin kültür hayatına hizmet edecek daha geniş bir platforma taşımış; Ekim 1988'de Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Genel Müdürlüğü görevini kabul etmiştir.

İlmî ve idari kabiliyeti, onu yalnızca üniversite çatısı altında değil, aynı zamanda kültürel hafızamızın kurucu kurumlarından biri olan Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) İslâm Ansiklopedisi'nde de ön plana çıkarmıştır. Kurumun görevini de başarıyla ifa eden Ayhan, projenin kurumsallaşması ve yayım hayatına başlaması süreçlerini özveri ve büyük bir dikkatle yönetmiştir. Ansiklopedinin ilk fasikülü, kendisinin görev süresi içerisinde, 1988 yılında yayımlanarak bilim dünyasına sunulmuştur.

1991 yılının sonuna kadar bu önemli görevi sürdüren Ayhan, Ansiklopedi'nin temel çalışma disiplininin oluşmasına ve ilk ciltlerin hazırlık süreçlerine kıymetli katkılar sağlamıştır. Bu dönemdeki redaksiyon süreçleri, müelliflerle kurulan hassas ilişkiler ve yayım zorluklarının aşılmasında sergilediği akademik titizlik, ansiklopedinin kazandığı kurumsal kimliğin temel taşlarını oluşturmuştur. Ayhan bu müessesede yalnızca bir yönetici olarak kalmamış, aynı zamanda akademik birikimini doğrudan maddele-re yansıtarak ansiklopediye dokuz ayrı madde ve bölümle müellif olarak da ilmî katkı sunmuştur.

2.3. Marmara Üniversitesi Dönemi: Akademik Tekâmül ve Muallimlik İdeali

1991 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne geçiş yapan Halis Ayhan, akademik kariyerinin en verimli dönemlerinden birine bu çatı altında imza atmıştır. Ansiklopedi genel müdürlüğü gibi yoğun idari görevlerin ardından asli yuvası olan eğitim kürsüsüne dönen Dr. Ayhan, 1994 yılında doçentlik çalışmalarını tamamlamıştır. 1999 yılında ise sahadaki tecrübesini ve ilmî birikimini sistematik bir yapıya kavuşturduğu, alanın temel başvuru kaynaklarından biri olan “Türkiye’de Din Eğitimi” başlıklı çalışmasıyla profesörlük unvanını almıştır.

Halis Ayhan için akademik unvanlar, sadece ilmî birer mer-tebe/unvan değil en büyük tutkusu ve “en sevdiği mesleği” olan öğretmenliği daha nitelikli bir zeminde sürdürmenin aracı olmuştur. Marmara Üniversitesi bünyesinde Din Eğitimi Anabilim Dalı Başkanlığı gibi idari sorumluluklar da üstlenen Ayhan, bu süreçte sadece bir yönetici değil, her zaman talebeleriyle iç içe olan bir “hoca” kimliğiyle ön plana çıkmıştır. Bölüm başkanlığı döneminde, din eğitimi müfredatının geliştirilmesinden lisansüstü tezlerin niteliğine kadar pek çok alanda akademik ve toplumsal çalışmalara rehberlik etmiştir.

Bu dönemde yürüttüğü çalışmalar, üniversite duvarlarının ötesine geçerek toplumsal bir boyut kazanmıştır. Bir taraftan akademik disiplinin kurumsallaşması için teorik zemin inşa ederken, diğer taraftan okul sahasındaki muallimlerin sorunlarına çözüm arayan, din eğitiminin toplumdaki doğru algılanması için projeler geliştiren bir köprü vazifesi görmüştür. Onun için eğitim, sınıfta biten bir süreç değil, toplumun tamamına sirayet etmesi gereken bir hizmet alanı olmuştur.

3. Eğitim Politikalarında Bir Denge Unsuru: YÖK Üyeliği Süreci

Prof. Dr. Halis Ayhan'ın 28 Şubat 2005 tarihinde Bakanlar Kurulu kontenjanından Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Üyeliği'ne atanması, Türk eğitim sisteminin, idari ve yapısal tartışmaların odağında olduğu bir döneme tekabül etmiştir. “Katsayı uygulama-

ları”, “başörtü yasağı” ve yükseköğretimdeki benzer kısıtlamaların toplumsal ve akademik yansımalarının yoğun şekilde hissedildiği bu süreçte Ayhan’ın kurul bünyesindeki varlığı, eğitimde fırsat eşitliği ve akademik kapsayıcılık açısından kritik bir önem taşımıştır. Prof. Dr. Halis Ayhan, YÖK Üyeliği’ne atandığı gün, bu yeni görevi sadece bürokratik bir makam değil, ilahi bir takdir ve ağır bir mesuliyet olarak gördüğünü şu sözlerle ifade etmiştir:

“Meslek hayatımın bütün dönemlerinde... Allah’ın önemli görevler yüklediğini, bütün bilgi ve tecrübemi kullanarak bu görevin üstesinden gelmem gerektiği notunu düştüm. Dikkatli bir sorumluluk anlayışıyla Allah’tan yardım niyaz ettim.” Bu ifadeler, Ayhan’ın muallimlikten başlayan hizmet yolculuğundaki sürekliliğin en somut kanıtıdır. O, Türk din öğretiminde uzun süredir devam eden yapısal yanlışlıklara karşı bilgi ve tecrübesine güvenerek, en olumsuz şartlarda bile “ikna edici” ve “yapıcı” bir rol üstlenmeyi hedeflemiştir. En katı önyargılara sahip üyelerin bile kanaatlerini gözden geçirmelerini sağlayabileceğine dair beslediği bu “ümitli ve heyecanlı” duruş, kariyerindeki en büyük idari sınavını, bir derviş sabrı ve bir devlet adamı ciddiyetiyle karşıladığını göstermektedir.

Dönemin basın yayın organlarında bu atamanın, akademik unvanından ziyade doğrudan branşına vurgu yapılarak haberleştirilmesi, aslında o günkü eğitim bürokrasisinin din eğitimi disiplinine karşı mesafeli yaklaşımının bir yansıması olarak okunabilir. Ayhan bu makamda, belirli bir kesimin temsilcisi olmanın ötesinde, din eğitiminin bilimsel meşruiyetini ve bu alandaki öğrencilerin yükseköğretim sistemine tam entegrasyonunu savunan rasyonel bir duruş sergilemiştir.

Prof. Dr. Halis Ayhan’ın YÖK bünyesindeki en dikkat çekici çalışmalarından biri, 2007 yılında hazırlanan strateji raporuna “2007 Yükseköğretim Stratejisi Raporu Hakkında Görüş ve Önerilerim” olarak sunduğu resmi şerhtir. Bu belge, sadece kişisel bir itiraz değil, Türk eğitim sisteminin kronikleşmiş sorunlarına yönelik, akademik rasyonaliteyi ve pedagojik hakikatleri merkeze alan tarihi bir kayıt niteliğindedir. Ayhan, bu raporunda ideolojik kutuplaşmaların ötesine geçerek şu temel perspektifleri ortaya koymuştur.

Raporda dönemin en sancılı konularından biri olan katsayı adaletsizliğine karşı “pedagojik bir mukavemet” geliştirmiştir. Bu sorunu dinî veya siyasî bir polemik düzlemine hapsetmek yerine “ölçme-değerlendirme ilkeleri”, “dikey hareketlilik” ve “öğrenen merkezli eğitim” gibi evrensel kavramlarla ele almıştır.

İmam Hatip Liselerinin statüsü üzerinden yürütülen tartışmaları, Tevhid-i Tedrisat ilkesi ile temellendirmiştir. Bu okulların “ikinci kanal” veya “sistem dışı” bir yapı olarak tanımlanmasına kararlılıkla karşı çıkmış, bu tür dışlayıcı yaklaşımların bizzat Cumhuriyet’in eğitim yasalarına ve öğretim birliği ilkesine zarar verdiğini vurgulamıştır. Ayhan için İmam Hatip Liseleri bir alternatif değil, müfredatı ve hukuki dayanaklarıyla Millî Eğitim sisteminin asli, meşru ve ayrılmaz bir parçasıdır.

Prof. Dr. Halis Ayhan, başörtüsü gibi kılık-kıyafet kısıtlamalarını sadece dinî bir vecibe üzerinden değil, birey hürriyeti, eğitimde fırsat eşitliği ve demokratik katılım hakları çerçevesinde değerlendirmiştir. Bireyin kıyafet tercihini temel bir hürriyet olarak tanımlayan Ayhan, bu hakkın sınırını yalnızca kamu düzenini, genel ahlakı veya toplum sağlığını somut olarak bozma kriterine bağlamış; bu sınırları ihlal etmeyen her türlü tercihin eğitim hakkının önüne bir engel olarak dayatılmasına karşı çıkmıştır. Konuyu günümüz eğitim anlayışının vazgeçilmez ilkeleriyle ilişkilendirerek, devletin asli görevinin her ferdin kendi kimliğiyle eğitim sürecine katılımını güvence altına almak olduğunu vurgulayan bu yaklaşımıyla, hakkaniyeti önceleyen müdahil bir akademisyen profili ortaya koymuştur.

2009 yılında Yükseköğretim Kurulu’ndaki görev süresini tamamlayan Prof. Dr. Halis Ayhan, hem kurumsal misyonunu yerine getirmiş olmanın huzuruyla hem de sağlık durumunun getirdiği hassasiyetle asli yuvası olan Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı hocalığına geri dönmüştür. Bu dönemde birikimini akademik dünyaya aktarmaya devam eden Ayhan, özellikle lisansüstü düzeyde yürüttüğü çalışmalarla din eğitimi alanında nitelikli akademisyenlerin yetişmesine öncülük etmiştir.

Eğitimcilik heyecanını hiçbir zaman yitirmeyen Halis Ayhan

Hoca, sadece Marmara Üniversitesi dersleri ile sınırlı kalmamış; İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi bünyesinde verdiği derslerle ve İstek Vakfı Mütevelli Heyeti Üyeliği gibi idari sorumluluklarla eğitim dünyasına katkı sunmaya devam etmiştir. Sağlığının elverdiği son ana kadar “öğretmenlik” kimliğini her şeyin üstünde tutan bu değerli eğitimci, ömrünü vakfettiği eğitim davasına, gerek kürsüde gerekse mütevelli heyetlerinde bir rehber ve bilge bir hoca olarak hizmet etmeyi sürdürmüştür.

Sonuç: Prof. Dr. Halis Ayhan’ın Türk Maarifine Katkıları

Halis Ayhan’ın ilkokul yıllarından itibaren belirginleşen öğrenme, araştırma ve bilgiye ulaşma iştiağı, onun eğitim hayatının yönünü tayin eden temel unsurlardan biri olmuştur. Bu güçlü ilgi ve merak, kendisini Yozgat’taki ilk eğitim ortamlarından başlayarak Kayseri İmam Hatip Okulu’na yönlendirmiştir. Yetiştirdiği çevrede örgün ve yaygın din eğitimi alanında karşılaştığı nitelikli eğitim imkânları ve olumlu yönlendirmeler, onun ilmî ve meslekî gelişiminde belirleyici bir rol oynamıştır. Bu süreçte edindiği bilgi birikimi ve kazandığı disiplin, ilerleyen yıllarda din eğitimi alanına yapacağı katkıların da zeminini hazırlamıştır.

Halis Ayhan’ın genç yaşlarda edindiği müftülük tecrübesi, onun din eğitimi alanına yönelmesinde önemli bir zemin hazırlamış; bu birikim, Konya Yüksek İslâm Enstitüsü’nde sürdürdüğü yükseköğrenim sürecine yön vermiştir. Enstitüdeki talebelik yıllarında “Aydın Fikirler” çevresi ve talebe cemiyeti başkanlığı gibi görevler üstlenmesi, onun iletişim becerilerini geliştirmiş; aynı zamanda idarecilik vasfının erken dönemlerde şekillenmesine katkı sağlamıştır. Bu dönemde kütüphane kullanımı, ders disiplini ve öğrenci-hoca ilişkileri konusundaki olumlu yaklaşımları kendisine rehber edinen Ayhan, özellikle hocası Muhammed Tayyip Oki’nin etkisiyle akademik araştırmaya yönelmiş; ilme bakış açısını derinleştirerek hayatı boyunca bu istikametten ayrılmamıştır. Kendi ifadesiyle “iyi, doğru ve güzel olanı alma” prensibi, onun hem ilmî hem de meslekî duruşunun temelini oluşturmuştur.

Çorum’daki öğretmenlik yılları ve kısa sürede üstlendiği okul müdürlüğü görevi ise, birikiminin sahadaki yansıması olmuştur.

Halis Ayhan, bu süreçte yalnızca görev tanımıyla sınırlı kalmamış; insana, öğrenciye, devlete ve millete bakış açısını eğitim faaliyetlerine yansıtarak kalıcı ve örnek bir öğretmenlik ve idarecilik anlayışı ortaya koymuştur. Ona göre öğretmenlik, öğrencinin sadece akademik gelişimiyle değil; ekonomik, sosyal ve psikolojik yönleriyle de ilgilenmeyi gerektiren bütüncül bir sorumluluktur. İdarecilik anlayışında ise, devlet ile millet arasında sağlıklı bir denge kurmak, eğitim kurumlarını etkin bir şekilde yönlendirmek ve karşılaşılan sorunlara çözüm odaklı yaklaşmak temel ilkesi olmuştur. Bu yönüyle Ayhan, hem öğretmenlikte hem de yöneticilikte, uzun yıllar etkisini sürdüren güçlü ve örnek bir model ortaya koymuştur.

İlim, eğitim ve idarecilik alanlarında farklı kurumlarda sürdürdüğü çok yönlü çalışmaları, kamu hizmetinin en üst düzeylerinden biri olan Yükseköğretim Kurulu Üyeliği ile taçlanmış. Türkiye'nin önemli dönüşüm süreçlerinden birine denk gelen bu dönemde üstlendiği görev, yalnızca idarî bir sorumluluk değil; aynı zamanda eğitim politikalarının şekillenmesinde ona etkin rol alma imkânı sunmuştur. Bu süreçte de, sahip olduğu ilmî birikim, kurumsal tecrübe ve değer temelli yaklaşımıyla dikkat çeken Ayhan, farklı görüş ve uygulamaların bulunduğu ortamlarda ilkeli ve dengeli bir tutum sergilemiştir. Doğru bildiği hususları kararlılıkla savunmuş; meseleleri yakından takip ederek çözüm odaklı bir anlayışla çalışmalarını sürdürmüştür.

Görev anlayışını mesai kavramıyla sınırlamayan Ayhan, üstlendiği her vazifede yüksek bir sorumluluk bilinci ve özveriyle hareket etmiş; eğitim alanına katkı sunmayı bir kamu görevi olmanın ötesinde, süreklilik arz eden bir hizmet olarak değerlendirmiştir. Bu yönüyle hem idarî hem de ilmî sahada istikrarlı ve etkili bir duruş sergileyerek Türk yükseköğretim sistemine anlamlı katkılarda bulunmuştur. İnandığı değerleri hayatına bütünüyle yansıtan ve bu suretle yaşantısıyla örneklik teşkil eden Prof. Dr. Halis Ayhan, ömrü boyunca sağlığı elverdiği ölçüde öğrenmeye, öğretmeye ve öğrendiklerini hayata aktarmaya devam etmiştir. Bu istikamet üzere sürdürdüğü bereketli ömrünü, 23 Mayıs 2025 tarihinde tamamlayarak ebedî âleme irtihal etmiştir.

Sadece bir kısmını ele aldığımız bu hayat öyküsü, bizatihi kıymetli olması yanında; bireysellik/şahsiyet örgüsü her cihetten tekâmül etmiş bir insanın toplumsal hayatta oluşturduğu dönüşüm ve açılımları somut bir şekilde gözlerimiz önüne sermesi bakımından da özel bir öneme sahiptir. Bu da merhum hocamla birlikte mensubu olduğumuz din eğitimi sahasının önemini bir kez daha vurgulayan bir husustur. Ruhu şâd olsun.

Kaynakça ve Eserleri

Yüzyılın Şahitleri: Prof. Dr. Halis Ayhan 1-4. <https://www.youtube.com/watch?v=7V2QGMAZGQ>
Bezm-i Alim: Prof. Dr. Halis Ayhan <https://www.youtube.com/watch?v=QflFAi8qMgg> İlahiyat Vefa Dersleri Prof. Dr. Halis Ayhan https://www.youtube.com/watch?v=afn_Wb0afh0
Erkul, Mübarek. "Halis Ayhan Hayatı Eserleri ve Eğitim Görüşleri". İs-

tanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

“Halis Ayhan, Türkiye’nin Yüksek Öğretim Stratejisi Raporu Hakkındaki Görüş ve Önerilerim”. Türkiye’nin Yükseköğretim Stratejisi. Ankara: YÖK, 2007.

Yürüdüğü Yolda İz Bırakan Prof. Dr. Halis Ayhan. *İdrak Dergisi*. 16 Özel Sayı. (2018).

Kitap

Ayhan, Halis - Öcal, Mustafa - Hökelekli, Hayati. *Ortaokullar için Ahlâk Bilgisi*. İstanbul: Damla Yayınları, 1979.

Ayhan, Halis. *Eğitime Giriş ve İslâmiyet’in Eğitime Getirdiği Değerler*. İstanbul: Damla Yayınları, 1982.

Ayhan, Halis. *Eğitim Bilimine Giriş*. İstanbul: Şule Yayınları, 1995.

Ayhan, Halis. *Din Eğitimi ve Öğretimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 3. Basım. 1997.

Ayhan, Halis. *Türkiye’de Din Eğitimi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1999.

Ayhan, Halis - Yavuz, Hilmi - Çelebi, İlyas - Akyol, Taha - Kaya, Mahmut. *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar II*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 1999.

Ayhan, Halis - Oğuz, Orhan - Oktay, Ayla. 21. *Yüzyılda Eğitim ve Türk Eğitim Sistemi*. İstanbul: Sedar Yayınları, 2001.

Ayhan, Halis. *Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Roller*. Ankara: MEB, 2003.

Ayhan, Halis - Hökelekli, Hayati - Mehmedoğlu, Yurdagül - Öcal, Mustafa - Ekşi, Halil. *Din ve Ahlâk Eğitim Öğretimine Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.

Ayhan, Halis - Dodurgalı, Abdurrahman - Köknel, Özcan - Yavuzer, Haluk - Kulaksızoğlu, Adnan - Ekşi, Halil. *Çocuk ve Ergen Eğitiminde Anne Baba Tutumları*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Sürelî Yayın

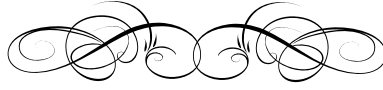
“Ailede Din Eğitimi”. *Diyanet Dergisi* 10/114-115. (Kasım-Aralık 1971), 409-413.

“Allah’a İman Öğretimi”. *Diyanet Dergisi* 30. (Haziran 1993), 28-31.

“Anayasa’nın 24. Maddesi Işığında Din Eğitiminde Yeni Arayışlar”. *Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu*. Sakarya: 2002, 101-113.

- "Bursa Yüksek İslam Enstitüsü Açılış Konuşması (28 Kasım 1975)". *Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9. (2000), 1-2.
- "Cem'iyet-i İlmiyye-i İslâmiyye". *DİA*. 7/332-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış: Atatürk'ün İslam Dini ve Din Eğitimi Hakkındaki Görüşleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2002), 5-27.
- "Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimine Genel Bir Bakış". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı*. (1999), 237-254.
- "Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi". *Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikaları Sempozyumu*. İstanbul: 7-9 Aralık 2005, 1-7.
- "Çocuklara İman Öğretimi ve İbadet Eğitimi". *Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Roller - I*. Ankara: 2003, 261-308.
- "Çocuklara, Allah ve Peygamber'e İman Öğretimi". *Ebedi Risalet* 2. (İzmir: 1993), 269-286.
- "Dârüşşafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/7-9. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.
- "Din Eğitimi Uygulamalarının Tarihi ve Hukuki Temelleri". *AB Sürecinde 'Eğitimde Reform İhtiyacı' Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ankara: 9-10 Ekim 2004, 191-210.
- "Din Eğitiminin Psikolojik Temelleri". *Evin Okula Yakınlaşması ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretiminin Başlıca Meseleleri*. *Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri*. Ankara: 8-10 Nisan 1988, 341-345.
- "Eğitim ve Öğretimde Batılılaşma". *DİA*. 5/158-162. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- "Eğitimde Din Eğitim ve Öğretiminin Rolü". *İslam Medeniyeti*. (Ocak 1973), 17-20. 1999.
- "İmam Hatip Liseleri'nin Eğitim-Öğretim Sistemi ve Bu Liselerin Mevcut Sorunları". *Kuruluşunun 43. Yılında İmam Hatip Liseleri*. İstanbul: 1995, 11-19.
- "İmam Hatip Lisesi Öğrenci ve Ailelerinin Psikolojik ve Sosyolojik Durumları/Evin Okula Yakınlaşması ve Değişen Anne-Baba Roller Projesi Örneği". *İmam Hatip Liselerinde Eğitim ve Öğretim*. (Nisan 1973), 7-10. İstanbul: 2005, 73 - 78.
- "İslam'a Göre Çocukların Din Eğitimi". *Batı Avrupa Türkleri/F. Almanya'da 30. Yıl*. Frankfurt: 1992, 101-107.
- "İslamiyet'in Eğitime Getirdiği Değerler". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 5. (1998), 57-74.

- “İslamiyet’in Fert ve Aile Açısından Getirdiği Eğitim Değerleri”. *Diyanet Gazetesi* 270-271. (1-15 Ekim 1981).
- “Kur’an ve Sünnet’e Göre Kadının Eğitim ve Öğretimi”. *Kur’an Araştırmaları Vakfı*. Bursa: 17 Aralık 1994.
- “Kur’an’da Eğitim Esasları”. *Kur’an Araştırmaları Vakfı*. Bursa: 17 Aralık 1993.
- “Milli Birlik Açısından Gençlik ve Eğitim”. *Diyanet Gazetesi Gençlik Özel Sayısı* 316-317. (1985), 18-20.
- “Örgün Eğitimdeki Din Kültürü ve Ahlâk Öğretiminin Müfredat Programlarının Geliştirilmesi”. *Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim - Öğretiminin Problemleri Sempozyumu*. Kayseri: 1-2 Mayıs 1997, 211-226.
- “Ruh Sağlığı Açısından İman ve İbadet”. *Ramazan Çadırında İrfan Sofrası/ Açıkoturum ve Konferanslar*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi 1998, 53-63.

YOZGATLI HÂFİZ İBRÂHİM B. AHMED:
TERCEME-İ KİTÂBÜ'L-ÂY VE'S-SÜVER
(1289/1871)

Ahsen YILMAZ*

Oghız Najmaaldeen Suliman SULIMAN**

Giriş

Yozgat, Anadolu'nun ilmî ve tasavvufî hayatında önemli bir yere sahip merkezlerinden biri olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte birçok âlim ve gönül insanı yetiştirmiştir. Medrese geleneği ve tasavvufî birikimle şekillenen bu ilmî çevre, özellikle Kur'ân ilimleri alanında dikkate değer bir üretim ortaya koymuştur. Bununla birlikte, taşra merkezlerinde üretilen ilmî eserlerin, merkezî ilmî gelenek içerisindeki konumuna dair çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, Yozgat gibi bölgesel ilim merkezlerinin ilmî katkılarının yeterince görünür olmamasına yol açmaktadır. Kur'ân ilimleri literatüründe özellikle 'adedü'l-ây ve sûrelerin tertibi, kelime ve harf sayıları gibi konu-

* Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, ahsen.yilmaz@omu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-9546-9551.

** Dr. Öğr. Gör., Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı, onajmaldeensuliman-suliman@mku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-5393-1728.

lar erken dönemlerden itibaren ele alınmış; başta kıraat imamları olmak üzere birçok âlim bu sahada müstakil eserler kaleme almıştır. Ancak söz konusu birikimin Osmanlı taşrasındaki yansımaları ve Türkçe telif geleneği içerisindeki örnekleri sınırlı biçimde incelenmiştir. Bu bağlamda, Yozgatlı âlimlerin kıraat ve tecvîd sahasındaki faaliyetleri, ilmî süreklilik ve gelenek aktarımı açısından ayrıca değerlendirilmeyi gerektirmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Yozgat'ın Kur'ân ilimleri sahasındaki katkılarını ortaya koymak ve bölgesel ilmî üretimi merkez-çevre ilişkisi bağlamında yeniden değerlendirmektir. Araştırmanın odak noktasını, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu'nda (nr. 02482-001) kayıtlı bulunan *Terceme-i Kitâbü'l-Ây ve's-Süver* adlı yazma eser oluşturmaktadır. Hicrî 1289 (1872–1873) tarihinde Yozgatlı Hâfız İbrâhim b. Ahmed tarafından istinsah edilen bu eser, sûre ve âyetlerin sayıları, kelime ve harf adetleri ile kıraat farklılıklarını ele alan kapsamlı bir çalışmadır.

Araştırma, nitel bir yöntem çerçevesinde yürütülmüş olup, metin merkezli inceleme, içerik analizi ve karşılaştırmalı değerlendirme teknikleri kullanılmıştır. Eserin fiziksel özellikleri, istinsah tarihi ve müstensihi dikkate alınarak tarihsel bağlamı ortaya konulmuş; metinde yer alan rivayetler, kıraat farklılıkları ve teknik veriler klasik literatürle mukayeseli olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca eserin Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olması, ilmî bilginin yerel dil aracılığıyla aktarımı bakımından ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınmıştır.

İncelenen *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver* tercümesi, Osmanlı taşrasında Kur'ân ilimlerinin yalnızca teorik düzeyde değil, aynı zamanda pedagojik bir anlayışla öğretildiğini göstermektedir. Eserde sûrelerin nüzü'l yerleri, âyet sayılarındaki Kûfî ve Basrî ihtilaflar, kelime ve harf sayıları gibi teknik bilgilerin sistematik biçimde sunulması, müellifin kıraat ve tecvîd alanındaki birikimini ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin hem Arapça hem de Osmanlı Türkçesiyle, yer yer nazım formunda aktarılması ise, eserin öğretim amaçlı bir metin olarak tasarlandığını göstermektedir.

Metinde dikkat çeken bir diğer husus, Kur'ân'ın faziletine dair medhiyeler, dua ve münâcâtların ilmî içerikle birlikte sunulması-

dır. Bu durum, eserin yalnızca teknik bir risale olmayıp aynı zamanda tasavvufî ve ahlâkî bir perspektif taşıdığını ortaya koymaktadır. Kur'ân'a hizmetin uhrevî mükâfatına yapılan vurgu, dönemin dinî zihniyet dünyasını yansıtan önemli bir göstergedir.

Eserde yer alan rivayetlerin bir kısmının isnad bakımından zayıf olmasına rağmen müellif tarafından açıkça değerlendirilmesi, klasik dönemde rivayet kullanımına dair metodolojik bir esnekliğe işaret etmektedir. Bu durum, özellikle fazilet ve teşvik bağlamında kullanılan rivayetlerin, ilmî tenkitten ziyade didaktik amaçlarla tercih edildiğini göstermektedir.

Harflerin sayısı, noktalı ve noktasız harflerin tespiti, hemze ve şedde gibi unsurların istatistikî olarak ele alınması, eserin teknik yönünü güçlendirmekte ve kıraat ilimleriyle olan doğrudan ilişkisini ortaya koymaktadır. Ayrıca ebced hesapları ve kaside formunda sunulan bölümler, dönemin ilmî ve edebî anlayışını yansıtan önemli veriler sunmaktadır.

Eserin İncelemesi

Eserin 1289/1871 yılında tamamlanmış olması, Yozgatlı Hâfız İbrâhim b. Ahmed'in bu tarihte hayatta bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, müellifin hayatına dair ayrıntılı biyografik bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak müellif, eserinde kendisini Ebû'l-Feth Sultan Mehmed Camii imamı olarak tanıtmakta; bu ifade, onun görev yaptığı kurumu belirleme açısından önemli bir ipucu sunmaktadır. Nitekim arşiv kayıtları incelendiğinde, 19 Mart 1856 tarihli bir belgede "Sultan Mehmed Hân Camii imâm-ı sâni es-Seyyid Hâfız İbrâhim Efendi" şeklinde bir kayda rastlanmıştır. Söz konusu kayıt, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Evkâf defterlerinde yer almakta olup, müellifin belirtilen tarihlerde camide imamlık görevinde bulunduğunu teyit etmektedir.¹

Öte yandan, Bâb-ı Âlî'den sadır olan ve Hicrî 1293 tarihli (1876) bir diğer arşiv belgesi, müellifin meslekî faaliyetlerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Buna göre, Dârümuallimîn

¹ BOA.EV.d... 15994, 12 Receb 1272 [19 Mart 1856].

sıbyanında yetiştirilecek muallimlere Kur'ân-ı Kerîm kıraati ve usûl-i tecvîd talimi maksadıyla, daha önce Davudpaşa civarında Dârülmuallimât adıyla açılan mektepte eğitim görmekte olan talebelere ders vermek üzere, Fatih Camii Şerîfi imâm-ı sânisî Hâfız Ahmed Efendi'nin görevlendirilmesi gündeme gelmiştir. Mekteb-i mezkûr müdürlüğünün bu husustaki takriri Meclis-i Maârif'e havale edilmiş; yapılan değerlendirmede söz konusu zatın ehliyet ve kifayetinin meclisçe malum olduğu belirtilerek, aslında Dârülmuallimîn sıbyan bünyesinde istihdam edilmesinin daha uygun olacağı ifade edilmiştir. Bu çerçevede, Hâfız Ahmed Efendi'nin Dârülmuallimîn sıbyanında kıraat hocası olarak görevlendirilmesine ve uhdesinde bulunan merkez muavinliği vazifesinin başka birine tevdi edilmesine karar verilmiştir.

Ayrıca, aynı belgeden anlaşıldığı üzere, 1293 senesi Maârif bütçesinin ilgili tertibinden karşılanmak üzere, Mart ibtidâsından itibaren kendisine aylık iki yüz elli kuruş maaş tahsis edilmesi; buna mukabil merkez muavinliği maaşının ise şimdilik mevkuf tutulması uygun görülmüştür. Meclis-i Maârif'in bu kararı, irade-i aliye arz edilerek gereğinin Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi istenmiştir.

Bu veriler birlikte değerlendirildiğinde, Yozgatlı Hâfız İbrâhim b. Ahmed'in yalnızca cami imamlığıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Osmanlı eğitim kurumları içerisinde kıraat ve tecvîd öğretimiyle de aktif olarak meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müellifin, XIX. yüzyıl Osmanlı ilmî ve tadrîsî geleneği içinde hem dinî hizmet hem de eğitim faaliyetlerini birlikte yürüten bir şahsiyet olduğu söylenebilir.²

Müellifin eseri, 1-33 varaklar arasında kayıtlı olup toplam 33 varaktan oluşmakta ve her yaprakta 16 satır bulunmaktadır. İlk iki varakta ağırlıklı olarak eserin mahiyetine, telif amacına ve dinî-manevî muhtevasına dair açıklamalarda bulunmaktadır. Bu kısım, klasik Osmanlı ilim geleneğinin karakteristik özelliklerini yansıtan, dinî ve ahlâkî içerikli rivayetler üzerinden bireyin manevî gelişimini konu edinen bir giriş niteliğindedir. Müellif, geçmiş

² BOA.MF.MKT. 50/26, 6 Receb 1294 [17 Temmuz 1877].

âlimlerin sözlerine ve rivayetlere yer vererek okuyucuya sahih inanç, ibadet ve ahlâk anlayışını kazandırmayı hedeflemekte; ilim öğrenmenin önemi, sâlih amelin gerekliliği ve dinî sorumlulukların ihmal edilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Üslup itibarıyla metin, nasihatnâme ve rivayet geleneğinin belirgin unsurlarını taşımakta; didaktik ve irşad edici bir karakter arz etmektedir.

Bu bağlamda müellif, dualarında cihad edenler, ictihad ehli âlimler, talebeler, müfessirler, muhaddisler, mücevvidler, salih kimseler ve Allah'a yönelen müminlerle birlikte Osmanlı padişahlarına da yer vermekte; özellikle Fâtih Sultan Mehmed'i anarak İslâm'ın izzet ve nusreti için dua etmektedir. Metinde ayrıca, bu dualara iştirak eden kimseler için ilâhî mükâfat temennisi dile getirilmekte ve bu yönüyle eser, kolektif bir dua ve temenni dili de içermektedir. Müellif, kendisini "kurrâ arasında davet edici, ihlas sahibi, fakir bir hâfız" olarak nitelendirmekte; tevazu vurgusuyla kaleme aldığı bu nazmın bir hizmet niyeti taşıdığını ifade etmektedir. Nitekim eserin ilk varaklarında besmele, hamde ve salve ile giriş yapılmakta; devamında yer alan münâcât bölümünde Allah'tan yapılan hizmetin kabulü ve daimî olması niyaz edilmektedir.

Metnin devamında müellif, İslâmî ilimler çerçevesinde özellikle Kur'ân tilâveti, kıraat usulleri ve tecvîd ilminin doğru öğrenilmesi üzerinde durmaktadır. Bu kapsamda, hatalı okuma ve yanlış uygulamalardan sakındırma amacı güdülmekte; doğru telaffuz, rivayet zincirine bağlılık ve ilmî disiplinin korunması ön plana çıkarılmaktadır. Müellifin yer yer belirli âlimlere atıfta bulunması, metnin otorite temelli klasik ilim geleneği içerisinde şekillendiğini göstermektedir. Bu yönüyle eser, okuyucuya dinî ilimlerde sağlam bir temel kazandırmayı, doğru yöntemi öğretmeyi ve ilmî hatalardan kaçınmayı hedefleyen öğretici ve uyarıcı bir mahiyet arz etmektedir.

Eserde ayrıca "Medh-i Kur'ân-ı Kerîm" başlığı altında Kur'ân'a dair bir methiye yer almakta; Kur'ân'ın ilâhî kelâm oluşu, ona hizmet edenlerin dünya ve âhirette mükâfatlandırılacağı ve Kur'ân'ın kıyamet günü şefaatçi olacağı vurgulanmaktadır. Müellif, Kur'ân'a tecvîd üzere riayet ederek okuyan kimselerin ilâhî rızaya erişece-

ğini ve yüksek derecelerle mükâfatlandırılacağını ifade etmekte; bu inanç ve ümit çerçevesinde eserini kaleme aldığını belirtmektedir. Nitekim esere *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver* adını vermesinin arka planında da bu manevî motivasyonun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Müellif, telif sebebini açıklarken hocası olarak nitelediği, “evliyanın şeyhi, şeyhü’ş-şüyûh ve kurrânın önderlerinden” olarak tavsif ettiği Gazi Murad Han Camii imamı Muhammed Efendi’nin ilmî ve kıraat sahasındaki yetkinliğinden etkilendiğini ifade etmektedir. Onun tecvîd ve kıraat ilmindeki temayüzü ve talebe yetiştirme gayreti, müellif üzerinde derin bir tesir bırakmış; bu etki, söz konusu eserin kaleme alınmasında belirleyici bir unsur olmuştur.³

Müellif, Galata Sarayı’nda Bayezid Han-ı Velî Mescidi’ne tayin edildiğini ve burada Enderun talebelerine tecvîd öğretmeye gayret ettiğini ifade etmektedir. Talebelerin her birinin ilme rağbet ettiğini ve öğrenmeye istekli olduklarını gözlemlediğini belirten müellif, bu durumdan derinden etkilendiğini dile getirmektedir. Nitekim bu etkiyle, bir gün dahi okuyup yazmadan durmadığını; eline geçen her bilgiyi kayda geçirerek talebelerle paylaşmaya özen gösterdiğini ifade etmektedir. Amacının, bu bilgilerin fayda sağlaması ve ilmin boşa gitmemesi olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, eserinin ardından bir müminin kendisi için Fâtiha okumasını temenni ettiğini, adının anılmasının ise kendisi için bir önem taşımadığını belirtmektedir. Müellife göre Kur’ân’a hizmet eden kimse, dünya ve âhirette saadete erişir ve Kur’ân onun için şefaâtçi olur. Eserde yer alan ifadelerden, müellifin tevazu sahibi olduğu, eserini riyadan uzak bir niyetle kaleme aldığı ve kusurlarını da beşerî bir eksiklik olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Allah’tan, Kur’ân ile ünsiyetin hem dünyada hem kabirde devam etmesini niyaz etmekte ve sözlerini “Ey Hüseyinî, artık sadede gel ve yazmaya başla” şeklindeki bir hitapla tamamlamaktadır.

“Beyân-ı Manzûme” başlığı altında müellif, tecvîd alanında Türkçe yazılmış eserleri araştırdığını, ancak bu sahada yeterli bir çalışma bulamadığını ifade etmektedir. Böyle bir eserin bulunma-

³ 2. Varak.

sı hâlinde ondan istifade edebileceğini belirten müellif, bu eksiklik sebebiyle kendi eserini kaleme almaya karar verdiğini ve bu doğrultuda *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver* adlı çalışmayı telif ettiğini belirtmektedir. Allah'ın yardımıyla bu eseri tamamlamayı ümit ettiğini de özellikle vurgulamaktadır.

“Beyân-ı İsm-i Müellif *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver*” başlığı altında ise müellif, eserin ilmî silsilesine yer vermektedir. Buna göre Ebu'l-Kâsım Ömer b. Muhammed b. Abdülkâfî, ilmi Ebu'l-Hasen Muhammed b. Ali b. Abdullah el-Fâris'ten; o da Ebu Bekir b. Ahmed b. el-Hüseyn b. Mihrân'dan almıştır. Ebu'l-Kâsım'ın bu silsile üzerinden aldığı ilmi aktardığı ifade edilmektedir.

Müellif, telif sebebini açıklamaya devam ederken, bir mecliste kendisine Kur'ân'da kaç sûre ve kaç âyet bulunduğu, sûrelerin Mekke ve Medine'de nazil olma durumlarının ne olduğu yönünde bir soru yöneltildiğini aktarmaktadır. Bu soruya cevap verme amacıyla söz konusu eseri kaleme aldığını belirtmiştir. Bu çerçevede eserinde sûre ve âyetlerin tamamının sayısını, ilk âyetlerini ve her sûrenin âyet adetlerini sistematik biçimde ele almıştır. Ayrıca sahabe ve tâbiîn görüşlerine müracaat ederek, hadislerle desteklenen bir araştırma yöntemi takip ettiğini ifade etmektedir.

Müellif, Arapça literatürde bu konuya dair eserler bulunduğunu, ancak Türkçe olarak kaleme alınmış bir çalışmaya rastlamadığını özellikle vurgular. Bu sebeple bilgileri Türkçe olarak nazım halinde sunmayı tercih ettiğini ve böylece ilmi daha anlaşılır kılmayı amaçladığını belirtir. Eserde Hemedânî ve Nesefî gibi âlimlerden nakillerde bulunulmakta; ayrıca Kûfîler ve Basralılar arasındaki ihtilaflara da yer verilerek mukayeseli bir yaklaşım sergilenmektedir. Müellif, bu açıklamaların ardından Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirerek sözlerini tamamlamaktadır.⁴ Ardından müellif, “Ey Hüseynî, al eline kalemi” diyerek söze başlar. İbn Abbâs'a göre Fâtiha Sûresi'nin Mekke'de, İbn Mücâhid'e göre ise Medine'de nazil olduğunu belirtir. Müellif, buraya kadar metni Osmanlı Türkçesi ile kaleme almış; 5. nüshada Fâtiha Sûresi konusuna geçerken Arapça ile devam etmiştir. Bu bölümde Arap-

⁴ 4. Varak.

ça olarak 5 beyit verilmiştir. Fâtiha Sûresi'nin yedi âyet, 25 kelime ve 122 harften oluştuğunu ifade eder. Besmele, âyetten sayılmadığında harf sayısı 122 olarak kalmakta; besmele Fâtiha'dan sayıldığında ise 29 kelime ve toplamda 141 harf olduğu belirtilmektedir. Harf sayısını 123 olarak kabul edenlerin ise (ملك) kelimesini (مالك) şeklinde okuyanlar olduğu ifade edilmekte ve bu bilginin Hemedânî'den alındığı belirtilmektedir. Yedi âyetin "Seb'u'l-mesânî" olarak isimlendirildiği de ayrıca vurgulanır.

Müellif, bu açıklamaların ardından yeniden Türkçe yazmaya devam eder ve yedi âyetten oluşan bu sûreyi "Seb'u'l-mesânî" adıyla anar. Sûrenin Mekke'de nazil olduğunu belirtir. Şeyh Kisâî ve İmam Âsım'ın "Mâlik" kelimesini elif ile okuduklarını, diğerlerinin ise elifsiz "Melik" şeklinde okuduklarını ifade eder. Ebû Hanîfe mezhebinde de kelimenin "مالك" şeklinde elif ile okunduğunu belirtir. Müellif, Arapça nazım hâlinde verdiği bilgileri Türkçeye de şiir olarak tercüme etmiştir.

Bakara Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 258, Basralılara göre ise 257 âyetten oluştuğunu belirtir. Kelime sayısının 6.121, harf sayısının ise 25.500 olduğunu ifade eder ve "Allahu a'lem" diyerek bu kısmı tamamlar. Buraya kadar Arapça olarak verdiği bilgileri daha sonra Osmanlı Türkçesiyle nazım hâlinde sunar. Âl-i İmrân Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 200 âyet, 3.480 kelime ve 14.525 harften oluştuğunu belirtir; önce Arapça verir, ardından Türkçe nazma çevirir.

Nisâ Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 176, Basralılara göre 175 âyet olduğunu; 3.480 kelime ve 14.520 harften oluştuğunu ifade eder. Aynı yöntemle önce Arapça, ardından Türkçe beyitlerle aktarır. Mâide Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 120, Basralılara göre 123 âyet olduğunu; 3.745 kelime ve 11.733 harften oluştuğunu belirtir. Hangi âyette ihtilaf varsa, bunu Türkçe nazımın sonunda ayrıca açıklar; Kûfe ve Basra arasındaki farkları beyitlerde gösterir.

En'âm Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 165, Basralılara göre 167 âyet olduğunu; 3.052 kelime ve 12.422 harften oluştuğunu belirtir. A'râf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğu-

nu, Kûfîlere göre 206, Basralılara göre 205 âyet olduğunu; 3.325 kelime ve 14.310 harften oluştuğunu ifade eder.⁵

Enfâl Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 75, Basralılara göre 77 âyet olduğunu; 1.231 kelime ve 5.294 harften oluştuğunu belirtir. İhtilaflı âyetleri nazım içinde ifade eder. Tevbe Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 129, diğerlerine göre 130 âyet olduğunu; 2.499 kelime ve 10.087 harften oluştuğunu belirtir. Yûnus Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 109 âyet olduğunu; 1.832 kelime ve 9.567 harften oluştuğunu ifade eder. Arapça olarak verdiği bilgileri Osmanlı Türkçesiyle nazma çevirir.

Hûd Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 123, Basralılara göre 124 âyet olduğunu; 1.925 kelime ve 9.605 harften oluştuğunu belirtir.⁶ Yûsuf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 111 âyet olduğunu; 1.776 kelime ve 7.166 harften oluştuğunu ifade eder. Ra'd Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 43, Basralılara göre 45 âyet olduğunu; 855 kelime ve 3.506 harften oluştuğunu belirtir. İbrâhim Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 52, Basralılara göre 53 âyet olduğunu; 881 kelime ve 3.434 harften oluştuğunu ifade eder. Hicr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 99 âyet olduğunu; 654 kelime ve 2.770 harften oluştuğunu belirtir. Nahl Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 128 âyet olduğunu; 1.841 kelime ve 7.707 harften oluştuğunu ifade eder.⁷

İsrâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 111, Basralılara göre 110 âyet olduğunu; 1.533 kelime ve 6.460 harften oluştuğunu belirtir. Kehf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 110, Basralılara göre 111 âyet olduğunu; 1.533 kelime ve 6.360 harften oluştuğunu ifade eder. Meryem Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, her iki görüşe göre 98 âyet olduğunu; 962 kelime ve 3.802 harften oluştuğunu belirtir. Tâhâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfîlere göre 135, Basralılara göre 137

⁵ 6. Varak.

⁶ 7. Varak.

⁷ 8. Varak.

âyet olduğunu; 1341 kelime ve 5242 harften oluştuğunu ifade eder. Enbiyâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 112, Basralılara göre 111 âyet olduğunu; 1.132 kelime ve 4.898 harften oluştuğunu belirtir.⁸

Hac Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 78, Basralılara göre 75 âyet olduğunu; 1.291 kelime ve 5.175 harften oluştuğunu belirtir. Mü'minûn Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 118, Basralılara göre 119 âyet olduğunu; 1.840 kelime ve 4.300 harften oluştuğunu ifade eder. Nûr Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 64 âyet olduğunu; 1.316 kelime ve 5.680 harften oluştuğunu belirtir. Furkân Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 77 âyet olduğunu; 882 kelime ve 3.783 harften oluştuğunu ifade eder.⁹

Şuarâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 227, Basralılara göre 226 âyet olduğunu; 1.292 kelime ve 5.542 harften oluştuğunu belirtir. Neml Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 93, Basralılara göre 94 âyet olduğunu; 1.149 kelime ve 4.999 harften oluştuğunu ifade eder. Kasas Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 88 âyet olduğunu; 1.441 kelime ve 5.008 harften oluştuğunu belirtir. Ankebût Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 69 âyet olduğunu; 980 kelime ve 4.175 harften oluştuğunu ifade eder. Rûm Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 60 âyet olduğunu; 816 kelime ve 3.534 harften oluştuğunu belirtir.¹⁰

Lokman Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 34 âyet olduğunu; 948 kelime ve 2.010 harften oluştuğunu ifade eder. Secde Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 30, Basralılara göre 29 âyet olduğunu; 380 kelime ve 1.518 harften oluştuğunu belirtir. Ahzâb Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 73 âyet olduğunu; 1.288 kelime ve 5.796 harften oluştuğunu ifade eder. Sebe' Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 54 âyet olduğunu; 883 kelime ve 4.502 harften oluştuğunu belirtir. Fâtır

⁸ 9. Varak.

⁹ 10. Varak.

¹⁰ 11. Varak.

Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 45 âyet olduğunu; 777 kelime ve 3.130 harften oluştuğunu ifade eder.¹¹

Yâsîn Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 83, Basralılara göre 82 âyet olduğunu; 729 kelime ve 3.000 harften oluştuğunu belirtir. Sâffât Sûresi için, 107. âyette geçen “وَقَدْ يَنْتَاهُ بِذَنْجٍ عَظِيمٍ” ifadesindeki “بِذَنْجٍ” lafzını sûrenin adı yerine kullandığını belirtir. Bunun sebebinin, bazı tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında sûrenin “Sûretü'z-Zebîh” adıyla anılması olduğunu ifade eder. Bu adlandırmanın el-Ca'berî tarafından zikredildiğini ve Muhammed Tâhir İbn Âşûr'un *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* adlı tefsirinde de yer aldığını belirtir. Bu sûrenin Kûfilere göre 182, Basralılara göre 181 âyet olduğunu; 832 kelime ve 3.856 harften oluştuğunu ifade eder.

Sâd Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfelilere göre 88, Basralılara göre ise 86 âyet olduğunu; kelime sayısının 782, harf sayısının ise 3.069 olduğunu belirtir. Zümer Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 75, Basralılara göre 72 âyet olduğunu; kelime sayısının 1.772, harf sayısının ise 4.708 olduğunu ifade eder.¹²

Mü'min Sûresinin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 85, Basralılara göre 82 âyet olduğunu; 1.199 kelime ve 4.700 harften oluştuğunu belirtir. Fussilet Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 54, Basralılara göre 52 âyet olduğunu; 776 kelime ve 3.350 harften oluştuğunu ifade eder. Şûrâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 53, Basralılara göre 55 âyet olduğunu; 860 kelime ve 383? harften oluştuğunu belirtir. Zuhruf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 89 âyet olduğunu; 833 kelime ve 3.400 harften oluştuğunu ifade eder.¹³

Duhân Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 59, Basralılara göre 57 âyet olduğunu; 346 kelime ve 1.431 harften oluştuğunu belirtir. Câsiye Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 37, diğerlerine göre 36 âyet olduğunu; 448 kelime ve

¹¹ 12. Varak.

¹² 13. Varak.

¹³ 14. Varak.

2.191 harften oluştuğunu ifade eder. Ahkâf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 35, diğerlerine göre 34 âyet olduğunu; 744 kelime ve 1.600 harften oluştuğunu belirtir. Muhammed Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 38, Basralılara göre 40 âyet olduğunu; 539 kelime ve 1.600 harften oluştuğunu ifade eder.¹⁴

Fetih Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 29 âyet olduğunu; 860 kelime ve 1.438 harften oluştuğunu belirtir. Hucurât Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 18 âyet olduğunu; 343 kelime ve 1.476 harften oluştuğunu ifade eder. Kâf Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 45 âyet olduğunu; 343 kelime ve 1.464 harften oluştuğunu belirtir. Tûr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 49, Basralılara göre 48 âyet olduğunu; 312 kelime ve 1.237 harften oluştuğunu ifade eder. Necm Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 62, Basralılara göre 61 âyet olduğunu; 360 kelime ve 1.405 harften oluştuğunu belirtir.¹⁵

Kamer Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 55 âyet olduğunu; 342 kelime ve 1.423 harften oluştuğunu ifade eder. Rahmân Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 72, Basralılara göre 76 âyet olduğunu; 351 kelime ve 1.636 harften oluştuğunu belirtir. Vâkıa Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 96, Basralılara göre 97 âyet olduğunu; 370 kelime ve 1.703 harften oluştuğunu ifade eder. Hadîd Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 29, Basralılara göre 28 âyet olduğunu; 544 kelime ve 1.476 harften oluştuğunu belirtir.¹⁶

Mücâdele Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 22 âyet olduğunu; 473 kelime ve 1.992 harften oluştuğunu ifade eder. Haşr Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 24 âyet olduğunu; 445 kelime ve 1.913 harften oluştuğunu belirtir. Mümtetine Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 13 âyet olduğunu; 348 kelime ve 1.510 harften oluştuğunu ifade eder. Saf Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, bazı rivayetlere göre Mekke'de de

¹⁴ 15. Varak.

¹⁵ 16. Varak.

¹⁶ 17. Varak.

nazil olduğu zikredilmekle birlikte ittifakla 14 âyet olduğunu; 221 kelime ve 1.126 harften oluştuğunu belirtir. Cuma Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 11 âyet olduğunu; 175 kelime ve 748 harften oluştuğunu ifade eder. Münâfikûn Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 11 âyet olduğunu; 180 kelime ve 799 harften oluştuğunu belirtir.¹⁷

Teğâbûn Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 18 âyet olduğunu; 141 kelime ve 194? harften oluştuğunu ifade eder. Talâk Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûflere göre 12, Basralılara göre 11 âyet olduğunu; 247 kelime ve 1.160 harften oluştuğunu belirtir. Müellif burada dikkat çekerek, âyet sayılarının Kûfe ve Basra'ya göre değiştiğini, ancak kelime ve harf sayılarının değişmediğini; bunun sebebinin bazılarının besmeleyi âyetten saymaması olduğunu ifade eder. Tahrîm Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 12 âyet olduğunu; 249 kelime ve 1.060 harften oluştuğunu belirtir. Mülk sûresinin ittifakla 30 âyet olduğunu; 335 kelime ve 1.313 harften oluştuğunu ifade eder.

Müellif, "Nûn Sûresi" olarak isimlendirdiği sûrenin Kalem Sûresi olduğunu belirtir. Kalem Sûresi'nin, başındaki mukatta' harf sebebiyle "Sûretü Nûn" veya "Sûretü Nûn ve'l-Kalem" olarak da adlandırıldığını ifade eder. Sûrenin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 52 âyet olduğunu; 300 kelime ve 1.256 harften oluştuğunu belirtir.¹⁸

Hâkka Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûflere göre 52, Basralılara göre 51 âyet olduğunu; 256 kelime ve 1.480 harften oluştuğunu ifade eder. Meâric Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 44 âyet olduğunu; 216 kelime ve 861 harften oluştuğunu belirtir. Nûh Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûflere göre 28, Basralılara göre 29 âyet olduğunu; 224 kelime ve 959 harften oluştuğunu ifade eder. Cin Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 28 âyet olduğunu; 285 kelime ve 959 harften oluştuğunu belirtir. Müzzemmil Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğu-

¹⁷ 18. Varak.

¹⁸ 19. Varak.

nu, Kûfilere göre 20, Basralılara göre 19 âyet olduğunu; 258 kelime ve 838 harften oluştuğunu ifade eder.¹⁹

Müddessir Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 56 âyet olduğunu; 255 kelime ve 1.010 harften oluştuğunu belirtir. Kıyâme Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 40, Basralılara göre 39 âyet olduğunu; 199 kelime ve 652 harften oluştuğunu ifade eder. Müellif, Dehr Sûresi olarak isimlendirdiği sûrenin İnsan Sûresi olduğunu belirtir; bu sûrenin "Sûretü'd-Dehr", "Hel Etâ 'ale'l-insân" ve "Sûretü'l-Ebrâr" gibi isimlerle de anıldığını ifade eder. Bu isimlendirmelerin sûrenin ilk âyetinde geçen "dehr" lafzına dayandığını belirtir ve ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ﴾ âyetini zikreder. Sûrenin Medine'de nazil olduğunu, bazı müfessirlerin Mekke'de nazil olduğunu da ifade ettiğini; ittifakla 31 âyet, 242 kelime ve 1.054 harften oluştuğunu belirtir.

Mürselât Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 50 âyet olduğunu; 181 kelime ve 816 harften oluştuğunu ifade eder. Nebe Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 40, Basralılara göre 41 âyet olduğunu; 173 kelime ve 750 harften oluştuğunu belirtir. Nâziât Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 46, Basralılara göre 45 âyet olduğunu; 179 kelime ve 773 harften oluştuğunu ifade eder.²⁰

Abese Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 42, Basralılara göre 41 âyet olduğunu; 133 kelime ve 533 harften oluştuğunu belirtir. Tekvîr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 29 âyet olduğunu; 104 kelime ve 433 harften oluştuğunu ifade eder. İnfitâr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 19 âyet olduğunu; 80 kelime ve 326 harften oluştuğunu belirtir. Mutaffifîn Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 36 âyet olduğunu; 169 kelime ve 730 harften oluştuğunu ifade eder. İnşikâk Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûfilere göre 25, Basralılara göre 23 âyet olduğunu; 107 kelime ve 434 harften oluştuğunu belirtir.²¹

¹⁹ 20. Varak.

²⁰ 21. Varak.

²¹ 22. Varak.

Burûc Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 22 âyet olduğunu; 109 kelime ve 458 harften oluştuğunu ifade eder. Târik Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 17 âyet olduğunu; 61 kelime ve 139 harften oluştuğunu belirtir. A'lâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 19 âyet olduğunu; 72 kelime ve 271 harften oluştuğunu ifade eder. Gâşiye Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, 26 âyet olduğunu; 92 kelime ve 381 harften oluştuğunu belirtir. Fecr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûflere göre 30, Basralılara göre 29 âyet olduğunu; 137 kelime ve 597 harften oluştuğunu ifade eder. Beled Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 20 âyet olduğunu; 82 kelime ve 331 harften oluştuğunu belirtir.²²

Şems Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 15 âyet olduğunu; 54 kelime ve 277 harften oluştuğunu ifade eder. Leyl Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 21 âyet olduğunu; 71 kelime ve 310 harften oluştuğunu belirtir. Duhâ Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 11 âyet olduğunu; 40 kelime ve 150 harften oluştuğunu ifade eder. İnşirah Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 8 âyet olduğunu; 27 kelime ve 103 harften oluştuğunu belirtir. Tîn Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 8 âyet olduğunu; 34 kelime ve 155 harften oluştuğunu ifade eder. Alak Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 16 âyet olduğunu; 72 kelime ve 280 harften oluştuğunu belirtir. Kadr Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 5 âyet olduğunu; 30 kelime ve 112 harften oluştuğunu ifade eder.²³

Beyyine Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûflere göre 8, Basralılara göre 9 âyet olduğunu; 92 kelime ve 396 harften oluştuğunu belirtir. Zilzâl Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, Kûflere göre 8, Basralılara göre 9 âyet olduğunu; 35 kelime ve 149 harften oluştuğunu ifade eder. Âdiyât Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 11 âyet olduğunu; 40 kelime ve 100 harften oluştuğunu belirtir. Kâria Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, Kûflere göre 11, Basralılara göre 8 âyet olduğunu; 36 kelime ve

²² 23. Varak.

²³ 24. Varak.

152 harften oluştuğunu ifade eder. Tekâsür Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 8 âyet olduğunu; 28 kelime ve 120 harften oluştuğunu belirtir.²⁴

Asr Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 3 âyet olduğunu; 14 kelime ve 68 harften oluştuğunu ifade eder. Hümeze Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 9 âyet olduğunu; 33 kelime ve 133 harften oluştuğunu belirtir. Fîl Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 5 âyet olduğunu; 23 kelime ve 96 harften oluştuğunu ifade eder. Kureyş Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 4 âyet olduğunu; 19 kelime ve 93 harften oluştuğunu belirtir. Mâûn Sûresi'nin bir âyeti dışında Mekke'de nazil olduğunu ((فَوَيْلٌ لِلْمُصَلِّينَ)), bazılarına göre tamamının Mekke'de olduğunu; ittifakla 7 âyet olduğunu; 25 kelime ve 111 harften oluştuğunu ifade eder. Kevser Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 3 âyet olduğunu; 10 kelime ve 43 harften oluştuğunu belirtir. Kâfirûn Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 6 âyet olduğunu; 26 kelime ve 73 harften oluştuğunu ifade eder. Nasr Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, ittifakla 3 âyet olduğunu; 19 kelime ve 77 harften oluştuğunu belirtir.²⁵

Tebbet Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, ittifakla 5 âyet olduğunu; 29 kelime ve 79 harften oluştuğunu ifade eder. İhlâs Sûresi'nin Mekke'de nazil olduğunu, bazılarına göre Medine'de olduğunu; ittifakla 4 âyet olduğunu; 15 kelime ve 47 harften oluştuğunu belirtir. Felak Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, bazılarına göre Mekke'de olduğunu; ittifakla 5 âyet olduğunu; 23 kelime ve 79 harften oluştuğunu ifade eder. Nâs Sûresi'nin Medine'de nazil olduğunu, bazılarına göre Mekke'de olduğunu; ittifakla 6 âyet olduğunu; 20 kelime ve 79 harften oluştuğunu belirtir.

"Beyân-ı Aded-i İsm-i Celâlât fî Kelâmillâhi Teâlâ" başlığı altında müellif, Kur'ân-ı Kerîm'de lafzatullah olan ism-i celâlin (الله) 2694 kez geçtiğini belirtmektedir. "Kûfîlere göre Kur'ân'da geçen kelimelerin sayısı" başlığı altında toplam kelime sayısının 70.457 olduğunu ifade eder ve bu sayının yapılan sayımlara dayandığı-

²⁴ 25. Varak.

²⁵ 26. Varak.

nı vurgular. “Kûflere göre Kur’ân’da geçen harflerin sayısının beyanı” başlığı altında ise toplam harf sayısını 373.250 olarak verir.

“Hz. Kur’ân’da fetha, damme ve kesranın adedi” başlığı altında; fethanın 73.243, dammenin 40.804 ve kesranın 39.586 olduğunu belirtir.²⁶ “Kur’ân’da hemzelerin sayısı” başlığı altında bu sayının 3.273 olduğunu ifade eder. “Kur’ân’da teşdîd yani şeddeli harflerin sayısı” başlığında ise toplam sayının 19.253 olduğunu belirtir.

“Kur’ân-ı Kerîm’de noktalı harflerin sayısı, ihtilafları ve noktasız harflerin tespiti” başlığı altında noktalı harflerin sayısının 150.687 olduğunu, bir başka rivayette ise 140.638 olarak geçtiğini, bu konuda iki farklı rivayet bulunduğunu ifade eder. Noktasız harflerin sayısının ise 21.000 ile 23.550 arasında değiştiğini, bu hususun hakikatini ancak Allah’ın bileceğini belirtir. Müellif, bu sayıları verirken Ebû'l-Alâ' Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî²⁷ (ö. 569/1173) ve Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî²⁸ (ö. 427/1035)'den faydalandığını ifade etmektedir.

Müellif ayrıca Kur’ân’daki toplam âyet sayısını 6.666 olarak vererek bunların içerik bakımından dağılımını da yapar: 100 âyet emir, 1.000 âyet nehiy, 1.000 âyet va’d, 1.000 âyet vâid, 1.000 âyet ahbâr, 1.000 âyet emsâl ve kıssa, 500 âyet helâl ve haram (tahrîr ve tahrîm), 100 âyet tesbih ve tehlil, 66 âyet ise nâsih ve mensûh konularına ayrılmıştır.

“Hicâ harfleri Kur’ân-ı Kerîm’de harflerin alfabetik sıraya göre sayısı” başlığı altında müellif, harflerin Kur’ân’daki kullanım sıklığını ele alır. Bu konuda Nesefî’nin bir çalışma yaptığını belirtir ve kendisinin de bu bilgileri Türkçe nazım hâlinde sunmak istediğini ifade eder. Bu çalışmayı Kur’ân’a hizmet olarak gördüğünü ve bu yöndeki gayretini tekrar vurgular. Elinde yeterli malzeme bulunmamasına rağmen Allah’ın kendisine bu konuda yardım edeceğini umduğunu belirtir.

Müellif, Kur’ân’daki eliflerin toplam sayısını 48.892 olarak ve-

²⁶ 27. Varak.

²⁷ Tayyar Altıkulaç, “Ebû'l-Alâ El-Hemedânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-ala-el-hemedani> (30.04.2026).

²⁸ M. Suat Mertoğlu, “Sa'lebî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/salebi> (30.04.2026).

rir ve ardından harflerden sonra gelen eliflerin dağılımını detaylı biçimde sıralar: bâ'dan sonra gelen elif 11.427 (ب), tâ'dan sonra 10.477 (ت), sâ (ث) harfinden sonra 1404 (ث), cimden sonra 3322 (ج), hâ'dan sonra 4137 (ح), hı (خ) harfinden sonra 2503 (خ), dâl'den sonra 5107 (د), zâl'den sonra 4734 (ذ), râ'dan sonra 12.240 (ر), zây'dan sonra 1508 (ز), sîn'den sonra 11.599 (س), şîn'den sonra 2115 (ش), sâd'dan sonra 2807 (ص), dâd'dan sonra 1682 (ض), tâ'dan sonra 1264 (ط), zâ'dan sonra 842 (ظ), ayn'dan sonra 1229 (ع), gayn'dan sonra 8499 (غ), fe'den sonra 6813 (ف), kâf'tan sonra 6813 (ك), kâf (ك) için 10.522 (ك), lâm için 33.522 (ل), mîm için 26.822 (م), nûn için 26.955, vav için 25.576 (و), hâ için 17.010 (هـ), lâm-elif için 4709 (له) ve yâ için 25.719 (يا) olarak verir.²⁹

“Mebnî harflerin sayısı” başlığı altında müellif, Arapça’da harflerin 29 olduğunu belirtmek amacıyla Ebû Zerr el-Gıfârî’den rivayet edilen zayıf bir hadisi delil olarak zikreder. Bu rivayette Hz. Peygamber’e (s.a.v.) peygamberlerin ne ile gönderildiği sorulmuş; “indirilen kelimelerle gönderildikleri” cevabı verilmiştir. Ardından Hz. Âdem’e indirilen kitabın “mu’cem kitabı” olduğu ve bunun elif, bâ, tâ gibi harflerden oluştuğu ifade edilmiştir. Rivayetin devamında harf sayısının 29 olduğu belirtilmiş; lâm-elifin tek bir harf olduğu ve bunu inkâr edenin büyük bir hataya düşeceği ifade edilmiştir. Müellif, bu rivayeti nazım hâline getirerek Türkçe olarak aktarmış ve *Kitâbü’l-âyy ve’s-Süver*’de yer verdiğini belirtmiştir. Ancak bu hadisin sahih olmadığını da ifade eder.³⁰

Ayrıca Ebû Zerr’den rivayet edilen ve peygamberler ile resullerin sayısını konu edinen uzun hadiste, resullerin sayısının 313 olduğu ifade edilmiştir. Bu rivayetin isnadı hakkında muhaddisler arasında ihtilaf bulunduğu, İbn Hacer el-Askalânî gibi âlimlerin hadisin zayıf olduğu görüşünde olduğu; buna karşılık İbn Hibban’ın rivayeti Sahîh’inde zikrettiği belirtilmektedir.³¹

²⁹ 28. Varak.

³⁰ 29. Varak.

³¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, *Gaysü’n-nef’ fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, (Kahire: Dârü İhyâi’l-kütübî’l-Arabiyye, 1425/2004), 42; Ebu Abdurrahman Mahmud b. Muhammed el-Melâh, *el-Ehâdisü da’ife el-mevdû’a elletî hakeme aleyhâ hafız İbn Kesîr fî Tefsîri*, (Medîne, Mektebetü’l-Ulûm, 1431/2010), 136.

Müellif, “Kasîde-i Râiyye” başlığı altında yeni bir bölüm açmaktadır. Bu kısımda Allah’a niyazda bulunarak kendisine yardım etmesini, güç vermesini ve Kur’ân-ı Azîmü’s-şân için çalışmayı nasip etmesini talep etmektedir. Ayrıca 114 sûrenin her biri için bir manzume yazabilecek kabiliyet ihsan edilmesini dilemektedir. Kasidenin, kelimelerin râ harfi ile bitmesi üzerine inşa edildiğini belirtmektedir.³² Bunun yanında her sûrenin isminin altın ile yazılmasını tavsiye etmekte; Hz. Peygamber’e, âline ve ashabına salât ve selâm getirerek dua etmektedir. Müellif, “Gel bak Seyyid Hüseyin, aç beyitlerini ve yazmaya devam et” diyerek kendi kendine hitapta bulunmakta ve metni bu şekilde sürdürmektedir. Bu bölümde verilen tarih 1060/1649’dur.

“Ebcad hesabı çerçevesinde Kur’ân sûrelerindeki âyet sayılarının tespiti” başlığı altında müellif, sûrelerin âyet sayılarını ebcad tertibine göre ele almakta ve her bir sûrenin âyetlerini bu sistem çerçevesinde değerlendirmektedir. Kasîde-i Râiyye’yi râ harfiyle kafiyeleşen bir nazım olarak inşa etmiş; başlangıç ve bitiş beyitlerini bu düzen üzere kurmuştur. Bu bağlamda her sûrenin kaç âyetten oluştuğu, her âyetin kaç harften meydana geldiği ve her harfin kaç heceden oluşabileceği gibi meseleleri de gündeme getirmektedir. Örneğin “Nûn” harfinin tek, “Tâhâ”nın ise iki harften oluştuğunu; bazı harflerin ise hurûf-ı mukatta’a örneğinde olduğu gibi üç harften meydana geldiğini ifade etmektedir. Müellif, bu konuların daha kapsamlı biçimde ele alınması gerektiğini de ima etmektedir. Neticede 35 beyitten oluşan bir Kasîde-i Râiyye meydana getirmiştir.

Kasidenin başlangıç ve son kısmında şu beyitlere yer verilmiştir:

جد فائحة رفز بقرة عمران قصي قعو النساء صيد مائده أنعام قيسه أعراف رو أنفال عهر

هر سورة قاج ايات ايسه لعلي حروف عدي قدر مذكور حروف ابجدك بعضيسي اوج حرفيله در

Bu bölümün ardından, 1289/1871 yılında Yozgatlı Hâfız İbrâhim b. Ahmed’in bu eseri kaleme aldığı ve tamamladığı ifade edilmektedir.³³ Eser, bundan sonra bir akâid risalesi ile devam etmektedir.

³² 30. Varak.

³³ 33. Varak.

Ancak bu risalenin müellifine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca besmele ile başlamanın önemine dair altı beyitten oluşan bir metin yer almakta; bu kısımda da Hz. Peygamber'e salât ve selâm getirilmektedir. Akâide dair beyitlerin ise kime ait olduğu bilinmemektedir.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında incelenen *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver*, Yozgatlı Hâfız İbrâhim b. Ahmed'in 1289/1871 yılında kaleme aldığı bir eser olarak, Osmanlı taşrasında Kur'an ilimlerinin mahiyetine dair önemli veriler sunmaktadır. Eser, yalnızca sûre ve âyet sayıları gibi teknik konuların derlendiği bir metin olmanın ötesinde; kıraat, tecvîd, 'adedü'l-ây, ebced ve harf istatistikleri gibi farklı disiplinleri bir araya getiren bütüncül bir ilmî yaklaşımı yansıtmaktadır.

Elde edilen bulgular, müellifin klasik İslâmî ilim geleneğine güçlü bir şekilde bağlı olduğunu, sahabe ve tâbiîn rivayetlerinden başlayarak Hemedânî, Sa'lebî ve Neseî gibi otoritelerden istifade ettiğini göstermektedir. Bununla birlikte, söz konusu birikimi Osmanlı Türkçesiyle ve yer yer nazım formunda sunması, eserin pedagojik yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, ilmî bilginin yalnızca nakledilmediğini, aynı zamanda öğretim ve ezber kolaylığı gözetilerek yeniden inşa edildiğini göstermektedir.

Eserde Kûfî ve Basrî ekoller arasındaki ihtilafların sistematik biçimde verilmesi, müellifin kıraat literatürüne vukûfiyetini ortaya koyarken; kelime, harf, hareke ve fonetik unsurların ayrıntılı biçimde sayılması, dönemin ilmî merak ve metodolojisini yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra, Kur'an'ın faziletine dair medhiyeler, dua ve münâcâtların metin boyunca yer alması, ilmî içerikle tasavvufî duyarlılığın iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu özellik, Osmanlı ilim geleneğinde bilgi ile maneviyat arasındaki kopmaz ilişkiye işaret etmektedir.

Bununla birlikte, eserde yer alan bazı rivayetlerin isnad bakımından zayıf olmasına rağmen tenkide tabi tutulmaksızın kullanılması, klasik dönemde özellikle fazilet ve teşvik konularında rivayet kullanımının daha esnek bir zeminde değerlendirildiğini

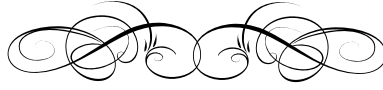
göstermektedir. Bu durum, metnin ilmî olduğu kadar didaktik ve irşadî bir amaç taşıdığını da ortaya koymaktadır.

Eserin dikkat çeken bir diğer yönü, Türkçe telif eksikliğine yönelik bilinçli bir farkındalıkla kaleme alınmış olmasıdır. Müellifin bu alandaki boşluğu doldurma gayreti, Osmanlı taşrasında ilmî üretimin yalnızca merkezle sınırlı olmadığını; aksine yerel âlimlerin de bu süreçte aktif katkı sunduğunu göstermektedir. Bu bağlamda *Kitâbü'l-Ây ve's-Süver*, Türkçe Kur'ân ilimleri literatürü açısından önemli bir halkayı temsil etmektedir.

Sonuç olarak, Yozgatlı Hâfız İbrâhim'in bu eseri, Osmanlı ilmî geleneğinin taşradaki sürekliliğini, ilmî bilginin yerel diller aracılığıyla aktarımını ve Kur'ân ilimlerinin pedagojik boyutunu ortaya koyan önemli bir kaynak niteliğindedir. Bu çalışma, Yozgat'ın ilmî mirasının görünürlüğüne artırmakta; bölgesel ilim merkezlerinin İslâm ilim tarihindeki yerinin yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamaktadır. Bundan sonraki araştırmalar için ise, benzer yazma eserlerin tespiti, karşılaştırmalı incelemeleri ve neşri, Osmanlı dönemi Kur'ân ilimleri literatürünün daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Kaynakça

- BOA.EV.d... 15994, 12 Receb 1272 [19 Mart 1856].
- BOA.MF.MKT. 50/26, 6 Receb 1294 [17 Temmuz 1877].
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebü'l-Alâ El-Hemedânî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-ala-el-hemedani> (30.04.2026).
- Mertoğlu, M. Suat. "Sa'lebî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/salebi> (30.04.2026).
- Ebü'l-Hasen Alî b. Sâlim b. Muhammed en-Nûrî es-Sefâkusî, *Gayşü'n-nef' fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 1 Cilt (Kahire: Dârü lhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1425/2004).
- Ebu Abdurrahman Mahmud b. Muhammed el-Melâh, *el-Ehâdisü da'ife el-mevdû'a elleti hakeme aleyhâ hafız İbn Kesîr fî Tefsîri*, 1 Cilt (Medîne, Mektebetü'l-Ulûm, 1431/2010).

MISIR'DA YOZGATLI BİR TÜRKİYAT MÜDERRİSİ: MEHMET İHSAN EFENDİ (YOZGAT 1902-KAHİRE 1961)

Kâmil BÜYÜKER*

Giriş

Türk ilim ve kültür tarihinin gurbetteki en mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Mehmet İhsan Efendi (1902-1961), Yozgat'ta filizlenen ilim yolculuğunu Kahire'nin köklü medreselerine ve modern üniversite kürsülerine taşımış bir Türkiyat müderrisidir. Osmanlı Devleti'nin son döneminde Anadolu'nun ilmi birikimiyle yetişen İhsan Efendi, 1924 yılında gittiği Mısır'da yalnızca bir akademisyen ve mütercim olarak kalmamış, aynı zamanda Türkiye ile Mısır arasında kültürel bir köprü vazifesi görmüştür.

Onun hayatı; El-Ezher Üniversitesi'nde ikincilikle tamamladığı eğitimi, Sultan I. Mahmut Medresesi'ndeki müdürlüğü ve Aynışems Üniversitesi'nde kurduğu Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü gibi pek çok başarıyla doludur. Ancak Mehmet İhsan Efendi'nin biyografisini kıymetli kılan hususlardan biri, Milli Şairimiz Mehmet Âkif Ersoy ile olan derin ve sarsılmaz dostluğudur. Âkif'in

* Öğr. Gör., Yozgat Meslek Yüksek Okulu, kamil.buyuker@yobu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8833-9655

Mısır'daki gurbet yıllarında en yakın dert ortağı ve “Kur'an Meali” gibi en önemli emanetlerini bıraktığı sırdaşı olan İhsan Efendi, hem ahlakı hem de yetiştirdiği talebelerle ilim dünyasında derin izler bırakmıştır.

Bu metin, Yozgatlı İhsan Efendi'nin soyundan eğitimine, Mısır'a uzanan maceralı yolculuğundan vefatına kadar olan hayat hikâyesini ve Mehmet Âkif Ersoy ile olan manevi bağını ayrıntılarıyla ele almaktadır.

1. Hayatı

Yozgatlı İhsan Efendi ile maruf Mehmed İhsan Efendi, 1902 yılında Yozgat'ta doğdu. Babası, Ağvanlı (Ayan) oğullarından Molla Mehmed oğlu Hacı Abdülaziz Efendi'dir. Annesi, Sultan Abdülmecid döneminde Yozgat'a yerleşen ve padişahın büyük iltifatına mazhar olan Dağıstanlıoğullarından Şeyh Tayyib'in kızı Fatma Hanım'dır. Yozgat'tan Hocası Hulusi Efendi (1888-1964), 1949 senesinde İhsan Efendi ile yazışmalarında onun nesebinin üçüncü halife Hz. Osman'a dayandığını bir şecerenin akrabaları tarafından temin edildiğini ve arzu ederse bu uzun şecereden kendisine bir nüsha takdim edebileceğini söyler.²

İhsan Efendi, ilk eğitimini amcası Abdürrezzak Efendi'den aldı. İbtidâî ve idâdî mekteplerinden mezun olduktan sonra bir süre Yozgat'taki Mekteb-i Sultânî'de ve medreselerde okudu. Merkezi İstanbul'da olmak üzere İkinci Meşrutiyet döneminde yeni bir tedrisat sistemi ile kurulan “Dârü'l-hilâfetü'l-aliyye” medresesinin birinci devresini (İbtidâ-i hâric) Yozgat'taki şubesinde bitirip, ikinci devresine (İbtidâ-i dâhil) devam ederken, dönemin ileri gelen âlimlerinden de özel eğitim gördü.³ Yozgat Mebusu ve Müftüsü olan Çerkez Bekiroğullarından Mehmed Hulusi'den ulûm-ı Arabiyye, mantık, hikmet, fıkıh, hadis ve tefsir; Ömer Lütfi Gökçeşâde'den ferâiz okudu. Bunların yanında Dersiam Dedikhasanlı Mehmet Şâkir Efendi'den de icazet aldı. Yozgat'ta ilim tahsi-

² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Kaybolan Dünya'da Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2018), 31-32.

³ “Mehmet İhsan Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003) 28/490-491.

linde daha ileri seviyeye gidemeyeceğini anlayınca önce İstanbul'a, oradan da Kahire'ye gitti (1924).⁴

1.1. İhsan Efendi'nin İstanbul günleri ve Mısır'a gidiş süreci

İhsan Efendi Temmuz 1924'te hocaları Mehmet Hulusi ve Şakir Efendilerin teşviki ve babası Aziz Efendi'nin de rızası ile İstanbul'a gelmiş ve ilim tahsili için imkânlar araştırmıştır. Bu süreçte Fatih Camii ve Kelâmi Dergâhı onun uğrak mekânı olmuştur. Kelâmi Dergâhı'nda Es'ad Erbili Efendi'nin sohbetlerine müdâvim olduğu merhum Mahmut Sami Efendi'nin beyanları üzerinden İhsan Efendi'nin talebesi merhum Emin Saraç nakletmiştir.

Kelâmi Dergâhı'na devam ettiği süreçte tanıştığı sonradan İstanbul Müftüsü olacak Bekir Hâkî Efendi'ye Mısır'a gitmek arzusunda olduğunu söyleyen İhsan Efendi, Bekir Hâkî Efendi tarafından imtihan edilir ve netice karşısında Bekir Hâkî Efendi de onun Mısır'a gitmesini telkin eder.

Önemli bir rivayet ise Mehmet Âkif merhumla Kelâmi Dergâhı'nda tanıştıklarıdır. Hulusi Efendi'nin Aralık 1924'te Kahire'deki öğrencisi olan İhsan Efendi'ye yazdığı ilk mektubun derkenarı bu hususa açıklık getirmektedir. Hulusi Efendi, İstanbul'da İhsan Efendi ile beraber oldukları esnada kendisine Kahire'den temin edilecek bir kitap listesi yazdığını ifade ettikten sonra kitapların parasının mümkünse Mehmet Akif Bey'den temin edilmesini tavsiye etmektedir. Hulusi Efendi'nin ifade tarzından, onun Akif Bey'le Mısır'a birlikte seyahat ettikleri vapurdaki karşılaşmadan önce tanışmış olduğu söylenilebilir.⁵

İhsan Efendi'nin Kahire'ye gidişi ile ilgili anlatılan bir başka hadise de dikkat çekicidir. Kendisi ile aynı dönemlerde İstanbul'da tahsil için bulunan hemşehrisi Yozgatlı Şeyhzâde Ahmet Efendi ismi ile maruf Ahmet Şevki Ergin (1906-2002) de İstanbul İmam Hatip Okulu son sınıf öğrencisidir. Bir gün Mısır Hidivi'nin aile fertlerini Kahire'ye götürmek üzere bir gemi Dolmabahçe açıkla-

⁴ Durali Doğan, *İki Hisli Yürek Mehmet Akif ve Yozgatlı İhsan Efendi*, (Yozgat: Şahsi Yayınları, 2016), 81-82.

⁵ İhsanoğlu, *Kaybolan Dünya'da Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*, 75.

rına demirlemiş halde günlerdir beklemektedir. Mısır'a okutmak için birkaç talebe de götürecekleri şayiası öğrenciler arasında fısıltı olarak yayılmaya başlamış, okul arkadaşlarından birkaç kişiyle beraber o da bu gemi ile Mısır'a gitmek için müracaat eder. Ancak kader Ahmet Efendi'nin orada da peşini bırakmaz. Bu sırada şiddetli karın ağrısı ve karın zarının su toplayıp, karnının şişmesi sonucu hastaneye kaldırılır. Kısa bir süre sonra ameliyat edilerek elim ıstıraptan kurtulur. Hastanede ameliyat sonrası tedavisi devam ettiği günlerde, İstanbul'a beraber geldikleri ve Mısır'a gitmek için beraber müracaat ettikleri Yozgatlı arkadaşı Hacı Azizzâde İhsan [İhsanoğlu] (1902-1961) Efendi hastaneye gelerek:

"Hidiv ailesi bizi gemiyle götürmeye kabul ettiler, ancak yaşımın ilerlemiş olması sebebiyle beni gemiye bırakmıyorlar, ben gidemiyorum. Sen de ameliyat oldun kaldın, gidemiyorsun. Senin nüfus kâğıdını ben alayım, hiç olmazsa senin yerine ben gideyim..." diye ricada bulunur ve oradan ayrılır. Ahmet Efendi, bu noktada fedakârlık göstererek İhsan Efendi'nin teklifini yerine getirmiş olmalı ki kendisi Mısır'a gidemezken İhsan Efendi, bir müddet sonra o gemi ile Kahire'ye gider, Mısır'a gittikten sonra da bir daha Türkiye'ye dönemez.⁶

1.2. Mısır günleri

26 Ekim 1924'te İskenderiye'ye ayak basan İhsan Efendi'nin daha sonra Kahire'ye ulaşır ulaşmaz ilk uğradığı yer Ezher Üniversitesi ve onun bulunduğu semt olur.⁷ Ezher'de arzu ettiği ilim ve irfan muhitini bulunca resmi programların dışında devrin âlimlerinin klasik tarzda yürüttükleri derslere katılarak icâzet alır. 16 Senelik tahsil devresini 12 senede tamamlar. Üniversiteden "âlimiyye"⁸ derecesiyle ve ikincilikle mezun olur (1937).⁹

⁶ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, (İstanbul: AŞK Vakfı Yayınları, 2014), 74-75.

⁷ İhsanoğlu, *Kaybolan Dünya'da Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*, 81.

⁸ Osmanlı medrese sisteminde "Ruûs" derecesine tekabül etmektedir. 1937 yılında Mısır Kral Faruk adına Yozgatlı Müderris İhsan Efendi'ye verilen berat ve diploma için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu "Âlimiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/464-465.

⁹ Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler Bilim Adamları ve Şairler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, (Türk Ocakları Yozgat Şubesi yayınları, 2000), 34.

İhsan Efendi, Sultan I. Mahmud zamanında Kahire'de inşa edilen Sultan I. Mahmut Medresesi'nde 1937-1958 yılları arasında hem müderrislik ve hem de müdürlük vazifesini yerine getirmiştir. İhsan Efendi burada ileride memleketlerinde hatırı sayılabilecek izler bırakan önemli talebeler yetiştirmiştir. Bunlardan öne çıkan isimler İsmail Ezherli, Ali Yakup Cenkçiler, Mustafa Runyun, Ali Ulvi Kurucu, M. Emin Saraç, Osman Saraç, Ahmet Muhtar Büyükkınar¹⁰, Ömer Biçer, Ali İhsan Okur, Abdülkadir Şener ve Ali Özek'tir.

İhsan Efendi burada Arapça ve Türkçe ders takrir ediyordu. Arapça olan derslerine Türklerle birlikte Habeşli, Sudanlı, Nijeryalı, Hindistanlı, Pakistanlı talebeler de katılırdı.¹¹

Mehmed İhsan Efendi, 1935-1952 yıllarında kralın mütercimi ve Âbidîn Kraliyet Sarayı'nın Türk arşivi başuzmanı olarak çalışır. Bu sırada Kral Fuâd'ın kendisine "beylik" rütbesini tevcihini kabul etmez. İhsan Efendi'nin Saraya mütercim olduğunu duyan Mehmet Âkif ise, kendisini tebrik etmiş ve şöyle bir latife de yapmıştır: "*İhsan Efendi, tebrik ederim. Fakat ben senin hoca olmanı isterdim. Yahu sen bizim aramıza karıştın, kâtip oldun...*"¹²

1951'de Kahire'nin modern ikinci üniversitesi olan Aynişems Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü'nü kurdu ve vefatına kadar kürsünün başında kaldı.¹³ Bu arada Dârü'l-kütübî'l-Mısriyye'deki (Mısır Milli Kütüphanesi) Türkçe yazma ve basma eserlerin fihrist ve kataloglarının hazırlanmasını sağladı (1955-1961).¹⁴ 1960'da Kahire'de İslam dün-

¹⁰ İhsan Efendi'den uzun müddet derse devam eden ve kendisinden mantık dersleri alan Büyükkınar, aynı zamanda İhsan Efendi'nin de müsaadesiyle Ömer Biçer isimli talebeyi de himaye ederek kendisini 12 yıl okutmuştur. Bkz. Ahmet Muhtar Büyükkınar, *Hayatım İbret Aynası*, haz. Cihan Okuyucu, (İstanbul: Kaynak yayınları, 2012), 496.

¹¹ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1, 330.

¹² İhsanoğlu, *Kayıbolan Dünya'da Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*, 95.

¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Mehmet İhsan", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, (İstanbul: Dergâh yayınları, 1981) 4/347; Türkîyat alanında Mısır'da yaptığı çalışmalara dair ayrıca bkz. Güler Doğan Avarbek, "Yozgatlı İhsan Efendi'nin Türk Dili Ve Edebiyatı Sahasındaki Faaliyetleri", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, 5/10 (2019), 47-74

¹⁴ Abuzer Kalyon, "Prof. İhsan Efendi'nin Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Kataloğuna Katkıları", *Biltek Uluslararası Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu*, Ankara: 2019.

yasının tanınmış büyük âlimlerinin katılmasıyla, İslam dini ve tefekkürünün muhtaç olduğu yeni ilmî çalışmaları yapmakla vazifeli olarak kurulan “el-Meclis-ül-Ala liş-şuû el-İslâmiye” (İslâmi İşler Yüksek Kurulu) ye âzâ seçildi. ¹⁵

1.3. Vefatı

İhsan Efendi, Kahire’de kurulan el-Meclisü’l-a’lâ liş-şuûni’l-İslâmiyye’ye üye seçilmesinden bir süre sonra 15 Haziran 1961’de vefat etti. Mezarı Kahire-Cebel-i Mukaddem’de Abbasiye semtinde Gafır Kabristanı’ndadır. ¹⁶

1.4. Aile hayatı

İhsan Efendi, 1938 yılında Kahire’de Rodos adası Türk eşrafından olan Hacıoğlu ailesinden bir paşa kızı olan Seniye Hanım’la evlenmiştir. Bu evlilikten üç oğulları olmuş, fakat ikisi küçük yaşta vefat etmişlerdir. İhsan Efendi’nin en küçük oğlu Ekmeleddin Mehmet İhsanoğlu’dur (d. 26 Aralık 1943). Uzun süre İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) genel direktörlüğü yapmış olan İhsanoğlu, 26. Dönem İstanbul Milletvekili olarak vazifesini yürütmüştür. ¹⁷

1.5. Eserleri

Mehmed İhsan Efendi’nin İslâmî ilimlerle ilgili takrirleri, Türk Dili ve Edebiyatı hakkında üniversitede verdiği derslerin notları ve Sinan Paşa’nın Tazarru’nâme ve Nasihatnâme’si üzerinde yaptığı çalışmalar henüz basılmamıştır.

İhsan Efendi, dostu Ali Himmet Berki’nin kaleme aldığı *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı* ¹⁸ eserini, eserin Türkiye’de yayımlandığı tarihte Muham-

¹⁵ Abdülkadiroğlu, “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler”, 35.

¹⁶ Kabristanda ayrıca son Osmanlı Şeyhülislamı Tokatlı Mustafa Sabri Efendi, Konyalı Ali Zeki Efendi ve amcası Râsih Efendi yatmaktadır.

¹⁷ Ekmeleddin İhsanoğlu hakkında detaylı bilgi için bkz. *İlim ve İrfan Yolunda Bir Hezarfen Ekmeleddin İhsanoğlu’na Armağan*, haz. Hatice Aynur, Didar Bayır, Tuncay Zorlu, Fatma M. Şen, Magda Makhoul, Jan Pieter Hogendijk, (İstanbul: Ötüken yayınları, 2021).

¹⁸ Ali Himmet Berki, *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatihi Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı*, (İstanbul: Kutulmuş Basımevi, 1953).

med İhsan b. Abdülaziz ismi ve *el-Âhilü'l-Osmânî: Ebü'l-Feth es-Sultân Muhammed es-Sânî fâtihu'l-Kostantîniyye ve hayâtühü'l-adliyye* (Matbaatü's-Saade, Kahire, 1953, 236 s.) adıyla Arapça'ya tercüme etmiş ve yayımlamıştır.

2. Âlim, Müderris olarak İhsan Efendi ve İlim Ahlâkı

Sultan Mahmut Medresesi'nde hocalık ve müdürlük yaptığı yıllarda talebesi olmuş isimler¹⁹ onu “orta boylu, dolgunca, sakalında beyaz teller sayılacak kadar az, sanki sima-yı Peygamberîyi andıran, erkek güzeli, beyaz tenli, pembe yanaklı güzel bir yüz” olarak tanımlamışlardır. Her zaman Osmanlı sarığı ve cübbesi giyen İhsan Efendi, dershanede beyaz entari ve takke ile oturmuştur. Dikkati ve titizliği ile birleşen ilmi ve ilim ahlakı onda bir hayat disiplini haline gelmiştir.

Hem âlim hem de dersleri güzel anlatan bir muallim olan İhsan Efendi, Arapça belagattan “*Cevher-i Meknun*” okuttuğu bir gün, talebelerinden dikkatsiz olanını fark eder ve hemen onu uyandırdı. “*Şu bahis neydi bakalım?*” diye sorar, cevap verilmediği takdirde de “*Çocuklar, Cenab-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de: Mâ cealallahu li raculin min kalbeyni fi cevfihi, Allah bir kimseyi iki kalbli yaratmamıştır, buyuruyor. Ya buradasınız ya değilsiniz. Burada iseniz konuşalım; değilseniz, kitabı kapatalım*” derdi.²⁰

İhsan Efendi. Türkiye'den ayrı olsa da hissiyatı, kaygıları hep kendi ülkesine dönük yaşamıştır, talebelerine de hep bu yönde telkinleri olmuştur. Hatta bir gün talebelerine: “*Çocuklar ben sizi Türkiye için hazırlamak istiyorum. Bunun için, gönlümden geçiyor ki sizinle Türk Edebiyatı da okuyalım. Çünkü Arabistan'ın size ihtiyacı yok. Ne kadar Arapça yazsanız, bir Arap edibi, yazarı gibi yazamazsınız. Yazsanız da mühim olan Arabistan değil, Türkiye'dir.*” demiştir.²¹

Bir Türkîyat âlimi olan İhsan Efendi talebelerine bu anlamda edebi metinler okutmanın derdinde olmuştur. Bunun yanında talebelere farklı san'at ve ilim dalları ile uğraşmalarını telkin ve tav-

¹⁹ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,330.

²⁰ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,331.

²¹ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,333.

siye etmiştir. Talebelerinden Ali Ulvi Kurucu'ya Mısır'a geldiği ilk aylarda: *"Sizin kaldığımız yurttaki Dağıstanlı Burhaneddin Efendi vardır. Ürdün'de doğmuştur. Arapçası çok güzeldir. Bir Arap gibi konuşur. Arapçanı kuvvetlendirmek için, Arapça makaleler yaz, ona ver, tas-hih etsin. Yine sizin yurttaki Çerkes hattat Akil var. Benden selam söyle, ondan hat dersi al, yazın güzelleşsin."*²² demiştir.

İhsan Efendi talebelerine karşı müşfik bir baba gibi muamele ederdi. Hatta bayramlarda talebelerini evine davet eder, bayram yemeğini talebeleri ile birlikte yedi. Yemekten sonra sohbet yapılır ardından Hafız Kemal'in Mevlid'i taş plaktan dinlenirdi. Kendisi gibi Hafız Kemal'a müptela olan bir diğer isim de Mısır günlerinde yoldaşı olduğu Mehmet Akif'tir. İhsan Efendi'deki bu plağın ise Mehmet Âkif'ten bir yadigâr olduğu söylenir.²³

İsmail Ezherli, İhsan Efendi ile aynı odada dokuz sene kalmıştır. İhsan Efendi'ye dair şunları söylüyor: *"İhsan Efendi de eshab-ı kirâm devri insanlarından birisi gibi idi. Dolabı kitapla dolu idi. Günlerce aç kaldığı halde ne bir kitap satarak yiyecek temin etmeye kalkıyor, ne de bizden ödünç para istemeye yanaşıyor."*²⁴

*Doğrusu merhumun izzet-i nefsi haddinden fazla idi."*²⁴

Yine İhsan Efendi'nin hayatında tebessüm ettiren sahnelerden birisi de şöyledir:

*"Birgün Beyşehirli Hacı Abdülvehhâb Hoca'nın odasında sohbet ediyorduk. Aramızda Kastamonulu Hüseyin Efendi de vardı. Hüseyin Efendi sabırla dinleyecek birisini bulduğu zaman, eski hikâyeleri birbirine ekleyerek saatlerce yorulmadan konuşmayı seven birisi idi. Yaşı altmışın üstünde olmasına rağmen sakalı ağarmış, başındaki saçlar simsiyahtı. İhsan Efendi daha genç olmakla beraber saçları bir hayli ağarmış, sakalı ise simsiyahtı. O gün Hüseyin Efendi: "İhsan Efendi! Tuhaf değil mi? Benim sakalım bembeyaz, saçlarım siyah; senin ise başın oldukça ağarmış, sakalın siyah" deyince; İhsan Efendi: "Bunda şaşılacak bir şey yok Hüseyin Efendi! Senin çenen çalışıyor; benim de kafam. Tabii yorulan yerde saçlar ağarmaya mahkûmdur" diyerek hoş bir latife yapmıştı."*²⁵

²² Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,366.

²³ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,353.

²⁴ İsmail Ezherli, "İki Sadık Dost". *İslâm-Dini, İlmi, Siyasi Aylık Mecmua*. 10 (1976) 231-232.

²⁵ Ezherli, "İki Sadık Dost". 10 (1976) 232.

2.1. Mehmet Akif Ersoy'la Dostluğu ve Mısır Günleri

İhsan Efendi ile Âkif'i bir kader çizgisinde Mısır'da buluşturan Âkif'in son defa Mısır'a çıktığı yolculuktur. İhsan Efendi Ezher'de eğitimini tamamlayarak Kahire'deki Sultan Mahmut Medresesi'ne müderris olur. Birinci Sultan Mahmut'un 1164/1751'de yaptırdığı bu yirmi dört odalı, altmış talebeyi barındıran medrese, Türk talebelere mahsustur. Baştan bu yana da müderrisleri hep Türk'tür. İhsan Efendi, bir süre Sultan Mahmut Medresesi'nde göreve devam ettikten sonra Camiu'l-Ezher'in karşısındaki Mehmet Bey Medresesi'ne müderris olur. Ezher'deki Türk Revakı'na bağlı, Türk talebelerin kaldığı bu medrese Âkif'in en çok uğradığı yerlerdendir.²⁶

İhsan Efendi'yi tarih, hep Mehmet Âkif ve Kur'an meali üzerinden yazmış ve okumuştur. Aralarındaki hukuk, mealin hazırlanması ve sonrasında yaşananlardan çok öte bir derinliğe sahiptir. Hatta Âkif: *"Bazen kendimi sudan çıkmış balık gibi hissedirim. Böyle sıkıntılı anlarımda Mehmet İhsan Efendi'yle buluşursam, denize kavuşmanın ferahlığını duyarım."* dermiş.²⁷

İhsan Efendi de ona olan sevgisini ve Mehmet Âkif'i neden sevdiğini ya da sevmemiz gerektiğini şu cümlelerle ifade etmiştir: *"Akif'i neden seviyoruz? Çünkü biz ne hissediyorsak o da milletle beraber aynı şeyleri hissetmiş. Ruhumuzun tercümanı olmuş. Dertlerimizi, acılarımızı keşfetmiş; üzölmüş, teselli etmiş; çareler göstermiş... Batı dünyasına, ne ötekiler gibi tam teslim olmuş; ne de "gâvurdur, hiçbir şeyi alınmaz" diye taassup göstermiş. İyiyi, faydalıyı, bizim bünyemize, ruhumuza, ahlakımıza uygun olanı alalım demiş..."*²⁸

Talebesi Ali Ulvi Kurucu, İhsan Efendi'ye Âkif Bey merhumla olan hatıralarını sorduğunda da şu cevabı almıştır²⁹: *"Merhum Âkif Bey'den çok şey öğrendim, çok istifade ettim. Efendilik, tevâzu, dürrüstlük, mertlik... Hepsi onda tam olarak mevcuttu. Samimiyet ve ihlâsının haddi de eşi de bulunmazdı. Âkif Bey'in benim hakkımda söyledi-*

²⁶ Caner Arabacı, "Bir Hicran Yarası: Mehmet Âkif'in Mısır Hayatı". Mehmet Âkif Dönemi ve Çevresi. (Ankara: TYB yayınları, 2008), 115.

²⁷ İsmail Hakkı Şengöller, *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı X*, (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992), 228.

²⁸ Düzdâğ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,393.

²⁹ Düzdâğ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1,375.

ği samimi bir sözü vardır. Bu sözü ben bir iltifat, bir teveccüh, Allah'ıma bir şükran vesilesi olarak anarım. Merhum, fakire müteaddid defalar şunu söylemiştir:

“İhsan Efendi, insan medeni bittab'dır derler. Yaradılışı itibariyle medenidir. İnsanlarla birlikte yaşamaya, geçinmeye muhtaçtır. İnsan âşıkıdır; bedevî değildir, medenîdir. Şehir hayatını daha çok sever. Buna ihtiyacı vardır. Ben bunu Mısır'a geldikten sonra anladım... Eğer sen olmasaydın, bu gurbet ellerde, ben ne yapardım?

“Ey bana gurbet elleri on senedir âşına kılan İhsan Efendi, sana, bir ananın, bir babanın, evladına duası gibi dualar ediyorum...” İşte böyle, ben, Âkif'in duasını almış bir kimseyim. Bununla iftihar ederim. Allah'ıma hamd ederim.”

Mehmet Âkif, Kahire'nin banliyösü sayılan Hilvan Kasabası'nda oturmaktadır. Abbas Halim Paşa'nın kışlık konağı da Hilvan'dadır. Konağa çok da yakın olmayan küçük bir ev kiralanmıştır. Hakikaten de Hilvan'da en küçük evlerin birisinde Âkif oturmaktaydı. Hatta Neyzen Tefik bir vakit Hilvan'a geldiğinde Âkif, “Kahire'den dönmekte geç kalır ve evin yolunu doğrultamayacak halde olursan, Hilvan'ın en küçük evi nerededir? diye kime soracak olursan, sana bizim evi gösterirler.”³⁰ demiş ve gülmüştür.

Mehmet Âkif'in her Cuma bir mutadı vardır, o da İhsan Efendi'nin yanına gitmektir. İhsan Efendi ile buluşulduğunda, Cuma namazı için Âkif'in sesine meftun olduğu Âmâ Hafız Şih Rıfat'ın camisine gidilir. Şih Rıfat namazdan önce mukabele okumaktadır. Bu cami İhsan Efendi'nin kaldığı ve görev yaptığı Sultan I. Mahmut Medresesi'ne yürüme mesafesindedir. Âkif, Şih Rıfat'ın Kur'an okuyuşu için İhsan Efendi'ye şunları söyler “İhsan Efendi, hele bu Şih Rıfat, âmâ olduğundan mıdır, mânâyı bilerek okuduğundan mıdır, nedir daha tesirli oluyor. Dokunaklı âyetlerde, celâllî âyetlerde ağlıyor. Onun ağlaması bana çok dokunuyor. Gözüm belki ağlamıyor ama gön-

³⁰ Ezherli, “İki Sadık Dost- Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Meali”, *İslam*, 9 (1976) 207. Hatıratın tamamı için bkz. Ezherli, “İki Sadık Dost- Mehmet Akif Ersoy'un Kur'an Meali”, *İslâm-Dini, İlmi, Siyasi Aylık Mecmua*, 4 (1976) 114-115; 5 (1976) 131; 6 (1976), 152-154; 9 (1976) 207-208; 10 (1976) 231-232, Hatıratın son bölümünde İsmail Ezherli hocanın vefat ettiği duyurulmaktadır. (d.1906- öl. 26 Temmuz 1976)

lüm ağlıyor, kalbim yanıyor. Neler neler düşünüyorum."³¹ Cuma'dan sonra akşama kadar Âkif; medresede İhsan Efendi ve diğer dostları ile vakit geçirir, yemekler yenir, çaylar içilir.

İhsan Efendi'nin oda arkadaşı Osmanpazarlı İsmail Hakkı Efendi³², Ezher talebesinden Bayramiçli Mehmed Eşref de Âkif'in teveccühüne mazhar olmuş kişilerdir. Âkif, medreseye geldiğinde bu isimler Üstad'a ne ikram edeceklerini şaşırırlardı. Hemen çaylar demlenirdi."³³

"İhsan Efendi gayet güzel çay pişirir, İsmail Efendi güzel su böreği açar, Mehmed Eşref nefis tavuk çorbası yapardı. Üstad bunların bu husustaki ihtisas ve maharetlerini daima yâd ederdi. Üstad'ın medreseyi ziyareti biraz uzasa hemen İhsan Efendi'den davet gelirdi. Bir gün İhsan Efendi, Üstad'ı yine davet etmiş, Üstad daha içeri girmeden:

"Çocuklar, bugün Allah yürü ya kulum, dedi. Davetten davete gidiyorum." demiş.

İhsan Efendi, Âkif'in medreseye geldiği günü bir bayram olarak telakki eder. Yanlarına geldiğinde kalbinin genişlediğini, göğsünün ferahladığını söyleyen İhsan Efendi, Âkif'in kendilerine şiirler okuyup, güzel sözler ve hikâyelerle mest ettiğini belirtir. Diyar-ı gurbette kendileri için bir baba, bir hoca mesabesinde olan Âkif'i görünce memleketi görmüş gibi sevindiklerini ifade eder. Muhtemeldir ki bu durum aynen Âkif için de geçerlidir. Zira bir gün medreseye geldiğinde yorgun görünmektedir. Terlemiştir. Bir iki yere gitmiş, medreseyi bulamamıştır. Ve derki:

"Eğer sizi de bulmasaydım, şuracıkta oturup ağlayacaktım."

Mehmet Akif, Mısır'dan 1935 yılından ayrılmazdan evvel 11 yıllık sürede hazırladığı Kur'an mealini İhsan Efendi'ye vasiyetle birlikte emanet etmiştir. Eğer tekrar dönerse yayımlayacağını, dönemezse yakmasını talep etmiştir. Bu talep ancak İhsan Efendi'nin vefatından sonra gerçekleşebilmiştir. Yine Mehmet Akif'in sadece Kur'an mealini değil bunun yanında mealin yazılmış olduğu

³¹ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar* 1, 376-377.

³² İsmail Ezherli kastedilmektedir.

³³ Eşref Edib, *Mehmet Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, haz. Fahrettin Gün, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 204-205.

ayrı bir defteri, Safahat'ın yedinci kitabı olan ve Mısır'da basılan Gölgele'ın el yazısı ile yazdığı defterleri ve müsveddeleri ve Abbas Halim Paşa, Prenses Emine Halim Hanım, Şerif Muhiddin, Ali Rifat Çağatay, Ali İlmi Fani, Mithat Cemal Kuntay, Hasan Basri Çantay, Prenses Tevhide Hanım, İbrahim Emin el-Şevaribi tarafından kaleme alınmış toplam 28 mektubu emanet etmiştir. Bu emanetler de yakın tarihte yayımlanmıştır.³⁴

2.2. Ali Ulvi Kurucu'nun Hatıralarında Mehmet Âkif ve İhsan Efendi

Merhum Ali Ulvi Kurucu, Ezher Üniversitesi'nde okuduğu yıllarda (1940-1946) Kahire'de bulunan Müderris İhsan Efendi, Seyhülislâm Mustafa Sabri Efendi ve onun oğlu şair İbrahim Sabri Bey'le çok yakın münasebetler kurmuştur. Ali Ulvi Kurucu merhumun hatıralarını dinleyip kaleme alan Ertuğrul Düzdağ, Kurucu'nun bu üç zat ile olan teşrik-i mesailerinden dolayı kendilerinden çok önemli hatıralar dinlediğini nakleder.³⁵

Ali Ulvi Kurucu merhumun hatıralarının³⁶ ilerleyen sayfalarında İhsan Efendi'den dinlediklerini şöyle nakleder:

“1941 yılıındaydı: İhsan Efendi Hoca'nın dersindeydik. Eski Gerede müftüsünün oğlu Nevzad, elinde bir kitapla geldi. İstanbul'dan Eşref Edip Bey göndermiş. Hoca paketi açtı. Midhat Cemal Kuntay'ın yazdığı “Mehmed Akif kitabıydı.” O sırada İsmail Ezherli, Ahmed Davudoğlu, Muharrem Develioğlu, Bulgaristanlı talebe kardeşlerimiz, Mustafa Runyun ve Ali Yakup Beylerle başka talebe arkadaşlar da vardı. İhsan Efendi kitabın sayfalarını çevirince, aralardaki fotoğraflar göründü. Bunların birinde, Âkif Bey yaşlı, hasta, sırtında paltosuyla bastonuna dayanmış görölüyordu. Sayfanın arkasında, Âkif Bey'in, kendi fotoğrafını görünce yazdığı kıt'a vardı:

³⁴ Bkz. Ekmeleddin, İhsanoğlu, Fatma M. Şen, *Âkif'ten Emanetler*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2024), 335.

³⁵ M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Mısır Hayatı ve Kur'an Meâli*, (İstanbul: Şule yayınları, 2005), 296.

³⁶ Düzdağ, *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 1*, 330.

*Hepsi göçmüş, hani yoldaşlarının hiçbiri yok!
Sen mi kaldın, yalnız kâfileden böyle uzak?
Postu sermekse murâdın yola, serdirmezler;
Hadi, gölgenle beraber silinip gitmene bak.*

İhsan Efendi'nin o fotoğrafa bakıp, bu kıt'ayı okurken gözünden boşanan yaşları hiç unutmam... Şunları söylemişti: Âkif Bey, hastalık günlerinde medreseye geldiğinde, öksürür, tükürmesi icap eder; dışarıya çıkmak ister, "Efendim rahatsız olmayın, bir leğen getirelim" deriz, kabul etmez, "Yok bir şey... Yalnız üzerimde bir yorgunluk var. Neden bilmem? Bir iş yaptığım da yok... Yahu ben eskiden filan yerden filan yere kadar yürürdüm. Vasıtaya binmezdim. Şimdi tramvayla geldim. Az bir şey yürüdüm, yoruldum. Ne oluyor bana? Sanki eskiden o mesafeleri yürüyen, o güreşleri yapan adam ben değilim!" diye cevap verir, dışarı çıkar, gelirdi."³⁷

2.3. İhsan Efendi'nin Son Günleri ve Vefatı

İhsan Efendi, Âkif'in Mısır'dan ayrılmasına sebep olan hastalığını öğrenince büyük bir üzüntüye gark olmuştur. Öyle bir hüznün ve hissiyat ki şu cümlelerle dile gelmiştir:

"Onun hastalığına muttali olduğumuz zaman yıldırımla vurulmuşsa döndük. Çok kuvvetli bir bünyesi vardı. Böyle ciğerinden hastalanacağı hiç hatıra gelmezdi. Her şeyi kendine derd ediyor, içine atıyordu. İstanbul'a gideceği sırada son defa beni ziyarete geldiği zaman bitab bir halde idi. Canlı cenaze gibi kendisini karyolamın üzerine atmış, uzanmıştı. Hayli istirahat etti. O gün gözyaşlarıyla ayrıldık. Artık bir daha kendisini göremeyeceğimiz belli idi. Çok seneler beraber geçirdik. Onun elemelerine, ferahlarına iştirak ettik. Bir şeye canı sıkılsa yahut neş'elense koşup bize gelirdi. Nâçiz odamızda gördüğü samimiyet ve hürmet, onu çok memnun ederdi. Gamı dağılır yahut neş'esini odamıza yayardı. Bu gurbet ellerinde böylece seneler geçti. Onun varlığı, onun muhabbeti kalblerimizi o kadar doldurdu ki, onu hâlâ yaşıyor zannediyoruz. Ölümünü bir türlü havsalamız almıyor. O, ne büyük insandı!

³⁷ Düzdağ, Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 1, 374.

İnsan-ı kâ mildi! O pâ yeye ermek bir insan için ne büyük devlettir! Allah rahmetine mazhar etsin."³⁸

Dünya sürgününü Âkif gibi ama çok genç yaşta 59 yaşında (1961) tamamlayan İhsan Efendi'nin son demlerine kadar yanından ayrılmayan dostu şair İbrahim Sabri Efendi ise ebced hesabı ile ölüm tarihini veren şu şiiri kaleme almış ve mezar taşına hak-kedilmiştir:

*Hüve'l Bâkî
Medfûn bu yerde zâir,
Bir muğterib muhâcîr.
(İhsan Efendi) nâmı,
Şer'-i mübîninde nihrîr
Türk oğlu Türk bir üstad
Emsâli şimdi nâdir
Rihletle nâ-bemevsim,
Bir ibret etti takrîr.
(Bir, bir) çıkıp esefle
Târihi oldu sâdir:
(Rahmân'a göçtü İhsân)
(Cennettedir mücâvir) (1383-2=1381 (1961))³⁹*

Sonuç

Mehmet İhsan Efendi'nin Yozgat'tan başlayıp Kahire'de nihayete eren ömrü, sadece ilim yolunda kat edilmiş bir başarı hikâyesi değil, aynı zamanda bir devrin ilim ve irfan geleneğinin gurbetteki önemli bir temsilidir. Zorlu şartlar altında gittiği Mısır'da, Ezher Üniversitesi'nden Aynışems Üniversitesi'ne uzanan akademik kariyeri boyunca Türk dili ve kültürüne yaptığı hizmetler, onu uluslararası düzeyde bir Türkiyat âlimi konumuna yükseltmiştir. Sultan I. Mahmut Medresesi'nde yetiştirdiği ve her birini Türkiye için birer cevher olarak hazırladığı talebeleri, onun ilmi mirasının bugün de yaşamaya devam eden en somut nişaneleridir.

Mehmet Âkif Ersoy ile kurduğu ve "iki ruhun tek bir dertte birleşmesi" olarak tanımlanabilecek derin dostluk ise, Türk ede-

³⁸ Edib, *Yetmiş Muharririn Yazıları*, 213.

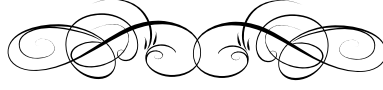
³⁹ İhsanoğlu, *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima*, 330.

biyat ve düşünce tarihinin en müstesna sayfalarından birini teşkil eder. Âkîf'in en kıymetli emanetlerine sadakatle sahip çıkan İhsan Efendi, hem şahsiyetiyle hem de ilim ahlakıyla bir "insan-ı kâmil" portresi çizmiştir. Mehmet İhsan Efendi, gurbeti vatan kılan azmi, toprağına olan sadakati ve sevdasıyla, ilim ve irfan dünyamızda hatırlanmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, Abdülkerim. "Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler Bilim Adamları ve Şairler". *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları. 2000.
- Arabacı, Caner. "Bir Hicran Yarası: Mehmet Âkîf'in Mısır Hayatı". *Mehmet Âkîf Dönemi ve Çevresi*. Ankara: TYB Yayınları, 2008.
- Averbek, Güler Doğan. "Yozgatlı İhsan Efendi'nin Türk Dili Ve Edebiyatı Sahasındaki Faaliyetleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*. 5/10 (2019), 47-74
- Berki, Ali Himmet. *Büyük Türk Hükümdarı İstanbul Fatih Sultan Mehmed Han ve Adâlet Hayatı*. İstanbul: Kutulmuş Basımevi, 1953.
- Büyükçınar, Ahmet Muhtar. *Hayatım İbret Aynası*. haz. Cihan Okuyucu. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.
- Büyüker, Kâmil. *Âkîf'in Mısır Günlerinde Hakikatli Bir Dost Mehmed İhsan Efendi*. İstanbul: Pendik Bel. Yayınları, 2017.
- Büyüker, Kâmil. "Âkîf'e Gurbeti Âşina Kılan Dostu Yozgatlı İhsan Efendi". *Çare Dergisi*. 3/14 (2022), 4-8.
- Cündioğlu, Dücan. *Bir Kur'an Şairi: Mehmet Âkîf ve Kur'an Meali*. İstanbul: Birun Yayınları, 2000.
- DİA. "Mehmet İhsan Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/464-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Doğan, Durali. *İki Hisli Yürek Mehmet Akif ve Yozgatlı İhsan Efendi*. Yozgat: Şahsi Yayınları, 2016.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Üstad Ali Ulvi Kurucu Hatıralar 1*. İstanbul: Kaynak yay., 2007.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Mehmed Âkîf Mısır Hayatı ve Kur'an Meali*. İstanbul: Şule Yayınları, 2005.
- Edib, Eşref. *Mehmet Âkîf, Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*. İstanbul: AŞK Vakfı Yayınları, 2014.

- Ezherli, İsmail. “İki Sadık Dost”. *İslâm-Dini, İlmi, Siyasi Aylık Mecmua*. (1976) 4-10.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin-Şen, Fatma M. *Âkif'ten Emanetler*. İstanbul: Yayı Kredi Yayınları, 2024.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Kaybolan Dünya'da Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2018.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Âlimiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/490-491. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. “Mehmet İhsan”. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 4/347. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981.
- İlim ve İrfan Yolunda Bir Hezarfen Ekmeleddin İhsanoğlu'na Armağan*. haz. Hatice Aynur, Didar Bayır, Tuncay Zorlu, Fatma M. Şen, Magda Makhoulouf, Jan Pieter Hogendijk. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2021.
- Kalyon, Abuzer. “Prof. İhsan Efendi'nin Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Kataloğuna Katkıları”. *Biltek Uluslararası Bilim, Teknoloji Ve Sosyal Bilimlerde Güncel Gelişmeler Sempozyumu*. Ankara: 2019.
- Şengüllü, İsmail Hakkı. *Açıklamalı Mehmet Âkif Külliyyatı X*. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1992.

YOZGAT'TA İLMÎ LİYAKAT VE DEVLET NEZDİNDEKİ İTİBARIN BİR ÖRNEĞİ: SEYYİD ABDULLAH TAHİR EFENDİ

Mehmet ÖZÜDOĞRU*

Giriş

Osmanlı ilim geleneği, yalnızca medrese merkezli bir bilgi üretim alanını değil, aynı zamanda toplumsal hayata yön veren, dinî ve hukuki meselelerde rehberlik sağlayan ve devlet yapısıyla çeşitli düzeylerde ilişki kuran çok yönlü bir ilmî düzeni ifade etmektedir.¹ Bu gelenek içerisinde ilim, salt teorik bir faaliyet olarak değil; eğitim, fetva, ahlak ve toplumsal düzen gibi alanlarda karşılık bulan kurucu bir unsur olarak işlev görmektedir. Bu sebeple Osmanlı ilmiye sınıfı hem bilginin üretilmesi ve aktarılması hem de bu bilginin toplum hayatında uygulanması bakımından belirleyici bir konuma sahip olmuştur.²

İlmî yapının taşradaki görünümü, Osmanlı ilim tarihinin anlaşılması bakımından özel bir önem taşımaktadır. Anadolu'nun

* Öğr. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ORCID: 0000-0001-8842-4016

¹ Mehmet İpşirli, "İlmiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/141-145.

² Ziya Kazıcı, Editörler: Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz, "Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri", *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans* (Mahya Yayıncılık, 2018), 280.

önemli şehirlerinden biri olan Yozgat da XVIII ve XIX. yüzyıllarda barındırdığı medreseler, yetiştirdiği âlimler ve oluşturduğu ilmî çevre ile dikkat çeken yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Yozgat'taki medreseler, yalnızca dinî ilimlerin okutulduğu kurumlar olarak değil; aynı zamanda bölgenin dinî, kültürel ve sosyal yapısının şekillenmesinde etkili olan ilmî muhitler olarak öne çıkmıştır. Bu yönüyle Yozgat, Osmanlı taşrasında ilmî sürekliliğin izlenebileceği önemli yerel örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.³

Yozgat'taki bu ilmî çevrenin oluşumunda ve devamında, medreselerde görev yapan âlimlerin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu âlimler, yalnızca tedris faaliyetleriyle değil; müftülük gibi görevler aracılığıyla da toplumun dinî ve sosyal hayatında etkili olmuşlardır. Böylece Osmanlı ilim geleneğinde ilmî kimliğin yalnızca ders halkalarıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda toplumsal rehberlik ve kamusal sorumluluklarla da iç içe geçtiği görülmektedir.

Bu çalışma, söz konusu çerçeve içinde Yozgat Müftüsü Seyyid Abdullah Tahir Efendi'yi konu edinmektedir. Abdullah Tahir Efendi, Yozgat'taki ilmî hayat içerisinde temayüz etmiş; müftülük görevi, eğitim faaliyetleri ve devlet nezdinde karşılık bulan konumuyla öne çıkmış bir şahsiyettir. Onun Meclis-i Maarif azalığına tayinine dair belge, Abdullah Tahir Efendi'nin merkezî idare tarafından resmî bir görevle değerlendirildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile taltif edilmesine dair belge de onun devlet tarafından takdir edilen bir isim olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu yönüyle Abdullah Tahir Efendi, taşrada yetişmiş bir âlimin yerel ilmî çevreden merkezî yapılara uzanan görünürlüğünü göstermesi bakımından dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmada, Abdullah Tahir Efendi'nin hayatı, ilmî kimliği, müftülük görevi ve devlet nezdindeki konumu, mevcut biyografik veriler ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ele alınmaktadır. Ayrıca bu çalışmayla, Abdullah Tahir Efendi örneği üzerinden Yoz-

³ Geniş bilgi için bk. Burhaneddin Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı* (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 377.

gat'taki ilmî çevrenin Osmanlı ilmiye ve idari yapısıyla ilişkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Seyyid Abdullah Tahir Efendi, 1837 yılında Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir.⁴ Klasik medrese tahsilini tamamladıktan sonra ilmiye sınıfına intisap etmiş, Yozgat'taki dinî ve ilmî hayat içerisinde temayüz ederek müftülük makamına kadar yükselmiştir.⁵ Cumhuriyet öncesi Yozgat müftülerine dair kayıtlarda onun 1858 yılında müftülük görevine başladığı ve 1888 yılına kadar bu vazifeyi sürdürdüğü görülmektedir.⁶ Buna göre Abdullah Tahir Efendi, yaklaşık otuz yıl boyunca Yozgat Sancağı Müftüsü olarak görev yapmıştır. Bu uzun görev süresi, onun yalnızca resmî bir vazife yürüttüğünü değil, aynı zamanda Yozgat'taki dinî hayat içerisinde kabul gören ve güven duyulan bir ilmî otorite olduğunu da göstermektedir.

Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî kimliğinin şekillenmesinde, Yozgat'taki medrese geleneğinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Demirli ve Kayyımzâde Medreselerinde müderrislik yapması,⁷ onun doğrudan eğitim faaliyetleri içerisinde yer aldığını ve ilmî bilginin aktarım sürecine aktif şekilde katıldığını göstermektedir. Aynı medresede kendisinden sonra oğlu Mehmed Hüsnü Efendi'nin de müderrislik yapması, ilmî birikimin yalnızca bireysel bir kazanım olarak kalmadığını, aynı zamanda aile içerisinde devam eden bir süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Osmanlı ilmiye geleneğinde sıkça karşılaşılan ilmî silsilenin yerel düzeydeki bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Yozgat ve çevresinde faaliyet gösteren Demirli Medresesi, Köseyusuflu Medresesi ve benzeri eğitim kurumlarının varlığı, Abdullah Tahir Efendi'nin içinde bulunduğu ilmî çevrenin genişliğini ve çeşitliliğini göstermektedir. Bu medreselerde yürütülen eği-

⁴ Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler", 28.

⁵ Hatice Güzel Mumyalmaz, "20.Yüzyıl Başında Yozgat Sancağı ile Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazalarının Coğrafi, Tabii, Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (31 Ocak 2020), 442.

⁶ Mehmet Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 5.

⁷ Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler", 384.

tim faaliyetleri, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi temel İslâmî ilimlerin sistemli bir şekilde aktarılmasını sağlamış ve Yozgat'ı taşra ölçüsünde önemli bir ilmî merkez hâline getirmiştir.⁸ Abdullah Tahir Efendi'nin bu çevre içerisinde yetişmiş ve görev yapmış olması, onun ilmî kimliğinin yalnızca bireysel çabalarla değil, aynı zamanda kurumsal bir eğitim geleneği içerisinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî kişiliği, Osmanlı taşrasında medrese ile müftülük makamı arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Medrese tahsiliyle şekillenen ilmî birikimin, müftülük görevi aracılığıyla toplumsal hayata intikal etmesi, onun şahsında açık biçimde görülmektedir. Bu bakımdan Abdullah Tahir Efendi, yalnızca teorik bilgi sahibi bir ilim adamı olarak değil; aynı zamanda sahip olduğu ilmî birikimi fetva, rehberlik ve kamusal din hizmeti yoluyla topluma aktaran bir âlim olarak değerlendirilmelidir. Onun ilmî kimliği, Osmanlı ilmiye geleneğinde bilgi ile uygulama arasındaki bağın taşradaki somut örneklerinden birini teşkil etmektedir.

XIX. yüzyılda Yozgat, medreseleri ve dinî-ilmî çevresiyle taşrada dikkat çeken merkezlerden biri durumundaydı. Abdullah Tahir Efendi'nin böyle bir çevrede yetişmiş ve uzun yıllar müftülük görevinde bulunmuş olması, onun ilmî kimliğinin bireysel çabanın ötesinde yerel bir ilim muhitinin içinde şekillendiğini göstermektedir. Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî şahsiyetinin yalnızca mahallî çevrede kalmadığı, Osmanlı arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Meclis-i Maarif azalığına tayinine dair belge, onun merkezî idare tarafından resmî bir görev için uygun görüldüğünü ortaya koymaktadır. Belgede, kendisine üç bin kuruş maaş tahsisıyla bu görevin verildiği kaydedilmektedir. Bu husus, Abdullah Tahir Efendi'nin yalnız Yozgat'taki dinî-ilmî çevrede değil, devletin eğitim ve idare alanındaki yapılanması içerisinde de dikkate alınan bir şahsiyet olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Benzer şekilde, Abdullah Tahir Efendi'ye üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ihsan edilmesine dair belge de onun devlet nezdin-

⁸ Kapusuzoğlu, "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler", 389.

deki yerini göstermektedir. Söz konusu taltif, onun ilmî ve resmî kimliğinin merkez tarafından fark edildiğini ve takdir edildiğini ortaya koymaktadır. Bu belge, Abdullah Tahir Efendi'nin yalnızca taşrada görev yapan bir müftü olarak kalmadığını; aynı zamanda Osmanlı idari yapısı içinde görünürlük kazanan bir ilmiye mensubu olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Abdullah Tahir Efendi'nin etkisi kendi hayatıyla sınırlı kalmamış, aile çevresinde de devam etmiştir. Nitekim kendisinden sonra oğlu Mehmed Hüsnü Efendi'nin 1888-1919 yılları arasında otuz üç yıl boyunca Yozgat Sancağı Müftülüğü görevinde bulunması,⁹ bu ailede ilmî ve dinî hizmet geleneğinin sürdürüğünü göstermektedir. Bu süreklilik, Abdullah Tahir Efendi'nin temsil ettiği ilmî ve dinî otoritenin Yozgat'ta sadece bireysel bir konum değil, aynı zamanda devam eden bir ailevi miras niteliği taşıdığını düşündürmektedir.

Abdullah Tahir Efendi, 14 Kasım 1906 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰ Onun hayatı, Osmanlı taşrasında yetişen bir âlimin yerel ilmî çevrede kazandığı itibarı, müftülük makamı aracılığıyla toplum hayatındaki etkisini ve devlet nezdinde elde ettiği görünürlüğü bir arada göstermesi bakımından önemlidir. Bu itibarla Seyyid Abdullah Tahir Efendi, Yozgat'ın ilmî tarihi içinde yalnız biyografik bir şahsiyet olarak değil; müftülük, ilmiye ve devlet ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmesi gereken önemli bir isim olarak öne çıkmaktadır

2. Müftülüğü ve Toplumsal Rolü

Osmanlı ilmiye teşkilatında müftülük makamı, yalnızca fetva verme yetkisini değil, aynı zamanda toplumun dinî, ahlakî ve sosyal hayatına yön veren kapsamlı bir rehberlik görevini içermektedir. Müftüler, şer'î meselelerde verdikleri fetvalarla hukukî düzenin işlerliğini sağlarken, aynı zamanda halkın gündelik hayatında karşılaştığı dinî sorunlara çözüm üretmiş ve bu yönüyle toplum ile ilim geleneği arasında bir köprü vazifesi görmüşlerdir.¹¹

⁹ Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü*, 5.

¹⁰ "Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi", *Yozgat Tarihi ve Kültürü*, ed. Ebubekir Güngör (Ankara: Akçağ Yayınları, 2023), 2/344.

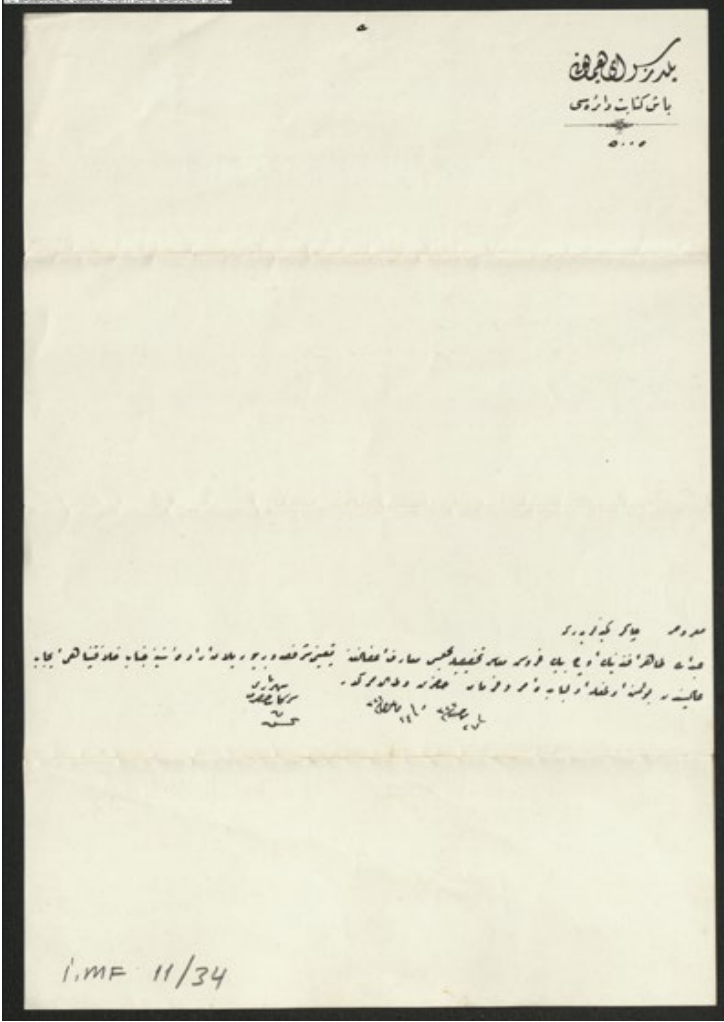
¹¹ Kübra Maksude Yıldırım, "Kılıç, C. (2022). Muftiate in the Ottoman Empire (Provinci-

Abdullah Tahir Efendi de Yozgat Müftüsü olarak bu çok yönlü görevi icra etmiş, ilmî birikimini yalnızca teorik düzeyde bırakmayarak toplumsal hayata aktaran bir âlim profili sergilemiştir. Onun müftülüğü, fetva makamının ötesinde, halkın dinî anlayışının şekillenmesinde ve ahlakî yapısının korunmasında etkili bir konuma işaret etmektedir. Bu bağlamda müftülük görevi, medresede üretilen bilginin toplumla buluştuğu en önemli alanlardan biri olarak değerlendirilebilir.

Yozgat gibi taşra merkezlerinde müftülerin aynı zamanda müderrislik yapmaları, ilmî otoritenin sürekliliğini sağlayan önemli bir unsur olmuştur. Abdullah Tahir Efendi'nin de bu iki görevi birlikte yürütmesi, onun hem ilmî hem de toplumsal alanda etkin bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Bu durum, Osmanlı ilmiye geleneğinde bilgi üretimi ile bilgi uygulaması arasındaki bütünlüğün bir yansımasıdır.

3. Abdullah Tahir Efendi İle Alakalı Arşiv Belgeleri ve Transkripsiyonları

Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî ve resmî kimliğinin daha açık biçimde ortaya konulmasında Osmanlı arşiv belgeleri önemli bir yer tutmaktadır. Zira biyografik kaynaklar onun hayatı, görevleri ve Yozgat'taki ilmî konumu hakkında genel bir çerçeve sunarken, arşiv belgeleri bu çerçeveyi resmî kayıtlar üzerinden daha somut ve denetlenebilir hâle getirmektedir. Nitekim aşağıda, onun Meclis-i Maarif azalığına tayini, hakkında yapılan taltif talebi ve üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile ödüllendirilmesine ilişkin Osmanlı arşiv belgeleri transkripsiyonlarıyla birlikte verilecektir. Söz konusu belgeler, Abdullah Tahir Efendi'nin yalnızca Yozgat'taki dinî ve ilmî çevrede temayüz eden bir şahsiyet olmadığını, aynı zamanda merkezî idare tarafından da tanınan ve resmî düzeyde takdir edilen bir ilmiye mensubu olduğunu göstermesi bakımından ayrıca önem taşımaktadır.

Resim 1.

*Abdullah Tahir Efendi'nin Meclis-i Maarif Azalığına Tayin Belgesi*¹²

Yıldız Saray-ı Hümayûnu

Bâşkitâbet Dâiresi

۵۰۰۵ (5005)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

¹² Osmanlı Arşivi (BOA), Abdullah Tahir Efendi'nin Meclis-i Maarif Azalığına Tayini (İrade Taltifat [İ.TAL.], No. 5005).

'Abdullâh Tâhir Efendi'nin üç bin gurus ma'âş tahsîsiyle meclis-i ma'ârif a'zâlığına ta'yîni şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı 'âlîsinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazreti veliyyü'l-emrindir.

27 Receb 1323 14 Eylûl 1321

Ser-kâtib-i Hazreti Şehriyârî Tahsîn

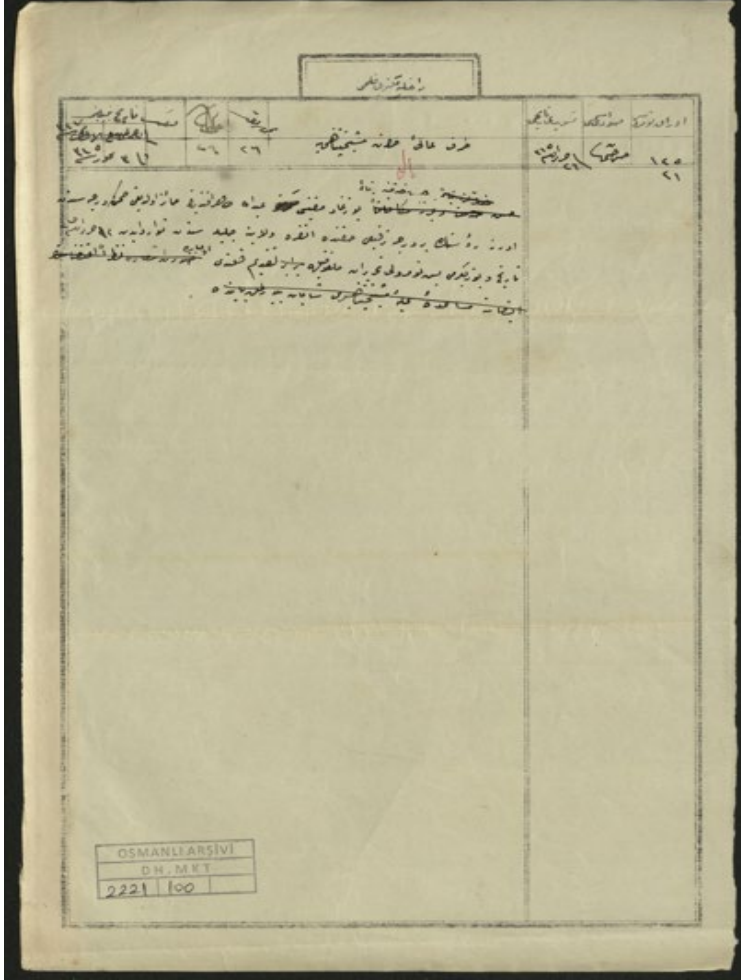
Meclis-i Maarif, Osmanlı Devleti'nde eğitim politikalarının belirlenmesi, eğitim kurumlarının düzenlenmesi ve ilmî faaliyetlerin belirli bir çerçeveye oturtulması bakımından önemli bir fonksiyon icra eden kurumlardan biridir.¹³ Bu kuruma üye olarak tayin edilmek, yalnızca ilmî ehliyetle değil; aynı zamanda idari tecrübe, güvenilirlik ve devlet nezdinde kabul görmüş bir itibar ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Abdullah Tahir Efendi'nin söz konusu göreve getirilmesi, onun sadece yerel düzeyde fetva veren bir müftü olmanın ötesinde, eğitim meselelerine nüfuz edebilecek bir ilmî donanımına sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu tayin, onun merkezî bürokrasi ile ilişki kurabilecek ve bu yapı içerisinde görev alabilecek seviyede bir yetkinlik kazandığını da ortaya koymaktadır.

Medreselerde üretilen ilmî bilginin, müderrisler ve müftüler aracılığıyla toplumsal hayata aktarılması, ilmiye sınıfının temel fonksiyonlarından biri olmuştur. Ancak bu süreç, yalnızca yerel düzeyde kalmamış; ilmî ehliyeti ve idari kabiliyeti ile öne çıkan şahsiyetlerin zamanla devletin eğitim politikalarının şekillendiği kurumlarda görev almasıyla daha geniş bir boyut kazanmıştır. Abdullah Tahir Efendi'nin Meclis-i Maarif azalığına tayini de bu geçiş sürecinin somut bir örneğini teşkil etmektedir.

Söz konusu tayin, onun ilmî birikiminin ve eğitim alanındaki katkılarının devlet tarafından tanındığını ortaya koymakta; aynı zamanda Yozgat'taki ilmî geleneğin merkezî yapılarla bağlantısını gösteren önemli bir örnek sunmaktadır. Bu durum, taşra âlimlerinin yalnızca yerel toplum içerisinde değil, Osmanlı eğitim ve idari sistemi içerisinde de etkin bir rol oynayabildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu yönüyle belge, sadece bir

¹³ Ali Akyıldız, "Maârif-İ Umûmiyye Nezâreti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

atama kaydı olmanın ötesinde, Osmanlı ilmiye teşkilatında taşra ile merkez arasındaki ilişkinin işleyişini anlamaya katkı sağlayan önemli bir tarihî veri niteliği taşımaktadır.

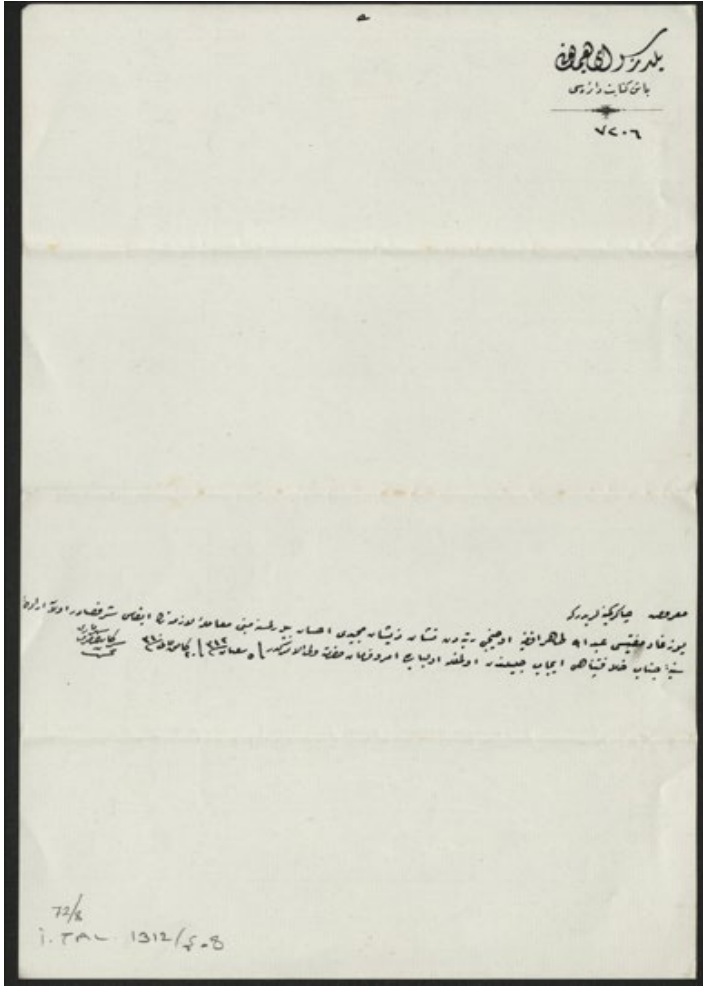
Resim 2.

Yozgat Müftüsü Abdullah Tahir Efendi'nin Taltifinin İstenildiği Belge¹⁴

Taraf-ı 'Âlî-i Hazreti Meşîhat-penâhîye

Hüsn-i hudmetine binâen Yozgad Müftüsü 'Abdullâh Tâhir Efendi'nin hâiz olduğu derecesinden orta ruûsunun bir derece terfî'i hakkın-da Ankara Vilâyet-i Celîlesinden tevârüd iden 12 Haziran 1315 tarih ve yüz yirmi beş numaralı tahrîrât melfûfile takdîm kılındı. Ol bâbda.

¹⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), Abdullah Tahir Efendi'nin Taltif/Terfi Talebi (DH.MKT., 2221/100).

Resim 3.

Yozgat Müftüsü Abdullah Tahir Efendi'ye Üçüncü Rütbeden Mecidi
Nişanı İhsanı.¹⁵

Yıldız Saray-ı Hümayyūnu

Bāṣkitābet Dāiresi

Aded: ۷۷۰۶ (7206)

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki

Yozgad Müftüsü 'Abdullâh Tâhir Efendi'nin üçüncü rütbeden nişân-ı

¹⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), Abdullah Tahir Efendi'ye Üçüncü Rütbeden Mecidi Nişanı İhsanı (İrade Taltifat [İ.TAL.], No. 7206).

zî-şân-ı Mecidî ihsân buyurulmasına mebnî mu'âmele-i lâzimenin ibkâsı şeref-sudûr olan irâde-i seniyye-i Cenâb-ı hilâfet-penâhî îcâb-ı celîlesinden olmağla ol bâbda emr u fermân hazreti veliyyü'l-emrindir.

5 Şa'bân 1312 20 Kânunusânî 1310

Ser-kâtib-i Hazreti Şehriyârî Tahsîn

Osmanlı devlet geleneğinde sadakat ve üstün hizmetlerin ödüllendirilmesi usulünün bir tezahürü olarak, Yozgat Müftüsü Abdullah Tahir Efendi'nin kariyerinde 1312 (1895) yılı önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Arşiv kayıtlarında İ.TAL. 1312/Ş-8 dosya numarasıyla “İrade Taltifat” tasnifinde yer alan belgeye göre; Abdullah Tahir Efendi, sergilediği başarılı hizmetlere binaen bizzat Sultan II. Abdülhamid'in onayıyla (İrade-i Seniyye) Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişanı ile ödüllendirilmiştir. 8 Şaban 1312 (3 Şubat 1895) tarihli bu taltif, Osmanlı bürokrasisinde ve ilmiye sınıfında prestijli bir konumun göstergesi olup, müftülük makamındaki bir âlimin devlet nezdindeki itibarını ve hizmetlerinin merkez teşkilatı tarafından takdir edildiğini somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Nişanın verilmesine dair işlemlerin yürütülmesi için sadır olan bu irade, yerel bir ulemanın devletin en üst makamları tarafından taltif edilmesi bakımından dönemin idari ve sosyal yapısına dair kıymetli veriler sunmaktadır.

Osmanlı taltif sistemi içerisinde bu tür nişanlar, özellikle ilmiye mensuplarının bilgi birikimi, eğitim faaliyetleri ve topluma sağladıkları katkılar üzerinden verilmekteydi. Abdullah Tahir Efendi'nin müftülük ve müderrislik görevlerini birlikte yürütmesi, onun ilmî otoritesinin teorik bilgiyle sınırlı kalmayıp, bu bilgiyi toplumsal hayata aktaran bir rehberlik fonksiyonu üstlendiğini göstermektedir.

Ezcümle Mecidî nişanı ile taltif edilmesi, Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî kimliğinin ve toplumsal etkisinin devlet tarafından tanındığını gösteren önemli bir veri olup, onun Yozgat'taki ilim ve irfan geleneği içerisindeki güçlü konumunu destekleyen somut bir arşiv belgesi niteliği taşımaktadır.

Sonuç

Seyyid Abdullah Tahir Efendi örneği, Osmanlı taşrasında ilmî otoritenin yalnızca medrese sınırları içinde kalan bir bilgi üretim faaliyeti olarak anlaşılmaması gerektiğini göstermektedir. Onun hayatı ve görevleri birlikte değerlendirildiğinde, taşra ulemasının eğitim, fetva, toplumsal rehberlik ve devletle ilişki kurma bakımından çok yönlü bir işlev üstlendiği açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Osmanlı ilmiye teşkilatının merkezden taşraya tek taraflı işleyen bir yapıdan ibaret olmadığını; taşradaki ilmî şahsiyetlerin de bu yapının etkin unsurları arasında yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Abdullah Tahir Efendi'nin yaklaşık otuz yıl Yozgat müftülüğü yapmış olması, onun şehirde yalnızca resmî bir görevli değil, aynı zamanda süreklilik arz eden bir ilmî ve dinî otorite olarak kabul gördüğünü göstermektedir. Bu kadar uzun süre aynı görevde bulunması, ilmî ehliyet ile toplumsal güvenin birlikte işlediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla onun şahsında görülen müftülük tecrübesi, Osmanlı taşrasında müftülük makamının sadece fetva veren bir merci değil, aynı zamanda toplumsal dengeyi koruyan ve yerel dinî hayatı yönlendiren bir kurum olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ortaya koyduğu bir diğer önemli husus, Yozgat'ın sıradan bir taşra yerleşimi olmanın ötesinde, ilmî süreklilik üreten bir çevre niteliği taşıdığıdır. Abdullah Tahir Efendi'nin bu çevrede yetişmiş olması ve uzun yıllar burada etkili bir görev icra etmesi, Yozgat'taki medrese ve ilmiye geleneğinin kurumsal bir derinliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Bu bakımdan Abdullah Tahir Efendi'nin biyografisi, sadece bir şahsın kariyerini değil, aynı zamanda Yozgat'taki ilmî muhitin niteliğini ve etkisini de görünür kılmaktadır.

Osmanlı arşiv belgeleri ışığında ulaşılan en dikkat çekici sonuçlardan biri, Abdullah Tahir Efendi'nin ilmî ve resmî kimliğinin merkezî idare tarafından da görünür bulunmuş olmasıdır. Meclis-i Maarif azalığına tayini ve üçüncü rütbeden Mecîdî nişanı ile taltif edilmesi, taşrada görev yapan bir âlimin merkez tarafından tanınabildiğini ve resmî olarak takdir edilebildiğini gös-

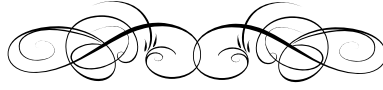
termektedir. Bu durum, taşra ulemasının yalnızca yerel çevrede etkili olduğu yönündeki dar yaklaşımın yetersizliğini ortaya koymaktadır. Aksine, Abdullah Tahir Efendi örneği, ilmî itibarı yerelde oluşan bir şahsiyetin zamanla merkezî idare içinde de karşılık bulabildiğini göstermektedir.

Abdullah Tahir Efendi'nin ardından oğlu Mehmed Hüsnü Efendi'nin de uzun yıllar müftülük görevinde bulunması, Yozgat'taki ilmî ve dinî otoritenin ailevi bir devamlılık içinde aktarıldığını göstermektedir. Bu süreklilik, Osmanlı taşrasında ilmiye geleneğinin yalnız bireysel başarılarla değil, aynı zamanda aile, çevre ve kurum ilişkileriyle sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Böylece Abdullah Tahir Efendi'nin mirası, yalnız kendi dönemiyle sınırlı bir şahsî başarı değil, sonraki kuşaklara intikal eden bir ilmî temsil gücü olarak da değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Akyıldız, Ali. "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/273-274. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bariş, Mehmet vd. *Yozgat Müftüler Albümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Abdullah Tahir Efendi'nin Meclis-i Maarif Azalığına Tayini*. İrade Taltifat [İ.TAL.], No. 5005.
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Abdullah Tahir Efendi'nin Taltif/Terfi Talebi*. DH.MKT., 2221/100.
- BOA, Osmanlı Arşivi, *Abdullah Tahir Efendi'ye Üçüncü Rütbeden Mecîdî Nişanı İhsanı*. İrade Taltifat [İ.TAL.], No. 7206.
- Güzel Mumyalmaz, Hatice. "20.Yüzyıl Başında Yozgat Sancağı ile Akdağmadeni ve Boğazlıyan Kazalarının Coğrafi, Tabii, Sosyal, Ekonomik ve İdari Durumları". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30/1 (31 Ocak 2020), 429-444. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.651378>
- "Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi". *Yozgat Tarihi ve Kültürü* (2.Baskı). ed. Ebubekir Güngör. C. 2. Ankara: Akçağ Yayınları, 2023.
- İpşirli, Mehmet. "İlmiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 141-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kapusuzoğlu, Burhaneddin. "Bozok İlmiye Tarihinde Medreseler, Zaviyeler ve Tekkeler". *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 1.Baskı., 2000.

- Kazıcı, Ziya. "Vakıfların Osmanlı Eğitimindeki Yeri". *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*. ed. Fuat Aydın-Mahmut Zengin-Kübra Cevherli-Yunus Kaymaz. 279-286. Mahya Yayıncılık, 1.Baskı., 2018.
- Oral, Osman. "Yozgat Halkının Dînî Anlayış ve İnançlarına Katkı Veren Medrese, Zâviye ve Âlimler". *Sobider*, 117-131.
- Yıldırım, Kübra Maksude. "Kılıç, C. (2022). Muftiate in the Ottoman Empire (Provincial Organization). Nobel Publications. 239p. ISBN:9786253980276" 2/2 (2024).

KUR'ÂN HİZMETİNDE BİR ÖMÜR: KURRÂ HÂFİZ FAZLI LEKESİZ

Yasin CENAN*

Giriş

Cumhuriyet döneminde Türkiye’de dinî eğitimin geçirdiği dönüşüm, yalnızca merkezî politikalar ve kurumsal düzenlemeler üzerinden değil, aynı zamanda yerel ölçekte faaliyet gösteren âlim ve eğitimcilerin gayretleriyle de şekillenmiştir. 1924 sonrasında medrese sisteminin kaldırılmasıyla ortaya çıkan boşluk, uzun süre sınırlı imkânlarla yürütülen dinî eğitim faaliyetleriyle doldurulmaya çalışılmış; 1950’li yıllardan itibaren ise İmam Hatip Okulları ve Kur’ân kursları aracılığıyla daha kurumsal bir yapı tesis edilmiştir. Bu süreçte özellikle taşra şehirlerinde görev yapan öncü şahsiyetler hem geleneksel ilim mirasının korunmasında hem de modern din eğitimi kurumlarının inşasında belirleyici rol üstlenmiştir.

Din eğitimi tarihi literatüründe Cumhuriyet sonrası döneme ilişkin çalışmaların önemli bir kısmı, kurumsal gelişim, eğitim politikaları ve merkezî düzenlemeler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bununla birlikte yerel ölçekte etkili olan şahsiyetlerin ilmî, pedagojik ve kurumsal katkılarını merkeze alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Mustafa Öcal’ın İmam Hatip Okulları ve din eğitimi üzerine yaptığı çalışmalar, alanın kurumsal çerçevesini anlamada temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Öte yandan Dr. Ali Şakir Ergin’in hem çalışmaları hem de sü-

* Öğr. Gör, Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, orcid.org/0000-0001-6500-6890.

rece dair doğrudan tanıklıkları, yerel ölçekte din eğitiminin seyri-
ni anlamada önemli bir katkı sunmaktadır. Ancak bu çalışmaların
çoğu, bireysel aktörlerin bütüncül biyografik analizini merkeze al-
maktan ziyade daha geniş çerçeveli değerlendirmeler içermektedir.

Bu durum, dinî eğitimin yalnızca kurumsal yapılar üzerinden
değil, bu yapıları inşa eden ve sürdüren insan unsuru üzerinden
de incelenmesini gerekli kılmaktadır. Zira dinî eğitimin toplum-
sal karşılığı ve sürekliliği, büyük ölçüde bu şahsiyetlerin yetiştir-
diği insan kaynağı, geliştirdiği eğitim yöntemleri ve yerel ölçek-
te oluşturduğu etki alanı üzerinden anlaşılabilir. Bu noktada bi-
yografik yaklaşım, yalnızca bir hayat hikâyesini ortaya koymak-
la kalmayıp, aynı zamanda belirli bir dönemin eğitim anlayışını,
ilmî geleneğini ve kurumsal dönüşümünü analiz etmeye imkân
tanıyan işlevsel bir yöntem sunmaktadır.

Bu çalışma, Yozgat özelinde dinî eğitimin gelişimini, Kurrâ
Hâfız Fazlı Lekesiz örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır.
Araştırmanın kapsamı; Lekesiz'in hayatı, ilmî formasyonu, tasav-
vufi yönü, kıraat ilmine katkıları, Kur'ân kursu hocalığı, imam-
hatiplik ve öğretmenlik faaliyetleri ile Yozgat İmam Hatip Oku-
lu ve Yüksek İslam Enstitüsü'nün kuruluş süreçlerindeki rolünü
içermektedir. Bu çerçevede çalışma, bireysel bir biyografiden ha-
reketle yerel din eğitimi tecrübesinin kurumsal boyutlarını orta-
ya koymayı hedeflemektedir.

Yöntem olarak nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiş; tarihsel
ve betimleyici analiz teknikleri kullanılmıştır. Literatür tarama-
sında başta Dr. Mustafa Öcal ve Dr. Ali Şakir Ergin'in eserleri ol-
mak üzere ilgili akademik çalışmalar incelenmiştir. Bunun yanı sı-
ra araştırma, sözlü tarih verileriyle desteklenmiş; Fazlı Lekesiz'in
talebeleri, çalışma arkadaşları, ailesi, yakın çevresi ve cemaatiyle
yapılan görüşmelerden elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir. Ay-
rıca Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde yer alan sicil ve özlük dos-
yaları başta olmak üzere resmî belgeler incelenmiş, bu belgeler-
den elde edilen veriler çalışmanın temel kaynakları arasında kul-
lanılmıştır. Elde edilen tüm veriler kronolojik bütünlük içerisinde
analiz edilerek Lekesiz'in ilmî ve mesleki gelişimi ile Yozgat'ta-
ki dinî eğitim faaliyetleri arasındaki ilişki ortaya konulmuştur.

1. Fazlı Lekesiz

1.1. Hayatı

1932 yılında Yozgat merkeze bağlı İğdecik köyünde, Çapanoğlu Büyük Cami¹ müezzini ve esnaf Hamdi Lekesiz Efendi'nin (öl. 1980) evladı olarak dünyaya gelen Fazlı Lekesiz, titizliği ve zarif kişiliğiyle tanınan babasından tevarüs eden "Lekesiz" soyadının vakarıyla ömür sürmüştür.² İlköğrenimini 1943'te Yozgat İsmet Paşa İlkokulu'nda tamamladıktan sonra³ ortaokul yıllarında babasının yönlendirmesiyle hâfızlık yolculuğuna Yozgat'ta meşhur musikişinas Hâfız Süleyman Dereli (öl. 1941), Hâfız Ethem Akman (öl. 1946 [?]) Hâfız Mefhar Yiğitbaşı (öl. [?]) hocalarda başlayarak bu kutlu eğitimi 1950 yılında İstanbul Nuruosmaniye Kur'ân Kursu'nda meşhur Kurrâ Hâfız Hasan Akkuş Hoca'nın (öl. 1972)⁴ rahle-i tedrisinde ikmal etmiştir.⁵ İstanbul'da bulunduğu süreçte Hacı Fahri Kığılı'nın (öl. 1968) himayesinde hâfızlık eğitimine devam edip aynı zamanda kendisinden Arapça dersleri almıştır.⁶ Memleketine döndüğünde ise Yozgat Müftüsü Kurrâ Hâfız Hüseyin Avni Bayraktar'dan (öl. 1958)⁷ vücûh-i Aşere Kıraati ve ileri seviye Arapça tahsil ederek ilmini derinleştiren Lekesiz,⁸ meslek hayatına 1950 yılında Yozgat Kur'ân Kursu öğreticiliği ile başlamış, ardından aynı yıl Büyük Cami İmam-Hatipliğine atanmıştır.⁹ 1953-1955 yılları arasında İstanbul'da ifa ettiği 24 aylık askerlik vazifesinin ardından Yozgat İmam-Hatip Okulu'nun açılış sürecinde aktif rol oynayarak Kur'ân Kursu hocalığı, Çapanoğlu Büyük Cami İmam-Hatipliği görevleri ile beraber 1956-1964 yılları arasında Yozgat İmam-Hatip Okulu'nda Kur'ân, Arapça ve meslek dersleri öğretmenliği

¹ Ali Şakir Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri* (Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2014), 43-72; Hurşit Akyl vd. (ed.), *Yozgat Kataloğu* (İstanbul: Özdemir Ofset, 1991), 80.

² Mustafa Öcal, *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2008), 1/201.

³ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/203.

⁴ Mehmet Ali Sarı, *Kur'an Tilâvetinde Türk Tavrı ve Merhum Temsilcileri* (İstanbul: Mihra-bad Yayınları, 2021), 75-77.

⁵ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/209.

⁶ TV Arşivi, "Hayati Hecelerken 53- Fazlı Lekesiz 3".

⁷ Mehmet Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 15.

⁸ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/212.

⁹ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/220.

yapmıştır. 1963'te çıkan, birden fazla görevi yasaklayan kararnameden dolayı Büyük Cami İmam-Hatipliğini tercih ederek 36 yıllık hizmetinin akabinde bu görevinden 1986 yılında emekli olmuştur. Cemiyet hayatında Yozgat Hademe-i Hayrat Derneği Başkanlığı gibi mühim sorumluluklar üstlenen¹⁰ ve emekliliğinde de hizmet aşkını 9 yıl boyunca Almanya'da fahri din görevlisi olarak sürdüren Fazlı Lekesiz, ardında hem Türkiye'de hem Almanya'da sayısız talebe ve silinmez bir manevi miras bırakarak 04.03.2026 tarihinde Ankara'da vefat etmiştir. Cenazesi bunca hizmeti yaptığı memleketi Yozgat'ta toprağa verilmiştir.

1.2. İlim Yolculuğunda Dönüm Noktaları ve Kıraat İlmine Hizmeti

Fazlı Lekesiz, sadece Kur'ân'ı ezberlemekle kalmamış; bu müstesna kitabın felsefesi ve tekniği sayılan talim, tashîh-i huruf ve vücûh-i aşere ilimlerinde de derinleşerek mütehassıs bir kıraat âlimi kimliği kazanmıştır. İstanbul'da bulunduğu yıllarda tashîh-i hurûf eğitimini Hasan Akkuş'tan iki yılda tamamlamış,¹¹ Enderrunlu Hâfız İsmail Efendi (öl. 1958)¹² gibi büyük üstatlardan feyz alarak tilâvet sanatının inceliklerine vakıf olmuştur.¹³ Yozgat'a dönüşünde, Meşhur Kurrâ Mehmet Rüştü Âşıkkutlu'nun (öl. 1980) icazetli talebesi Yozgat müftüsü Kurrâ Hâfız Hüseyin Avni Bayraktar'ın rahle-i tedrisine girerek Hâfız Mustafa Erkoç ile birlikte Kayyumzade Cami Kur'an Kursu'nda¹⁴ vücûh-i aşere ilmini tamamlamış ve Çapanoğlu Büyük Cami'de düzenlenen merasimle icazetini almıştır.¹⁵ Kıraat ilminde önemli bir yeri olan ve tecvit ilminin felsefesi mahiyetindeki meşhur kıraat âlimi Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed ibnü'l-Cezerî'nin (öl. 1429) Mukaddimetü'l-Cezerî adlı eserini Arapça manzum metninden ezberleyen Lekesiz, aynı zamanda alet ilimlerinden de kapsamlı bir tedrisattan geçmiştir. Arapçada sarf, nahiv, maâni, telhis, bedî ve beyan;

¹⁰ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/221.

¹¹ TV Arşivi, "Hayati Hecelerken 53- Fazlı Lekesiz 1".

¹² Sarı, *Kur'an Tilâvetinde Türk Tavrı*, 68-70.

¹³ TV Arşivi, "Hayati Hecelerken 53- Fazlı Lekesiz 3".

¹⁴ Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri*, 149.

¹⁵ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/231.

fıkıhta Halebi, Mültekâ, Nûru'l-İzah ve Mîrgâtü'l-Usûl; tefsirde Celâleyn ve Kadı Beyzavî; hadiste Nuhbetü'l-Fiker; kelâm ilminde ise Akâid-i Nesefiye ile Emâlî gibi temel klasikleri bizzat müftü efendiden okuyarak geleneksel ilimler hazinesine sahip olmuştur. İlmî liyakatinin yanı sıra sanat yönü de oldukça güçlü olan Lekesiz, hattatların reisi Hamit Aytaç'tan (öl. 1982) hüsn-i hat dersleri almış hem Arapça ve Osmanlıca'yı hem de latin harflerini büyük bir maharet ve estetikle yazmıştır.¹⁶ O, kıraat ilmine olan vukûfiyeti başta olmak üzere; öğretmenlik becerisi, imamlık ve hatiplikdeki yüksek temsil kabiliyeti ve vâkarı ile Yozgat'ın kültür ve irfan hayatında iz bırakmıştır.¹⁷

Resim 1.

Hocası Kurra Hâfız Hasan Akkuş ve Hâfızlık Arkadaşı Hâfız Ömer Biçer ile

¹⁶ Yozgat Çamlık TV, "Tarık Yılmaz ile Ramazan Özel I Program Konuk I Kurra Hafız Fazlı Lekesiz Anısına".

¹⁷ Ali Osman Koçkuzu, "Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat'ın Hatırlattıkları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 52.

1.3. Tasavvufi Yönü ve Manevi Hatıraları

Fazlı Lekesiz'in hayat serüveni, sadece zahirî ilimlerle değil, aynı zamanda Anadolu irfanının derin izlerini taşıyan tasavvufi bir iklimle de şekillenmiştir. Bu manevi bağın kökleri İstanbul'a, Esad Erbilî Hazretleri'ne (öl. 1931) kadar uzanmaktadır. Lekesiz, 1946 yılında babasıyla birlikte İstanbul'a gittiğinde, Nakşibendi mürşidi Esad Erbilî'nin halifesi olan Üsküdar Ayazma Camii İmamı Mustafa Hulusi Arınmış Efendi'yi (öl. 1950)¹⁸ ziyaret etmiştir. Bu ziyareti onun manevi yolculuğunda önemli bir başlangıçtır. Daha Hâfızlık sürecinin başındayken huzurunda okuduğu Furkân Sûresi'nden¹⁹ bir aşr-ı şerif ile mürşidi gözyaşlarına boğan Lekesiz, ondan "evvela ilmini ikmal edeceksin" şeklinde manevî bir talimat almıştır. Bu tavsiye, onun hayatı boyunca ilim ile irfanı birlikte yürütmesine vesile olan temel düsturu olmuştur.²⁰

Fazlı Lekesiz'in 1953-1955 yılları arasında İstanbul'da yaptığı askerlik dönemi, onun için adeta ikinci bir manevi tahsil süreci olmuştur. Hafta sonları Şehremini Camii'nde sabah namazlarını kıldırarak Lekesiz, burada dönemin meşhur İstanbul vaizlerinden ve daha sonra İstanbul Müftüsü olan Abdurrahman Şeref Güzel-yazıcı (öl. 1978) ile yakın bir dostluk kurmuştur.

Bu dostluk, cami dışındaki manevi meclislere de taşınmış; Lekesiz, Güzel-yazıcı'nın evinde düzenlenen cuma gecesı sohbetlerine düzenli olarak katılmıştır. Âlimlerin, ediplerin, şairlerin ve neyzenlerin hazır bulunduğu bu meclislerde, Nakşibendiyye'nin Halidiyye koluna mahsus olan Hatm-i Hâcegân geleneği icra edilmiştir. Lekesiz, bu zikir halkalarını şu şekilde tasvir etmiştir:

"Hatm-i Hâce, Nakşibendiyye'nin Halidiyye kolunda büyük önem verilen, 25 istiğfar ve 25 salavat ile başlayan; Fâtîha, İnşirah ve İhlâs

¹⁸ Ali Şakir Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde* (İstanbul: Seçil Ofset, 2021), 40-44.

¹⁹ Furkân 25/61-77.

²⁰ Şeyhzâde Ahmed Efendi de zaten Mustafa Hulusi Efendi'den icazetli bir zattır. (Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 42). Bu manevi silsile, Yozgat'ın manevi direklerinden Gedikhasanlı Şakir Efendi (öl. 1937) (Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 31-40; Ebubekir Polat vd. (ed.), *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2023), 2/329-334) ve Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin (öl. 2002) gibi zevat ile kurulan sarsılmaz bağlarla örülüdür. (Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 67).

surelerinin hafiyen (içten) okunmasıyla yapılan bir zikirdir. Bu sohbetler daima Kur'ân tilâvetiyle son bulurdu".²¹

Lekesiz, bu seçkin meclislerde zikir sonrası aşr-ı şerif okumakla görevlendirilmiş, sesi ve sedasıyla cemaati manen mest etmiştir. Güzelyazıcı'yı hem zahiri hem batını ilimlerde kemale ermiş bir zülcenahayn (çift kanatlı) olarak tanımlayan Lekesiz, ondan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (öl. 1942) gibi büyük âlimlerin ilmi derinliğine dair kıymetli hatıralar dinlemiştir.

Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı ve Şehremini cemaati, Lekesiz'in sesine ve ahlakına o kadar hayran kalmışlardır ki, terhisinden sonra ona ve babası Hamdi Efendiye lojman dahi ayarlayarak İstanbul'da kalmasını teklif etmişlerdir. Ancak Fazlı Lekesiz, memleketi Yozgat'taki Kur'ân hizmetine olan ihtiyacı ve yeni açılan İmam-Hatip Okulu'ndaki öğrencilerini düşünerek bu cazip teklifi geri çevirmiştir.

Fazlı Lekesiz, askerlik hizmeti sonrası İstanbul'dan Yozgat'a dönüşünde, yeni açılan Yozgat İmam Hatip Okulu'nda çok sevdiği Ahmet Şevki Ergin ile beraber öğretmenlik vazifesi yapmıştır. Ahmet Şevki Ergin, Fazlı Lekesiz'in Kur'ân tilâvetine hayrandı. Fazlı Lekesiz ne zaman Ahmet Şevki Ergin hocanın fahri olarak imamlığını yaptığı²² Şeyh Hacı Ahmet Efendi Cami'ne²³ gitse Ahmet Şevki Ergin hoca efendi namazı Fazlı Lekesiz'e kıldırır ve ardından aşr-ı şerif okumasını beklerdi. Namaz sonrasında da Ahmet Efendi'nin evine geçip sohbet ederlerdi. Aralarındaki bu münasebet Ahmet Şevki Ergin Hoca Efendi'nin vefatına kadar devam etmiştir.²⁴ Lekesiz, bu dostluğun değerini ve etkilerini birçok yerde dile getirmiştir. Bunlardan biri sayabileceğimiz hadise Dedikhasanlı Şakir Efendi merhumun manevi büyüklüğüne dair etkileyici bir hadisedir. Şakir Efendi, Şeyhzade Ahmed Efendi'nin Mustafa Hulusi Efendi'den sonraki mürşididir.²⁵ Bundan dolayı Ahmed Efendi zaman zaman Dedikhasanlı Şakir Efendi'nin kabrini ziy-

²¹ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/235.

²² Koçkuzu, "Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat'ın Hatırlattıkları", 58.

²³ Akyıl vd., *Yozgat Kataloğu*, 85; Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri*, 157-168.

²⁴ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 268.

²⁵ Ergin, *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*, 31.

ret eder. Bir gün Şeyhzade Ahmed Efendi, Halil İpek Hocaefendi (öl. 2017)²⁶ ve diğer dostlarla birlikte Şakir Efendi'nin kabrini ziyaret etmeye giderler. Lekesiz, kabir başında Yasin-i Şerif okur. Ziyaret hitamında kabristandan ayrılırken Ahmed Efendi, diğerlerinden birkaç adım geride kalır ve yanındaki Lekesiz'e fısıldayarak; "*Şakir Efendi Hocam senin okuduğun Yasin-i Şerif'i iki dizi üzerinde oturarak sonuna kadar dinledi*" der.²⁷ Tasavvufta evliyaullâha ahvâl-i kabrin münkeşif olduğu rivâyetlerden olduğu iddia edilen bu an, Lekesiz'in gönül dünyasında derin bir iz bırakır.

Fazlı Lekesiz Ankara'ya yerleştikten sonra Yozgat'a ne zaman gelse, Ahmed Şevki Ergin hocaefendiyi mutlaka ziyaret ederdi. Vefatına yakın bir zamanda, henüz Almanya'ya gitmeden evvel gerçekleştirdiği son ziyaretinde Zuhurûf Sûresi'nden²⁸ bir aşr-ı şerif okurken, Ahmet Efendi her âyet sonunda elhamdülillâh demiştir. Tilâvet bittiğinde Ahmed Efendi, Lekesiz'i yanına oturarak elini tutar ve "*Fazlı Efendi Ravza'ya imam olmuş, cemaati de pek çokmuş diyorlar*" buyurur. O an için bu sözlerin manası tam anlaşılamaz; Fazlı Lekesiz hoca, kendisinin Kocatepe Camii'ndeki fahri imamlığını kastettiğini veya bu büyük camiyi Medine'deki Ravza-i Mutahhara gibi büyük bir mâbed diye tabir ettiğini zanneder. Ancak bu perdenin arkasındaki hakikat, kısa bir süre sonra Almanya'dan gelen bir telefonla aralanır. Israrlı davetler neticesinde Almanya'nın Hamburg şehrine giden Fazlı Lekesiz, görev yapacağı caminin dernek genel kuruluna onursal başkan olarak katılır. Yıllık faaliyet raporu okunurken; "Hamburg Türk İşçileri Merkez Ravza Camii Yaptırma Derneği" ibaresini duyunca irkilir ve aklına Ahmet Efendi'nin o sözleri gelir. Ahmed Şevki Ergin'in aylar evvel henüz ortada bir yurt dışı planı dahi yokken söylediği o sözler, bir keramet nişanesi olarak tecelli eder.²⁹ Lekesiz, o günden sonra Ravza'nın imamı olarak hizmetine devam ederken, bu manevi muştunun doğruluğunu bizzat yaşamış olur.

²⁶ Yaşar Türkben - İrfan Görkaş, "Amelî Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil İpek Hocaefendi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (30 Aralık 2017), 56.

²⁷ Ethem Erkoç (ed.), *Kutb-ı Cihan Mehmet Şakir Efendi*, 2023, 35.

²⁸ Zuhurûf 43/68-73

²⁹ Mustafa Özcan Güneşdoğdu, "80 Yaşında Kurra Hafız Fazlı Lekesiz Hocamdan İlginç Bir Hatıra".

2. Yozgat'ta Kur'ân Hizmetleri

2.1. Kur'ân Kursu Hocalık Dönemi

Fazlı Lekesiz'in 1950 yılında İstanbul'daki tahsilini tamamlayıp memleketine dönmesi, Yozgat'ta Kur'ân eğitiminde bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Henüz 18 yaşında genç bir Kur'ân öğretmeni olarak atandığı Yozgat Kur'ân Kursu, o dönemde Kayyumzâde Camii³⁰ avlusundaki iki odalı, yetersiz bir binada kısıtlı imkânlarla hizmet vermektedir. Lekesiz'in göreve başlamasıyla birlikte İstanbul'dan getirdiği İstanbul tavrı ve teknik tâlim metotları, Yozgatlı genç hâfızların tilâvetinde estetik bir dönüşüm başlatır. Özellikle Büyük Camide makamla okunan mukabeleler halk nezdinde büyük bir teveccüh uyandırır; bu manevi coşku çevre ilçe ve köylere kadar yayılarak kursa yönelik yoğun bir öğrenci akınına vesile olur.

T . C .
Diyânet İşleri Başkanlığı
Yozgat Müftülüğü
Sayı : 1091-110

15/6/1950

Defterdarlık yüksek Makamına

Diyânet İşleri Başkanlığı Zat İşleri Müdürlüğünün 12/4/1950 tarih ve 2927 Onay emrile 60 Mirelik Emreyle kur'an Öğretmenliğine fazlı lekesezin tayin edilmiş 15/2/1950 tarihinde vazifesine başlamış olduğundan ona göre kaydının teaviiyesini rica ederim.

Müftü Y.

H.Aval Bayraktar

M. C. 17

[Signature]

Resim 2.

12.04.1950 Tarihinde Kur'ân Öğretmenliği Kadrosuna Atandığını Gösteren Belge.³¹

³⁰ Akynl vd., *Yozgat Kataloğu*, 84; Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihi Vakıf Camileri*, 149.

³¹ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

Artan bu yoğun talebi karşılamak amacıyla, Kurs Dernek Başkanı Hacı Rıfat Bacanlı ve Yozgat esnafının gayretleriyle yeni bir bina inşa süreci başlatılır. Eski Üzüm Pazarı civarında bulunan ve Şevki Efendi Medresesi olarak bilinen ahşap yapının yerine, 1950-1951 yıllarında betonarme, iki katlı ve on iki derslikli modern bir eğitim binası inşa edilir. Bu inşaat süreci, hocalardan öğrencilere kadar herkesin mesai gözetmeksizin, hafta sonları dahi büyük bir aşkla çalıştığı kolektif bir imeceye dönüşür.³² Yeni binanın hizmete girmesiyle kursun kapasitesi hızla artmış; 70'i yatılı, 100'ü gündüzlü olmak üzere toplam 170 öğrenciye aynı anda hizmet verebilecek dev bir eğitim merkezine dönüşmüştür.³³ Fazlı Lekesiz, Haşmet Doğan (öl. 1968),³⁴ Hüseyin Avni Bayraktar, Hüseyin Sarıcaoğlu (öl. [?])³⁵ gibi alanında söz sahibi hocalardan oluşan güçlü kadro ile beraber Kursun gelişimi daha da hızlanır.

Resim 3.

Kursun Kadrosu: Hüseyin Sarıcaoğlu, Haşmet Doğan, Hüseyin Avni Bayraktar, Fazlı Lekesiz

³² Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/226-227.

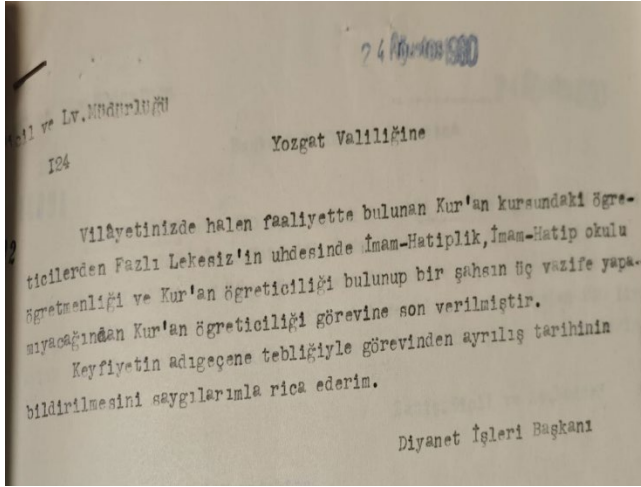
³³ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/228.

³⁴ Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü*, 19.

³⁵ Şükrü Öztürk, "Trabzon'da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur'an Kurslarının Rolü ve Önemi", *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon'da Dini Hayat Sempozyumu* (İstanbul, 2016), 1049.

Lekesiz'in yaklaşık 13 yıl süren bu hocalık döneminde, toplamda 500 civarında talebe Kur'ân-ı Kerim dersi almış, bunlardan 45'i hâfızlıklarını tamamlayarak icazet sahibi olmuştur.³⁶ 1952 yılında gerçekleştirilen toplu icazet merasimi, halkın gözbebeği haline gelen ehl-i Kur'ân bir neslin resmî tescili olmuştur.

Bu rahle-i tedristen geçen pek çok isim, daha sonra Türkiye'nin farklı noktalarında önemli görevler üstlenmiştir. Bursa İmam-Hatip Lisesi öğretmeni Hâfız Ahmet Yazıcı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) İmam-Hatibi Hâfız Ali Sarioğlu, Çapanoğlu Cami İmam-Hatibi Hâfız İlyas Yazan ve aynı caminin müezzin-kayyımı Hâfız Salih Davuter ve Yerköy Kur'ân Kursu öğretmeni Hâfız Ali Derler gibi şahsiyetler, Fazlı Lekesiz'in Yozgat'ta attığı bu sağlam temelden yetişen seçkin öğrencilerinden yalnızca birkaçıdır. 1960 ihtilali sonrası çıkarılan tek görev zorunluluğu yasasıyla bu vazifesini Hüseyin Sarıcaoğlu, Duran Lekesiz ve Fahri Başakıl gibi haleflerine devreden Lekesiz, arkasında ekolleşmiş bir Kur'ân Kursu ve nitelikli bir hâfız kadrosu bırakmıştır.³⁷

Resim 4.

24 Ağustos 1960 Tarihli Kur'ân Kursu Görevi Sonlandırma Emri.³⁸

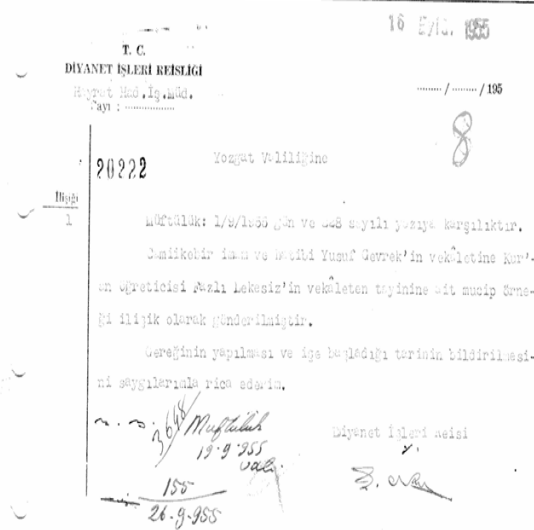
³⁶ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 2/229.

³⁷ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/237.

³⁸ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

2.2. İmam-Hatiplik Modeli ve Sivil Toplum Önderliği

Fazlı Lekesiz'in 01.09.1955 Tarihinde Çapanoğlu Büyük Cami'de Gevrekzâde Yusuf Efendi'nin (Yusuf Bahri Gevrek) (öl. 1961)³⁹ yerine vekâleten başladığı görevinde Yozgat'ta yeri zor doldurulacak bir örnek imam portresi çizmiştir. Büyük Cami bünyesinde yaklaşık otuz altı yıl boyunca deruhte ettiği imam-hatiplik görevi, salt bir din hizmeti icrasının ötesinde, Osmanlı bakiyesi üstadlardan aldığı ilmi, edebi, görgüyü yaşayışıyla gösteren bir meslekî liyâkat modelidir. Bu temsil kabiliyeti, her şeyden önce şahsiyetine ve dış görünüşüne gösterdiği yüksek özenle temayüz eder.⁴⁰ Soyadının kaynağı olan babası Hamdi Efendi'nin zarafetini bir meslek etiğine dönüştüren Lekesiz, imamlık cübbesini ve sarığını büyük bir edeple taşıyarak toplumdaki din görevlisi algısını müspet yönde dönüştüren bir beyefendi hoca portresi çizmiştir. Talebeleri tarafından vakar sahibi ve huzur veren bir şahsiyet olarak nitelendirilmesi, onun mesleğin sosyal itibarını hem cami içerisinde hem de sivil hayatta en üst seviyeye taşıdığıнын bir göstergesidir.

Resim 5.

Gevrekzâde Yusuf Efendi'nin Yerine Vekâleten Atama Yazısı⁴¹

³⁹ Ali Şakir Ergin vd., "Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı", (2000), 42.

⁴⁰ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 3/151.

⁴¹ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

Mesleki temsilinin teknik boyutunda ise İstanbul Nuruosmaniye ekolünden aldığı İstanbul tavrı⁴² ve Kur'ân kıraatine olan sevdası yer almaktadır. Zamanının Anadolu'sunda nadir görülen bir fem-i muhsin⁴³ örneği olarak kabul edilen tilâveti, gırtlak nağmeleri ve edasıyla Yozgat'ta adeta bir kıraat devrimi yapmıştır.⁴⁴ Bu teknik başarı, 1963 yılında hutbe hazırlama yarışmasında elde ettiği Yozgat birinciliği ile taçlanmış; 1968 yılında hazırlamış olduğu bir hutbe Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi'nde yayımlanmıştır.⁴⁵ Bu başarı destanı sonucu onun davûdi sesiyle mihraptaki duruşu, etkileyici hitabetiyle minberdeki temsil gücü resmî ve manevi bir tescile kavuşmuştur.⁴⁶ Onun mihrap, kürsü ve minber hâkimiyeti, cemaati sadece bilgilendiren değil, aynı zamanda manen yumuşatan ve derin bir huşu iklimine davet eden bir manevi rehberlik vazifesi görmüştür.

Fazlı Lekesiz'in mesleki liyakati ve idari kabiliyeti, sadece cami hizmetleriyle sınırlı kalmamış; kendisine duyulan yüksek itimat ve hocanın ilmî yetkinliği neticesinde defalarca Yozgat İl Müftülüğü makamına vekâleten görevlendirilmiştir. Özellikle 1979 yılında, dönemin Yozgat Müftüsü Hikmet Kutlu'nun Ankara'daki Müftüler Toplantısı'na katıldığı ocak ayında, Kayseri'deki sınav komisyonlarında görev aldığı temmuz ayında ve 24 gün süren irşat ekipleri faaliyetleri esnasında müftülük görevini vekâleten Fazlı Lekesiz yürütmüştür. Bu idari sorumlulukların en kritik safhası ise, Müftü Hikmet Kutlu'nun (öl. 2013)⁴⁷ Antalya'ya tayin olmasıyla birlikte 28 Ocak 1980 tarihinden itibaren yeni müftü atanıp göreve başlayana kadar geçen süreçte İl Müftülüğü makamının doğrudan Fazlı Lekesiz'e emanet edilmesidir. Bu görevlendirmeler, onun hem ilmî yetkinliğinin hem de devlet bürokrasisi nez-

⁴² Sarı, *Kur'an Tilâvetinde Türk Tavrı*, 40.

⁴³ Fem-i muhsin: Kur'ân-ı Kerim'i emredilene uygun olarak, en güzel şekilde icrâ eden üstada verilen isimdir. bk. Ahmet Şamil Ok - Mesut Güner, *Kur'ân Eğitimi ve Tecvid* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024), 110.

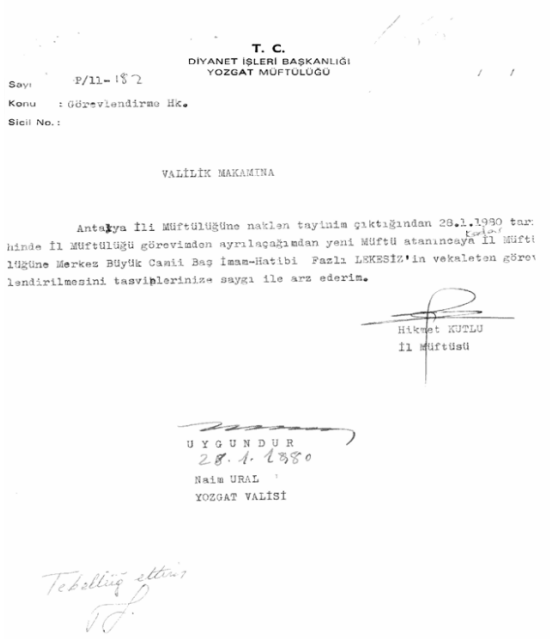
⁴⁴ Yozgat İmam Hatip, "Kurra Hafız Fazlı Lekesiz - Ali İmran Suresi 192-194".

⁴⁵ Fazlı Lekesiz, "Doğruluk, İnsanı iyiliğe ve Kurtuluşa Götürür", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dînî, Ahlâkî, Edebî Meslekî Aylık Dergi* 7/75-76 (Eylül 1968), 209-210.

⁴⁶ Yozgat Çamlık TV, "Tarık Yılmaz ile Ramazan Özel I Program Konuk I Kurra Hafız Fazlı Lekesiz Anısına".

⁴⁷ Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü*, 23.

dindeki idari itibarının bir nişanesi olarak kabul edilebilir. Hikmet Kutlu'dan sonra il müftülüğüne atanan Kadir Çetin de (öl. 2025)⁴⁸ müftülük vekâletini Fazlı Lekesiz'e bırakmıştır.

Resim 6.

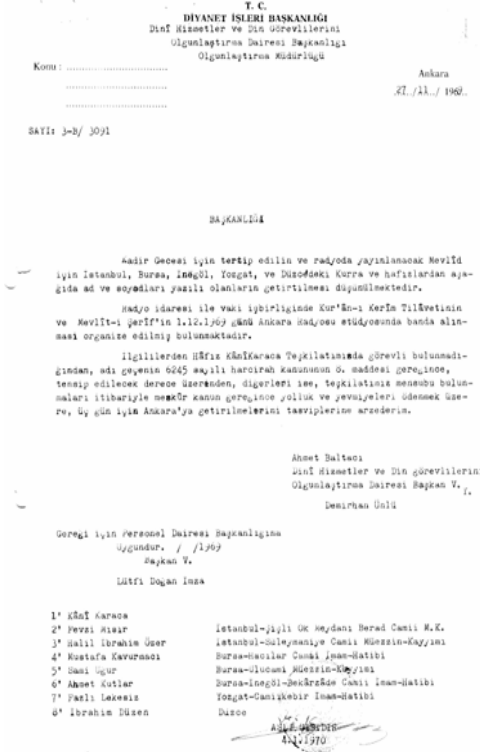
*Müftü Hikmet Kutlu'nun Antalya'ya Tayin Olmasıyla Birlikte 28 Ocak 1980 Tarihinden İtibaren İl Müftülüğü Makamına Fazlı Lekesiz'in Vekâlet Etmesi.*⁴⁹

Lekesiz'in mesleğindeki bu yetkinliği, yerel sınırları aşarak ulusal düzeyde bir tescile de kavuşmuştur. 1969 yılına ait resmî kayıtlar, Diyanet İşleri Başkanlığı ve TRT Ankara Radyosu iş birliğiyle hazırlanan Mevlid-i Şerif programlarına seçkin bir Kurrâ sıfatıyla davet edildiğini belgelemektedir. Kâni Karaca (öl. 2004) ve Fevzi Mısır (öl. 2015) gibi devrin musiki otoriteleriyle aynı listede yer alması, onun mesleki konumunu ve temsil ettiği sanatsal seviyeyi kanıtlar. Bu görevlendirmeler vasıtasıyla Yozgat'ın manevi bi-

⁴⁸ Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü*, 25.

⁴⁹ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

rikimi, radyo aracılığıyla ulusal bir platforma taşınmış; Lekesiz'in şahsi üslubu⁵⁰ tüm Türkiye'de yankı bulmuştur.

Resim 7.

01.12.1969 Tarihinde Ankara Radyosunda Yapılan Programın Talep Yazısı.⁵¹

Temsil kabiliyetini cami duvarlarının dışına, kurumsal ve sivil bir liderliğe tahvil eden Lekesiz, Hademe-i Hayrat Dernekleri⁵² Federasyonu bünyesinde de öncü bir rol üstlenmiştir. Toplumda hem maddi olanakları bakımından hem de itibar yönünden gerekli ilgi ve alakayı göremeyen Diyanet çalışanlarının gür sesi olmuştur. 1963 yılındaki kongre konuşmasında din duygu-

⁵⁰ Halil İbrahim Güneşer, "Kurra Hafız Fazlı Lekesiz - Kaside (Yıl: 1973)".

⁵¹ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

⁵² İzzet Er, "Hademe-i Hayrattan Din Görevliliğine", *Diyanet Aylık Dergi* 202 (Ekim 2007), 5.

sunun beşeriyet için önemine değinen Lekesiz, din adamına olan ihtiyacı su ve ekmeğe olan ihtiyaç derecesinde tanımlamış; din görevlilerinin yavan ekmek almaya dahi yetmeyen ücretlerle, büyük bir mihnet ve meşakkat içinde kutsal bir ahlak mücadelesi verdiğini vurgulamıştır. Mevcut idari düzensizliklerin ancak Ahmet Hamdi Akseki (öl. 1951) ve hukukçular tarafından hazırlanan, teşkilat kanunu tasarısının yasalaşmasıyla giderilebileceğini savunmuştur. Ayrıca Batılı laik devletlerde kiliselerin kendi eğitimlerini bağımsız bir şekilde yürütebildiğine dikkat çekerek, Türkiye’de din eğitiminin neden benzer bir özerklikten mahrum bırakıldığını sorgulamış ve kendi vatanımızda papaz yetiştirip Avrupa’ya gönderirken, kendi dinimiz için din adamını dışarıdan mı getirteceğiz? diyerek dönemin din politikalarındaki tutarsızlıklara işaret etmiştir.⁵³ Bu konuşması hem diyanet çalışanları hem de toplantıya katılan milletvekilleri ve bürokratlar tarafından dakikalarca ayakta alkışlanmıştır.

2.3. Yozgat İmam Hatip Okulu’nun Açılışında Katkısı ve Öğretmenlik Vazifesi

Fazlı Lekesiz’in Yozgat’ın eğitim tarihindeki en stratejik katkılarından biri, 1924’te açılan ancak 1926’da kapatılan Bozok İmam-Hatip Mektebi’nden 27 yıl sonra⁵⁴ Yozgat İmam Hatip Okulu’nun açılış sürecinde üstlendiği fiili ve kurumsal rol olmuştur. Onun Yozgat İmam Hatip Okulu’nun kuruluşundaki rolü, sürecin alt yapısını hazırlayan ve yönünü belirleyen bir kurucu irade niteliği taşır. 1951 yılında başlayan İmam Hatip Okulları hamlesi kapsamında, Yozgat heyetinin dönemin Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri (öl. 1961) ile yaptığı görüşme, bu sürecin kırılma noktasını teşkil eder.⁵⁵ Bakan’ın bina, kadro ve öğrenci potansiyeline dair sorularına karşılık; Lekesiz’in de hocalarından olduğu Kur’ân Kursu binasının, mevcut öğrenci potansiyelinin ve hoca kadrosunun oku-

⁵³ Fazlı Lekesiz, “Hademe-i Hayrat Dernekleri Federasyonu Yıllık Kongresinde Yozgat Delegatesi Fazlı Lekesiz’in Yaptığı Konuşma”, *İslâm* 64 (Ocak 1963), 119.

⁵⁴ Mustafa Öcal, *Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam-Hatip Okulu’nun Açılışı ve Gelişmeler* (Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2025), 78.

⁵⁵ Mustafa Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine* (Bursa: Akmat Akıncıoğlu Matbaacılık, 2015), 173.

la tahsis edilmesi teklifi, Yozgat İmam Hatip Okulu'nun 18 Eylül 1953'te açılmasını sağlayan temel zemini oluşturmuştur.⁵⁶ Yozgat eşrafından Hacı Rıfat Bacanlı'nın başkanlığını yaptığı derneğin bu talebi, mevcut Kur'ân eğitimini örgün eğitim sistemine entegre edecek pratik bir imkâna dönüştürülmüştür.⁵⁷ Böylece Kur'ân kursundan İmam Hatip'e uzanan bir eğitim hattı kurulmuş, gelecekte ilimler örgün eğitim sistemiyle bütünleştirilmiştir.

Askerlik görevi öncesinde Demokrat Parti milletvekilleri, belediye başkanı ve sivil toplum kuruluşlarıyla yürüttüğü organize çalışmalarla kamuoyu desteğini canlı tutan Lekesiz, 1955 yılında askerlik dönüşü bu kurumda öğretmenlik görevine başlamıştır. Yozgat İmam-Hatip Okulu'nun ilk dönem öğretmen kadrosu, yükseköğrenim tahsili gören hoca sayısının azlığı nedeniyle branş öğretmenleri ile şehrin liyakat sahibi din adamlarının bir araya geldiği seçkin bir heyetten oluşmaktaydı. Okulun meslek dersleri kadrosunda; Müftü Kurrâ Hâfız Hüseyin Avni Bayraktar, Şeyhzâde Ahmet Şevki Ergin, Kurrâ Hâfız Fazlı Lekesiz, Vaziz Ömer Lütfü Zararsız (öl. 2021), Faik Boran (öl. [?]), Numan Kurukafa (öl. [?]), Prof. Dr. Beyza Düşüngün (Bilgin) (öl. 2024), Fahrettin Kovancı (öl. [?]) ve Cihat Tunç (öl. [?]) gibi önemli isimler yer almıştır. Bu dönemde henüz ilahiyat mezunu öğretmen sayısı çok kısıtlı olduğundan, dini derslerin eğitimini bizzat yerel müftü, vaiz ve Kur'ân kursu hocaları gibi ilmi yetkinliği olan görevliler ücret mukabili yürütmüştür. Kültür derslerinde ise okulun ilk müdürü olan resim öğretmeni Mustafa Kemal Aydoğan ile birlikte Yusuf Akin, Harun Çağlayan, Kâniye Çoban ve Hatice Alpak gibi isimler görev yapmıştır. Okulun idari ve akademik gelişiminde bir dönüm noktası olarak, 1962 yılında Nizamettin Aytekin ilk ilahiyatçı müdür olarak göreve başlamış; bu seçkin kadro içerisinde Fazlı Lekesiz de 09.06.1956-01.02.1964 yılları arasında sekiz yıl boyunca Kur'ân-ı Kerim, Arapça, din dersleri ve akâid öğretmenliği yaparak öğrencilerin yetişmesinde büyük bir titizlik göstermiştir.⁵⁸ Onun eğitimci kimliği, sadece bir bilgi aktarı-

⁵⁶ Öcal, *Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam-Hatip Okulu'nun Açılışı ve Gelişmeler*, 112.

⁵⁷ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/243.

⁵⁸ Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*, 174.

mı değil, aynı zamanda yüksek bir pedagojik standart inşasıdır. Özellikle kıraat eğitiminde Cezerî metninin Arapça manzum halini ezberletmesi, öğrencilerinin yüzeysel bir okuyuşun ötesinde, ilmî temelli bir Kur'ân kültürü almalarını sağlamıştır. Büyük cami ve diğer camilerde kandil geceleri imam-hatip okulu talebeleri ile organize ettiği programlarda talebelerin vaaz vermesi, mevlit okuması ve Kur'ân tilâvetleri o dönemde büyük bir teveccühe mazhar olmuştur.⁵⁹

Bu dönemde okulun öğrenci profili, büyük oranda Kur'ân Kursu kökenli, yaşları tashihle küçültülmüş ancak manevi ihtiyaçları oldukça yüksek bir kitleden oluşmaktaydı. Toplumun bir kesiminde hâkim olan “cenaze yıkayıcısı mı olacaklar?” şeklindeki menfi algıya ve istikbal kaygısına rağmen; Lekesiz, öğrencilerine “ümmetin en şerefli Kur'ân'ı ezberleyenlerdir”⁶⁰ nebevî muştusunu bir vizyon olarak aşlamıştır. Bu idealist yaklaşım, Yozgat'ın yerel eşrafının da çocuklarını bu okula yönlendirmesiyle sosyolojik bir kırılma yaratmıştır.⁶¹

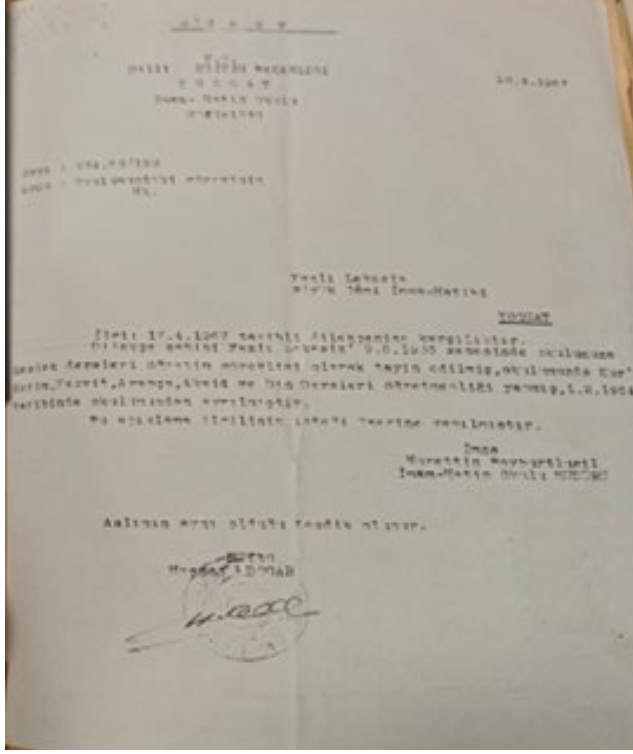
Fazlı Lekesiz'in rahle-i tedrisinden geçen bu ilk dönem öğrencileri, daha sonra Türkiye'nin ilim ve siyaset hayatına yön veren seçkin şahsiyetlere dönüşmüştür. Aralarında Cemil Çiçek, Avukat Çınar Bacanlı, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Prof. Dr. Mehmet Yaşar Kandemir, Prof. Dr. Orhan Çeker, Prof. Dr. Faruk Beşer, Dr. Ali Şakir Ergin, Dr. Mustafa Öcal gibi devlet ve bilim hayatına yön veren pek çok ismi disiplinli ama müşfik bir otoriteyle yetiştirerek,⁶² Türkiye'nin geleceğine yön verecek kadroların manevi hamurunu yoğurmuştur. Bu isimler, Lekesiz'in pedagojik mirasının en somut nişaneleridir. Bu yönüyle Fazlı Lekesiz, Yozgat İmam Hatip Okulu'nda sadece bir öğretmen değil; bir okulun binasından müfredatına, öğrenci vizyonundan akademik başarılarına kadar her aşamada imzası bulunan kurucu bir irade olarak tebarüz etmiştir.

⁵⁹ Öcal, *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*, 203.

⁶⁰ Ebü'l-Fadl Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Camî'u's-sağîr fî ehâdisi'l-beşîr'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 70/1063.

⁶¹ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/247-248.

⁶² Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 3/151.

Resim 8.

*İmam-Hatip Okulunda Hizmet Ettiği Tarihleri Belirten Resmî Belge.*⁶³

2.4. Yozgat Yüksek İslam Enstitüsü'nün Kuruluşundaki Rolü

Fazlı Lekesiz'in din eğitimi alanındaki hizmetleri, Kur'ân Kursları ve ortaöğretim düzeyindeki İmam Hatip Okulu başarısının ardından yükseköğretim seviyesine evrilmiştir. 1980'lerin başında Yozgat'ta bir Yüksek İslam Enstitüsü açılması girişimi, salt bir bürokratik karar değil; Lekesiz'in de başında bulunduğu bir ekibin mimarlığını yaptığı sivil ve organize bir toplumsal talebin ürünüdür. Bu girişimin temelinde; İmam Hatip mezunlarının yüksek tahsil için şehir dışına gitmek zorunda kalmasının yarattığı ekonomik yük ve dinî ilimlerin devlet denetiminde, akademik bir disiplinle verilmesi arzusu yatmaktadır.⁶⁴

⁶³ Fazlı Lekesiz'in Özlük Dosyası.

⁶⁴ Öcal, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dinî Hayat*, 1/263.

Lekesiz'in bu süreçteki rolü; kurumsal ihtiyacı tespit ederek süreci bir dernek çatısı altında organize etmesi ve bizzat siyasi-bürokratik temasları yürütmesi bakımından belirleyicidir. Kurucu üye ve dernek başkanı sıfatıyla hareket eden Lekesiz; Milletvekili Ömer Lütfü Erzurumluoğlu (öl. 1995), Ünal Allıoğlu (öl. [?]), Şahin Saygı (öl. 2017), Dr. Ali Şakir Ergin ve Münüp Sarıoğlu'ndan (öl. 2007) oluşan bir heyetle randevu alarak talebi en üst makama dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e taşımıştır. Başbakan'ın yönlendirmesiyle Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy ile yapılan görüşme, bu sivil iradenin somut bir başarıya dönüşmesini sağlamıştır. Bakan Fersoy'un olumlu yaklaşımı ve Müsteşar Abdullah Nişancı'ya verdiği talimatla, eski Kız İlköğretmen Okulu binasının intifa hakkı enstitüye devredilmiş ve okul 4 Ocak 1980'de eğitime açılmıştır.⁶⁵

Bu büyük başarı, dönemin siyasi konjonktürü ve yerel bazı girişimler nedeniyle kısa ömürlü olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde kurulan Din Eğitimi Komisyonu'nun kararları doğrultusunda, İslam Enstitülerinin kapatılması süreci başlatılmıştır. Yozgat özelinde ise, bazı yerel aktörlerin halktan hayırlı bir teşebbüs vaadiyle topladıkları imzaları aleyhte kullanması, kapatma kararına sahte bir zemin oluşturmuştur.

Nihayetinde, Dr. Ali Şakir Ergin'in⁶⁶ müdürlüğünde seçkin bir kadroyla hizmete başlayan enstitü, 26 Mart 1981'de resmen kapatılmıştır.⁶⁷ Fazlı Lekesiz'in liderliğinde yürütülen bu serüven, kapatılmış olsa dahi, Kur'an merkezli eğitimin yükseköğretime taşınması idealinin Yozgat'taki sivil dip dalgasını ve halkın

⁶⁵ Halis Ayhan, "İlâhiyat Fakültesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/71; Mustafa Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüsü", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/49; Muhammet Şevki Aydın, "Yüksek Din Öğretiminde Farklı Bir Tecrübe: Yüksek İslam Enstitüsü", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (15 Eylül 2025), 684; Hüseyin Polat, "Cumhuriyet Döneminde Yüksek İslam Enstitülerinde Arapça Öğretimi", *Kilis 7 December University Journal of Theology*, (27 Haziran 2024), 481.

⁶⁶ Kamil Büyüker (ed.), *Yozgatlı Bir Münevver* (İstanbul: Seçil Ofset, 2025), 12.

⁶⁷ Necmeddin Güney, "Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008), 78; Öcal, "Yüksek İslâm Enstitüsü", 44/51; Aydın, "Yüksek Din Öğretiminde Farklı Bir Tecrübe", 693.

dinî ilimlere olan yüksek teveccühünü kanıtlayan tarihî bir eşik olarak kayda geçmiştir. Fazlı Lekesiz ve arkadaşlarının attığı bu adımla 29 sene sonra 13.09.2010 tarihinde kurulan Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin temeli de bir nevî gönüllere atılmış oldu.

Sonuç

Fazlı Lekesiz'in hayatı ve faaliyetleri üzerinden şekillenen bu çalışma, Cumhuriyet dönemi dinî eğitiminin yerel ölçekteki dönüşümünü ve bu süreçte bireysel aktörlerin üstlendiği stratejik rolü derinlemesine analiz etmektedir. Araştırmadan elde edilen bulgular, Lekesiz'in klasik kıraat geleneğine dayanan güçlü ilmî birikimini modern din eğitimi kurumları içerisinde nasıl işlevsel hale getirdiğini ve gelenek ile modernite arasında nasıl bir köprü kurduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Lekesiz'in özellikle Kur'ân'ı doğru ve güzel okuma tekniklerindeki uzmanlığı, bu eğitimi sadece bilgi vermenin ötesine taşımış; Kur'ân öğretiminde yüksek bir kalite ve estetik anlayışın yerleşmesini sağlamıştır. Bu durum, Yozgat'taki Kur'ân kurslarının niteliğine doğrudan yansyarak, bölgede Kur'ân hizmetinin hem usul hem de esas bakımından yüksek bir seviyeye taşınmasına vesile olmuştur.

Dinî eğitimin kurumsallaşma sürecinde bireysel aktörlerin belirleyici rolü, Lekesiz'in mesleki yaşamında somut bir karşılık bulmaktadır. Kur'ân kursu hocalığı döneminde geliştirdiği eğitim modeli, yalnızca yerel ve kısa vadeli bir öğretim faaliyeti olarak kalmamış; yetiştirdiği öğrenciler aracılığıyla Türkiye'nin dört bir yanında ve Avrupa'da geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Yozgat İmam Hatip Okulu'nun kuruluş sürecindeki aktif katkıları ise geleneksel din eğitimi ile örgün eğitim sistemi arasında işlevsel bir entegrasyon sağlandığını göstermektedir.

Lekesiz'in imam-hatiplik görevinde sergilediği temsil kabiliyeti, din görevlisi tipolojisi açısından dönüştürücü bir örnek sunmaktadır. Kıraat ilmindeki otoritesi, hitabet gücü ve meslekî disiplini birleştğinde, din görevliliği sadece ibadet hizmetiyle sınırlı bir alan olmaktan çıkıp toplumsal saygınlığı yüksek kültürel bir temsil alanına dönüşmüştür. Öte yandan, Yozgat Yüksek İslam

Enstitüsü'nün kuruluş sürecindeki öncü rolü, dinî eğitimin yükseköğretim boyutuna taşınmasında sivil inisiyatifin gücünü simgelemektedir. Her ne kadar bu girişim çeşitli yerel ve siyasi dinamikler nedeniyle sürdürülebilir olmasa da ortaya konan vizyon yerel düzeydeki güçlü eğitim talebinin ve sivil organizasyon yeteneğinin bir nişanesi olarak tarihe geçmiştir.

Netice itibarıyla Fazlı Lekesiz, yetiştirdiği insan kaynağı, öncülük ettiği kurumsal yapılar ve temsil ettiği ilmî-ahlaki çizgi ile Yozgat'ın dinî ve kültürel hayatında kalıcı bir iz bırakmıştır. Onun hayatı, Kur'ân merkezli bir eğitim anlayışının, nitelikli bir rehberlik ve kurumsal bir vizyonla birleştiğinde ulusal ölçekte nasıl etkili sonuçlar doğurabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışma, din eğitimi tarihine ilişkin araştırmalarda yerel aktörlerin ve biyografik incelemelerin ihmal edilmemesi gerektiğini kanıtlamakta; Lekesiz'in mirasını sadece bir dönemin hatırası değil, din eğitimi alanında sürekliliği besleyen canlı bir referans noktası olarak konumlandırmaktadır.

Kaynakça

- Akyıl, Hurşit vd. (ed.). *Yozgat Kataloğu*. 2 Cilt. İstanbul: Özdemir Ofset, 1991.
- Aydın, Muhammet Şevki. "Yüksek Din Öğretiminde Farklı Bir Tecrübe: Yüksek İslam Enstitüsü". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (15 Eylül 2025), 674-698. <https://doi.org/10.51702/esoguifd.1678104>
- Ayhan, Halis. "İlahiyat Fakültesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/70-72. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilahiyat-fakultesi>
- Barış, Mehmet vd. *Yozgat Müftüler Albümü*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Büyüker, Kâmil (ed.). *Yozgatlı Bir Münevver*. İstanbul: Seçil Ofset, 2025.
- Er, İzzet. "Hademe-i Hayrattan Din Görevliliğine". *Diyanet Aylık Dergi* 202 (Ekim 2007).
- Ergin, Ali Şakir. *Gönül Ufkunda Bir Şeyh Bir Şeyhzâde*. İstanbul: Seçil Ofset, 2021.
- Ergin, Ali Şakir vd. "Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı".
- Ergin, Ali Şakir. *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri*. Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2. Basım, 2014.
- Erkoç, Ethem (ed.). *Kutb-ı Cihan Mehmet Şakir Efendi*, 2023.

- Güneşdoğdu, Mustafa Özcan. “80 Yaşında Kurrâ Hafız Fazlı Lekesiz Hocamdan İlginç Bir Hatıra”. Yayın Tarihi 2018. <https://www.youtube.com/watch?v=uq6NncCW4QI>
- Güney, Necmeddin. “Prof. Dr. Mustafa Uzunpostalcı”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 12 (2008).
- Güngör, Ebubekir vd. (ed.). *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. 4 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Basım, 2023.
- Halil İbrahim Güneşer. “Kurrâ Hafız Fazlı Lekesiz - Kaside (Yıl: 1973)”. Yayın Tarihi 23 Ağustos 2025. <https://www.youtube.com/watch?v=av3cvTFflo0>
- Koçkuzu, Ali Osman. “Şeyhzâde Ahmet Bey ve Yozgat’ın Hatırlattıkları”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 51-62.
- Lekesiz, Fazlı. “Doğruluk, İnsanı iyiliğe ve Kurtuluşa Götürür”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dînî, Ahlâkî, Edebî Meslekî Aylık Dergi* 7/75-76 (Eylül 1968).
- Lekesiz, Fazlı. “Hademe-i Hayrat Dernekleri Federasyonu Yıllık Kongresinde Yozgat Delegesi Fazlı Lekesiz’in Yaptığı Konuşma”. *İslâm* 64 (Ocak 1963).
- Ok, Ahmet Şamil - Güner, Mesut. *Kur’ân Eğitimi ve Tecvid*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024.
- Öcal, Mustafa. *Belgeler Eşliğinde Yozgat İmam-Hatip Okulu’nun Açılışı ve Gelişmeler*. Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2025.
- Öcal, Mustafa. *Bozok İmam-Hatip Mektebinden Yozgat İmam-Hatip Liselerine*. Bursa: Akmat Akıncıoğlu Matbaacılık, 2015.
- Öcal, Mustafa. *Tanıkların Dilinden Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi ve Dînî Hayat*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2008.
- Öcal, Mustafa. “Yüksek İslâm Enstitüsü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/48-52. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Öztürk, Şükrü. “Trabzon’da Dini ve Sosyal Hayatın Oluşumunda Kur’an Kurslarının Rolü ve Önemi”. *I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu*. İstanbul, 2016.
- Polat, Hüseyin. “Cumhuriyet Döneminde Yüksek İslam Enstitülerinde Arapça Öğretimi”. *Kilis 7 December University Journal of Theology*.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur’an Tilâvetinde Türk Tavrı ve Merhum Temsilcileri*. İstanbul: Mıhrabad Yayınları, 2021.
- Suyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn es-. *el-Cami’u’s-sağîr fî ehâdîsi’l-beşîr’n-nezîr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2004.
- Türkben, Yaşar-Görkaş, İrfan. “Amelî Hikmetin Yozgatlı Öncüsü: Halil

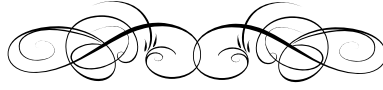
İpek Hocaefendi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (30 Aralık 2017), 55-83.

TV Arşivi. "Hayati Hecelerken 53- Fazlı Lekesiz 1". Yayın Tarihi 09 Ağustos 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=kO1mh17CRic>

TV Arşivi. "Hayati Hecelerken 53- Fazlı Lekesiz 3". Yayın Tarihi 09 Ağustos 2021. <https://www.youtube.com/watch?v=zElywCJ5nj0>

Yozgat Çamlık TV. "Tarık Yılmaz ile Ramazan Özel 1 Program Konuk 1 Kurrâ Hafız Fazlı Lekesiz Anısına". Yayın Tarihi 06 Mart 2026. <https://www.youtube.com/watch?v=enoQkzDZSbc>

Yozgat İmam Hatip. "Kurrâ Hafız Fazlı Lekesiz-Ali İmran Suresi 192-194". Yayın Tarihi 26 Ocak 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=ELygmXLt3dI>

YOZGAT İLİM, KÜLTÜR VE SOSYAL HAYATINA BİR BAKIŞ: YOZGATLI MEHMET HÜSNÜ EFENDİ ÖRNEĞİ

Ahmet ALTINSOY*

Giriş

Yozgatlı Mehmet Hüsnü Efendi Osmanlı Devleti'nin askerî, idari ve ekonomik bakımdan zor bir dönemde dünyaya gelmiştir. Eğitimden askeriye, idareden sosyal hayata kadar pek çok reformun yapıldığı bir dönemdir. Mehmet Hüsnü Efendi bu dönemde klasik usullerle eğitim almış, kendi dönemi itibarıyla modern kabul edilen eğitim kurumlarında görev yapmıştır. Kariyer basamaklarındaki durumu böyle iken birçok sosyal yardım kuruluşunda başkanlık ve üyelik yaparak sosyal bir hayat sürmüştür. Cemiyet hayatında ve ilim meclislerinde önde gelen bir sülaleye mensup olan Mehmet Hüsnü Efendi, Yozgat uleması, halkının desteği ve Meşihat'ın¹ onayı ile Yozgat Müftülüğü görevine atanmıştır. 1906 yılında gerçekleşen bu atama kararıyla Mehmet Hüsnü Efendi, Yozgat Müftüsü olmuş ve görevini 1918 yılına kadar sürdürmüştür. Mezkûr tarihte görevi esnasında vefat etmiş-

* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

¹ Tarihi 15. Yüzyıla kadar götürülebilen Meşihat makamı, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık, bu makamın dairesi ve tarikat liderliği olarak şeyhlik anlamına denk gelen Arapça kökenli bir kavramdır. Osmanlı bürokrasisinde İlmîye sınıfının başını, fetvaların yazıldığı ve dini işlerin yürütüldüğü en yüksek kurum Şeyhülislamlık (meşihat) makamıdır. Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39/91-96.

tir. Meşhur bir sülaleye mensup oluşu, ilim tahsili, üstlendiği görevler, yaptığı sosyal projeler ve nihayetinde yürüttüğü müftülük vazifesi onu, bu çalışmanın konusu haline getiren başlıca unsurlar olmuştur. Bu çalışma, Yozgatlı Mehmet Hüsnü Efendi'nin hayatını, ilmî kişiliğini, Yozgat ilim tarihine katkılarını arşiv belgeleri ışığında ele almayı hedeflemektedir.

Mehmet Hüsnü Efendi hakkında literatürde oldukça sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)* adlı çalışmada, kısa bir bölüm yer almaktadır. Bu çalışma Meşihat dosyalarını kaynak olarak kullanmasına karşın çok az bilgiyi literatüre kazandırması sebebiyle oldukça yetersizdir.

Araştırmaya arşiv taraması ile başlanmıştır. Mehmet Hüsnü Efendi hakkında araştırma sürecinde ilk olarak İSAM (İslâmî Araştırmalar Merkezi)'da bulunan kadı sicilleri incelenmiştir. Yapılan tarama neticesinde Meşihat dosyasının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu dosya çalışmamız açısından çok önemlidir. Nitekim söz konusu dosyada Mehmet Hüsnü Efendi'nin kendi kaleminden yazılmış bir hayat hikâyesi bulunmuştur. Bunun yanında aldığı icâzetnâmeler, görevde yükselme belgeleri, müftülük makamına tayini gibi pek çok mühim belge ortaya çıkmıştır. Öte yandan Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmada Yozgat Sancağı'na o dönemde yapılan eğitim yatırımları konusunda belgeler bulunmuştur. Bu belgeler ile Yozgat Sancağı özelinde eğitim anlamında yapılan çalışmalar ve gelişmeler takip edilmiştir. Ayrıca özel arşivlerden konumuzla alakalı kaynaklara başvurulmuştur.

İkinci olarak Yozgat ilim tarihini ele alan güncel çalışmalara başvurulmuştur. Yozgat ilim geleneğini, medrese sistemini, marif yeniliklerini anlatan kitap, makale ve sempozyum gibi güncel akademik çalışmalar, araştırmanın kavramsal çerçevesine katkı sağlamıştır. Son olarak bölgeyi tanıyan, bilen ve o dönemlere yakın zamanlara tanık olmuş kimseler ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Mehmet Hüsnü Efendi özelinde Dr. Ali Şakir Ergin Beyefendi ile yaptığımız akademik sohbetler de çalışmanın yönünü belirlemede yardımcı olmuştur.

1. Mehmet Hüsnü Efendi'nin Hayat ve Eğitimi

Tam adı Mehmet Hüsnü bin Abdullah Tâhir Hilmî bin Ebû Bekir El-Yozgâdî olan Mehmet Hüsnü Efendi, 21 Nisan 1858 yılında Yozgat'ın Köseoğlu Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Mehmet Hüsnü Efendi'nin babası, Bekirzâde Efendi'nin oğlu olan Abdullah Tâhir Efendi'dir. Bekirzâde Efendi, Yozgat Sancağı'nda tanınan bilinen, köklü bir aileye mensuptur.² Abdullah Tâhir Efendi ise 1837 yılında doğmuş olup Kayyımzâde Medresesi'nde müderrislik, Yozgat Müftülüğü'nde müftülük yapmış döneminin önde gelen âlimlerinden biridir.³ Üçüncü dereceden Mecîdiye Nişânı'na sahip olan Abdullah Tâhir Efendi, 1906 tarihinde vefat etmiştir.⁴

Mehmet Hüsnü Efendi, eğitimde reform tartışmalarının yaşandığı, klasik medrese eğitimi ile modern eğitim kurumlarının bir arada olduğu bir geçiş döneminde eğitim hayatına başlamıştır. İlk eğitimini kendi mahallesindeki Sıbyân Mektebi'nde almıştır. Sıbyân Mektebi'nden sonra orta öğretim eğitimi için Yozgat Rüştîyesi'ne girmiş ve 1873 yılında rüştiyeden birincilikle mezun olmuştur. Mehmet Hüsnü Efendi mezun olduktan sonra, babası Abdullah Tâhir Efendi'nin görev yaptığı Kayyımzâde Medresesi'ne başlamıştır. Burada başta Sarf, Nahiv olmak üzere, Me'ânî, Mantık, Usûl-i Fıkıh, Akâid, Tefsir ve Hadis gibi temel İslami ilimler alanında eğitim almıştır. Bu eğitimin ardından Mehmet Hüsnü Efendi, 1898 yılında pederi Abdullah Tâhir Efendi'den icâzetnâme almıştır.⁵ Ayrıca aynı medresede miras hukuku ('İlm-i Ferâiz) alanında müzakerelere katılmış ve bu alanda da icâzetnâme almıştır.⁶ Okuma ve yazma düzeyinde Arapça ve Farsça bilen Mehmet Hüsnü Efendi⁷ ilmî faaliyetlerini Yozgat'ta sürdürmüştür. 1918 yılında Yozgat'ta vefat etmiştir.⁸

² İSAM kütüphanesi Arşivi (İKA), *Meşihat Arşivi* [USD-O-712-dos.1720_01], 1.

³ Abdulkarim Abdulkadiroğlu – F. Hakan Özkan, *Yozgat Meşhurları* (Ankara: Kariyer Matbaacılık Ltd. Şti, 1994), 32; Kâmil Büyüker, "Son Devir Yozgatlı Osmanlı Uleması", *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi ed.* Ebubekir Güngör vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2023), 2/344.

⁴ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1.

⁵ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 4.

⁶ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 3.

⁷ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1.

⁸ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)* (İstanbul:

2. İş Hayatı

Tarihler 1893 yılını gösterdiğinde Mehmet Hüsnü Efendi bir taraftan medrese eğitimine devam ederken diğer taraftan meslek hayatına girmeye karar vermiştir. Bu tarihler Osmanlı Devleti'nde bir taraftan reform tartışmalarının yapıldığı diğer taraftan birtakım uygulamaların hayata geçirildiği bir dönemdir. Mehmet Hüsnü Efendi'nin iş hayatına başladığı dönemde yaşanan gelişmelerin anlaşılması, onun yeni eğitim uygulamalarına yaklaşımını anlamak bakımından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle birlikte askerî, idari ve ekonomik alanlarda reform tartışmaları gündeme gelir. Eğitim alanında var olan sorunlar da bu tartışmaların bir boyutudur. Sıbyân Mekteplerinin ihya ve ıslahı eğitim alanında yapılacak olan değişimlerin başında gelmektedir. Bu okullar ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumlar olmasına rağmen herhangi bir müfredat veya ders saatlerini planlayan sabit programları bulunmamaktadır. Öğrenciler genellikle 5 yaşlarında mektebe başlamakta ve yaklaşık 15 yaşlarında mezun olmaktadır. Çocuklar okuma yazma, basit hesap işlemleri ve İslami ilimler alanında eğitim almaktadır.⁹ Zamanla bu kurumların işlevsizliği “usûl-i cedîd” eğitim programlarının geliştirmesine neden olmuştur. Selim Sabit Efendi (1829-1910) gibi eğitim alanında öncül kişilerin çalışmalarıyla birlikte başlayan yeni eğitim öğretim programları kapsamında Mekteb-i İbtidâî, Numûne-i Gayret, Numûne-i Edeb gibi yeni ilk mektepler açılmıştır.¹⁰ Bu teşebbüsler önceleri lokal olarak İstanbul'da uygulamaya konulurken, 1874 yılında yayınlanan bir tâlimatnâme ile Osmanlı Devleti'nin geneline yayılmıştır.¹¹

Usûl-i cedîd çalışmaları bağlamında geleneksel Sıbyân Mek-

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 3/213-214.

⁹ Ercan Uyanık-Mehmet Melik Kaya-Büşra Elçiçeği, “II. Meşrutiyet döneminde eğitim tartışmaları ve 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu'nun uygulanması”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (Mayıs 2021), 165.

¹⁰ Arzu Meryem Demirkıran, “İbtidâî Mektep”, *Türkiye Maarif Ansiklopedisi* (Erişim 15.04.2026).

¹¹ Uyanık-Kaya-Elçiçeği, “II. Meşrutiyet döneminde eğitim tartışmaları”, 167; Demirkıran, “İbtidâî Mektep”; Arzu M. Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 78.

tepleri yerlerini, Mekteb-i İbtidâî adında yeni ilkokullara bırakmıştır. Bu okullar geleneksel mekteplerden gerek fiziki gerekse eğitim yöntemleri bakımından farklılık arz etmektedir. Öncelikle rahle usulüne dayalı eğitim konsepti terk edilerek öğrencilerin kara tahta önünde, masa ve sandalyelere oturduğu yeni bir sınıf sistemine geçilmiştir. Bunun yanında öğrenciler yaş gruplarına ayrılarak tasniflemeler yapılmış ve belirli bir konu izlencesi belirlenerek eğitimler vermeye başlanmıştır. Öte yandan her bölgede maarif komisyonları kurulmuş ve bu yeni eğitim kurumları onların nezaretinde yönetilmiştir.¹²

Yukarıda izah edilen eğitim çalışmalarının somut bir sonucu olarak Yozgat Sancağı'nda da yeni nesil okullar ihdas edilmiştir. Mehmet Hüsnü Efendi de Mekteb-i İbtidâî'de muallim olabilmek için Yozgat Sancağı'nın maarif komisyonuna başvurmuş ve yapılan sınavda başarılı olarak Cevherî Ali Efendi hayratından Mekteb-i İbtidâî Muallim-i Evvelîğine, 1893 (r. 1309) tarihinde, 120 kuruş maaş ile atanmıştır. Bu göreve başladığında 35 yaşındadır. Göreve başladığından bir yıl sonra terfi alarak Maarif Komisyonu tarafından 300 kuruş maaş ile Numûne-i Gayret Mekteb-i İbtidâîsi Muallim-i Evvelîğine atanmıştır. Mesleğindeki gayretlerinden ötürü Mehmet Hüsnü Efendi, 50 kuruşluk zam alarak 350 maaş ile görevine devam etmiştir. Ancak 1902 tarihine gelindiğinde yaşanan ekonomik sıkıntılardan ötürü maaşlarda birtakım eksiltmelere gidilmiştir. Bu bağlamda Mehmet Hüsnü Efendi'nin maaşında 75 kuruşluk bir eksiltme yapılmış ve 275 kuruş ücretle görevine devam etmiştir.¹³

Numûne-i Gayret¹⁴ Mekteb-i İbtidâîsi, Yozgat'ta modern eğitim yöntemlerinin uygulandığı önemli örneklerden biridir. Zira bu okul maarif reformunun yapıldığı dönemlerde Erzincan, Yozgat, Kayseri gibi bölgelerde faaliyet gösteren önemli mekteplerden

¹² Demirkıran "İbtidâî Meptep"; Cevdet Kırpık, "II. Abdülhamid Döneminde Kayseri İptidai Mektepleri (1876-1908)", *Belleten*, 87/308 (Nisan 2023), 160-165.

¹³ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1.

¹⁴ Serkan Gül, "Osmanlı Dönemi Yozgat Eğitim Tarihi ve Kurumları" *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, ed. Ebubekir Güngör vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2023), 2/ 130; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999'a)*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1999), 424.

biridir.¹⁵ Söz konusu okullar hakkında Başkanlık Osmanlı Arşivinde yapılan taramada pek çok bilgilere rastlanılmıştır. Bu bilgiler arasında ilgili mekteplerin açılışı, ders müfredatları, kimlerin eğitim aldığı, birinci, ikinci ve üçüncü sınıfların yanında hafızlık yapan öğrencilerin listeleri ve ders müfredatları gibi başlıklar bulunmaktadır. 1895 tarihli bir yazışmada Numûne-i Gayret okullarının açılması için servet sahibi kimselere tevzî' olunduğu bilgisi bulunmaktadır. Bunun yanında merkezde ve köylerde istihdam edilmek üzere Numûne-i Gayret okullarında toplamda 129 öğretmene icâzetnâme verildiği bildirilmektedir. Ayrıca mezkûr okullarda çalıştırmak için hademeler tayin edilmesi bilgisi de geçmektedir. 1905 tarihli başka bir belgede ise okuyan öğrencilerin isim listesi ve aldıkları notlar yer almaktadır. Bu metinlerden hareketle 129 öğrencinin eğitim aldığı bilgisi yer almaktadır. Sınıflara göre aldığı derslerin isimleri şu şekildedir:

1. Sınıf	Kur'an-ı Kerîm, İlk İlm-i Hâl, Hesâb-ı Zihnî, Risâle-i Kıraat, Risâle-i İmla, Hüsn-i Hat, Mecmû'-ı Temerrüt, Hüsn-i Ahlâk.
2. Sınıf	Kur'an-ı Kerîm, Tecvid, İkinci İlm-i Hâl, Hesap İkinci Kısım, Risâle-i Ahlâk, Yeni Kıraat, Risâle-i İmla, Hatt-ı Sülûs, Mecmû'ı Temerrüt, Hüsn-i Ahlâk.
3. Sınıf	Kur'an-ı Kerîm, Karabaş Tecvidi, Üçüncü (?) İlm-i Hâl, Mülâhhas Târîh-i Osmânî, Muhtasar Coğrafyay-ı Osmânî, Küçük Hesap Birinci Kısım, Rehnümayı Ahlâk, Malumat-ı Mecelle-i Malumat-ı Zirâiyye, Risâle-i İmla (?), Hatt-ı Rika, Mecmû'-ı Temerrut, Hüsn-i Ahlâk.
Hafızlık Sınıfı	Kur'ân-ı Kerim, Hüsn-i Ahlâk, Mecmû'-ı Temerrud

Tablo 1: Numûne-i Gayet Mekteb-i İbtidâîsi'nde okutulan dersler¹⁶

¹⁵ Kırpık, "II. Abdülhamid Döneminde Kayseri İptidai Mektepleri", 160; Funda Naldan, "Yeni Veriler Işığında Erzincan/Kemaliye Yeşilyurt (Hapanos Erkeği) Köyü İptidai (İl-kokul) Mektebi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/79 (Ağustos 2021), 218.

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maarif Tedrisat-ı İbtidâiyye Kalemi* [MF. İBT.00163], No. 163, 38, 1; Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Perakende Umumi* [Y.PRK. UM.00028.00077.001], No. 28, 77, 2.

Görüldüğü üzere Mehmet Hüsnü Efendi o döneme göre modern kabul edilen eğitim kurumlarında görev almıştır. Müfredatları, ders programları, yönetim yapılanması gibi hususlarda diğer ibtidâî mekteplerden hiçbir farkları olmayan bu okullar, zorunlu derslerin yanında koydukları bazı dersler, performans dayalı terfi ve maaş zamları gibi hususlardan ötürü modern eğitim kurumları arasında değerlendirilmektedir.¹⁷ Ayrıca Mehmet Hüsnü Efendi'nin terfi alarak bu kuruma atanması ve görev süresince maaşının artması ya da azalması bir taraftan mezkûr eğitim kurumunu diğer Mekteb-i İbtidâî okullarından daha üst bir statüye yükseltirken, diğer taraftan yarı özel bir eğitim kurumu imajı vermektedir.

Mehmet Hüsnü Efendi'nin öğretmenlik görevi İbtidâ-î Hâriç Müderrisliği pozisyonuna kadar yükselmiştir. Görevi sırasında gösterdiği üstün hizmetler, yerel yöneticiler tarafından takdir edilmiş ve merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine 1906 yılında Makâm-ı Celîl-i Meşîhat-ı Burusa (Bursa) tarafından İbtidâî Hâriç Ruûsiyle taltif olunmuştur.¹⁸ Bu unvan pek çok açıdan önemlidir. Bu bakımdan hakkında bilgi verilmesi gerekli görülmüştür.

İbtidâ-î Hâriç unvanı geçmişi Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar uzanan önemli bir unvandır. Bu unvanın öneminin anlaşılması Osmanlı medrese sisteminin izahı ile daha da kolaylaşacaktır. Osmanlı Devleti'nde medreseler: okutulan dersler, hocaların aldığı maaşlar ve başta Dâhil ve Hâriç olmak üzere pek çok özel statünün verildiği üç çeşittir. İlk başlarda üç çeşit iken Kanuni Sultan Süleyman dönemine gelindiğinde medrese sistematigi genişletilerek yeni bir hiyerarşik yapılanmaya girilmiş ve 12 mertebeden oluşan yeni bir usule geçilmiştir. Bu yapılanma içerisinde "İbtidâî Hâriç Müderrisliği" statüsü, müderrisin günlük elli akçe almak suretiyle dersler verdiği bir mevkidir. Öte yandan bu unvanı alan kişi, Osmanlı Devleti'nde gerek ulema gerekse Ümera sınıfında üst düzey bürokrat olabilme hakkını elde etmiştir. Bu unvanı alan kimseler, kadılık, müftülük mesleklerinin

¹⁷ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1; BOA, MF. İBT.00163, No. 163, 38, 1.

¹⁸ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1.

yanında nişancılık ve defterdarlık gibi önemli görevlerde de bulunmuşlardır.¹⁹ İlgili unvanın önemini ortaya koyan bu izahtan sonra Mehmet Hüsnü Efendi için önemine gelecek olursak onun için bir dönüm noktası olduğunu söylemek abartılı olmasa gerektir. Nitekim bu unvan ile öncelikle mezun olduğu Kayyımzâde Medresesi'nde müderrislik görevi ifa edebilmiştir. Kayyımzâde Medresesi o dönem için Yozgat sancağında bulunan birkaç büyük medreseden bir tanesidir. Mezkûr medrese ne yazık ki günümüze ulaşmamıştır. Hakkında yapılan araştırmalarda, 1804 yılında Yozgat Köseoğlu Mahallesi'nde kurulduğu ve banisinin Zeliha Hatun olduğu bilgilerine rastlanmıştır. Medrese müderrisleri arasında Şükrü Efendi, Abdullah Tâhir Efendi, Osman Efendi ve kardeşleri Osman ve Mehmet Efendi gibi önemli âlimler bulunmuştur. Kaynaklarda bu medresede 60 öğrencinin eğitim gördüğü bilgisi bulunmaktadır.²⁰ Cumhuriyet sonrası sadece hafızlık eğitimi veren medrese 1960'lı yıllara kadar faaliyetini sürdürmüştür. Yozgat'ta bir dönem tanınan meşhur Şükrü, Fahri ve Salih hafızlar buradan mezun olmuşlardır. Bunun yanında Kur'an Kursu, Camii Lojmanı olarak da kullanılmıştır. Ancak 1960'lı yıllardan sonra yol genişletilmesi nedeninden ötürü yıkılmıştır. Mehmet Hüsnü Efendi'nin burada dersler vermesi, ilmî faaliyetlerinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında Yozgat müftülerinin buradan çıkması, medreseye talebi de artırmıştır.²¹ Mehmet Hüsnü Efendi'nin Demirli Medresede dersler verdiği yönünde birtakım açıklamalar bulunmaktadır. Ancak araştırmamızda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.²² Yine Yozgat bölgesinde ilmîye sınıfına ittibas ve Yozgat Müftülük makamına geçişi bu unvan ile olmuştur.

¹⁹ Nebi Bozkurt, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/465-466; Mehmet İpşirli, "Müderris", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/467.

²⁰ Gül, *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, 2/124; Gül, "Osmanlı Dönemi Yozgat Eğitim Tarihi ve Kurumları" *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*, 2/130.

²¹ Ali Şakir Ergin, *Vakıflar ve Yozgat'ta Tarihî Vakıf Camileri* (Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2014), 149; Taha Niyazi Karaca, "Yozgat Eğitim Tarihine Katkı", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2004), 141.

²² S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat Medreseleri-Tekke ve Zaviyeleri*, (Ankara: y.y., 1998), 141; Dr. Ali Şakir Ergin Bey ile 01. 04. 2026 tarihli yapılan görüşme.

Mehmet Hüsnü Efendi öğretmenlik mesleğini ifa ederken babası Abdullah Tâhir Efendi, Yozgat Müftülüğü görevinde idi. Öğretmenliği sürecinde bir taraftan görevini sürdürürken diğer taraftan zaman zaman babasının olmadığı dönemlerde vekil ya da fahri müftülük görevini de yürütmüştür. Bunun yanı sıra pederinin yanında Müsevvit olarak çalışmıştır.²³ Her iki tecrübe onu Yozgat il Müftülüğü makamına hazırlamıştır. 1906 yılında Mehmet Hüsnü Efendi mahallî idarenin mazbatasıyla 169 kuruş maaş ile Yozgat Müftülüğüne atanmıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra 1910 yılında 600 kuruşluk maaşla müftülük görevine devam etmiştir.²⁴ Güncel bazı çalışmalarda Mehmet Hüsnü Efendi'nin 30 yıl kadar müftülük görevini yürüttüğü bilgisi görülmüştür. Bu bilgi maalesef gerçeği yansıtmamaktadır. Zira biz-zat kendi kaleminden çıkan dilekçede göreve 1906 yılında başladığı bilgisi bulunmaktadır. 1918 yılında görevi başında iken vefat ettiği bilgisi elimizde olduğundan 12 yıl görev yaptığı sonucunu çıkarmak zor değildir.²⁵

Mehmet Hüsnü Efendi'nin muallimlik ve müftülük görevinin yanında bazı kurum ve kuruluşlarda başkan ve üyelik görevleri de bulunmaktadır. Bunlar Evkâf Komisyonu Başkanlığı, Muhtâcîn (ihtiyaç sahibi kimseler) Komisyonu Başkanlığı ve Eytâm (yetimler) Komisyonu üyeliğidir. Bu görevler Mehmet Hüsnü Efendi'nin bölgede güvenilir bir kimse olduğunu göstermektedir.

3. Mehmet Hüsnü Efendi'nin Maarif Reformlarına Karşı Tutumu ve Yozgat İlim Mirasına Katkıları

Mehmet Hüsnü Efendi'nin Yozgat ilim dünyasına katkıları, pek çok açıdan değerlendirilmesi gereken bir konudur. Şimdiye kadar yapılan araştırmada kendisi tarafından kaleme alınmış bir

²³ Osmanlı'da devlet dairelerinde bulunan kâtiplere Müsevvit denilmiştir. Gerek merkez gerekse taşralarda bulunan müftülükler de resmi kamu kurumu olduklarından Fetvâhanelerde görev yapan kâtiplere de müsevvit unvanı verilmiştir. Erhan Afyoncu-Recep Ahıskalı, "Kâtip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/53-55.

²⁴ İKA, USD-O-712-dos.1720_01, 1.

²⁵ Mehmet Barış vd., *Yozgat Müftüler Albümü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 5.

esere rastlanmamıştır. Ancak gerek meslek hayatına atılma sürecindeki tercihleri gerekse şahsi arşivlerden edinilen bilgiler ile genel bir tablo ortaya konulabilmektedir.

Mehmet Hüsni Efendi'nin yukarıda izah edildiği üzere meslek hayatına usûl-i cedîd çalışmaları bağlamında yeni açılan Mekteb-i İbtidâî'de başlamıştır. Bu tercih ilk etapta dönemin şartlarıyla ilgiliymiş gibi gözükse de devamında Numûne-i Gayret'te terfi alarak devam etmesi, yenilikçi eğitim anlayışını benimsediğine işaret etmektedir. Bu iddiayı güçlendirmek adına diğer önemli delil ise Elif Güneşer'in şahsi arşivinde bulunan mektuptur. Mehmet Hüsni Efendi tarafından yazıldığı düşünülen bu mektupta; hafızlık eğitimi için yapılacak olan sınıfa, kara tahta, sıra, masa, sandalye gibi aletlere ihtiyaç olduğu ifade edilmektedir.²⁶ Bu talep ilk bakışta sıradan bir istek gibi görünse de kendi dönemi itibariyle düşünüldüğünde daha anlamlı hale gelmektedir. Zira klasik eğitim sistemi içerisinde yetişen Mehmet Hüsni Efendi'nin geleneksel metotların hâkim olduğu hafızlık eğitiminde zikri geçen aletleri talep etmesi, değişime açık ve yenilikçi tarafını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Mehmet Hüsni Efendi'nin Yozgat'ın ilmî geçmişine sunduğu en önemli katkı kütüphanesidir. Serkan Polat'ın "Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi" adlı makalesinde Demirli Medresesi'nin kütüphanesinden bahsetmekte ve Mehmet Hüsni Efendi'ye ait 41 adet eserin olduğunu söylemektedir. Araştırmacı çalışmasında eserlerin isimlerini tablo şeklinde sunmaktadır. Kitap listesi şu şekildedir:

Tefsîr-i Asdâf (Yazma-Tercüme)	Sakk-ı Hâcib (Yazma)
Tefsîr-i Ebû'l-Leys (Yazma-Tercüme)	Tezkiretü'ş-Şu'arâ (Yazma)
Şerh-i Delâ'ilü'l-Hayrât Kara Dâvud (Yazma)	Nakd-i Hâtır (Yazma)
Fetâvâ-yı Alî Efendi (Yazma)	Tuhfetü'l-Haremeyn (Yazma)
Fetâvâ-yı Atâullah (Yazma)	Birgivî Şerhi Kâdızâde

²⁶ Elif Güneşer'in Şahsi Arşividir.

Şifâ-i Şerîf (Yazma)	İbâdet-i Bedeniye (Yazma-Terceme)
Kıssa-i Yûsuf Aleyhi's-Selâm (Yazma)	Câmi'ü'l-Ezkâr (Yazma)
Hadîkatü's-Su'adâ (Yazma)	Gâyetü'l-Beyân Tıbbdan (Yazma)
Akâ'id Şerhi Bin Hadîs (Basma)	Şerh-i Fıkh-ı Ekber (Yazma)
Siyer-i Veysî (Yazma)	Tercih-i Beyyinât ve Fetvâ (Yazma)
Manzûm Gencîne-i Râz (Yazma)	Târîhden Mir'ât-i Kâ'inât (Yazma)
Ömrü'l-Âşıkîn (Yazma)	Târîh-i İzzî (Basma)
Vâkı'ânâme-i Veysî (Yazma-Mazmûm)	Târîh-i Na'imâ (Basma)
Târîh-i Sâmî ve Şâkir ve Subhî (Basma)	Târîh-i Gülşen-i Hulefâ (Basma)
Târîh-i Çelebizâde (Basma)	Târîh-i Cevâmî'ü'l-Hikâyât (Yazma)
Târîh-i Ravzâtü'l-Ebrâr (Yazma)	Musavver Târîh-i Cihânnüma
Târîh-i Feth-i Belgrad (Yazma)	Nâme-i Fethet Zî-şâh-ı Azîm (Yazma)
Lugât-ı Vankulu (Basma)	Lugât-ı Ahterî (Yazma)
Lugât-ı Ni'metullah (Yazma)	Fârisî Lugât-ı Halîmî (Basma)
Esâs-ı Binâ (Basma)	Târîh-i Şâh Abbas (Basma)
Tıbb-ı Nebevî (Yazma)	

Tablo 2: Mehmet Hüsnü Efendi'nin Demirli Medrese'ye Bağışladığı Kitapların Listesi²⁷

Yukarıda listelenen eserlerin büyük bir çoğunluğunun yazma olması ilmî hazine niteliği taşıması bakımından önem arz etmektedir. Serkan Polat, mezkûr isimleri Çapanoğlu ailesinde bulunan “Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi Müfredat Defteri” adlı bir eserden aldığını ifade etmektedir.²⁸ Yaptığımız araştırmada söz konusu eserlerin sadece 13 adedi Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Yozgat Koleksiyonu içindedir. Geride kalan kısmı hakkında henüz sarıh bir

²⁷ Serkan Polat, “Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi”, *Tarihçi* ½ (Mayıs 2015), 140.

²⁸ Polat, “Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi”, 116.

bilgiye ulaşlamamıştır. Ancak yapılan araştırmada dikkat çekici bulgulara rastlanmıştır. Çeşitli yerlerde dağınık halde bulunan eserler üzerine yapılan çalışmada, bu eserlerin bir bölümü matbu ve taş bas-kı diğerleri ise el yazması olduğu tespit edilmiştir. El yazma ve bas-ma olan eserler içerisinde Mehmet Hüsnü Efendi kütüphanesine ait olan eserlerin isim listesi ve özellikleri şu şekildedir:

Kitabın adı	Yazarının Adı	Dili	Yazı sti-li	Yazma/ Basma	Cilt Özel-likleri ve Boyutları
Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl (Hâşiye)	Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Mu-hammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)	Arapça	–	Yazma	Deri Cilt-li ve Mik-lepli 19*28 Varak Sa-yısı: 418
Keşfü'l-Esrâr	–	Arapça	Talîk	Yazma	Deri Cilt-li ve Mik-lepli 15*20
Şerh-i Kâfiye ve'l-Me'ârif-i'l'Alâmeti İbn'i-l Hâcib Hindî (Hâşiye)	İbn-i Hâcib Hindî (ö. 849/1455)	Arapça	Talîk	Yazma	Ciltsiz 14*21
Şerh-i Bahâristân	Nûrüddîn Abdurrahmân b. Nizâmiddîn Ah-med b. Muham-med Câmi (ö. 898/1492) (Molla Câmi)	Arap-ça-Farsça	–	Yazma	Ciltli ve Miklepli 14*21
Mecmû-âtü'l-Resâil	Abdullah Tâhir Hilmî bin Ebû Bekir El-Yozgâdî (ö. 1906)	Arapça	Talîk	Yazma	Deri Cilt-li ve Mik-lepli 18*22

İsmet Tercüme-i Tarikat-ı Muham- med	İmam Birgivî (ö. 981/1573)	Os- manlı- ca	Nesîh'i Andırı- yor	Yazma	Ciltli Mik- lepli 13*20
Hulâsa- tu'l-Ecvibe (1. Cilt)	Çeşmîzade Mu- hammed Halis Efendî (ö. 1879)	Os- manlı- ca	–	Basma	Karton kapak 24*35
Hulâsatu'l- Ecvibe (2 Cilt)	Çeşmîzade Mu- hammed Hâlis Efendî (ö. 1879)	Os- manlı- ca	–	Basma	Karton kapak 24*35

Tablo 3: Tespit Edilen El Yazma ve Baskı Kitapların Listesi

Araştırma esnasında başka ilginç bulgulara da rastlanılmıştır. Bunlardan ilki eserlerin girişlerinde yazan bilgilerden hareketle kimler aracılığıyla kimlere geçtiği hakkında da bazı malumatlar elde edilmiştir. Örneğin, *Keşfü'l-Esrâr* adlı eser önce Mehmet Hüsnü Efendi'nin Büyük amcası Mustafa Efendi'nin kütüphanesine sonra Mehmet Hüsnü Efendi'nin kütüphanesine ulaşmıştır. Sene 1924 yılında ise bu eser Gevrekzâde Yusuf Bahri Bey'e intikal etmiştir. Bir başka örnek ise *Hulâsatu'l-Ecvibe* adlı eserdir. Eserin giriş kısmında bu kitabın öncelikle Abdullah Tâhir Efendi'nin kütüphanesinde daha sonra Mehmet Hüsnü Efendi'nin kütüphanesinde olduğu bilgisine yer verildikten sonra Mehmet Hulusi Efendi'ye geçtiği belirtilmektedir. Bu bilgiler kitapların giriş kısımlarında yer almaktadır. Öte yandan gerek Abdullah Tâhir Efendi'nin mührü gerekse Mehmet Hüsnü Efendi'nin mührü bu süreçte ortaya çıkmıştır. Bu mühürler özellikle kitapların kimler aracılığıyla günümüze ulaştığını belirlemede büyük kolaylık sağlayacaktır. Çalışmanın son kısmında her iki mührün görselleri sergilenecektir. Bu tespitlerin yanında daha başka tespitler de bulunmaktadır. Ancak hâlihazırda devam eden ve yakın zamanda yayınlaması planlanan bir makalede bu bilgiler daha geniş ele alınacağı için bu kadar bilgi ile yetinilmiştir.

Polat Hoca'nın eserinde belirttiği²⁹ eserlerden hareketle elde

²⁹ Polat, "Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi", 122.

edilen diğer önemli bilgi ise Mehmet Hüsnü Efendi'ye ait olan kütüphanenin nasıl oluştuğu bilgisidir. Anlaşıldığı üzere bu kitaplar miras yoluyla Mehmet Hüsnü Efendi'ye intikal etmiştir. Eserlerin kimler aracılığıyla Mehmet Hüsnü Efendi'ye ulaştığını tespit etmek amacıyla kitapların giriş ya da son kısımlarına baktığımızda karşımıza Bekir Efendizâde, Mustafa Efendi, Abdullah Tâhir Efendi, Mehmet Hüsnü Efendi isimleri çıkmaktadır. Kadı sicillerinde Bekir Efendizâde'nin Mehmet Hüsnü Efendi'nin Dedesi olduğu bilgisi sarıh bir biçimde bulunmaktadır. Mustafa Efendi ise Bekir Efendizâde'nin kardeşi el-Hâc Kâtip Mustafa Efendi'dir.³⁰ Bu verilerden hareketle, söz konusu kütüphane, Mehmet Hüsnü Efendi'ye iki farklı kanaldan intikal etmiştir. Bu kanallardan ilki dedesi Bekir Efendizâde diğeri ise dedesinin kardeşi el-Hâc Kâtip Mustafa Efendi'dir. Araştırmada bu eserlerin daha çok ikinci kanaldan ulaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Mehmet Hüsnü Efendi bu eserleri Demirli Medrese'ye kütüphaneden çıkartılmaması kaydıyla bağışlamıştır.³¹

Sonuç

Yozgat'ın önde gelen âlimlerinden Mehmet Hüsnü Efendi'yi konu alan bu araştırmada öncelikle onun hayat hikâyesine yer verilmiştir. Köseoğlu mahallesinde doğan Mehmet Hüsnü Efendi, Sıbyan Mektebi, Yozgat Rüştîyesi ve Kayyımzâde Medresesi'nde eğitim tahsilini yapmıştır. Kayyımzâde Medresesi'nden çift icâzet alarak mezun olan Mehmet Hüsnü Efendi, Cevheri Ali Mekteb-i İbtidâî'sinde Muallim-i Evvel olarak görev yapmıştır. Zamanla terfi almış ve Numûne-i Gayret Muallim-i Evveline atanmıştır. Buradaki çalışmaları amirlerinin dikkatini çekmiş ve İbtidâî Hâriç Ruûsiyle taltif olunmuştur. Bu unvan ile mezun olduğu medresede müderrislik yapmıştır. Kariyerinin zirve noktası Yozgat Müftülüğü görevine atanması ile olmuştur. Bunun yanında Evkâf, Eytâm ve Muhtâcîn Komisyonlarında başkanlık ve üyelik görevleri yürütmüştür. 1918 yılında vefat etmiştir.

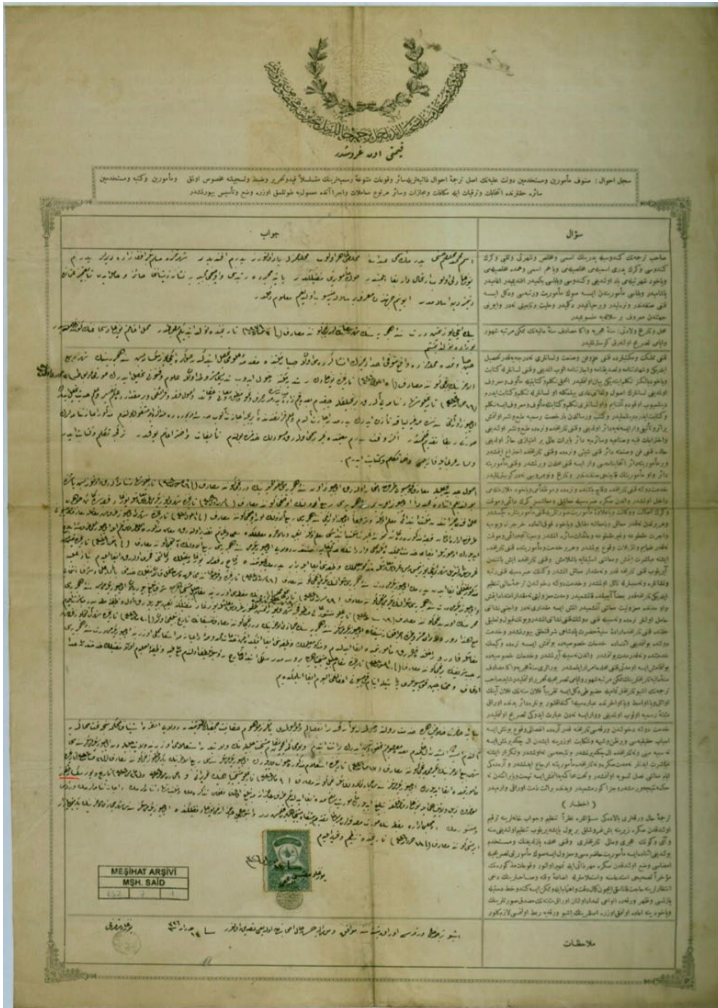
Bu çalışma Yozgat'ın yerel ilmi ve eğitim tarihine mütevazı kat-

³⁰ Polat, "Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi", 122.

³¹ Polat, "Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi", 122.

kılar sunmayı amaçlamıştır. Mehmet Hüsnü Efendi'nin üstlendiği görevler ve faaliyetleri, onun yenilikçi eğitim anlayışına açık bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır. Yozgat ilim tarihine en büyük katkısı ise dedesinden itibaren oluşturulan kütüphanesidir. Bu kütüphane Yozgat ilmî geleneğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. İçinde el yazması ya da taş baskı şeklinde bulunan bu hazine, kütüphane tarihine ilişkin yaygın kanatın gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır.

Ekler

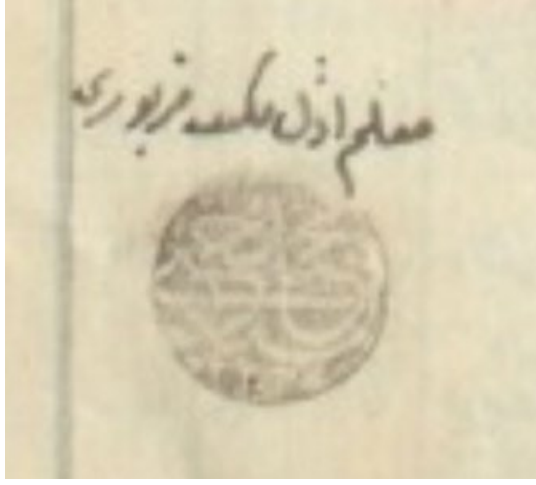
Mehmet Hüsnü Efendi'nin Kendi Kaleminden Öz Geçmiş'i

Mehmet Hüsni Efendi'nin İlk İcâzetnâmesi

Mehmet Hüsni Efendi'nin ikinci İcâzetnâmesi

Mehmet Hüsnü Efendi'nin Mührü

Abdullah Tâhir Efendi'nin Mührü

Adlı Eserinin Giriş Kısmı

Kaynakça

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim-Özkan, F. Hakan. *Yozgat Meşhurları*. Ankara: Kariyer Matbaacılık Ltd. Şti, 1994.

- Afyoncu, Erhan -Ahıskalı, Recep. “Kâtip”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/53-55. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Akyüz, Akyüz. *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1999’a)*. İstanbul: Alfa Yayınları, 7. Basım, 1999.
- Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricalinin Teracim-i Ahvali)*. 9 Cilt. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 1996.
- Barış, Mehmet vd. *Yozgat Müftüler Albümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maarif Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi [MF. İBT.00163]*. No. 163, 38.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Yıldız Perakende Umumi [Y.PRK. UM.00028.00077.001]*. No. 28, 77.
- Bozkurt, Nebi. “Müderris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/465-466. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Büyüker, Kâmil. “Son Devir Yozgatlı Osmanlı Uleması”, *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. ed. Ebubekir Güngör vd. 2/343-351. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2023.
- Demirkıran, Arzu Meryem. “İbtidâî Mektep”. *Türkiye Maarif Ansiklopedisi*. Erişim 15.04.2026. İBTİDÂÎ MEKTEP | Türk Maarif Ansiklopedisi
- Ergin, Ali Şakir. *Vakıflar ve Yozgat’ta Tarihî Vakıf Camileri*. Ankara: Anıl Grup Matbaacılık, 2. Basım, 2014.
- Gül, Serkan. “Osmanlı Dönemi Yozgat Eğitim Tarihi ve Kurumları”, *Yozgat Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemi*. ed. Ebubekir Güngör vd. 2/ 121-147. Ankara: Akçağ Yayınları, 2. Baskı, 2023).
- İKA İSAM kütüphanesi Arşivi, *Meşihat Arşivi [USD-O-712-dos.1720_01]*. Mehmed Hüsnü Efendi - İSAM Kütüphanesi Arşivi
- İpşirli, Mehmet. “Müderris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/467. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet. “Şeyhülislam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Karaca, Taha Niyazi. “Yozgat Eğitim Tarihine Katkı”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2004), 139-150.
- Naldan, Funda. “Yeni Veriler Işığında Erzincan/Kemaliye Yeşilyurt (Hapanos Erkeği) Köyü İptidai (İlkokul) Mektebi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 14/79 (Ağustos 2021), 215-223. <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/in-the-light-of-new-data-erzincankemaliye-yelyurt-hapanos-ekre-village-ptda-mekteb-83307.html>

- Nurdoğan, Arzu M. *Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde İlköğretim (1869 – 1922)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Polat, Serkan. “Unutulan Bir Kütüphanenin İzinde: Yozgat Demirli Medresesi Kütüphanesi”. *Tarihçi* ½ (Mayıs 2015), 109-150.
- Uyanık, Ercan-Kaya M. Melik-Elçiçeği, Büşra. “II. Meşrutiyet döneminde eğitim tartışmaları ve 1913 tarihli Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu’nun uygulanması”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (Mayıs 2021), 146-185. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuje/article/908998>

İLİM VE İRFANIN MUHTASAR BOZOK TARİHİ: YOZGAT'TA TARİHÎ SÜREKLİLİĞİN ONTOLOJİSİ VE TAŞRA İLMİYESİ YAHUT BİR KAYNAK OLARAK MEDRESE VE TEKKE

S. Burhanettin KAPUSUZOĞLU

Giriş

Bozok/Yozgat, sahip olduğu imkânlar ölçüsünde, Osmanlı coğrafyasında merkez-çevre arasında organik bağ kuran bir entelektüel havza mahiyetindedir. Selçuklu devrinden beri tekkelelerin/zaviyelerin ve medreselerin çevresinde gelişen Anadolu coğrafyasının tarihi ve halen yaşayan bu gelenekli dokusu hayli dikkat çekicidir. Vakıf müessesesinin¹ sosyo-ekonomik sistemi için-

¹ “Bir malın mâlikî tarafından dinî, içtimâî ve hayrî bir gayeye ebadiyen tahsisi” demek olan vakıf, hukuku ve müessesesine dair geniş bilgi için bkz. H. Mehmet Günay, “Vakf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42:475; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Tarih ve Hukûk İstılâhları Kâmûsu*, (İstanbul: 2018), 1301; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: 2016), 95; Ömer Nasuhi Bilmen, *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Hazırlayan: Abdullah Kahraman, (İstanbul: 2022), 210-212; Mehmet Fuad Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: 2019), 458; Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, (İstanbul: 2013); Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: 2017), 230-240; Nazif Öztürk, *Menşei ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar*, (Ankara: 1983); İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, (İstanbul: 2015); Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, (İstanbul: 2014).

de kuvvetli tahkimata sahip Yozgat, medreselerin ve tekkelerin toplumsal yapıyı ve ekonomiyi belirleyen bu inşa mekanizması ile zengin bir çehreye bürünmüştür. XIX. yüzyıl sonunda Yozgat Evkaf Müdürlüğü'nün Birinci Sınıf/A Grubu olması, arşivdeki 719 vakıf belgesiyle vakıf varlığının idari ve sosyo-kültürel önemini göstermektedir. Belgeler, kurumların varlığını hangi ekonomik tedbirlerle nasıl sağladığını ve kendine has ekonomi modelini göz önüne sermektedir. Medreselere ve tekkelere/zaviyelere dair çok sayıda vakıf belgesi muazzam bir veri hazinesi sunmaktadır. Yozgat'ta tespit edilen elliye aşkın medrese ile çok sayıdaki tekke/zaviye, sadece dinî eğitim kurumları değil, bilginin topluma ulaşmasını ve yerleşmesini sağlayan ağlar olarak karşımıza çıkmıştır. Yozgat bölgesinde Yesevîlik, Bektâşîlik, Mevlevîlik, Halvetîlik ve Nakşî-Müceddidîlik² ve bilhassa Nakşî-Hâlidîlik geniş coğrafyayı irfan mektebine dönüştürmüştür. Selçuklu döneminde şimdiki Osmanpaşa Köyündeki Ziyaret Pazarı'nda tesis edilen Emirci Sultan Tekkesi, Yesevîlikten Nakşibendîliğe uzanan silsilesiyle bölgenin manevî genetiğini oluşturmuştur. Bundandır ki; Bozok'un vakıf kurumlarının ve ilmiye mirasının yeni ve derin araştırmalarla açığa çıkarılması, Türk-İslam medeniyetinin³ taşra özelinde yeniden üretimini anlama ve geleceğin şehir/li tasavvurunu besleme noktasında ontolojik bir zorunluluktur. Bu çalışmada, Bozok/Yozgat örneği üzerinden ilim, irfan, tekke, medrese ve etrafında oluşan atmosferin medeni inşa sürecindeki unsurlarının ontolojik bir yaklaşımla gösterilmesi amaçlanmaktadır.

1. Bozok Havzası'nda Tarihsel Sürekliliğin Ontolojisi:

Medeniyetin imarı ve inşası sürecinde eldeki veriler, toplumun maddi ve manevi varoluş macerasını kültürlerarası etkileşim içerisinde anlamlandıran bir marifet sandığı olarak tebarüz eder. İş-

² XIX. yüzyılda Güney Türkistan'dan Türkiye'ye ve Yozgat'a gelip yerleşen bir süre sonra Çankırı'ya geçip orada karar kılan Yozgat Şeyhi denmekle meşhur Şeyh Abdülvahid Efendi vasıtası ile Nakşî-Müceddidîlik. Bkz. Hakkı Duran, Çankırı'da Bir Nakşî Şeyhi: Abdülvahid Efendi (Ö.1882-83). <https://cansaati.org/2017/04/26/Çankırı-Araştırmaları-Sitesi>.

³ İslam medeniyetine dair bkz. İbrahim Sarıçam- Seyfettin Erşahin, *İslam Medeniyeti Tarihi*, (Ankara: 2022).

bu bağlamda tarih, geçmişin pasif tasviri değil, kolektif hafızanın şimdiki zamanda tecelli ederek geleceği tasavvur ve inşa etme iradesidir. Vakıa bu irade aşikâre bir şuurun yansımasıdır. Tarih, insanın entelektüel ve pratik sürekliliğini temsil ettiği için varlık ve mekânın metafizik bir kavrayışla anlamlandırılması adına derin zaman yolculuğudur.

Medeniyet, ontolojik kaynağını aşkın bir hakikat nizamından alan yüksek bir zihniyet değeridir. Kıymet hükümlerinin anlamını, kaynağını, türlerini ve ölçülerini fikri bir disiplinle ele alan değerler manzumesidir. Etimolojik düzlemde din-medine-medeniyet kavramları arasındaki semantik bağ, müşterek hayatın kutsalla kurduğu münasebeti gösterir. Klasik Osmanlı siyaset felsefesindeki “Ta’mîr-i bilâd ve terfî-i ibâd” yani beldelerin imar edilerek insanların/toplulun hayat seviyesini yükseltme düsturu, fizik mekânın imarı ile insan ruhunun gelişimini eşzamanlı bir gaye olarak belirler. Bu inşa süreci, üç temel epistemolojik sacayağı üzerinde yükselir: Akl-ı selîm, kalb-i selîm, zevk-i selîm. Akl-ı Selîm: İnsanın anlam arayışı ve hakikat/li yolculuğunda geneli kuşatan bir kavrayışı temin eden rasyonel/ölçülebilir melekelerdir. Kalb-i Selîm ise varlığın metafizik boyutuna nüfuz eden manevi sükûnet ve samimiyetli bir teslimiyet halidir. Ancak bu iki temelden sonra fark edilen zevk-i selîm dahi estetik duyarlılığın ve formun zarafetle dışa vurumudur.

Bu noktalardan hareketle kültürel süreklilik ve gelenek zaviyesinden bakınca yolların kavşak noktasındaki Orta Anadolu’nun, Bozok’un, Yozgat’ın esasında taşra ilmiyesinin sosyo-kültürel çözümlemesine geçebiliriz:

Kültür, medeniyet idealinin iç içe geçmiş toplum katmanlarında somutlaşmış tezahürüdür. Gelenek ise kültürel sermayenin canlı bir yenilenme şuuruyla varlığını idame ettirme kabiliyetidir. Şu var ki Yozgat özelinde gerçekleştirdiğimiz saha araştırmaları; Osmanlı klasik döneminden erken Cumhuriyet’e kadar medreseler,⁴

⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu, *Belleten*, 66/24: 882-883. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi, (Ankara: TTK, 2013), 46.

tekkeler ve köy odaları eksenindeki taşra ilmiye yapısının, toplumsal tabakalaşma ve kültürel kodlar üzerindeki belirleyici etkisini gelenekle ortaya konduğunu göstermiştir.

Merkez ve taşra dünyasında eğitim, öğretim ve terbiye ile millet fertlerinin yaşı ve kabiliyetlerine göre örülen ağlar ya da Yozgat özelinde medreseler ve tekkeler/zaviyeler, sadece dinin hayata dokunan ve dokuyan ahlâk ve irfan ilkelerinin aydınlattığı bir dünyaya aittir. Tabi ki bu teşkilatlı yapılar, öncelikli olarak sistemli birer eğitim kurumları oldukları kadar aynı zamanda merkez ile çevre arasındaki organik bağı kuran entelektüel karargâhlardır. Esasen vakfiyeler, şer'iyce sicilleri ve sözlü gelenek verileri ışığında yapılan çok boyutlu analizler, bu kurumların sosyal dayanışma mekanizması olarak iş gördüğünü ispat etmektedir. Genelde ve Yozgat'ta çok sayıda vakıf belgesinde bunun detayları vardır.

Alim ve mutasavvıfların bıraktıkları kültürel ve irfani miras; her ne kadar son şahitler birer birer sahadan çekilseler de terekelerinin ve hatıralarının araştırmalara konu olmaları, ilmiyeye dair yepyeni sayfaların açılmasını temin edeceği şüphesizdir.

Medrese dershanesinin rahlesi ile tekkenin postu arasında kurulan denge, kitabi bilginin hikmetle fiiliyata dönüşmesini sağlamış ve bilginin toplumsallaşmasının ve ahlâkın birincil hassas gündem olmasına vesile olmuştur. Billhassa şifahi kültürün ve sohbet meclislerinin değeri ve önemine can gözü ile bakınca medeniyete dair ihya ve inşâ unsurlarının kuşatıcılığı kendini göstermektedir. İlk gençlik zamanlarımda seferberlik neslinin kocalarından duyduğum; "Ne aldıkça sohbet aldık!" sözlerini hatırlayıp tam da yerinde hatırlatmanın denk düşeceği izahtan vârestedir.

Nihayet şehir kimliği ve toplumsal şuurlu, ilmiye ağlarının taşırayı merkezin sönük kopyası olmaktan çıkarıp kendine has birer vaha haline getirmesinin yansıması anlamını bulmaktadır.

İşbu karar üzre Bozok havzasındaki ilmî ve manevî süreklilik, Anadolu'nun ruh köklerini besleyen damarların taşradaki izdüşümüdür. Bu mirasın teşrih edilmesi, sadece yerel tarih çalışması değil, aynı zamanda Türk-İslam medeniyetinin taşra özelinde nasıl yeniden üretildiğini anlama çabasıdır.

Bozok⁵ yaylalarının kalpgâhında “yozuna yoz katılan” Yozgat, Anadolu’da parlayan son yıldızdır. Tekkeler ve medreseler etrafında gelişen, iktisadî bakımdan hayli zengin, ihtişamına gıpta edilen ve “Anadolu’nun Paris’i”⁶ denilen mamur bir şehirdir. Yozgat’ın gelenekli kültür dokusu, vakıflarla varlığını devam ettiren müesseselerin, konak selâmlıklarının ve şifahî kültürün hâkimiyetinde tebarüz etmiştir. Bilhassa, Osmanlı mülkünde ve taht şehir aziz İstanbul’da ihtiramla anılan Yozgat Efendisi, meşhurdur. Şehirde yüksek bir kültür oluşmuştur ve İstanbul’la sıkı bir bağ vardır. Yozgat Sarayı ve çok sayıda konak bulunan şehirde, konağın kendine has bir aristokrasisi vardır! Ruhî istidatların yansıyıp estetik zevklerin taçlandığı eserler olan camiler, tekkeleler, medreseler, köprüler, konaklar, çeşmeler, hanlar, hamamlar, arastalar, bedesten, saat kulesi ve mezar taşları... kitabelerdeki şiirler ve usta ellerden çıkmış kalem güzeli hatlar, artık kayıp bu şehre ait bu kültürü yansıtan son şahitlerdi(r).

Yozgat, saray yavrusu muhteşem konaklarla dolu şehirdir. Akdağmadeni konakları ise Yozgat şehrinin konaklarından daha küçük ve daha az sanatlıdır. Geniş toprak sahibi bey/ağa ailelerinin köylerinde de Yozgat konaklarını aratmayacak güzellikte konaklar bulunuyordu. Başta konaklar olmak üzere can bahşeden abidelerin sürekli görülebilecek en hâkim noktasına, muhafaza için “Yâ Hâfız” istifi ta’lik hat ile sırlanmış vaziyetteydi.

Ezelî ve ebedî kuşatıcı bir hüküm olan “Hüve’l-Bâkî” serlevhasıyla var olan bir “kitabe-i seng-i mezar,” medeniyet ve kültürümüzün sırlandığı şahide taşıdır ve medfun olan zatın fenâ milkinde hâl ve etvarına dair ne vasfı varsa hayırla yâdına vesile olacak manzum üslûpta bir nişanesidir. Aziz İstanbul’dan nasıpli Yozgat’ın, Câmi-i Kebir haziresi ile Osmanlı hatırası diğer

⁵ Bozok ve Yozgat kelimelerinin anlamları dahil, Yozgat tarihine dair meselelerle ilgili geniş bilgi için bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Bozoknağme-Yozgat’a Güzelleme*, (İstanbul: 2015); S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Seferberlik Mahşeri Büyük Harp’te Yozgat*, (İstanbul: 2016); Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, (İstanbul: 2012).

⁶ Bu tasvir, bir şahidin beyanlarıdır: “1316 (M.1900- 1901) senesi seyahat suretiyle Yozgat’a uğramıştım. Ol vakit Anadolumuzun Paris’i olan o beldeden almış olduğum ilhamlar...” Bkz. Nevşehirli Mimar Numan Kiyat, *Edebi Abideler*, (İstanbul: 1938), 19.

camilerinin hazireleri bu hükmün şahitleri mevkiindedir.⁷ Kitabeleri var olan Yozgat abideleri ise şunlardır: Câmî-i Kebir Kitabeleri, Başçavuş Câmîi Kitabesi, Kayyımzâde Câmîi Kitabesi, Cevherî Ali Efendi Câmîi, Hoşyâr Kadın Câmîi Kitabesi, Musâ Ağa Câmîi Kitabesi, Divanlı Köyü Sadrazam Kara Mustafa Paşa Câmîi Kitabesi, Köseyusuflu Köyü Abdullah Ağa Câmîi Kitabesi, Şeyh Hacı Ahmed-i Velî Halvetî-Şâbânî Tekkesi Kitabeleri, Akdağmadeni’nde Eski Câmî Kitabeleri, Kurşunlu/Demirli Medrese Kitabesi, Askerlik Şubesi Kitabesi, Cephanelik Kitabesi, Şefaatlı Köprüsü Kitabesi, Baltı Özü Edib Bey Köprüsü, Salmanlı Köyü Câmîi Kitabesi, Şeker Pınarı Kitabesi, Musabeyli Köyü Gâlip Paşa Çeşmesi Kitabesi durmaktadır.⁸

Bozok/Yozgat Evkaf Müdürlüğü’nün XIX. yüzyıl sonu itibarıyla “Birinci Sınıf” statüsünde tavsif edilmesi, bölgedeki vakıf varlığının yoğunluğunu ve idari ehemmiyetini belgeleyen önemli bir veridir. Tespit edilen 719 vakıf belgesi, bu havzanın sadece bir yerleşim yeri değil, bir hukuk metni olan vakfiyelerle mühürlenmiş bir yer olduğunu gösterir. Vakıfların şer’iye sicilleri ve merkez muhasebe kayıtları üzerinden sürekli bir denetim mekanizmasına tabi tutulması, sistemin şeffaflık ve hukuki meşruiyet zeminini oluşturmuştur. Medrese, sıbyan mektebi, tekke/zaviye, cami, kütüphane, çarşı, han, hamam, konak vs... vakıflarına ait vakfiyeler elimizde mevcuttur. Bunun yanı sıra para vakıfları ve Haremeyn vakıflarına⁹ ait vakfiyeler dikkat çeken veriler içermektedir.

2. Taşrada İlmiye Yapısı: Yozgat’ta Medrese, Tekke ve Alim-Mutasavvıf Çevreler

Yozgat, medeniyet unsurlarının bütün ihtişamı ve ihtimamı ile yansıdığı, geleneğin farklı açılardan seyrinin yaşandığı ve üslûbun

⁷ Hazirelerdeki kitabelere dair geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ülkem Yaz, *Yozgat Merkez Osmanlı Cami Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları*, (Kayseri: EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁸ Yozgat’ta ilim ve irfanı dokuyan unsurlara dair meselelerle ilgili olarak bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Bozoknağme Yozgat’a Güzelleme*, (İstanbul: 2015); S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat’ın Üç Sırlısı*, (İstanbul: 2016).

⁹ Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları 16. ve 17. Yüzyıllar*, (İstanbul: 2011).

hükümran olduğu bir şehirdi/r. Başta bu şehir olmak üzere bütün bir Bozok'un kültür hayatı, irfan mekânları olan vakıf medrese ve tekke, köy odaları, konak selâmlıkları ve şifahî kültürün hâkimiyetinde tebarüz etmiş bir dilbestedir. İşte bu noktada kültür hayatın kimyasına sirayet etmiş tasavvufî bir neşve kendini kâmilten hissettirmektedir.

Kitabî bir medeniyetin talim mekânı olan medreselere Osmanlı entelektüel coğrafyasında merkez-çevre ilişkileri çerçevesinde bakmanın sınırlı imkânı içerisinde Bozok/Yozgat örneği, ilmiye teşkilatı ve sosyo-kültürel yapı hakkında bazı tespitlere zemin hazırlamaktadır.

Mâverâünnehir ve Selçuklu mirasının vârisi Osmanlı ilmiyesi¹⁰ ve eğitim mekanizması; payitaht İstanbul ve ana ilim merkezleri Bursa, Konya, Kayseri, Halep, Edirne ve Kahire ile taşra havzaları arasında kurulan hem idari hem de ilmi düşünce sisteminin işleyişine dayalı organik bir ağıdır. Vakıa bu bağ, sadece idari kadrolara atama silsilesi değil; müfredat, icazet/diploma ve metodoloji/usûl birliği üzerinden işleyen epistemolojik sürekliliktir.¹¹

Bozok/Yozgat özelinde bu yapı, merkezin yüksek kültürünü yerel atmosfere taşıyan ve taşrayı, merkezden en yüksek seviyede tezahür eden medeniyet dairesine eklemleyen bir lokomotif işlevi görmüştür.

Taşradaki ilmi faaliyetlerin niteliğini belirleyen temel unsur, eğitici kadronun donanımının kaynağıdır. Yozgat gibi taşra merkezlerinde görev yapan müderrisler ve kadılar, genellikle ya İstanbul'daki Sahn-ı Seman veya Süleymaniye gibi üst düzey medreselerde yetişip atanmışlar, ya da İstanbul'a gidip icazetlerini ibraz ederek ruus imtihanına girerek teşkilâta intisap etmişler ve bu merkezlerin entelektüel müktesebatını taşraya taşımışlardır. Yozgat'ın merkezindeki Demirli Medrese ile hemen yakınındaki Köseyusuf-

¹⁰ Osmanlı ilmiyesine dair geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Mehmet İpşirli, *Osmanlı İlmiyesi*, (İstanbul: 2021).

¹¹ Osmanlı medresesinin din/İslam telakkisi, eğitim sistemi ve ulemaya dair geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam-Bir İmparatorluk Bir Din*, (İstanbul: 2023), 183-270. Ayrıca bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Din 14.-17. Yüzyıllar, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (İstanbul: IRCICA, 1998), 109-158.

lu Köyünde bulunan Abdullah Ağa Külliyesi Medresesi'nin hocaları bu çeşitliliği net şekilde yansıtmaktadır. Meselâ Kurşunlu/Demirli Medrese'de Harputlu hocalara rastlamaktayız.

Akademik hareketlilik, ilmiye sınıfının merkez ile taşra arasında yatay ve dikey hareketliliğini sağlayarak, taşradaki ilmi seviyenin merkezden kopmasını engellemiştir. Temel disiplinlerin merkezdeki metodolojiyle okutulması, taşra ile merkez arasında ortak bir akademik lisan oluşturmıştır. Yozgat'taki Demirli Medrese'nin arşivimde bulunan kitap listesinde en temel kaynakların yanı sıra çok sayıda şerh ve haşiye geleneğinin sonucu eser isminin bulunması yüzlerce yıllık bir ilim usulünün takibinden başkası değildir. Kitapların İstanbul'dan getirildiğine dair kayıt vardır.

Taşradaki eğitim atmosferi, medresenin normatif/teorik bilgisi ile tekkenin pratik/irfani derinliğinin iç içe geçtiği bir birlikteliktir. Bozok havzasındaki bilhassa Halveti ve Nakşibendi tarikatları, şeyhlerinin genellikle müderris kökenli olmaları dolayısıyla yüksek ulema kültürü ile yerel halk kültürü arasında kültürel bir aracı vasfına sahiptir.

Taşrada medrese ve tekke odaklı bu yapı, devlet otoritesini temsil eden ve toplumsal rızayı inşa eden bir yerel elit yani bir eşraf sınıfı üretmiştir. Toplumsal liderlik de tabii olarak bu alimlerin/şeyhlerin elindedir.

Taşra alimlerinin hukuki ve irfani rehberliği, telif ettikleri eserler ve verdikleri fetvalarla yerelde hukuki ihtiyaçların şer'i/kanuni çerçeveye uyumlu hale getirilmesinde başta gelen âmili olmuştur.

Yozgat'ta eski müderrislerin terekelerinde feraiz/miras konuları ve bu çerçevedeki hesaplamalar, cenaze hükümleri ve hesaplama gerektirdiği için devir işlemleri ile ilgili risale hacmindeki eserler ya da küçük notlar dikkat çekicidir.

Merkezden kırsala kadar halkın eğitimi ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak için medreselerin, tekkelerin/zaviyelerin¹² varlıklarının devamı, sosyal sermaye ve dayanışma ruhunun gereği olan va-

¹² Bk. Mustafa Gündüz, *Osmanlı Klasik Döneminde Medrese Dışı Eğitim Kurumları, Kronolojik Ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*, (İstanbul: 2018), 41-56. Zikreden: Abdulkadir Özcan, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Ve Kurumsal Tarihi*, (İstanbul: 2025), 483.

kıflar aracılığıyla sağlanmıştır. Vakıflar tarafından finanse edilen bu kurumlar, toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren birer sosyal ağ vazifesi görmüştür. Ülkenin ve ilin/beldenin genel sosyal, siyasal ve ekonomik durumları da pek tabii ki bu kurumlara doğrudan yansımıştır. Birleşik kaplar teorisindeki gibi bir alandaki ciddi gelişme her alana yansır, gerileme de her alanı etkiler ve aşağı çeker. Medreselerin, tekkelerin ve vakıfların gelişmişlik durumlarına aslında bu noktadan bakmak lazımdır.

Bir medeniyet nesnesi olarak Bozok kültür havzası ya da Yozgat, merkezin birikimini kendi yerel şartlarında yeniden üreten, toplumsal dinamikleri ilim ve irfan ekseninde fakat kendi ölçeğinde canlı tutan bir yapıya sahiptir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden bu miras, taşranın tarih, kültür ve irfan sürekliliğinin en güçlü teminatıdır. Şeyh Hacı Ahmed-i Velî, Sorgunlu Hacı Ahmed Efendi, Şeyhu'l-ulemâ Dedikhasanlı Şâkir Efendi, müderris şeyh Türkmensarılırlı Mevlüt Rahmi Efendi, Çandırılı Abdullah Efendi, Akdağ Müftüsü Şeyh Mehmed Edip Efendi, müftü ve dersiâm Şeyh Mehmed Hulusi Efendi ve nihayetinde bu halkadan Şeyhzade Ahmed Şevki Efendi (d. 1906 v. 2002) gibi çok güçlü isimler üzerinden okunan bu süreç, bilginin sınırlı bir çevrede kalmadan sohbet meclisleri ile toplumsallaşmasını ve ahlâki bir formasyona dönüşmesini sağlamıştır.

Şöyle ki:

“Bilenle bilmeyeni bir tutmayan” medeniyetimiz, kalem ve yazı temeli üzerinde kitabî inşâ ile ufukları kuşatmıştır. Bu sırrın hükümünce amel etmek üzere, coğrafyamızın her beldesi ilim müesseseleri ile kuşatılmıştır. Böylece, Bozok Sancağı'nın ve serlevhası Yozgat'ın ilimden nasibi ziyade olmuştur. Yozgat medreseleri, şu zamana kadar ki tespitimizle köyler ve şehir merkezi olmak üzere irili ufaklı elli adetten fazladır: “Demirli Medrese ve Kütüphanesi, Nazırzâde Medresesi, Şevki Efendi Medresesi, Medrese Mahallesi Medresesi, bir Hanım Sultan Vakfı olan Hoşyar Kadın Medresesi, Züleyha Hanım Medresesi, Huri Hanım Medresesi, Kayyımzâde Medresesi, Nefeslizâde Medresesi, Alacalıoğlu Medresesi, Başçavuş Medresesi, Sağır Mustafa Ağa Medresesi, Cevherî Ali Efendi Medresesi, Nakipzâde Medresesi, Zeynoğlu

Medresesi, Damatzâde Medresesi, Nadirzâde Hacı İbrahim Efendi Medresesi, Divanlîzâde Ali Efendi Medresesi, Yozgat Câmî-i Kebir Medresesi, Dârü'l-Hilâfe Medresesi, Divanlı Köyü Bozoklu Kara Mustafa Paşa Medresesi ve Kütüphanesi, Hadis ilminde ihtisas medresesi olan Köseyusuflu Medresesi ve Kütüphanesi, Osmanpaşa Medresesi ve Kütüphanesi, İşleyen Köyü Medresesi, Virancek Köyü Medresesi, Kızıldağ Köyü Medresesi, Karacalar Köyü Medresesi, İncirli-i Müslim Köyü Medresesi, Ortaköy Medresesi, Topaç Köyü Medresesi, Kargalık Köyü Medresesi, Paşaköy Medresesi ve Kütüphanesi, Çötelî Medresesi, Babalı Medresesi, Şefaathî Medresesi, Yekbas Evcisi Medresesi, Akdağmadeni Ali Efendi Medresesi, Boğazlıyan Câmî-i Kebir Medresesi, Musa Efendi Medresesi, Çivi Köyü Medresesi, Köhne Medresesi, Katlıca Medresesi, Aydıncık Medresesi, Kale Medresesi, Akdağmadeni Hüseyin Efendi Medresesi, Akdağmadeni Ali Efendi Medresesi, Rumdiken Medresesi, Kozan Medresesi, Hüsbeý Medresesi, Sorgun Hacı Ahmet Efendi Medresesi, Bazlambaç Medresesi, Kadışehri Medresesi, Ozan Medresesi, Çandır Medresesi, Seydiyar Medresesi.”¹³

Tekke gibi medrese de devirlerinde hizmetlerini sapmaları, inişleri çıkışları, ikbâlî, idbarı görmekle birlikte yerine getirmiş ve tarihteki yerlerini almıştır.

Yozgat'ta bunların yanı sıra ilim müesseseleri olarak idadî ve rüşdiyeler dikkat çekmektedir. Son zamanlarda açılan rüşdiyelerle, 1895'de bir konakta açılmış Yozgat İdadîsi iken temeli 1895'de atılan ve 1901-1902 ders zamanında tâlim ve terbiyeye başlayan Mekteb-i Sultanî olan Yozgat Lisesi ise Anadolu ufkunun yıldızı olmuştur.¹⁴

Hicrî 1312 tarihli Maarif Salnamesi'nde Yozgat Mekteb-i İdadîsi'nin hocaları kayıtlıdır: “Müdür: Mehmed Ali Efendi; Fransızca, Hendese, İnşâ ve Kitabet Muallimi: Mehmed Ali Efendi; Ulûm-ı Dîniyye ve Fârisî ve Türkçe Muallimi: Sâlih Efendi. Rütbe, Edir-

¹³ Yozgat medreselerine dair geniş bilgi için bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat Medreseleri Tekke ve Zaviyeleri*, (Ankara: 1999).

¹⁴ Yozgat Lisesi'nin açılışına dair belgeler ve konuya dair geniş bilgi için bkz. Orhan Sakin, *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*, 250-256.

ne Ruûsu; Arabî Muallimi: Hıfzı Efendi. Bursa Ruûsu; Coğrafya ve Hesâb ve Târîh Muallimi: Münhâldir. Rütbesi, Bursa Ruûsu; Hüsn-i Hat Muallimi: Âsım Efendi. Rütbesi, Bursa Ruûsu; Resim: Lütî Efendi. Rütbesi, Bursa Ruûsu; Usûl-i Defterî ve Ma'lûmât-ı Fenniyye Muallimi: Süleyman Efendi. Rütbesi, Bursa Ruûsu; Mu-bassır: Abdî Efendi. Rütbesi, Bursa Ruûsu.”¹⁵

Dünden bugüne geleneğin taşıyıcılarının sağladığı süreklilikle Yozgat'ta tekke ve medrese birlikteliğinin erken ve geç isimleri hayırla ve saygıyla anılmaya devam etmektedir: Müftü Seyyid Abdullah Tahir Efendi, Şeyhu'l-ulema Dedikhasanlı Şâkir Efendi, Akdağmadeni Müftüsü Müftü Şeyh Efendi de denilen Mehmed Edip Efendi, Müftü Mehmed Hulusi Efendi, Türkmensarılı Rahmi Efendi, Paşaköylü Hacı Yakup Efendi Ozanlı Mehmed Emin Efendi, Poyrazlılı Muharrem Efendi, Çandırılı Abdullah Efendi, Mekteb-i Sultanî Din Dersleri Muallimi ve Halk Kütüphanesi Hâfız-ı Kütübü ve Hukuk-ı Emvat müellifi Kavurgalı Mehmed Nuri Efendi, Kaside-i Bürde Şârihi Osmaniyeli Hacı Zekeriya Efendi, Gevrekzade Yusuf Bahri Efendi, Mısır'a giden İhsan Efendi, Şeyhzade Ahmed Şevki Efendi, Şeyhzade Ömer Faruk Ergin Efendi, Ömer Faik Boran Efendi, Ahmed Bilgin Efendi ve son halka ya da hâtıme Halil Fevzi İpek Efendi.

3. Bir İrfan Ocağı: Tekkeler ve Zaviyeler

Anadolu ve Rumeli topraklarının vatanlaşma sürecinde tasavvufi düşüncenin ve bu düşüncenin somut taşıyıcısı olan kâmil insanların kurucu vasfı fevkalâde önemlidir. Tasavvufun kişiye özel nefis tezkiyesinden öte, toplumsal bir hayat üslûbu ve siyasi bir beka şifresi olarak nasıl iş gördüğü, tekkelerin birer irfan ocağı olarak sosyal sermayeyi nasıl konsolide ettiği ve “Fenâ fi'l-Mille” şuurunun millete hizmet idealindeki izdüşümleri derin araştırmalarla ortaya konmuştur. Anadolu'nun ruh topografyasında yetkin insanların rehberliğinde tasavvufi epistemolojinin vatan inşa-

¹⁵ Bkz. Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, 750, Birinci Defa Olarak Tertib Edilmiştir, 1312 Sene-i Hicriyyesine Mahsustur, Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliye, Matbaa-i Âmire'de Tab' Olunmuştur.

sı ve toplumsal düzen üzerindeki ontolojik etkilerine bakmadan tarih elbette ki yazılamaz.

Şu var ki:

Ontolojik bir inşa süreci olarak tasavvuf, gelenekli İslam düşüncesinde, salt bir mistisizm değil; varlığın hakikatine rücu etme ve bu hakikati toplumsal alanda ahlâkla izhar etme cehdidir. Anadolu'nun ruh mimarları, coğrafyayı sadece fiziken fethetmemiş; onu gönül laboratuvarında analiz ederek işlemiş ve mülkü mânâ çehresi ak edilmiş bir kâşâneye dönüştürmüştür.

Anadolu'nun kültürel kimliğini oluşturan en temel kodlar, bu ruh mimarlarının tekkelerde dokuduğu irfan hırkasından neşet etmiştir. Tasavvufi gelenek; sanatta zarafette, ticaretle, dürüstlük ve toplumsal ilişkilerde gönül yapma prensibiyle krizlere karşı da ontolojik bir sığınak sunmuştur. Çünkü kâmil insan idealine yönelmek, ânu kurarak geleceğin insani ve ahlâki koordinatlarını yeniden belirleme girişimidir. Tekkeler, zikir, fikir ve sohbet merkezleri olduğu kadar, musiki ve edebiyatın en seçkin eserlerinin verildiği konservatuvarlar ve kütüphanelerdir. Bu kurumlardan neşet eden her eser, Anadolu'nun mana çehresini ağartma gayesinin ürünü olmuştur.

Tasavvuf, Anadolu'nun toprak olmaktan çıkıp vatan kılınmasında aşılana bir ruhtur. Bu bakımdan Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında tasavvufun ve mektebi hüviyetinde olan tarikatların derin tesiri tartışılmaz. Türkiye tarihinin ikbal devrinde, tasavvuf düşüncesinin tahsil ettirildiği mekân olan tekke de kemale devrindedir. Sanatta, edebiyatta, mûsikîde, ahlâkte, cesaretle, hizmette, muhteşem bir netice görülür. Bu sebeple milletimiz, azami insanlık anlayışı dahilinde faaliyet göstermiş, müsamaha, samimiyet, muhabbet, birlik ve dirlik temininde hep zirvede olmuştur. Gönül mimarları eliyle vatan toprakları kısa sürede medeniyetimiz tarafından tezyin edilmiştir.

Anadolu'nun vatanlaşmasında tekkeler, sosyal entegrasyon ve irfan ocakları olarak, devletin ulaşamadığı kılcal damarlarda toplumsal bütünlüğü sağlayan stratejik üslerdir. Sosyal şifa, birlik ve irfan meclisleri olarak konumlanan bu kurumlar, dertle-

rin dermana kavuştuğu yerler olarak toplumsal marazları tedavi eden rehabilitasyon merkezleri olmuşlardır.

Her şeyin yolunda gittiği, ehil ve güçlü temsilcilerin postta oturduğu devirlerde bilhassa iyi hizmetlere imza atılmıştır. Para vakıfları dolayısıyla rant kapitalizmine yenik düşülerek beşik şeyhlerinin ve her bakımdan artan dünyevi gailelerin marifetleri ile kendi kendilerini kapatma devirlerinde de idbarın getirdiği kasvet adeta boğmuştur. Tekâyâ ve zevâyânın seddine karar verildiği zamanlarda ise kilit vurulan sadece binalar olmuştur. Yalnızca sadece işini ama en iyi şekilde yapan az sayıdaki ehil yol büyüğü gene gönülleri mayalamaya devam etmiştir.

“Kolonizatör Türk Dervişleri” ile birlikte tasavvufun ve tarikatların derin tesiri Bozok’ta da görülür. İşte buradan hareketle Bozok’taki tekkelerle¹⁶ tasavvufi hayata dair birkaç satır başının beyanı, tasavvuf tarihi ve dini tarih araştırmaları için mütevazı bir katkı olsa gerektir.

Selçuklular devrinden itibaren, Dulkadirli ve nihayet Osmanlı asırlarında Bozok, toplum yapısının tesis ve devamında dikkate değer unsurlardan olmak üzere, tasavvuf, tarikatlar ve bunların müesseseleri olan tekke ve zaviyelerle örülmüştür. Bugün hâlâ, Yozgat’ın pek çok köyü “tekke” adıyla anılır.¹⁷ Pek çok köyde mutlaka bir yatır veya yükseklerde bir ziyaret yeri vardır. İşte bunlar, hep o günlerden kalan birer isimsiz hatıradır.

Sosyal hayatın her kademesinde tesiri görülen tasavvuf mayaladığı gönül erleri ve onların kurdukları tekkeler ve zaviyeler¹⁸ vasıtasıyla, Bozok Türkmenlerinin her türlü ihtiyacına cevap verilmiştir. Açılan çok sayıda zaviye, yol güvenliği, yeme-içme, barınma ihtiyacı, eğitim, her türlü huzurun temini ve garip-gurebaya, fakir-fukaraya uzanan şefkatli bir el olmuştur.

¹⁶ M. Baba Tanman, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları-Tekkeler, Osmanlı Uygarlığı* (haz. Halil İnalçık-Günsel Renda), (Ankara: 2003), 1: 289-307; Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, (İstanbul: 2017); Ahmet Işık Doğan, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, (İstanbul: 2022).

¹⁷ Yozgat’ta Osman Paşa Tekkesi, Boğazlıyan’da Sırçalı Tekkesi, Çayıralan’da Aşağı Tekke ve Yukarı Tekke, ilâ-ahir, aynı adla anılan köylerdir.

¹⁸ Dini, sosyal ve kültürel tarih açısından zaviyeler konusunda geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: 2010), 185-228.

Yozgat ve çevresinde fevkalade önemli iskân ve kolonizasyon metodu gereği oldukça fazla zaviyenin varlığı bilinmektedir. Bu zaviyelerin en öne çıkanı, Hazreti Pîr Hoca Ahmet Yesevî'nin irfan halkasına dahil, Osmanpaşa beldesinde bulunan Emirci Sultan-ı Velî Zaviyesi'dir. Zaviye, Emirci Sultan-ı Velî'nin 1240'da Hakk'a vuslatından XX. yüzyılın başına kadar aralıksız varlığını ve tesisini sürdürmüştür.¹⁹

Bozok Türkmenlerinin sosyal ve kültürel yapısı üzerinde tesirli ikinci zaviye Akdağmadeni Muşallim Kalesi'nde yani Karahisar-ı Behramşah'daki Ali Şîr Zaviyesi'dir. Bunların dışında, Hamzalı Köyü Hızır Halife Zaviyesi, Kılınç Abdal Zaviyesi, Şahruh Bey Zaviyesi, Sırçalı Zâviyesi, Pirçe Pınar Köyü Zaviyesi, Kapuluca Köyü Zaviyesi, Çat Köyü Zaviyesi başta olmak üzere onlarca zaviye vardır.²⁰

Emirci Sultan-ı Velî ve Ali Şîr Zaviyeleri hariç, bu müesseselerin pek çoğu XV. ve XVII. yüzyıllarda Bozok sancağını idare eden Dulkadirli beyleri tarafından kurulmuştur. Bunlardan Alâuddevle Bey'in; Akdağ'da Şahverdi Fakih Zaviyesi, Aliki yöresinde Erbağ Zaviyesi, Baltı yöresinde Yusuf Abdal Zaviyesi, Gedik yöresinde Seyyid Salâheddin Zaviyesi, Akdağ yöresinde Kılınç Abdal Zaviyesi, yine aynı bölgede Toraman Köyü'nde Ali Derviş Zaviyesi, Boğazlıyan'da Yol Kulu Zaviyesi, Karadere'de adı zikredilmeyen bir zaviye, yukarı Kanak'ta bir zaviye, Aşağı Kanak'ta Yunus Halife Zaviyesi ve Yola Geldi Zaviyesi'ni; oğlu Şahruh Bey'in ise Çandır ve Sırçalı Zaviyelerini yaptırdığı bilinmektedir.²¹

Emirci Sultan, Ali Şîr, Hamzalı Köyü Hızır Halife, Kılınç Abdal, Sırçalı, Çandır, Pirçe Pınar ve Kapuluca, Akdağ'daki Çat zaviyeleri hariç, adı geçen zaviyelerin vakfiyelerini tespit mümkün olmamıştır.

Bunlardan başka Yozgat ve çevresini içine alan geniş Bozok mülkünde, tespit edebildiğimiz zaviyeler ise şunlardır: Emirci Sul-

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, Emirci Sultan, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 153-155.

²⁰ Bozok/Yozgat tekkelerine dair bilgi için bkz. S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, 18-64; S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat Medreseleri Tekke ve Zaviyeleri*.

²¹ Hamza Keleş, *Yozgat Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)*, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 117.

tan soyundan gelen ailelerin 1891 yılı dolaylarında 30'u bulunduğu görülüyor. Bu ailelerden her biri asıl Emirci Sultan Zaviyesi'nden ayrı olarak, vakfa dahil 30 köyde ayrı birer zaviyenin başında bulundukları göz önüne alınacak olursa ki yerlerini tespit mümkün olmamıştır, 30 adet zaviyede daha ortaya çıkar.²²

Bölgede XVI. yüzyıl boyunca faaliyette olduklarını gördüğümüz bazı Kalendireye zaviyeleri görülmektedir.²³ Baltı Nahiyesi'nin Yusuf Abdal Köyünde Yusuf Abdal Zaviyesi, Akdağ nahiyesinde Kılınç Abdal Zaviyesi, Boğazlıyan Nahiyesi'nin Belpınar köyünde Yolkulu Zaviyesi, Emlak'e tabi Alınpınarı köyünde Can Abdal Zaviyeleri, muhtemelen aynı çizgide yer alan zaviyelerdir.²⁴

Üstad tarihçi Prof. Faruk Sümer bu zaviyelerin tesisinde Alâuddevle Bey'in önemli katkıları vardır der. Direkt olarak Alâuddevle Bey'i bâni olarak göstermez.²⁵

Kanak-ı Zîr Nahiyesinin Fakihlü Köyü'nde Yunus Halife Zaviyesi, Kanak-ı Bâlâ'da Hamza Abdal Kışlası adlı mezrada Şahverdi Fakih Zaviyesi bulunmaktadır ve bu zaviyeler bulundukları yerin vakıf gelirlerine sahiptirler.²⁶

Karıderesi Köyü'nde İbrahim Hacı Zaviyesi bu köy gelirlerinin yarı hissesini vakıf olarak tasarruf etmektedir.

Çubuk'ka Tokluoğlu Köyü Can Abdal Zaviyesi, bulunduğu köyün mâlikâne hisselerini vakfiyet üzere tasarruf etmektedirler.²⁷

Karahisar-ı Behramşah da bazı köy ve ekinliklerin malikâne hisselerine sahip Karabıyık ve Ağca Koca zaviyeleri bulunmakta, bu tahsisin de Muşallim ailesi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁸

Tahrir defterlerinde Karahisar-ı Behramşah'ta Enbiya (?) Ali

²² Geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'su'nda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş, Dede Garkın ve Emirci Sultan, Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, (İstanbul: 2014).

²³ Burada Bektaşiliğe ve Kalenderiliğe Şii inançların tam olarak XVI. yüzyıldan itibaren girmeye başladığı göz önünde bulundurulmalıdır.

²⁴ Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı, (Ankara: 1989), 23-24.

²⁵ Faruk Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar, Cumhuriyetin 50'nci Yılı Anma Kitabı*, (Ankara: 1974), 320.

²⁶ Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı, 50.

²⁷ Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı, 49-50.

²⁸ Faruk Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar*, 334.

adlı bir şahsa ait bir zaviye daha varsa da hakkında hiçbir bilgimiz yoktur.²⁹

H. 897 M.1492 tarihli Şahruh Bey'e ait bir hüccetten onun zevcesi merhume Şahsuvar Bey kızı Şah Sultan Hatun için Karaözü köyünde bir zaviye yaptırdığını anlıyoruz.³⁰

Muhtemelen Boğazlıyan'da bulunan Korın/Kurit? köyündeki zaviye sadece yer olarak tespit edilmiştir. Bu zaviyede Hasan Veled-i Fethuddin adlı zaviyedar ile 21 adet Evlâd-ı Fethuddin bulunmaktadır. Aynı zaviyede Emir Kulu ve Yörük Abdal ve beş oğlu hizmet etmektedirler.³¹

Tespit edebildiğimiz zaviyelerden başka Akdağ'a bağlı Kızılcaın Köyü'nde bulunan sekiz kişilik bir Seyyidler topluluğu bulunmaktadır. Emirci Sultan Zaviyesi'ndeki ve daha pek çok yerde bulunan Seyyidler, bölgede ayrıca dini hüviyetleri bakımından fevkalâde büyük ehemmiyet arz ederler.

Ayrıca pek çok yerde Hizmetkârân-ı Hacı Bektaş olarak geçen topluluklar da bulundukları bölgede Bektaşîliğin temsilciliğini yapmaktadırlar.³²

Bozok'ta, Dulkadirîlilerden Yozgat oymağının yerleştiği Yozgat Köyü'nün XVIII. yüzyılın başından itibaren Çapanoğulları idaresince şehir haline getirilmesiyle birlikte, şehirli bir tarikat yapılması baş göstermiştir. Halvetiyye'nin Şâbânî-Çerkeşiyye'den Şeyh Hacı Ahmed-i Velî Dergâhı,³³ Çatak Mahallesi Halvetî Tekkesi, Nakşî-Hâlidî Sadreddin Efendi Tekkesi ve Yozgat Mevlevîhânesi, Yozgat'ta tasavvufî bir üslûbun yerleşmesini temin etmiştir.³⁴

4. Yozgat'ta Meşhur Mutasavvıflar

İlk Türk fetihlerinden başlayarak, Türk tarihinin Selçuklu ve Osmanlı asırlarında, Yozgat ya da en kuşatıcı tabirle Bozok bölge-

²⁹ Faruk Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar*, 335.

³⁰ Faruk Sümer, *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar*, 339.

³¹ Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı, 71.

³² Yunus Koç, XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı, 71.

³³ Halvetî Şabânî Çerkeşîliğe, Çekeşî Velî'ye, halifelerine ve halifelerinden Şey Hacı Ahmed-i Velî'ye dair bilgi için bkz. Öncel Demirtaş, *Halvetiyye Tarikatı'nın Anadolu'da Bir Şubesi Çerkeşiyye*, (Ankara: 2023), 136-137 vd.

³⁴ Bozok/Yozgat tekkelerine dair bilgi için bkz. Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, 18-64; Kapusuzoğlu, *Yozgat Medreseleri Tekke ve Zaviyeleri*.

si, tasavvuf ve tarikatların faaliyet sahası içinde idiler. Bu tasavvufi düşünce iledir ki, bölgenin İslamlıkla iskân edilmesi ve mamurlaşması da tasavvuf ve tarikatlar vasıtası ile olmuştur. Nitekim bölgedeki zaviyelerin çokluğu bunu gösteriyor.

Selçuklular devrinden itibaren, Dulkadirli ve nihayet Osmanlı asırlarında Bozok/Yozgat ve çevresinde Anadolu'da meşhur olan ve etki alanı geniş tarikatların pek çoğu yayılma imkânı bulmuştur. Bu tarikatların müesseseleri hükmündeki tekkeler de fonksiyonlarını bu bölgede icra etmiştir.

Yozgat'ta tasavvuf tarihi açısından önemli olan bir başka durum, şehir merkezindeki tekkelerin şeyhlerinin çoğunun müderris olduğudur. Bu durum tekke ve medrese münasebeti açısından fevkalade büyük önem arz etmektedir.

Anadolu'nun kalpgâhında saklı Yozgat'ta Selçuklu asırlarından itibaren Yesevîlik, Vefaîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik,³⁵ Ahîlik ve Halvetîlik'in fevkalâde tesirle gönüller yapması ile beraber sonraki asırlarda Nakşî-Hâlidîlik³⁶ dikkat çekmektedir. Bu noktada bir parantez açarak Yozgat'ta ulemadan şeyhler ve Nakşibendîlik konusuna bir nazar kılacak olursak:

Hâcegân tarihinin usûl ve esasının yenileyicisi Hazreti Pîr Şah Muhammed Bahaeddin Nakşibend'in adına nispet edilen Nakşibendîlik, çok sağlam şer'î usullerle kayıtlanarak, zahirde halk ile bâtında Hak ile olmayı esas kabul edip, aşkı zühd ile örterek sohbet ve muhabbetle kemal yolunda ilerlemenin adı olarak tebarüz etmiş dünyanın en yaygın ve saygın tarikatlardandır. Pîr-i Ekmel Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den sonra Nakşî-Hâlidîlik

³⁵ Suraiya Faroqi, Anadolu'da Bektaşilik, İstanbul 2003'de, II. Mahmud Zamanında Bozok Sancağı'nda bulunan Bektaşî tekkelerini şöyle tespit etmiştir: Kılınç Abdal, Hızır Halife, Yolageldi, Boğazlıyan, Devletşahkulu ve Dervişşah, Yakup Abdal. Ayrıca Faroqi, XVII. XVIII. ve XIX. asır vakıf belgelerinde adı geçen Bektaşî zaviyeleri arasında 1787-88 tarihinde Bozok Sancağı Karadere'de ismi belirtilmeyen bir Bektaşî zaviyesi olduğunu söyler.

³⁶ Hâlidîyye ve Anadolu'da Hâlidîlik hakkında geniş bilgi için bkz. Hamid Algar, "Hâlidîyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 15: 295-296; Hamid Algar, *Nakşibendîlik*, (İstanbul: 2012); Süleyman Uludağ, *Hâlidîyye-Anadolu'da Hâlidîlik*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 15: 296-299; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, (İstanbul: 2000); Abdülcebbar Kavak, *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*, (İstanbul: 2016).

olarak yeni bir kıvama bürünen yol, ilmiyeden şeyh efendiler vasıtasıyla sürekli artan bir tesire sahiptir. Her beldede ve Yozgat'ta...

Yozgat'ta Halvetîliğin güçlü geleneği sayesinde diğer tarikatlar yayılmak için pek bir taban bulamamıştır. Nakşî-Hâlidilik güçlü halifeler gönderince, bu sefer Halvetîlikte bir zayıflama baş göstermiştir. Hem Nakşî hem Kadirî Hâlidî şeyhlerinin müderris olmaları medresenin tekkeye hâkimiyetini beraberinde getirmiş ve medrese merkezli bir zühd anlayışını yaymıştır. Yozgat'ta, Nakşibendî şeyhlerinin tamamı müderristir ve ulemaandır.

Bu ufka dahil bir kısım zevata dair şu bilgileri verelim:

Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'nin (d. 1820 v. 1903) halifesi Akdağmadeni Müftüsü Mehmed Edib Efendi (d. 1839 v. 1923), devrinde "Müftü Şeyh Efendi" diye meşhur bir zattır.

Bozok ve civarında büyük bir manevî nüfuza sahip bir zat da Dedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'dir (d. 1853 v. 1937). Çorum'da tekkesi bulunan Şiranlı Şeyh Mustafa Efendi'nin (d. 1838 v. 1906) halifesi Mehmed Şâkir Efendi, "Şeyhu'l-Ulema" denmek suretiyle fevkalâde bir manevî nüfuza sahiptir ve devrinin en önde gelen erenlerinden biridir. Millî Mücadele'nin başında Mustafa Kemal Paşa'nın mektup yazdığı zevat-ı kiramdan olduğu nakledilen Mehmed Şâkir Efendi, aynı zamanda müfessir bir dersiamdır. Dedikhasanlı Mehmed Şâkir Efendi'nin hâlâ dilden dile kerametleri anlatılır. Kabri ziyaretgâhtır.

Bir başka zat ise Tokatlı Şeyh Mustafa Hâkî Efendi'nin (d. 1855 v. 1920) halifesi Müderris Mevlüd Rahmi Efendi'dir (v. 1938).³⁷ İrşad izniyle Yozgat'a gönderilen Rahmi Efendi,³⁸ Zile'de müderris olarak ders okutmuş, İstanbul'da Şeyhülislâmlık Makamında vazife yapmıştır. Şeyhi Mustafa Hâkî Efendi'nin işaretiyle Yozgat'ın Türkmen sarılar Köyü'ne yerleşen Rahmi Efendi, aynı köyde medfundur.

Erbilli Şeyh Mehmed Es'ad Efendi'nin (d. 1847 v. 1931) hem

³⁷ Prof. Dr. İsmail Kara'nın, "Şeyh Efendinin Rüyasındaki Türkiye" kitabında anlatılan rüyada adı geçen zat, Mevlüt Rahmi Baba'dır.

³⁸ Bu vakte kadar Rahmi Efendi'nin aslen Karşlı olduğu bilgisine sahiptik. Fakat Rahmi Efendi'nin aslının Yozgatlı olduğunu, Kars'ta Müderrislik yapıp talebe okuttuğunu, babası Redif Binbaşısı Niyazi Bey'inde Doksanüç Harbi sırasında Kars'ta vazife yaptığını yeni öğrendik. Belli ki ailenin Kars aidiyetine dair bilgi buradan kaynaklanmıştır.

kendisi hem de halifeleri, Yozgat'ın irfan hayatında büyük bir tesire sahiptir. Şeyh Mehmed Es'ad Efendi'nin halifelerinden Müderris Şeyh Çandırılı Hacı Abdullah Efendi (d. 1850 v. 1940) ve Bayezid Dersiamlarından Yozgat Müftüsü Şeyh Mehmed Hulusi Efendi (d. 1888 v. 1964), Yozgat ve civarında Hâlidî-Es'adîliğin erkânını yaymış ve sürdürmüştür.

Çandırılı Hacı Abdullah Efendi, İstanbul'a giderek Nakşî-Hâlidî Pîrânından Erbilli Mehmed Es'ad Efendi'ye (d. 1847 v. 1931) intisap etmiştir. Şeyh Mehmed Es'ad Efendi ile bir sefer görüşüp ve Yozgat'a dönmüştür. Es'ad Efendi, ziyaretten çok kısa bir süre sonra mektupla Hacı Abdullah Efendi'nin icazetnamesini göndermiş ve kendisinin halifeleri arasında bulunduğunu bildirmiştir. Es'ad Efendi, İstanbul'da yakın çevresine, Yozgatlıların da bulunduğu bir esnada Hacı Abdullah Efendi'den bahisle, onun fazlını ve kemalini medhederek şöyle demiştir: “Çandırılı Hacı Abdullah Efendi öyle kâmil bir zat ki, bizimle mülâki olmazdan evvel sobasını kurmuş, odunları çatmış, çirasını hazır etmiş, sadece ateşlenmesini bekliyordu.”

Hacı Abdullah Efendi, yolun büyüklerinden bir aziz dostuna: “Pîr-i ekmel Es'ad Efendimiz Hazretleri ile görüştüğümde sonra tevhid içinde kayboldum adeta. Kendimi bulamıyorum.” diyerek esrarından bir katreyi aşikâr etmiştir. Bununla birlikte Hacı Abdullah Efendi'nin Şeyh Efendi ile buluşmasından çok önce, mînen yetişmiş, kerameti zahir, güzel halleri görülen birisi olduğu kendisini yakinen tanıyanlarca ifade edilirdi.

Alacalıoğlu Medresesi Müderrisi Şeyh Sadreddin Efendi de bir Hâlidî şeyhidir ve 1920'den biraz sonraki vefatına kadar Yozgat'ın irfan hayatındaki yerini almıştır.

Yozgat, İstanbul'da Hâlidî pîrânından Allâme Şeyh Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî'den neş'et eden Gümüşhanevî'ye neşvesinden de nasiplenmiştir. Yolun maruf sîması, Kastamonulu Şeyh Hasan Hilmi Efendi'nin (d. 1824 v. 1911) halifelerinden Müderris Hacı Velî Ağazâde Mehmed Ali Efendi'dir.³⁹ Mehmed Ali Efendi, Yozgat'ta Sağır Mustafa Ağa Camii haziresinde medfundur.

Şeyh Hacı Ahmed-i Velî Efendi'nin oğlu ve halifesi Şeyh Muh-

³⁹ Bkz. Mustafa Fevzî bin Nu'mân, *Menâkıb-ı Haseniyye*, (Byy.: Matbaa-i Bahriye, 1323), 46.

yiddin-i Velî Efendi'nin Halvetiyye'den halifesi olan Müderris Damatzâde Mehmed Necib Efendi de (d. 1862 v. 1944), aynı zamanda bir Nakşibendî şeyhidir. Damatzâde'nin Nakşî hilâfeti aldığı zat, İstanbul meşayihinden Şeyh Mehmed Kâmil Efendi'dir.

Esasen Şeyh Hacı Ahmed-i Velî'nin halifelerinden Sorgunlu Müderris Hacı Ahmed Efendi (d. 1840 v. 1921), aynı zamanda bir Nakşî şeyhidir. Hacı Ahmed Efendi'nin Nakşîliği, şeyhinin Hakk'a yürümesinden sonradır.

Bir şeyh efendi de Çiçekdağ taraflarından Mahzenli Ali Efendi'dir (d. 1841 v. 1951). Mahzenli Ali Efendi, Mahzen Köyü'ne sonradan yerleşmiştir. Aslen orali değildir, Şiranlıdır ve Çorum taraflarından Mahzen Köyü'ne gelip karar kılmıştır. Sırru'l-aziz Ali Efendi Nakşî-Hâlidî hilâfetini Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi'den, Kadirî hilâfetini ise Şiranlı Şeyh Mustafa Efendi'den almıştır. Yozgat'a sık sık ziyarete gelen bir zattır. Sorgun'un Erkiyet Köyü'nden Hacı Osman Efendi, Sorgun'un Tiftik Köyü'nden Sıtkı Baba ve Şefaattî'nin Dedeli Köyü'nden Hacı Ahmed Efendi, Şeyh Mahzenli Ali Efendi'nin Yozgat'taki halifeleridir.

Akdağmadeni ve Kadışehri taraflarında, Sivas ve Tokat civarı Hâlidîlerinin tesiri güçlüdür. Sivas'a ve Tokat'a yakın yerlerde, Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi (d. 1855 v. 1920) ve halifesi Sivaslı Mustafa Tâkî Efendi (d. 1873 v. 1925) dikkat çekmektedir. Mustafa Tâkî Efendi'nin halifelerinden Cizözülü Yusuf Ziyaeddin Efendi, halifeleri vasıtasıyla Akdağmadeni civarında faaliyette bulunan bir diğer Nakşî-Hâlidî şeyhidir. Akdağmadeni'nde aslen Pınarbaşı/Aziziye Çerkeslerinden Hacı Kardaş diye meşhur Derûnî mahlası ile şiirleri olan hattat Hüseyin Avni Başok Efendi ve Kaputlu Hacı Hasan Efendi, bu yolun halifeleri arasındadır.

Karamağara'da İmam-Hatip olarak vazife yaptığı sırada Yozgat Müftüsü Mehmed Hulusi Efendi tarafından Akdağmadeni Müftüsü olarak tayini yaptırılan Ozanlı Müderris Mehmed Emin Efendi (d. 1879 v. 1969), bir başka Hâlidî-Es'adî şeyhidir ve Erbilî Şeyh Mehmed Es'ad Efendi'nin halifelerinden Adanalı Ramazanoğlu Mahmud Sami Efendi'nin halifesidir.⁴⁰

⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Kapusuzoğlu, *Yozgat'ın Üç Sırlısı*, 54-64.

Sonuç: Anadolu Ontolojisinin Yozgat Mirası

Bozok/Yozgat özelinde araştırma konusu yapılan vakıf medreseler ve tekkeler; mimari birer unsur ve geçmişin sosyokültürel hizmet kurumları oldukları kadar Anadolu'nun Türkleşme ve İslâmlaşma sürecindeki ihya ve inşa sütunları olmuşlardır. Selçuklular ve Beyliklerden Osmanlı⁴¹ zamanlarına tevarüs edilen bu miras, Bozok mülkünün geniş ufuklarını, taşranın kedine has imkân hazinesi içinde pür-medeniyet laboratuvarına dönüştürmüştür.

Bu bağlamda, Yozgat'ın ilmî ve manevi derinliğini anlamaya matuf her araştırma, aslında "Yozgat Efendisi"nin (bu tavsif 19. yüzyılda ve 20. yüzyıl başında tıpkı İstanbul Efendisi gibi söylenen bir ihtiram ifadesidir). kimliğine ve kişiliğine yaraşır bir hayat tarzının yeniden keşfi anlamına gelmektedir.

Bu itibarla yapılmış ve bundan sonra yapılacak araştırmaların ehemmiyeti şu temel akslar üzerine oturmalıdır:

Tarih, dünün yani hafızanın, ânı yaşayarak geleceği inşa etme fiilidir. Yozgat'ın vakfiyeleri başta olmak üzere ilim kurumları, irfan meclisleri ve kültürel çevre, mimari ve edebiyat üzerine yapılacak çalışmalar, şuura da vesile olacağı için nisyan ile malul hafızaları tazileyerek, mirasın berhava edilmesinin önüne geçecek yegâne settir.

Bahse konu tarih yazılırken vakfiyelere ve sair vakıf belgelerine bakılmak mecburiyettir. Şurası hakikattir; vakıf belgeleri hukuki vasfı hâiz ve mali hesapların senedi olduğu kadar, toplumun değerler dünyasını yansıtan kurucu metafizik metinlerdir. Şehirlerin de ruhu vardır. Şehrin kalbi, ahşap ve taştaki ince işçilikte; insana hayat veren medrese, tekke, hamam, çarşı, kütüphane, şifahane, imarethane vs. vakıf kurumlarda atar.

Yozgat ve çevresine dair yürütülen ve yürütülecek akademik ve fikrî çalışmaların, sadece bir yerel tarih ve kültür araştırması değil, aynı zamanda Anadolu'nun ontolojik haritasını çıkarma gayreti olduğu her şüpheden uzaktır.

Sonuç olarak, Yozgat'ın medeniyet-kültür-ilmîye mirası; zamana karşı yazılmış bir iyilik ahidnâmesi olduğu için bu mirası korumanın bir varoluş iddiası olduğu, vurgulanması gereken bir esastır.

⁴¹ Bkz. Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Din 14.-17. Yüzyıllar*, 109-158.

Yozgat'ın vakıf belgeleri ve ilim havzası üzerine yapılan her ilmi çalışma, geçmişin tozlu raflarında kalan bir hikâye değil, gününü ihya ve geleceğe dair bir inşa idrakinin yani uyanışın sesidir.

Arşivde tozlu belgelerin arasında vefat eden büyük tarihçi Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Bozoklu ve Yerköy bölgesi Türkmenlerinden dediği halde Tokatlı diye adına Tokat'ta sempozyumlar yapılan Şeyhülislam Allâme Molla Hüsrev'in, 18. yüzyıl ricâlerinden Bozoklu Osman Şakir Efendi'nin, İzmir'e giden Hacı Keşfi Mustafa Efendi'nin, Ankara Valisi Yozgatlı Vecihi Paşa'nın oğlu İsmail Sâdık Kemâl Paşa'nın, Cebbarzade Mehmed Arif Bey'in ve diğer değerlerin/değerlilerin haklarında yeni çalışmaların yapılması ve eserlerinin yayınlanması temenniden öteye geçmelidir.

Bununla birlikte; Yozgat'ın tarihine ve talihine değer katan ulema ailelerine dair çalışma yapılması şüphesiz faydalıdır. Kayyımzadeler, Damatzadeler ve Zeynîzadeler bu ailelerin en başta gelenleridir. Esasen bu iş, bir derin tarih çalışması olacaktır.

Sorgun Faraşlılı Hacı Ahmed Efendi'nin elyazması bir eseri duruyor. Aileden alınıp yayınlanmalıdır. Bilhassa büyük alim ve veli Dedikhasanlı Şakir Efendi'nin tefsir derslerine dair notlarının aile ile görüşülerek peşine düşülmelidir. Bayezid dersi-amlarından Yozgat Müftüsü ve Dârülhilafe Medresesi Müdürü, Yozgat Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurucu Reisi Mehmed Hulusi Efendi'nin yarım kalan eserlerinin akıbeti Diyanet İşleri Başkanlığı arşivinde ve kütüphanesinde araştırılmalıdır.

Yozgat Milli Eğitim Müdürlüğü arşivinde, Cumhuriyet'in ilk devir öğretmenlerinin özlük dosyalarında bulunan icazetlerin kopyalarının alınması, Ebulûla Mardin'in Huzur Dersleri, Sadık Albayrak'ın Son Devir Osmanlı Uleması, Sicill-i Osmani, Sicill-i Ahval Defterleri, Şeyhülislamlık arşivindeki ulema sicilleri, (şu anda Devlet Arşivlerine devredildi), Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'ndeki Yozgatlı alimlerin tamamının belgeleri ile beraber biyografilerinin yazılmaları şarttır.

Böylelikle Yozgat ilmiye tarihinin yazılabilmesinin imkânı hazırlanmış olacaktır. Bu çalışmaların başlaması temennisi olsun son sözümüz.

Kaynakça

- Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, İstanbul: 2013.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Tarih ve Hukûk Istılâhları Kâmûsu*. İstanbul: 2018.
- Algar, Hamid. "Hâlidîyye". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Algar, Hamid. *Nakşibendîlik*. İstanbul: 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Fıkıh İlmi-İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. Haz: Abdullah Kahraman. İstanbul: 2022.
- Demirtaş, Öncel. *Halvetiyye Tarikatı'nın Anadolu'da Bir Şubesi Çerkeşîyye*. Ankara: 2023.
- Doğan, Ahmet Işık. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*. İstanbul: 2022.
- Duran, Hakkı. *Çankırı'da Bir Nakşî Şeyhi: Abdulvahid Efendi (Ö.1882-83)*. <https://cansaati.org/2017/04/26/Çankırı-Araştırmaları-Sitesi>.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2016., 95;
- Erünsal, İsmail E. *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: 2015.
- Güler, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları 16. ve 17. Yüzyıllar* İstanbul: 2011.
- Günay, H. Mehmet. "Vakf". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Gündüz, Mustafa. *Osmanlı Klasik Döneminde Medrese Dışı Eğitim Kurumları, Kronolojik Ve Tematik Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: 2018.
- İbn Nu'mân, Mustafa Fevzî. *Menâkıb-ı Haseniyye*. Byy.: Matbaa-i Bahriye, 1323.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu". *Belleten*. 66/24: 882-883.
- İpşirli, Mehmet. *Osmanlı İlmiyesi*. İstanbul: 2021.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Bozoknağme-Yozgat'a Güzelleme*. İstanbul: 2015.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Seferberlik Mahşeri Büyük Harp'te Yozgat*. İstanbul: 2016.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Yozgat'ın Üç Sırlısı*. İstanbul: 2016.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Bozoknağme Yozgat'a Güzelleme*. İstanbul: 2015.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Yozgat Medreseleri Tekke ve Zaviyeleri*. Ankara: 1999.
- Kara, Mustafa. *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*. İstanbul: 2017.

- Kavak, Abdülcebbar. *Mevlânâ Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidîlik*. İstanbul: 2016.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: 2014.
- Keleş, Hamza. *Yozgat Vakfiyelerine Göre Yozgat Vakıfları (1400-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Koç, Yunus. XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağı'nın Nüfus ve İskân Yapısı. Ankara: 1989.
- Köprülü, Mehmet Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: 2019.
- Memiş, Abdurrahman. *Hâlid-i Bağdadî ve Anadolu'da Hâlidîlik*. İstanbul: 2000.
- Nevşehirli Mimar Numan Kıyat. *Edebi Abideler*. İstanbul: 1938.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu ve İslam-Bir İmparatorluk Bir Din*. İstanbul: 2023.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Din 14.-17. Yüzyıllar, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: IRCICA, 1998.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: 2010.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Emirci Sultan". *TDV İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'su'nda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş, Dede Garkın ve Emîrci Sultan, Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği*. İstanbul: 2014.
- Özcan, Abdulkadir. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Siyasal Ve Kurumsal Tarihi*. İstanbul: 2025.
- Öztürk, Nazif. *Menşei ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar*. Ankara: 1983.
- Sakin, Orhan. *Tarihten Günümüze Bozok Sancağı ve Yozgat*. İstanbul: 2012.
- Sarıçam, İbrahim- Erşahin, Seyfettin. *İslam Medeniyeti Tarihi*. Ankara: 2022.
- Saydam, Abdullah. *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: 2017.
- Sümer, Faruk. *Bozok Tarihine Dair Araştırmalar, Cumhuriyetin 50'nci Yılı Anma Kitabı*. Ankara: 1974.
- Tanman, M. Baba. *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları-Tekkeler, Osmanlı Uygarlığı*. haz. Halil İnalçık-Günsel Renda. Ankara: 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Hâlidîyye-Anadolu'da Hâlidîlik*. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yaz, Ülkem. *Yozgat Merkez Osmanlı Cami Hazirelerinde Bulunan Mezar Taşları*. Kayseri: EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Yediyıldız, Bahaeddin. XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi. Ankara: TTK, 2013.

YOZGAT'IN İLMÎ HAFIZASINDA GEVREKZÂDE YUSUF BAHRÎ EFENDİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Elif Döne GÜNEŞER*

Giriş

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi yalnızca siyasi ve idari bir dönüşüm süreci olmamış, aynı zamanda dini ve kültürel alanda da değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu geçiş döneminde yetişen, ilim, irfan ve sanat erbabı, edebi zevk sahibi kimseler Osmanlı ve Cumhuriyet arasında adeta köprü görevi görmüşlerdir. Bu süreçte merkez kadar görünür olmasa da taşra şehirlerinde de ilim, irfan ve kültürü gelecek nesillere aktaran şahsiyetler yetişmiştir. Taşra şehirlerinden bir tanesi olan Yozgat da bu anlamda dikkat çekici bir birikime sahiptir. Bu şahsiyetler hem yaşadıkları dönemin ruhunu bugüne yansıtmış hem de maddi-manevi birikimlerini gelecek nesillere miras bırakmıştır.

Bu bağlamda çalışmamıza konu olan Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi, geçiş döneminde yetişmiş, 1868-1961 yılları arasında doksan üç yıl ömür sürmüş, hafızlık yapmış, Arapça-Farsça okumuş, Yozgat ve Kayseri'de çeşitli hocalardan medrese eğitimi almış, ica-

* ORCID: 0009-0000-7024-8990

zetli bir hattat ve “Bahri” mahlasıyla şiirler yazmış çok yönlü bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi hakkında yazılı kaynakların sınırlı olması sebebiyle özel arşivlerde bulunan, Yusuf Bahri Efendi’nin çeşitli sebeplerle, farklı kişilere yazmış olduğu, bir kısmı daha önce yayımlanmış, bir kısmı ise ilk kez çalışmamızda yayımlanacak olan mektuplar istifade ettiğimiz başlıca kaynaklardan biri olmuştur. Bununla beraber yine özel arşivlerde bulunan, Yusuf Bahri Efendi’nin yazmış olduğu hat yazıları da başvurduğumuz bir diğer kaynak olmuştur. Son olarak Gevrekzâde’yle aynı dönemi paylaşmış, kendisini tanıyan ve ailesinden ulaşabildiğimiz bazı kişilerle görüşmeler yapılmıştır. Bu kişilerden dipnot ve kaynakçada “K1, K2...” şeklinde bahsedilmiştir. Çalışmamız giriş ve sonuç bölümleri haricinde dört ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi’nin hayatı, doğumu, ailesi, eğitim hayatı, ilmi-sanatsal çevresi, yapmış olduğu görevler, vefatı ve ardında bıraktıkları alt başlıklarıyla detaylı olarak ele alınmıştır. Burada daha önce yapılmış çalışmalar, yazılı kaynaklar yetersiz kaldığı için farklı kişilerle mülakatlar yapılmış, şahsi arşivlere başvurulmuş ve Gevrekzâde’nin bazı mektuplarına ve çeşitli hat yazılarına ulaşılmıştır. Ayrıca kendisinin el yazısıyla yazmış olduğu bazı bilgilerden de istifade edilmiştir. Bütün bu veriler birleştirilerek mevcut bilgiler daha sağlam hale getirilmiştir.

İkinci başlıkta Yusuf Bahri Efendi’nin çeşitli kişilere yazmış olduğu mektuplar incelenmiştir. Toplamda beş adet mektup ele alınmıştır. İncelediğimiz mektuplardan iki tanesi yalnızca metin haliyle daha önce yayımlanmıştır. Çalışmamızda ise bu mektuplarla beraber diğer üç mektubun da Latin harflerine aktarımı yapılmış, kısa değerlendirmelerle desteklenmiş ve orijinal halleri de görsel olarak paylaşılmıştır.

Üçüncü başlıkta Yusuf Bahri Efendi’nin hattatlığı üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede şahsi arşivlerde bulunan yazı örnekleri incelenmiş ve kısa değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmamız doğrudan hüsn-i hat alanıyla ilgili olmadığı için incelenen yazıların anatomik yapıları üzerinde durulmamıştır.

Dördüncü başlıkta ise “Bahri” mahlasıyla şiirler yazdığı bilinen Yusuf Bahri Efendi’nin ulaşabildiğimiz bir adet şiirinin değerlendirilmesi yapılmış, Dedikhasanlı Şakir Efendi’nin vefatına düşürdüğü tarih paylaşılmış ve sonuç bölümüyle nihayete ermiştir.

1. Gevrek-zâde Yusuf Bahri Efendi’nin Hayatı

Bu başlık altında Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi’nin doğumu, ailesi, eğitim hayatı, ders aldığı hocaları, yaptığı görevler ve vefatı konularına değinilecektir.

1.1. Doğumu, Ailesi ve Eğitim Hayatı

1868 (1285) yılında Yozgat’ın Çatak (Aşağı) Mahallesi’nde dünyaya gelmiştir.¹ Dedesi, müderris, hafız Mehmet Efendi, babası ilmiye sınıfına mensup müderris ve sıbyan muallimi Mehmet Nuri Efendi, annesi Adeviye Hanım (ö. 1920), kardeşleri hafız Osman Sami Efendi (ö. 1919) ve Salih Şevki Efendi (ö. 1922)’dir.² Yusuf Bahri Efendi, bizzat kendisinin yazmış olduğu notlara göre 22 Eylül 1909’da Hacı Hüseyinzâde Şeyh Hacı Hüseyin Avni Efendi (ö. 1916)’nin kızı Ayşe Hatun’la evlenmiş ve bu evlilikle Mehmet Hadi (d. 1910, ö. 1913), Mehmet Fevzi (d. 1913), Fatma Münire (d. 1918), Mehmet Nuri (d. 1920) ve Rabia Adeviye (d. 1923) isimlerinde beş çocuğu olmuştur.³ Gevrekzâde’nin yazmış olduğu bir mektupta⁴ geçen “Teyzezâdemiz Mehmed Hulusi Efendi’nin himmetiyle” ifadesine göre, Cumhuriyet Dönemi’nin ilk Yozgat müftüsü Mehmet Hulusi Efendi⁵, Gevrekzâde’nin teyzesinin oğludur. Yusuf Bahri Efendi vefat etmeden önce, bugün Yozgat Müftülüğü arşivinde bulunan 768 numaralı el yazması kitabın son kıs-

¹ Nüfus kayıtlarında doğum tarihi 1874 olarak görünse de, daha önce yapılan çalışmalarda Gevrekzâde’nin 1290 kıtlığına dair dostlarına aktardıkları dikkate alınarak 1868 yılında doğmuş olabileceği ifade edilmektedir. Nitekim mezar taşında da doğum yılı 1868 olarak yer almaktadır. Bu bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, nüfus kayıtları ile yazılı kaynakların birbiriyle örtüşmediği görülmektedir.

² Yozgat İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü, *Aile Kütüğü Kaydı*, Sistem üzerinden erişim, 1 Nisan 2026.

³ Yozgat Müftülüğü Kütüphanesi, 768 numaralı el yazması kitap.

⁴ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

⁵ Ali Şakir Ergin, “Akyol, Mehmet Hulûsi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Nisan 2026).

mına evliliği ve çocuklarının doğum tarihleriyle beraber evlenen çocuğunun düğün tarihini ve çeşitli akraba, hoca ve tanıdıklarının vefat tarihini de tarih, gün ve saat olarak ayrı ayrı not etmiştir. Bu bilgiler aşağıda tablo olarak verilmiştir.

Kişi	Doğum (Miladi)	Vefat (Miladi)	Evlilik (Miladi)
Oğlu Mehmet Fevzi			17 Nisan 1938 (Fevziye Hanım'la) 23 Ağustos 1942 ikinci evlilik
Kardeşi Salih Efendi'nin oğlu Elvan	3 Ekim 1888		
Şekerci Mehmet Usta		2 Şubat 1913	
Eniştesi el-Hâc Mahmut Efendi		5 Kasım 1894	
Ceddi Karahacızâde el-Hâc Abdullah Efendi		19 Ocak 1889	
Torunu Yusuf Bahri	24 Ocak 1945		
Oğlu Mehmet Nuri			12 Haziran 1940
Halası Nuriye Hatun		5 Mart 1913	
Teyzesi Ulviye Hatun		26 Temmuz 1947	
Kocazâde Mustafa Çavuş		14 Nisan 1913	
Hafız Hacı Bahaddin Efendi'nin oğlu Hafız Ömer Ragıp Efendi		18 Nisan 1943	
Halası Şakire Hanım		28 Mart 1944	
Hafız Salih Efendi'nin eşi Tevhide Hatun		26 Ağustos 1914	

Divanlîzâde Ali Rıza Efendi		17 Aralık 1915	
Kayınbiraderi Hacı Hüseyin Efendîzâde Abdurrahman Efendi		16 Nisan 1925	
Bacanağı Hacı Arif Ağazâde Hafız Ahmet Efendi		16 Ekim 1935	
Halası Leyla Hatun		25 Mayıs 1943	

Tablo 1.

Yozgat Müftülüğü Arşivinde Bulunan 768 Numaralı El Yazması Kitapta Bulunan, Yusuf Bahri Efendi'nin Kendi El Yazısıyla Yazılmış Olan Bazı Notların Karşılığı.

Yusuf Bahri Efendi ilk medrese eğitimini ve hıfzını tamamladıktan sonra Arapça ve Farsça eğitimini Gevrekzâdeler Medresesi⁶ olarak bilinen, dedesi hafız Mehmet Efendi'nin medresesinde, sıbyan muallimi olan babası Mehmet Nuri Efendi'den almıştır. Daha sonra eğitimini devam ettirmek için Kayseri'ye gitmiştir. Rivayetlere göre Yozgat'ta Demirli Medrese'de Damatzâde Mehmet Şemsettin Efendi ve Kara Halilzâde Ali Efendi'den; Kayseri'de müderris Emin Efendi, Müritzâde Ali Efendi ve Hamurculu Osman Efendilerden dersler almıştır. Kayseri'de icazet almaya hak kazandıktan sonra tekrar Yozgat'a dönmüştür.⁷ Yusuf Bahri Efendi'nin yazmış olduğu notlardan anladığımız kadarıyla “ceddim” olarak ifade ettiği, dedesi Karahacızâde Abdullah Efendi ve Divanlîzâde Ali Rıza Efendilerin de ilimlerinden istifade etmiştir.⁸

Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi, yazmış olduğu mektuplarda kullandığı dil ve üsluptan anlaşılacağı üzere şairane bir ruha sahip olup kendisi için kullandığı “Yozgat'ta bir garip, hâlühû beyne'n-nâsi 'acîb, kesîrû'l-cürm ve'z-zünb ve'l-'isyân” gibi zâhidane ifadeler onun kişiliği hakkında da bizlere kısmen bilgi vermektedir.

⁶ K1, Kişisel Görüşme, 1 Nisan 2026.

⁷ Ali Şakir Ergin, “Tarih Ve Kültür Tahrifatı İçinde Yozgat'ın Maddî- Manevî Hissesine Düşenlerden Örnekler”, *Yozgat Gündem Dergisi* 9 (Eylül 2006), 4-8.

⁸ Yozgat Müftülüğü Kütüphanesi, 768 numaralı el yazması kitap.

Gevrekzâde'nin bu zahidane üslubu yalnızca yazmış olduğu mektuplarda kalmamış sosyal hayatına da yansımıştır. Bu duruma şu iki olay güzel bir örnektir:

Yusuf Bahri Efendi ile Halil İpek hoca arasında geçen bir konuşmada, Yusuf Bahri Efendi, Halil İpek hocaya şöyle demiştir:

*“Nûr-i aynım, benim babam benden kırk defa daha âlim idi. Cami-i Kebîr'e imam olmadı. Dedem de babamdan kırk defa daha âlim idi. O da Cami-i Kebîr'e imam olmamış. Onlar gitti. Biz hoca olamadık ama bu camiye imam olduk. Hocalık bizim gibi bir câhile kadar düştü yavrum...”*⁹

Yozgatlı merhum öğretmen Halit Çakır, bir bayram günü Yusuf Bahri Efendi'yi evinde ziyaret etmiş ve Yusuf Bahri Efendi misafirlerine şeker ikram etmek istemiştir. Kendisine yardım etmek isteyen Halit Çakır'a “Dur nûr-i aynım! Sen buraya kabir ziyaretine mi geldin?” diyerek edilen yardımı geri çevirmiştir.¹⁰

1.2. İlmî ve Sanatsal Çevresi

Yusuf Bahri Efendi, Yozgat ve Kayseri'de medrese ve hafızlık eğitimi almış aynı zamanda çeşitli hocalardan da hüsn-i hat meşk etmiştir. Yozgat'ta Demirli Medrese'de Damatzâde Mehmet Şemsettin Efendi ve Kara Halilzâde Ali Efendi'den; Kayseri'de Müritzâde Ali Efendi ve Hamurculu Osman Efendi'den dersler okumuştur. Hüsn-i hattı ise Hattat Ömer Vasi'nin talebelerinden olan Hattat Asım'dan öğrendiğini ve icazet aldığını, icazet kıtasından anlamaktayız. Bununla beraber Kayseri'de bulunduğu dönemde ders aldığı hocalardan bir tanesi olan Müritzâde Ali Efendi'nin de hat hocası olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi Yusuf Bahri Efendi'nin hattatlığı bahsinde verilecektir.

Yusuf Bahri Efendi küçük yaşta Arapça ve Farsça öğrenmiş ve doksan küsur yıllık ömrünün sonuna kadar da çevresinde bulunanlar bu ilimden istifade etmiştir. Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir'le yapmış olduğumuz görüşmede, kendisi imam-hatip okulunu bitirip, İslam Enstitüsü'ne yeni başladığı dönemde, imam hatip okullundaki Arapça hocası olan Ömer Lütfi Zararsız'la birlikte yaz ta-

⁹ Ergin, “Tarih Ve Kültür Tahrifatı”, 4-8.

¹⁰ K5, Kişisel Görüşme, 10 Mart 2026.

tilinde kısa bir süre Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'den Farsça dersi aldıklarını aktarmaktadır.¹¹

O dönemler Prof. Dr. M. Yaşar Kandemir'in babası Cevheri Ali Efendi Camii'nde imam-hatiplik yapmakta ve Yusuf Bahri Efendi'yle aynı mahallede (Çatak Mahallesi) oturmaktadırlar. Yusuf Bahri Efendi bir gün okuduğu Arapça metinde geçen bir ibareyi çıkaramamış ve bir namaz vakti Cevheri Ali Efendi Camii'nde bulunanlara "Bu ibareyi anlayabilen var mıdır?" diye bir soru yöneltmiştir. Orada bulunan Yaşar Kandemir ise sorulan soruya cevap vererek, Gevrekzâde'ye yardımcı olmuştur. Kandemir ve Gevrekzâde ilk kez bu soru vesilesiyle tanışmışlardır. Bu tanışma, Farsça dersleri yapmaya da vesile olmuştur.

Dersler, Kandemir ve Yusuf Bahri Efendi'nin önceden sözleştikleri bir vakitte, genelde ikinci namazından sonra, Cevheri Ali Efendi Camii'nde, hocaefendinin gücünün yettiği kadar –ki çoğu zaman ilerlemiş yaşının getirmiş olduğu güçlüklerle- yarım saat kadar ve toplamda 8-10 ders sürmüştür.

Çocukluk yıllarının bir kısmını, Gevrekzâde'nin yanında geçirmiş olan torunuyla yapmış olduğumuz bir görüşmede, dedesinin evinde Arapça ve Farsça kitapların bulunduğu, yalnızca dinî kitaplardan değil aynı zamanda tarih, coğrafya ve çeşitli ilim kitaplarından müteşekkil bir kütüphanesinin olduğunu kaydetmekteyiz. Bu kitapların bir kısmı Gevrekzâde'nin vasiyeti üzerine müftülük kütüphanesine bağışlanmıştır.¹²

Farsça derslerinin devam ettiği dönemde, Yaşar Kandemir, Gevrekzâde'ye Gülistan şerhi okumak istediğini söyleyerek kendisinde olup olmadığını sormuş ve birkaç farklı nüshası bulunan Gülistan şerhlerinden bir tanesini satın almak istemiş. Nihayetinde alışveriş gerçekleşmiş. Aradan yaklaşık bir hafta geçtikten sonra Gevrekzâde yanına torununu da alarak, Yaşar Kandemir'in evine gitmiş ve "Evladım, ben kitabımdan ayrı kalmaya tahammül edemiyorum, kitaptan ayrılmaya dayanamıyorum" diyerek üzüntü ve pişmanlığını dile getirip satmış olduğu Gülistan şerhini tekrar almıştır.¹³

¹¹ K2, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2026.

¹² K3, Kişisel Görüşme, 11 Mart 2026.

¹³ K2, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2026.

1.3. Görevleri ve Faaliyetleri

Yusuf Bahri Efendi, Kayseri’de icazet almaya hak kazandıktan sonra Yozgat’a dönmüş ve ilk görevi Akdağmadeni Şer’iyye Kâtipliği olmuştur. Buradaki görevine tam olarak ne zaman başladığı bilinmemekle beraber, yazmış olduğu notlara göre 1918 yılında kızı Münire Hanım doğduğunda Akdağmadeni Şer’iyye Kâtipliği yapmaktadır.¹⁴ Şer’iyye Kâtipliğinin ardından Yozgat’ta müftü Mehmed Hüsnü Efendi’nin yanında kısa bir süre müsevvitlik (fetva kâtipliği) yapmıştır.¹⁵

“Bozok Müftülüğü Cânib-i Fâzılânelerine” hitabıyla başlayan, dönemin müftüsünün yazmış olduğu bir yazıdan, Gevrekzâde’nin Yozgat’ta Alacalızâde Mektebi’nde din dersleri muallimliği yaptığını anlamaktayız. Görevi devam ederken, Gevrekzâde Mektebi’nin ihtiyacı olan hademe ve ihrakiyenin Süleyman Bey Vakfı’ndan karşılanması durumunda, Yusuf Bahri Efendi’nin Alacalızâde Mektebi’ndeki vazifesini aksatmaması şartıyla Gevrekzâde Mektebi’nde de evlâd-ı memlekette, arzu edenlere Kur’an-ı Kerim öğretmek ve hafızlık yaptırmak vazifesini fahri olarak deruhde edeceği ve bu gerekçeyle mezkûr mektebin onarılması talep edilmektedir.¹⁶

Yusuf Bahri Efendi 6 Şubat 1920’de Yozgat Çapanoğlu Büyük Camii’nde imam-hatiplik görevine tayin olmuştur.¹⁷ 1950 yılında yarım maaşla daimi mezuniyete sevk edilmiş ve vefat edinceye kadar bu maaşı almaya devam etmiştir.¹⁸

1.4. Vefatı ve Geride Bıraktıkları

Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi geçirdiği bir ameliyat sonucunda oluşan hastalık sebebiyle 1961 yılında Yozgat’ta vefat etmiştir. Kabri, Çatak Mezarlığındadır. Eski mezar taşından anlaşıldığı üzere dedesi, babası ve kardeşiyle aynı kabri paylaşmaktadır.

¹⁴ Yozgat Müftülüğü Kütüphanesi, 768 numaralı el yazması kitap.

¹⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu – F. Hakan Özkan, “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler”, *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*, haz. Yayın Kurulu (Yozgat: Umut Matbaacılık, 2000), 42.

¹⁶ Elif Döne Güneşer Şahsi Arşivi.

¹⁷ Yozgat Müftülüğü Kütüphanesi, 768 numaralı el yazması kitap.

¹⁸ Ali Şakir Ergin, “Bir Mektup Bin Hatıra”, *Yozgat Gündem Dergisi* 17 (Ocak 2007), 4-5.

Yusuf Bahri Efendi hayattayken, Şeyhzâde Ahmet Efendi ona, vefatı halinde kendisini Şekerci Şemseddin Efendi ve İbrahim Edhem Efendi ile birlikte kabre indireceğine dair bir söz vermiştir.¹⁹ Bu söz üzerine Gevrekzâde, 1958 yılında Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye bir mektup yazarak bu vaadini hatırlatmış ve en azından adı geçen kişilerden birinin bu görevi yerine getirmesini vasiyet etmiştir. Araştırmalarımız sonucunda İbrahim Edhem Efendi'nin 1959 yılında, Şekerci Şemseddin Efendi'nin ise 1969 yılında vefat ettiğini görmekteyiz. Vasiyetin yerine getirilip getirilmediği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Şemseddin Efendi'nin Yusuf Bahri Efendi'den sonra vefat ettiği göz önünde bulundurulursa, vasiyetin kendisine ulaştırılmış olması hâlinde, söz konusu görevin yerine getirilmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Eski mezar taşı sağlamlığını korumasına rağmen, merhumun kızı mevcut taşları restore ettirmek yerine yeni bir mezar yaptırmıştır. Eski taşlar ise mezarın hemen yanında bulunmaktadır. Gevrekzâde, dedesi, babası ve kardeşiyle aynı mezarı paylaşıyor olmasına karşın yapılan yeni mezar taşında eski taşlarda yer alan dede, baba ve kardeş isimlerinin bulunmaması dikkat çekici ve üzücüdür.

Eski ve yeni mezar taşlarında şu ifadeler yer almaktadır:

Eski mezar baş taşının ön yüzünde

Hüve'l-Bâkî

Merhûm ve Mağfûrun lehümâ

Gevrekzâde mu'allim-i sıbyân

Mehmed Nûrî

Vefât 13 Kânûn-i Sâni 1338

Ve

Mahdûmu

Hâfız Sâmi Efendi ... (devamı okunmuyor)²⁰

¹⁹ Bk. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye yazılan mektup.

²⁰ Ergin, "Tarih Ve Kültür Tahrifatı", 4-8.

Eski mezar baş taşının arka yüzünde

Hüve'l-Hallâku'l-Bâkî

Merhûm ve Mağfûrun leh (Mu'allim-i

Sıbyân) Gevrekzâde Hâfız

Mehmed Nûri Efendî'nin rûhu için

El-Fâtiha

Sene c. 1305²¹

Eski mezar ayak taşı taşı

Hüve'l-Bâkî

Merhûm ve Mağfûrun leh Gevrekzâde

Hâfız Yûsuf Bahri Efendi

Rûhuna el-Fâtiha

1380

Yeni mezar taşının ön yüzünde

Hüve'l-Bâkî

Çapanoğlu Büyük Camii

İmam-Hatibi

Hafız, Hattat, Gevrekzâde

Yusuf Gevrek

Hocaefendi

Doğum: 1868

Vefat: 1962

Yusuf Bahri Efendi hafızlığının yanında “Bahrî” mahlasıyla şiirler yazan bir şair ve icazetli bir hattattır. Kendisinden geriye çeşitli hat levhaları, icazet yazısı, el yazısıyla yazmış olduğu bir adet şiir ve çeşitli kişilere yazmış olduğu mektupları kalmıştır. Ayrıca kütüphanesinde bulunan kitaplarının da bir kısmı Yozgat Müftülüğü kütüphanesine bağışlanmıştır.

Mektuplar, hat levhaları ve Gevrekzâde'nin hattatlığı bahsi gelecek başlıklarda ele alınacaktır.

²¹ Ergin, “Tarih Ve Kültür Tahrifatı”, 4-8.

2. Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin Mektupları

Bu başlık altında Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin çeşitli sebeplerle, farklı kişilere yazmış olduğu mektuplar incelenecektir. Araştırmalarımız sonucunda beş adet mektuba ulaşılmıştır. Bu mektuplardan Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye ve İhsan Efendi'ye yazılan mektuplar daha önce metin halleriyle yayımlanmıştır. Diğer üç mektup ise ilk kez tarafımızdan bir çalışmaya konu olmuştur. Mektupların yazılış tarihleri, içerikleri ve Latin harflerine aktarılmış halleri aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır. Orijinal halleri ise ekler bölümünde paylaşılmıştır. Mektupların sonunda bulunan imza ve isim kısımlarında yer alan “Yozgat'ta bir garip, insanlar arasında garip, günahı, hatası çok” gibi zâhidâne ifadelerden Yusuf Bahri Efendi'nin tevazu sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

2.1. Mektupların Muhatapları ve Yazılış Sebepleri

2.1.1. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye Yazılan Mektup (Ek 2)²²

11 Temmuz 1958 tarihinde yazılmıştır. Mektubun giriş kısmında Arapça tamlamalardan oluşan uzunca bir methiye bulunmaktadır. Ardından *Küllî âtin garîb* “Her gelecek yakındır” diyerek aklımızdan çıkardığımız ölümü her daim hatırlamamız gerektiğini ve ölümün habersiz geldiğini, bununla beraber her hastanın ölmeyeceği ancak sağ olanın da daim sağ kalmayacağına dair bir hatırlatma yaptıktan sonra “Her nefis ölümü tadacaktır.” mealindeki ayeti paylaşmaktadır. Mektubun buraya kadar olan kısmı genel olarak ölüm üzerine bir hatırlatma iken bundan sonrası Yusuf Bahri Efendi'nin vasiyeti niteliğindedir.

Yusuf Bahri Efendi, vefatı sırasında çocuklarının yanında bulunacağına dair ümitli değildir. Onlar bulunsalar dahi, yine de yanında Şeyhzâde Ahmet Efendi'nin olmasını arzu etmektedir. Ayrıca, vefatı esnasında yalnız kalacağını düşündüğü için vasiyetini yerine getirecek kişiyi önceden belirlemiş, kefen ve benzeri gerekli malzemeleri de hazırlamıştır. Şeyhzâde Ahmet Efendi'den helallik isteyerek, vefatından sonra yapılmasını arzu ettiği bazı hususları da ayrıca sıralamıştır. Bunlar:

²² Ergin, “Bir Mektup Bin Hatıra”, 4-5.

Vefatının ilk gecesinde, akşam ve yatsı arasında kılınacak namaz ve edilecek duadan sonra, rûhunun şâd edilmesi için bir Âyete'l-Kürsî, on bir İhlas ve bir Fâtiha sûresi okunması,

Şeyhzâde Ahmet Efendi'nin vermiş olduğu sözün yerine getirilmesi yani Şekerci Şemseddin Efendi²³ ve İbrahim Edhem Efendilerin²⁴ merhûmu kabre indirmesi,

Fazlı Efendi²⁵ ve Kur'an kursu muallimi Hafız Hüseyin Efendilerden²⁶ bir tanesinin Mülk sûresi, bir tanesinin de gerekli miktarda, içinden gelerek Kur'an okuması, son olarak Hafız Ahmet Efendi'nin²⁷ kırk gün boyunca Yâsin sûresi okuması olmuştur.

Mektubun buraya kadarki kısmı kısa bir dua faslıyla sona ermektedir. Metnin sağ tarafına geçildiğinde ise, daha önce sıraladığı arzularını *Rehber-i Necât* adlı eserde yer alan hadislerle destekleyerek, bu isteklerinin gerekçelerini açıklamaktadır.

Mektubun Metni:

Bismillâhirrahmânirrahîm

"Huzûr-ı fezâil-nüşûra,

Fazîletlû, zehâdetlû, menbau'l-ilm ve'l-irfân ve müşâr-i bi'l-benân beyne'l-ezkiyâ ve'l-emsâl ve'l-akrân ve a'lâ Allahu merâtibeke fi'l-ûlâ ve'l ukbâ, nâle Allahu murâdeke fi'd-dâreyn husûsan fi's-sırâtı ve'l-mîzân, şerîfu'l-

²³ Şekerci Şemseddin Efendi (Şemseddin Aşkın) bir dönem Yozgat'ta vaizlik yapmış daha sonra Yerköy'de müftülük görevinde bulunmuştur. 1969 yılında vefat etmiştir. Kabri Kırşehir/Çiçekdağ'da bulunmaktadır.

²⁴ İbrahim Edhem Efendi (İbrahim Eski) Yozgat'ta Kurrâzâdeler ailesindendir. Bir paşanın hizmet eri olarak uzun süre Hicaz'da bulunmuştur. Emekli askerdir. 1959 yılında vefat etmiştir. Kabri Yozgat'ta Çatak Mezarlığı'ndadır.

²⁵ Reisül Kurrâ Hâfız Hasan Akkuş ve Üsküdarlı Hâfız Ali Efendi'nin talebelerinden, Çapanoğlu Büyük Camii emekli baş imam hatibi Kurra Hafız Fazlı Lekesiz (1932-2026).

²⁶ Hafız Hüseyin Efendi (Hüseyin Sarıca), Hüseyin Avni Bayraktar'ın müftülüğü döneminde (1951-1958) Yozgat'a Kur'an kursu hocası olarak Trabzon'dan getirilmiştir. Halk arasında "Laz Hoca" olarak da bilinmektedir. Hafız Fazlı Lekesiz'in askere gitmesiyle boşalan Kur'an kursuna getirilmiştir. Fazlı Lekesiz askerden döndüğünde Çapanoğlu Camii'nde imam-hatip görevine atanmış, Hüseyin Sarıca Kur'an kursu hocalığı görevine devam etmiştir. K4, Kişisel Görüşme, 28 Mart 2026.

²⁷ Hafız Ahmet Yazıcı, İmam-Hatip okulunun orta kısmını Yozgat'ta, lise kısmını Ankara'da Merkez İmam-Hatip Lisesi'nde tamamlamıştır. Yüksek İslam Enstitüsü'nü Konya'da okumuş, Bursa İmam-Hatip Okulu'nda öğretmenlik yapıp buradan emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra Yozgat'a dönmüş ve Yozgat'ta vefat etmiştir. Kabri Sarıtopraklık Mezarlığı'ndadır. Gevrekzâde Yusuf Bahri ile tanışmaları da kendisinin henüz ortaokula başlamadığı, hafızlığını yeni yaptığı döneme rastlamaktadır. Çocuk yaşta, Yusuf Bahri Efendi'ye hizmet etmiş, yakın çevresinde bulunmuştur.

asl ve'n-neseb, camiu'l-huluk ve'l-edeb, kâmilu's-sa'y ve't-taleb, hâlisu'l-kalbi ke'z-zeheb, murakı'l-hukûk ve'l-kalb, Efendimiz Hazretleri; Malûm-ı fâzılâneleri "küllü âtin karîbun". Ölümlü hatırdan çıkarmayalım. Ölüm habersiz gelir. Her hasta olan ölmez. Bu kışın büyük bir hastalık geçirdik. Nâ-mütenâhî şükürler olsun şimdilik bir derece kesb-i âfiyet ettik. Sağ olan da ebedî sağ kalmaz. Herkes ölümün tadını tadacak. Zira Cenâb-ı Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri Kur'ân-ı Mübîn'i ve Habl-i Metîn'inde üç sûrede buyuruyor. Estaîzü billâh: "Kullü nefsin zâikatü'l-mev'at", sadakallahu'l-azîm. Enfâs-ı mâdudem hitama resîde olup bi-emrillâhi teâlâ irtihâl-i dâr-i bakâ eylediğimde mahdumların buluncaklarından ümid-vâr değilim. Velev bulunsalar, yine sizin gibi bir büyüğe muhtaç, şu (aynen böyle) halde garîb öleceğimi bildiğim için, vasi nasb u ta'yin edip vasiyet etmek, kefen ve sâir malzemeyi tedarik etmekteyim. Zât-ı âlîleriyle meyânede cây-gîr olan hukuk ve meveddet ve hakk-ı âcizîde ibzâl buyurulan teveccühât-ı cihân-derecât-ı fâzılâneleri icâbı olarak hayât ve memâtımızda duânızın ricasıyla hukuku helâl etmenizdir. Tarafımızdan helâl ettik. Siz de helâl ederseniz, ba'dehu matlubumuz sağ cenahta muharrer olduğu üzere, vefatımızın ilk gecesinde beyne'l-magrib ve'l-işâ edâ edilecek namaz ile duâdan sonra, bir Âyetü'l-Kürsî ve on bir İhlâs ve bir Fâtiha-yı Şerîf ile ruhumuzu şâd buyurmanızdır. Zâten Şemseddin Efendi ve İbrahim Edhem Efendi ile kabre indirmeyi vaad buyurdunuz. Li-mâniin birisi bulunmazsa, bulunan kâfidir. Bî-gâne bulunmayarak bi'l-iltizâm bulunup garip etmemeniz müsterhamdır. Fazlî Efendi ve Kur'ân Kursu muallimi Hâfız Hüseyin Efendi'ye, her ikisine, Sûre-i Mülk birisine, diğerine lâzımî miktarı her neyse rızâ ile kıraat-i Kur'ân ettirmeyi himmet buyurursunuz. Kırk gün Yâ-Sîn-i Şerîf okumayı ammete -zâdemiz Hâfız Ahmed Efendi'ye tevdi' ediyoruz. Onlara vaktinde çok hizmetim var. Büyüklerimizin, bâ-husûs pederlerinin ve el-ân akrabâ ve ehîbbâ ve komşulardan irtihal edenlerin bu hizmetlerini tevdi' ediyorlar. Belki biz de yolcu oluruz da noksan kalır diyorum. Onlar da inşallah tamamlarsın diyorlar. Nâ-mütenâhî şükürler olsun tamamlıyoruz. Eğer ektiğimizi biçersek kâfî.

Meolâ-yı Mûteâl Hazretleri cümlemizi rahmetiyle yarlıgaya ve son nefeste selâmet-i îman ve hüsn-i hâtime nasib u müyesser ve mukadder buyurup, şeytan-ı pür-tuğyân'ın vesvese-i idlâlinden hıfz u himâye buyura. Âmîn! Bi-hürmet-i Seyyidi'l-Mürselîn.

Fî 11 Temmuz Sene 958

Yozgad'da bir Garîb

Yusuf Bahrî

(Sağ kısım)

Hüve'l-mu'în

Cenâb-ı eşref-i kâinât –aleyhi efdali's-salavât- Efendimiz Hazretleri buyurmuşlar ki, “Ferhamû emvâtekum bi-şey'in mine's-sadakati, fe-men lem yecid bi-şey'in, fe-yusallî rek'ateyni beyne'l-magribi ve'l-işâi”. Ma'nâyı lââtîfi: Cenâb-ı Ekrem-i Âlem Efendimiz buyurmuşlar: “Ey ümmet, ashâbım, ölmüş mevtânızı arkasından sadakadan her ne olursa vermekle mevtânınıza merhamet edin. Eğer verecek bir şey bulunmaz ise akşam ile yatsı arasında iki rekât namaz kılıp sevâbını ruhuna bağışlamakla, ruhunu şâd edin.” Buyurdular. Namaza şöyle niyet etmeli, “Allah rızâ-yı şerifi için niyet ettim namaza” diye. Her rekâtında bir Âyete'l-Kürsî ve bir el-Hâkümü't-Tekâsür ve ikişer İhlâs okuyup, namaz tekmil olduktan selâm verip “Allahümmme innî salleytü leke salâten, ta'lemu mâ ereditü bi-zâlike fec'al sevâbehâ sadakaten –bi-fülân el-meyyit-” isterse Türkçe şöyle diye ki: “Yâ Rabbi bu namazı senin rızâ-yı şerifin için kıldım ve sen azîm bilirsin ki, bu namazdan hâsıl olan sevâb ve mesûbatı –fulanın –maksadın kim ise- onun ruhuna bağışlayıp” sadaka etmektir.

Rehber-i Necât, Cüz 32, s. 254

Cenâbı a'zam-ı mahlûkât –aleyhi eşrefi't-tahiyyât- Efendimizin diğer Hadîs-i Şerif meâli ki şöyle: “Ey ümmet, ashâbım, meyyitiniz sizden ayrılıp karanlık eve, kara yere, yalnızca gittiğinde evvel gece meyyitini-ze ziyâde merhamet eyleyin. Zirâ meyyit ilk gecesinde meyyit kabrinde ziyâde sıkılıp bunalır. Havf-ı haşyet ve dehşet gelir. Onun ruhunu şâd edin. Evrâd, ezkâr ile ve kırâat-i Kur'ân ve sadaka vermekle” buyurdular.

Rehber-i Necât, s. 255

Kırk adet Ya-Sîn-i Şerîf ki bunun mevtaca pek ziyâde menfaati olduğu hakkında Hadîs-i Şerîf vardır. Şöyle ki: “Bu Yâ-Sîn-i Şerîf hürmetine mevtâyâ kırk gün azâb olmaz. Kırk gün azâb olmazsa, sonra azâb olmaz” demekle rivâyet ederler.”²⁸

Rehber-i Necât, Cüz 26, s. 213

2.1.2. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye Yazılan Diğer Mektup (Ek 3)29

29 Kânunusani 1956 tarihinde yazılmıştır. Mektubun son kısmında bulunan “Teyzezâdemiz Mehmed Hulusi Efendi'nin him-

²⁸ Ergin, “Bir Mektup Bin Hatıra”, 4-5.

²⁹ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

metiyle Şeyhzâde Ahmed Efendi biraderimize resîd-bâd, bi inâyet-i rabbi'l-ibâd." ifadesinden, mektubun, Allah'ın lütfu ve Yusuf Bahri Efendi'nin teyzesinin oğlu olan Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi'nin yardımıyla Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye gönderildiği anlaşılmaktadır.

Mektuba göre Yusuf Bahri Efendi, bulunduğu yere uzak olan üç adet cami ve on yedi kadar kilisenin bulunduğu, Müslüman nüfusun az, alevi nüfusun fazla olduğu, mevcut Müslümanların Kur'an ehli, Arap şivesiyle, fasih, asıldan farksız bir şekilde Arapça konuştuğu bir şehre seyahat etmiştir. Bu şehre gitmeden önce de Şeyhzâde Ahmet Efendi'nin vedalaşmak için kendisine gelmesine fırsat vermeyerek, Ahmet Efendi'yle vedalaşmak üzere daireye gitmiştir. Şeyhzâde Ahmet Efendi'yi yerinde bulamayıp, ismini hatırlayamadığı biriyle ona selam bırakmış, Ahmet Efendi'ye iletmesini istemiş ve selamın yerine ulaşip ulaşmadığını teyit etmek istemiştir. Selam şayet ulaşmamış ise emanet vazifesini hakıyla yerine getirmemiş olacağını belirtmiştir.

Mektubun son kısmında ise, Mükremin³⁰ ve Fazlı Efendilere, Ahmet Efendi Camii'nin müezzini olan Hasan Efendi'ye³¹, Ahmet Efendi'nin hanımına, dönemin müftüsüne, Haşmet Hafız'a ve sair hoca efendilere, dostlarına, arkadaşlarına selam gönderip dualarını rica etmiştir.

Mektubun Metni

Bismillâhirrahmânirrahîm

Huzûr-u Fâzilânelerine

Yâ Hazreti Vefâdâr Hâfız-ı Hukûk-u Sadâkat-şî'ar Efendimiz Hazretleri Zât-ı âlileriyle meyânede câygir olan hukuk u müddet hakk-ı âcizîde ibzal buyurulan hüsn-ü teveccüh biraderlerinin icabı olarak buraya hareket edeceğimiz esnada lütfunuza karşı teşekkür ve elvedâ merasimini icra bize gurûb-ı karîb olmadığından istihlâl-i hukûk etmek üzere dâire-i âlilerine vardığımda bulunamadığınızdan ismini bilemediğim refikâyı kirâmınızdan bir zâta selam ile emanetimizi tevdi' etmiş idik. Her-

³⁰ Mükremin Başakıl.

³¹ Yozgat'ta Ahmet Efendi Camii'nde elli yıl (1960'lı yıllara kadar) müezzinlik yapmıştır.

halde emanet yerini bulmuş olmalı. Bu tekid olur bulmadı ise vazife-i mevdû'amızı ifa etmemiş oluruz. Nazargâh-ı fâzılânelerine karşı ihtirâmât ve ifade-i kemterânemin beyânı kalem-i âcizînin adîmü'l-iktidar bulduğundan işbu sutur-ı hatta nüşûrumla istifsâr-ı hâtır olur. Mahdûm-u bendeleri yed-i beyzânıdan nakil ve ed'îye-i hayriyelerini rica eder, geçen sene-i hayattan selametinizi bulursunuz diyerek teklif etmiş ise de âb-ı varakı kalkmamış. Bu sene davetine icabet ettik, sene-i sabıklarda şehirden uzaklara kar düşerse de bu sene şehirde en yakın dağlara düştüğü gibi ayazı şehre çok tesir ediyor. Bu seneye kadar böyle olmadığından bahsediyorlar. Buraya tali'imizin iktizasıdır diyoruz. Hafız Şirazi'nin müneccimin birine hitaben bir beyti var:

Merâ ez burc-ı pervîn kon ki mend bed / Tâli'im tersem ez âhım âsmân sûzed. Demek istiyor ki müneccim "benim yıldızım bu dereceden hâli selâmete çıkar olmadığı takdirde semâda yatar" diyor.

Bu kelâmı taraf-ı âcizîden vekâleten söylemiş olduğundan iştirak edelim diyorum. Her ne ise durabilir isek ramazân-ı şeriften makdem avdet ederiz inşallah. Üç camileri var, bize uzak. Yalnız cuma namazına gidebiliyoruz. On yedi kadar kenîseleri olduğunu naklediyorlar. Halis İslamları az, Alevileri çok. İslamlarında fasih Arabi tekellüm eden ve ehl-i Kur'an da olan var. Şive-i Arabi güzel ahzetmişler. Asıldan farkları yok. Mahdum beğlerin gözlerinden öper ve tarik-i feyz-i refikana behredar ve envâr-ı istikametle kalpleri hayâ-dâr olmasını Te'âlâ ve tekaddes hazretlerine temenni ederim. Mükremin Efendi ve Fazlı Efendi'ye selam ve dualar ederim. Ve müezzininiz Hasan Sofi Efendi'ye selam eder, duasını rica eder, mahdumlarının gözlerinden öperim. İnşallah kesb-i afiyet etmiştir. Refika-yı kiramınıza selam ve dualar ederiz.

Baki dua ke'n-nücumi fi's-semâ. 29 Kânunusani 1956

Fî eskine dâne vâhidun garîb
ve hâlühû beyne'n-nâsi 'acîb
kesîrül-cürm ve'z-zünb ve'l-'isyân
el-muhtâc ilâ ed'iyeti'l-'afvân
(imza)

Fehâmet-meâb Müftü Efendi hazretleriyle fazîlet-meâb Haşmet Efendi biraderlerimize selam ve dualar edip dualarını rica ederim. Sair hocâ efendilerle hacı babalara ve umum ehlibâ ve esdikâyâ selam ve dualar edip duaların rica ederim.

(Sol kısım)

Teyzezâdemiz Mehmed Hulusi Efendi'nin himmetiyle Şeyhzâde Ahmed Efendi biraderimize resîd-bâd bi inâyet-i rabbi'l-'ibâd.

2.1.3. İhsan Efendi'ye Yazılan Mektup (Ek 4)

7 Recep 1373 / 20 Mayıs 1931 tarihinde yazılmıştır. Ulaşabildiğimiz mektuplar içerisinde en eski tarihli mektuptur. Hacı Abdülaziz Efendi'nin³² vefatından sonra, İhsan Efendi'ye taziye dilemek için yazılmıştır. İmza kısmından Yusuf Bahri Efendi'nin bu mektubu Hacışefaattli karyesi eşrafından Sakallızâde Mehmed Efendi'yle birlikte yazdığı anlaşılmaktadır.³³

Abdülaziz Efendi'nin vefatından son derece müteessir olan Yusuf Bahri Efendi, bir evlat için en büyük üzüntünün ebeveyninden birinin vefatı olduğunu ve bu gibi haberlerden üzüntü duymamanın hiçbir insanın elinden gelmeyeceğini ancak hükmün Allah'tan geldiğini bilerek sabretmek gerektiğini belirtmektedir. Ardından İhsan Efendi'ye hayır dualarda bulunan Yusuf Bahri Efendi, hayru'l-halef bir evlat yetiştirdiği için Abdülaziz Efendi'ye gıpta etmiştir.

Mektubun Metni

“Bismillahirrahmanirrahim

Pîşgâh-ı Âlî-i Fâzılânelerine

Meyanımızda şeref-beste olan muhabbet ve meveddet, resîde-i derece-i uhuvvet olduğu dil-âgâhilerince musaddak ve müsbet olduğundan çoktan beri takdim-i arîzada kusurumuz var ise de duada kusurumuz olmadığımızı halisane arz ederiz. Ve zât-ı fâzılânelerinin de ed'îye-i hayriyelerini bilhassa rica ederiz. Peder-i âlîleri Hacı Abdülaziz Efendi biraderimizin murg-ı ruhu hadâyık-ı cinâna pervaz eylediği haberi bizleri fevkalade müteessir eylediği gibi zât-ı fâzılânelerine dahi gurbet âleminde meyusiyyet-i fevkalade hâsıl olmuştur. Dünyada bir aile için ve bâhusus bir evlat için en ziyade câlib-i me'yusiyyet var ise o da ebeveyninden birisinin vuku-ı vefatıdır. Bu gibi haberlerden müteessir olmamak insan-

³² Ekmeleddin İhsanoğlu, *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi* (İstanbul: Doğan Kitap, 2018), 30.

³³ İhsanoğlu, *Yozgatlı İhsan Efendi*, 121-122.

lık nâm-ı âlisini taşıyan hiçbir ferd-i âferîdenin elinden gelmez. Şairle-
rimizden bir zat ne söylemiş
'Âlemin bir zevki yok kim âhiri derd olmasın
Mâhtâb-ı 'iyde der-peydir hilâl-i mâtemi
Pek doğru değil mi efendimiz? Fakat düşünülürse Cenâb-ı Vâhibü'l-Atâyâ
Gâfirü'l-Hatâyâ hazretlerine hamd ü senâ-i lâ tuhsâdan ve istircâdan
başka elimizden bir şey gelmez. El-emrû lillah el-hükmü lillah. Cenâb-ı
hayy-i lâ yemût hazretleri merhumum kabrini pür nur ve ravzatün min
riyâzi'l-cenne eyleyip habibine civar eyleye. Zât-ı âlî-i fâzîlânelerine kar-
şı sabır ve tahammül ve istircâ tavsiyesinde bulunmak fevkalade bir had-
şinaslık ise de mukteza-yı uhuvvet şu bir kaç satırı yazmak ve bu suret-
le beyan-ı taziye ve tesliye eylemek şerait-i uhuvvetten olmakla terkîm-i
taziyenâmeye ibtidar ve Cenâb-ı Yezdân Melik-i Mennân hazretleri mer-
hum gunude-i hâk-i gufrân oldukça aile-i keder didenize bâhusus zât-ı
fâzîlânenize ecr-i cezîl ve sabr-ı cemîl ve ömr-ü tavîl ihsan buyurması-
nı tazarru ve niyaz eyleriz. Efendi biraderimiz sizin gibi hayrî'l-halef
ve makamına ve pederinin makamına kâim olacak evlat bırakan pede-
re gıpta olunur. Ne şeref ve ne saadet. Bu şeref ve saadetten Mevlâ-yı
Müteal hazretleri bizleri de hisseyâb buyurması ve bizlerin evlatların-
dan birisi bu meslekte bulunup da zerreniz kadar tahsil-i ulûm-ı âlî et-
meleri duasında bizlere iştirakinizi temenni eder ve teveccühât-ı cihân-
derecât müstelzimü'l-füyûzatınızın hakkımızda devamı istirhamına ictisâr
eyleriz efendim.

23 Muharremü'l-Haram 1350"³⁴

el-Muhib ed-Dâ'î

Gevrekzâde Yusuf Bahri

Hacışefaati karyesi eşrafından

Sakallızâde Mehmed

2.1.4. Taziye Mektubu (Ek 5)35

7 Nisan 1958 tarihinde yazılmıştır. Kime yazıldığına dair açık bir ifade bulunmamakla beraber mektubun sonunda bulunan "Yozgat'ta bir garip Gevrekzâde" ifadesinden Yusuf Bahri Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Yusuf Bahri Efendi bu mek-

³⁴ İhsanoğlu, *Yozgatlı İhsan Efendi*, 121-122.

³⁵ Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi.

tubu evladı vefat eden birine taziye dilemek, üzüntüsünü paylaşmak ve hayır duada bulunmak için yazmıştır.

Mektubun Metni

Bismillâhirrahmânirrahîm

İle'l-ehi's-sâlih ve'l-muhibbi's-sâdık

Mu'azzez ve muhterem kardaşım

Mahdûm-u mükerrerlerinin "İrci'î" emr-i Celîl-i Rabbânisine lebbeykzen-i icâbet olduğu haberi bu hafta sem'-i nâşirime vâsıl ve bu sûretle me'yûsiyet fevkalâde hâsıl olmuştur. Şu havâdis-i meş'ûmeyi iştirir iştirimez ne derece müteessir olduğumu târif edemem. Bilâ-ihitiyâr gözlerimden eşk-i teessür akmağa başladı. Üç dâne yâveri de bizden iştirilmiş idi. Ânları da tecdîd etdi. Bu mübârek güne tesâdüf ettiği hüsn-i hâl hem hulûsuna delîl-i ve'd-duhâ olduğu şeksizdir. Dünyada bir âile ve bâhusûs bir peder için en büyük keder ve en ziyâde câlib-i me'yûsiyet bir hâl var ise o da ciger-pâresinin vefâtıdır. Bu gibi haberlerden müteessir olmak insanlık nâm-ı âlîsini taşıyan hiçbir ferd-i âferîdenin elinden gelmez. Şâirlerimizden bir zât ne söylemiş:

'Âlemde bir zevk yok kim âhiri dert olmasın

Mâhitâb-ı iyde der-peydir hilâl-i mâtemi

Pek doğru değil mi? Fakat bi-hak düşünülürse Cenâb-ı Vâcibü'l-Vücûd Zü'l-Kerem ve'l-Cûd hazretlerine hamd ü senâ-i lâ-tuhsâ etmekten başka elimizden bir şey gelmez. Taraf-ı Rabbânî'den gelen her bir musîbeti bir 'inâyet-i celîle gibi telakkî etmek ve mesâibe sabr u tahammül etmek her bir mü'min ve mü'mine için vâcibe-i zimmetdür.

Sûre-i Bakara'nın 153. âyet-i celîlesinde "Sabır ve salâtla isti'âne ey-le!" emir buyurulmuş. Cenâb-ı Hakk'a tefvîz-i umûr ile istircâ' etmek lâzımedendir.

Zât-ı âlî-i fâzûlânelerine karşı sabr u tahammül istircâ' tavsiyesinde bulunmak fevkalade bir hadşinaslık ise de muktezâ-i ühüvvet ve samimiyet şu birkaç satırı yazmak taziye ve tesliyet eylemek şerâit-i ühüvvetden olmağla terkîm-i taziyenâmeye ibtidâr ve Cenâb-ı Vâhibü'l-Atâyâ Gâfirü'l-Hatâyâ hazretlerine müteveffâ-yı mumaileyhe gunûde-i hâk-ı gufrân oldukça aile-i keder-dâdenize sabr-ı cemil, ecr-i cezîl, ömr-ü tavîl duası tezekkâr ve tevcihât-ı fâzûlânelerinin devamı istirhamına ictisar eyleriz. Bâkî dua ke'n-nücûm-u fi's-semâ

7 Nisan 1958
Yozgat'ta bir Garîb
Gevrekzâde
(İmza)

2.1.5. Arapça Mektup (Ek 6)36

7 Recep 1373 / 11 Mart 1954 tarihinde yazılmıştır. Kime yazıldığı belli değildir İmza kısmında bulunan “Yûsuf Bahri bin Mehmed Nûri” ifadesinden Yusuf Bahri Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektubu diğer mektuplardan ayıran özelliği çok yoğun bir şekilde Arapça terkiplerin kullanılmış olmasıdır. Bazı yerlerde, bazı ifadeler Osmanlıca yazılmış olsa da Arapça ağırlıklı bir mektup olduğu ve mektubun içeriğinde kendisinin ifadesiyle Arapçanın cennet ehlinin dili olması sebebiyle mektubu Arapça yazdığını belirttiği için başlıkta “Arapça Mektup” ifadesi tercih edilmiştir. Bu mektup 11 Cemâziyelâhir'de Yusuf Bahri Efendi'ye ulaşmış olan mektuba cevaben yazılmıştır.

Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi mektubun giriş bölümünde Allah'a hamd ve Peygamber'e salâttan sonra mektubu yazdığı kişinin kendisinin daima hatırında ve hayalinde, zikrinin de daima dilinde olduğunu belirtmiş ve doğruluktan, itaatten ayrılmaması için muhatabına dua etmiştir. Kendisini de zayıf, günahkâr, fakir ve hakir bir kul olarak tarif eden Yusuf Bahri Efendi hala hayatta olduğu için Allah'a şükrediyor. Muhatabını gece gündüz andığını, güzel vasıflarla yâd ettiğini söylüyor. Yaşlılık ve güçsüzlük içinde olduğunu belirten Yusuf Bahri Efendi, ecelinin yakın olduğunu belirterek “Ölmek için doğunuz, yıkılacak şeyler için bina ediniz” anlamına gelen bir sözü hatırlatmaktadır. Mektubun devamında içinde bulundukları Ramazan ayını ve gelecek bayramını tebrik edip çeşitli hayır dualarda bulunmuştur. Dönemin müftüsü Hüseyin Avni Bayraktar'a, Cami-i Kebir'in imamı Hafız Haşmet Efendi'ye, İbrahim Halil Efendi'ye ve Fazlı Hafız'a selam ve dualar gönderip, yazmış olduğu mektuptaki hatalar için bağışlanma dileyerek mektubu nihayete erdirmiştir.

³⁶ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

Hüsn-i Hat Yazıları

Bu başlık altında Gevrek-zâde Yusuf Bahri Efendi'nin hattatlığı, ders aldığı hocaları, günümüze ulaşmayı başaran yazıları ve bu yazıların değerlendirmeleri bahislerine yer verilecektir.

2.2. Hat Sanatındaki Yeri

Yusuf Bahri Efendi Yozgat'ta iken Hattat Asım Efendi'den³⁷ ders almış ve icazet kıtasından da anlaşılacağı üzere Hattat Asım'dan da icazet almıştır. Bununla beraber Yusuf Bahri Efendi'nin Kayseri'de Ali Efendi adında bir hocadan ders aldığına dair bir rivayet de bulunmaktadır. Ancak bahsi geçen hocadan hangi alanda ders aldığına dair bir bilgi verilmemiştir. Yusuf Bahri Efendi'nin dedesinin medresesinde, babasından ders aldıktan sonra Kayseri'ye gittiği ve babasının sıbyan muallimi olduğu göz önünde bulundurulursa eğitime Kayseri'de rüştiye mektebinde devam etmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden ulaştığımız belgelerde Kayseri Mekteb-i Rüştiyesi, rik'a muallimliğine maaşının azlığından dolayı rağbet eden kimse bulunmadığından sülüs muallimi Ali Efendi'nin rik'a derslerine de gireceğine dair çeşitli ifadeler bulunmaktadır.³⁸ Bu durum Yusuf Bahri Efendi'nin Kayseri Mekteb-i Rüştiyesi'nde Ali Efendi'den de hüsn-i hat dersleri almış olması ihtimalini düşündürmektedir.

2.3. Kullanılan Yazı Türleri

Ulaşabildiğimiz yazı örneklerinden yola çıkarak Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin sülüs, ta'lik, nesih ve rik'a türlerinde yazı yazdığını tespit etmekteyiz.

2.4. Eserlerinden Örnekler ve Analizler

2.4.1. İcazet Kıtası (Ek 7)³⁹

Bir sıra sülüs, üç sıra nesih ve üç sıra rik'a olarak yazılmıştır. Rik'a yazıyla yazılmış olan kısımdan Hattat Ömer Vasfi'nin tale-

³⁷ Hattat Asım Efendi için bk. Halil İbrahim Güneşer, "Yozgat'ın Hattatları", *Çare Dergisi* 5/19 (Ocak 2024), 40.

³⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*, No. 2, Gömlek No. 60.

³⁹ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

belerinden Hattat Asım'ın, Yusuf Bahri Efendi'nin yazılarına ke-
tebe koymasına izin verdiğini anlamaktayız. Yazının metni ve an-
lamı şu şekildedir:

الحمد لله على الطاعة و التوفيق و هو نعم الرفيق
قال رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الله تبارك وتعالى انه
قال يا بن ادم اركع لي اربع ركعات من اول النهار اكفك اخره
اللهم صلي على محمد و آله اجمعين صدق حبيب الله
الحمد لله الذي جعل حسن الخط التحرير الحديث و الفقه و الفرقان
اذنت بوضع الكتبة لنا مق هذه القطعة الطيفة يوسف بحرى طول الله عمره و نراد علمه آمين
و انا العبد العاجز السيد مصطفى عاصم من تلاميذ عمر الوصفى

“Bize taat ve muvaffakiyet nasip eden Allah’a hamdolsun.

Resûlullah (s.a.v) Allah’ın Şöyle buyurduğunu söyledi: Ey Âdemoğlu, günün başlangıcında bana dört rekât namaz kıl, sonunda ben sana yete- rim. Allah’ım selam Hz. Muhammed’e ve ashabına olsun. Allah’ın sev- gilisi doğru söyledi. Hamd, Kur’an, hadis ve fıkıh kitabeti için güzel el yazıyı var eden Allah’adır.

Bu güzel hadis kıt’asını yazan Yusuf Bahrî’ye -Allah ömrüne bere- ket versin ve ilmini artırsın- ketebe koyma izin verdim. Ben, Ömer el- Vasfî’nin talebelerinden aciz kul es-Seyyid Mustafa Asım.”⁴⁰

2.4.2. Ta’lik Yazı (Ek 8)41

1947 yılında yazılmıştır. Ketebesinde yazan “Hafız Yusuf Bah- ri” isminden Gevrekzâde’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Gevrek- zâde’nin doğum tarihini göz önünde bulundurduğumuzda bu ya- zıyı 70’li yaşlarında yazmıştır. İcazet kıtasındaki kalem hâkimiyeti ile kıyasladığımızda, yaşının getirmiş olduğu güçlük sebebiyle ol- sa gerek icazet kıtası kadar başarılı bir yazı olmamıştır. Dört satır olarak yazılan yazının metni şu şekildedir:

⁴⁰ Salime Bera Kemikli, “Özel Bir Koleksiyon: Ali Şakir Ergin ve Hat Koleksiyonu”, *İSTEM* 40 (2022), 441-472.

⁴¹ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

*Amân yâ Hazret-i Fahr-i Âlem
 Amân lafzı senin ism-i şerifinle müsâvîdir
 Ânınçün âşıkın zikri amândır yâ Resûlallah
 Garîk-i bahr-i isyânım
 Dahîlek yâ Resûlallah
 Hafız Yusuf Bahri
 1947*

2.4.3. Sülüs Hadis (Ek 9)42

1947 yılında yazılmıştır. Ketebesinde yazan “Hafız Yusuf Bahri” isminden Gevrekzâde’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. İki satır olarak yazılan levha, bir hadis-i şeriftir. Hadis metni ve anlamı şu şekildedir:

إِنَّ اللَّهَ إِذَا أَحَبَّ عَبْدًا جَعَلَهُ قِيَمَ مَسْجِدٍ، وَإِذَا أَبْغَضَ عَبْدًا جَعَلَهُ قِيَمَ حَمَامٍ.

Şüphesiz ki Allah bir kulu sevdiği zaman, onu bir mescidin kayyımı (hizmetlisi/görevlisi) yapar. Bir kula da buğzettiği (onu sevmediği) zaman, onu bir hamamın kayyımı yapar.

2.4.4. Sülüs Hadis (Ek 10)43

1947 yılında yazılmıştır. Ketebe kaydı bulunmamakla beraber bir önceki yazıyla aynı yılda, aynı yazı stili ile ve aynı kâğıda yazılmıştır. İki satır olarak yazılan levha, yine bir hadis-i şeriftir. Hadis metni ve okunuşu şu şekildedir:

أَطُولُ النَّاسِ أَعْنَاقًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُؤَدِّتُونَ

Müezzinler, kıyamet günü insanların boyunları en uzun olanlarıdır.

3. Şiiri Üzerine Bir Değerlendirme

Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi’nin “Bahri” mahlasını kullanarak şiirler yazdığı hem şifahi kültürde hem de bizzat torunun aktarmış olduğu bilgilerle teyit edilmiştir. Bu şiirlerden yalnızca bir tanesine ulaşılabilmektedir. Aşağıda ilk olarak şiirin metni verilecek, daha sonra değerlendirilmesi yapılacaktır.

42 Çapanoğlu Camii kayyım hanesinde bulunmaktadır.

43 Çapanoğlu Camii kayyım hanesinde bulunmaktadır.

3.1. Şiirin Metni (Ek 11)⁴⁴

*Ecelim karşıma gelmiş haberim yok yâ Rab
Bu ne gaflet ne sefâhat kederim yok yâ Rab*

*Er-rahîl kösi çalınmış kulağım dinlememiş
Varacak dergâha hayır eserim yok yâ Rab*

*Komadım zerre ma'âsî ki ânı işlemedim
Dahî el-ân günahımdan hazerim yok yâ Rab*

*Eli boş rûyi siyah şerm ederim fi'limden
Varamam meclis-i ebrara yerim yok yâ Rab*

*Kerem eyle bana imanımı yoldaş eyle
Afu kıl cürmümü bir gayrı kederim yok yâ Rab*

*Mümin be... cümlesine imânım
Destgâr olmağa gayrı hünerim yok yâ Rab*

*Hazret-i Fahr-i Resûl hürmetine lütfeyle
Kulun Bahri'nin elin tut ki takatim yok yâ Rab*

*Kâtibü'l-hat şahsün garîbün
Ve hâluhû beyne'n-nâsi acîb
Kal'lü'-akl kesîrû'z-zünûb
Yusuf Bahri bin Mehmed Nuri
Nevverehümallahu bi'n-Nûri'l-Cârî*

3.1.1. Şiirin Türü ve Muhtevası

Yusuf Bahri Efendi'ye ait olduğu son beyitte bulunan “Bahri” mahlasından ve ayrıca şiirin sonunda yazılmış olan “Yusuf Bahri bin Mehmed Nuri” ifadesinden anlaşılan şiir, Klasik Türk Edebiyatı nazım şekillerinden bir tanesi olan gazele benzemektedir. Yedi beyitten oluşan şiirin kafiye düzeni aa / ba / ca şeklindedir.

⁴⁴ Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi.

Bütün bu yönleriyle gazelin yapısal özelliklerini büyük oranda yansıtmaktadır. Bununla beraber şiirin muhtevası genel itibarıyla Allah'a yakarış, nedamet ve dua niteliği taşıdığı için münacat türünün de özelliklerini yansıtmaktadır. Ancak şiirin gazel türünden ayrılan en belirgin özelliği, hece ölçüsüyle yazılmış olmasıdır.

Elimizde bu örnekten başka şiir olmadığı için mevcut durumun diğer şiirleri için de geçerli olup olmadığını tespit etmek, Gevrekzâde'nin şairliğiyle ilgili kesin bir çıkarımda bulunmak şimdilik mümkün gözükmemektedir.

3.2. Gevrekzâde'nin Dedikhasanlı Şakir Efendi'nin Vefatına Düşürmüş Olduğu Tarih

Yusuf Bahri Efendi'nin bir adet şiiriyle birlikte bir de tarih düşürme kıtasına ulaşılmıştır. Dedikhasanlı Şakir Efendi'nin vefatı üzerine 1353 yılına tarih düşürmüştür.

*Dedikhasanlı idi Şâkir Efendi'nin meskat-i re'si
Nâdirü'l-emsâl idi hüsn ü ahlâk zühd ü takvâsı
Dâimâ neşr-i ulûm idi ânın ehasse amâli
Bu emel ile ihtiyâr etdi bir zaman belde-i Yozgâd'ı
İrthâlinin vukûu mâh-ı Receb'de Cuma gecesi
Bin üç yüz elli üçde hitâm buldu enfasi⁴⁵*

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışma, Yozgatlı bir şair, hafız, hattat, muallim ve imam-hatip olarak çok yönlü bir kimliğe sahip olan Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin hayatını ve ilmî-sanatsal mirasını ortaya koymayı amaçlamıştır. Mevcut yazılı kaynakların sınırlı oluşu, araştırmayı yalnızca klasik biyografik verilerle sınırlandırmayı yetersiz kılmış; bu nedenle nüfus kayıt verileri, mektuplar, kişisel görüşmeler ve şahsi arşivler gibi farklı kaynaklar birlikte değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin kaleme aldığı mektuplar, günümüze ulaşan hat örnekleri ve şiiri onun hem düşünce dünyasını hem de estetik zevkini anlamamızda yardımcı

⁴⁵ S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Şeyhu'l-Ulemâ Şakir Efendi İrfan Ufkunda Bir Şahika* (Ankara: Öncü Basımevi, 2011), 42.

olan en önemli veriler arasında yer almıştır. Özellikle mektupları incelediğimizde kullanılan dil, üslup ve hitap biçimleri, Yusuf Bahri Efendi'nin eğitim düzeyi ve sosyal çevresi hakkında önemli bilgiler vermiştir. Şairliğinin getirmiş olduğu ahenkli dili mektuplarında da hissettirmektedir. Bununla birlikte, dönemi yaşamış ve kendisini tanımış ya da talebesi olmuş kişilerle gerçekleştirdiğimiz sözlü mülakatlar, yazılı kaynakların yetersiz kaldığı bazı noktaları tamamlamaya yardımcı olmuştur. Gevrekzâde'nin kendi el yazısıyla yazmış olduğu notlar hem kendisinin aile efradını tespit etmemize hem de meçhul kalan bazı tarihleri aydınlatmamızda önemli bir kaynak olmuştur.

Elde ettiğimiz tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde, Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi'nin yalnızca mahallî ölçekte değil, kendi dönemi içerisinde daha geniş bir ilmî ve kültürel etki alanına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hafızlık, imam hatiplik, hattatlık ve şairlik gibi farklı alanları bir arada temsil ederek hezârfen bir meşrebe sahip olması, Gevrekzâde'nin çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bunun yanı sıra, dedesinden itibaren babası, kardeşi ve kendisinin hafızlık ve ilmî eğitimle yetişmiş olması, ailenin ilme verdiği önemi ve bu doğrultuda güçlü bir eğitim geleneği oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Temelden gelen bu köklü birikim, Yusuf Bahri Efendi'nin ilmî ve dinî kişiliğinin sağlam temeller üzerinde şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca, şifahi kültürde kendisi hakkında anlatılagelen menkıbevi olaylar da, halk arasındaki itibarı ve manevi şahsiyetine atfedilen değeri ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, bu çalışmanın sınırlı yazılı kaynaklara rağmen farklı veri türlerinin bir araya getirilmesiyle, büyük ölçüde unutulmuş bir şahsiyetin yeniden gün yüzüne çıkarılmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynakça

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim – Özkan, F. Hakan. “Osmanlı Dönemi Yozgatlı Şeyhler, Bilim Adamları ve Şairler”. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. haz. Yayın Kurulu. 23-78. Yozgat: Umut Matbaacılık, 2000.

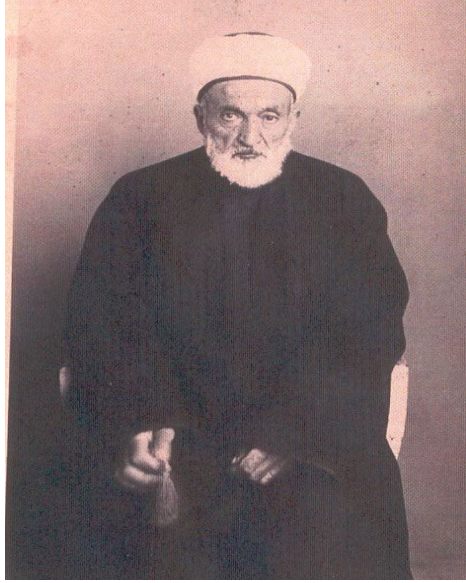
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi [MF.MKT]*. No. 2, Gömlek No. 60. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Broşür. Alacalzâde Mektebi din dersi muallimi Gevrekzâde Yusuf Efendi. Elif Döne Güneşer Şahsi Arşivi.
- Broşür. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye yazılan mektup. Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi. 1956.
- Broşür. Arapça mektup. Dr. Ali Şakir Ergin Şahsi Arşivi. 1954.
- Broşür. Taziye mektubu. Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi. 1958.
- Ergin, Ali Şakir. "Akyol, Mehmet Hulûsi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 4 Nisan 2026).
- Ergin, Ali Şakir. "Bir Mektup Bin Hatıra". *Yozgat Gündem Dergisi* 17 (2007), 4-5.
- Ergin, Ali Şakir. "Tarih Ve Kültür Tahrifatı İçinde Yozgat'ın Maddî-Manevî Hissesine Düşenlerden Örnekler". *Yozgat Gündem Dergisi* 9 (2006), 4-8.
- Güneşer, Halil İbrahim. "Yozgat'ın Hattatları". *Çare Dergisi* 5/19 (2024), 39-41.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. *Kaybolan Dünyadan Nurlu Bir Sima Yozgatlı İhsan Efendi*. İstanbul: Doğan Kitap, 2018.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Şeyhu'l-Ulemâ Şakir Efendi İrfan Ufkunda Bir Şahika*. Ankara: Öncü Basımevi, 2011.
- Kemikli, Salime Bera. "Özel Bir Koleksiyon: Ali Şakir Ergin ve Hat Koleksiyonu". *İSTEM* 40 (2022), 441-472. <https://doi.org/10.31591/istem.1226110>.
- Yozgat İl Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü. *Aile Kütüğü Kaydı*, Sistem üzerinden erişim, 1 Nisan 2026.
- Yozgat Müftülüğü Kütüphanesi. 768 Numaralı El Yazması Kitap.

Mülakatlar

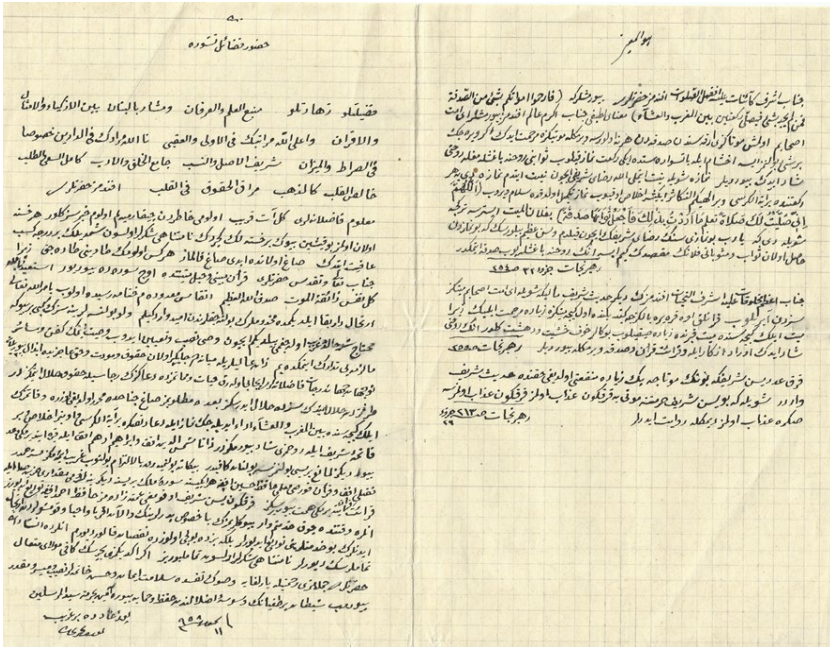
KİŞİ	CİNSİYET	YAŞ	ÜNVAN
K1	Erkek	88	Emekli Akademisyen
K2	Erkek	87	Emekli Akademisyen
K3	Erkek	76	Emekli Mühendis
K4	Erkek	85	Hafız, Emekli Müezzin
K5	Erkek	67	Eczacı

Ekler

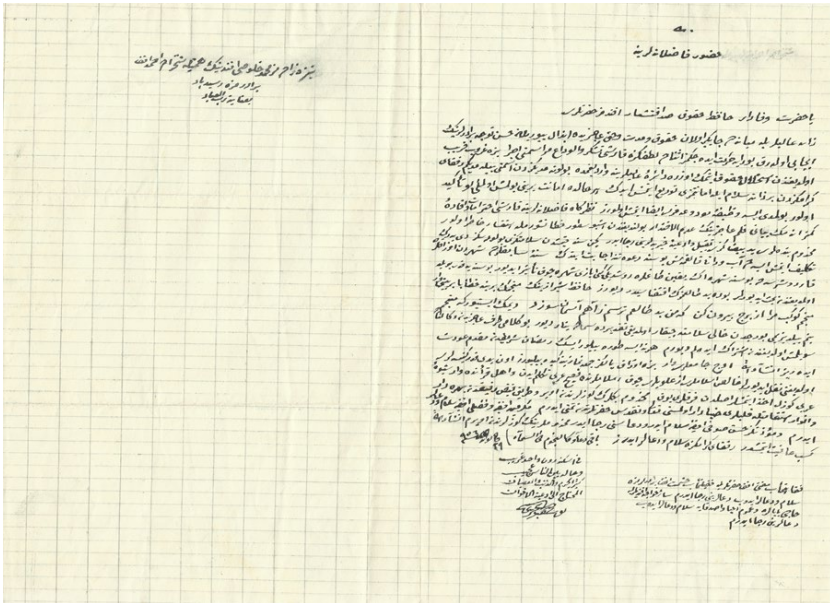
Ek 1. Gevrekzâde Yusuf Bahri Efendi.

Ek 2. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye yazılan mektup.

Ek 3. Şeyhzâde Ahmet Efendi'ye yazılan diğer mektup.

Ek 4. İhsan Efendi'ye yazılan mektup.

Ek 5. Taziye mektubu.

الى الاخ الصالح والمحج الصادق

معزز و محترم خرد آسم

مخدوم مکرم ملک - ارجی - امجدیل ربانیه لیکت زن اجابت اولدین فی خدی بوهفته سحر نامر مه
واصل و بوسونه مایوسیت فوق العاده حاصل اولدر - سحوادش مؤمنی بستره - بستره زهره
منافرا و لومنی تعریف ایده هم بلا اختیار کوزاردن انکه ناسازقنه با سلاوی اوج دانه باورید بکشی ای
اندریه تجرید ایدی بوسیدار کونه مقصود ایندی کجی حسن حال هم خلوصه دلیل واضی اولدینی شکند و سنده
بر عاقله جبا خصوصی بره رایجون انکی یوک کدر و انکی زیاده جاب مایوسیت بر حال دارا اوده جلد
بارده سنک و فایندر بویخی خبر لردن منافرا اولدین ناسلق نام عالیسی طاسبان هیچ بر فرد آفرینک
الذین کلهم مشاغل لردن بر واده سوسولش

عالمه بر ذوق یون کیم آفری در دالمون

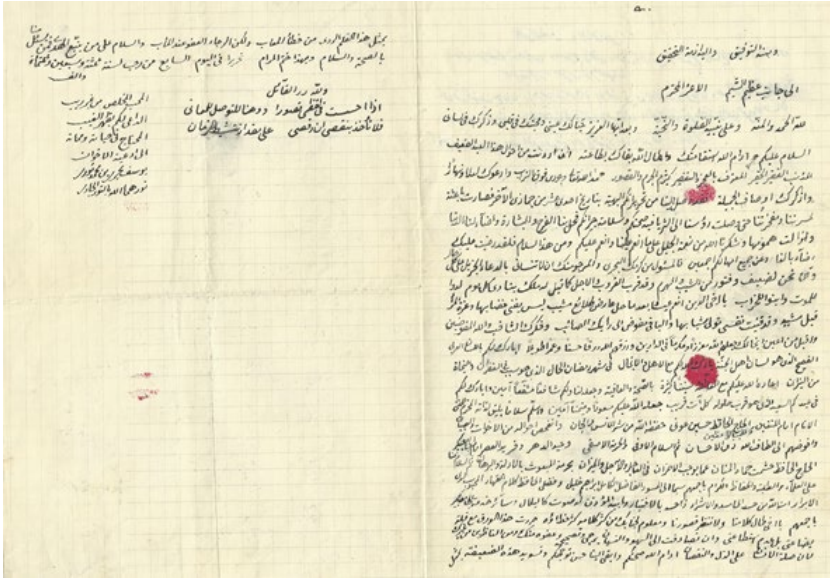
ماهتاب عبده در بید ز هلال مانم

یک طوعی و کللی، فقط بجز دو سونیلر جناب واجب الوجود ذوالکرم والوجود حضرت علی مرتضی
لا تخصی بحدن بقدر الزون برستی کلز طرف دیاریدن لکن هر بریستی رعناسته علیله کی تلخی ناله
وصا بیده و شوالجک هر برومن و مؤنه ایچون واجب دندر
سوره یقوه نکت ۱۵۳ یعنی آیه علیله سنده جروعلاده استغناء الیه امر سیدالش جنابه حق تعالی
انور الیه اسرار عام استک لادنه دندر

فداء عالی فاضلہ شکاری جبر و خجل، از جماع کویہ سہ ہونے فوق العام بر حد ثنا سلفی ابرہہ
مقتضیہ اخوت و صمیمیت سہو بر قاج سائل کہ یازمی تغیرت و نسبت الملک و شرائط اقتون
او کلمہ بر تہم تفریہ نامہ بہ انداز و جناب و اہب العطا یا غافر الخفا یا حاضر تکریمہ متوفی بولی
عنود و خاک عفران اولد قی عالمہ کدر دیدہ کہ جبر و خجل، جبر منزل عم طویل دعا سے تذکار و توجہ
فاضلہ لریکہ و اومی از حاضریہ را بلز باقی دعا کا انجود فی السادہ اسلمہ

مورخانہ عرب
گورکھ پور
مورخانہ عرب

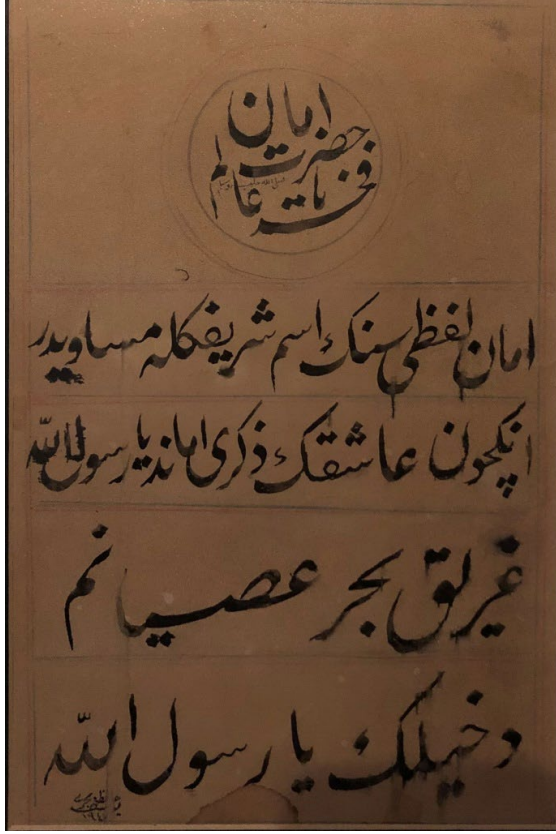
Ek 6. Arapça mektup.

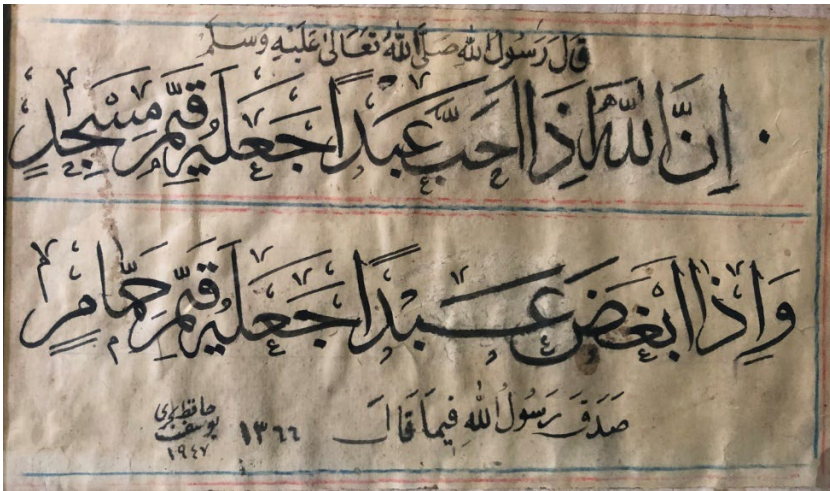
Ek 7. İcazet kıtası.

Ek 8. Ta'lik yazı.

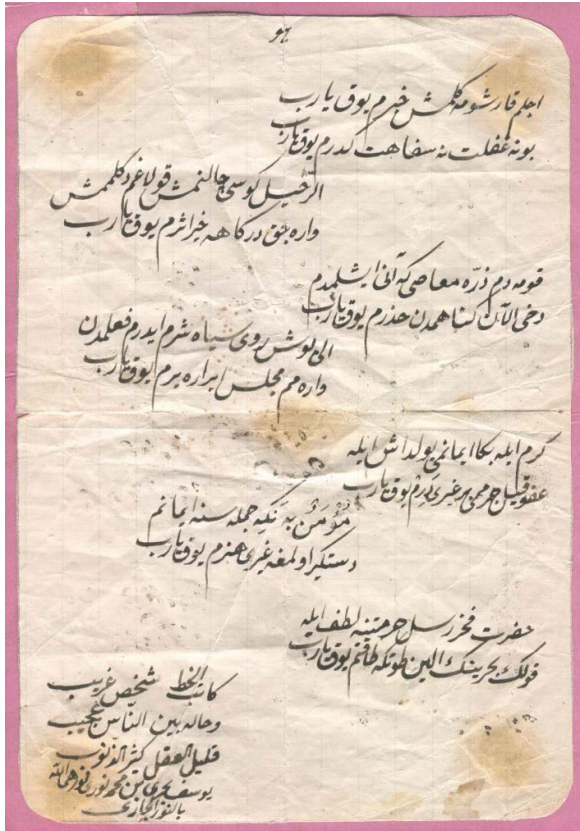
Ek 9. Sülüs hadis.

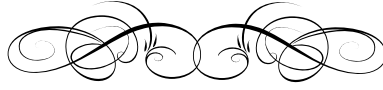

Ek 10. Sülüs hadis.

Ek 11. "Bahrî" mahlasıyla yazdığı şiir.

MÛSİKÎ MUALLİMİ YOZGATLI HÂFİZ SÜLEYMAN BEY

Halil İbrahim GÜNEŞER*

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yozgat'ta yaşamış bir mûsikî muallimi olan Hâfız Süleyman Bey, Osmanlı'da klasik tarzda eğitim alarak Cumhuriyet'in modern eğitim kurumlarında mûsikî muallimliği yapmıştır. Yozgat merkez ve Sorgun ilçesinde yirmi beş yıl kadar meslek hayatına devam eden Hâfız Süleyman Bey, bir yandan öğretmenlik mesleğine devam ederken bir yandan da mevlidhân-ı şehir sıfatıyla mevlithanlık yapmış, mukâbele okumuş ve Kur'ân-ı Kerîm öğretmiştir. Öte yandan düğünlerde, ihtifallerde ve çeşitli vesilelerle düzenlenen cemiyetlerde gazel, şarkı ve türkü söylemiştir. Hâfız Süleyman Bey bir hâfız olarak yalnızca dinî mûsikî icra etmemiştir. Aynı zamanda lâ dînî mûsikî de icra eden çok yönlü bir müzisyen kimliği ile karşımıza çıkmaktadır.

Yozgat Mevlevihanesi Şeyhi Neyzen Salih Sabri Dede'den mûsikî meşk etmenin yanı sıra ondan tasavvuf terbiyesi de almış olan Hâfız Süleyman Bey, Cezerî ve Şâtıbî okumuş bir hâfız olmakla beraber nota ve nazariyat bilen, bununla birlikte ens-

* Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi. ORCID: 0009-0004-4783-4712

trüman da icra eden bir müzisyendir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yozgat'ta bulunan Mûsikî ve Âhenkdâr Cemiyetlerine devam eden Hâfız Süleyman Bey, Mûsikî İnkılâbının tatbik edildiği 30'lu yıllarda Yozgat Fasil Ekibi isimli bir topluluk kurmuş ve Klasik Türk Mûsikîsi icra etmiştir. Yozgat Fasil Ekibi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Yozgat ziyaretinde Atatürk'ün huzurunda, Türk Ocağı'nın ihtifalinde, Belediyenin düzenlediği toplu sünnet merasiminde ve çeşitli vesilelerle Yozgat'ta faaliyet yürütmüştür. Bu durum mûsikî inkılâbının taşrada nasıl karşılık bulduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Hâfız Süleyman Bey, İstanbul Türk Ocağı İhtifal Heyeti içerisinde bulunmuş, bu sayede sanatını İstanbul'a kadar taşıma fırsatı bulmuştur. Sahibinin Sesi Gramofon Kumpanyası tarafından 56 adet şarkı, türkü, gazel, bozlak, Kur'an-ı Kerim tilaveti icrasını taş plaklara okumuştur. Yirmi beş yıl kadar muallimlik yapmış, memleketin kültürüne hizmet etmiş ve 1941 yılında genç denilebilecek bir yaşta, 56 yaşında Yozgat'ta vefat etmiştir.

Yapmış olduğumuz literatür taraması sonucunda Hâfız Süleyman Bey'le alakalı olarak daha ziyade şifahi anlatıların yazıya aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışmayla Yozgat'ın eğitim, kültür ve sanat tarihi açısından önemli bir ismi olan Hâfız Süleyman Bey ilk defa akademik bir çalışmaya konu edilmiştir. Bu çalışmanın ana kaynaklarını Başkanlık Osmanlı Arşivi, Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi, Gazeteler, Taş Plaklar ve Şahsi Arşivler oluşturmaktadır. Ulaşılan kaynaklar biyografik analiz yöntemi ile mikro tarih okuması yapılarak incelenmiş ve bu çalışma ortaya konmuştur. Bu bağlamda çalışmamız iki ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta Yozgatlı Hâfız Süleyman Bey'in hayatı, mûsikî tahsili ve hocaları, meslek hayatı ve öğrencileri incelenmiştir. İkinci başlıkta ise Hâfız Süleyman Bey'in mûsikîşinas yönü, hâfızlığı, mevlithanlığı, gazelhanlığı ve taş plak kayıtları incelenmiştir. Bu çalışmayla Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yozgat'ta yaşamış ve faaliyet göstermiş olan Hâfız Süleyman Bey'in hayatı, sanatı ve Yozgat'ın kültür, sanat ve eğitim tarihine katkılarının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

1. Mûsikî Muallimi Hâfız Süleyman Bey'in Hayatı

Derelizâde Hâfız Süleyman Bey, 20 Cemaizelahir 1321 (6 Nisan 1885) tarihinde Yozgat'ın Yeni Cami-i Şerif Mahallesi'nde² dünyaya gelmiştir. Tam adı Derelizâde Hâfız Süleyman Turgut olup, babası Derelizâde Mehmed Râgıb Efendi'dir.³ Türk ve Müslümandır.⁴ Hâfız Süleyman Bey küçük yaşlarda hıfzını tamamladıktan sonra⁵ Yozgat Numûne-i Gayret Mektebi'ne başlamış ve bu mektepten 28 Haziran 1314 tarihinde mezun olmuştur. Akabinde Şevki Efendi Medresesi'nde tahsilini tamamlayarak 21 Temmuz 1327 (3 Ağustos 1911) tarihinde tasdiknamesini, 26 Temmuz 1327 (8 Ağustos 1911) tarihinde ise muallimlik ehliyetnamesini almıştır.⁶

Hâfız Süleyman Bey bestekâr⁷, şair⁸ ve musikişinastır. Mesleğine merbut⁹, gamsız, muhafazakâr, temizliğe meyyal, Yozgat şivesiyle konuşan, düzgün kıyafetli¹⁰ ve dindar¹¹ bir kişiliğe sahiptir. Siyasi olaylarla alakadar olmayan¹² Hâfız Süleyman Bey, sosyal hayatında kahvelere¹³ ve Mûsikî ve Âhenkdâr Cemiyetlerine devam etmiştir.¹⁴ Soyadı Kanunu'ndan sonra "Dereli" soyadını alan Hâfız Süleyman Bey, 1941 yılında Yozgat'ta vefat etmiştir. Kabri, Yozgat'ta Sarıtopraklık Mezarlığı'ndadır.

1.1. Hâfız Süleyman Bey'in Mûsikî Tahsili ve Hocaları

Hâfız Süleyman Bey ibtidâî ve idâdî öğreniminden sonra mûsikîye karşı göstermiş olduğu ilgi ve alandaki başarısı öğretmenle-

¹ Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi (YİMEMA), *Sicil Defteri*, No. 155.

² S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Bozoknağme Dem Bu Demdir* (Ankara: Mükay Ofset Matbaacılık, 2007), 140.

³ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 140.

⁴ YİMEMA, No. 155.

⁵ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 140.

⁶ YİMEMA, No. 155.

⁷ Durali Doğan, *Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi* (Sorgun: Sılam Yayınları, 2005), 234.

⁸ Doğan, *Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi*, 234.

⁹ Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, Kutu No. 216, Dosya No. 1075, Gömlek No. 11, 8. (Bu belgelerden bizi Kâmil Büyüker hocamız haberdar etmiştir. Kendisine teşekkür ederiz.)

¹⁰ BOA, *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 9.

¹¹ BOA, *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 10.

¹² BOA, *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 8.

¹³ BOA, *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 9.

¹⁴ BOA, *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 8.

rinin dikkatini çekmiştir.¹⁵ Bu doğrultuda yirmili yaşlarının başında Yozgatlı Neyzen Salih Sabri Dede'nin talebesi olduğu¹⁶ ve ondan üç sene ders aldığı¹⁷ bazı çalışmalarda nakledilmektedir. Yozgatlı Neyzen Salih Sabri Dede 1907 yılında Yozgat Mevlevihanesi'ne postnişin olarak tayin olmuştur.¹⁸ Hâfız Süleyman Bey bu tarihte 22 yaşındadır. 1910 yılında Hâfız Süleyman Bey Yozgat Alcı Köyü muallim-i evveli olarak göreve başlamıştır. Kanaatimizce aradaki bu üç yıl Hâfız Süleyman Bey'in Neyzen Salih Sabri Dede ile meşk ettiği üç yıldır. Yozgatlı Neyzen Salih Sabri Dede vefat ettiğinde terekesinde 25 adet kendi el yazısıyla tanzim ettiği nota ve 3 adet ney bulunduğu bilinmektedir.¹⁹ Buradan da anlaşılabacağı üzere Neyzen Salih Sabri Dede mûsikîde yetkin bir melevidir.²⁰ Bu meyanda Hâfız Süleyman Bey'in Neyzen Salih Sabri Dede'den nota öğrenmesi de göz ardı edilemez. Bir Mevlevî şeyhinden mûsikî meşk eden Hâfız Süleyman Bey'in Mevlevî olması ihtimali yüksektir.²¹

Diğer taraftan Hâfız Süleyman Bey'in Zekâî Dede'nin²² talebesi olduğuna²³ dair çeşitli çalışmalarda bazı iddialar da bulunmaktadır. Bununla alakalı bilgi ve belgelerin yeterli olmaması sebebiyle bu durumun pek mümkün olmadığı düşünülmektedir. Zira Zekâî Dede, 28 Cemaziyelahir 1315 (24 Kasım 1897) tarihinde vefat etmiştir.²⁴ Bu tarihte Hâfız Süleyman Bey, Yozgat Numûne-i Gayret Mektebi'nden henüz mezun olmuş ve 12 yaşındadır. Zekâî Dede 88 yaşında vefat ettiğinde Hâfız Süleyman Bey'in 12 yaşında olması göz önünde bulundurulduğunda Hâfız Süleyman Bey'in 12 yaşından daha önce İstanbul'a gidip Zekâî

¹⁵ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri* (Ankara: Atalay Matbaası, 2012), 1/33.

¹⁶ S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Bozoknağme Yozgat'a Güzelleme* (Ankara: Semih Ofset Matbaacılık, 2009), 253.

¹⁷ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri*, 1/33.

¹⁸ Sezai Küçük, "Mevlânâ Müzesi Arşiv Belgelerine Göre Yozgat Mevlevihânesi ve Sâlih Sabri Dede (ö.1329/1914)", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (Aralık, 2023), 233-338.

¹⁹ Küçük, "Yozgat Mevlevihânesi ve Sâlih Sabri Dede", 245.

²⁰ Küçük, "Yozgat Mevlevihânesi ve Sâlih Sabri Dede", 260.

²¹ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 141.

²² Zekai Dede hakkında detaylı bilgi için bk. Ahmet Çalırsır, *Hâce Hâfız Eyyûbî Mehmed Zekâî Dede Efendi* (Konya: Erman Ofset).

²³ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri*, 1/33.

²⁴ Ahmet Çalırsır, *Hâce Hâfız Eyyûbî Mehmed Zekâî Dede Efendi* (Konya: Erman Ofset), 12.

Dede'den musiki meşk etme ihtimali zayıftır. Bunun haricinde Hâfız Süleyman Bey'in Zekâî Dede'nin talebesi olduğunu ispat eden başka herhangi bir delil de araştırmalarımız neticesinde bulunamamıştır.

Hâfız Süleyman Bey'in kimlerden ne kadar süre mûsikî meşk ettiğine dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Mûsikî Muallimi Hâfız Süleyman Bey'in Hayatı başlıklı bölümde bahsettiğimiz üzere Başkanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan sicil dosyasında Hâfız Süleyman Bey'in Mûsikî ve Âhenkdâr cemiyetlerine devam ettiğini görmekteyiz. Bu durum, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Yozgat'ta aktif bir mûsikî ortamının olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca, o dönemde hem Klasik Türk Mûsikîsi hem de halk müziği icra eden Yozgat'taki Türk ve Gayr-i Müslim müzisyenler de göz önünde bulundurulduğunda Hâfız Süleyman Bey, Yozgat'ta hem incesaz musikisinin hem de halk müziğimizin icra edildiği bir çevrede yetişmiş ve sanatını icra etmiştir.

1.2. Hâfız Süleyman Bey'in Meslek Hayatı

Hâfız Süleyman Bey, öğretmenliğe 1910 yılında köy muallimi olarak başlamıştır. Meslek hayatı süresince il merkezi ve Sorgun ilçesindeki farklı okullarda görev yapmış; yirmi beş yıl devam eden görevinin sonunda yine bir köyde görevliyken emekli olmuştur.

Yozgat İmam Hatip Okulu'nda görev yaparken kendi el yazısı ile doldurmuş olduğu bir dosyada ders işleyişi, dersin eksikleri, okulun ihtiyaçları gibi konulara değinmiştir. Örneğin Kur'an-ı Kerîm ders saatlerinin yetersiz olduğunu, tatbikat için bir ders ilave edildiği takdirde²⁵ eğitimin daha faydalı olacağını ifade etmiştir. Gınâ (mûsikî) derslerinde ise müfredata uygun olduğu için Muallim Kazım Uz'un eserini ders kitabı olarak takip ettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte okulda herhangi bir mûsikî aleti olmadığını²⁶ için sıkıntı çektiklerini; temin edilecek okula mahsus bir piyano, org ya da başka mûsikî aletiyle²⁷ derslerin daha ve-

²⁵ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 5.

²⁶ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 3.

²⁷ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 5.

rimli geçeceğini ifade etmiştir. Ayrıca mûsikî derslerinde izlediği usulü öğrencilere nota göstermek, ağızdan söylenen basit milli, vatani şarkıları öğretmek ve solfej öğretilmesi şeklinde ifade etmiştir.²⁸ Aynı zamanda sabahları okulda yapılan sancak törenlerinde marş söylettirdiğini²⁹ de belirtmiştir.

Yaklaşık yirmi beş yıl öğretmenlik yapmasının ardından Hâfız Süleyman Bey 5 Haziran 1936 tarihinde emekli olmuştur.³⁰ Emekli olduktan sonra 87 gün daha Yozgat Kuşçu Köyü öğretmenliği görevine devam etmiştir. Görev yaptığı okullar ve görev süresine ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

Tablo 1.
Mûsikî Muallimi Hâfız Süleyman Bey'in Görev Bilgileri.

Görevi	Maaşı (Kuruş)	Görev Yaptığı Tarihler
Yozgat Alcı Köyü Muallim-i Evvelliği	250	16.05.1326 – 17.10.1327
Yozgat Numûne-i İrfan Okulu Öğretmeni	175	17.10.1327 – 31.10.1329
Yozgat Numûne-i İrfan Okulu Öğretmeni	300	01.11.1329 – 31.08.1335
Yozgat Rehber İttihat Okulu Başöğretmeni	500	01.09.1335 – 31.08.1336
Yozgat Sultânîsi Kısım-ı İbtidai Öğretmeni	800	01.09.1336 – 31.10.1338
Yozgat Lisesi Kısım-ı İbtidai Öğretmeni	1000	01.02.1338 – 31.08.1340
Yozgat Lisesi Orta Mektep Kısım-ı İbtidai Öğretmenliği	1200	01.09.1340 – 26.10.1341
Yozgat İmam Hatip Kuran Öğretmenliği	1500	27.10.1341 – 31.08.1926

²⁸ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 3.

²⁹ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 4.

³⁰ Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi (YİMEMA), Sicil Defteri, Numarasız Belge.

Yozgat Birinci Kız Okulu Öğretmenliği	1950	21.10.1926 – 01.10.1927
Yozgat İkinci Kız Okulu Öğretmeni	1950	02.10.1927 – 09.09.1928
Sorgun Merkez Mektebi Öğretmeni	1950	10.09.1928 – 01.09.1929
Sorgun Merkez Mektebi Öğretmeni	2250	02.09.1929 – 31.05.1930
Sorgun Merkez Mektebi Öğretmeni	2200	01.06.1930 – 21.09.1930
Yozgat Fakıbeyli Köyü Öğretmeni	2200	22.09.1930 – 24.11.1935
Yozgat Kuşçu Köyü Öğretmeni	2200	25.11.1935 – 01.09.1936

1.3. Hâfız Süleyman Bey'in Öğrencileri

Hâfız Süleyman Bey'in yirmi beş yıllık öğretmenlik hayatı boyunca pek çok Yozgatlı öğrencinin yetişmesine öncülük ettiği, onlara mûsikî öğrettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Hâfız Süleyman Bey Yozgat'ta pek çok hâfız yetiştirmiştir.³¹ Bu hâfızlardan en tanınanı, 1959-1968 tarihlerinde Yozgat Müftülüğü görevinde bulunmuş olan Ganizâde Hâfız Haşmet Efendi (1896-8 Nisan 1968)'dir. Hâfız Haşmet Efendi (Doğar) hıfzını Hâfız Süleyman Bey'den yapmıştır.³² Hâfızlık eğitimi sürecinde Hâfız Süleyman Bey'den aynı zamanda musiki eğitimi almış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.³³ Zira Hâfız Haşmet Efendi'nin gençlik yıllarında ud icracısı olduğu bilinmektedir.³⁴

Hâfız Süleyman Bey Yozgat İmam Hatip Okulu'nda öğretmenlik yaptığı dönemde öğrencilerine ağızdan söylenen basit milli, vatanî şarkıları öğrettiğini³⁵ ifade etmiştir. Bununla birlikte 1 Rebi-

³¹ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 141.

³² Mehmet Barış vd., *Yozgat Müftüleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 1993), 19.

³³ S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir Bozoknağme Yozgat'a Güzelleme*. (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 186.

³⁴ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir Yozgat'a Güzelleme*. 186.

³⁵ BOA, *Millî Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 3.

ulahir 1340 (1 Aralık 1921) tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nde³⁶ yer alan bir haberde "...talebeden otuz küsur efendinin ma'sûmâne ilâhî ve neşîdeleri daha ziyâde huzzârın dikkatini celb eylemiştir" ifadelerinden anlaşılacağı üzere Hâfız Süleyman Bey öğrencilerine hem dinî hem de lâ dinî mûsikî öğretmiştir.

2. Hâfız Süleyman Bey'in Mûsikîşinaslığı

Bu bölümde mûsikî muallimi Yozgatlı Hâfız Süleyman Bey'in hâfızlığı, mevlithanlığı, gazelhanlığı, kimlerden mûsikî meşk ettiği, Yozgat'ta bu alanda hangi faaliyetlerde bulunduğu gibi konular incelenecektir.

2.1. Hâfızlığı

Hâfız Süleyman Bey, 28 Haziran 1314 tarihinde Yozgat Numûne-i Gayret Mektebi'ne başlamadan önce hıfzını tamamlamıştır.³⁷ Hangi hocalardan hâfızlık yaptığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kendisi Başkanlık Cumhuriyet Devlet Arşivleri'nde yer alan sicil dosyasında Cezerî ve Şâtibî eserlerini okuduğunu³⁸ ifade etmiştir.

Hâfız Süleyman Bey, Mustafa Kemal Atatürk'ün Yozgat ziyareti esnasında aralarında gerçekleşen bir konuşmada kendisini "hoca" değil "hâfız" olarak tanıtmıştır.³⁹ Atatürk, Anadolu gezileri kapsamında Yozgat'a ilki 15 Ekim 1924 tarihinde⁴⁰ ikincisi ise 3 Şubat 1934 tarihinde⁴¹ olmak üzere iki kez gelmiştir. Ayrıca 1928 yılında, Samsun'dan başlayıp Orta Anadolu'da bir seyahat gerçekleştirmek için Ankara'ya geçerken Yerköy Tren İstasyonu'na uğramıştır. Bu durum Dahiliye Vekaleti tarafından vilayete tebliğ edilmiştir.⁴² Dört yıl sonra Atatürk'ü şehirlerinde ağırlaya-

³⁶ *Yeni Yozgat Gazetesi*, "Sultânî Mektebi'nde Bir Merâsim-i Rûhâniye" (1 Rebiulahir 1340), 1.

³⁷ *Yeni Yozgat Gazetesi*, "Dâru'l Muallimîn'in Resmî Kûşâdı" (19 Rebiulevvel 1341), 4.

³⁸ BOA, *Millî Eğitim Bakanlığı (Genel)*, 216-1075-11, 5.

³⁹ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir Yozgat'a Güzelleme*. 203.

⁴⁰ Abdullah Gamsız, *Millî Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 37.

⁴¹ Abdullah Gamsız, *Millî Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 38.

⁴² Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928) Transkripsiyon ve Tahlilli Fihristi*

cak olmanın heyecanını yaşayan Yozgatlılar kısa sürede bir karşılama heyeti kurmuş ve Yerköy tren istasyonuna Mustafa Kemal Atatürk'ü karşılamaya göndermişlerdir. Heyet içerisinde Muallimler Birliğini temsilen⁴³ Hâfız Süleyman Bey de yer almıştır.

Atatürk'ün 15 Ekim 1924 tarihli Yozgat ziyaretinde şehir ve köy okullarında görev yapan öğretmenler de hazır bulunmuştur.⁴⁴ Maarif Müdürü, muallimleri Atatürk'e sırasıyla tanıtırken Hâfız Süleyman Bey'i "Paşa Hazretleri, bu muallim efendi Yozgat'ımızın medar-ı iftiharı Hâfız Süleyman Bey'dir." sözleriyle takdim etmiştir. Bunun üzerine Atatürk, Hâfız Süleyman Bey'den bir aşr-ı şerif tilavet etmesini istemiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu isteğine icabet eden Hâfız Süleyman Bey Kıyamet Suresi'ni okumuştur. Kıraatin ve sesin güzelliğinden etkilenen Atatürk, "...okuduğunuz âyet-i kerîmelerin mânâlarını söyleyiniz de, muazzez kitabımızda Cenâb-ı Hakk'ın bize ne buyurduğunu öğrenelim." deyince⁴⁵ Hâfız Süleyman Bey, "... Paşa Hazretleri, ben hoca değilim sadece bir hâfızım." demiştir. Bu kısa diyalogdan sonra Hâfız Süleyman Bey, Kemâni Muhsin Bey ve arkadaşlarından teşkil edilmiş olan fasıl heyetinde hanende olarak yer almış ve mûsikî icra etmiştir.⁴⁶

Hâfız Süleyman Bey'in hâfızlığıyla alakalı bir diğer önemli husus ise Ramazan ayında mukabele okumak üzere, Şeyh Hacı Yakup Efendi'nin müderrisi olduğu Paşa Medresesi ile Yozgat'ın önemli ilim merkezlerinden biri olan Paşaköy'e, tarihi Tokmak Hasan Paşa Camii'ne gitmesidir.

Şeyh Hacı Yakup Efendi'nin taltif ve dualarını alan Hâfız Süleyman Bey, mukabeleden sonra köyde devam eden bir düğüne de davet edilir. Düğün evine giden Hâfız Süleyman Bey ev sahiplerinin teklifiyle türkü söyler ve halaya katılır. Bu durum köylülerden bazılarını rahatsız eder ve rahatsız olan köylüler Şeyh Ha-

(Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 34.

⁴³ Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928)*, 35.

⁴⁴ Yılmaz Göksoy, *Atatürk ve Yozgat* (Yozgat: Yozgat Belediye Başkanlığı, 2012), 15.

⁴⁵ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 151.

⁴⁶ S. Burhanettin Kapusuzoğlu, *Yozgat'ta Zaman – Sûretteki ve Sîretteki Tarih –* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2025), 115.

cı Yakup Efendi'ye Hâfız Süleyman Bey'i şikâyeteye gelir. Bunun üzerine düğün evine giden Şeyh Hacı Yakup Efendi, köy evinin merdivenlerinden çıkarken Hâfız Süleyman Bey'in okuduğu türküyü duyar:

*"Ak koyun meler gelir
Dağları deler gelir
Hakikatli yar olsa
Geceyi böler gelir
Ak koyun kara koyun
Yaremi derin oyun
Ben bu dertten ölürsem
Adımı dertli koyun"*

Türkünün sözlerinden çok etkilenen Şeyh Hacı Yakup Efendi, duruma müdahale etmez. Türkünün tesiriyle Şeyh Hacı Yakup Efendi ertesi gün vaazında türkünün sözleri üzerinde bir konuşma yapar.⁴⁷

2.2. Mevlithanlığı

Hâfız Süleyman Bey'in Başkanlık Cumhuriyet Aşivleri'nde bulunan sicil dosyasında, Yozgat İmam Hatip Mektebi müdürünün ifade ettiğine göre vazifeye hâlel gelmemesi şartıyla⁴⁸ öğretmenlik mesleğinin dışında mevlithanlık yaptığı belirtilmiştir. 1 Aralık 1921 ve 9 Kasım 1922 tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nde yer alan iki haberde Hâfız Süleyman Bey'in Yozgat'ta mevlit okuduğu yer almaktadır.

1 Rebiulahir 1340 (1 Aralık 1921) tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nde "Sultânî Mektebi'nde Bir Merâsim-i Rûhâniye"⁴⁹ başlıklı bir haber bulunmaktadır. Gazete haberinin transkriptinin bulunduğu internet sitesinde yer alan görselde⁵⁰ Süleyman isminin üzerine mühür denk geldiği için Süleyman ismi "Sâdık" olarak okunmuştur. Mührün bulunduğu kısma dikkatlice bakıldığında Sâdık

⁴⁷ Burhanettin Kapusuzoğlu, "Mûsikîşinas Bir Öğretmen: Meşahir-i Meçhûleden Hâfız Süleyman Efendi", *Maarifin Sesi* (Erişim 11 Nisan 2026).

⁴⁸ BOA, Milli Eğitim Bakanlığı (Genel), 216-1075-11, 8.

⁴⁹ *Yeni Yozgat Gazetesi*, "Sultânî Mektebi'nde Bir Merâsim-i Rûhâniye", 1.

⁵⁰ Osmanlıca Mahalli Gazete ve Mecmu'alar, "Yeni Yozgat Sayı: 17 Sayfa:1", 27 Ekim 2025.

değil Süleyman olduğu anlaşılmaktadır. Zira Sâdık ismi sad harfi ile başlarken Süleyman ismi sin harfi ile başlamaktadır.

Haberde Hâfız Süleyman Bey, “Mevlûdhân-ı Şehir” olarak vasfedilmektedir. Şehitler için düzenlenen mevlit töreninde Hâfız Süleyman Bey mevlid okumuştur. İlgili haber şu şekildedir:

“Mâh-ı hâlin yirmi sekizinci günü Yozgad Sultânîsinde ervâh-ı şühedâyâ ithâf olunmak üzere menkabe-i celile-i hazreti risâletpenâhî kıraat edildi. Mevlûdhân-ı Şehir ve sultânî mu’allimi Hâfız Süleyman Efendi hoş edâ ve sadâsıyla sâmi’în üzerinde büyük bir hiss-i eser hâsıl etdiği gibi talebeden otuz küsur efendinin ma’sûmâne ilâhî ve neşîdeleri daha ziyâde huzzârın dikkatini celb eylemiştir.”

Aynı gazetenin ikinci sayfasında bir de camide mevlit okunduğu⁵¹ haberi bulunmaktadır. “Yaralılara yardım hanımlar cem’iyeti tarafından şühedâ ervahına cami’de okutdurulan mevlid-i şerîfi müte’akib hanımlarımızın teberru’at-ı nakdiyesi.” İfadeleriyle verilen haberde, Yozgatlı hanımların yapmış olduğu yardımların bir listesi de verilmiştir. Listenin üçüncü sırasında Hâfız Süleyman Bey’in eşinin 100 kuruş yardımında bulunduğu kaydedilmiştir.

19 Rebiulevvel 1341 (9 Kasım 1922) tarihli diğer haber yazısında ise Dâru’l Muallimîn’in açılışı için yapılan programda “... Bundan sonra mü’essîr bir sûretle Hâfız Süleymân Efendi tarafından mevlîd-i nebevî ve menkıbe-i hazreti risâletpenâhî kıraat olunmuş...”⁵² ifadeleri yer almıştır.

2.3. Gazelhanlığı

Gazel, klasik İslam şiirinin en tanınan ve en çok kullanılan şeklidir. Aynı zamanda musikimizde de bir formun adıdır. Bu adlandırmanın nedeni, güftelerin gazel formundaki şiirlerden seçilmesidir.⁵³ Türk mûsikîsinde ses ile yapılan taksimlere 19. yüzyıl sonunda “Gazel” adı verilmeye başlanmıştır.⁵⁴ Gazel okuyan, yani

⁵¹ Yeni Yozgat Gazetesi, “Geçen Nüşamızdan Mâba’d”, 2.

⁵² Yeni Yozgat Gazetesi, “Dâru’l Muallimîn’in Resmî Kûşâdı” (19 Rebiulevvel 1341), 4.

⁵³ Yılmaz Öztuna, “Gazel”, *Türk Musikisi Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969), 1/227.

⁵⁴ Erdoğan, Ahmet – Sezikli, Ubeydullah. “Klasik Türk Müziğinde Doğaçlama”. *İslami İlimler Dergisi* 17/2 (Kasım 2022), 87-104.

gazel formundaki şiiri taksim eden hanendeye ise Gazelhan denilmektedir.⁵⁵

Hâfız Süleyman Bey, bir Kur'an hâfızı ve mevlithan olarak yalnızca dini musiki icracısı değil; aynı zamanda Klasik Türk Mûsikîsinin formlarından biri olup, saz mûsikîmizdeki taksim insan sesiyle ve bir güfteye bağlı olarak⁵⁶ icra edildiği Gazel formunu ve Anadolu şarkılarını da en iyi ifade eden⁵⁷ icracılardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

30 Ağustos 1927 tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nde yayımlanan "Türk Ocağı'nın Yıl Dönümü Bayramı Çok Güzel Kutlandı" başlıklı haberde Hâfız Süleyman Bey'in icrası şu ifadelerle methe-dilmiştir:

*"Muhtelif fasılların mütenevvi incelikleri içinde gönülleri peşinde sürükleyen ince saz tam bir muvaffakiyetle fasıllarını ikmal etti ve pek çok alkışlandı. Hâfız Süleyman Bey'in gazelleri nasıl cuvişle alkışlandı ise muallim Muhsin Bey'in kemani, Mustafa Bey'in udu aynı derecede, hazır bulunanların gönlünden adeta takdir hislerini taşırdı. "Yaşa, var ol" sesleri salonda müthiş akisler hâsıl ediyordu."*⁵⁸

Yine 21 Mart 1928 tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nin "Ocak Okuma Yurdu Açıldı ve İyi Bir Gece Yaşandı" başlıklı haberinde ise "Genç sanatkârimız muallim Muhsin Bey'in idaresindeki ince saz heyeti, bandonun istirahati anlarında alaturkanın nefis parçalarıyla, Hâfız Süleyman Bey'in bir ses zemzemesi olan gazelleri, Mustafa Bey'in ud taksimiyle etrafından alkışlar toplamış..."⁵⁹ ifadelerine yer verilmiştir.

Bu haberlerde görüldüğü üzere Hâfız Süleyman Bey, Kemani Muhsin Bey, Udi Mustafa Bey ve bir fasıl heyetiyle birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında Yozgat'ta aktif bir şekilde Klasik Türk Mûsikîsi icra etmiştir. Bu durum, Kemalist ideolojinin kültür-sanat alanında, özellikle de müzik alanındaki batılılaşma tutumu-

⁵⁵ Yılmaz Öztuna, "Gazelhan", 1/228.

⁵⁶ İsmail Hakkı Özkan, "Gazel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (13.09.2025).

⁵⁷ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri*, 1/33.

⁵⁸ Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928)*, 50.

⁵⁹ Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928)*, 56.

nun 1920'li yıllarda başlayıp 1930'lu yıllarda doruğa⁶⁰ ulaştığı bir dönemde taşrada Klasik Türk Mûsikîsinin yaşadığını ve aktif bir şekilde icra edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Himâye-i Etfâl idare heyeti üyeleri arasında bulunan Hâfız Süleyman Bey,⁶¹ 5 Eylül 1928 tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nin "Türk Ocağının Teşekkürü" başlıklı haberinde, Yozgat'ın öksüz çocukları için bir sünnet merasimi gerçekleştirildiği aktarılmıştır. Düzenlenen sünnet merasiminde ise Muallim Muhsin, Hâfız Süleyman ve Hâfız Haşmet Bey'ler yüksek sanatlarıyla o geceye neşe bahşetmişlerdir.⁶² Haberde yer alan bu bilgiler Hâfız Süleyman Bey'in toplumun kültürel hayatında aktif bir rol aldığını ve yalnızca cami gibi dini musiki icra edilen mekânlarda değil sivil ve kamusal alanlarda da mûsikî icra ettiğini göstermektedir.

2.4. Hâfız Süleyman Bey'in Taş Plak Kayıtları

Koro ve topluluklarla mûsikî icra edilmeye başlanılan Cumhuriyetin ilk yıllarında, İstanbul Türk Ocağı İhtifal Heyeti'nin Sahibinin Sesi etiketiyle çıkardığı plağın kataloğunda Kemençeci Aleko Efendi, Agyazar (Ağyazar) Efendi, Neyzen Tevfik Efendi, Zurnacı Emin Efendi, Rebabi Mustafa Efendi (Sunar), Kanuni Artaki Efendi, Ovrık Efendi, Udi Yorgo Efendi ve Yozgatlı Hâfız Süleyman Bey yer alan sanatçılardandır.⁶³

Sahibinin Sesi gramofon kumpanyası tarafından Hâfız Süleyman Bey'in icra ettiği gazel, şarkı, türkü ve Kur'ân-ı Kerîm'den⁶⁴ oluşan 56 tane plak kaydı yapılmıştır.⁶⁵ Günümüze yalnızca gazel, şarkı ve türkü kayıtları ulaşmıştır. Hâfız Süleyman Bey, mahalli ve anonim nitelikteki bozlak ve türküleri de taş plaklara okuyarak, din dışı alanına girmeye cesaret eden bir sanatçı kimlik sergilemektedir.⁶⁶

⁶⁰ Şenol Durgun, *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik* (Ankara: Binyıl Yayınevi, 2010), 82.

⁶¹ Özlem Murat Özdemir, *Yozgad Gazetesine Göre 1925-1928 Yılları Arasında Yozgat* (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 28.

⁶² Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928)*, 64.

⁶³ Cemal Ünlü, *Git Zaman Gel Zaman Fonograf – Gramofon – Taş Plak* (İstanbul: Pan Yayıncılık, 2004), 257.

⁶⁴ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir Yozgat'a Güzelleme*. 190.

⁶⁵ Kapusuzoğlu, *Dem Bu Demdir*, 141.

⁶⁶ Doğan Hızlan, "Yozgatlı Bir Gazelhan: Hafız Süleyman", *Hürriyet* (22 Ağustos 2021).

Hâfız Süleyman Bey'in bozlak okuma üslubuyla alakalı olarak A. Talat Onay, "...besteye gereğinden fazla nağme kattığı için bozlak okumakta şöhret sahibi kişiler arasında "bozuğu bozmuş" denildiği vakidir."⁶⁷ demiştir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Hâfız Süleyman Bey okumuş olduğu bozlakları Orta Anadolu'da kendine mahsus, otantik bir üslupla okunan bozlak formunda değil, bozlak formunun klasik mûsikîmizde muadili diyebileceğimiz gazel formu üslubunda okumuştur. Bazı kaynaklarda Yozgatlı Neyzen Salih Sabri Dede'nin talebesi olması sebebiyle olsa gerek, Hâfız Süleyman Bey için güzel bir sese sahip olmasına rağmen tasavvuf eğitimi aldığı için⁶⁸ bozlağı bozlak gibi okuyamadığı nakledilmiştir. Burada teknik bir hatayı tashih etme kabiliğinde şunu söyleyebiliriz ki bu durum, onun tasavvuf eğitimi almış olmasından değil; hâfızlık eğitimi sürecinin tabii bir neticesi olan klasik mûsikî terbiyesi almış⁶⁹ olmasından ötürüdür.

Hâfız Süleyman Bey kaynak kişi olarak "Ak Koyun Meler Gelir" adlı kırık hava ile "Bir Selam Gönderdim Canan Eline" ve "Hasta Düştüm De Bîmecalim Bafra'da" adlı uzun havaları Türk Halk Müziği repertuvarına kazandırmıştır.⁷⁰

30 Ağustos 1927 tarihli Yeni Yozgat Gazetesi'nde bulunan "Türk Ocağı'nın Yıl Dönümü Bayramı Çok Güzel Kutlandı" başlıklı haberde "...hemşehrimiz Hâfız Süleyman Bey'in yeni plaklarını çalmağa başladı. Şehrimize ait olan koşma ve milli "Leyla" şarkısını Hâfız Süleyman, çok büyük bir muvaffakiyetle plakta okuyorlardı. Sahibinin Sesi plaklarında aziz hemşehrimizin sesini dinlemek, herkes için tefâhura, takdire vesile olmuştu." ifadeleriyle Hâfız Süleyman Bey'in plaklarının programda dinlendiği ifade edilmiştir. Haberin devamında ise "Ocak idare heyeti derhal bu plaklardan bir tanesini Ocak menfaatine müzayedeye çıkardı. İki yüz elli kuruşta müzayedeye konan plak az bir zamanda otuz üç

⁶⁷ Bayram Bilge Tokel, "Tarih İçinde Yozgat Mûsikî Folklorü", *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı* (Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 2000), 641.

⁶⁸ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri*, 1/33.

⁶⁹ Tokel, "Tarih İçinde Yozgat Mûsikî Folklorü", 641.

⁷⁰ Habib Coşkunsoy vd., *Yozgat Türküleri*, 1/33.

liraya çıkmıştı.”⁷¹ ifadelerine yer verilerek Hâfız Süleyman Bey’in plaklarının müzayede yoluyla programda satıldığı belirtilmiştir.

Hâfız Süleyman Bey’in taş plaklara okuduğu ve günümüze ulaşmış bazı icraları Bayram Bilge Tokel tarafından “Cânân Eli Yozgatlı Hâfız Süleyman” ismiyle 2021 yılında Kalan Müzik etiketiyle yayınlanmıştır.⁷² Yayınlanan bu CD’de şu eserler bulunmaktadır: Bari Teşrif Eyle (Hicaz Divan), Aşk Ehline Âlemde (Uşşak Gazel), Bir Selam Gönderdim Canan Eline (Bozlak), Müştakım Efendim (Nihavent Gazel), Karşıda Kürt Evleri (Türkü), Seni Kim Görse (Acemaşiran Gazel), Âlemde Hicr İle Firkat Benim Olsun (Hicazkarkürdi Gazel), Sarı Kız (Türkü), Gönül Mağlub-u Aşk Olmuş (Uşşak Gazel), Turnalar Bozlağı, Yine Cüda Düştüm (Hüseyni Divan), Kapının Önünde Taş Ben Olayım (Türkü), Pembe Gül (Şarkı), Ayvaz Methiyesi ve Yozgat Sürmelisi.

Bu çalışmasının haricinde bir de Polat Yağcı tarafından 2022 yılında Seher Yeli (Taş Plaktan Günümüze) ve Burçak Tarlası (Taş Plaktan Günümüze) isimli iki albüm daha yayınlanmıştır. Seher Yeli (Taş Plaktan Günümüze) albümünde şu eserler bulunmaktadır: Sendeki Saçlar, Arz Etmediğim Yare Meğer, Seher Yeli, Bozlak, Müştakım Efendim ve Şu Sille’den Gece Geçtim. Burçak Tarlası (Taş Plaktan Günümüze) albümünde ise şu eserler bulunmaktadır: Burçak Tarlası, Ak Koyun Meler Gelir, Dağda Kuzu Meler (Vol. 1), Dağda Kuzu Meler (Vol. 2), Milli Divan ve Ol Dem Ki Göçerdi.

Sonuç

Mûsikî muallimi Hâfız Süleyman Bey, Yozgat’ın kültür, sanat ve eğitim tarihi içerisinde mûsikîsi geleneği açısından önemli bir yere sahip çok yönlü bir kişilik olarak kendisini göstermektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş sürecinde Anadolu’nun merkezinde yer alan bir şehirde kültürel bir köprü olarak Klasik Türk Mûsikîsi, halk müziği ve dinî mûsikînin bir arada yaşatıldığı bir sanat ortamında hayat sürmüştür. Yozgat Mevlevihanesi şeyhi Neyzen Salih Sabri Dede’den mûsikî meşk etmiş, bir yan-

⁷¹ Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928)*, 50.

⁷² Hızlan, “Yozgatlı Bir Gazelhan: Hafız Süleyman”.

dan Cezerî ve Şatıbî okumuş bir hâfız olarak hem müzik öğretmiş hem de hâfız yetiştirmiş diğer taraftan mûsikî inkılâbının en katı biçimde uygulandığı 1930'lu yıllarda Yozgat Fasıl Ekibi ile Klasik Türk Mûsikîsi icra etmiştir.

Başta Kur'ân-ı Kerîm tilaveti olmak üzere mevlithân-ı şehir sıfatıyla Mevlithan olarak dînî mûsikî icra etmiş; Yozgat Fasıl Ekibi'nde hanende olarak gazel ve şarkı okuyup çok yönlü bir mûsikîşinas olarak sanatını icra etmiştir. Klasik Türk Mûsikîsi alanındaki icralarına ek olarak bozlak, uzun hava, divan, türkû ve kırık hava okuyarak halk müziği alanında da eserler seslendirip bu eserlerini taş plaklara okuyarak sanatını kalıcı hale getirmiştir. İstanbul Türk Ocağı İhtifal Heyeti sanatçıları arasında yer alarak sanatını taşradan merkeze taşımıştır. 56 yıllık kısa bir ömrü öğretmenlik ve sanatla dolduran Hâfız Süleyman Bey, Yozgat'ta başta Hâfız Haşmet Efendi olmak üzere yetiştirmiş olduğu talebelerle ilmi ve sanatsal mirasını varisi olan öğrencilerine bırakmıştır.

Sonuç olarak şunları ifade edebiliriz ki Hâfız Süleyman Bey'in hayatı ve sanatı mihrap, sahne ve okul üçgeninde Türk Din Mûsikîsi, Klasik Türk Mûsikî ve Türk Halk Müziği arasında geçmiştir. Bu haliyle müziğimizin farklı alanlarındaki geçişkenliği anlamak açısından önemli bir örnek teşkil eden Hâfız Süleyman Bey, yalnızca Yozgat'ta değil, Anadolu'nun kültürel belleğinde de yer etmiş bir musikişinastır. Yozgat'ın kültür, sanat ve eğitim tarihine ömrünü vakfetmiş olan mûsikî muallimi Hâfız Süleyman Bey hatırası canlı tutularak anılmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Abdullah Gamsız, *Milli Mücadele Döneminde Yeni Yozgat Gazetesi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Acun, Hakkı. *Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Baskı, 2005.
- Barış, Mehmet vd. *Yozgat Müftüler Albümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi. 1. Baskı, 1993.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Milli Eğitim Bakanlığı (Genel)*, Kutu No. 146, Dosya No. 704, Gömlek No. 18.

- Broşür. Hâfız Süleyman Bey'in isminin bulunduğu 724 numaralı broşür. Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi.
- Broşür. Hâfız Süleyman Bey'in isminin bulunduğu 744 numaralı broşür. Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi
- Coşkunsoy, Habib. vd. *Yozgat Türküleri*. 1. Cilt. Ankara: Atalay Matbaası, 1. Baskı, 2012.
- Çalışır, Ahmet. *Hâce Hâfız Eyyûbî Mehmed Zekâi Dede Efendi*. Konya: Erman Ofset.
- Doğan, Duralı. *Yozgat Şair ve Yazarlar Ansiklopedisi*. Sorgun: Sılam Yayınları, 1. Baskı, 2005.
- Durgun, Şenol. *Türkiye'de Devletçi Gelenek ve Müzik*. Ankara: Binyıl Yayınevi, 2. Baskı, 2010.
- Erdoğdular, Ahmet – Sezikli, Ubeydullah. "Klasik Türk Müziğinde Doğaçlama". *İslami İlimler Dergisi* 17/2 (Kasım 2022), 87-104. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2809986>
- Fotoğraf. Hâfız Haşmet Efendi'nin Hâfızlık İcazet Merasimi Hatıra Fotoğrafı. Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi. 1954.
- Fotoğraf. Yozgat Cumhuriyet Mektebi'nin açılışı. Kâmil Büyüker Şahsi Arşivi. 1930.
- Kapusuzoğlu, Burhanettin. "Mûsikîşinas Bir Öğretmen: Meşahir-i Meçhûleden Hâfız Süleyman Efendi", *Maarifin Sesi* Erişim 11 Nisan 2026. <https://www.maarifinsesi.com/musikisinas-bir-ogretmen-mesahir-i-mechuleden-hafiz-suleyman-efendi/>
- Kapusuzoğlu, Ertuğrul. *Yozgat Albümü*. Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 1. Baskı, 2000.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Bozoknağme Dem Bu Demdir*. Ankara: Mükey Ofset Matbaacılık, 1. Baskı, 2007.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Bozoknağme Yozgat'a Güzelleme*. Ankara: Semih Ofset Matbaacılık, 1. Baskı, 2009.
- Kapusuzoğlu, S. Burhanettin. *Dem Bu Demdir Bozoknağme Yozgat'a Güzelleme*. Ankara: Ötüken Neşriyat, 1. Baskı, 2015.
- Küçük, Sezai. "Mevlânâ Müzesi Arşiv Belgelerine Göre Yozgat Mevlevîhânesi ve Sâlih Sabrî Dede (ö.1329/1914)", *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 17 (Aralık, 2023), 233-338.
- Özdemir, Özlem Murat. *Yozgad Gazetesine Göre 1925-1928 Yılları Arasında Yozgat*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Özkan, İsmail Hakkı. “Gazel”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 13.09.2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/gazel--musiki>
- Öztuna, Yılmaz. “Gazel”. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/227. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Öztuna, Yılmaz. “Gazelhan”. *Türk Musikisi Ansiklopedisi*. 1/228. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- Tokel, Bayram Bilge. “Tarih İçinde Yozgat Mûsikî Folklorü”. *Osmanlı Devleti ve Bozok Sancağı*. 633-652. Yozgat: Türk Ocakları Yozgat Şubesi Yayınları, 1. Baskı. 2000.
- Ünlü, Cemal. *Git Zaman Gel Zaman Fonograf – Gramofon – Taş Plak*. İstanbul: Pan Yayıncılık, 1. Baskı, 2004.
- Yeni Yozgat Gazetesi*, “Dâru’l Muallimîn’in Resmî Kûşâdı” (19 Rebiulevvel 1341), 4. <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=6665>
- Yeni Yozgat Gazetesi*, “Geçen Nüşamızdan Mâba’d” (1 Rebiulahir 1340), 2. <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=6579>
- Yeni Yozgat Gazetesi*, “Sultânî Mektebi’nde Bir Merâsim-i Rûhâniye” (1 Rebiulahir 1340), 1. <https://www.osmanlicagazeteler.org/Oku.php?id=6578>
- Yılmaz Göksoy, *Atatürk ve Yozgat*. Yozgat: Yozgat Belediye Başkanlığı, 6. Baskı, 2012.
- Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi. *Sicil Defteri*. [Tarih ve dosya numarası yok].
- Yozgat İl Milli Eğitim Müdürlüğü Arşivi. *Sicil Defteri*. No: 155.
- Zeliha Buket Dikmen, *Yeni Yozgad Gazetesi (1925-1928) Transkripsiyon ve Tahlilli Fihristi*. Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Ekler

Fotoğraf 1. Hâfız Süleyman Bey ve Ailesi.

Fotoğraf 2. Hâfız Süleyman Bey'in Sarıtopraklık Mezarlığında Bulunan Kabri (Güneşer, 2024)

Fotoğraf 3. 1930 Yılında Cumhuriyet Mektebi'nin Açılış Töreni.
İşaretli Olan Hâfız Süleyman Bey.
(Kâmil Büyüker Şahsi Arşivi)

Fotoğraf 5. Yozgat Birinci Kız Okulu Öğretmen ve Öğrencileri. İşaretli olan Hâfız Süleyman Bey.
(Ertuğrul Kapusuzoğlu, *Yozgat Albümü*, Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 2000).

Fotoğraf 6. Maarif Vekili Esat Bey'in 14.07.1932 Tarihinde Yozgat Ziyaretinde Çekilen Fotoğrafta İşaretli Olan Mûsikî Muallimi Hâfız Süleyman Bey. (Ertuğrul Kapusuzoğlu, *Yozgat Albümü*, Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 2000).

Fotoğraf 7. 1954 Yılında Yapılan Hâfızlık İcazet Merasiminden Hatıra Fotoğrafı. 1 Kurra Hâfız Fazlı Lekesiz, 2 Müftü Hüseyin Avni Bayraktar (Ofllu Laz Hoca), 3 Müftü Hâfız Haşmet Doğan, 4 Hüseyin Sarıca (Trabzonlu). (Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi)

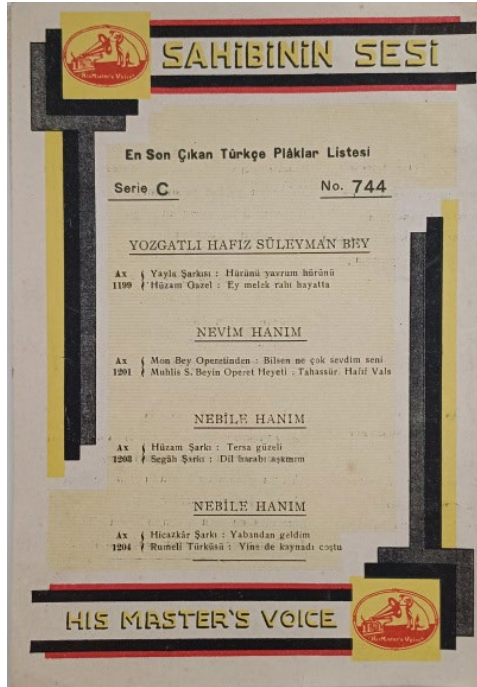
Fotoğraf 8. Hâfız Süleyman Bey Hâfızlık Kisvesiyle.

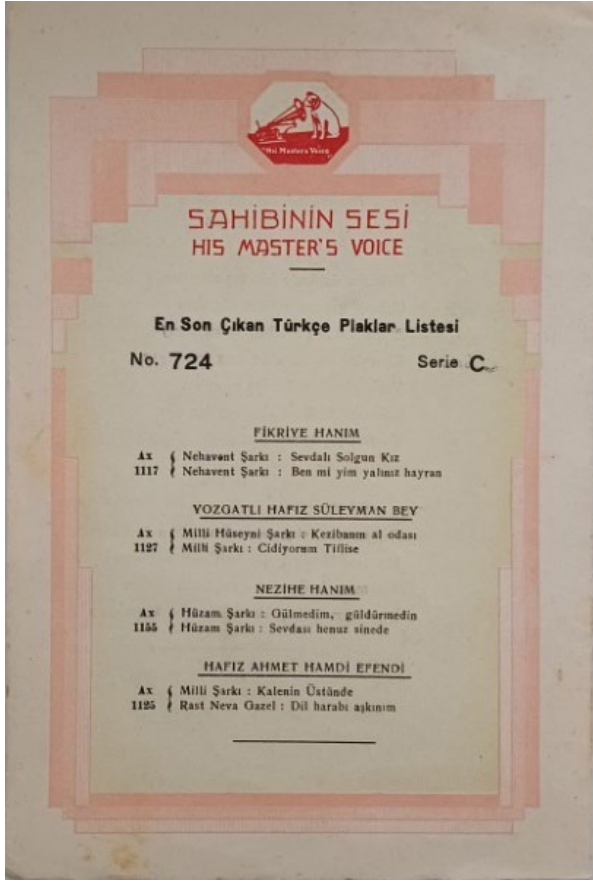
Fotoğraf 8. İşaretli Olan Musiki Muallimi Hâfız Süleyman Bey. Ön Sırada Oturanlardan Sol Baştan Birinci Kemani Muallim Muhsin Bey (Gökay). (Ertuğrul Kapusuzoğlu, *Yozgat Albümü*, Yozgat: Yozgat Belediyesi Yayınları, 2000).

Fotoğraf 9. Hâfız Süleyman Bey ve Yozgat Fasil Heyeti Çekerek'te Bulunan İsa Bey Kümbeti Önünde. Oturanlardan Soldan 2. Hâfız Süleyman Bey, Soldan 4. Udi Mustafa Bey ve Sağdan 4. Kemani Muallim Muhsin Bey.

Fotoğraf 10. Sahibinin Sesi gramofon kumpanyasının 744 numaralı En Son Çıkan Türkçe Plaklar listesinde Hâfız Süleyman Bey'in de plağının olduğunu gösteren broşür. (Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi)

Fotoğraf 11. Sahibinin Sesi gramofon kumpanyasının 724 numaralı En Son Çıkan Türkçe Plaklar listesinde Hâfız Süleyman Bey'in de plağının olduğu gösteren broşür.
(Halil İbrahim Güneşer Şahsi Arşivi)